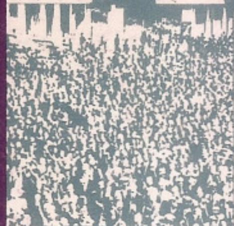

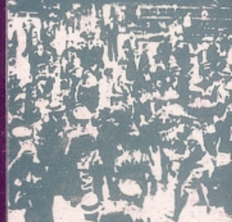

Σπύρος
Λιναρδάτος

4η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

ε΄ ἔκδοση

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΘΕΜΕΛΙΟ

Ὁ Σπύρος Ν. Λιναρδάτος γεννήθηκε στό Ληξούρι τῆς Κεφαλονιᾶς τό 1923. Τέλειωσε τό Βαρβάκειο Γυμνάσιο τό 1940 καί μπῆκε στή Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν λίγο πρίν ἀπό τήν ἰταλική εἰσβολή στήν Ἑλλάδα. Ἀπό τίς πρῶτες μέρες τῆς Κατοχῆς παίρνει μέρος στήν ὀργάνωση τοῦ σπουδαστικοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος ὡς στέλεχος τῆς ΟΚΝΕ καί ἀργότερα τοῦ ΕΑΜ Νέων. Μέ τήν ἵδρυση τῆς ΕΠΟΝ τό 1943, ἀναλαμβάνει τήν ὀργάνωση τοῦ κινήματος τῆς νεολαίας σέ συνοικιακούς τομεῖς στήν Ἀθήνα. Συλλαμβάνεται δύο φορές στή διάρκεια τῆς Κατοχῆς ἀπό τούς Ἰταλούς καί τό Μηχανοκίνητο τοῦ Μπουραντᾶ καί βασανίζεται. Μετά τήν ἀπελευθέρωση συνεχίζει τή δράση του ὡς στέλεχος τῆς ΕΠΟΝ καί μετά τά Δεκεμβριανά καί τή Συμφωνία τῆς Βάρκιζας συλλαμβάνεται καί πάλι ἀπό ὄργανα τοῦ Κράτους τῆς Δεξιᾶς καί παρακρατικούς. Ἐπαγγελματίας δημοσιογράφος ἀπό τό 1945 δουλεύει σέ ἀθηναϊκές ἐφημερίδες, μέ δύο περιόδους «διακοπῆς»: ἀπό τό Φλεβάρη τοῦ 1948 ὥς τίς ἀρχές τοῦ 1952 πού εἶναι ἐκτοπισμένος σέ στρατόπεδο συγκέντρωσης (Ἰκαρία, Μακρονήσι, Ἅης Στράτης) καί ἀπό τίς 21 Ἀπριλίου 1967 πού συλλαμβάνεται, κρατεῖται στόν Ἱππόδρομο καί ἐκτοπίζεται στά Γιούρα καί ἀργότερα στή Λέρο ὥς τό καλοκαίρι τοῦ 1970. Ταυτόχρονα μέ τή δουλειά του σέ καθημερινές ἐφημερίδες, ἀσχολεῖται ἐπίσης μέ μεταφράσεις λογοτεχνικῶν καί πολιτικῶν ἔργων ἀπό τά γαλλικά καί ἰταλικά καί συνεργάζεται σέ φιλολογικά καί πολιτικά περιοδικά. Ἀπό τό 1954 γράφει σέ πρώτη μορφή στήν *Αὐγή* τά ἱστορήματα γιά τήν περίοδο 1935-41 πού θά ἐκδοθοῦν ἀργότερα σέ πέντε τόμους. Ἀπό τότε ἀσχολεῖται συστηματικότερα μέ τή σύγχρονη ἑλληνική ἱστορία. Ἀπό τό 1961 πού κατόρθωσε νά πάρει γιά πρώτη φορά διαβατήριο, πραγματοποιεῖ δημοσιογραφικές ἀποστολές στό ἐξωτερικό καί γράφει ἐντυπώσεις ἀπό τή Σοβιετική Ἕνωση, τήν Ἀγγλία, τήν Ἰταλία, τή Βουλγαρία, τή Γιουγκοσλαβία, τή Ρουμανία καί τήν Κύπρο. Μέλος τῆς Διοικούσας Ἐπιτροπῆς τῆς ΕΔΑ ἀπό τό 1956 καί ἀναπληρωματικό μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ ἀπό τό 1961, ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τήν ἡγεσία τοῦ κόμματος γιά τήν πολιτική τῆς περιόδου 1963-67 καί γιά τό ἐσωκομματικό καθεστώς. Λίγο πρίν ἀπό τή διάσπαση ἀποχωρεῖ ἀπό τό ΚΚΕ. Τόν Αὔγουστο τοῦ 1968 παίρνει μέρος στή διαμαρτυρία ἑκατό ἐξορίστων στό Παρθένι Λέρου γιά τή σοβιετική εἰσβολή στήν Τσεχοσλοβακία. Τό 1975 μετέχει στήν ἀνασυγκρότηση τῆς αὐτόνομης ΕΔΑ. Ἀπό τό 1974 πολιτικός συντάκτης τοῦ *Βήματος* συνταξιοδοτεῖται τό 1982. Συνεχίζει νά ἀρθρογραφεῖ τακτικά στό *Βῆμα* καί σέ πολιτικά περιοδικά ὡς συνεργάτης.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΙΣΑΡΗΣ

4ης Αὐγούστου

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΠΩΣ ΕΦΤΑΣΑΜΕ ΣΤΗΝ 4η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ, Θεμέλιο 1966, Διάλογος 1974, 1978.
Η ΚΥΠΡΟΣ ΩΣ ΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ, στήν ἔκδοση *Ὁ Μακάριος καί οἱ σύμμαχοί του*, Gutenberg, 1972.
Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ 1940-41, Διάλογος, 1975.
Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1940-41 ΚΑΙ Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.
Τόμοι Α-Β, Διάλογος, 1976 καί 1977.
ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΣΤΗ ΧΟΥΝΤΑ
Τόμος Α΄. 1949-1952, Παπαζήσης, 1977.
Τόμος Β΄. 1952-1955, Παπαζήσης, 1978.
Τόμος Γ΄. 1955-1961, Παπαζήσης, 1979.
Τόμος Δ΄. 1961-1964, Παπαζήσης, 1986.
Τόμος Ε΄. 1964-1967, Παπαζήσης, 1986.

Μεταφράσεις

Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΣΑΡΛΩ, 1954.
Ε. Λούντβιχ: ΤΡΕΙΣ ΤΙΤΑΝΕΣ, Γκοβόστης, 1955.
Στ. Τσβάιχ: Ο ΦΟΒΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ, Γκοβόστης, 1955.
ΜΙΚΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, «Ἐκδόσεις 70».

Σόλωνος 84, τηλ. 3608180

ΣΠ. ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΥ

4η Αὐγούστου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ
ΣΤΟΥΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΟΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΗΣ
ΤΥΡΑΝΝΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οἱ Ἄγγλοι, ὁ Γεώργιος, ἕνα τμῆμα τῆς ἑλληνικῆς ὀλιγαρχίας καί ὁ Μεταξᾶς ἦταν οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς τεταρτοαυγουστιανῆς δικτατορίας. Οἱ Ἄγγλοι ἐπεδίωκαν νά προσθέσουν τήν Ἑλλάδα στήν ἁλυσίδα τῶν ἀντισοβιετικῶν - δικτατορικῶν καθεστώτων, νά στερεώσουν τήν ἐπιρροή τους καί τή θέση τοῦ Γεωργίου καί νά κρατήσουν τή χώρα μας δεμένη στό οἰκονομικό καί πολιτικό ἅρμα τους.

Τήν παλινόρθωση τοῦ Γεωργίου τήν προετοίμασαν οἱ Ἄγγλοι συστηματικά. Αὐτοί, κατά κύριο λόγο, ἔπεισαν καί τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο νά συμφιλιωθεῖ μέ τό βασιλιά. Οἱ πρῶτες ἐνέργειες τοῦ Γεωργίου, ὅταν ἦλθε στήν Ἑλλάδα, ἀπό πρώτη ματιά δείχνουν πώς ἐπιδίωξη καί τοῦ βασιλιᾶ καί τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἦταν νά συμφιλιωθοῦν τά δυό μεγάλα ἀστικά κόμματα γιά νά κυβερνήσουν ἀπό κοινοῦ τή χώρα. Ἦταν ὅμως πραγματικά αὐτή ἡ ἐπιδίωξή τους ἤ προσπαθοῦσαν νά παραπλανήσουν τόν πολιτικό κόσμο γιά νά τόν καταργήσουν; Ἄν καί τό δεύτερο φαίνεται πιθανότερο, δέν ὑπάρχουν ἀκόμα ἀρκετά στοιχεῖα γιά νά μπορέσουμε ν' ἀπαντήσουμε μέ σιγουριά στό ἐρώτημα αὐτό.

Πάντως ἕνα εἶναι βέβαιο: ὅτι τή συμφιλίωση τῶν Φιλελευθέρων μέ τούς ἀντιβενιζελικούς, ὁ Γεώργιος καί οἱ Ἄγγλοι τήν ἐννοοῦσαν σάν ὑποταγή τῶν βενιζελικῶν στόν ἀντιδραστικό κρατικό μηχανισμό, στό κράτος τῆς Δεξιᾶς πού εἶχε ἤδη δημιουργηθεῖ. Ἀντάλλαγμα γι' αὐτή τήν ὑποταγή τους καί τήν παραδοχή τῶν «τετελεσμένων γεγονότων» οἱ

βενιζελικοί θά έπαιρναν τή συμμετοχή τους στή διακυβέρνηση της χώρας, όπου όμως καί πάλι θά έπαιζαν τό ρόλο τοῦ μικρότερου συνεταίρου καί θά ἐφάρμοζαν τήν πολιτική πού θά ὑπαγόρευαν τά Ἀνάκτορα καί τό Φόρεϊν Ὄφφις. Οἱ περιπέτειες τοῦ λεγόμενου ἀποτακτικοῦ, ὥς τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας, μαρτυροῦν ἀρκετά γι αὐτό.

Σ' αὐτή ἀκριβῶς τή βάση τῆς ὑποταγῆς τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς παράταξης στό κράτος τῆς Δεξιᾶς καί στήν πολιτική πού οἱ ξένοι, ἡ ὀλιγαρχία καί τά Ἀνάκτορα ὑπαγορεύουν, ἐπιχειρήθηκαν καί ὅλες οἱ «συμφιλιώσεις» τῶν δύο πτερύγων τοῦ ἀστικοῦ κόσμου ἀπό τότε ὥς τίς μέρες μας. Καί ὅταν ὁ Μεταξᾶς καλοῦσε τό Σοφοκλῆ Βενιζέλο καί ἄλλα στελέχη τῶν Φιλελευθέρων νά πάρουν μέρος στή δικτατορική κυβέρνησή του, καί στήν περίοδο τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καί μέ τή δημιουργία τοῦ «Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ» τοῦ Παπάγου, καί τό 1956, ὅταν ὁ Καραμανλῆς διακήρυσσε ὅτι δημιουργεῖ ἕνα νέο κόμμα πού θά ξεπεράσει τήν παλιά διαίρεση, καί σήμερα μέ τήν ἀποστασία τῶν 45, συνεχιζόταν καί συνεχίζεται ἡ ἴδια ἐπιχείρηση, μέ διαφορετικούς, φυσικά, τρόπους καί σέ ἄλλα ἐπίπεδα: τά κόμματα τοῦ Κέντρου ἤ ὅσοι ἀπό τούς φιλελεύθερης καταγωγῆς πολιτικούς δέχονται αὐτή τή «συμφιλίωση», πού τελικά τήν ἀνατρέπουν πάντα τά ἴδια προβλήματα καί οἱ λαϊκές ἀντιστάσεις, προορίζονται νά καλύψουν καί νά ἐφαρμόσουν τήν πολιτική τῆς Δεξιᾶς. Δέν πρόκειται κάν γιά ἕνα συμβιβασμό.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἀπό πολύν καιρό πρίν σχεδίαζε μιά προσωπική του δικτατορία. Ὑπάρχει πλῆθος λόγων καί δηλώσεών του ὅπου κηρύσσει τή «χρεοκοπία τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ» καί τήν «ἀνάγκη» νά ἐπιβληθεῖ δικτατορικό καθεστώς στή χώρα μας. Στίς 6 Ἰανουαρίου 1934 σέ συνέντευξή του πρός τήν «Καθημερινή» καταλήγει ὡς ἑξῆς:

«Συνεπῶς δι' ἡμᾶς τούς Ἕλληνας, τό πρόβλημα δέν εἶναι πῶς θά μείνωμεν εἰς τόν κοινοβουλευτισμόν, ἀλλά διά ποίας θύρας θά ἐξέλθωμεν ἐξ αὐτοῦ. Διά τῆς θύρας τοῦ κομμουνισμοῦ ἤ διά τῆς θύρας τοῦ ἐθνικοῦ κράτους».

Στίς 12 Ἰανουαρίου τοῦ ἴδιου χρόνου δηλώνει στόν πρωθυπουργό Π. Τσαλδάρη ὅτι «θεωρεῖ τόν κοινοβουλευτισμόν ἐκπεσόντα καί θά ἀγωνισθῆ πρός ἔξοδον ἐξ αὐτοῦ». Στίς 28 Μαρτίου ἐπαναλαμβάνει τήν ἴδια δήλωση στούς ἀρχηγούς τῶν ἄλλων κομμάτων. Στίς 3 Ὀκτωβρίου στήν ἴδια τή Βουλή διακηρύσσει:

«Ἀπεκτήσαμεν τήν πεποίθησιν, τήν ὁποίαν καί δημοσίᾳ ἐξεδηλώσαμεν, ὅτι ἡ λύσις τοῦ πολυπλόκου ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ προβλήματος οὐδόλως δύναται πλέον νά ἐπιτευχθῆ διά τῆς συνεχίσεως ἐφαρμογῆς κοινοβουλευτικῶν μεθόδων».

Καί στίς 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1934 ἐπαναλαμβάνει τά ἴδια στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας Ζαΐμη. Στό μεταξύ ὁλόκληρο σχεδόν τό 1934 ὁ Μεταξᾶς βρίσκεται σέ συνεχεῖς συνεννοήσεις μέ τόν μεγαλοβιομήχανο Μποδοσάκη καί μέ τόν Κονδύλη γιά τήν κήρυξη δικτατορίας[1].

Τήν ἐπιβολή τοῦ ἀντιβενιζελικοῦ καί ἀντιδραστικοῦ κράτους τῆς Δεξιᾶς καί τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας διευκόλυνε καί ἡ διάσπαση καί ἡ σύγχυση πού ὑπῆρχε ἀνάμεσα στίς δημοκρατικές δυνάμεις. Μέσα στόν ἴδιο τόν «Ἐθνικό Συνασπισμό» πού, παρά τήν ἄνοδο τῆς Ἀριστερᾶς, ἐξακολουθοῦσε νά ἐπηρεάζει τήν συντριπτική πλειοψηφία τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου, ἐπικρατοῦσαν οἱ ἀντιζηλίες, οἱ διαμάχες. Ἰδιαίτερα μετά τό κίνημα τοῦ 1935, ὁ «Ἐθνικός Συνασπισμός» ἔπαψε οὐσιαστικά νά ὑπάρχει καί δέν ἐμφανίστηκε οὔτε στίς ἐκλογές τοῦ 1936. Ἡ ἀντιδραστική πολιτική τοῦ βενιζελισμοῦ στήν τετραετία 1928 - 32, οἱ στρατοκρατικές καί φιλοφασιστικές τάσεις πού ἔδειχναν ὁρισμένοι ἐκπρόσωποί του

1. Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, τόμος τέταρτος, σελίδες 67, 89, 92 κλπ.

τόν ἀποξένωσαν ἀπό τίς πιό προχωρημένες προοδευτικές ὁμάδες τοῦ ἴδιου τοῦ ἀστικοῦ κόσμου. Καί ἀναμφισβήτητα συνετέλεσαν στήν ἧττα του. Ταυτόχρονα τό μεγάλο κεφάλαιο ὅλο καί περισσότερο ἔρριχνε τό βάρος του ὑπέρ τῶν ἀντιβενιζελικῶν. Τό ὀπερετικό κίνημα τοῦ Πλαστήρα τό 1933, οἱ διακηρύξεις του κατά τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί τοῦ «κομμουνιστικοῦ κινδύνου», οἱ μή ἀποκρυπτόμενες συμπάθειες τοῦ ἴδιου τοῦ «Μαύρου Καβαλάρη» μά καί ἄλλων κορυφαίων τοῦ βενιζελισμοῦ (τοῦ Μιχαλακόπουλου καί τοῦ ἴδιου τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου) πρός τή φασιστική Ἰταλία καί πρός τό «πείραμα Μουσολίνι» ἐνέτειναν τή σύγχυση στό δημοκρατικό κόσμο[1].

Τό ΚΚΕ ἀπό τήν πλευρά του, παρά τά βήματα πρός μιά πιό συγκεκριμένη μελέτη τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας, πού πραγματοποίησε μετά τό 1931 καί κυρίως μέ τήν 6η ὁλομέλεια τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς του τό Γενάρη τοῦ 1934, πού εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τή σημαντική ἄνοδο καί τῆς δύναμής του καί τῶν ἀγώνων τῶν ἐργαζομένων, δέν ἦταν, τουλάχιστο ὥς τό 1935, ὥριμο γιά μιά πολιτική πλατειῶν συμμαχιῶν πού θά τό βοηθοῦσαν νά παρεμβληθεῖ ἐνεργητικότερα στήν πολιτική ζωή καί νά προωθήσει μιά συμμαχία τῶν ἀντιφασιστικῶν δυνάμεων. Παρά τούς σωστούς στρατηγικούς σκοπούς πού ἔθετε καί τίς διακηρύξεις γιά μιά πολιτική παλλαϊκοῦ μετώπου, δέν ἦταν σέ θέση νά δεῖ τίς ἀποχρώσεις, νά ἐκμεταλλευτεῖ τίς διαφορές, νά βγάλει τά συμπεράσματά του καί νά προσαρμόσει τήν τακτική του στό γεγονός ὅτι ἡ πλειοψηφία τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀκολουθοῦσε ἀκόμα τά ἀστικά κόμματα, ὅτι, σέ μιά στιγμή μάλιστα ἀνόδου τοῦ φασισμοῦ στήν Εὐρώπη, ἦταν ἀνάγκη νά ἀπομονωθοῦν τά ἀντιδραστικότερα στοιχεῖα, ὅτι κανένας ἀγώνας ἀποτελεσματικός γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν καί τήν ἀπόκρουση τοῦ φασισμοῦ δέ μποροῦσε νά γίνει χωρίς τούς ἑκατοντάδες χιλιάδες φιλελεύθερους καί δημοκράτες πού ἀκολουθοῦσαν τό Φιλελεύθερο καί τά ἄλλα «βενιζελογενῆ» κόμματα. Τό ΚΚΕ, τήν ἐποχή ἐκείνη, ὥς τουλάχιστο τό 1935, ἤθελε νά κάνει «παλλαϊκό μέτωπο» κατά τοῦ φασισμοῦ χωρίς τή συμμετοχή καί ἐναντίον καί τῶν ἄλλων δημοκρατικῶν κομμάτων καί ἤθελε νά κάνει ἑνιαῖο μέτωπο τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐναντίον τῶν μή κομμουνιστῶν συνδικαλιστῶν πού τούς ἔβριζε, χωρίς διάκριση, «σοσιαλφασίστες» κ.τ.τ.

1. Βλέπε Γρ. Δαφνῆ: «Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων», τόμος Δεύτερος, σελίδες 183, 184, 199 κλπ., συνέντευξη Μιχαλακόπουλου στήν «Καθημερινή» 7ης Ἰανουαρίου 1934 καί Ι. Α. Πεπονῆ: «Νικόλαος Πλαστήρας», τόμος Δεύτερος, σελ. 540—541.

Στήν ἀπόφαση τοῦ 5ου Συνεδρίου τοῦ κόμματος γιά τήν πολιτική κατάσταση ἀνάμεσα στά ἄλλα διαβάζουμε:

«Ἡ ἐπαναστατική κινητοποίηση τῶν μαζῶν κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ ΚΚΕ, ἡ σφυρηλάτηση τοῦ παλλαϊκοῦ ἀντιφασιστικοῦ μετώπου πάλης σ' ὅλη τή χώρα ἐνάντια στήν ἀντίδραση τῶν πραχτόρων τοῦ ἐχθροῦ ρεφορμιστῶν - σοσιαλφασιστῶν καί ἀγροτιστῶν κάθε ἀπόχρωσης, θά ἐκμηδενίσει ὅλα τά μέτρα πείνας καί φασισμοῦ, θά ἀνακόψει τή φασιστική ἄνοδο (......)»[1].

Καί παρακάτω, παρ' ὅλο ὅτι διαπίστωνε ὅτι «ὁ φασισμός ἀποτελεῖ τήν πολιτική τῶν πιό ἀντιδραστικῶν κύκλων τῶν κυρίαρχων τάξεων», χαρακτήριζε ὁλόκληρο τό ἀντιβενιζελικό στρατόπεδο, χωρίς καμιά διάκριση, «κύριο φορέα τοῦ φασισμοῦ», κατηγοροῦσε καί τό βενιζελικό στρατόπεδο ὅτι «μέ τό πρόσχημα τῆς ὑπεράσπισης τῆς δημοκρατίας ὀργανώνει τίς φασιστικές καί στρατιωτικές του δυνάμεις τῆς "δημοκρατικῆς ἄμυνας" γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς ἡγεμονίας στήν ἐφαρμογή τῆς ἀνοιχτῆς φασιστικῆς δικτατορίας ἀμεσότερα ὑπέρ τῶν ξένων ἰμπεριαλιστικῶν δυνάμεων (Ἰταλία) καί τῶν ντόπιων κεφαλαιοκρατικῶν καί τσιφλικάδικων ὁμάδων πού αὐτό ἐκπροσωπεῖ»[2].

Ἡ «ἀριστερή» αὐτή κατεύθυνση καί στάση τοῦ ΚΚΕ ἦταν, φυσικά, ἀποτέλεσμα τῆς γενικότερης γραμμῆς τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος τήν ἐποχή ἐκείνη, ἀλλά ἔχει ἐπίσης ἔντονη τή σφραγίδα τῆς δογματικῆς σκέψης καί

1. Σαράντα χρόνια τοῦ ΚΚΕ, σελ. 357.
2. Τό ἴδιο, σελ. 359.

τοῦ ἐξτρεμισμοῦ τοῦ Ζαχαριάδη πού καί τή φρασεολογία του ἀκόμα εὔκολα τήν ἀναγνωρίζει κανείς στίς ἀποφάσεις καί ἀνακοινώσεις τῆς ΚΕ ἐκείνης τῆς περιόδου.

Ἡ ἐξτρεμιστική στάση τοῦ ΚΚΕ τό Φλεβάρη - Μάρτη τοῦ 1935, ὁπότε ἔφτασε στό σημεῖο νά καταγγείλει ἀπό τά πρίν τό κίνημα τῶν βενιζελικῶν καί δημοκρατικῶν ἀξιωματικῶν, εἶναι φυσική συνέπεια αὐτῆς τῆς γραμμῆς, τῆς ἀνωριμότητας τῆς ἡγεσίας του, τῆς ἀδυναμίας της νά δεῖ, μέσα ἀπό τίς ἀντιφατικές ἐκδηλώσεις καί ἐξελίξεις, ποιός ἦταν τή στιγμή ἐκείνη ὁ κύριος κίνδυνος γιά τή Δημοκρατία καί τό ἐργατικό κίνημα. Ἀκόμα καί μετά ἕνα μήνα, ὅταν πιά βρισκόταν στό κατακόρυφο ἡ ἀχαλίνωτη τρομοκρατία τῶν ἀντιβενιζελικῶν καί ἦταν ὁλοφάνερες οἱ προθέσεις τῆς πιό ἀδιάλλακτης μερίδας τους, πού εἶχε κερδίσει ἔδαφος, νά ἐπαναφέρει τό βασιλιά καί νά ἐπιβάλει δικτατορία, ἡ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ χαρακτήριζε τό κίνημα φασιστικό καί, σέ μιά ἀνάλυσή της τῶν ἐξελίξεων τῆς εἰκοσαετίας (1915 - 1935), ἔβαζε «στό ἴδιο τσουβάλι» «τῆς πάλης ἀνάμεσα στίς δυό ἀστικοτσιφλικάδικες κλίκες, μέ τή δραστήρια συμμετοχή τῶν ξένων ἰμπεριαλιστῶν», γεγονότα ὅπως ἡ «Ἐθνική Ἄμυνα» τοῦ 1916 - 17, «ἡ ἐπαναφορά τοῦ Κωνσταντίνου, στά 1920, καί τά τρομοκρατικά ἀντίποινα τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ», «ἡ Βενιζελοπλαστηρική ἐπανάσταση τοῦ 1922», «ἡ ἐκτέλεση τῶν ἕξη» κ.λ. κ.λ.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁρισμένοι ἀπό τούς ἡγέτες τοῦ κινήματος τοῦ 1935, ὅπως ἤδη τονίσαμε, εἶχαν δικτατορικές ἐπιδιώξεις. Ὁ ἴδιος ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἀναγνώριζε πώς ὁ Πλαστήρας εἶχε σκοπό, ἄν ἐπικρατοῦσε τό κίνημα, νά ἐπιβάλει δικτατορία. «Γνωρίζω — ἔγραφε ὁ ἀρχηγός τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων σέ γράμμα του πρός τόν πλωτάρχη Ζάγκα στίς 10 Φεβρουαρίου 1935[1] — ὅτι ὁ στρατηγός Πλαστήρας, ἔχων τήν σύμφωνον γνώμην καί πολλῶν στρατιωτικῶν, πιστεύει ὅτι δύναται νά κυβερνήση τήν χώραν δικτατορικῶς. Ἡ πεῖρα τοῦ ὀλίγου καιροῦ, κατά τόν ὁποῖον καθ' ἀνάγκην θά κυβερνηθῶμεν ὑπό τῆς στρατιωτικῆς Ἐπαναστάσεως δικτατορικῶς, ἐλπίζω νά πείση καί τόν στρατηγόν Πλαστήραν καί τούς ὁμόφρονάς του, ὅτι ἡ παράτασις τοῦ πειράματος πέραν τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου χρόνου, πρός πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν, θά ἦτο σφάλμα κεφαλαιῶδες, τό ὁποῖον δέν θά ἐζημίωνε μόνον τό ἔργον τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλά καί αὐτούς προσωπικῶς τούς δικτατορεύοντας».

1. Γρ. Δαφνῆ, «Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων», σελ. 290.

Καί ἀργότερα, στίς παραμονές τῆς 4ης Αὐγούστου, ὁ Πλαστήρας κηρύχτηκε ὑπέρ τῆς δικτατορίας καί μάλιστα προέτρεπε τό Μεταξᾶ νά προχωρήσει στήν κατάλυση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ[1]. Συνεπῶς δέν πρέπει νά κρίνουμε τούς πολιτικούς καί ἀκόμα λιγότερο τούς στρατιωτικούς τοῦ μεσοπολέμου μέ τά μεταπολεμικά κριτήρια. Ἄλλο ἦταν ὁ Πλαστήρας τήν ἐποχή ἐκείνη καί ἄλλο ὅταν, ἄσχετα καί πάλι ἀπό τίς προσωπικές ἀδυναμίες του καί τήν τότε στάση του, ἀνέβηκε τό 1950 καί 1951 στήν ἐξουσία στήν κορυφή ἑνός κύματος ἀλλαγῆς καί εἰρήνευσης. Ἀσφαλῶς τό γεγονός ὅτι τελικά δέν ἦταν ὁ Πλαστήρας ἀλλά ὁ Κονδύλης καί ὁ Μεταξᾶς πού ἔγιναν ὁ πρῶτος ἀντιβασιλιάς καί ὁ δεύτερος δικτάτορας, δέν εἶναι ἄσχετο μέ τήν προέλευση καί τούς δημοκρατικούς ἀγῶνες τοῦ «Μαύρου Καβαλάρη» πού ἦταν σύμβολο τῆς βενιζελικῆς παράταξης. Ἀλλά ἡ προέλευσή του καί ἡ δημοκρατικότητα τοῦ κόσμου πού τόν ἀκολουθοῦσε δέν ἀπέκλειαν σέ μιά δεδομένη στιγμή νά συγκεντρωθοῦν γύρω του ὅλες οἱ ἀντιδραστικές καί φιλοδικτατορικές δυνάμεις καί νά τόν κάμουν ἀρχηγό τοῦ ἑλληνικοῦ φασισμοῦ, ὅπως λόγου χάρη μποροῦσε νά εἶχε συμβεῖ, ἄν ὁ Βενιζέλος, οἱ δημοκρατικοί ἀξιωματικοί καί οἱ λαϊκές ἀντιδράσεις δέν ματαίωναν τήν ἐγκαθίδρυση πλαστηρικῆς δικτατορίας τό 1933. Ἡ δημοκρατική του προέλευση δέν ἐμπόδισε τόν Πάγκαλο νά γίνει δικτάτορας τό 1926 παρ' ὅλο ὅτι, στήν ἀρχή, παρασύρθηκε καί τόν ὑποστήριξε καί αὐτός ὁ Παπαναστασίου πού ἦταν συν-

1. Βλέπε «Πῶς ἐφτάσαμε στήν 4η Αὐγούστου», σελίδες 222 καί 233.

επέστερος σχετικά μέ τούς ἄλλους παλαιοδημοκρατικούς ἀρχηγούς, οὔτε τόν Κονδύλη νά περάσει στήν ἀντιβενιζελική παράταξη καί νά γίνει ἀντιβασιλιάς. Ὀλιγαρχικοί παράγοντες, ἀπό τό 1933 - 34 προσπαθοῦσαν νά συνενώσουν τά φιλοδικτατορικά στοιχεῖα καί τούς δυναμικούς στρατιωτικούς καί ἀπό τίς δυό ἀστικές παρατάξεις γιά νά ἐπιβάλουν τόν ἑλληνικό φασισμό[1]. Τελικά ἔγινε δεκτός ὁ Μεταξᾶς, ὅταν γύρω στό πρόσωπό του συγκεντρώθηκαν οἱ προτιμήσεις καί τοῦ Γεωργίου καί τῆς Ἀγγλίας, σημαντικοῦ τμήματος τῆς ἑλληνικῆς ὀλιγαρχίας καί τῶν ἀντιδραστικῶν στοιχείων τῶν δύο παρατάξεων τοῦ ἀστικοῦ κόσμου.

Ἡ δυσπιστία πολλῶν δημοκρατικῶν ἀξιωματικῶν ὡς πρός τίς προθέσεις τοῦ Πλαστήρα καί οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στούς πλαστηρικούς, βενιζελικούς, παγκαλικούς κ.λ. ἦταν μιά ἀπό τίς κύριες αἰτίες τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος τοῦ 1935. Ὁ Σαράφης παραθέτει πολλά ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τίς ἀντιθέσεις αὐτές[2].

Βασικές ὅμως αἰτίες τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος τοῦ 1935 ἦταν ἐπίσης οἱ παρακάτω: Ὀργανώθηκε καί πραγματοποιήθηκε σάν ἕνα καθαρά στρατιωτικό κίνημα, ὅπως τό ἤθελαν οἱ ὀργανωτές του καί ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος[3]. Ὁ λαϊκός παράγοντας κινήθηκε μόνο στήν Κρήτη καί σέ μικρότερο βαθμό στήν Α. Μακεδονία. Ἀκόμα καί ἡ «Δημοκρατική Ἄμυνα» πού ἦταν λαϊκή - στρατιωτικοπολιτική ὀργάνωση σέ πολύ περιορισμένο βαθμό χρησιμοποιήθηκε. Δέν εἶχε γίνει ἡ κατάλληλη προπαγανδιστική προετοιμασία. Φαίνεται πώς

1. Βλέπε «Πῶς ἐφτάσαμε στήν 4η Αὐγούστου», σελ. 9—10 καί ἀλλοῦ, καθώς καί «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, «Ἱστορικές Ἀναμνήσεις» Σαράφη.

2. Βλέπε Στ. Σαράφη «Ἱστορικές Ἀναμνήσεις», σελίδες 345—350 καί 380—390.

3. Ὁ Βενιζέλος ἔγραφε στόν Ὀθωναῖο, στόν ὁποῖο πρότεινε τήν ἡγεσία τοῦ κινήματος, στίς 19 Φεβρουαρίου 1935: «Ἡ ἰδική σας, ἄλλωστε, ἀρχηγία ἔχει πρόσθετον πλεονέκτημα ὅτι διατηρεῖ εἰς τό κίνημα καθαρῶς στρατιωτικόν χαρακτῆρα τόν ὁποῖον πρέπει νά ἔχη τοῦτο...». (Γρ. Δαφνῆ «Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων», σελ. 293).

καί ὁρισμένοι ἀπό τούς δημοκρατικούς ἡγέτες καί πάρα πολλοί στρατιωτικοί δέν εἶχαν πειστεῖ ὅτι ὑπῆρχε ἄμεσος κίνδυνος γιά τή Δημοκρατία καί, ὁπωσδήποτε, εἶχαν σοβαρές ἀμφιβολίες ἄν τό στρατιωτικό πραξικόπημα ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος τή στιγμή ἐκείνη γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ ἡ κατάσταση. Χαρακτηριστική ἀπό τήν ἄποψη αὐτή εἶναι ἡ στάση τοῦ Παπαναστασίου, πού ἀντιτάχτηκε στό κίνημα, καί τοῦ Ὀθωναίου πού ἀρνήθηκε νά ἀναλάβει τήν ἡγεσία του. Καί ὁρισμένοι ἀπό τούς στρατιωτικούς πού ἔπαιξαν ἐνεργό ρόλο στό κίνημα εἶχαν τήν πεποίθηση πώς πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τά συνηθισμένα προνουντσιαμέντα τοῦ μεσοπολέμου. Τό γεγονός ὅτι ὁ Δεμέστιχας ὁδήγησε τό στόλο στήν Κρήτη καί ὄχι στή Θεσσαλονίκη, ὅπου θά μποροῦσε νά κάμει τίς δημοκρατικές φρουρές νά κινηθοῦν, καί ὁ καιροσκοπισμός καί ἡ λιποψυχία ὁρισμένων ἀπό τούς μυημένους ἀξιωματικούς ἀποτέλεσαν τή χαριστική βολή κατά τοῦ κινήματος.

Τελικά τό κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου ἦταν μιά πρόωρη ἐκδήλωση, ὄχι καλά ὀργανωμένη, χωρίς ἐξασφαλισμένη τήν ἐνεργητική λαϊκή συμπαράσταση. Διευκόλυνε τούς ἀδιάλλακτους ἀντιβενιζελικούς νά ἐπικρατήσουν στό κυβερνητικό στρατόπεδο, νά προχωρήσουν γρήγορα στήν ἐκκαθάριση τοῦ στρατοῦ ἀπό τά δημοκρατικά στοιχεῖα καί νά δημιουργήσουν τό «κράτος τῆς Δεξιᾶς» πάνω στό ὁποῖο στηρίχτηκε ἡ δικτατορία.

Στήν ἔλλειψη λαϊκῆς συμπαράστασης συνέβαλε καί ἡ ἐντελῶς ἀρνητική καί ἐχθρική στάση πού πῆρε τό ΚΚΕ ἀπέναντι στό κίνημα. Ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ, γιά τούς λόγους πού ἀναφέραμε παραπάνω, δέν ἦταν σέ θέση νά ἐκτιμήσει τό γεγονός ὅτι ὁ κύριος κίνδυνος γιά τή Δημοκρατία καί τό ἐργατικό κίνημα ἐκείνη τή στιγμή προερχόταν ἀπό τούς ἀδιάλλακτους τοῦ ἀντιβενιζελικοῦ στρατοπέδου πού προωθοῦσαν τήν παλινόρθωση καί τά σχέδια ἐπιβολῆς δικτατορίας (Κονδύλης, Μεταξᾶς κ.λ.), ὅτι ἡ κατάσταση δέ μποροῦσε νά ἀντιμετωπιστεῖ παρά μόνο μέ μιά συμμαχία τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς μέ τά φιλελεύθερα καί δημοκρατικά ἀστικά στοιχεῖα καί ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀξιωματικῶν πού πῆραν μέρος στό στρατιωτικό κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου κινοῦνταν ἀπό

τήν πρόθεση νά ἀνατρέψουν τήν πορεία πρός τήν ἑδραίωση τοῦ ἀντιβενιζελικοῦ κράτους καί νά ὑπερασπιστοῦν τούς δημοκρατικούς θεσμούς[1].

Ὅσο ὅμως εἶναι φανερό ὅτι τό κίνημα δέν ἦταν «φασιστικό», ὅπως τό χαρακτήρισε ἡ τότε ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ, ἄλλο τόσο εἶναι, πιστεύω, πολύ παράτολμο πήδημα τό νά δεχτοῦμε σήμερα ὅτι μποροῦσε ἡ Ἀριστερά νά τό ὑποστηρίξει. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιατί, ὅπως δείξαμε, τό ΚΚΕ, γιά ἐσωτερικούς - ἐσωκομματικούς, ἀλλά καί ἐξωτερικούς λόγους, δέν ἦταν ὥριμο γιά μιά τέτια πολιτική. Δεύτερο, γιατί καί ὁ Βενιζέλος καί οἱ ἄλλοι ἡγέτες τοῦ κινήματος εἶναι σχεδόν βέβαιο ὅτι, μέ τίς τότε διαμορφωμένες συνθῆκες καί τό χάσμα πού ὑπῆρχε ἀνάμεσα στή φιλελεύθερη παράταξη καί στό ΚΚΕ, δέ θά δέχονταν τήν ὑποστήριξή του, τουλάχιστο ἀπό τά πρίν, καί γιά τόν πρόσθετο λόγο ὅτι ἤθελαν νά διατηρήσει ἡ ἐπιχείρησή τους τόν καθαρά στρατιωτικό της χαρακτήρα. Ἔμενε, συνεπῶς, ἡ χωρίς προσυνεννόηση καί κοινό σχέδιο κινητοποίηση τῶν κομματικῶν δυνάμεων γιά τήν ὑποστήριξη τοῦ κινήματος. Ἀλλά, κατά τή γνώμη μου, ἐνῶ μιά τέτια ὑποστήριξη δέ θά ἄλλαζε τήν κατάσταση, θά εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά δεχτεῖ τό κόμμα, πού μόλις εἶχε ἀναρρώσει ἀπό τήν πολύχρονη κρίση του, ἐξουθενωτικά κτυπήματα.

Φυσικά, ἡ τελευταία αὐτή ἄποψη ἐπηρεάζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό κίνημα ἀπέτυχε. Ἀλλά εἶναι ἀναπόφευκτο κάθε κρίση γιά τά ἱστορικά γεγονότα νά ἐπηρεάζεται ἀπό τίς κατοπινές ἐξελίξεις. Καί, κατά τή γνώμη μου, ἡ ἄποψη ὅτι τό ΚΚΕ ἔπρεπε νά ὑποστηρίξει τό κίνημα δέν ἐπηρεάζεται ἁπλῶς, ἀλλά μεταφέρει σχεδόν κατοπινές καταστάσεις στήν ἐποχή ἐκείνη.

Πιστεύω ὅτι ἄν τό ΚΚΕ ἦταν ὥριμο γιά μιά τέτια πολιτική, θά εἶχε φροντίσει, τουλάχιστο ἀπό τό 1933, δηλαδή μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ στίς ἐκλογές, νά ἐξασφαλίσει σημεῖα ἐπαφῆς μέ τή φιλελεύθερη καί δημοκρατική ἀντιπολίτευση. Μιά τέτια ἐπαφή πού θά μποροῦσε νά καταλήξει, μέ τή μιά ἤ μέ τήν ἄλλη μορφή, σέ μιά ἑνότητα δράσης τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, θά ἐπέτρεπε ἴσως στό ΚΚΕ νά ἐπηρεάσει ὥς ἕνα βαθμό καί τίς ἀποφάσεις τῆς ἡγεσίας τῶν βενιζελικῶν — πρᾶγμα βέβαια πού τό ἔκανε πολύ δύσκολο ἡ καταθλιπτική παρουσία τῆς ἰσχυρῆς καί αὐταρχικῆς προσωπικότητας τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, ἀλλά ὄχι καί ἀδύνατο — καί νά προλάβει βιαστικές καί ἄσχημα ὀργανωμένες ἐνέργειες. Καί, ἄν τό ΚΚΕ εἶχε τότε τή δυνατότητα μιᾶς πιό δημιουργικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μαρξισμοῦ, θά ἔπρεπε, λαβαίνοντας ὑπόψη τήν ἄνοδο τοῦ φασισμοῦ στήν Εὐρώπη, νά ἀκολουθήσει ἔγκαιρα μιά τέτια πολιτική πού νά τείνει στήν ἀπομόνωση τῶν πιό ἀδιάλλακτων καί φιλοδικτατορικῶν στοιχείων μέσα στήν ἀντιβενιζελική παράταξη καί τήν ἐκμετάλλευση ὅλων τῶν ἀντιθέσεων. Καί νά βοηθήσει ὥστε ἡ τελική ἀναμέτρηση νά γίνει, ἐφ' ὅσον φαινόταν ἀναπόφευκτη, ὅταν θά ἦταν συγκεντρωμένες οἱ ἰσχυρότερες δυνάμεις στό δημοκρατικό στρατόπεδο, ὅταν θά εἶχαν ἀποκαλυφτεῖ ὅσο τό δυνατό περισσότερο οἱ προθέσεις τῶν δικτατορικῶν στοιχείων. Καί στό μεταξύ νά διατηρηθοῦν, ὅσο τό δυνατό, ἀνέπαφες οἱ δημοκρατικές δυνάμεις μέσα στόν κρατικό μηχανισμό καί ἰδίως στίς ἔνοπλες δυνάμεις. Εἶναι γεγονός ὅτι τήν ἀνάγκη νά ἀποφευχθεῖ ὁπωσδήποτε μιά πρόωρη ἐνέργεια, πού μποροῦσε νά ἀποτελέσει «θεῖον δῶρον» γιά τούς ἀδιάλλακτους τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ καί τούς δικτατορικούς, τήν ἀντιλαμβάνονταν καί οἱ δημοκρατικοί ἀξιωματικοί — ἰδίως οἱ «ἐν ἐνεργείᾳ» — καί γι αὐτό, παρ' ὅλο ὅτι εἶχε μεσολαβήσει ἡ δολοφονική ἀπόπειρα... ἐπίθεση κατά τοῦ Ε. Βενιζέλου, ματαίωσαν προηγούμενες ἀπόπειρες κινημάτων τῶν πλαστηρικῶν πρίν ἐκδηλωθοῦν.

1. Βλέπε «Πῶς ἐφτάσαμε στήν 4η Αὐγούστου», σελ. 10.

Σημαντική ἐπίδραση στήν πορεία καί τήν τακτική τοῦ ΚΚΕ ἄσκησε τό 7ο Συνέδριο τῆς Κομμουνιστικῆς Διεθνοῦς (Ἰούλιος - Αὔγουστος 1935) πού καθόρισε ἐπιστημονικά τό χαρακτήρα τοῦ φασισμοῦ, χάραξε τήν πολιτική τῶν Λαϊκῶν

Μετώπων καί έκανε έκκληση γιά τή δημιουργία μιᾶς συμμαχίας τῶν φιλειρηνικῶν κρατῶν γιά τή χαλιναγώγηση τῶν φασιστικῶν ἐπιθετικῶν δυνάμεων. Χάρη στήν πλατύτερη πολιτική συμμαχιῶν πού ἐφαρμόζει τώρα τό ΚΚΕ, διευκολύνεται καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν δημοκρατικῶν καί διεκδικητικῶν ἀγώνων (γεγονότα Ἡρακλείου καί Μεσσηνίας) καί ἡ δημιουργία ὀργάνων ἀντιφασιστικῆς πάλης (Ἐπιτροπές Δημοκρατικοῦ Συνασπισμοῦ). Τό ΚΚΕ καλεῖ τά ἄλλα δημοκρατικά κόμματα σέ κοινό ἀγώνα κατά τῆς παλινόρθωσης καί τοῦ φασισμοῦ καί δηλώνει ὅτι θά ὑποστηρίξει μιά δημοκρατική κυβέρνηση, ἐφ' ὅσον ἐκπληρώσει ἕνα ἐλάχιστο πρόγραμμα ἀπό τέσσερα σημεῖα: Ἀποκατάσταση ὅλων τῶν λαϊκῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν, χτύπημα τοῦ φασισμοῦ καί μοναρχισμοῦ, Γενική Ἀμνηστία, Προκήρυξη ἐλεύθερων ἐκλογῶν μέ ἀναλογική. Τό ΚΚΕ ζητεῖ τώρα τή σύμπραξη καί τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας τοῦ Κονδύλη καί τή διενέργεια ἐλεύθερου καί ἀνόθευτου δημοψηφίσματος[1].

Ἡ ἀποχή τῶν παλαιοδημοκρατικῶν κομμάτων ἀπό τίς ἐκλογές τῆς 9ης Ἰουνίου 1935, ἡ συμφιλίωση τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου μέ τό Γεώργιο καί ἡ ἄρνηση τῶν ἡγετῶν τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης νά ὀργανώσουν ἀπό κοινοῦ μέ τό ΚΚΕ τόν ἀντιμοναρχικό καί ἀντιφασιστικό ἀγώνα, διευκολύνουν τούς Ἄγγλους, τήν ὀλιγαρχία καί τούς ἀδιάλλακτους ἀντιβενιζελικούς νά πραγματοποιήσουν πραξικοπηματικά τήν παλινόρθωση. Τή στιγμή πού οἱ ἀντιβενιζελικοί προχωροῦσαν γοργά στήν ὀργάνωση τοῦ κράτους τῆς Δεξιᾶς, τά δημοκρατικά κόμματα ὄφειλαν νά πάρουν μέρος στίς ἐκλογές, προσπαθώντας νά ἐξασφαλίσουν ἔστω καί ἐλάχιστες ἐγγυήσεις. Ἡ παρουσία τους στή Βουλή θά τούς ἐπέτρεπε νά ἀνασυνταχθοῦν, νά βοηθήσουν τούς διωκόμενους ὀπαδούς τους, νά χρησιμοποιήσουν τό βῆμα τοῦ Κοινοβουλίου γιά νά καταγγείλουν τήν κυβερνητική τρομοκρατία καί τά σχέδια γιά παλινόρθωση καί δικτατορία καί νά δημιουργήσουν γέφυρες μέ τά ἀντιμοναρχικά καί ἀντιδικτατορικά στοιχεῖα πού, ὅπως ἀποδείχτηκε καί ἀπό τίς κατοπινές ἐξελίξεις, ὑπῆρχαν καί μέσα στό ἀντιβενιζελικό στρατόπεδο.

1. Σαράντα χρόνια τοῦ ΚΚΕ, σελ. 416.

Τά κόμματα ἐκφράζουν καί ὑπηρετοῦν τά συμφέροντα καί τήν ἰδεολογία κοινωνικῶν τάξεων καί στρωμάτων. Μά αὐτό δέ γίνεται αὐτόματα καί μέ προκαθορισμένο τρόπο. Πρῶτο, γιατί στήν πολιτική καί τήν τακτική κάθε κόμματος καί, ἀκόμα περισσότερο, στή στάση του σέ ἕνα συγκεκριμένο, πολιτικό ἤ ὄχι, θέμα, παρεμβαίνουν καί ἄλλοι, δευτερότεροι παράγοντες, ἱστορικοί, ὑποκειμενικοί κ.λ. Δεύτερο, γιατί καί μέσα στήν ἴδια κοινωνική τάξη ἤ ὁμάδα ὑπάρχουν καί ἀντίθετες τάσεις καί συμφέροντα. Τρίτο, γιατί τά κόμματα, οἱ βουλευτές, τά στελέχη τους δέχονται πιέσεις καί ἐπιδράσεις ἀπό τήν ἐκλογική τους πελατεία πού ἀνήκει σέ ὅλα τά κοινωνικά στρώματα. Καί οἱ πιέσεις αὐτές καί οἱ ἐπιδράσεις τῶν λαϊκῶν στρωμάτων στά ἀστικά κόμματα εἶναι τόσο πιό ἀποτελεσματικές ὅσο πληρέστερα λειτουργεῖ ἡ ἀστική δημοκρατία καί ὁ κοινοβουλευτισμός καί ὅσο πιό δημοκρατικά εἶναι ὀργανωμένα τά κόμματα αὐτά.

Ὅπως εἴδαμε παραπάνω, ὁ Μεταξᾶς εἶχε ξεκαθαρισμένους ἀντικοινοβουλευτικούς καί ἀντιδημοκρατικούς σκοπούς. Παριστάνοντας τόν συμφιλιωτή καί κηρυσσόμενος ὑπέρ τῆς ἀμνηστίας, μετά τήν ἐπάνοδο τοῦ Γεωργίου, δέν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρά προσπάθεια νά παραπλανήσει τόν πολιτικό κόσμο καί τό Λαό καί κυρίως τούς Φιλελευθέρους πού ἡ ἀνοχή — ἤ καί συνενοχή τους — τοῦ ἦταν ἀναγκαία γιά νά πετύχει τό μεγάλο παιγνίδι τῆς ζωῆς του.

Πότε ὅμως ὁ Γεώργιος καί οἱ Ἄγγλοι προσχώρησαν στό σχέδιο τῆς δικτατορίας; Δέν ἀποκλείεται καί ἀπό τήν ἀρχή. Τό πιό πιθανό ὅμως εἶναι ὅτι καί μέσα στά Ἀνάκτορα καί στίς ἁρμόδιες ἀγγλικές ὑπηρεσίες ἔγιναν ζυμώσεις, συζητήσεις πού κατέληξαν στήν ἀποδοχή τοῦ σχεδίου γιά δικτατορία. Στό «Ἡμερολόγιό» του ὁ ἐπίδοξος δικτάτορας τό 1936 σημειώνει: «22 Φεβρουαρίου, (....). Βλέπω νά φεύγει κάθε

ὄνειρο φιλόδοξο. Καί αἰσθάνομαι ὅτι πρέπει νά ἀρκεσθῶ μέ τήν εὐτυχία πού μᾶς ἔδωσε ὁ Θεός σπίτι μας».

Ἀλλά στίς 27 Φεβρουαρίου ξαφνικά εἶναι αἰσιόδοξος. Μεσολάβησε μιά νέα συνάντησή του μέ τό βασιλιά. Σημειώνει:

«Βράδυ εἰς Β. Μακρά συνδιάλεξις. Διστακτικός. Ἀλλά ἄγεται πρός τήν λύσιν μου».

Σέ λίγες μέρες, στίς 5 Μαρτίου, ὁ Μεταξᾶς γίνεται ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν μέ τά γνωστά ἐπεισόδια πού θυμίζουν ἀστυνομικό μυθιστόρημα[1]. Φυσικά θά ἦταν πολύ ἀφελές νά πιστέψει κανείς ὅτι ἡ «λύσις του», τήν ὁποίαν πρίν μιά βδομάδα δίσταζε ὁ βασιλιάς νά δεχτεῖ, ἦταν μόνο καί μόνο νά γίνει ὁ Μεταξᾶς ὑπουργός Στρατιωτικῶν. Τό σχέδιο γιά δικτατορία εἶχε μπεῖ πιά σέ ἐφαρμογή. Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 31ης Ἰανουαρίου, πού εἶχε ξεσκεπάσει τό νόθο χαρακτήρα τοῦ δημοψηφίσματος, ἐπηρέασε ὁπωσδήποτε τίς ἀποφάσεις τοῦ Γεωργίου.

Τό ὅτι ὁ Γεώργιος συνωμότησε μέ τό Μεταξᾶ γιά τήν κατάργηση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν καί τήν ἐγκαθίδρυση τῆς τεταρτοαυγουστιανῆς δικτατορίας δέν εἶναι καθόλου παράξενο. Ὁ ἀποτυχημένος πολιτικός, πού δέ συγχωροῦσε στόν Ἑλληνικό Λαό τό ὅτι συνεχῶς τόν ἀποδοκίμαζε[2], ἦταν ὁ παλιός πιστός τῆς Δυναστείας καί σύμβουλος τοῦ Κωνσταντίνου.

Τό παράξενο ἦταν τό ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἐνίσχυσαν τόν παλιό ἄνθρωπο τοῦ γερμανικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου πού ἔπαιξε τό γνωστό ρόλο στό διχασμό κατά τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο. Ἀλλά καί ἐδῶ ἡ ἀντίφαση βρίσκεται μέσα στά πράγματα, στή «λογική» τῆς πολιτικῆς τοῦ Φόρεϊν Ὄφφις πού ὑποστήριξε πρίν τό Μουσολίνι καί τό Χίτλερ, τόν ἐπανεξοπλισμό τῆς Γερμανίας καί ὁδήγησε στό Μόναχο στήν προσπάθεια νά θέσει

1. Βλέπε «Πῶς ἐφτάσαμε στὴν 4η Αὐγούστου», σελ. 178 — 180.

2. Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, τέταρτος τόμος, σελίδες 153, 171, 195 κ.λ.

φραγμό στό ἐργατικό κίνημα τῆς Εὐρώπης καί νά σπρώξει τή φοβερή στρατιωτική γερμανική μηχανή «πρός Ἀνατολάς» γιά νά τσακίσει τήν πρώτη καί μοναδική τότε χώρα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ Ἀγγλία πού τό 1922 - 24 ἀντέδρασε στήν ἐκδίωξη τῆς Δυναστείας τῶν Γλύξμπουργκ καί στήν ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα, ἀπό τό 1930 προετοιμάζει συστηματικά τήν παλινόρθωση. Καί ἐνισχύει κυρίως τά ἀντιβενιζελικά κόμματα στήν Ἑλλάδα χωρίς φυσικά νά πάψει ποτέ νά παίζει σέ δυό ταμπλώ.

Ἐξάλλου ὁ Μεταξᾶς, πού ἀντιλαμβανότανε ὅτι χωρίς τή συμπαράσταση ἤ τουλάχιστο τήν ἀνοχή τῶν Ἄγγλων δέ θά μποροῦσε νά πραγματοποιήσει τά φιλόδοξα ὄνειρά του γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας, πού ἐπίμονα τοῦ τήν ἀρνιόταν ὁ Ἑλληνικός Λαός, ἤδη τό 1934 ἔλεγε: «Ἡ Ἑλλάς ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύναται νά εὑρεθῇ εἰς στρατόπεδον ἀντίθετον ἐκείνου εἰς τό ὁποῖον θά εὑρίσκεται ἡ Ἀγγλία».

Αὐτά βέβαια δέ σήμαιναν ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔπαψε νά ἔχει ποτέ ἐπαφές μέ τή χιτλερική Γερμανία καί θαυμασμό στό καθεστώς καί τήν ἰδεολογία τοῦ χιτλερισμοῦ πού ἀποτέλεσε καί τό πρότυπο τῆς 4ης Αὐγούστου.

Ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο τό βασιλιά, καί διάφοροι ἄλλοι ἄνθρωποι τῶν Ἄγγλων στήν Ἑλλάδα, πείθουν τό Φόρεϊν Ὄφφις ὅτι ὁ καταλληλότερος γιά νά ἐξυπηρετήσει τά σχέδιά τους στή χώρα μας, τό καλύτερο συμπλήρωμα τοῦ «δικοῦ τους» Γεωργίου, εἶναι ὁ παλιός ἐχθρός τους, ὁ γερμανόφιλος Ι. Μεταξᾶς. Ὁ Ἄγγλος πρεσβευτής στήν Ἀθήνα Οὐατερλόου γίνεται θερμός ὑποστηρικτής τοῦ ἐπίδοξου δικτάτορα. Οἱ ἴδιοι οἱ Ἄγγλοι, ὁ Γεώργιος καί τά ὀλιγαρχικά καί φιλοδικτατορικά στοιχεῖα τῶν Φιλελευθέρων φροντίζουν νά σύρουν τό κόμμα τους στήν παγίδα τοῦ Μεταξᾶ. Ὁ Δημ. Λαμπράκης, πού εἶχε ἰσχυρούς οἰκονομικούς καί φιλικούς δεσμούς μέ τόν Μποδοσάκη, βρίσκεται σέ ἐπαφή μέ τόν Ι. Διάκο, δηλαδή ἔμμεσα μέ τόν ἴδιο τό Μεταξᾶ,

τουλάχιστο ἀπό τά τέλη τοῦ 1935[1]. Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος, πού εἶναι πιά κουρασμένος, μετά τήν ἀποτυχία τοῦ κινήματος, ἔχει ἤδη συμφιλιωθεῖ μέ τό Γεώργιο, ἐπηρεάζεται ἀπό τίς συμβουλές τῶν Ἄγγλων καί τῶν ὀλιγαρχικῶν κύκλων καί ἀπό τίς ὑποσχέσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Μεταξᾶ. Καί πρός χάρη τοῦ ἐπίδοξου δικτάτορα, πού θά ἐπέβαλλε τήν «τάξη» καί θά «ἔλυνε» τό ἀποτακτικό, ἀναφωνεῖ λίγο πρίν ἀπό τό θάνατό του «Ζήτω ὁ Βασιλεύς». Ὁ Δημ. Λαμπράκης γίνεται σέ λίγο ἀνοικτά ὁ συνήγορος τοῦ Μεταξᾶ καί προπαρασκευάζει προπαγανδιστικά καί πολιτικά τό ἔδαφος γιά τή δικτατορία. Πρίν καί στή διάρκεια τῶν συζητήσεων στή Βουλή, πάνω στίς προγραμματικές δηλώσεις τοῦ Μεταξᾶ (25 - 27 Ἀπριλίου 1936), τό «Ἐλεύθερον Βῆμα» ὄχι μόνο προπαγανδίζει νά δοθεῖ ψῆφος ἐμπιστοσύνης στόν ἐπίδοξο δικτάτορα, ἀλλά καί ἐπιτιμᾶ τά ἀντιβενιζελικά κόμματα γιατί σκέφτονται νά περιοριστοῦν σέ ψῆφο ἀνοχῆς...

Τό 6ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΕ πού συνῆλθε τό Δεκέμβριο τοῦ 1935 χάραξε μιά πολιτική εὐρύτατων συνεργασιῶν καί διακήρυξε τήν ἀνάγκη νά συνενωθοῦν «ὅλες οἱ δημοκρατικές δυνάμεις σέ ἕνα παλλαϊκό μέτωπο πάλης». Μέ βάση τίς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου αὐτοῦ, τό ΚΚΕ κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες γιά τήν κινητοποίηση τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ καί ὁλόκληρου τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου κατά τῆς προετοιμαζόμενης δικτατορίας τῶν Ἄγγλων καί τῆς ὀλιγαρχίας καί σημείωσε σημαντικές ἐπιτυχίες. Στήν περίοδο ὥς τή δικτατορία συνεχίστηκε ἡ ἄνοδος τῶν ἀγώνων τῶν ἐργαζομένων καί σημείωσε μεγάλα βήματα ἡ ἑνότητά τους. Τό ΚΚΕ, σάν κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἦταν ἐπικεφαλῆς αὐτῶν τῶν ἀγώνων καί πάντα πρῶτο στίς θυσίες. Σ' αὐτή τήν περίοδο μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι σφυρηλατήθηκαν

1. Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, τόμος τέταρτος, σελ. 173 καί 193.

οἱ δεσμοί του — δεσμοί ἀγώνων καί θυσιῶν — μέ τίς εὐρύτερες μάζες πού τοῦ ἐπέτρεψαν νά γίνει ἀργότερα τό μεγάλο κόμμα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης.

Μεγαλειώδης ἐκδήλωση τῆς ἀνόδου τοῦ ἐργατικοῦ καί λαϊκοῦ - δημοκρατικοῦ κινήματος ἦταν ἡ πανελλαδική καπνεργατική ἀπεργία καί ἡ κινητοποίηση ἀλληλεγγύης τῶν ἄλλων ἐργαζομένων τό Μάη τοῦ 1936. Ὁ Μεταξᾶς, ἐπιδιώκοντας νά κατατρομοκρατήσει τούς ἐργαζομένους καί ὁλόκληρο τό λαό, γιά νά ἀνοίξει τό δρόμο γιά τή δικτατορία του, διέταξε τή δολοφονική ἐπίθεση κατά τῶν ἀπεργῶν στή Θεσσαλονίκη πού ὁδήγησε στά αἱματηρά καί συνταρακτικά γεγονότα τῆς 8ης, 9ης καί 10ης Μαΐου. Τά δραματικά αὐτά γεγονότα ἔδειξαν ἕνα πολύ ὑψηλό βαθμό λαϊκῆς δημοκρατικῆς ἑνότητας καί ἀγωνιστικοῦ πάθους. Ἦταν στήν πραγματικότητα μιά ὑψηλοῦ ἐπιπέδου λαϊκή ἀντίσταση κατά τῆς δικτατορίας. Φυσικά δέν ἦταν οὔτε «προεόρτια», οὔτε «γενική δοκιμή κομμουνιστικῆς ἐπαναστάσεως», ὅπως προσπάθησε νά τά παρουσιάσει ὁ Μεταξᾶς καί ὁ τύπος πού τόν βοηθοῦσε στήν προετοιμασία τῆς δικτατορίας. Καί οἱ ἀποφάσεις τοῦ ΚΚΕ, οἱ σχετικές μέ τά γεγονότα, τίς ὁποῖες ἐπικαλοῦνται ἀργότερα οἱ ἀπολογητές τῆς δικτατορίας γιά νά στηρίξουν τή «δικαιολογία» τοῦ «κομμουνιστικοῦ κινδύνου», μιλοῦν πολύ καθαρά γιά «σχηματισμό κυβέρνησης ἀπό τή δημοκρατική πλειοψηφία τῆς Βουλῆς». Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς ὁμολογεῖ μερικές βδομάδες μετά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας ὅτι τά περί κομμουνιστικοῦ πραξικοπήματος ἦταν ὑπερβολές[1].

Πραγματικά δέν ὑπῆρχαν τότε οἱ προϋποθέσεις, ὄχι γιά «κομμουνιστική ἐπανάσταση», ἀλλά οὔτε κάν γιά κυβέρνηση ἑνός συνασπισμοῦ τῆς Ἀριστερᾶς. Ὑπῆρχαν ὅμως δυνατότητες νά ἀνατραπεῖ ὁ Μεταξᾶς, νά σχηματιστεῖ μιά δημοκρατική κυβέρνηση καί νά ἀνακοπεῖ ἡ πορεία πρός τή δικτατορία. Τά ἀστικά κόμματα, καί ἰδίως ἡ ἡγεσία τῶν

1. Βλέπε συνέντευξη τοῦ Μεταξᾶ στήν «Καθημερινή» τῆς 16 Σεπτεμβρίου 1936 καί «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 232—34.

Φιλελευθέρων, ὄχι μόνο δέν ἀξιοποίησαν τόν ἀγώνα καί τήν ἀντιφασιστική ἑνότητα τῶν δημοκρατικῶν μαζῶν, ἀλλά ἀντίθετα ἀκολούθησαν μιά πολιτική πού ὑποβοήθησε τά σχέδια τοῦ Μεταξᾶ, τοῦ Γεωργίου καί τῶν Ἄγγλων. Μέ τήν ψῆφο καί τήν πεντάμηνη ἐξουσιοδότηση πού ἔδωσαν στόν ἐπίδοξο δικτάτορα οὐσιαστικά αὐτοκαταργήθηκαν καί παρέδωσαν δέσμιο τόν κοινοβουλευτισμό καί τή δημοκρατία στό δήμιό τους. Καμιά δικαιολογία δέ μπορεῖ νά μειώσει τίς ἱστορικές εὐθύνες τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων καί ἰδιαίτερα τοῦ Σοφοκλῆ (πού πῆρε μέρος στή συνωμοσία γιά τή δικτατορία πίσω μάλιστα ἀπό τίς πλάτες τοῦ κόμματος), ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου γιά τήν κατάλυση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν[1].

Τό ΚΚΕ κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες στήν περίοδο

1. Παρ' ὅλο ὅτι πέθανε πέντε μῆνες προτοῦ νά κηρυχτεῖ ἡ δικτατορία, ὁ Ἐλ. Βενιζέλος μέ τή συμφιλίωσή του μέ τό Γεώργιο, μέ τόν ἐνθουσιασμό πού ἔδειξε γιά τήν ἀνάληψη τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν ἀπό τόν Μεταξᾶ, μέ τήν ἐπιμονή του νά ὑποστηρίζουν οἱ Φιλελεύθεροι μιά κυβέρνηση ἐξωκοινοβουλευτική προετοίμασε ἰδεολογικά καί πολιτικά τό κόμμα του γιά ἕνα συμβιβασμό μέ τήν ἰδέα καί τά σχέδια τῆς δικτατορίας.

Γιά νά ἑρμηνευτεῖ ἡ στάση τοῦ Σοφοκλῆ Βενιζέλου, πολύ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει μιά ἐπιστολή πού ἔχει στείλει πρίν ἀπό τρία χρόνια ὁ ἀπόστρατος ἀντισυνταγματάρχης Θεόδ. Δρ. Βουδικλάρης σέ πρωϊνή ἐφημερίδα. Ὁ Βουδικλάρης γράφει:

«Ὁ ἀπόστρατος, λοιπόν, ἀξιωματικός κ. Παναγιώτης Ρογκάκος-Κουντουράκης (εὑρίσκεται ἐν ζωῇ), ἀρχηγός κατά τήν Κατοχήν τῆς ὀργανώσεως Μ.Ι.Δ.Α. — συνεργαζομένης στενώτατα μέ τήν Ἰντέλιντζες Σέρβις — μᾶς ἔχει ἀποκαλύψει, παρουσία καί ἄλλων προσώπων, ὅτι: Λήγοντος τοῦ 1943, ἐπί τοῦ πολεμικοῦ μας «ΝΑΥΑΡΙΝΟΝ» καί ἐνῶ μετέβαινον εἰς Σικελίαν, ὁ ἀείμνηστος Σοφοκλῆς Βενιζέλος, ἔλεγε παρουσία καί τοῦ ἀειμνήστου ναυάρχου Μπακοπούλου, τά ἑξῆς περίπου: «Ὀλίγους μῆνας πρό τῆς 4ης Αὐγούστου 1936 κληθείς μετέβην ἐκ Παρισίων εἰς Λονδῖνον, ὅπου ἁρμόδιος τοῦ Φόρεϊν Ὄφφις μοῦ ἀνεκοίνωσε, «στήν Ἑλλάδα πρέπει νά γίνη καί θά γίνη δικτατορία... Ἡ δικτατορία αὐτή θά γίνη εἴτε ὑπό ΣΕ, εἴτε ὑπό τόν ΜΕΤΑΞΑΝ, συνεννοηθῆτε οἱ ΔΥΟ ΣΑΣ...», προσέθεσε δέ ὁ ἀείμνηστος Σοφοκλῆς, ὅτι ἐνημέρωσε σχετικῶς τόν ἀείμνηστον Μεταξᾶν καί...».

(«Ἀκρόπολις», 10 Δεκεμβρίου 1971)

αὐτή γιά νά συνειδητοποιήσουν ὅλα τά κόμματα καί οἱ πολιτικοί παράγοντες τόν κίνδυνο τῆς δικτατορίας καί νά ἑνωθοῦν ὅλες οἱ δημοκρατικές δυνάμεις στόν ἀγώνα γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν καί τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Φυσικά, παλιότερα λάθη του βάραιναν καί δυσκόλευαν τή συνεργασία. Οἱ ἀντιδικτατορικές δυνάμεις εἶχαν χάσει πολύτιμο χρόνο, ἐνῶ οἱ φιλοδικτατορικοί, ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπό τό κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου, ὀργανώνονταν μέ γοργό ρυθμό καί μετέβαλλαν σέ ὄργανο τῶν σχεδίων τους τόν κρατικό μηχανισμό.

Καρπός τῆς ὀρθῆς πολιτικῆς συνεργασιῶν τοῦ ΚΚΕ ἦταν τό σύμφωνο Σκλάβαινα - Σοφούλη, ἡ προσέγγιση καί ἡ ἑνιαία δράση τῶν ἐργατικῶν συνομοσπονδιῶν, ἡ προπαρασκευή δημιουργίας Ἑνιαίου Ἀγροτικοῦ Κόμματος στήν ὕπαιθρο καί ἡ συμφωνία μέ τό Σοφιανόπουλο. Εἶναι φανερό, ὅμως, ὅτι ἡ πρόωρη ἀποκάλυψη τοῦ συμφώνου Σκλάβαινα - Σοφούλη, παρ' ὅλο ὅτι τυπικά τό ΚΚΕ εἶχε τό δικαίωμα νά τό δημοσιεύσει, καί ἡ στάση τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων τοῦ δημιούργησε πρόσθετους ἠθικούς καί πολιτικούς λόγους πού δικαιολογοῦσαν τήν ἐνέργειά του αὐτή, τελικά μᾶλλον ἔβλαψε τήν πολιτική τῶν συνεργασιῶν καί τῆς ἑνότητας τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων. Ἐπίσης, μπροστά στόν κίνδυνο τῆς δικτατορίας, θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς ὅτι τό ΚΚΕ θά ἔπρεπε νά εἶναι πιό εὐλύγιστο στή στάση του ἀπέναντι στό ἐνδεχόμενο μιᾶς κυβέρνησης Φιλελευθέρων - Λαϊκῶν.

Ὁρισμένες ἀποφάσεις τῶν σωμάτων καί ὀργάνων τοῦ ΚΚΕ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δείχνουν ὅτι ἡ ἡγεσία του, καί μετά τή στροφή πού σημειώθηκε μέ τό 7ο Συνέδριο τῆς Κ.Δ., δέν εἶχε κατορθώσει νά ἀπαλλαγεῖ ἐντελῶς ἀπό τίς δογματικές καί ἀντίθετες μέ τήν ἑλληνική πραγματικότητα ἐκτιμήσεις. Ἔτσι, ἐνῶ ἀπό τήν 4η ὀλομέλεια ἤδη (Σεπτέμβρης 1935) προτείνει ἕνα λογικό ἐλάχιστο πρόγραμμα γιά νά ὑποστηρίξει μιά δημοκρατική - ἀντιφασιστική κυβέρνηση, δέν «ξεχνᾶ» νά ἐπαναλαμβάνει τό σύνθημα τῆς «σοβιετικῆς Ἑλλάδας». Ἀκόμα καί στήν πολιτική ἀπόφαση τοῦ 6ου Συνεδρίου, ἐνῶ διαπιστώνει τόν αὐξανόμενο κίνδυνο τῆς δι-

κτατορίας καί τή δυνατότητα νά συγκεντρωθοῦν ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅλες οἱ ἀντιφασιστικές δυνάμεις, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ βασική ἀντίθεση στήν Ἑλλάδα παραμένει «ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στόν ἐργαζόμενο λαό ἀπό τή μιά μεριά καί τούς κεφαλαιοκράτες καί τσιφλικάδες ἀπό τήν ἄλλη». Βάζει πάλι «στό ἴδιο τσουβάλι» τήν ἐπανάσταση τοῦ 1922, τήν ἐγκαθίδρυση τῆς δημοκρατίας, τή δικτατορία τοῦ Παγκάλου, τήν κονδυλική δικτατορία, τή μοναρχική παλινόρθωση κ.λ. κ.λ., σάν «σταθμούς τῆς ἀστικοτσιφλικάδικης πολιτικῆς πού πάντα ἀποτύγχανε» καί ταυτίζει τούς μοναρχικούς ἀδιάλλακτους μέ τούς βενιζελικούς ἀξιωματικούς[1].

Παρ' ὅλ' αὐτά τό ΚΚΕ εἶναι πραγματικά ἀκούραστος πρωταγωνιστής τῆς πάλης κατά τῆς δικτατορίας. Προειδοποιεῖ τά ἄλλα κόμματα καί τόν ἑλληνικό λαό γιά τά σχέδια τοῦ Γεωργίου καί τοῦ Μεταξᾶ, ὀργανώνει τήν ἀντιδικτατορική πάλη καί τούς διεκδικητικούς ἀγῶνες τῶν ἐργαζομένων, θεμελιώνει συμμαχίες. Τό Σύμφωνο Σοφούλη - Σκλάβαινα μποροῦσε νά ἀποτελέσει τή βάση γιά ἕνα Λαϊκό Μέτωπο πού θά ἔφραζε τό δρόμο στή δικτατορία. Φυσικά ἐδῶ τά πράγματα ἦταν πολύ δυσκολότερα ἀπό ὅ,τι στή Γαλλία, γιατί ἡ Ἑλλάδα ἦταν μιά χώρα ἐξαρτημένη· ἐδῶ ὑπῆρχαν μεγαλύτερες δυνατότητες γιά ἀνοιχτές ξένες ἐπεμβάσεις καί ὁ κρατικός μηχανισμός, μετά τό κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου 1935 καί τήν παράδοση τῆς ἐξουσίας στό Μεταξᾶ, ἐλεγχόταν ἀπό τά φασιστικά στοιχεῖα. Ὁπωσδήποτε ὑπῆρχαν πολλές δυνατότητες καί τό καλοκαίρι τοῦ 1936 ν' ἀποκρουστεῖ ἡ δικτατορία. Ἀλλά, χωρίς τή δραστήρια συμμετοχή τῶν δημοκρατικῶν μαζῶν πού ἀκολουθοῦσαν, κατά κύριο λόγο, τούς Φιλελευθέρους καί τά μικρότερα παλαιοδημοκρατικά κόμματα, δέν ἦταν εὔκολο νά γίνει ἀποτελεσματικός ἀγώνας κατά τῆς δικτατορίας. Γι' αὐτό εἶναι διπλά ἱστορική ἡ εὐθύνη τῆς ἡγεσίας τῶν Φιλελευθέρων γιά τήν κατάλυση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν ἀπό τό Γεώργιο καί τό Μεταξᾶ. Καί μετά τά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης πού ὁ Σοφούλης τά

1. Σαράντα χρόνια ἀγῶνες, σελίδες 417—424.

χαρακτήρισε «τσαρικάς σφαγάς» πού «προοιωνίζονται τήν ἐξέγερσιν τῶν ψυχῶν», καί μετά τό διορισμό τοῦ γνωστοῦ χιτλερικοῦ Σκυλακάκη στή θέση τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν καί μετά τήν ἀποκάλυψη ἀπό τό «Ριζοσπάστη» καί τή «Μακεδονία» τοῦ σχεδίου τῆς δικτατορίας, τά κόμματα, βενιζελικά καί ἀντιβενιζελικά, ἐξακολουθοῦν νά στηρίζουν τό Μεταξᾶ. Ἀλλά καί ὅταν (μέσα Ἰουλίου) ὁ Σοφούλης καί ὁ Θεοτόκης κατέληξαν σέ συμφωνία γιά σχηματισμό κοινοβουλευτικῆς κυβέρνησης καί τήν ἀνακοίνωσαν στό βασιλιά, καί πάλι δέ βιάστηκαν νά ζητήσουν τήν παραίτηση τοῦ Μεταξᾶ. Ἀντίθετα, διαβεβαίωσαν τό Γεώργιο ὅτι θά περιμένουν ν' ἀνοίξει ἡ Βουλή (ἀρχές Ὀκτωβρίου) καί τότε θά ἐφάρμοζαν τή συμφωνία τους. Ἔτσι ἔδωσαν στούς δύο συνωμότες (Γλύξμπουργκ καί Μεταξᾶ) τή δυνατότητα νά ἐπισπεύσουν, σέ συνεννόηση μέ τούς Ἄγγλους, τίς προετοιμασίες τους καί νά κηρύξουν στίς 4 Αὐγούστου τή δικτατορία.

Ὁ ἴδιος ὁ δικτάτορας, δυό χρόνια ἀργότερα, ὅταν εἶχε πιά στεριώσει καλά τόν τρομοκρατικό μηχανισμό του καί εἶχε στείλει στά ξερονήσια τούς πολιτικούς ἀρχηγούς, σάρκαζε σέ βάρος τους, ἐκφράζοντας τήν «ἀπορία του», πῶς αὐτοί οἱ ὑπερασπιστές τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ παρέδωσαν τήν ἐξουσία σέ ἕνα γνωστό γιά τά δικτατορικά σχέδιά του, ὅπως αὐτός. Σέ λόγο του στό Αἴγιο, τήν 1η Νοεμβρίου 1938, ἀφοῦ χαρακτήριζε τόν κοινοβουλευτισμό «πολίτευμα ξένον πρός τήν Ἑλλάδα πού εἰσήχθη ἐξ ἀντιγραφῆς», συνέχιζε:

«Αὐτοί οἱ ἴδιοι, οἱ ὁποῖοι δημοσίᾳ ἐκόπτοντο ὑπέρ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, εἰς τάς ἰδιωτικάς των συνομιλίας καί εἰς ἐμέ ἀκόμη κατεφέροντο κατ' αὐτοῦ δριμύτατα, ἀλλά δέν εἶχον τό θάρρος νά ποῦν εἰς τόν λαόν τήν ἀλήθειαν! Εἶχε γίνει αἰσθητόν σᾶς λέγω ἀπό χρόνια. Τόσον πολύ αἰσθητόν ὥστε δύο χρόνια πρό τῆς 4ης Αὐγούστου, εἰς τά 1934, ἐγώ ὁ ἴδιος δημοσίᾳ εἶπα διά τοῦ Τύπου καί δι' ἐπισήμων δηλώσεών μου, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά κρατηθῇ ὁ κοινοβουλευτισμός εἰς τήν Ἑλλάδα, διότι μᾶς ἔφερε κατ' εὐθεῖαν εἰς τάς ἀγκάλας τοῦ κομμουνισμοῦ. Καί εἶναι δι' ἐμέ ἀπορίας

ἄξιον ἐάν δέν ἐγνώριζαν πῶς εἰς τά 1936 ὅταν ἡ φορά τῶν πραγμάτων καί ἡ θέλησις τοῦ Βασιλέως μέ ἔφεραν τόν Ἀπρίλιον εἰς τήν ἐξουσίαν, πῶς λέγω τότε, ἀντί νά ἐξαναστοῦν ἐκεῖνοι πού ἐνόμιζαν ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμός εἶναι ἡ μόνη σωτηρία τῆς χώρας, διότι ἤξευραν καλά τάς σκέψεις μου, τά σχέδια καί τάς ἰδέας μου, ἀντί, λέγω, νά ἐξαναστοῦν, νά μέ καταψηφίσουν καί νά μέ κάμουν νά φύγω ἐκ τῆς ἐξουσίας, μοῦ ἔδωκαν ὅλοι ὁμόθυμον τήν ἐμπιστοσύνην των εἰς τήν τότε ὑπάρχουσαν Βουλήν».

Ὁ Μεταξᾶς καί οἱ προπαγανδιστές του, καί ἀκόμα καί σήμερα οἱ ἀπολογητές τῆς 4ης Αὐγούστου, ὑπερηφανεύονται ὅτι ἡ δικτατορία ἦταν «ἀναίμακτη» καί ὅτι δέ χύθηκε οὔτε «ρανίδα αἵματος». Οἱ δολοφονίες τῶν Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλου, Χρ. Μαλτέζου, Βαλιανάτου, Μαρουκάκη, Σταυρίδη κ.λ., γιά τίς ὁποῖες θά μιλήσουμε, οἱ χιλιάδες πού βασανίστηκαν στά μπουντρούμια τῶν Ἀσφαλειῶν καί τῶν ἀστυνομικῶν τμημάτων, οἱ νεκροί, οἱ τρελλοί, οἱ σακατεμένοι τοῦ Ἅη-Στράτη, τῆς Κέρκυρας, τῆς Ἀκροναυπλίας, μαρτυροῦν ὅτι ἡ 4η Αὐγούστου δέν ὑστέρησε σέ βαρβαρότητα καί ἐγκλήματα ἀπό τά ἄλλα φασιστικά καθεστῶτα.

Πρέπει ἀκόμα νά ἔχουμε πάντα ὑπόψη μας πώς ἡ «καταστολή» τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, ὥς ἕνα βαθμό, ἔγινε συστηματικά καί ὕπουλα πρίν ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας, τήν ἄνοιξη καί τό καλοκαίρι τοῦ 1936, μέ τίς δολοφονίες τῶν ἐργατῶν στή Θεσσαλονίκη, τό Βόλο κ.λ., μέ τή διάλυση τῶν ὀργανώσεων τῶν ἐργαζομένων. Καί ἔγινε ἀπό μιά κυβέρνηση πού τή στήριζαν τά ἀστικά κόμματα τῆς Βουλῆς, γιά νά ἀνοίξει, ὑποτίθεται, τό δρόμο τῆς ὁμαλότητας, ἐνῶ ἦταν φανερό πώς προετοίμαζε τή διάλυσή τους καί δεσμά γιά τόν ἑλληνικό λαό.

Γενάρης 1966 Σ. Ν. Λ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΗΣ 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Ἡ κατάλυση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν
Ἡ διαπάλη τῶν φατριῶν τῆς δικτατορίας

Τά δύο διατάγματα, μέ τά ὁποῖα ὁ βασιλιάς Γεώργιος καί ὁ Μεταξᾶς κατέλυσαν τίς ἐλευθερίες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἐπέβαλαν τό φασιστικό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου, εἶναι τά παρακάτω:

«1) Βασιλικόν Διάταγμα «Περί ἀναστολῆς τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 καί 95 τοῦ Συντάγματος καθ' ὅλον τό Κράτος».

Γεώργιος Β'

Βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων

Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τό ἄρθρον μόνον τῆς ΚΔ Συντακτικῆς Πράξεως ἐπικυρωθείσης ὑπό τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, μετά πρότασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀναστέλλομεν τάς διατάξεις τῶν ἄρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 καί 95 τοῦ ἐν ἰσχύι Συντάγματος καθ' ὅλον τό Κράτος ὡς ἀπειληθείσης σοβαρᾶς διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως. Ὁ Ἡμέτερος ἐπί τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργός θέλει δημοσιεύσει καί ἐκτελέσει τό Διάταγμα τοῦτο. Ἐν Ἀθήναις τῇ 4η Αὐγούστου 1936 — Γεώργιος Β' — Τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον».

«2) Βασιλικόν Διάταγμα «Περί διαλύσεως τῆς Γ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων».

Γεώργιος Β'

Βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων

Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τό ἄρθρον 37 τοῦ Συντάγματος, διαλύομεν τήν Γ' Ἀναθεωρητικήν Βουλήν. Ἐν Ἀθήναις τῇ 4η Αὐγούστου 1936 — Γεώργιος Β'».

Στίς εἰσηγητικές ἐκθέσεις πού συνόδευαν τά δύο διατάγματα ὁ Μεταξᾶς πρόβαλε τίς γνωστές δικαιολογίες γιά τό στραγγαλισμό τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν καί τήν κατάλυση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Στήν εἰσηγητική ἔκθεση τοῦ πρώτου διατάγματος παρουσίαζε τήν πανεργατική ἀπεργία, πού εἶχε ὁριστεῖ ἀπό τίς συνομοσπονδίες γιά τίς 5 Αὐγούστου, σάν «προετοιμασία ἐμφυλίου πολέμου»:

«Μεγαλειότατε,

Ἡ Ὑμετέρα Κυβέρνησις, τῆς ὁποίας ἔχω τήν τιμήν νά προΐσταμαι, θεωρεῖ καθῆκον της νά ἀναφέρῃ εἰς τήν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ὅτι ἡ χώρα εὑρίσκεται εἰς ἔκρυθμον κατάστασιν καί εἰς τάς παραμονάς ἀνατρεπτικῆς στασιαστικῆς κινήσεως. Ἡ κατάστασις αὐτή προέρχεται ἐκ τῆς ὁσημέραι ὀγκουμένης κομμουνιστικῆς προπαγάνδας, ἥτις ἀφοῦ πρό πολλοῦ εἰσεχώρησεν ἐπικινδύνως εἰς τήν ὑπαλληλίαν ἀπειλοῦσα νά παραλύσῃ τήν κρατικήν μηχανήν κατά τήν στιγμήν τῆς ἀποφασιστικῆς στασιαστικῆς ἐξορμήσεως, κατεργάζεται ἤδη τήν διείσδυσίν της καί μεταξύ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τοῦ Ἔθνους, καλλιεργοῦσα τό πνεῦμα τῆς ἀναρχίας μεταξύ τῶν ὁπλιτῶν τῶν στρατῶν τῆς ξηρᾶς; τῆς θαλάσσης καί τοῦ ἀέρος. Ἤδη, ὁ κομμουνισμός, ἐπωφελούμενος καί τῆς πολιτικῆς ἀναρχίας τήν ὁποίαν ἐδημιούργησαν αἱ ἀθεράπευτοι ἔριδες τῶν πολυαρίθμων ἀναρχουμένων πολιτικῶν κομμάτων, καθώς ἐπίσης ἐπωφελούμενος καί τῆς ἀχαλινώτου δημαγωγικῆς καί ἀποσυνθετικῆς ἀρθρογραφίας μεγίστης μερίδος τοῦ τύπου, ἐπίστευσεν ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς ἀνατροπῆς τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος καί τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἀπορροφήσας ὁ κομμουνισμός καί τούς ἐμφανιζομένους ὡς ἡγέτας τῆς συντηρητικῆς ἐργατικῆς τάξεως, καθώς καί τῆς ἀγροτικῆς τοιαύτης, ἤρχισεν ἐπιχειρῶν σειράν ἀδικαιολογήτων ἀπεργιῶν, ὅπως δημιουργήσῃ τήν ἀτμόσφαιραν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπικειμένης ἤδη στασιαστικῆς ἐξορμήσεώς του.

Ἀρχήν ἐκδηλώσεως τῆς στασιαστικῆς ταύτης ἐνεργείας θά ἀποτελέσῃ ἡ συστηματικώτατα καί ἐντατικώτατα ὀργανωθεῖσα δι' αὔριον πανεργατική ἀπεργία, ἥτις καί κατ' αὐτήν ταύτην τήν ἐπίσημον δήλωσιν τῶν κομμουνιστῶν βουλευτῶν γενομένην τήν 31ην Ἰουλίου πρός αὐτήν ταύτην τήν Κυβέρνησιν[1] δι' ἰταμωτάτου ὕφους, πρόκειται, ἐξελισσομένη ἀμέσως εἰς μακρᾶς διαρκείας τοιαύτην, νά προσλάβῃ τήν μορφήν καθαρῶς ἐμφυλίου πολέμου. Ἡ Κυβέρνησις, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν της ὅλα τά στοιχεῖα καί ὅλας τάς λεπτομερείας τῆς σοβαρότητος τοῦ προπαρασκευασθέντος ἐμφυλίου ἀγῶνος, ἔχει πεισθῆ ὅτι ἄν ἀφήσῃ νά ἐκδηλωθῆ οὗτος καί ἐπιζητήσῃ κατόπιν τήν καταστολήν αὐτοῦ, θά ἦτο ἀδύνατον νά ἀποφύγῃ μεγάλην αἱματοχυσίαν, χωρίς νά δύναται ν' ἀποκλεισθῆ ὁλοσχερῶς καί ὁ κίνδυνος τοῦ νά μή καταστῆ δυνατή ἡ καταστολή τῆς στάσεως ἐκ μέρους τοῦ Κράτους. Ἔχουσα, ἑπομένως, ἡ Κυβέρνησις τό καθῆκον νά προλάβῃ τήν ἐπαπειλουμένην ταύτην συμφοράν, ἐξαιτεῖται παρά τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος τήν κήρυξιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, ἀναλαμβάνουσα πᾶσαν τήν εὐθύνην τῆς πράξεως ταύτης».

Ὁ Μεταξᾶς ἔλεγε ἀσύστολα ψέματα. Γιατί ἤξερε πώς ἡ πανεργατική ἀπεργία ἦταν μιά ἔντονη διαμαρτυρία τῶν ἐργαζομένων κατά τῆς ὑποχρεωτικῆς διαιτησίας πού σκόπευε νά ἐπιβάλει ἡ κυβέρνηση. Ἄν κάποιος ὠθοῦσε στήν αἱματοχυσία τήν ἐποχή ἐκείνη ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς, πού στίς 8 - 9 Μαΐου ἔδωσε τήν ἐντολή τῆς δολοφονίας ἀόπλων ἐργατῶν στή Θεσσαλονίκη καί ἀργότερα στό Βόλο, Καβάλα καί ἄλλες πόλεις. Ὁ Μεταξᾶς καί τό δικτατορικό καθεστώς πού ἐγκαθίδρυσε ἔσπειραν τή διχόνοια καί τό μίσος μέ τά βασανιστήρια στά μπουντρούμια τῶν Ἀσφαλειῶν, τή χαφιεδο-

1. Ἡ δῆθεν ὁμολογία τῶν κομμουνιστῶν βουλευτῶν γιά προετοιμαζόμενη «στασιαστική ἐνέργεια, πού θά προσελάμβανε μορφή ἐμφυλίου πολέμου» ἦταν μιά δήλωση τοῦ Κ. Θέου κατά τή συνομιλία τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου μέ τόν τότε ὑφυπουργό τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου κ. Γεωργακόπουλο. Μά καί ἄν ἀκόμα ἡ δήλωση εἶναι ὅπως τήν ἀναφέρει ὁ Γεωργακόπουλος σέ ἔγγραφό του πρός τό Μεταξᾶ, κάθε ἄλλο παρά δείχνει πρόθεση «στασιαστικῆς ἐνεργείας». Ὁ Μεταξᾶς ἔλεγε ἐνσυνείδητα ψέματα. (Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, σελ. 220).

κρατία, τήν προσπάθεια νά μετατραποῦν τά παιδιά σέ καταδότες τῶν πατέρων τους κ.λ.π.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ δικτατορία κηρύχτηκε γιά νά ὑπηρετήσει τά συμφέροντα τῶν Ἄγγλων καί τῆς ὀλιγαρχίας — πού ἀρκετούς βλαστούς της ὁ Μεταξᾶς προώθησε καί σέ ὑψηλές θέσεις — καί ἀπέβλεπε στήν κατάπνιξη μέ τή βία κάθε διεκδικητικοῦ ἀγώνα τῶν ἐργαζομένων καί κάθε ἀντιπολίτευσης.

Στήν εἰσηγητική ἔκθεση στό διάταγμα γιά τήν διάλυση τῆς Γ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ὁ Μεταξᾶς ἐκφράζει ὅλο τό μίσος του κατά τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν πού τόν εἶχαν ἐμποδίσει ὥς τότε νά πραγματοποιήσει τά φιλόδοξα σχέδιά του. Ὁ Μεταξᾶς κατηγοροῦσε στήν ἀρχή τήν Γ' Ἀναθεωρητική Βουλή, ὅτι ἀπέτυχε νά πραγματοποιήσει τούς κύριους σκοπούς της, δηλαδή νά ἀναθεωρήσει τό Σύνταγμα τοῦ 1911 καί νά δώσει κυβέρνηση στή χώρα. Καί συνέχιζε:

«Ἐν τῷ μεταξύ δέ ἡ χώρα μένει οὐσιαστικῶς ἄνευ καταστατικοῦ χάρτου, διότι τό Σύνταγμα τοῦ 1911 προσωρινῶς μόνον ἐτέθη εἰς ἰσχύν καί ἐν πολλοῖς εἶναι ἀπροσάρμοστον πρός τάς σημερινάς περιστάσεις. Ἀφ' ἑτέρου ἡ Βουλή αὕτη, παρ' ὅλας τάς προσπαθείας τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος καί τῆς προσωπικῆς ἐπεμβάσεώς Σας, ἀπέτυχε καί εἰς τόν προορισμόν της νά δώση Κυβέρνησιν ἐκ τῶν ἀποτελούντων αὐτήν κομμάτων. Τό μόνον δέ κατόρθωμα τῶν ἑκάστοτε ἐπαναλαμβανομένων ἀκάρπων διαπραγματεύσεων μεταξύ τῶν κομμάτων εἶναι νά παραλύη τό ἔργον τῆς ὑφισταμένης ἀκομματίστου Κυβερνήσεως καί νά ἐνισχυθῆ οὕτως ἐμμέσως ἡ ἀνατρεπτική προσπάθεια τοῦ κομμουνισμοῦ, πρός τόν ὁποῖον ἄλλως τε καί διάφορα ἐκ τῶν κομμάτων τούτων παρέχουν τήν ἐνίσχυσιν αὐτῶν. Συνεπῶς, ἡ Βουλή αὕτη, ἀποτυχοῦσα εἰς τούς κυρίους αὐτῆς προορισμούς, ὄχι μόνον δέν ἀνταποκρίνεται εἰς τήν θέλησιν τοῦ Ἔθνους, ἀλλά καθίσταται καί ἐπιβλαβής καθ' ὅσον ὁ κομμουνισμός ἐπωφελεῖται σημαντικῶς ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης διά τήν ἐνίσχυσιν τῆς ἐπικειμένης ἀνατρεπτικῆς του ἐκδηλώσεως. Διά τόν προσδιορισμόν τοῦ χρόνου ἐνεργείας νέων ἐκλογῶν ἡ Κυβέρνησις θά σκεφθῆ καί θά εἰσηγηθῆ τήν ἁρμόζουσαν λύσιν εἰς τήν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ὅταν ἡ ὁριστική κατασφάλισις τοῦ κοινωνικοῦ ἡμῶν καθεστῶτος θά ἐπιτρέψη τήν ἄρσιν τοῦ πρός τόν σκοπόν τοῦτον ἐπιβληθέντος στρατιωτικοῦ νόμου...».

Τήν πρώτη εἰσηγητική ἔκθεση ὁ Μεταξᾶς τήν ὑπέγραψε ὡς: «Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος εὐλαβέστατος ὑπήκοος». Τή δεύτερη ὡς: «Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος εὐσεβέστατος ὑπήκοος».

Οἱ μεγάλες εὐθύνες τῶν ἀστικῶν πολιτικῶν κομμάτων βρίσκονται στήν ἀντίθετη ἀκριβῶς κατεύθυνση ἀπό ἐκείνη πού ὑποδείχνει ὁ Μεταξᾶς. Βρίσκονται στήν ἀδυναμία τους — ἀδυναμία πού μόνο ὥς ἕνα σημεῖο ὀφείλεται σέ ἱστορικούς λόγους — νά ἀσκήσουν μιά δημοκρατική πολιτική, νά αἰσθανθοῦν τίς νέες ἀπαιτήσεις καί τούς προσανατολισμούς τῶν λαϊκῶν μαζῶν καί νά συνεργαστοῦν μέ τίς νέες κοινωνικές δυνάμεις γιά τή δημιουργία ἑνός ἰσχυροῦ τείχους κατά τοῦ φασισμοῦ. Πραγματικά μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά χρεοκοπία τῶν κομμάτων αὐτῶν — καί ἰδιαίτερα τῶν παλαιοδημοκρατικῶν — ἀπό τή στιγμή πού στήριξαν μιά ἀντικοινοβουλευτική καί δικτατορική κυβέρνηση, ἀπό τήν ὥρα πού ἀνέθεσαν στό γνωστό θιασώτη τοῦ πρωσσικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ καί τοῦ χιτλερισμοῦ Ι. Μεταξᾶ νά «προστατεύση τούς δημοκρατικούς θεσμούς». Ἀλλά δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ἐπίσης ὅτι ὁ Γεώργιος, οἱ Ἄγγλοι καί ὁ Μεταξᾶς βιάστηκαν νά κηρύξουν τή δικτατορία μόλις διαγράφηκε στόν ὁρίζοντα μιά πιθανότητα νά συνεννοηθοῦν τά ἀστικά κόμματα καί νά σχηματίσουν μιά κοινοβουλευτική κυβέρνηση. Φυσικά οἱ ἀντιδημοκρατικές καί φιλοδικτατορικές τάσεις ὑπῆρχαν καί μέσα στά κόμματα αὐτά — ὅπως ἔδειξε καί ἡ στάση ὁρισμένων βασικῶν στελεχῶν τους — καί ἦταν συνέπεια τοῦ τρόπου τους γιά τήν ἄνοδο τοῦ λαϊκοῦ κινήματος καί τῆς ἐπίδρασης ἀπό τίς ἐπιτυχίες τοῦ φασισμοῦ στήν Εὐρώπη.

Πάντως τό πόσο ὑποκριτικός ἦταν ὁ «πόνος» τοῦ Μεταξᾶ γιά τήν ἀνυπαρξία «Καταστατικοῦ Χάρτου» φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι σέ ὁλόκληρη τήν περίοδο τῆς τεταρτοαυγουστιανῆς δικτατορίας κυβέρνησε τή χώρα μέ «Σύνταγμα»

τή θέληση τή δική του, τοῦ Γεωργίου καί τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας. Δέ θέλησε, οὔτε γιά τά μάτια, νά δώσει καταστατικό χάρτη στή χώρα. Κατά τά τέλη τοῦ 1937, ὁ βασιλιάς, ὕστερα ἀπό εἰσηγήσεις ὁρισμένων ἀνακτορικῶν, θέλησε νά δώσει μιά ἐπίφαση νομιμότητας στή δικτατορία. Κάλεσε τόν ὑπουργό τῆς Δικαιοσύνης Λογοθέτη καί τοῦ εἶπε νά καταρτίσει ἕνα σχέδιο Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς χώρας μέ βάση τό φασιστικό Σύνταγμα τοῦ Σαλαζάρ. Ὁ Μεταξᾶς, μέ τούς ἀνθρώπους του στήν Αὐλή, τό ἔμαθε ἀμέσως. Καί μιά μέρα ὕστερα ἀπό ἕνα Ὑπουργικό Συμβούλιο εἶπε στό Λογοθέτη:

— Θέλω νά μοῦ κάνης ἕνα Σύνταγμα. Πρέπει ὅμως νά ἔλθης ἀργότερα ἕνα βράδι στό σπίτι μου νά τά κουβεντιάσουμε.

Ὁ Λογοθέτης τόν παρακάλεσε νά δώσει ἐντολή στήν ἁρμόδια ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν νά φροντίσει νά βρεῖ ἕνα ἀντίτυπο τοῦ Συντάγματος Σαλαζάρ. Πραγματικά ὕστερα ἀπό ἑνάμισυ περίπου μῆνα ὁ πρωθυπουργός ἔλαβε ἕνα ἀντίτυπο τοῦ Συντάγματος Σαλαζάρ. Μιά μέρα, πάλι στό Ὑπουργικό Συμβούλιο, τό ἔδειξε στό Λογοθέτη καί τοῦ εἶπε:

— Θά τό κρατήσω γιά λίγες ἡμέρες γιά νά τό μελετήσω καί κατόπιν θά εἶναι στήν διάθεσίν σου.

Πέρασαν ἀπό τότε πολλοί μῆνες, ἀλλά ὁ Μεταξᾶς δέν ἐννοοῦσε νά τελειώσει τή «μελέτη» καί νά τό δώσει στόν ὑπουργό τῆς Δικαιοσύνης. Μιά μέρα ὁ Λογοθέτης, πού εἶχε χάσει πιά τήν ὑπομονή του, τόν ρώτησε:

— Κύριε Πρόεδρε, ἐμελετήσατε τό Σύνταγμα Σαλαζάρ;

— Ναί, ἔρριξα μερικές ματιές, ἦταν ἡ ἀπάντηση τοῦ Μεταξᾶ.

— Δέν μοῦ τό δίνετε καί ἐμέ ν' ἀρχίσω νά τό μελετῶ; τόλμησε νά πεῖ ὁ ὑπουργός.

— Μετά μίαν πενταετίαν θά σοῦ τό δώσω, ἀπάντησε κυνικά ὁ δικτάτορας. Ἐπί τοῦ παρόντος, ἐφ' ἔσον θά κυβερνῶ ἐγώ, Σύνταγμα ἡ Ἑλλάς δέν θά ἴδῃ.

Αὐτός ἦταν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τήν δικτατορία, ὅπως ἰσχυρίζεται στήν εἰσηγητική του ἔκθεση στό διά-

ταγμα γιά τήν διάλυση τῆς Γ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ἐκτός ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, καί ἀπό τήν ἀνησυχία του, γιατί «ἡ χώρα μένει οὐσιαστικῶς ἄνευ καταστατικοῦ χάρτου».

Ἡ παράγραφος γιά δῆθεν «προσδιορισμόν χρόνου ἐκλογῶν» ἐμπῆκε γιά νά μειώσει τήν ἐντύπωση ἀπό τήν κατάλυση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν καί νά ξεγελάσει ἐκείνους πού θά ἀνέχονταν μιά προσωρινή ἐκτροπή ἀπό τό πολίτευμα, ἀλλά ὄχι μιά μακροχρόνια δικτατορία. Σέ λίγο ὁ Μεταξᾶς θά ἀνακηρύξει τήν 4η Αὐγούστου σάν «αἰώνιο» καί «ἰδανικό» πολίτευμα τῶν Ἑλλήνων: τόν «Γ' Ἑλληνικόν Πολιτισμόν»!

Στίς 6 Αὐγούστου δημοσιεύτηκε στίς ἐφημερίδες «διάγγελμα πρός τόν Λαόν» στό ὁποῖο ὁ Μεταξᾶς ἐπαναλάμβανε τά ἴδια περί «τῶν ἀθεραπεύτων κομματικῶν ἀντιθέσεων καί προσωπικῶν ἐρίδων» καί τοῦ κομμουνισμοῦ «ὁ ὁποῖος ἤγειρε θρασυτάτην τήν κεφαλήν του, ἀπειλῶν σοβαρώτατα τό κοινωνικόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος». Καί κατέληγε μέ τήν ἀπειλή: «Ὀφείλω ὅμως νά δηλώσω ἐπίσης κατηγορηματικῶς, ὅτι οἱανδήποτε ἀντίδρασιν κατά τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἔργου τῆς ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως εἶμαι ἀποφασισμένος νά τήν ἐξουδετερώσω διά τοῦ ταχυτέρου τρόπου».

Τά δυό διατάγματα μέ τά ὁποῖα οἱ Γεώργιος καί Μεταξᾶς κήρυσσαν τή δικτατορία ἦταν καί τυπικά ἄκυρα. Τό πρῶτο, πού ἀνέστελλε τά ἄρθρα τοῦ Συντάγματος γιά τίς ἐλευθερίες κ.λ., γιατί στηριζόταν στήν ΚΔ)1935 Συντακτική Πράξη πού εἶχε καταργηθεῖ ὕστερα ἀπό τήν ἐπαναφορά τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 καί τή διάλυση τῆς Ε' Ἐθνοσυνελευσης. Τό δεύτερο, γιατί ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τό Σύνταγμα πού ὅριζε (ἄρθρ. 37) ὅτι ὁ βασιλιάς ἔχει τό δικαίωμα νά διαλύει τή Βουλή, ἀλλά τό σχετικό διάταγμα, προσυπογραμμένο ἀπό τήν κυβέρνηση, πρέπει νά καθορίζει ἐκλογές σέ 45 μέρες καί σύγκληση τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπείας σέ τρεῖς μῆνες.

Παρ' ὅλ' αὐτά δέ βρέθηκε οὔτε ἕνα δικαστήριο, οὔτε ἕνας δικαστής νά διακηρύξει τήν ἀντισυνταγματικότητα τῶν διαταγμάτων τῆς δικτατορίας. Ὅταν ἑκατοντάδες ἁπλοί Ἕλληνες πήγαιναν στήν ἐξορία, βασανίζονταν, πέθαιναν γιατί δέν δέχονταν νά ὑποκύψουν στούς ἐκβιασμούς τοῦ Μανιαδά-

κη καί τῶν χαφιέδων του, δέ βρέθηκε οὔτε ἕνας «φρουρός τῆς νομιμότητος» νά ἀντιταχθεῖ, μέ θυσία τῆς θέσης του ἤ καί τῆς προσωπικῆς του, σέ ἀνάγκη, ἐλευθερίας, στίς αὐθαιρεσίες τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Ἡ πρώτη δικτατορική κυβέρνηση

Ἀμέσως μετά τήν ὑπογραφή τῶν διαταγμάτων, ὁ Μεταξᾶς συμπλήρωσε τήν κυβέρνησή του. Διόρισε ἄλλους ὑπουργούς στή θέση ἐκείνων πού εἶχαν παραιτηθεῖ καί ἀντικατέστησε ὅσους δέν τοῦ ἐνέπνεαν ἐμπιστοσύνη. Ἔτσι στή θέση τοῦ Γ. Μαντζαβίνου, ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, πού δέ δέχτηκε νά ὑπογράψει τά διατάγματα τῆς δικτατορίας καί παραιτήθηκε, διόρισε τόν Κ. Ζαβιτσιᾶνο[1]. Ὁ νέος ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν ἦταν ἀπό τούς συνεργάτες τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου. Γι αὐτό ὁ Μεταξᾶς, πού ἤθελε νά ὑπογραμμίσει τόν «ὑπερκομματικό» χαραχτήρα τοῦ καθεστῶτος του, διόρισε τό Ζαβιτσιᾶνο καί ἀντιπρόεδρο στήν κυβέρνησή του. Ἐπίσης τοῦ ἀνάθεσε προσωρινά καί τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ἀπό τό ὁποῖο ἔδιωξε τόν Π. Δεκάζο. Τό ὑπουργεῖο αὐτό τό προόριζε γιά τόν ὑποδιοικητή τῆς Τράπεζας Ἑλλάδος Κυρ. Βαρβαρέσο, αὐτός ὅμως προτίμησε νά μήν πάρει μέρος στήν κυβέρνηση καί νά παραμείνει ἐξωκυβερνητικός οἰκονομικός σύμβουλος τοῦ Μεταξᾶ. Στή θέση τοῦ ὑπουργοῦ Προνοίας Δ. Ἐλευθεριάδη, πού ἐπίσης παραιτήθηκε, ὁ δικτάτορας τοποθέτησε τόν ὑποδιοικητή τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας Ἀλ. Κορυζῆ.

1. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβιτσιάνος γεννήθηκε στήν Κέρκυρα τό 1878, σπούδασε νομικά καί μπῆκε στήν ἀρχή στό δικαστικό κλάδο. Ἀργότερα (1907) παραιτήθηκε καί πῆγε στήν Ἰταλία καί Γαλλία, ὅπου σπούδασε κοινωνικές καί πολιτικές ἐπιστῆμες. Τό 1910 βγῆκε γιά πρώτη φορά βουλευτής. Τό 1912 ἔγινε πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1928 συνεργάστηκε μέ τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων καί ἔγινε ὑπουργός Ἐσωτερικῶν στήν κυβέρνηση Βενιζέλου. Ἔμεινε στήν κυβέρνηση Μεταξᾶ ὡς ἀντιπρόεδρος ὥς τό Γενάρη τοῦ 1937. Διοικητής τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας τό 1941. Πέθανε τό 1946.

Μαζί μέ τούς Ζαβιτσιᾶνο καί Κορυζῆ στίς 5 Αὐγούστου ὁρκίστηκαν καί οἱ Ἀρ. Δημητρᾶτος, ὡς ὑφυπουργός Ἐργασίας, Περ. Ρεδιάδης, ὑφυπουργός τῶν Οἰκονομικῶν (ὕστερα ἀπό ἀξίωση τοῦ Κ. Ζαβιτσιάνου), ὁ ἀπόστρατος τοῦ 1923 ὑποστράτηγος Πάσαρης, ὑφυπουργός τῆς Ἀεροπορίας καί ὁ Γερ. Ἀλιβιζᾶτος, ὑφυπουργός Ὑγιεινῆς.

Ὁ Μεταξᾶς ἵδρυσε καί τό ὑφυπουργεῖο Τύπου καί Τουρισμοῦ, τό ὁποῖο ἀνέθεσε στόν παλιό του φίλο Θεολόγο Νικολούδη[1]. Προορισμός τοῦ ὑφυπουργείου αὐτοῦ ἦταν νά λογοκρίνει τίς ἐφημερίδες, τά περιοδικά, τό θέατρο, τόν κινηματογράφο καί τά βιβλία, νά διοχετεύει τή φασιστική προπαγάνδα τῆς δικτατορίας καί νά ἐξυμνεῖ τό Μεταξᾶ, τήν 4η Αὐγούστου καί τόν «Γ' Ἑλληνικό Πολιτισμό».

Ὁ Μεταξᾶς ἵδρυσε καί τό ὑπουργεῖο Σιδηροδρόμων τό ὁποῖο ἀνέθεσε στόν ἀπόστρατο τοῦ 1923 στρατηγό Γ. Σπυρίδωνος. Τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Οἰκονομίας τό ἀνέθεσε στό βιομήχανο Ἀνδρέα Χατζηκυριάκο.

Τό ὑπουργεῖο Παιδείας προσφέρθηκε στό διευθυντή τῆς «Ἑστίας» Ἀχ. Κύρου πού ἦταν ἔνθερμος ὑποστηρικτής καί προπαγανδιστής τῆς δικτατορίας καί τοῦ φασισμοῦ ἀρκετά χρόνια πρίν. Ἀλλά ὁ Κύρου δέ δέχτηκε καί ὁ Μεταξᾶς ἀνέθεσε τό ὑπουργεῖο στόν ὥς τότε ὑφυπουργό τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου Κ. Γεωργακόπουλο[2].

1. Ὁ Θεολόγος Νικολούδης (1890 — 1946) γεννήθηκε στή Λέρο τῆς Δωδεκανήσου καί ἐργάστηκε στήν ἀρχή ὡς τραπεζικός ὑπάλληλος. Τό 1917 ἵδρυσε στήν Ἀθήνα μέ τό Σ. Ἀλιμπέρτη τήν ἐφημερίδα «Πολιτεία». Πολιτεύτηκε γιά πρώτη φορά τό 1926 καί κατόρθωσε νά ἐκλεγεῖ βουλευτής ἀπό τήν τρίτη κατανομή, ὕστερα ἀπό ὑπόδειξη τοῦ Μεταξᾶ, σύμφωνα μέ τό σύστημα πού ἴσχυε τότε. Τό 1927 ἔγινε ὑπουργός Παιδείας στήν κυβέρνηση εὐρυτάτου συνασπισμοῦ τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη. Μετά τή δήλωση τοῦ Μεταξᾶ ὅτι ἀποχωρεῖ ἀπό τήν πολιτική, ὁ Νικολούδης προσχώρησε στό κόμμα τοῦ Γ. Καφαντάρη. Ἀργότερα ὅμως ξαναγύρισε στό κόμμα τῶν «Ἐλευθεροφρόνων».

2. Τόν πρόεδρο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ πού διετέλεσε καί πρωθυπουργός τό 1958, καί πέθανε τό 1973.

Ἔτσι ἡ δικτατορική κυβέρνηση, στά τέλη Αὐγούστου 1936 εἶχε τήν παρακάτω σύνθεση:

Πρόεδρος καί ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, Στρατιωτικῶν, Ναυτικῶν καί Ἀεροπορίας Ι. Μεταξᾶς. Ἀντιπρόεδρος, ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν Κ. Ζαβιτσιᾶνος, Ἐσωτερικῶν Θ. Σκυλακάκης, Δικαιοσύνης Γ. Λογοθέτης, Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος, Γεωργίας Γ. Κυριακός, Συγκοινωνίας Ἀγγ. Οἰκονόμου, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Ἀνδρ. Χατζηκυριάκος, Κοινωνικῆς Προνοίας Ἀλέξ. Κορυζῆς, Σιδηροδρόμων Γ. Σπυρίδωνος, Διοικήσεως Πρωτευούσης Κ. Κοτζιᾶς. Ὑφυπουργοί: Ἀσφαλείας Κ. Μανιαδάκης, Στρατιωτικῶν Ν. Παπαδήμας, Ναυτικῶν Ι. Παπαβασιλείου, Ἀεροπορίας Ι. Πάσαρης, Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας Δευκ. Ρεδιάδης, Οἰκονομικῶν Π. Ρεδιάδης, Συγκοινωνίας Κ. Νικολόπουλος, Τύπου καί Τουρισμοῦ Θ. Νικολούδης, Ἀγορανομίας Ε. Μαγιάκος, Ὑγιεινῆς Γερ. Ἀλιβιζᾶτος, Πολιτικοῦ Γραφείου Παπαχελᾶς, Ἐργασίας Ἀρ. Δημητρᾶτος.

Ἡ διαπάλη τῶν φατριῶν

Ἀπό τίς πρῶτες μέρες ἐκδηλώθηκαν οἱ φαγωμάρες ἀνάμεσα στά πρωτοπαλλήκαρα τῆς δικτατορίας. Οἱ βασικές φατρίες πού πάλευαν γιά τήν κυριαρχία στήν δικτατορική κυβέρνηση ἦταν ἡ ὁμάδα Σκυλακάκη, πού τήν ἀποτελοῦσαν κυρίως ἀπόταχτοι ἀξιωματικοί, καί ἡ ὁμάδα Ι. Διάκου.

Ὁ Θ. Σκυλακάκης, ὡς ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν, στήν κυβέρνηση Μεταξᾶ, πρίν ἀπό τήν δικτατορία ἀνέπτυξε πλούσια ἀντιλαϊκή δράση. Ἦταν ἀπό τούς πρώτους ὑποστηρικτές τῶν φασιστικῶν ἰδεῶν στή χώρα μας καί ὀργανωτής τῶν πρώτων φασιστικῶν ὀργανώσεων. Ὁ Σκυλακάκης ἔπαιξε σοβαρό ρόλο στήν παρασκηνιακή προετοιμασία τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἀλλά δέν ἦταν ἀπό τούς ἀνθρώπους πού δούλευαν γιά νά καρπώνονται ἄλλοι. Εἶχε ὁ ἴδιος ἀπεριόριστες φιλοδοξίες. Ὀνειρευόταν νά παραμερίσει μιά μέρα τό Μεταξᾶ καί νά γίνει αὐτός δικτάτορας. Ὁ Μεταξᾶς δέν ἄργησε νά καταλάβει τίς προθέσεις του. Δέν ἦταν ὅμως καί εὔκολο νά τόν κτυπήσει ἀμέσως

καί νά τόν ἐξουδετερώσει, γιατί ὁ ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν εἶχε στά χέρια του ἀρκετά κλειδιά τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί συμπάθειες στούς ἀπόταχτους ἀξιωματικούς τοῦ 1923, πού εἶχαν καταλάβει τίς διάφορες ἐπίκαιρες θέσεις τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος. Γι' αὐτό ὁ Ι. Μεταξᾶς καί ὁ Ι. Διάκος προσπάθησαν νά τόν θέσουν «ἐκτός μάχης» σιγά - σιγά. Ἡ πρώτη τους ἐνέργεια ἦταν νά τοῦ πάρουν ἀπό τά χέρια ἕνα δυνατό ὅπλο: τά Σώματα Ἀσφαλείας. Ἔτσι τίς πρῶτες κιόλας μέρες τῆς δικτατορίας ἵδρυσαν τό ὑφυπουργεῖο Ἀσφαλείας, διόρισαν ὑφυπουργό τόν στενό φίλο καί συνεργάτη τοῦ Μεταξᾶ Κ. Μανιαδάκη, στόν ὁποῖο ἔδωσαν ἀπεριόριστα δικαιώματα νά διώκει, νά συλλαμβάνει, νά βασανίζει κάθε ἕνα πού «ἀντιδροῦσε στό καθεστώς». Ὁ Σκυλακάκης δέν εἰδοποιήθηκε κάν γιά τήν ἵδρυση τοῦ νέου ὑφυπουργείου, τήν ὁποία πληροφορήθηκε κατά τήν ὁρκωμοσία τοῦ Μανιαδάκη. Σέ λίγο τοῦ ἀφαίρεσαν καί τίς ἁρμοδιότητες τοῦ ὑφυπουργείου Ἐσωτερικῶν μέ τήν ἵδρυση τοῦ ὑφυπουργείου Ἀγορανομίας, τό ὁποῖο ἀνέλαβε ὁ δικηγόρος Ε. Μαγιάκος.

Ἡ σοβαρότερη σύγκρουση ἀνάμεσα στούς Σκυλακάκη καί Διάκο ἔγινε γύρω ἀπό τό θέμα Κοτζιᾶ. Ὁ διευθυντής τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Δήμου Σ. Λιζάρδος καί ὁ δημοτικός σύμβουλος Ι. Ἀθανασιάδης εἶχαν ζητήσει τή διενέργεια ἀνακρίσεων γιά ἀτασθαλίες καί σκάνδαλα πού, ὅπως κατάγγειλαν, ἔγιναν ἀπό τήν ἐποχή πού δήμαρχος ἦταν ὁ Κοτζιᾶς[1]. Τό Μάη τοῦ 1936 εἶχαν καταγγελθεῖ σωρεία κλοπῶν, ὑπεξαιρέσεων καί ἀπατῶν στή διαχείριση τοῦ δημοτι-

1. Ὁ Κώστας Κοτζιᾶς (1892—1951) σπούδασε νομικά στήν Ἀθήνα καί στή Ρώμη. Ἐργάστηκε στήν ἀρχή στό χαρτοπωλεῖο τοῦ πατέρα του (χαρτοπωλεῖο «Πάλλη καί Κοτζιᾶ») καί τό 1924 ἵδρυσε τή διαφημιστική ἑταιρία «Γκρέκα». Ταυτόχρονα εἶχε προσχωρήσει στό κόμμα τῶν «Ἐλευθεροφρόνων» τοῦ Μεταξᾶ καί ἔγινε ἕνα ἀπό τά σημαίνοντα στελέχη του. Ὕστερα ἀπό τήν ἀποτυχία τοῦ κινήματος τοῦ 1923 ἐγκαταλείπει τό Μεταξᾶ ὁ ὁποῖος τόν χαρακτήριζε ὡς «τόν ἐπιπολαιότερον τῶν Ἑλλήνων». Ἀμέσως πλευρίζει τούς Φιλελευθέρους, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐρωτοτροπεῖ μέ τούς Λαϊκούς καί διαμαρτύρεται γιατί ὁ Παπαναστασίου δυσπιστεῖ γιά τά «δημοκρατικά του αἰσθήματα». Στίς δημοτικές ἐκλογές τοῦ 1929

κοῦ σταθμοῦ αὐτοκινήτων. Λίγο πρίν ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας εἶχε συγκροτηθεῖ ἀνακριτική ἐπιτροπή μέ πρόεδρο τόν τότε πρόεδρο τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου Κ. Βάλβη. Ἀλλά στό μεταξύ ἦρθε ἡ 4η Αὐγούστου καί ἔγινε ὑφυπουργός Ἀσφαλείας ὁ Μανιαδάκης καί ὑπουργός Διοικήσεως Πρωτευούσης ὁ Κοτζιᾶς. Οἱ Σ. Λιζάρδος, Ι. Ἀθανασιάδης καί Κ. Βάλβης κλήθηκαν στήν Εἰδική Ἀσφάλεια καί ἀπειλήθηκαν, ὅτι ἄν δέν σταματήσουν τίς ἀνακρίσεις θά σταλοῦν ἐξορία. Ὁ Κ. Βάλβης τότε ἔστειλε μακρό ὑπόμνημα στήν κυβέρνηση καί ταυτόχρονα ὑπέβαλε μήνυση στήν Εἰσαγγελία Πλημμελειοδικῶν καί ζητοῦσε τήν παρέμβαση τῆς Δικαιοσύνης[1].

Γιά ποινική δίωξη τοῦ Κοτζιᾶ κινήθηκε καί ὁ Σκυλακάκης πού ἤθελε νά τόν ἐξοντώσει μέ κάθε τρόπο γιατί τόν θεωροῦσε ἀντίπαλό του καί ἄνθρωπο τοῦ Διάκου. Ὁ Σκυλακάκης στήν ἀρχή προσπάθησε νά πείσει τό Μεταξᾶ πώς πρέπει νά παυτεῖ καί νά πάει φυλακή ὁ Κοτζιᾶς. Ἑτοίμασε μάλιστα καί τό διάταγμα γιά τήν ἀπόλυσή του ἀπό τό ἀξίωμα τοῦ δημάρχου. Ἀλλά τότε ἀκριβῶς ὁ Μεταξᾶς, πού εἶχε καταλάβει τίς ἐπιδιώξεις τοῦ Σκυλακάκη, ἔσπευσε νά κάμει τόν Κοτζιᾶ ὑπουργό, ἱδρύοντας τό ὑπουργεῖο Διοικήσεως Πρωτευούσης (27 Αὐγούστου). Μ' αὐτό τόν τρόπο περιόριζε ἀκόμα πιό πολύ τίς ἁρμοδιότητες τοῦ ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν.

παρακαλεῖ στή σειρά ὅλους τούς πολιτικούς ἀρχηγούς νά τόν συμπεριλάβουν σ' ἕνα ἀπό τούς συνδυασμούς. Τέλος προσκολλᾶται στό ψηφοδέλτιο τῶν «συντηρητικῶν νοικοκυραίων» τοῦ Ἀντ. Χρηστομάνου, ἀλλά ἀποτυχαίνει. Γιά νά κερδίσει δημοτικότητα ἀνακατεύεται στόν ἀθλητισμό. Τό 1932 προσφέρει διαφημιστικό ὑλικό στό Λαϊκό Κόμμα γιά τίς ἐκλογές καί κατορθώνει νά συναντήσει τόν Π. Τσαλδάρη, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσε ἀνάλογο μέ τοῦ Ι. Μεταξᾶ χαρακτηρισμό. Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1934 κατορθώνει παρ' ὅλ' αὐτά νά ἐκλεγεῖ Δήμαρχος Ἀθηναίων μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος. Στά 1935 πηγαίνει στή Γερμανία καί γυρίζοντας ἐξυμνεῖ τόν χιτλερισμό καί προσπαθεῖ νά δημιουργήσει φασιστικές ὁμάδες νέων. Μετά τήν κατάρρευση, πῆγε στίς ΗΠΑ. Γύρισε στήν Ἑλλάδα μετά τήν ἀπελευθέρωση καί τό 1950 ἵδρυσε «κόμμα» μαζί μέ τό Μανιαδάκη.

1. Ὁ Σ. Λιζάρδος σέ ἔκθεσή του γιά τήν ὑπόθεση τῆς «σκανδαλώδους ἐνοικιάσεως» στόν κουμπάρο τοῦ Κοτζιᾶ Β. Παπουτσᾶ τῶν φόρων καθαριότητος καί συντηρήσεως τῶν ὁδῶν ἔγραφε: «Τοῦτο ἐν ἁδραῖς γραμμαῖς τό σκάνδαλον τῆς ἐργολαβίας Β. Παπουτσᾶ ἐπί τοῦ ὁποίου ὑφίσταται πλήρης φάκελος, ἐξαιρετικά διαφωτιστικός, εἰς τάς οἰκονομικάς ὑπηρεσίας τοῦ δήμου, ὅπερ ἐπιβάλλεται νά διακριβωθῆ καί διαπιστωθῆ δι' ἀνακρίσεως διοικητικῆς ἀνατιθεμένης εἰς σύμβουλον τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, ὅστις θά κατένεμε τάς εὐθύνας τῆς ἀηδοῦς ταύτης ὑποθέσεως, ὅπου αὗται ἀνήκουν, καί θά ἐνεφάνιζαν ὑπουργόν καλύπτοντα διά τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ ἀνομήματά του ὡς δημάρχου».

Ἡ τελική σύγκρουση ἀνάμεσα στίς δυό φατρίες τῆς δικτατορίας (Ι. Διάκου καί Θ. Σκυλακάκη) ἔγινε τό Δεκέμβριο τοῦ 1936. Ὁ Σκυλακάκης ἔκανε τότε ἕνα πολυήμερο ταξίδι στή Βόρειο Ἑλλάδα μέ τό πρόσχημα ὅτι θά ἐρχόταν σέ ἐπαφή μέ τούς νομάρχες γιά διοικητικά ζητήματα, στήν πραγματικότητα ὅμως γιά νά προετοιμάσει τήν ἀνατροπή τοῦ Ι. Μεταξᾶ. Ὅταν γύρισε στήν Ἀθήνα, ἀνέβηκε στά Ἀνάκτορα καί ἀνέφερε στό βασιλιά, ὅτι σέ ὅλη τήν περιοδεία του διεπίστωσε μεγάλη δυσφορία κατά τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὁ Σκυλακάκης εἶπε στό Γεώργιο:

«Οἱ ἀνακαλυπτόμενοι κλέπται τοῦ χρήματος τοῦ λαοῦ ἀναρριχῶνται ὠθούμενοι ὑπό μυστηριώδους δυνάμεως εἰς τούς ὑπουργικούς θώκους καί τοῦτο ἐγένετο διά νά σταματήση κάθε ποινική κατ' αὐτῶν δίωξις».

Μόλις ἔφυγε ἀπό τά Ἀνάκτορα ὁ Σκυλακάκης, ὁ Γεώργιος ἔσπευσε νά καλέσει τό Μεταξᾶ καί νά τοῦ ἀναφέρει μέ λεπτομέρειες ὅσα τοῦ εἶπε ὁ ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν.

Στό μεταξύ οἱ Ι. Διάκος καί ὑφυπουργός Παπαδήμας εἶχαν πάει στή Μακεδονία καί Θράκη γιά νά μάθουν τί ἔκανε ὁ Σκυλακάκης στήν περιοδεία του.

Ἡ μάχη ἀνάμεσα στούς Ι. Διάκο καί Θ. Σκυλακάκη ἔληξε μέ τήν συντριβή καί τήν ἐκτόπιση τοῦ φιλόδοξου ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν. Στίς 4 Ἰανουαρίου 1937 δημοσιεύτηκε στίς ἐφημερίδες ἡ παρακάτω κυβερνητική ἀνακοίνωση:

«Κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὑπέβαλαν χθές τάς παραιτήσεις των ὁ ὑπουργός τῶν

Ἐσωτερικῶν κ. Σκυλακάκης καί ὁ ὑφυπουργός παρά τῷ Προέδρῳ τῆς Κυβερνήσεως κ. Παπαχελᾶς. Αἱ παραιτήσεις τῶν δύο ὑπουργῶν ἐγένοντο δεκταί ὑπό τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως».

Ὁ Παπαχελᾶς ἦταν ἄνθρωπος τοῦ Σκυλακάκη[1]. Σέ λίγες μέρες ὁ Μανιαδάκης τόν ἔστειλε ἐξορία. Στή θέση τοῦ Παπαχελᾶ τοποθετήθηκε ὁ προσωπικός φίλος τοῦ Μεταξᾶ, πρώην βουλευτής καί γερουσιαστής τοῦ κόμματος τῶν Ἐλευθεροφρόνων γιατρός Κοσμᾶς Μπουρμπούλης.

Στίς 26 Δεκεμβρίου 1936 ὁ Μεταξᾶς εἶχε ἀπευθύνει στό Σκυλακάκη ἐπιστολή στήν ὁποία τόν κατηγοροῦσε ὅτι προσπαθεῖ νά δημιουργήσει στήν κοινή γνώμη ὁλόκληρης τῆς Ἑλλάδας δυσπιστία πρός τό πρόσωπο τοῦ δικτάτορα:

«Ἐπί μακρόν σεβόμενος τήν κατά τά τελευταῖα ἔτη συνεργασίαν μας, συνέχιζε ὁ Μεταξᾶς, ἠνέχθην τήν κατάστασιν ταύτην ἐλπίζων ματαίως ὅτι θά ἦτο παροδική. Δυστυχῶς, πληροφοροῦμαι, κατά τρόπον ἀναμφισβήτητον, ὅτι καί τελευταίως ἐπισκεφθείς ἀπόστρατόν τινα ἀξιωματικόν μεθ' οὗ ἐπεζητήσατε ἐπί τούτῳ συνάντησιν, ἐξεφράσθητε πρός αὐτόν κατά τρόπον δριμύτατον ἐναντίον μου, εἰς ἐρώτησίν του δέ, διατί δέν ἀπεσύρθητε τῆς Κυβερνήσεως, ἀπαντήσατε ὅτι ἔχετε τό σχέδιόν σας. Ταῦτα δέ πάντα, ἐνῶ συγχρόνως εἰς τάς ὑπηρεσιακάς μετ' ἐμοῦ συναντήσεις σας, εἴτε κατά μόνας εἴτε ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ, οὐδέποτε ἐξεφράσατε ἀντίθεσιν ὡς πρός τήν κυβερνητικήν μου κατεύθυνσιν. (.........). Θεωρῶ τήν τοιαύτην πολιτείαν ὑμῶν — διαρκοῦσαν ἀπό τόσου καιροῦ καί ἀποκαλυφθεῖσαν μοι τελευταίως ἐξ ὁλοκλήρου — ὡς οὐσιαστικήν παραίτησιν ὑμῶν ἀπό τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ὑπουργοῦ, ἀποδέχομαι τήν παραίτησιν ταύτην, κατόπιν τῆς ὁποίας εἶμαι ὑποχρεωμένος νά προβῶ εἰς τήν ἄμεσον ἀντικατάστασίν σας προσωρινῶς διά τοῦ Ὑφυπουργοῦ παρά τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν κ. Μαγιάκου πρός τόν ὁποῖον θέλετε παραδώσει τήν ὑπηρεσίαν»[1].

1. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλ. Παπαχελᾶς, μέ ἐπιστολή του σέ πρωϊνή ἐφημερίδα, ὑποστηρίζει ὅτι μπῆκε στήν κυβέρνηση, ὕστερα ἀπό παράκληση τοῦ ἴδιου τοῦ Μεταξᾶ «ἵνα βοηθήσω εἰς τήν ἀναδιοργάνωσιν τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν». Καί συνεχίζει: «Δυστυχῶς αἱ συνεχεῖς ἐπεμβάσεις τοῦ δημοσιογράφου Ἰω. Διάκου, τοῦ μυστηριώδους αὐτοῦ προσώπου, εἰς τάς διαφόρους ὑπηρεσίας (π.χ. ὑπουργεῖον Μετ. Ταμ. Στρατοῦ ἀπορριφθέν ἀρχικῶς ἀπό τήν Βουλήν, μέ διορισμόν ὡς Γεν. Δ)ντοῦ τοῦ φίλου τοῦ Διάκου, Θ. Μποζώνη, ὑπουργοποίησις τοῦ Κ. Κοτζιᾶ ὑπό τόν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον παραπομπῆς του εἰς τά Δικαστήρια, χορήγησις ἀδείας κινηματογράφου εἰς Μυτιλήνην, παρά τήν γνώμην τοῦ ναυάρχου Δ. Λούντρα, τότε νομάρχου Μυτιλήνης, ἥτις ἠνάγκασε τοῦτον νά παραιτηθῇ, ἐπεμβάσεις ὑπέρ τοῦ φίλου του τότε Δημάρχου Ἀγρινίου, ἐπεμβάσεις αὐτοῦ εἰς τήν Διοίκησιν τῆς Ἑταιρίας Λιπασμάτων, μετά τόν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Κανελλοπούλου, καί θλιβερόν ἐπεισόδιον αὐτοῦ μετά τοῦ τότε Διοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Ἰωάν. Δροσοπούλου, σωρεία ἄλλων ὑπόπτων ἐπεμβάσεων καί τελικῶς ἡ κατάρτισις σκανδαλώδους νομοσχεδίου περί ἀλευροβιομηχανίας) κατέστησε ἀδύνατον τήν συνέχισιν τοῦ ἔργου μου ἐξυγιάνσεως τῶν δημοσίων ἔργων διότι οἱ πάντες ἔτρεμον πρό τοῦ σατανικοῦ αὐτοῦ προσώπου. Κατόπιν τούτου ἔκρινα, καί μετά ἀναφοράν μου εἰς τήν Α.Μ. τόν Βασιλέα Γεώργιον, νά συνεχίσω νά ἀναλαμβάνω εὐθύνας καί ἐπροτίμησα νά παύσω παρέχων τάς ὑπηρεσίας μου ὡς ὑπουργός καί ἀπό 1)1)1937 νά ἐπανέλθω νά συνεχίσω τό ἔργον μου παρά τῇ ΗΕΜ». «Ἀκρόπολις», 15 Ἰανουαρίου 1972.

Ἡ συμμαχία Ἀνακτόρων - Μεταξᾶ σέ βάρος τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ δέν ἦταν πάντα ἐγκάρδια. Ἦταν καί ἀνταγωνιστική. Ὁ κοινός φόβος τοῦ Λαοῦ καί τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων πού τούς ἕνωνε ἦταν ἰσχυρός συνεκτικός δεσμός. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, τόσο τό Παλάτι, ὅσο καί ἡ μεταξική κλίκα δούλευαν ἡ καθεμιά γιά λογαριασμό της. Ὁ Γεώργιος γιά τό Θρόνο του καί γιά τά συμφέροντα τῶν Ἄγγλων, τά ὁποῖα ὑπεράσπιζε στήν Ἑλλάδα, ὁ Μεταξᾶς γιά νά δημιουργήσει ἕνα προσωπικό καθεστώς, νά διαιωνίσει τήν ἐξουσία του καί νά προετοιμάσει, γιά κάθε ἐνδεχόμενο, ἕνα δικό του κομματικό στρατό. Αὐτές οἱ διαφορετικές ἐπιδιώξεις, πού ὑπῆρχαν ταυτόχρονα μέ τούς κοινούς ἀντιλαϊκούς καί ἀντιδημοκρατικούς σκοπούς, ὁδηγοῦσαν σέ ἀντιθέσεις, «παρεξηγήσεις» καί συγκρούσεις πού λύνονταν μέ νέες συμφωνίες καί ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις. Ὕστερα, μέσα στά Ἀνάκτορα ὑπῆρχαν διαφορετικές τάσεις καί ἐπιρ-

1. Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, τόμος Δ', σελ. 660.

ροές. Έτσι, λόγου χάρη, ό πρίγκιπας Νικόλαος ήταν θερμός συμπαραστάτης τής δικτατορίας, ένώ ό πρίγκιπας Γεώργιος, ή Γαλλίδα γυναίκα του Μαρία Βοναπάρτη καί ό γιός τους Πέτρος ήταν έχθροί τής δικτατορίας τοΰ Μεταξά. Πίστευαν πώς μιά πιό φιλελεύθερη πολιτική ήταν περισσότερο σύμφωνη μέ τά μακροπρόθεσμα συμφέροντα τής Δυναστείας. Στό βάθος ήθελαν τήν άντικατάσταση καί τοΰ βασιλιά Γεωργίου άπό τό «φιλελεύθερο» Πέτρο. Καί ό πολιτικός σύμβουλος τοΰ βασιλιά καθηγητής Θ. Άγγελόπουλος φαίνεται πώς, άπό μιά έποχή τουλάχιστο καί πέρα, ύποστήριζε τήν άνάγκη νά «έξωραϊστεί» τό καθεστώς, μέ τήν υίοθέτηση κάποιου Συντάγματος, έστω φασιστικοΰ τύπου (Σαλαζάρ). Άκόμα καί ό πολύς Ούατερλόου, ό πρεσβευτής τής Άγγλίας στή χώρα μας, πού, έφαρμόζοντας πιστά τήν πολιτική τοΰ Φόρεϊν Όφφις, δέν είχε διστάσει νά κάνει άνοιχτές έπεμβάσεις ύπέρ τής δικτατορίας, άκόμα καί νά έκφωνήσει φιλοδικτατορικούς λόγους, άπό μιά έποχή καί πέρα ήλθε σέ σύγκρουση μέ τό Μεταξά καί τό καθεστώς του (1938). Καί έπειδή τό Φόρεϊν Όφφις έξακολουθοΰσε νά ύποστηρίζει τή βασιλομεταξική δικτατορία, ό Ούατερλόου άπομακρύνθηκε άπό τήν Έλλάδα καί άντικαταστάθηκε μέ τόν Πάλλαιρετ.

Όλες αύτές τίς άντιθέσεις πρέπει νά τίς έχουμε ύπόψη μας γιά νά έξηγήσουμε διάφορα γεγονότα τής έποχής αύτής. Λόγου χάρη, ή δυσπιστία πού δείχνουν, τά πρώτα χρόνια, τά Άνάκτορα άπέναντι στήν ΕΟΝ έξηγεΐται άπό τό φόβο τους ότι ό Μεταξάς καί ή κλίκα του φτιάχνουν τό δικό τους κομματικό στρατό, πού θά τούς δώσει τή δύναμη νά άνεξαρτητοποιηθοΰν άπό τό Παλάτι καί, ίσως, μιά μέρα στραφοΰν καί έναντίον του. Τελικά τά Άνάκτορα, παρ' όλο ότι δέν έπαψαν νά έχουν κάποιες άνησυχίες γιά τά δικά τους συμφέροντα πάντα, εύλόγησαν τόν έξανδραποδισμό καί τή φασιστικοποίηση τής νεολαίας. Καί ό διάδοχος Παΰλος έγινε «Γενικός Άρχηγός» τής ΕΟΝ.

Ό Μεταξάς, σ' όλη τή διάρκεια τής τεταρτοαυγουστιανής τυραννίας, ώς τό θάνατό του, δούλεψε μέ σύστημα γιά νά έδραιώσει τή θέση του. Σιγά - σιγά άπομάκρυνε καί όσους ύπουργούς τοΰ είχαν έπιβάλει τά Άνάκτορα, καί αύτούς πού

Γυμνάσια Σερρών 1937. Τότε έκδηλώθηκε γιά πρώτη φορά, ή άντίθεση τού στρατηγού Τσαγγαρίδη πρός τή δικτατορία.

Ό Κοτζιάς ύποδέχεται στό άεροδρόμιο τόν ύπουργό προπαγάνδας τής Χιτλερικής Γερμανίας Γκαίμπελς.

῾Ο Μεταξᾶς, ὁ Κ. Μπουρμπούλης, ὁ Θ. Νικολούδης, ὁ ᾿Ανδρ. ᾿Αποστολίδης,
σέ μιά τελετή στή Μητρόπολη.

῾Ο Μεταξᾶς καί ὁ Κοτζιᾶς σέ συνεστίαση τῶν ἐμπόρων. Τόν προσφωνεῖ
ὁ Κ. Παπαγιάννης ὁ μετέπειτα ὑπουργός οἰκονομικῶν (ἐπί Συνατγερμοῦ).

Ἡ Ἠλέκτρα Ἀποστόλου μέ τήν κόρη της στήν ἐξορία.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 5 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ | ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ | ΕΤΟΣ Α.

ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ ΣΑΦΗΣ ΚΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΙΚΗ

ΑΙ ΕΘΝΙΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΙΣΑ ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

Η ΚΑΤΑΛΥΣΙΣ ΤΗΣ ΤΥΡΑΝΝΙΑΣ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΝΕΑ

Φωτοτυπία, κομματιών, τοῦ φύλλου τῆς «Ἐλευθερίας» (παράνομης ἐφημερίδας τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» τῶν Μολυβᾶ, Κύρκου) στό ὁποῖο δημοσιεύεται ρεπορτάζ - σχόλιο γιά τό κίνημα τῆς Κρήτης.

[Ἀπό τό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ τέως ὑπουργοῦ Μ. Κύρκου]

Χειρόγραφο, πρακτικού συνεδρίασης τής έπαναστατικής Επιτροπής του Νομού Χανίων.

είχαν κάποια προσωπικότητα καί έκείνους πού άποδείχτηκαν στό μεταξύ περισσότερο πιστοί στό Γεώργιο παρά σ' αύτόν.

Τόν Ιανουάριο τοῦ 1937 άπομακρύνθηκε άπό τήν κυβέρνηση ὁ ἀντιπρόεδρος καί ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν Κ. Ζαβιτσιᾶνος. Ἀφορμή γιά τήν παραίτηση τοῦ Κ. Ζαβιτσιάνου ἀποτέλεσαν οἱ δηλώσεις του τῆς 18ης Ἰανουαρίου γιά τίς οἰκονομικές σχέσεις μέ τή χιτλερική Γερμανία. Στίς δηλώσεις του αὐτές ὁ Ζαβιτσιᾶνος ἐξῆρε τή σημασία «τῆς συμφωνηθείσης συμβάσεως διά τό γερμανικόν δάνειον».

«Τό γεγονός, ἔλεγε ὁ Ζαβιτσιᾶνος, ἔχει ὑψίστην ἐθνικήν καί οἰκονομικήν σημασίαν. Διά τοῦ δανείου τούτου συμπληροῦται προσπάθεια μοναδική εἰς ἔκτασιν καί εἰς ἀποτέλεσμα. Μᾶς δίδονται δηλαδή τά μέσα, ὅπως τό πρῶτον στρατιωτικόν πρόγραμμα τῶν 6.150 ἑκατομ. δραχμῶν διά τήν ἄμυναν τῆς χώρας, τό ὁποῖον ἐπρόκειτο νά ἐκτελεσθῆ ἐντός διαστήματος ὀκτώ ὁλοκλήρων ἐτῶν, πραγματοποιηθῆ ἐντός τοῦ τρέχοντος ἔτους».

Ὁ ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν ἔδινε καί λεπτομέρειες τοῦ τρόπου πού θά κατέβαλλαν οἱ Γερμανοί τά ποσά τοῦ δανείου (4 ἑκατομμύρια δραχμῶν) καί τόνιζε τό γεγονός ὅτι ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ δανείου συνδυαζόταν μέ τό ἑλληνογερμανικό κλῆριγκ καί ἔτσι «δέν ἐδημιουργήσαμεν κινδύνους διά τήν δραχμήν μας πού θά ἐδημιουργοῦντο ἀσφαλῶς τεράστιοι, ἐάν αἱ ἀπαραίτητοι αὐταί πολεμικαί μας παραγγελίαι ἐπληρώνοντο μέ ἐλεύθερον συνάλλαγμα».

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Ζαβιτσιᾶνος εἶχε προχωρήσει περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε. Οἱ δηλώσεις του ἀποκάλυπταν τά «μυστικά» τοῦ καθεστῶτος καί ἴσως προκάλεσαν ἀντιδράσεις τῶν Ἀγγλογάλλων καί τοῦ Γεωργίου. Ὕστερα ἀπό τρεῖς μέρες ὁ Μεταξᾶς μέ δηλώσεις του «διευκρίνιζε» ὅτι δέν ἐπρόκειτο γιά δάνειο, ἀλλά γιά διαπραγματεύσεις μεταξύ τῶν δύο ἐκδοτικῶν τραπεζῶν, Ἑλλάδας καί Γερμανίας, πού «ἀφεώρων εἰς τήν ἐξασφάλισιν τῆς χρηματοδοτήσεως γερμανικῶν βιομηχανικῶν οἴκων πρός ἐκτέλεσιν παραγγελιῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως», μέ σκοπό νά καλυφθεῖ τό ὑπέρ τῆς Ἑλ-

λάδας ἐνεργητικό ὑπόλοιπο ἀπό τό κλῆριγκ.

Ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ Ζαβιτσιᾶνος παραιτήθηκε. Ὁ Μεταξᾶς τοῦ ἔστειλε ἐπιστολή στήν ὁποία ἐκφράζει τή λύπη τοῦ βασιλιᾶ «διά τήν τοιαύτην παρουσιασθεῖσαν ἀνάγκην» καί τή δική του «διότι χάριν ἀποφυγῆς διεθνῶν παρεξηγήσεων ἐπιζημίων διά τήν Ἑλλάδα ἠναγκάσθην νά στερηθῶ πολυτίμου συνεργάτου καί συναδέλφου»[1].

Πέρα ἀπό τούς λόγους πού ἀνάγκασαν σέ παραίτηση τό Ζαβιτσιᾶνο, εἶναι φανερό ὅτι καμιά ἀξιόλογη προσωπικότητα δέ μποροῦσε νά σταθεῖ γιά πολύν καιρό πλάϊ στό Μεταξᾶ. Οἱ περισσότεροι ὑπουργοί του ἦταν ἀσήμαντα πρόσωπα, χωρίς κανένα ξεχωριστό ρόλο στήν πολιτική ζωή, κόλακες ἤ ἀρριβίστες τῆς σειρᾶς.

Μετά τήν παραίτηση τοῦ Ζαβιτσιάνου ὁ Μεταξᾶς δέν ξαναδιόρισε ἀντιπρόεδρο στήν κυβέρνησή του. Τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν ἀνέθεσε στόν ὑφυπουργό ναύαρχο Ρεδιάδη. Ὑφυπουργό τῶν Οἰκονομικῶν διόρισε τόν Ἀνδρέα Ἀποστολίδη πού ἀνέλαβε ἀργότερα τό ὑπουργεῖο μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Ρεδιάδη.

Στίς 20 Ἰουνίου 1937 ἀντικατέστησε τόν ὑπουργό Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, βιομήχανο Ἀνδρ. Χατζηκυριάκο μέ τό διευθυντή τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας Ι. Ἀρβανίτη. Ὁ Χατζηκυριάκος — σύμφωνα μέ τήν ἐξήγηση πού ἔδωσε ὁ Μεταξᾶς στό βασιλιά — «ἐθίγη ὡς βιομήχανος» ἀπό παρατηρήσεις πού ἔκανε ὁ πρωθυπουργός σέ ἐπιτροπή βιομηχάνων γιά τή συνεχῆ αὔξηση τῶν τιμῶν. Ὁ Μεταξᾶς ὑπογράμμιζε στούς βιομηχάνους τά μακροπρόθεσμα συμφέροντα τῆς τάξης τους πού οἱ ἴδιοι, μέ τήν ἀκόρεστη δίψα τους γιά ἄμεσα κέρδη, δέν τά ἔβλεπαν πάντα.

Ἡ «παραίτηση» τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Γ. Λογοθέτη, τόν Ἰούλιο τοῦ 1938, φαίνεται ὅτι εἶχε σχέση μέ τήν προσπάθεια τοῦ Μεταξᾶ νά βγάλει ἀπό τή μέση ὅσους εἶχαν ἀπευθείας ἐπαφή μέ τά Ἀνάκτορα καί ἔπαιρναν ἀπό ἐκεῖ

1. Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, τόμος Δ', σελίδες 278—279 καί 694—696.

κατευθύνσεις. Ὁ Μεταξᾶς σημειώνει στό «Ἡμερολόγιό» του, στίς 7 Ἰουλίου 1938.

«Παραίτησις Λογοθέτη. Τί ἐπεζήτει; Ἀνεκατεύετο πολύ μέ Ἀγγελόπουλον ἀνακτόρων. Ἤθελε νά δημιουργήση τίποτε; Ἄγνωστον. Ὁπωσδήποτε προσπάθησε νά δημοκοπήση μέ παραίτησίν του. Οἰκεῖοι διέδιδον φανταστικά πράγματα. Τοῦ ἀφῆκα καιρόν νά σκεφθῆ. Σήμερα ἦταν διατεθειμένος νά ἀποσύρη παραίτησιν. Ἀλλά ἦταν ἀργά, τοῦ εἶπα».

Καί στίς 12 Ἰουλίου:

«Ἀντικατάστασις Λογοθέτη διά Ταμπακοπούλου. Ὁ Λογοθέτης εἶχε κάμει πρό καιροῦ παρασκηνιακές ἐνέργειες δημοκοπικές - ἴντριγκες. Ἦτο καί αὐτός ἀπό τούς Ὑπερκυβερνήτας»[1].

Ἀλλά ἡ πιό σοβαρή σύγκρουση τοῦ Μεταξᾶ μέ τούς ὑπουργούς, πού συνεννοοῦνταν ἄμεσα μέ ὁρισμένους αὐλικούς, ἔγινε γύρω ἀπό τό θέμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, τό Νοέμβριο τοῦ 1938. Στίς 22 Ὀκτωβρίου 1938 πέθανε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος. Ἡ Αὐλή, μέ τόν πιστό της ὑπουργό Παιδείας Γεωργακόπουλο καί τούς Κοτζιᾶ καί Σπυρίδωνος (ὑπουργό Σιδηροδρόμων) ὑποστήριζαν γιά νέο Ἀρχιεπίσκοπο τόν Κορινθίας Δαμασκηνό, ἐνῶ ὁ Μεταξᾶς καί ὁ Νικολούδης ὑποστήριζαν τόν Τραπεζοῦντος Χρύσανθο. Ὁ Γεωργακόπουλος κατάφερε νά ἐκλεγεῖ ὁ Δαμασκηνός μέ διαφορά μιᾶς ψήφου. Ἀλλά ὁ Μεταξᾶς ἐπενέβη, ἔγινε προσφυγή στό Συμβούλιο Ἐπικρατείας πού ἀκύρωσε τήν ἐκλογή μέ τό αἰτιολογικό ὅτι ὁ Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως καί Κονίτσης, πού εἶχε καταδικαστεῖ ἀπό τό Πρωτοβάθμιο Συνοδικό Δικαστήριο σέ ἔκπτωση ἀπό τό θρόνο του γιά «σιμωνιακάς χειροτονίας, παρανόμους μεταθέσεις» κ.λ., παρ' ὅλο ὅτι εἶχε ἀσκήσει ἔφεση, δέν εἶχε δικαίωμα νά ψηφίσει.

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 305.

Τό ὄργιο τῶν παρασκηνίων, τῶν ἐκβιασμῶν, τῶν πιέσεων πού ἔγινε γύρω ἀπό τήν ὑπόθεση αὐτή, γενικότερα ὁ ἄγριος πόλεμος τῶν φατριῶν τῆς βασιλομεταξικῆς δικτατορίας φαίνεται ἀρκετά μέσα ἀπό τίς σχετικές σελίδες τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Μεταξᾶ, πού γι᾽ αὐτό τίς παραθέτουμε σχεδόν αὐτούσιες:

«21 Ὀκτωβρίου - 11 Δεκεμβρίου 1938, Κηφισιά. Τά σπουδαιότερα συμβάντα. Γιατί δέν ἔγραφα σ᾽ αὐτό τό διάστημα; Τί μέ ἐμπόδιζε; Μιά μεγάλη ἀλλαγή μέσα μου. Ἔβγαλα τό συμπέρασμα τοῦ περασμένου φερσίματός μου, ἐπῆρα ἀπόφασι, ἐμπῆκα σέ ἄλλο δρόμο καί τραβῶ ἐμπρός. Ἔπρεπε ὅμως νά φθάσω στό χεῖλος τοῦ γκρεμνοῦ, σάν ὑπνοβάτης. Ἄς τά μετρήσουμε ἕνα - ἕνα. Πρῶτα - πρῶτα ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου. Κινδυνεύει ὁ Χρυσόστομος. Ἀρχίζει κίνησις προεκλογική. Καλῶ Γεωργακόπουλον, μοῦ λέγει ὅτι σχεδόν ὅλη ἡ ἱεραρχία εἶναι συγκεντρωμένη ὁλόγυρα στόν Κορινθίας. Ὁ Γεωργακόπουλος τό εἶχε προετοιμάσει ὅλο ἀπό καιρό — δυό χρόνια. Τόν ἀνύψωσε, τόν ἐνδυνάμωσε, τόν ἔκανε ἀφέντη τῶν ὑλικῶν μέσων τῆς Ἐκκλησίας. Συγχρόνως ἐδυνάμωσε τόν ἑαυτό του, ἀπέκτησε τήν ἰδιαιτέραν ἐκτίμησιν τοῦ Βασιλέως, τοῦ Διαδόχου, τήν ἰδιαιτέραν συνάφειαν μέ τήν Αὐλή, ἐμένα μέ κατέβασε μέ πολλή τέχνη καί χωρίς νά φαίνεται, μοῦ ἔρριξε καί μερικά κόκκαλα τῆς Νεολαίας γιά νά μή τόν ἐνοχλῶ, στό Ὑπουργικό Συμβούλιο ἔρριχνε τόν πάγο. Καί τώρα θέλησε νά μοῦ κολλήσῃ τόν Κορινθίας, τόν ἄνθρωπο πού συνώμοσε μαζί του, καί πού αἰσθανόμουνα τήν ἐχθρότητα. Τί νά κάμω; Γύρω μου κανείς. Κοτζιᾶς γραμμή στόν Δαμασκηνό, πού τοῦ ἔβλεπε βεβάια τήν ἐπιτυχία. Σπυρίδωνος ὕπουλα μοῦ ἔσκαβε τόν λάκκο. Οἱ ἄλλοι μή ξαίροντες τίποτε. Μανιαδάκης ἕτοιμος γιά ὅ,τι πῶ. Τραπεζοῦντος μέ σταυρωμένα τά χέρια. Ἡ περασμένη ψυχική ἀδράνεια μέ ἔσπρωχνε σέ ἀποφυγή τοῦ ἀγῶνος. Οὔτε ἤξαιρα τί δυνάμεις εἶχα. Ἀγκαλά ἔχει κανείς δυνάμεις ἐκειές πού θέλει νά ἔχη. Καί δίσταζα γιά ὅλα. Κατέφυγα στήν οὐδετερότητα. Ἐπροσπάθησα νά πάρω τόν Γεωργακόπουλο μέ τό καλό. Νά τόν κερδίσω. Κερδίζει κανείς τούς ἐχθρούς του ὅταν τόν νομίσουν χωρίς θάρρος;

Ἔκαμνε καί αὐτός τόν οὐδέτερο, μά ἀπό κάτω ἐνεργοῦσε μέ ὅλη του τή δύναμη γιά τόν Δαμασκηνό. Ἔλεγα σέ ὅλους: Δέν μέ ἐνδιαφέρει ποιός θά ἐκλεγῆ, καί οἱ δύο καλοί εἶναι. Στό τέλος δέν δίνω σημασία στήν Ἐκκλησία... Δέν μέ φοβίζει ὁ Δαμασκηνός Ἀρχιεπίσκοπος. Εἶμαι ἀρκετά ἰσχυρός.. Στήν ἀρχή τά ἐπίστευα. Ἔπειτα ὅμως λίγο - λίγο ἄρχισα νά διστάζω. Ἐκαταλάβαινα ὅτι αὐτά ἦταν γιά νά σκεπάσω τήν ἀδράνειά μου. Ἀλλά δέν ἠμποροῦσα νά κάμω καί ἀλλιῶς. Δέν ἦταν πλέον καιρός γιά νά ἔβγω ὑπέρ τοῦ Χρυσάνθου. Ἔτσι ἐφανταζόμουνα. Ἀπό αὐτήν τήν ἀσυνέπειαν μέ ἔβγαλε ὁ Νικολούδης. Γράμματα τό ἕνα ἐπάνω στό ἄλλο. Μοῦ ἔδειχνε τόν κίνδυνο. Ἐνδιαφερόταν γιά τόν Χρύσανθο. Ἀλλά αἰσθανόμουνα ὅτι ὅσα μοῦ ἔλεγε ἦταν ἀλήθεια. Τοῦ ἀπαντοῦσα καί προφορικά καί μέ γράμματα ἀντιλέγοντας καί ἐπιμένοντας ὅτι ἔπρεπε νά μείνω οὐδέτερος. Μά αἰσθανόμουνα σιγά - σιγά ὅτι δέν εἶχα δίκιο. Καί ἔτσι ἄφησα τόν Νικολούδη νά ἐνεργήσῃ καί ἔσπρωξα τόν Μανιαδάκη νά τόν βοηθήσῃ. Ἀλλά μυστικά. Δέν ἤθελα νά δείξω ἀνάμιξιν. Ἐμπλέχθηκα στά δίχτυα πού ἅπλωσα μόνος μου. Εἶπα ἡ Ἐκκλησία νά μείνῃ ἀπολύτως ἐλευθέρα. Καί κάτω ἀπό αὐτό τό προνόμιο — ὑπουργός καί κλίκα του προετοίμαζαν τήν ἐκλογή. Δέν εἶχα καταλάβει τήν δύναμί μου. Καί ἔτσι ἔγινε ἡ ἐκλογή. Γεωργακόπουλος μέ ἠπάτησε καί ἔβαλε νά ψηφίσῃ ὁ Δρυϊνουπόλεως. Ἐνῶ τήν προηγουμένην ἡμέρα μέ εἶχε βεβαιώσει ὅτι ἀκόμα καί ἄν τό Νομικό Συμβούλιο ἔδινε γνωμοδότησι ὑπέρ τοῦ νά ψηφίσῃ, αὐτός δέν θά τόν ἄφηνε. Μέ ἐμεταχειρίσθηκε θρασύτατα καί ἀναιδέστατα. Καί εἶχα στά χέρια μου τά δελτία τῆς Ἀστυνομίας καί συνομιλίες των στά τηλέφωνα! — Εἶχα χάσει τό κύρος μου.

»Ἀλλά ὕστερα ἀπό τήν ψηφοφορίαν, ἐκατάλαβα τίς δυνάμεις μου καί τόν κίνδυνο. Ἀφοῦ ἀφῆκα τόν ἀντίπαλον νά μοῦ ἐπιτεθῆ σέ ὅλο τό μέτωπο καί ἐξαντλήθηκαν οἱ δυνάμεις του, τοῦ ἀντεπιτέθηκα, τοῦ ἔρριξα τίς ἐφεδρεῖες μου. Εὗρῆκα τό ἀσθενές σημεῖο σέ ὅλη αὐτή τήν καλά ἑτοιμασμένη συνωμοτική ἐπίθεση. Καί τούς ἐπῆγα στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Ἐκεῖ εἶδα τί εἶχε προετοιμασθῆ ἐναντίον μου καί τί

ἐκινδύνευσα. Ἀλλά ἡ ὑπόθεσις ἐτράβηξε μέ καλή τέχνη καί πάλι ἐκερδήθηκε ὄχι μέ εὐκολία. (...) Ἐν τῷ μεταξύ εἶχα πάει στήν Ἄγκυρα ἀκριβῶς ὅταν ἐπρόκειτο νά ἔβγη ἡ ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας. (...) Ἐγύρισα στίς 25 Σεπτεμβρίου καί ἐπῆρα τό φραγγέλιο στά χέρια καί ἔδιωξα τούς ἀπίστους ἀπό τόν ναόν μου. Πρῶτα - πρῶτα ἔφυγε ὁ Γεωργακόπουλος[1] ἀφοῦ μοῦ ἔστειλε ἕνα γράμμα ἀναιδέστατο, συκοφαντικό καί πού δείχνει ὅλη του τήν ἀλαζονεία καί τίς ἐλπίδες πού ἔτρεφαν οἱ συνωμότες. Ἐπῆρα ἀμέσως τό Ὑπουργεῖον Παιδείας μέ Γενικόν Γραμματέα τόν Σπέντζα καί χωρίς νά χάνω καιρό, ταχύτατα ἄλλαξα νόμους, ἔδιωξα πρόσωπα ἀπό τό ὑπουργεῖον, ἔδιωξα τούς ΟΔΕΠ κτλ. Τότε ἔφυγε ὁ Σπυρίδωνος. Ξεσκεπάσθηκε. Καί μέ αὐτή τήν εὐκαιρία, ἄλλαξα τόν Ρεδιάδη καί τόν Κρητικό. Καί στό τέλος μέ λύπη μου, γιατί ἐχαρίσθηκε στόν Παπαγεωργίου, ἔφυγε καί ὁ Νικολόπουλος. Καί ἐπῆρα νέους Ὑπουργούς, ὅλους Μεταξικούς.

»Στήν ἀρχή γιά τόν Γεωργακόπουλο ὁ Βασιλεύς ἔδειξε τήν ἐπιθυμίαν του νά τόν κρατήσω σέ ἄλλο Ὑπουργεῖο. Φεύγοντας γιά τήν Ἄγκυρα τοῦ ἐτηλεγράφησα κατά τρόπον μή ἀφήνοντα διέξοδο καί μοῦ ἀπήντησε ἀμέσως συγκατανεύων. Καί τοῦ Σπυρίδωνος ἡ ἀποχώρησις φαίνεται ὅτι τόν ἐστενοχώρησε. Γιά τούς ἄλλους ἐδέχθη χωρίς ἀντίρρησι. Φαίνεται ὁ Γεωργακόπουλος, Σπυρίδωνος καί πρίν Λογοθέτης εἶχαν σχηματίσει μέτωπον αὐλικόν ἐναντίον μου. Ὁ Βασιλεύς ποτέ δέν τό εἶχε ἐννοήσει, εἶμαι βέβαιος. Τούς ἐνόμιζε εἰλικρινεῖς καί ὅτι μέ ἐπονοῦσαν τόν δυστυχῆ, πεσμένον εἰς τά νύχια τῆς κλίκας μου. Διότι ἔτσι θά ἔλεγαν, εἶμαι βέβαιος. Ἀλλά στό τέλος ὁ Βασιλεύς ἔμεινε πιστός καί σταθερός μαζί μου. Καί ἔτσι ἴσως καλά τά ἔκαμα ὅπως τά ἔκαμα ἐξαρχῆς. Γιατί τόν λάκκον πού μοῦ εἶχαν ἀνοίξει, ὅταν τόν εἶδα ἦταν ἀργά

1. Ὁ Γεωργακόπουλος, μόλις ἔγινε γνωστή ἡ ἀποχώρησή του ἀπό τή δικτατορική κυβέρνηση, πῆρε στό σπίτι του πλῆθος συγχαρητήρια γράμματα καί τηλεφωνήματα, χαρακτηριστικό κι αὐτό γιά τά αἰσθήματα τοῦ Λαοῦ ἀπέναντι στή δικτατορία.

καί δέν μποροῦσα νά τόν πηδήσω. Ἔπρεπε νά τόν περικάμψω. Καί αὐτό ἔγινε μέ κίνδυνο ἀρκετό»[1].

Ἄγριος ἀγώνας γιά τήν πραγματική ἐξουσία μέσα στούς κόλπους τῶν τεταρτοαυγουστιανῶν, παλατιανές συνωμοσίες, ἀλληλοϋπονομεύσεις, παρακολούθηση καί τῶν ἴδιων τῶν ὑπουργῶν καί τῶν αὐλικῶν ἀπό τό Μανιαδάκη... Στό κεφάλαιο γιά τήν ΕΟΝ, καθώς καί στό Β' Μέρος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θά δοῦμε μερικές ἀκόμα πλευρές τοῦ ἀγώνα τῶν φατριῶν τῆς 4ης Αὐγούστου.

Στή θέση τῶν ὑπουργῶν καί ὑφυπουργῶν πού ἔδιωξε ἤ ὑποχρέωσε σέ παραίτηση, ὁ Μεταξᾶς διόρισε: τόν ἀπόστρατο στρατηγό Γ. Νικολαΐδη, ὑπουργό Σιδηροδρόμων, τό Γ. Ζαφειρόπουλο, ἐπίσης ἀπόστρατο στρατηγό, ὑφυπουργό Ἀγορανομίας, τόν Ἀμβρόσιο Τζίφο, διευθυντή Τραπέζης, ὑφυπουργό Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καί τό Στ. Πολυζωγόπουλο[2], ὑφυπουργό ΤΤΤ.

Καί ὁ Μεταξᾶς στό «Ἡμερολόγιό» του ἀναφωνεῖ ἐνθουσιασμένος, στίς 12 Δεκεμβρίου 1938: «Σήμερα ὥρκισα τούς 4 νέους ὑπουργούς, Νικολαΐδην, Ζαφειρόπουλον, Τζίφον, Πολυζωγόπουλον. Ἔτσι ἔγινε ὅλη ἡ κυβέρνησις δική μου».

Στίς 30 Ὀκτωβρίου 1939 ὅρκισε ὑπουργό - διοικητή Θράκης τό δικηγόρο Εὐάγγελο Καλατζῆ[2].

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 312—315.

2. Οἱ Στ. Πολυζωγόπουλος καί Εὐάγγελος Καλατζῆς εἶναι τώρα βουλευτές τῆς ΕΡΕ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Τρομοκρατία, βασανιστήρια, σκοταδισμός
Λογοκρισία, κατάργηση τῆς δικαιοσύνης, σκάνδαλα

Ἕνα δικτατορικό φασιστικό καθεστώς σάν τό τεταρτοαυγουστιανό δέ μποροῦσε νά κρατηθεῖ χωρίς αἱματηρή βία καί τρομοκρατία. Ὁ μύθος τῆς «ἀναιμάκτου δικτατορίας», πού τόν ἔχουν πιστέψει καί ὁρισμένοι ἀφελεῖς ἤ ἀκατατόπιστοι, εἶναι μόνο μύθος. Φυσικά οἱ παλαιοί καί οἱ νέοι προπαγανδιστές καί ἀπολογητές τῆς βασιλομεταξικῆς δικτατορίας ἐκμεταλλεύονται ἕνα πραγματικό γεγονός: ὅτι δέν ὑπῆρξε μιά ἄμεση, ρωμαλέα ἀπάντηση, μιά μαζική ἀντίσταση ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς δικτατορίας. Δέ χύθηκε αἷμα στούς δρόμους, ἀλλά κυρίως στά σκοτεινά μπουντρούμια τῶν Ἀσφαλειῶν. Οἱ δημοκρατικές δυνάμεις αἰφνιδιάστηκαν, ἐνῶ ἔπρεπε νά εἶναι πανέτοιμες. Τίς αἰτίες τίς εἴπαμε.

Τήν πρώτη κιόλας νύχτα, στίς 4 - 5 Αὐγούστου, ἔγιναν ἑκατοντάδες συλλήψεις σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Ἀνάμεσα στούς πρώτους πού πιάστηκαν ἦταν ὁ παιδαγωγός καί φιλόσοφος Δημήτρης Γληνός, βουλευτής τοῦ ΚΚΕ, ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀλ. Σβῶλος, ὁ ἀρχηγός τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος Ι. Σοφιανόπουλος, ὁ ἀγροτικός ἡγέτης Κ. Γαβριηλίδης, ὁ βουλευτής τοῦ ΚΚΕ Βερβέρης, ὁ βουλευτής τῶν Φιλελευθέρων Θ. Τσάτσος κ.ἄ. Στίς 18 Σεπτεμβρίου ὁ Μανιαδάκης ἀνάγγειλε τή σύλληψη τοῦ γενικοῦ γραμματέα τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη, ὁ ὁποῖος ἀπό καιρό καταδιωκόταν. Οἱ πρῶτοι, ἀφοῦ κρατήθηκαν τρεῖς μέρες στίς φυλακές Ἀβέρωφ, μεταφέρθηκαν σιδηροδέσμιοι στόν Πειραιᾶ καί ἀπό κεῖ στήν Ἀνάφη. Ὁ Ν. Ζαχαριάδης κρατήθηκε στή Γενική Ἀσφάλεια καί κατόπιν μεταφέρθηκε στίς φυλακές

τῆς Κέρκυρας, γιά τίς ὁποῖες καί θά μιλήσουμε παρακάτω.
Στό πρῶτο τρίμηνο κιόλας τῆς δικτατορίας εἶχαν συλληφθεῖ χιλιάδες πολίτες. Ἀπό αὐτούς, ἄλλοι, ἀφοῦ βασανίστηκαν στά τμήματα καί τίς Ἀσφάλειες, ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι, 1.000 περίπου ἐκτοπίστηκαν στά διάφορα ξερονήσια καί 330 καταδικάστηκαν σέ διάφορες βαριές ποινές καί κλείστηκαν στίς φυλακές Κέρκυρας, Αἴγινας κλπ. Οἱ ὁμαδικές συλλήψεις καί τά βασανιστήρια προκάλεσαν τή διεθνῆ ἀντίδραση. Ὁ Μεταξᾶς ὑποχρεώθηκε νά κάνει δηλώσεις στόν διευθυνόμενο καί φιμωμένο Τύπο. Στίς 16 Αὐγούστου δημοσιεύονται ταυτόσημα σ' ὅλες τίς ἐφημερίδες τά παρακάτω:

«Ὁ κ. πρωθυπουργός προέβη χθές εἰς τήν κάτωθι δήλωσιν: Εἶναι ἀπολύτως ψευδές ὅτι ἐνηργήθησαν συλλήψεις πέραν τῶν ἐνεργηθεισῶν κατά τάς πρώτας ἡμέρας ἐπί τῇ ἀναμίξει εἰς τήν κομμουνιστικήν ἐξέγερσιν[1] καί τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμός ἀνέρχεται εἰς 36. Οὐδείς ἐκ τῶν πολιτικῶν συνελήφθη οὔτε καί τελεῖ ὑπό παρακολούθησιν».

Δέν χρειάζεται νά τονίσουμε πόσο κυνισμό ἔκρυβαν αὐτές οἱ δηλώσεις τοῦ δικτάτορα. Τίς μέρες ἐκεῖνες καθώς καί σ' ὁλόκληρη τήν διάρκεια τῆς 4ης Αὐγούστου, ἑκατοντάδες πολίτες βασανίζονταν συνεχῶς στά μπουντρούμια τῶν Ἀσφαλειῶν.
Καί ὁ ὑφυπουργός τῆς Ἐργασίας δέν θέλησε νά ὑστερήσει σέ ψευδολογίες. Στίς 25 Αὐγούστου 1936 δημοσιεύτηκε στίς ἐφημερίδες ἡ παρακάτω ἀνακοίνωση:

«Ἀπαντῶν εἰς τηλεγραφικήν διαμαρτυρίαν τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς Διεθνοῦς Συνδικαλιστικῆς Συνομοσπονδίας ὁ ὑφυπουργός τῆς Ἐργασίας ἀπέστειλε πρός αὐτόν τηλεγράφημα, διά τοῦ ὁποίου τονίζει ὅτι ὄχι μόνον οὐδεμία στέρησις

1. «Κομμουνιστικήν ἐξέγερσιν» ὀνόμαζε ὁ δικτάτορας τήν πανεργατική ἀπεργία πού εἶχαν ἀναγγείλει καί προετοίμαζαν οἱ ἐργατικές Συνομοσπονδίες γιά τίς 5 Αὐγούστου.

τῶν ἐλευθεριῶν ἐπεβλήθη, ἀλλ' ἀντιθέτως 200 χιλιάδες ἐργατῶν διαγραφέντες πρό διετίας ἐπανεγράφησαν εἰς τά συνδικᾶτα, ἐπεξετάθη τό 8ωρον εἰς 80 κλάδους ἐργασίας»... κλπ.

Ὁ κ. Δημητρᾶτος εἶχε «ξεχάσει» μιά «λεπτομέρεια»: ὅτι τά συνδικάτα εἶχαν μεταβληθεῖ σέ κρατικές ὀργανώσεις, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ τρομοκρατία καί ὁ χαφιεδισμός καί ὅπου οἱ ἐργάτες τό μόνο δικαίωμα πού εἶχαν ἦταν νά ἐξυμνοῦν τόν «πρῶτον ἐργάτην Ι. Μεταξᾶν» καί «τόν ἐργάτην - ὑπουργόν Ἀρ. Δημητρᾶτον» καί νά ἐκδηλώνουν τήν πίστη τους στά ἰδανικά τῆς 4ης Αὐγούστου! Ἐπίσης εἶχε «ξεχάσει» ὅτι ἡ ἐγγραφή σ' αὐτά τά συνδικάτα - παραρτήματα τῆς Ἀσφαλείας εἶχε γίνει ὑποχρεωτική καί τό δικαίωμα τῆς ἀπεργίας εἶχε ἀπαγορευθεῖ μέ ποινή φυλάκισης.
Ἀλλά ἡ δικτατορία διαψεύδει ἡ ἴδια τόν ἑαυτό της: Στό Β΄ τόμο τῆς ἔκδοσής της «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ» (σελ. 212) ἀναφέρεται ὅτι «οἱ συλληφθέντες κομμουνισταί προσεγγίζουσι τόν ἀριθμόν τῶν πεντήκοντα χιλιάδων...., ὁ ἀριθμός δέ τῶν ἐν ἀπομονώσει εἴς τινας νήσους ἀμετανοήτων κομμουνιστῶν δέν ὑπερβαίνει τούς χιλίους». Καί παρακάτω (σελ. 213), ὅτι

«47.000 κομμουνισταί ὑπέβαλον μέχρι σήμερον δηλώσεις μετανοίας».

Τά βασανιστήρια

Τά βασανιστήρια πού ἐφάρμοσαν οἱ χαφιέδες τῆς δικτατορίας ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων τοῦ καθεστῶτος, τῶν κομμουνιστῶν, σοσιαλιστῶν, δημοκρατικῶν, ἐναντίον τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν, φοιτητῶν, ἀγροτῶν καί διανοουμένων εἶναι πολύ δύσκολο νά περιγραφοῦν.
Τό ρετσινόλαδο καί ὁ πάγος ἦταν ἀπό τίς κυριότερες μεθόδους βασανισμοῦ γιά τήν ἀπόσπαση «ὁμολογιῶν» καί

«δηλώσεων μετανοίας». Τό βασανιστήριο τοῦ ρετσινόλαδου[1] ἐφαρμοζόταν περίπου μέ τόν παρακάτω τρόπο:

Στό τραπέζι τοῦ ἀνακριτῆ - βασανιστῆ ὑπῆρχαν τρία ποτήρια, τό ἕνα μέ 30 δράμια, τό ἄλλο μέ 75 καί τό τρίτο μέ 100 δράμια ρετσινόλαδο. Ἄν ὁ ἀνακρινόμενος δέν ὁμολογοῦσε ἤ δέν ὑπέγραφε τοῦ ἔδιναν νά πιεῖ τό πρῶτο ποτήρι. Στήν περίπτωση πού ἀρνιόταν καί ἔφερνε ἀντίσταση ἄρχιζαν τό ἄγριο ξυλοκόπημα, τή φάλαγγα ἤ χρησιμοποιοῦσαν ἄλλες μεθόδους βασανισμοῦ. Ὕστερα ἀπό μισή ὥρα, ἐφ' ὅσον ὁ ἀρχιβασανιστής - ἀνακριτής τό ἔκρινε σκόπιμο, ἀκολουθοῦσε τό δεύτερο στάδιο ἀνάκρισης καί ὁ κρατούμενος ἔπινε τό δεύτερο ποτήρι τῶν 75 δραμίων. Ἄν ἡ ἀντίσταση τοῦ κρατούμενου ἦταν μεγάλη, ὕστερα ἀπό ἕνα τετράωρο γινόταν καί ἡ τρίτη «ἀνάκρισις» καί τόν ὑποχρέωναν νά πιεῖ ἕνα ποτήρι τῶν 100 δραμίων. Σ' ὅλο αὐτό τό διάστημα καί ἀρκετές ὧρες ὕστερα ἀπό τήν ἐπενέργεια τοῦ καθαρτικοῦ, ὁ κρατούμενος ἦταν κλεισμένος στό κελλί του καί δέν τοῦ ἐπέτρεπαν νά πάει στό ἀποχωρητήριο. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ὁ κρατούμενος γινόταν ἀληθινό ράκος καί τό κελλί, στό ὁποῖο τόν ἄφηναν κλεισμένο τέσσερις, πέντε καί περισσότερες μέρες, ἀληθινή ὑπόνομος.

1. Νά τί γράφει σχετικά ἕνας «παθών» ἀγωνιστής, ὁ Κώστας Μακρῆς (σέ ἐπιστολή του στήν ἐφημερίδα «Ἐλεύθερος» 28.2.65):

«Τόν Γενάρη τοῦ 1937 πιάστηκα μαζί μέ ἄλλους ἀπ' τήν Ἀσφάλεια Κοζάνης κι' ἀφοῦ χρησιμοποίησαν κάθε τρόπον βασανισμοῦ (φάλαγγα κλπ.) στίς 20 τοῦ Φλεβάρη, ἐμένα καί τόν Στέφανο Τσελίκα, πού πέθανε ἀργότερα ἐξ αἰτίας τῶν βασανιστηρίων, μᾶς πότισε ὁ τότε διοικητής ἀσφαλείας Κοζάνης ἀνθ)χος Καρακώστας, ὕστερα ἀπό ἐντολή, ὅπως μᾶς εἶπε, τοῦ τότε νομάρχη Κοζάνης ἀπόστρατου ἀξ)κοῦ Βλαχόπουλου (μάλιστα μᾶς εἶπε εἰρωνικά ὅτι μᾶς τό στέλνει ὡς δῶρον ὁ νομάρχης) ἀπό 100 (ἑκατό) περίπου δράμια ρετσινόλαδο.

Τό γεγονός κατήγγειλαν τότε οἱ συγγενεῖς μας εἰς τόν Εἰσαγγελέα Κοζάνης Γεωργούλα, ὅπως κι' ἐγώ, ὅταν μᾶς παρέπεμψαν σέ δίκη».

Τό δεύτερο βασανιστήριο ἦταν ἡ στήλη τοῦ πάγου. Ἀνέβαζαν τόν κρατούμενο στήν ταράτσα τῆς Ἀσφάλειας καί τόν ὑποχρέωναν νά καθήσει γυμνός πάνω σέ μιά στήλη πάγου. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν τό ἴδιο μέ τοῦ ρετσινόλαδου. Ὁ κρατούμενος γινόταν ἀληθινό ράκος. Πολλές φορές οἱ βασανιστές τούς ὑποχρέωναν νά κάθονται τόση πολλή ὥρα πάνω στόν πάγο, ὥστε ὁρισμένοι κρατούμενοι πάθαιναν κρυοπαγήματα. Ὑπάρχει μάλιστα στή ζωή ἕνας ἀπ' αὐτούς πού βασανίστηκαν τότε μέ τήν μέθοδο τοῦ πάγου: Ὁ Χρῆστος Χριστακάκης, ὁ ὁποῖος ὑποφέρει ἀπό τίς συνέπειες τοῦ φοβεροῦ βασανιστηρίου[1].

Ἄλλο βασανιστήριο ἦταν τό τράβηγμα τῶν νυχιῶν μέ τσιμπίδες. Σέ ἄλλους ἔβαζαν σπίρτα στά νύχια καί τά ἄνα-

1. Νά πῶς περιγράφει ὁ ἴδιος τά μαρτύρια στά ὁποῖα τόν ὑπέβαλαν οἱ βασανιστές τοῦ Μανιαδάκη στόν Πύργο τῆς Ἠλείας:

«Κατ' ἀρχήν μέ ὁδήγησαν στήν Γενική Ἀσφάλεια, ὅπου περισσότεροι ἀπό 15 χωροφύλακες μέ πολιτικά καί στολή ἄρχισαν νά μέ χτυποῦν μέ γροθιές - κλωτσιές καί μέ ζωστῆρες πού φοροῦσαν τότε οἱ χωροφύλακες, καί ὅλο μοῦ λέγαν «μαρτύρα».

Ἀπό τή Γεν. Ἀσφάλεια μέ μετέφεραν στό Β' Τμῆμα Χωροφυλακῆς, ὅπου τήν ἴδια νύχτα ἄρχισε ἡ συνεχής ἀνάκριση πού κράτησε 36 ὧρες χωρίς νά μπορέσω νά κλείσω μάτι. Μετά μέ κατέβασαν στό κρατητήριο ὅπου μέ ἀνάγκαζαν διά τῆς βίας νά στέκουμαι ὄρθιος ὁλόκληρες ὧρες καί μέ τό ἕνα πόδι.

Τήν τρίτη μέρα μέ ἀνέβασαν καί πάλι ἐπάνω γιά ἀνάκριση.

Χωρίς νά σᾶς πολυλογῶ μέσα σέ μιά βδομάδα μοῦ ἔβαλαν πέννες στά νύχια μου, σχοινί στό κεφάλι καί ἀπό δυό καρύδια στά γόνατά μου καί νά εἶμαι ὧρες γονατιστός. Μπορεῖτε νά φαντασθεῖτε τούς πόνους πού φέρνουν οἱ βασανισμοί αὐτοί, ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι μιά ἑβδομάδα δέν μοῦ ἐπέτρεψαν νά φάω. Ἐπικεφαλῆς τους ἦταν ὁ ἀνθυπασπιστής Μαρκάκης καί ὁ χωροφύλακας Καραμπήγιας. Ὅλα τά παραπάνω δέν ἦταν τίποτε ὅμως μπροστά στό μαρτύριο τοῦ πάγου. Ἦταν Σάββατο ἀπόγευμα στίς 4 μ.μ. μιά βδομάδα μετά τή σύλληψή μου, ὅταν εἶδα νά ἀνοίγει ἡ πόρτα τοῦ κρατητηρίου καί νά μπαίνουν μέσα 6—7 χωροφύλακες σπρώχνοντας μιά κολώνα πάγο. Ἐπικεφαλῆς τους ἦταν ὁ ἐνωμοτάρχης τῆς Ἀσφαλείας Στυλιανόπουλος. Κατάλαβα ἀμέσως πώς κάτι κακό σκέφθηκαν νά μοῦ κάνουν.

⟶

δαν ἤ τούς ἔκαιγαν τό κορμί μέ τσιγάρο. Ἄλλους τούς χτυποῦσαν μέ σακκουλάκια ἄμμο στά πόδια.

Τό ξύλο καί τά βασανιστήρια γίνονταν συνήθως στήν ταράτσα τῆς Γενικῆς ἤ Εἰδικῆς Ἀσφάλειας γιά νά μήν ἀκούγονται οἱ φωνές τοῦ κρατουμένου. Ἡ Μαρία Ἀγριγιαννάκη - Καραγιώργη ἀφηγεῖται ὅτι τήν ἔδειραν τόσο πολύ ὥστε ἐπί μέρες εἶχε 40° πυρετό. Τή χτύπησαν δέ σέ πολύ εὐπαθῆ μέρη (κυρίως στό στῆθος) καί ὑπέφερε ἐπί δύο χρόνια, ὄντας ὑποχρεωμένη νά κάνει θεραπεία.

⟶

Μέ διέταξαν νά γδυθῶ, ἀρνήθηκα. Μ' ἅρπαξαν τότε οἱ χωροφύλακες πού συνόδευαν τόν πάγο καί μ' ἔγδυσαν μέ τό ζόρι ὕστερα ἀπό σκληρή πάλη, καί ἔτσι τσίτσιδον μέ κάθισαν πάνω στόν πάγο, τόν ὁποῖον καί ἔδεσαν ἐπάνω μου. Ἦταν τόσο φριχτό τό κάψιμο πού ἔνοιωσα στά πέντε πρῶτα λεπτά πού ἄρχισα νά οὐρλιάζω χωρίς νά τό θέλω, ὕστερα ἔπαθα παραισθήσεις, νόμιζα πώς ψηνόμουνα σέ κάρβουνα, ὅτι ἁρπαχτικά πουλιά μέ σήκωναν ψηλά, ὥσπου πιά ἔπαψα νά αἰσθάνομαι. Ὅταν τό ἄλλο πρωΐ συνῆλθα βρίσκονταν ἀπό πάνω μου 2—3 χωροφύλακες, οἱ ὁποῖοι μέ τρίβαν μέ οἰνόπνευμα στήν σπονδυλική στήλη καί στό στῆθος. Ἐκείνη δέ τήν στιγμή εἶχε τελειώσει καί ἕνας ὀρρός πού μοῦ εἶχαν κάνει.

Ὅπως ἔμαθα ἀργότερα ἀπό ἕναν χωροφύλακα Κρητικό, πού τίς μέρες τῆς νηστείας μοῦ ἔφερε σοκολάτα καί νερό κρυφά, τό βράδυ ἐκεῖνο πού βρισκόμουν σέ ἀφασία μέ εἶχαν μεταφέρει στό μπαλκόνι τοῦ τμήματος πού ἔβλεπε στόν κεντρικό ἀσφαλτόδρομο μέ σκοπό νά μέ πετάξουν κάτω καί νά ποῦν ὅτι ἀποπειράθηκα νά δραπετεύσω καί σκοτώθηκα. Τήν ὥρα ὅμως πού μέ εἶχαν στό μπαλκόνι ἦλθε καί στάθηκε ἀπό κάτω ὁ Δήμαρχος μέ τό αὐτοκίνητό του, ἀπό τό ὁποῖο κατέβασαν κάμποσες κάσσες μέ μπύρα. Κάθησαν στό Τμῆμα, φάγαν καί ἤπιαν μέχρι τό πρωΐ. Ὁ χρόνος αὐτός ἦταν ἀρκετός γιά νά συνέλθω καί νά ζῶ. Ἔκτοτε πάσχω ἀπό ψύξη. Σκεπάζομαι τόν χειμώνα μέ δέκα κουβέρτες καί τό καλοκαίρι μέ τρεῖς. Τόν περισσότερο καιρό τοῦ χειμώνα εἶμαι ἄρρωστος καί δέν μπορῶ νά ἐργασθῶ. Τό κράτος τοῦ Μανιαδάκη, πού κατ' ἐντολήν του ἔγιναν ὅλα τά βασανιστήρια, μέ κατέστησε ἀνίκανον πρός ἐργασίαν, ἐνῶ εἶχε ὑποχρέωση ἀφοῦ εἶμαι θῦμα του καί ἀποζημίωση νά μοῦ δώσει καί σύνταξη γιά νά ζήσω.

ΧΡ. ΧΡΙΣΤΑΚΑΚΗΣ
Ὑμηττοῦ 241, Γούβα».

Ὁ Μιλτιάδης Βαρδάκης[1] ἀφηγεῖται τά παρακάτω σχετικά μέ τά βασανιστήρια πού ἔγιναν στήν Κρήτη μετά τήν ἐξέγερση τῶν Χανίων:

«Ὁ λαός μας ἔδειξε πόσο ὑπέροχος καί μεγαλόψυχος εἶναι. Ἐνῶ εἶχε ὅλη τήν δύναμη γιά λίγες τουλάχιστον ὧρες νά ἐκδικηθεῖ καί νά συντρίψει τούς ἐχθρούς καί δυνάστες του, τούς τοποτηρητές τοῦ Μεταξᾶ, μαζί μέ τά ὄργανά τους, δέν τούς ἔθιξε οὔτε μιά τρίχα γιά νά ἀνταμειφθεῖ σέ λίγο ἀπό τούς ἴδιους μέ κυνηγητά, φυλακίσεις καί βασανιστικά ὄργια, ὅπως τοῦ Χαρ. Ἀλευράκη, πού τοῦ ἔκοψαν τά πόδια μέ ξυράφι καί στίς πληγές τοποθετοῦσαν σκόρδο κοπανισμένο».

Οἱ βασανιστές τοῦ Μανιαδάκη χρησιμοποιοῦσαν καί πολλά ἄλλα μέσα γιά νά ἀποσπάσουν «ὁμολογίες» ἤ «δηλώσεις» καί νά ὑποτάξουν τούς δημοκράτες στό φασιστικό καθεστώς. Μιά μεσαιωνική μέθοδος βασανισμοῦ πού χρησιμοποιοῦσαν ἦταν τό σιδερένιο στεφάνι. Τό περνοῦσαν στό κεφάλι τοῦ κρατουμένου καί τό ἔσφιγγαν σιγά - σιγά ὅσο προχωροῦσε ἡ ἀνάκριση.

Ἄλλο μέσο ἦταν ἡ περίφημη «πιπεριά» πού προκαλοῦσε φοβερό ἄγχος στόν κρατούμενο καί ἡ «γάτα» πού κατασκίζε τίς σάρκες. Ἡ πιό συνηθισμένη μέθοδος ἦταν ἡ «φάλαγγα». Ἀφοῦ ἐπί ὧρες ἔδερναν οἱ βασανιστές τόν κρατούμενο στά πέλματα μέ δεμένα τά πόδια σ' ἕνα κρεβάτι ἤ μιά καρέκλα, ὕστερα τόν ὑποχρέωναν νά τρέχει ξυπόλητος στήν ταράτσα τῆς Ἀσφάλειας. Ἡ ἴδια ὁμάδα βασανιστῶν στήν Ἀσφάλεια χρησιμοποιοῦσε καί μιά ἀκόμα βάρβαρη μέθοδο: Ἀφοῦ ἔκανε ράκος τόν κρατούμενο ἀπό τό ξύλο, τόν περιέλουζε κατόπιν μέ κουβάδες βρώμικο νερό[2].

1. Ἐπιστολή στήν ἐφημερίδα «ΑΥΓΗ», Μάης 1955.

2. Ἕνας ἀπό τούς ἀγωνιστές πού ὑποβλήθηκαν σ' αὐτό τό μαρτύριο, ὁ δάσκαλος Α. μοῦ διηγήθηκε τά παρακάτω: Πιάστηκε ἀπό τήν Γενική Ἀσφάλεια Ἀθηνῶν τό 1938. Μόλις τόν μετέφεραν στά κρατητήρια, τόν παρέλαβε ἡ ὁμάδα τῶν δέκα βασανιστῶν καί ἀφοῦ τόν ἔδειραν μέχρι ἀναισθησίας, τόν ἔκλεισαν σ' ἕνα κελλί, χωρίς ψωμί καί χωρίς νερό. Ἐπί τέσσερις μέρες τόν περιέλουζαν

⟶

Τήν ἐποχή ἐκείνη «αὐτοκτόνησε», σύμφωνα μέ τήν ἐκδοχή τῆς 'Ασφάλειας, ὁ χημικός Μαρουκάκης[1], πού εἶχε συλληφθεῖ μέ τήν κατηγορία ὅτι ἦταν ὑπεύθυνος τοῦ παράνομου «Ριζοσπάστη». Στήν πραγματικότητα τόν Μαρουκάκη, ἀφοῦ τόν βασάνισαν φρικτά, τόν ἔρριξαν ἀπό τήν ταράτσα καί τόν σκότωσαν. Μέ τόν ἴδιο τρόπο δολοφόνησαν καί τό γέρο ἀγωνιστή, στέλεχος τῆς «Ἐργατικῆς Βοήθειας», (ὀργάνωση ἀλληλεγγύης πρός τά θύματα τῶν ἐργατικῶν ἀγώνων) Βαλλιανάτο[2]. Ὑπολογίζεται ὅτι ἐκτός ἀπό τίς δεκάδες ἀγωνιστές πού πέθαναν ἀπό τίς κακουχίες στίς φυλακές καί τίς

⟶

τρεῖς - τέσσερις φορές τό 24ωρο μέ βρώμικα νερά. Ἦταν ἀδύνατο βέβαια νά σκουπιστεῖ ἤ ν' ἀλλάξει, γιατί δέν εἶχε τίποτε ἄλλο ἔξω ἀπό τά ροῦχα πού φοροῦσε καί πού τοῦ τά μούσκευαν. Ἔτσι τό νερό στέγνωνε ἐπάνω του, τόν ἔπιανε ψηλός πυρετός καί ἔτρεμε ὁλόκληρος.

«Τόση, ὅμως, ἦταν ἡ δίψα μου —συνεχίζει— πού περίμενα τήν ὥρα πού θά μοῦρριχναν τούς κουβάδες μέ τά βρωμόνερα, γιά νά βγάλω ἔξω τήν γλώσσα μου καί νά δροσιστῶ λίγο. Ὕστερα ἄρχιζε πάλι ὁ ψηλός πυρετός καί τά ρίγη καί ἀκόμα μεγαλύτερη δίψα. Μέσα στήν ὁμάδα τῶν δέκα βασανιστῶν ἦταν κι ἕνας ἀστυνόμος, πού παρίστανε «τόν καλό» — συνηθισμένο κόλπο. Ὅταν λοιπόν, ὁ κρατούμενος γινόταν πιά ράκος ἀπό τά βασανιστήρια, πήγαινε τάχα «κρυφά», τόν εὕρισκε καί τοῦ ἔλεγε: «Θέλω νά σέ ἐξυπηρετήσω, ἀλλά τί μπορῶ νά κάνω; Αὐτοί ἔχουν σκοπό νά σέ σκοτώσουν. Δέν πρόκειται ν' ἀντέξεις. 'Εδῶ λύγισαν ἄλλοι κι' ἄλλοι πολύ πιό δυνατοί ἀπό σένα. Μήπως θέλεις νά σοῦ δώσω ἕνα πιστόλι ν' αὐτοκτονήσεις; Κρυφά, ὅμως, νά μή μᾶς πάρει κανείς χαμπάρι κι' ἐκτεθῶ κι' ἐγώ. Ἤ... κάνε μιά δήλωση νά πᾶς στό σπίτι σου κι' ἔννοια σου, δέν πρόκειται νά τό μάθει κανείς».

1. Ὁ Δημήτρης Μαρουκάκης, γιός παπά, σπούδασε χημικός οἰνολόγος καί ἀρίστευσε στό Πανεπιστήμιο τῆς Ντιζόν τῆς Γαλλίας.

2. Τό Νίκο Βαλλιανᾶτο τόν ἔρριξαν ἀπό τήν ταράτσα τῆς Εἰδικῆς 'Ασφάλειας στή 1 μετά τά μεσάνυχτα τῆς 9ης Αὐγούστου 1938. Πολλοί, ἄνδρες καί γυναῖκες, πού γύριζαν ἀπό τό θέατρο 'Ανδρεάδη εἶδαν τό φριχτό ἔγκλημα. Οἱ βασανιστές σήκωσαν τή νύχτα τό πτῶμα καί τό παράχωσαν στό νεκροταφεῖο Λιοσίων.

ἐξορίες καί τίς ἑκατοντάδες πού παραδόθηκαν ἀπό τό ξενοκίνητο καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου στούς Γερμανοϊταλούς κατακτητές καί ἐκτελέστηκαν, καί γιά τούς ὁποίους θά μιλήσουμε παρακάτω, 12 τουλάχιστο δολοφονήθηκαν στήν περίοδο τῆς 4ης Αὐγούστου κατά τόν ἴδιο τρόπο στά διάφορα φασιστικά κάτεργα.

Γενική ἀρχή τοῦ καθεστῶτος ἦταν «σακατεύετε, ἀλλά μή σκοτώνετε». Οἱ ἀφηνιασμένοι βασανιστές δέ μποροῦσαν πάντα νά συγκρατήσουν τό «ζῆλο» τους σέ ὁρισμένα ὅρια. Ἔπειτα, πολλές δολοφονίες ἔγιναν προμελετημένα, γιατί τό καθεστώς ἤθελε νά «ξεπαστρέψει» καί μερικούς γιά νά φοβηθοῦν καί νά «σπάζουν» εὐκολότερα οἱ ἄλλοι. Σέ πολλές δεκάδες φτάνουν οἱ πολίτες πού τρελλάθηκαν, ἔγιναν φυματικοί ἤ ἀνάπηροι ἤ ὑπέφεραν γιά πολλά χρόνια ὕστερα ἀπό τά βασανιστήρια.

Χαρακτηριστικά γιά τίς μεθόδους τῆς δικτατορίας εἶναι καί τά παρακάτω πού ἀναφέρονται ἀπό τήν ἴδια τή δικτατορία ὡς κατορθώματά της:

«Ἵνα μή δέ θεωρηθῆ ὅτι ἡ δημοσία ἀποκήρυξις τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας ὑπό τῶν μετανοούντων ὀπαδῶν τῆς Γ' Διεθνοῦς ἐνέχει πλατωνικόν χαρακτῆρα, ἀνώδυνον διά τάς κομμουνιστικάς τάξεις, τό 'Ελληνικόν Ὑφυπουργεῖον καθιέρωσεν ὡς μέτρον βάσεως τῆς εἰλικρινείας παρομοίων δηλώσεων μετανοίας, τήν πλήρη ἐξιστόρησιν τῆς κομμουνιστικῆς δράσεως τῶν μετανοούντων, τήν ἀποκάλυψιν τῶν συνεργατῶν των καί τήν ἐξονυχιστικήν διαλεύκανσιν παντός σημείου, ὅπερ ἤθελεν ὑποβοηθήσει τάς 'Αστυνομικάς 'Αρχάς εἰς τήν ἀποκάλυψιν ἀγνώστων εἰς αὐτάς κομμουνιστῶν»[1].

Ὁλόκληρη ἡ χώρα ἀπό τήν πρώτη μέρα τῆς δικτατορίας χαφιεδοκρατεῖται. Δεκάδες ἄνεργοι, τελειόφοιτοι ἀκόμα γυμνασίων, πού δέν εὕρισκαν δουλειά, προσλαμβάνονταν στό

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Β' σελ. 213.

χαφιεδικό δίχτυ τοῦ Μανιαδάκη. Ἔπειτα, ἐκτός ἀπό τούς παλιούς ἤ νέους κατ' ἐπάγγελμα χαφιέδες[1], ὁ Μανιαδάκης στρατολογοῦσε — μέ τό χρῆμα ἤ τό φόβο — καταδότες καί πληροφοριοδότες μέσα ἀπό τίς διάφορες ὑπηρεσίες, γραφεῖα, συνοικίες. Στό ἔλεος αὐτῆς τῆς στρατιᾶς τῶν χαφιέδων πού ἔκαναν ὅ,τι μποροῦσαν γιά νά αὐξάνουν τίς ἀποδοχές τους, σέ βάρος βέβαια τῶν φορολογουμένων Ἑλλήνων, βρισκόταν ἡ ζωή καί ἡ ἐλευθερία κάθε πολίτη. Τέτιος ἦταν ὁ «ζῆλος» τους πού ἔσερναν γριές καί γέρους καί τούς βασάνιζαν στά κρατητήρια τῶν Τμημάτων καί τῶν Ἀσφαλειῶν. Ἀναφέρουμε τήν περίπτωση τῆς γριᾶς Βασιλίτσας Κάλκοβας, 96 χρονῶν, ἀπό τό Βιτζίνι τῆς Μακεδονίας, πού τήν πῆγαν «σηκωτή» στό δικαστήριο καί τήν κατεδίκασαν γιατί «ἀντιδροῦσε» στό καθεστώς.

Ἡ δράση τῶν ὀργάνων τοῦ Μανιαδάκη εἶχε ἐνθουσιάσει τόσο τούς χιτλερικούς ὅσο καί τίς ὑπηρεσίες κατασκοπίας τῆς Ἀγγλίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Μυλωνᾶς, σέ προκήρυξή του πού κυκλοφόρησε παράνομα τό Σεπτέμβριο τοῦ 1937, ἔγραφε ἀνάμεσα στ' ἄλλα τά ἑξῆς:

«Μήπως ὁ ἐλθών ἐνταῦθα ἐκ Γερμανίας κ. Γκαῖμπελς, μετά τήν ἐγκάρδιον ἐπίσκεψιν καί τοῦ κ. Γκαῖριγκ, δέν ἐτόλμησε νά κάμη παραστάσεις πρός τά ὄργανα τῆς δημοσίας τάξεως, νά μετέρχωνται πᾶσαν χιτλερικήν βαρβαρότητα; Δέν ἀπηύθυνεν οὗτος, ἐνθουσιασμένος διά τήν φιλοξενίαν ἀπό τούς ὁμοϊδεάτας του, μίαν χρηματικήν δωρεάν του πρός τόν ὑποδεχθέντα αὐτόν καί εὐχαριστήσαντα πρωθυπουργόν, ὅπως διαθέση ὁ κ. Μεταξᾶς μέρος τοῦ ποσοῦ «ὑπέρ τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀσφαλείας», ὡς ἔπαθλα, φυσικά, πρός τούς διαπράττοντας τάς ἀγριότητας;».

Ὁ Μανιαδάκης ἤθελε νά εἶναι ἐντελῶς ἀνεμπόδιστος

1. Ἡ Μαρία Ἀγριγιαννάκη - Καραγιώργη ἀφηγεῖται ὅτι, στήν Ἀσφάλεια, ὑπῆρχε εἰδικό «βεστιάριο» τῶν «μυστικῶν» τοῦ Μανιαδάκη: Εἶδε ἡ ἴδια, ἄλλους νά ντύνονται παπάδες, ἄλλους κουλουροπῶλες, καστανάδες, παγωτατζῆδες, γριές κ.λ.

στήν δίωξη τῶν ἀντιπάλων τοῦ καθεστῶτος. Γι' αὐτό κατάργησε καί αὐτές τίς δευτεροβάθμιες Ἐπιτροπές Ἀσφαλείας. Ἀλλά πιό χαρακτηριστική γιά τήν αὐθαιρεσία καί τίς ἀγριανθρωπικές διαθέσεις τοῦ καθεστῶτος εἶναι ἡ αἰτιολογική ἔκθεση πού συνοδεύει τό σχετικό νομοσχέδιο:

«Ἐπειδή — γράφει ἡ ἔκθεση — ἡ ἐπιτροπή αὕτη λόγῳ τῆς θέσεώς της εἶναι μέν εἰς θέσιν νά ἐξετάση εὐρύτερον τά πράγματα, ἀλλά εὑρισκομένη συχνά ἐκτός τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας παρασύρεται ἐξ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ κυρίως λόγων, παρέχουσα οὕτω πολλάκις ἐμπόδια εἰς τήν λῆψιν αὐστηρῶν μέτρων ἀπαραιτήτων διά τήν συντήρησιν τῆς τάξεως καί τῆς ἀσφαλείας εἰς τάς παρούσας περιστάσεις...»[1].

Ὁ διωγμός τῶν Ἰδεῶν

Στίς 18 Σεπτεμβρίου 1936 δημοσιεύτηκε ὁ νόμος «περί διώξεως τοῦ κομμουνισμοῦ» πού ἐπικύρωσε τήν κατάργηση τῶν ἐλευθεριῶν τῶν πολιτῶν καί ἔδινε τή «νόμιμη» δυνατότητα στή δικτατορία νά διώκει κόμματα, ἰδέες, συγγραφεῖς καί βιβλία. Οἱ κυριότερες διατάξεις του ἦταν οἱ παρακάτω:

«Ἄρθρον 1ον. Τιμωρεῖται διά φυλακίσεως τριῶν τουλάχιστον μηνῶν καί ἐκτόπισιν ἕξ μηνῶν μέχρι δύο ἐτῶν εἰς τόπον ὁριζόμενον διά τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως:

α. Πᾶς ὅστις ἐγγράφως, προφορικῶς ἤ καθ' οἱονδήποτε ἄλλον τρόπον ἀμέσως ἤ ἐμμέσως ἐπιδιώκει τήν διάδοσιν, ἀνάπτυξιν καί ἐφαρμογήν θεωριῶν, ἰδεῶν ἤ κοινωνικῶν συστημάτων τεινόντων εἰς τήν ἀνατροπήν τοῦ κρατοῦντος ἐν τῇ χώρᾳ κοινωνικοῦ καθεστῶτος ἤ εἰς τήν ἀπόσπασιν ἤ αὐτονόμησιν μέρους τῆς Ἐπικρατείας ὡς καί ὁ προσηλυτίζων εἰς τάς θεωρίας, ἰδέας καί συστήματα ταῦτα καθ' οἱονδήποτε τρόπον».

1. Ἐφημερίδες 20ῆς Σεπτεμβρίου 1936.

Οἱ ἴδιες ποινές προβλέπονταν γιά καθένα πού «ἐξώθει τούς ἐργάτας εἰς κήρυξιν ἀπεργίας» ἤ συμμετεῖχε σέ ἀπεργία. Ὡς ἰδιαίτερη ἐπιβαρυντική περίπτωση χαρακτηριζόταν ἡ συμμετοχή σέ τέτοιες ἐνέργειες δημοσίων, δημοτικῶν, κοινωνικῶν ἤ ἐκκλησιαστικῶν καί κληρικῶν, ὑπαλλήλων Ὀργανισμῶν Δημοσίου Δικαίου ἤ ἐργατικῶν σωματείων, Συμβουλίων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἤ στρατιωτικῶν.

«Ἄρθρον 3ον. Ἀπαγορεύονται αἱ ἐν ὑπαίθρῳ καί ἐν παντί κλειστῷ χώρῳ συναθροίσεις καθ' ἅς πρόκειται ν' ἀναπτυχθῶσιν ἤ ὁπωσδήποτε ἐκδηλωθῶσιν αἱ ἐν ἄρθρῳ 1 τοῦ παρόντος θεωρίαι, ἰδέαι καί συστήματα... Ἄρθρον 4ον. Ἐάν τά ἀνωτέρω ἀδικήματα τελεσθῶσι διά τοῦ Τύπου ὑπέχουσιν εὐθύνην ὅ τε συντάκτης τοῦ δημοσιεύματος, ὁ διευθυντής ἤ ὁ ἐκδότης τοῦ ἐντύπου, ὁ ἐν γνώσει ἀναλαβών τήν κυκλοφορίαν αὐτοῦ, ἐν ἀγνοίᾳ δέ τοῦ ἐκδότου ὁ τυπογράφος. Κατά τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ παραβατῶν ἀπαγγέλλεται πρός τούτοις προσωρινή παῦσις τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ δημοσιογράφου ἤ ἐκδότου ἤ τυπογράφου μέχρις ἕξ μηνῶν καί ἐν ὑποτροπῇ μέχρι τριῶν ἐτῶν καί διατάσσεται ἡ κατάσχεσις τῶν τυπογραφικῶν ὀργάνων...».

Τά ἄρθρα πού ἀκολουθοῦσαν καθόριζαν τίς ἄλλες συνέπειες τῆς καταδίκης: στέρηση πολιτικῶν δικαιωμάτων γιά πέντε χρόνια, διαγραφή ἀπό σωματεῖα κλπ., καθώς καί τά ἁρμόδια δικαστήρια γιά τήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν. Τό ἄρθρο 7 καθόριζε ὅτι ἡ καταδίκη δημοσίων ὑπαλλήλων κλπ. συνεπάγεται, ἄσχετα ἀπό τήν ποινή, τήν ἀπώλεια τῶν θέσεών τους γιά πάντα καί τήν «ἀνικανότητα πρός ἀνάκτησιν ἀρχῆς ἤ ἄλλης δημοσίας ὑπηρεσίας». Μέ τό ἄρθρο 8 ἀπαγορευόταν ἡ ἀπόλυση μέ ἐγγύηση, ἡ ἀναστολή ἤ μετατροπή τῆς ποινῆς, στίς περιπτώσεις αὐτές. Μέ τό ἄρθρο 9 ἀπαγορευόταν ἡ σύσταση σωματείων ἤ ἑνώσεων, πού χαρακτηρίζονταν ὡς «κομμουνιστικά» καί καθοριζόταν ὁ τρόπος τῆς διάλυσής τους. Καί ὁ φασιστικός νόμος συνέχιζε:

«Ἄρθρον 10. Οἱ ἐν γένει ἐκδόται καί βιβλιοπῶλαι κάτοχοι βιβλίων ἤ ἄλλων ἐντύπων τῶν ὁποίων τό περιεχόμενον ἐκδήλως ἀντίκειται πρός τάς διατάξεις τοῦ παρόντος Νόμου ὑποχρεοῦνται ἐντός προθεσμίας 20 ἡμερῶν ἀπό τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρόντος Νόμου νά προσαγάγωσι καί παραδώσωσι τά ἔντυπα ταῦτα εἰς τάς κατά τόπους ἁρμοδίας ἀστυνομικάς ἀρχάς συντασσομένου πρωτοκόλλου παραδόσεως.

Οἱ μή συμμορφούμενοι πρός τήν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἐδαφίῳ θεσπιζομένην ὑποχρέωσιν τιμωροῦνται διά φυλακίσεως τριῶν μηνῶν μέχρις ἑνός ἔτους καί ἰσοχρόνου ἐκτοπίσεως».

Φυσικά οἱ ἔννοιες «κομμουνιστής», «κομμουνιστική θεωρία», «κομμουνιστικό ἔντυπο» ἔπαιρναν μεγάλη εὐρύτητα καί περιλάβαιναν ὅλους τούς ἀντιπάλους τῆς δικτατορίας, ὅλη τήν πνευματική κίνηση, κάθε προοδευτικό ρεῦμα, ἀκόμα καί τήν πολιτιστική κληρονομιά αἰώνων ἐφ' ὅσον δέν προσαρμόζονταν μέ τά γοῦστα τῆς 4ης Αὐγούστου. Στίς ἀντιλήψεις τῶν χαφιέδων προσαρμόζονταν καί συμμορφώνονταν καί οἱ δικαστικοί.

Τό κάψιμο τῶν βιβλίων

Μία ἀπό τίς πρῶτες πράξεις τῆς 4ης Αὐγούστου ἦταν τό κάψιμο τῶν προοδευτικῶν βιβλίων πού κατασχέθηκαν ἀπό τά βιβλιοπωλεῖα, πρακτορεῖα καί σπίτια συλληφθέντων. Μέλη τῶν φασιστικῶν ὀργανώσεων καί διάφοροι τραμποῦκοι ἤ πληρωμένοι ἀλῆτες, μέ ἄγριους ἀλαλαγμούς χαρᾶς, ἄναψαν σέ δημόσιους χώρους μεγάλες φωτιές καί ἔκαψαν ἑκατοντάδες τόμους βιβλίων Ἑλλήνων καί ξένων συγγραφέων. Ἀνάμεσα στά βιβλία πού κάηκαν δέν ἦταν μόνον τοῦ Μάρξ, τοῦ Ἔνγκελς, τοῦ Λένιν, τοῦ Πλεχάνωφ καί τῶν ἄλλων κλασικῶν τοῦ μαρξισμοῦ, ἀλλά καί τοῦ Χάινε, τοῦ Μπέρναρ Σῶ, τοῦ Φρόϋντ, τοῦ Τσβάϊχ, τοῦ Ἀνατόλ Φράνς, τοῦ Γκόρκυ, τοῦ Ντοστογιέφ-

σκυ, τοῦ Τολστόϊ, τοῦ Γκαῖτε, τοῦ Φίχτε, τοῦ Δαρβίνου, τοῦ Παπαδιαμάντη, τοῦ Καρκαβίτσα κλπ.[1].

Αὐτή ἡ σκοταδιστική καί ἱεροεξεταστική πράξη θά ἦταν ἀρκετή γιά νά καταδικάσει τό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἀλλά καί σ' αὐτό τό σημεῖο οἱ Ἕλληνες φασίστες δέν πρωτοτυποῦσαν. Ἀπομιμοῦνταν τίς μεθόδους τῶν χιτλερικῶν. Μάλιστα κατά τό πρότυπο τῶν ναζιστῶν δασκάλων τους, καλοῦσαν τόν Λαό νά παρακολουθήσει ὅλες αὐτές τίς μεσαιωνικές βαρβαρότητες, στό ὄνομα τῆς «ἐθνικοφροσύνης». Ἔτσι στίς ἐφημερίδες τῆς 16 Αὐγούστου 1936 διαβάζουμε:

«Ἡ Ἐθνική Φοιτητική Νεολαία Πειραιῶς, προβαίνουσα εἰς τήν ἐξαφάνισιν διά πυρᾶς ὁλοκλήρου σειρᾶς κομμουνιστικῶν ἐντύπων τήν προσεχῆ Κυριακήν... καί ὥραν 8 μ.μ. καί ἐν τῇ πλατείᾳ Πασαλιμανίου Πειραιῶς προσκαλεῖ ἅπαντας τούς ἐθνικόφρονας νέους, ὅπως προσέλθουν ἐν τῇ πλατείᾳ Τερψιθέας 7 μ.μ. ἵνα ἐν σώματι μεταβοῦν καί συμμετάσχουν εἰς τήν τελετήν».

Τό πόσο πλατιά ἦταν ἡ ἔννοια «κομμουνιστικό βιβλίο» γιά τούς ἀσύδοτους φασίστες τῆς 4ης Αὐγούστου μπορεῖ νά τό καταλάβει κανείς ἀπό τήν παρακάτω ἀνακοίνωση πού δημοσιευόταν τήν ἴδια μέρα:

«Καλοῦνται ἅπαντες οἱ ἐθνικόφρονες γονεῖς τῆς πόλεως Πειραιῶς ὅπως... προσέλθουν... κομίζοντες μεθ' ἑαυτῶν ἅπαντα ΤΑ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ, ἵνα καῶσι ὁμοῦ μετά σειρᾶς ὁλοκλήρου

1. Παρά τά μέτρα τῆς δικτατορίας, πολλά προοδευτικά βιβλία κυκλοφοροῦσαν παράνομα ἤ μισονόμιμα. Πολλές φορές ἀστυνομικοί πωλοῦσαν σέ μικροβιβλιοπῶλες τά βιβλία πού κατάσχεταν. Ἐξάλλου προοδευτικοί δημοσιογράφοι καί συγγραφεῖς εὕρισκαν τρόπους νά περνοῦν τίς ἰδέες τους καί τίς ἐπιστημονικές τους ἀπόψεις καμουφλαρισμένες, μά καθαρές γιά ὅσους γνώριζαν τά πράγματα, ἀπό ἐφημερίδες καί βιβλία.

κομμουνιστικῶν ἐντύπων τῇ ἐνεργείᾳ τῆς Ἐθνικῆς Φοιτητικῆς Νεολαίας Πειραιῶς. Ἐπιτροπή Ἐθνικοφρόνων γονέων Πειραιῶς».

Ἡ «ἐθνικοφροσύνη», δηλαδή ἡ πατριδοκαπηλία, ἀπετέλεσε προκάλυμμα ὅλων τῶν ὀργίων τῆς μεταξικῆς δικτατορίας.

Τό ὑφυπουργεῖο Ἀσφαλείας εἶχε καταρτίσει πολλές φορές καταλόγους ἀπαγορευομένων βιβλίων. Μέ τήν ὑπ' ἀριθ. 16)80)151γ τῆς 5ης Νοεμβρίου 1938 ἐγκύκλιο διαταγή τοῦ Μανιαδάκη ἀπαγορευόταν ἡ κυκλοφορία 445 βιβλίων. Ἀλλά ἡ δικτατορία πού θά δημιουργοῦσε τόν «Γ' Ἑλληνικόν Πολιτισμόν» δέν μποροῦσε νά ἀνεχθεῖ οὔτε τό δημοκρατικό καί φιλελεύθερο πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Γι' αὐτό ἐπέβαλε λογοκρισία καί στόν Θουκυδίδη, τόν Σοφοκλῆ κ.λ. Ὁ «Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους» ἤ δέν διδασκόταν καθόλου ἤ τόν «περνοῦσαν» τυπικά καί «ἐπιτροχάδην» στά σχολεῖα, γιατί εἶταν ἐγκώμιο γιά τήν Δημοκρατία. Ἐπίσης ἀπαγόρευσαν τήν «Ἀντιγόνη» τοῦ Σοφοκλέους, τήν ὁποίαν ἐπρόκειτο νά ἀνεβάσει τό «Ἐθνικό Θέατρο». Ἐξ αἰτίας ὅμως τοῦ θορύβου πού δημιουργήθηκε, ὁ Μεταξᾶς ὑποχρεώθηκε νά ἐπιτρέψει τήν παράσταση, ἀφοῦ ὅμως ἡ λογοκρισία ἔκοψε ὁρισμένους στίχους πού τούς θεωροῦσε «ἐπιληψίμους».

Ἀλλ' ἀντί γιά τά ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς καί ξένης φιλολογίας καί ἐπιστημονικῆς σκέψης ἡ 4η Αὐγούστου πρόσφερε στόν ἑλληνικό Λαό τούς διαφόρους ὕμνους γιά τόν «Ἀρχηγό», τό «Νέον Κράτος» καί τήν 4η Αὐγούστου πού συνέτασσαν κατ' ἐντολήν τοῦ δικτάτορα, τοῦ Μανιαδάκη καί τοῦ Θ. Νικολούδη οἱ διάφοροι δημοσιογράφοι καί λογοτέχνες πού πούλησαν τήν πέννα τους στό φασισμό. Νά μερικά ἀπό τά «περισπούδαστα συγγράμματα» πού ἐξέδωσε ἡ «Διεύθυνσις Λαϊκῆς Διαφωτίσεως» στό διάστημα τῆς τετραετίας: «Νέον Κράτος καί ὁ ρόλος τῆς ΕΟΝ», «Τό Ἐθνικόν Κράτος», «Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς πρός τούς ἐργάτας», «Ἡ οἰκονομική ἀναδιοργάνωσις τοῦ Νέου Κράτους», «Τό Νέον Κράτος καί ἡ Κοινωνική Πρόνοια», «Λόγοι τοῦ ἀρχηγοῦ πρός τούς ἐργάτας» «Λόγοι τοῦ ἀρχηγοῦ πρός τούς ἀγρότας», «Πέντε

λόγοι τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως κ. Ἰω. Μεταξᾶ», «Ὁ Κομμουνισμός εἰς τήν Ἑλλάδα», «10 χρόνια κομμουνιστικοῦ πειραματισμοῦ», «Μαρξιστικαί οὐτοπίαι», «Ὁ Ἀρχηγός διά τά παιδιά μας», «Τά 75 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Δυναστείας», «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι: Μεταξᾶ» κ.λ., κ.λ..

Ἡ λογοκρισία

Ἀπό τήν πρώτη ὥρα τῆς δικτατορίας ἡ ἐλευθεροτυπία καταργήθηκε. Τή νύχτα τῆς 4ης Αὐγούστου ἡ ἀστυνομία πῆγε στά τυπογραφεῖα τῶν ἐφημερίδων καί ἀπαγόρευσε τήν ἐκτύπωσή τους. Τήν ἄλλη μέρα ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς σύνταξε καί ἔστειλε στούς διευθυντές τῶν ἐφημερίδων καταπληκτική διαταγή πού ἀπαγόρευε τά πάντα ἐκτός ἀπό τούς ὕμνους γιά τή δικτατορία καί μετέβαλλε τόν Τύπο σέ κυβερνητικό δελτίο. Ἡ διαταγή πού συνοδευόταν, φυσικά, ἀπό τή ρητή ἐντολή τοῦ δικτάτορα νά μή δημοσιευτεῖ, ἦταν ἡ ἑξῆς:

«1) Ἀπαγορεύεται ἀπολύτως ἡ ἐμφάνισις λευκοῦ εἰς τάς στήλας τῶν ἐφημερίδων. Αἱ ἐφημερίδες ὑποχρεοῦνται νά συμπληρώνουν τά δημιουργούμενα κενά ἐκ τῶν διαγραφῶν εἰς τάς ὁποίας προβαίνει ἡ ὑπηρεσία ἐποπτείας Τύπου. Ἀπαγορεύεται ἡ συμπλήρωσις τῶν κενῶν εἰς τήν πρώτην καί τελευταίαν σελίδα μέ διαφημήσεις. Ἀπαγορεύεται ἀπολύτως ἡ ἀναγραφή πληροφορίας ἡ ὁποία νά ἀποκαλύπτη τήν ἄσκησιν προληπτικῆς λογοκρισίας. 2) Ἀπαγορεύεται οἱαδήποτε κρίσις περί τοῦ ἔργου τῆς κυβερνήσεως, ἐκτός ἄν εἶναι εὐμενής. 3) Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναγραφή οἱασδήποτε πληροφορίας ἀφορώσης πολιτικά κόμματα καί πολιτευομένους ἐν γένει, ὡς καί ἡ ἀναγραφή τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. 4) Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναγραφή εἰδήσεων περί μεταβολῶν τῶν ὑπουργῶν καί ἐν γένει συνθέσεως τῆς κυβερνήσεως. 5) Περί ταξιδίων τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως θά δημοσιεύωνται μόνον ὅσα ἀνακοινοῦνται ἐπισήμως. 6) Ἀπαγορεύεται ἡ δημοσίευσις κρίσεων ἤ πληροφοριῶν περί συναλλάγματος, δραχμῆς, δημοσίου χρέους, πίστεως τῆς χώρας, ἐντόκων γραμματίων, μεταφορᾶς

χρυσοῦ καί ἐν γένει περί τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας Ἡ δημοσίευσις τούτων ἐπιτρέπεται μόνον, ὅταν δίδωνται ἐγγράφως ὑπό τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν σχετικαί ἀνακοινώσεις. 7) Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναγραφή πάσης πληροφορίας, σχέσιν ἐχούσης μέ ἐργατικάς καί ἐπαγγελματικάς ὀργανώσεις καί οἱασδήποτε ἐκδηλώσεις αὐτῶν, ἐκτός ἄν πρόκειται περί κινήσεων καί ἐκδηλώσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐνισχυτικαί τοῦ ἔργου τῆς κυβερνήσεως, ἔχουν δέ ἐγκριθῆ προηγουμένως ὑπό τοῦ ὑφυπουργοῦ τῆς Ἐργασίας διά τάς Ἀθήνας ἤ τήν ἁρμοδίαν ὑπηρεσίαν διά τάς ἐπαρχίας. 8) Ἀπαγορεύεται ἡ ἀρθρογραφία ἤ εἰδησεογραφία περί ἀκριβείας τοῦ βίου, ὑπερτιμήσεως τῶν εἰδῶν, αἰσχροκερδείας καί τιμαρίθμου, ἐκτός ἄν πρόκειται περί ὑπουργικῶν ἀνακοινώσεων. 9) Ἐν γένει αἱ ἐφημερίδες δέον ὅπως ἐκθύμως καί ἐνθουσιωδῶς δι' ἄρθρων, σχολίων καί πάσης φύσεως δημοσιευμάτων συμβάλλωσι εἰς τό ἀναμορφωτικόν καί δημιουργικόν ἔργον τῆς κυβερνήσεως. 10) Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναγραφή εἰδήσεων ἐξ ὧν νά ἐμφαίνηται ἡ ὕπαρξις καπνεμπορικοῦ τράστ.

Πρό τῆς κυκλοφορίας ἑκάστη ἐφημερίς ἤ περιοδικόν, δέον νά ἀποστέλλη εἰς τήν ἁρμοδίαν ὑπηρεσίαν ἐποπτείας Τύπου ἕν πρῶτον φύλλον διά νά παραβάλλεται μέ τά λογοκριθέντα δοκίμια καί ἀφοῦ ληφθῆ ἡ ἄδεια αὐτῆς διά σφραγίσεως τοῦ φύλλου τότε μόνον ἐπιτρέπεται ἡ κυκλοφορία».

Ὑδατοπτώσεις καί ἐλευθεροτυπία

Προσπαθώντας νά δικαιολογήσει καί νά «στηρίξει θεωρητικά» τήν φίμωση τοῦ Τύπου ὁ Μεταξᾶς ἔλεγε στήν Θεσσαλονίκη, σέ γεῦμα πού παρέθεσαν πρός τιμήν του δημοσιογράφοι τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας στό ξενοδοχεῖο «Μεντιτεράνεαν» στίς 25.10.1936:

«Τό νέον κράτος ἔχει τό δικαίωμα καί τό καθῆκον νά ρυθμίζη, ὅπως αὐτό κρίνει, δυνάμεις ἐθνικάς τῆς φύσεως (ὑδατοπτώσεις κλπ.). Πῶς, λοιπόν, εἶναι δυνατόν ν' ἀφήση ἄνευ ρυθμίσεως καί νά μή κανονίζη, ὅπως αὐτό κρίνει, τήν δύναμιν αὐτήν, ἡ ὁποία καλεῖται Δημοσία Γνώμη;».

Καί παρακάτω:

«Ποῖος ἀπό σᾶς εἶχε τό δικαίωμα νά γράψῃ εἰς τήν ἐφημερίδα του ἄλλο τι παρ' ἐκεῖνο πού ἤθελεν ὁ ἰδιοκτήτης τῆς ἐφημερίδος; Τί μοῦ λέτε, λοιπόν, περί Δημοσίας Γνώμης; Ποῦ τήν εἴδατε; Εἰς τά ἄρθρα καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς ἐφημερίδος;».

Ἀλλά πιό καθαρά ἐξέφρασε τήν περιφρόνηση καί τό μίσος του γιά τόν ἑλληνικό Λαό καί τήν ἀπέχθειά του γιά τήν ἐλευθερία τῆς γνώμης καί τῆς σκέψης ὁ δικτάτορας, σέ γράμμα του πρός τόν φίλο του στρατηγό Κωνστ. Μαζαράκη:

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5ῃ Ὀκτωβρίου 1936
«Ἀγαπητέ Κωστάκη,
Ἔλαβα τό γράμμα σου καί σέ εὐχαριστῶ θερμότατα. Ὅσον ἀφορᾷ τήν λογοκρισίαν, εἶναι αὕτη ἀναγκαία ἀκόμη διά τά 99ο)ο τῶν γραφόντων εἰς τάς ἐφημερίδας. Συνεπῶς, διά τό 1ο)ο, εἰς τό ὁποῖον ἀσφαλῶς συμπεριλαμβάνεσαι, δέν θά ἦτο δυνατόν νά γίνῃ ἐξαίρεσις. Ἐλπίζω ἀργότερον νά μάθῃ ἡ πλειονότης τῶν Ἑλλήνων νά γράφῃ ὅπως τό 1ο)ο.
Μετά φιλικωτάτων αἰσθημάτων
ΙΩΑΝ. ΜΕΤΑΞΑΣ

Δηλαδή ὁ Μεταξᾶς διατηροῦσε τήν ἐλπίδα ὅτι θά κάνει, ἀσφαλῶς μέ τόν βούρδουλα καί τό ρετσινόλαδο τοῦ Μανιαδάκη, τά 99% τῶν Ἑλλήνων νά γράφουν «ἐθνικά».

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς ὁ Μεταξᾶς δέν δυσκολεύθηκε νά ὑποτάξει τόν Τύπο. Οἱ περισσότεροι ἰδιοκτῆτες καί διευθυντές τῶν ἐφημερίδων ὑπηρέτησαν ἀπό τήν πρώτη μέρα πρόθυμα τή δικτατορία. Ἀπό τούς δημοσιογράφους λίγοι, ὅπως οἱ Κώστας Βιδάλης, Βάσος Γεωργίου, Νίκος Παπαπερικλῆς, Κώστας Καραγιώργης (Γυφτοδῆμος), Τάκης Φίτσος, Σουργιαδάκης, Παν. Κορνάρος, Γ. Τσιτῆλος κλπ. πῆγαν ἐξορία. Ὁ Κώστας Βιδάλης πιάστηκε καί ἐκτοπίστηκε τό 1938 γιατί δημοσίευσε στήν ἐφημερίδα στήν ὁποία ἐργαζόταν πληροφορίες οἰκονομικοῦ περιεχομένου πού κρίθηκαν δυσμενεῖς γιά τό καθεστώς. Ὁ Βάσος Γεωργίου κρατήθηκε ὥς τήν κατοχή στόν Ἅη Στράτη καί ὁ Νῖκος Παπαπερικλῆς στήν Ἀκροναυπλία ἀπ' ὅπου τόν παρέλαβαν οἱ Ἰταλοί καί τόν μετέφεραν σέ στρατόπεδο. Τό Σουργιαδάκη τόν βασάνισαν, τόν ἔκλεισαν στήν Ἀκροναυπλία, τόν ἔστειλαν ἐξορία στήν Ἱεράπετρα Κρήτης καί ἀργότερα πέθανε σέ νοσοκομεῖο τσακισμένος ἀπό τίς ταλαιπωρίες. Τόν Παν. Κορνάρο, ἀρχισυντάκτη τοῦ «Ριζοσπάστη» (1933 - 1936), τόν ἔκλεισαν στήν Ἀκροναυπλία καί τόν παρέδωσαν στήν κατοχή στούς Γερμανούς πού τόν ἐκτέλεσαν μέ τούς 200 τῆς Πρωτομαγιᾶς τοῦ 1944.

Λίγες μέρες μετά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας πιάστηκε καί ὁ δημοσιογράφος Ι. Κοκκινάκης γιατί δημοσίευσε στήν ἐφημερίδα «Ἐλευθέρα Γνώμη», πού ἐξέδιδε, σημείωμα μέ τόν τίτλο «Βορβοροφάγοι» πού ὁ Μεταξᾶς θεώρησε ὅτι στρεφόταν ἐναντίον του. Ὁ Κοκκινάκης κρατήθηκε μερικές ὧρες στήν Εἰδική Ἀσφάλεια καί ἀφέθηκε ἐλεύθερος.

Ἀπό τίς ἐφημερίδες δυό εἶχαν ἀπό τά πρίν κηρυχθῆ ὑπέρ τῆς δικτατορίας: Ἡ «Ἑστία» τῶν Κύρου καί ἡ «Καθημερινή» τοῦ Γ. Α. Βλάχου. Στίς 7 Αὐγούστου 1936 ὁ Γ. Α. Βλάχος, σέ κύριο ἄρθρο του μέ τόν τίτλο «Βωμός», διακήρυσσε τήν ἀφοσίωσή του στήν 4η Αὐγούστου καί στή «νέαν τάξιν πραγμάτων»:

«Ἡ ἀπό τῆς παρελθούσης Τρίτης ἐπιβληθεῖσα νέα τάξις πραγμάτων εἰς τήν Ἑλλάδα, ἔγραφε ὁ Γ.Α.Β., δέν εὑρίσκει ἁπλῶς σύμφωνον τήν ἐφημερίδα αὐτήν. Τήν εὑρίσκει ἐν μέρει ὑπεύθυνον. Διότι ἀπό μακροῦ χρόνου ἡ ἐφημερίς αὐτή συνέστησε καί ηὐχήθη ὅπως ἔλθῃ ἡμέρα, κατά τήν ὁποίαν τό κράτος τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί τῶν ἐλευθεριῶν ἀντικαταστήσῃ, ἔστω καί πρός καιρόν, νέον κράτος ἐπιβολῆς καί αὐστηρότητος».

Οἱ ἐφημερίδες τοῦ Συγκροτήματος Λαμπράκη, οἱ ὁποῖες εἶχαν τηρήσει εὐμενῆ στάση ἀπέναντι στό Μεταξᾶ καί τήν

κυβέρνησή του, ἔσπευσαν νά συνταχθοῦν ὑπέρ τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἀλλά καί ἀπό τίς ἄλλες ἐφημερίδες μόνο ὁ «Ριζοσπάστης», ὁ «Ἀνεξάρτητος» καί ὁ «Ἐλεύθερος Ἄνθρωπος» ἔκλεισαν μόλις κηρύχθηκε ἡ δικτατορία. (Ὁ «Ριζοσπάστης» ἐξακολούθησε βέβαια νά ἐκδίδεται παράνομα). Ἐπίσης στίς 21 Ἰανουαρίου 1937 ἔπαυσε νά ἐκδίδεται ἡ «Ἐλευθέρα Γνώμη». Ὅλες οἱ ἄλλες ἐφημερίδες δημοσίευαν τά ἄρθρα, σημειώματα καί δελτία πού τούς ἔδιδε τό ὑφυπουργεῖο Τύπου καί συναγωνίζονταν ποιά θά ὑμνήσει περισσότερο τόν Ι. Μεταξᾶ καί τό φασιστικό του καθεστώς.

Ἡ δουλικότης τήν ὁποίαν ἐπέδειξε ἡ πλειοψηφία τῶν ἐφημερίδων ἀπέναντι στό καθεστώς, ἐπέτρεψε στόν Μεταξᾶ νά λέει ἀργότερα:

«Μᾶς εἶπαν ὅτι περιωρίσαμεν τήν ἐλευθερίαν τοῦ Τύπου, διότι ἠμποδίσαμεν μερικάς ἐφημερίδας νά πορνογραφοῦν, διότι ἠμποδίσαμεν μερικάς ἐφημερίδας νά κηλιδώνουν τήν ὑπόληψιν ἀρχόντων, ἰδιωτῶν καί τῶν οἰκογενειῶν των[1], διότι ἠμποδίσαμεν τάς ἐφημερίδας νά διαπληκτίζωνται μεταξύ των καί νά μήν ἀφήνουν τίποτα ὄρθιον εἰς τόν τόπον καί διότι κατηυθύναμεν τόν Τύπον, ὅπως καί αὐτός ἐξυπηρετήσῃ τό ἐθνικόν συμφέρον καί τό σύνολον τοῦ τόπου. Καί ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι ὁ Τύπος πρόθυμος μέ ἠκολούθησεν. Ἀπόδειξις δέ τούτου εἶναι ὅτι οὐδεμία ἐφημερίς ἐπαύθη μέχρι σήμερον καί οὐδείς δημοσιογράφος μέχρι σήμερον ἐστάλη εἰς τάς φυλακάς καί τά δικαστήρια[2]. Ὅλαι αἱ ἐφημερίδες ἐργάζονται καλύτερα ἀπό πρίν, ἀπολαμβάνουν καλύτερα ἀπό πρίν καί ἐξυπηρετοῦν τήν κοινωνίαν πολύ καλύτερα ἀπό πρίν.

1. Πραγματικά, χάρη στή φίμωση τοῦ Τύπου οἱ «ἄρχοντες» τῆς 4ης Αὐγούστου ὀργίαζαν ἀνενόχλητοι καί ροκάνιζαν τόν δημόσιο προϋπολογισμό «μετά τῶν οἰκογενειῶν των!».

2. Φυσικά ὁ Μεταξᾶς ἔλεγε, γιά προπαγανδιστικούς λόγους, ἀσύστολα ψέματα. Ὅπως εἴδαμε παραπάνω καί ἐφημερίδες παύθηκαν καί δημοσιογράφοι ἐκτοπίσθηκαν.

Δέν εἶναι αὐτό πραγματική ἐλευθερία τοῦ Τύπου, πειθαρχημένη ἐλευθερία;»[1].

Ὁ Μεταξᾶς γιά νά ἀνταμείψει τούς ἰδιοκτῆτες τῶν ἐφημερίδων πού συμπεριφέρθηκαν μέ τέτοια δουλικότητα πρός τή δικτατορία, ἀλλά καί γιά νά δέσει περισσότερο τίς ἐφημερίδες μέ τό καθεστώς τούς ἔδωσε ἀρκετά ἀντάλλαγματα: Αὔξησε σέ δυό δραχμές τήν τιμή τῶν ἐφημερίδων καί ἐκτός ἀπό τήν ἀτέλεια τοῦ χαρτιοῦ, τούς ἔκανε καί ἄλλες οἰκονομικές «διευκολύνσεις». Τά κέρδη τῶν ἐφημερίδων ἐπί δικτατορίας αὐξήθηκαν σημαντικά.

Ὅσο γιά τούς συντάκτες, υἱοθέτησε μερικά ἀπό τά αἰτήματά τους, ὅπως τήν Κυριακή ἀργία, τούς ἔδωσε μερικές ἀτέλειες, ἀλλά φυσικά τούς ἀπαγόρευσε, ὅπως καί στούς ἄλλους ἐργαζομένους, νά ἀγωνίζονται γιά τήν βελτίωση τῶν ἀποδοχῶν τους. Καί κυρίως τούς μετέτρεψε σέ ὑπαλλήλους τοῦ Νικολούδη καί τῆς δικτατορίας, καί σκότωσε τήν ἐπαγγελματική καί πνευματική τους ὑπόσταση πού εἶναι συνδεδεμένη μέ τήν ἐλευθεροτυπία. Μέ τό περίφημο μητρῶο Τύπου (Βασιλικό Διάταγμα τῆς 9ης Μαΐου 1938) τούς ἔκανε καί τυπικά ἐξαρτήματα τοῦ γκαιμπελσικοῦ ὑπουργείου Τύπου.

Ἡ λογοκρισία, φυσικά, δέν περιοριζόταν μονάχα στόν Τύπο, ἀλλά ἐφαρμοζόταν καί στό θέατρο, τόν κινηματογράφο, τό βιβλίο καί κάθε πνευματική καί καλλιτεχνική ἐκδήλωση. Ὑπῆρχαν εἰδικά πολυπρόσωπα τμήματα τοῦ ὑπουργείου Τύπου: ἄλλο γιά τήν λογοκρισία τῶν ἐφημερίδων, ἄλλο γιά τήν λογοκρισία τῶν περιοδικῶν, ἄλλο γιά τό θέατρο καί κινηματογράφο κ.λ. Στά τμήματα αὐτά δέχτηκαν νά ὑπηρετήσουν ἀρκετοί δημοσιογράφοι καί λογοτέχνες. Οἱ περισσότεροι ἦταν ταυτόχρονα λογοκριτές καί ἔμμισθοι ἐξυμνητές τῆς μεταξικῆς τυραννίας. Κατασκεύαζαν τούς ὕμνους τῆς 4ης Αὐγούστου, ἔκαναν διαλέξεις γιά «τό ἔργον τοῦ Ἐθνικοῦ Κυβερνήτου» κ.λ. κ.λ.

1. Λόγος τοῦ δικτάτορα στήν Ἄμφισσα 12 Ἰουνίου 1939. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Δ', σελ. 232—33.

Ἐξευτελισμός τῆς Δικαιοσύνης. — Ὁ Μανιαδάκης «κάνει τὸ νόμο».

Ἡ «ἀνεξάρτητος» Δικαιοσύνη ἔγινε πειθήνιο ὄργανο τῆς δικτατορίας. Γι᾽ αὐτό βέβαια σοβαρή εὐθύνη φέρουν καί οἱ Ἕλληνες δικαστές, οἱ ὁποῖοι στήν μεγάλη πλειοψηφία τους ὄχι μόνο δέν προέβαλαν καμιά ἀντίσταση στά σχέδια καί τίς παρανομίες τῆς μεταξικῆς τυραννίας, ἀλλά καί δέχτηκαν νά καλύπτουν ἀντισυνταγματικά μέτρα ὅπως οἱ ἐκτοπίσεις, βασανισμοί κ.λ.

Ἀλλά καί ὅταν ὁ εἰσαγγελέας τοῦ Ἀρείου Πάγου Λουκᾶς Γιδόπουλος τόλμησε νά ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Ι. Θεοτόκης «εἶχε μέ τό μέρος του τό δίκαιον» διαμαρτυρόμενος γιά τόν παράνομο περιορισμό του στήν Κέρκυρα, πῆρε ἀπό τόν ὑφυπουργό Ἀσφαλείας τήν ἀπάντηση ὅτι δέν γνωρίζει, αὐτός ὁ Εἰσαγγελέας, τόν τελευταῖο νόμο, δηλαδή τόν... νόμο τοῦ Μανιαδάκη...

Ὁ Μανιαδάκης κάλεσε στό γραφεῖο του τό Γιδόπουλο καί τοῦ ὑπέδειξε μέ ἀνάρμοστο τρόπο[1] νά παραιτηθεῖ, ἐπειδή δέν ἦταν ἀρεστός στό καθεστώς.

Ὕστερα ἀπό πολλούς προπηλακισμούς καί ἐξευτελισμούς πού δέχθηκε ἀπό τά ὄργανα τῆς δικτατορίας (ὁ γενικός γραμματέας τοῦ ὑπουργείου Δικαιοσύνης τόν εἶχε ἀποκαλέσει «ἀγράμματο», ἐπειδή τόλμησε νά χαρακτηρίσει ἀντισυνταγματικό τόν Α.Ν. 1886, πού καταργοῦσε κάθε αὐτοτέλεια τῆς Δικαιοσύνης) ὁ Γιδόπουλος ἔπαθε συγκοπή καί πέθανε στίς 10 Δεκεμβρίου 1939.

Παρά τήν ὑποταγή τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τους στίς θελήσεις τῆς δικτατορίας, ἡ 4η Αὐγούστου δέν εἶχε ἐμπιστοσύνη στούς δικαστικούς γιά τό ἔργο τῆς δίωξης τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων της.

1. Ὁ Μανιαδάκης τοῦ εἶπε σέ μιά στιγμή: «κ. εἰσαγγελεῦ, σᾶς ἔπεσε κάτι». Ὁ Γιδόπουλος κοίταξε κάτω, διαπίστωσε πώς δέν τοῦ εἶχε πέσει τίποτε καί γύρισε μέ ἀπορία πρός τόν ὑφυπουργό Ἀσφαλείας. Τότε ὁ Μανιαδάκης καγχάζοντας τοῦ εἶπε: «Ἡ παραίτησή σας».

Φοβόταν ὅτι μποροῦσε νά ὑπάρξουν μερικοί ἀπό αὐτούς πού νά ἐπιχειροῦσαν νά θέσουν φρένο στήν ἀκατάσχετη αὐθαιρεσία. Γι᾽ αὐτό κατάργησε, ὅπως εἴδαμε, τίς δευτεροβάθμιες ἐπιτροπές ἀσφαλείας. Γι᾽ αὐτό κυρίως, καθώς καί ἀπό τόν φόβο τῆς δημοσιότητας, κατάργησε τίς δίκες γιά πολιτικούς λόγους καί δέν παρέπεμπε τούς συλλαμβανομένους γιά τήν πολιτική τους δράση στά δικαστήρια. Διακήρυξε μάλιστα σάν τή δεύτερη βασική ἀρχή τοῦ «ἀντικομμουνιστικοῦ ἀγῶνος» ὅτι

«αἱ ποινικαί δίκαι τῶν συλλαμβανομένων κομμουνιστῶν οὐ μόνον δέν ἐξυπηρετοῦν τόν ἀντικομμουνιστικόν ἀγῶνα τοῦ Κράτους, ἀλλά τοὐναντίον παρεῖχον σπουδαῖον βῆμα δημοκοπικῆς προπαγάνδας καί ἐπηρεασμοῦ τῶν ἀφελῶν ἀκροατῶν ὑπέρ τῶν ἰδεῶν των καί μόνη συμφέρουσα διά τό Κράτος ὁδός διώξεως αὐτῶν ἦτο ἡ τῆς παραπομπῆς των ἐνώπιον τῶν ἑκασταχοῦ Ἐπιτροπῶν Δημοσίας Ἀσφαλείας, αἵτινες ἀδέσμευτοι δικονομικῶν κανόνων καί ἐνημερωμέναι πάντοτε ἐπί τῶν μεθόδων δράσεως τῶν κομμουνιστῶν, εἶναι εἰς θέσιν νά ἐπιβάλλωσι τάς νομίμους κυρώσεις μέ ταχύτητα καί ἐπιβολήν, ὅταν ἀπαιτοῦσιν αἱ περιστάσεις»[1].

Ὁ Μανιαδάκης δηλαδή καταργοῦσε τήν Δικαιοσύνη ὡς «δεσμευμένη ἀπό δικονομικούς κανόνας» καί «μή ἐνημερωμένη» — στίς μεθόδους ἀσφαλῶς τῆς δικτατορίας — καί παραχωροῦσε στόν ἑαυτό του καί τά ὄργανά του ὅλα τά δικαιώματα πάνω στήν προσωπική ἐλευθερία, τήν ἀσφάλεια, ἀκόμα καί τή ζωή τῶν πολιτῶν.

Τά τέλη τοῦ 1939 δημοσιεύτηκε ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 1886 Α.Ν., πού καθόριζε ὅτι τά μέλη τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστικοῦ Συμβουλίου διορίζονταν γιά μιά πενταετία ἀπό τόν ὑπουργό Δικαιοσύνης. Μέ τόν ἴδιο νόμο ἡ κυβέρνηση τοποθετοῦσε στό πεν-

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Β', σελ. 211.

ταμελές Συμβούλιο τοῦ Ἀρείου Πάγου ὡς τοποτηρητή της τόν γραμματέα τοῦ ὑπουργείου Δικαιοσύνης. Μέ τόν Α.Ν. 1792) 1939 ἡ δικτατορία ἄλλαζε καί τήν σύνθεση τοῦ Ἀνωτάτου Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου τοῦ δικαστικοῦ σώματος.

Συνολικά ὑπολογίζεται ὅτι ἡ δικτατορία ἐξέδωσε 3.000 νόμους γιά νά καλύψει ἰσάριθμες παρανομίες της. Πολλοί ἀπ' αὐτούς τούς νόμους ἦταν προσωπικοί καί χαριστικοί.

«Αὐτοδιοίκηση» χωρίς αἱρετούς ἄρχοντες

Ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση, τήν ὁποίαν ὁ Μεταξᾶς ἐξυμνοῦσε στούς λόγους του, καταργήθηκε. Ὅλοι σχεδόν οἱ ἐκλεγμένοι δημοτικοί ἄρχοντες — ἐκτός ἀπό λίγα πειθήνια ὄργανα τῆς δικτατορίας — παύθηκαν καί στή θέση τους διορίστηκαν πιστοί ἐκτελεστές τῶν διαταγῶν τοῦ δικτάτορα, τοῦ Μανιαδάκη, τοῦ Κοτζιᾶ κ.λ. Καί φυσικά δημοτικές καί κοινοτικές ἐκλογές δέν ἔγιναν στή διάρκεια τῆς δικτατορίας. Γιά νά ἐκλεγεῖ Δήμαρχος Ἀθηναίων ὁ Ἀμβρόσιος Πλυτᾶς (ὅταν ὁ Κοτζιᾶς ἔγινε Γενικός Διοικητής στήν Διοίκηση Πρωτευούσης πού συστάθηκε εἰδικά γι' αὐτόν), χρειάστηκε νά συλληφθοῦν ἀπό τήν Εἰδική Ἀσφάλεια ὁ Πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου καί ἕνας δημοτικός σύμβουλος καί νά μεταφερθοῦν οἱ ὑπόλοιποι σύμβουλοι μέ αὐτοκίνητα τῆς Ἀσφάλειας καί μέ συνοδεία μυστικῶν στήν αἴθουσα τῶν συνεδριάσεων ὅπου ἐψήφισαν μέ ὀνομαστική κλήση!

«Χρηστή διοίκηση»

Παραπάνω μιλήσαμε γιά τά σκάνδαλα στό Δῆμο Ἀθηναίων καί παρακάτω θ' ἀναφερθοῦμε στό ἀποτέλεσμα τοῦ μετατεταρτοαυγουστιανοῦ ἐλέγχου στή ΓΣΕΕ καί στό Ἐθνικό Θέατρο. Ἐδῶ θ' ἀναφέρουμε μερικά ἀκόμα γνωστά σκάνδαλα.

Στό σανατόριο «Σωτηρία» τροποποιήθηκε ἀκόμα καί ὁ κανονισμός γιά νά μποροῦν ἐλεύθερα νά ἀναπτύσσουν τήν «ἐθνική» τους δράση οἱ ἀετονύχηδες τῆς δικτατορίας. Ὑπάλληλος τοῦ νοσοκομείου πού τόλμησε νά καταγγείλει τίς ρεμοῦλες, μέσα σέ μικρό χρονικό διάστημα ἀπολύθηκε ἀπό τήν θέση του.

Ἄλλα γνωστά σκάνδαλα εἶναι τῶν σιδηροδρόμων, ἡ σύμβαση τοῦ Δημοσίου μέ τήν ἑταιρία Ἤστερν, πού ζημίωσε τά Κράτος πολλά ἑκατομμύρια.

Τέλος, ἡ δικτατορία ἔμεινε στήν ἱστορία καί ὡς «καθεστώς τῶν πολυθεσιτῶν». Ἕνας π.χ. εὐνοούμενος τῆς 4ης Αὐγούστου, γαμπρός πανισχύρου παράγοντα τῆς δικτατορίας, διορίστηκε διευθυντής ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρίας Λιπασμάτων, Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐριουργίας, Γεν. Γραμματεύς τοῦ Ὑπουργείου Προνοίας κλπ. κλπ. Ἄλλος εὐνοούμενος, ἕνας νεαρός δικηγόρος, ἦταν διευθυντής τῆς Βουλῆς, μέ μηνιαῖες ἀποδοχές 11.000 δρχ. γενικός διευθυντής τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ καί τέλος διορίσθηκε καί διευθυντής τοῦ δικαστικοῦ τμήματος τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης μέ 25.000 δρχ. τό μῆνα!

Καί ὅμως ὁ δικτάτορας εἶχε τό θράσος νά διακηρύσσει, τίς 6 Νοεμβρίου 1937: «Ἐζήτησα νά ἐπιβάλω χρηστήν διοίκησιν καί ἔθεσα τάς πρώτας βάσεις αὐτῆς...».

Τό πρωτοπαλλήκαρο τῆς δικτατορίας, ὁ Ι. Διάκος, ὅταν ἔφυγε μαζί μέ τήν κυβέρνηση Τσουδεροῦ γιά τήν Ἀλεξάνδρεια, πῆρε μαζί του ὁλόκληρο θησαυρό. Φρόντισε μάλιστα νά πάρει ἀπό τό Τελωνεῖο Ἀλεξανδρείας πιστοποιητικό γιά νά μπορεῖ νά ξαναβγάλει τό χρυσάφι του ἀπό τήν Αἴγυπτο. Τό πιστοποιητικό ἔχει ὡς ἑξῆς:

«ΤΕΛΩΝΕΙΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
Πιστοποιητικόν ἀριθμ. 12

Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν παρά τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ τηρουμένων βιβλίων, ὁ κ. Ἰωάννης Διάκος, ἀφιχθείς εἰς τόν λιμένα αὐτόν διὰ τοῦ ἀ)π «Κορινθία», παρουσίασε τ' ἀκόλουθα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταξιδιωτῶν τὴν 2)5)1941:

805 (ὀκτακοσίας πέντε) χρυσάς λίρας Τουρκίας βάρους 5.800 χιλιογράμμων (πέντε καί ὀκτακόσια).

147 (ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἑπτὰ) χρυσᾶ γαλλικὰ εἰκο-

σάφραγκα βάρους 0,985 χιλιογράμμων (ἐννιακόσια ὀγδοήκοντα πέντε γραμμάρια).

2.120 (δύο χιλιόγραμμα καί ἑκατόν εἴκοσι γραμμάρια) συμπαγοῦς χρυσοῦ.

5.700 (πέντε χιλιάδες ἑπτακόσια) δολλάρια εἰς τραπεζογραμμάτια.

100 (ἑκατόν) λίρας Αἰγύπτου εἰς τραπεζογραμμάτια.

686 (ἑξακοσίας ὀγδοήκοντα ἕξ) χρυσάς λίρας στερλίνας.

Τ' ἀνωτέρω ποσά ἀπεσύρθησαν ἐκ τοῦ Τελωνείου ὑπό τοῦ εἰρημένου ταξιδιώτου, συνετάγη δέ ἐπ' ὀνόματί του καί διπλότυπον 93 Δ. Ε. ὑπ' ἀριθ. 34 καί ἀπό 2)5)1941 διά τά γαλλικά καί τουρκικά νομίσματα.

Τό παρόν ἐκδίδεται τῇ αἰτήσει τοῦ κ. Ἰωάννου Διάκου καὶ ἄνευ εὐθύνης τῆς Αἰγυπτιακῆς Κυβερνήσεως ἔναντι οἱουδήποτε ὅσον ἀφορᾶ τό παρόν πιστοποιητικόν.

Εἰσεπράχθησαν δι' ἔξοδα τοῦ παρόντος πιστοποιητικοῦ γρόσ. διατ. 40, ὡς ἡ ἀπόδειξις ὑπ' ἀριθ. 346 (τῆς 4.12.1941) καὶ 60 μιλλιὲμ ὡς χαρτόσημα.

Ἀλεξάνδρεια 3 Ἰανουαρίου 1942
Ὁ Διευθυντής
Ὑπογραφή (δυσανάγνωστος)».

Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω, βρέθηκε καί μιά βαλίτσα μέ 15.000.000 δραχμές σέ δεσμίδες ἀπό πεντοχίλιαρα καί τά μεταξωτά πουκάμισα καί πυτζάμες μέ τό μονόγραμμα Ι. Δ. πού τήν ἄνοιξε ὁ προσωπάρχης τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καί διέταξε νά κατασχεθοῦν[1].

1. Βλέπε «Βῆμα» 20.5.1966, ἐπιστολή τοῦ πρώην διευθυντῆ τῆς Γεν. Ἀσφαλείας Ἀθηνῶν Ἀριστ. Κουτσουμάρη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Ἡ ἰδεολογία τῆς 4ης Αὐγούστου

Τίς πρῶτες μέρες ἡ δικτατορία παρουσιάστηκε σά μιά παροδική κατάσταση, σά μιά προσωρινή ἐκτροπή ἀπό τό Σύνταγμα πού ἐπιβλήθηκε ἀπό τόν «κομμουνιστικόν κίνδυνον» καί τήν «χρεοκοπίαν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ». Ὅπως εἴδαμε[1], στήν εἰσηγητική του ἔκθεση στό διάταγμα «περί διαλύσεως τῆς Γ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων», ὁ Μεταξᾶς ἔκανε λόγο καί γιά ἐκλογές πού θά προκήρυσσε ὅταν θά νόμιζε ὅτι πέρασε «ὁ κίνδυνος». Δηλαδή ὁ Ι. Μεταξᾶς παρουσίαζε στήν ἀρχή τή δικτατορία του καί τό στραγγαλισμό τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Λαοῦ σά μιά προσωρινή κατάσταση ἀνάγκης πού ἐπιβλήθηκε ἀπό τόν κίνδυνο «ἐπικειμένης ἀνατρεπτικῆς ἐκδηλώσεως» (τῆς πανεργατικῆς ἀπεργίας...).

Στή γραμμή αὐτή κινήθηκαν καί ὅσοι μεταπολεμικά προσπάθησαν νά ἀποκαταστήσουν πολιτικά, ἱστορικά καί ἠθικά τό διεφθαρμένο καί τυραννικό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου πού εἶχε καταδικαστεῖ στή συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἕνα ἀπό τά μέλη τῆς κυβέρνησης Μεταξᾶ, ὁ ὑπουργός Δικαιοσύνης Ἄγις Ταμπακόπουλος, ἐξέδωσε καί βιβλίο μέ τό ὁποῖο προσπάθησε νά ἀποδείξει ὅτι ἡ 4η Αὐγούστου δέν ἦταν δικτατορία, ἀλλά

«ἀπετέλεσεν ἐκ λόγου ἐκτάκτου ἀνάγκης προσωρινήν ἀπόκλισιν ἀπό τῆς πλήρους λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος».

Καί ὅτι

1. Βλέπε παραπάνω σελ. 34.

«ἡ μερική ἀπόκλισις αὕτη, συνήθης καί εἰς τά πλέον δημοκρατικά κράτη ἐν ὥρα κινδύνου, ὑπῆρξεν οὐχί αὐθαίρετος ἐνέργεια τῆς Κυβερνήσεως Μεταξᾶ, ἀλλά καθ' ὅλα νόμιμος...»[1]

Στό ἴδιο βιβλίο ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ μεταξική δικτατορία δέν εἶχε

«οὐδεμίαν ἀπολύτως οὔτε ἠθικήν, οὔτε νομικήν, οὔτε πολιτικήν σχέσιν, μέ τά φασιστικά καί χιτλερικά καθεστῶτα»[2].

Φθάνει μάλιστα ὁ ὑπουργός τῆς δικτατορίας στό σημεῖο νά ἰσχυρίζεται, ὅτι κατά τή διάρκεια τῆς φασιστικῆς μεταξικῆς τυραννίας

«οὐδείς τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν ἐθίγη... ἀλλ' οὐδέ πρόθεσις ἤ σκέψις ἀπεκρυσταλλώθη ἤ ἐξεδηλώθη κἄν ποτέ ὑπό τῆς Κυβερνήσεως Μεταξᾶ περί ἐγκαταστάσεως ἐν Ἑλλάδι «δικτατορικοῦ» ἤ φασιστικοῦ ἤ παρομοίου τινός καθεστῶτος»[3].

Ἀλλά τήν ἀπάντηση στούς ἀπολογητές τῆς τεταρτοαυγουστιανῆς δικτατορίας τή δίνουν τά λόγια καί οἱ πράξεις τοῦ ἴδιου τοῦ δικτάτορα καί τῶν ἐπιτελῶν του. Ἡ 4η Αὐγούστου βασάνισε πέντε σχεδόν χρόνια τόν ἑλληνικό Λαό καί ἔπεσε μόνο ὅταν παραχώρησε τή θέση της στόν ξένο φασισμό, στούς Γερμανοϊταλούς κατακτητές. Ἄν κάποιος θεωροῦσε προσωρινή τή μεταξική τυραννία, αὐτός ἦταν ὁ ἑλληνικός Λαός καί οἱ πολιτικές του ὀργανώσεις, πού πάλευαν γιά ν' ἀπελευθερώσουν τήν Ἑλλάδα ἀπό τά φασιστικά δεσμά. Ὁ Ι. Μεταξᾶς, ἀντίθετα πρός ὅσα ὑποκριτικά γράφει στήν εἰσηγητική του ἔκθεση, ἀντίθετα καί μέ ὅσα ὑποστηρίζει ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπολογούμενος στόν ἑλληνικό Λαό ὁ ὑπουργός του ἐπί τῆς Δικαιοσύνης, δέν ἄργησε νά διακηρύξει ὅτι ἡ 4η

1. Ἀγ. Ταμπακοπούλου: Ὁ Μύθος τῆς «δικτατορίας». Ἀετός Α.Ε. — Ἀθῆναι 1945, σελ. 54.
2. Τό ἴδιο σελ. 55.
3. Τό ἴδιο σελ. 57.

Αὐγούστου ἦταν τό μόνιμο πιά καθεστώς, κάτω ἀπό τό ὁποῖο καταδικάζονταν οἱ Ἕλληνες νά ζήσουν στούς αἰῶνες τῶν αἰώνων! Στίς 6 Σεπτεμβρίου 1936, ἕνα δηλαδή μήνα ὕστερα ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας του, ὁ δικτάτορας διακήρυσσε:

«Τήν 4ην Αὐγούστου ἐπῆλθε κολοσσιαία μεταβολή διά τήν Ἑλλάδα, ἀνοίγουσα μίαν ἱστορικήν καμπήν διά τό ἔθνος τοῦτο, τῆς ὁποίας ἴσως οἱ ἐπιζῶντες νά μή ἔχωμεν ὅλοι πλήρη συναίσθησιν, οἱ ἐπιγενόμενοι ὅμως ἀσφαλῶς θά διατρανώσουν τήν μεγίστην σημασίαν τήν ὁποίαν εἶχε διά τήν Ἑλλάδα. Καί ἐπῆλθε χωρίς νά χυθῆ οὔτε μία ρανίς αἵματος. Ἐπῆλθε τόσον ἡσύχως καί τόσον ἀναμενομένη, δύναμαι νά εἴπω, καί μετά τοιαύτης ἐξελικτικῆς, οὕτως εἰπεῖν, πορείας, ὥστε ὑπῆρξαν καί ἄνθρωποι καί ἴσως ὑπάρχουν ἀκόμη καί αὐτήν τήν στιγμήν, οἱ ὁποῖοι φαντάζονται, ὅτι εἶναι μία διαβατική κατάστασις ἡ ὁποία πρόκειται νά λήξη ἀκριβῶς τόν Ὀκτώβριον... Αὐτά εἶναι ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἔφεραν τήν ἥσυχον αὐτήν μεταβολήν τῶν πραγμάτων, τήν ὁποίαν ἀκριβῶς τήν λέγω Μεταβολήν, διά νά μήν τήν εἴπω ἐπανάστασιν, διότι πραγματικῶς ἐπανάστασις ἦτο, τήν ὁποίαν, ἐπαναλαμβάνω, τήν λέγω Μεταβολήν, ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ ἡσύχου, βαθμιαίου καί ἐξελικτικοῦ της χαρακτῆρος. Ὁ Ὀκτώβριος θά ἔλθη καί πάλιν ἐφέτος ὅπως κάθε Ὀκτώβριον. Τό μόνον τό ὁποῖον θά μᾶς φέρη θά εἶναι ὀλίγαι βροχαί καί ριπαί τοῦ φθινοπώρου. Ἡ κυβέρνησις ὅμως εἶναι σταθερά καί μόνιμος καί δέν ἐπηρεάζεται ἀπό τάς ἐποχάς τοῦ ἔτους»[1].

Σέ λόγο του στήν Κομοτηνή στής 7 Ὀκτωβρίου τοῦ 1936 ὁ Μεταξᾶς ἔλεγε:

«Ἡ κυβέρνησις θά μείνη διαρκῶς εἰς τήν ἐξουσίαν, διότι τό ἔργον, τό ὁποῖον ἔχει νά ἐκτελέση δέν μετρᾶται οὔτε

1. Ι. Π. Μεταξᾶ. Λόγοι 1ης τριετίας 4.8.1936 — 4.8.1939. Λόγος ἐκφωνηθείς εἰς γεῦμα δοθέν ὑπό τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ΙΑ' Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης.

μέ μῆνες, οὔτε μέ χρόνια. Εἶναι ἔργον κολοσσιαῖον, τό ἔργον τό ὁποῖον ἀνελάβομεν καί τό ὁποῖον ὅλοι τό ἠσπάσθητε καί θέλει χρόνον μακρόν»[1].

Τά ἴδια ἐπαναλάμβανε ὁ δικτάτορας σέ κάθε σχεδόν λόγο του. Ἀλλά ἕνα καθεστώς διαρκές χρειαζόταν κάποια θεμελίωση, κάποια κοσμοθεωρία. Ἡ δικτατορία εἶχε παρουσιαστεῖ σάν ἄρνηση. Ἄρνηση τοῦ κομμουνισμοῦ καί τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, ὅπως ἐξάλλου εἶχαν παρουσιαστεῖ καί ὅλα τά φασιστικά καθεστῶτα στήν Εὐρώπη. Ἀλλά ἀφοῦ ἀνέβηκε ὁ Ι. Μεταξᾶς στήν ἐξουσία καί ἀλυσόδεσε τόν ἑλληνικό λαό μέ τόν χαφιεδικό ἀστυνομικό μηχανισμό καί ἀφοῦ διακήρυσσε, ὅτι θά μείνει αἰώνια καί ὅτι ἡ δικτατορία του ἦταν «ἐπανάστασις», δέν ἀρκοῦσε πιά ἡ ἄρνηση. Ἔπρεπε νά βρεθεῖ καί ἡ θέση, τά «ἰδανικά».

Ὁ Ι. Μεταξᾶς καί οἱ ἐπιτελεῖς του προσπάθησαν λοιπόν νά βροῦν μιά ἰδεολογική καί κοσμοθεωρητική θεμελίωση τοῦ «μόνιμου» καί «αἰώνιου» καθεστῶτος τους πού δέν ἦταν τίποτε ἄλλο παρά μιά στυγνή δικτατορία τοῦ μεγάλου ἀγγλικοῦ καί ἑλληνικοῦ κεφαλαίου καί τῶν Ἀνακτόρων.

Στήν ἀρχή ὁ δικτάτορας ἀναμασοῦσε στούς λόγους του, τούς γεμάτους κοινοτοπίες καί ταυτολογίες, διάφορα γενικά καί ἀφηρημένα γιά «ἑλληνικές παραδόσεις», «ἐθνικά ἰδεώδη» κλπ.

«Σήκω ἐπάνω Ἑλληνική Νεολαία. Δέν ὑπάρχει διά σέ ἄλλη πραγματικότης παρά ἡ Ἑλληνική Πατρίς. Μόνον ἐκεῖ θά ἐπανεύρῃς τόν ἑαυτό σου. Μόνον μέσα εἰς τάς Ἐθνικάς παραδόσεις θά ἐπανεύρῃς τά ἰδανικά σου καί τά ὄνειρά σου...»[2].

Καί ἀλλοῦ:

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Α΄. Ἐκδόσεις 4ης Αὐγούστου, ἀριθ. 35, σελ. 184.

2. Ραδιοφωνικός λόγος τοῦ Ι. Μεταξᾶ πρός τόν ἑλληνικό λαό, 10 Αὐγούστου 1936. («Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως», τόμος Β΄, σελ. 58).

«Πατρίς μας δέ εἶναι ἡ Ἑλλάς. Ἡ Ἑλλάς δέν εἶναι τίποτε ξένον ἀπό σᾶς, κατοικεῖ μέσα σας, μέσα στόν καθένα ἀπό σᾶς, μέσα στήν κάθε μία ἀπό σᾶς»[1].

Ἀλλά οἱ ἀοριστολογίες καί ἡ ἀκατάσχετη καί φλύαρη πατριδοκαπηλία δέν ἔφταναν γιά νά συγκινήσουν τόν ἑλληνικό λαό καί ἰδιαίτερα τή νεολαία. Γι' αὐτό ὁ «σοφός» κυβερνήτης καί οἱ ἐπιτελεῖς του ἔψαξαν νά βροῦν πιό συγκεκριμένα ἰδεολογικά βάθρα τῆς αἱματηρῆς ἀντιλαϊκῆς τυραννίας τους. Ἕνα τέτιο ὅμως φασιστικό καθεστώς πού ἐκπροσωποῦσε τούς πιό ἐκμεταλλευτικούς μεγαλοπλουτοκρατικούς κύκλους καί τήν πιό στυγνή ἀντίδραση, ἦταν φυσικό νά βρεῖ καί ἀνάλογα ἰδεολογικά στηρίγματα. Ὅταν λοιπόν ὁ Ι. Μεταξᾶς ἀποφάσισε νά διακηρύξει τή δημιουργία τοῦ Γ΄ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ — κατ' ἀπομίμηση τοῦ χιτλερικοῦ Γ΄ Ράϊχ — παρουσίασε σάν πρότυπο στήν ἑλληνική νεολαία τή στρατοκρατική ἀρχαία Σπάρτη τῶν εἱλώτων, πού δέν πρόσφερε τίποτε στόν ἀρχαῖο ἑλληνικό πολιτισμό, τή Μακεδονία τοῦ Φιλίππου καί τή θρησκοληψία τοῦ βυζαντινοῦ καλογηρισμοῦ.

«Οἱ νεώτεροι — ἔλεγε ὁ Ι. Μεταξᾶς ὅταν ἄρχισε νά κηρύσσει τίς ἀρχές τοῦ «Νέου Κράτους» — ἀποβλέποντας πρός τούς ἀρχαίους, στρέφονταν διαρκῶς πρός τάς ἀρχαίας Ἀθήνας, ἐκ τῆς λάμψεως τῶν ὁποίων θαμβώνονται, διότι ἡ ἀρχαία ἀθηναϊκή πολιτεία ἔλαμψεν εἰς τάς καλάς τέχνας κυρίως καί παρεσύροντο εἰς τήν πλάνην ὅτι αἱ ἀρχαῖαι Ἀθῆναι ἦσαν ὁ φορεύς τῶν ἀρχαίων ἰδανικῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐπιστήμης καί τῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως. Καί εἰς μέν τήν ἐπιστήμην προσέφερεν ὁλόκληρος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς... Αἱ δέ ἀρχαῖαι Ἀθῆναι, ἀσφαλῶς, δέν ἀπετέλεσαν τό πολιτικόν ἰδεῶδες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος... θά ἔπρεπε λοιπόν νά θεωρῶμεν τάς ἀρχαίας Ἀθήνας ὡς τήν ὑπάτην μορφήν κοινω-

1. Λόγος του πρός τή νεολαία τῆς Θεσσαλονίκης, 25 Ὀκτωβρίου 1936.

νίας καλλιτεχνικῆς, νά στραφῶμεν δέ ὅλοι μας ὅσον ἀφορᾶ τά πολιτικά ἐθνικά ἰδεώδη πρός τήν ἀρχαίαν Σπάρτην καί τήν Μακεδονίαν. Πρός τήν Σπάρτην ἡ ὁποία ἄρχισε τό ἔργον τῆς πολιτικῆς ἑνώσεως καί τῆς πολεμικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καί πρός τήν Μακεδονίαν, ἡ ὁποία ἐτελείωσε τό ἔργον τοῦτο»[1].

Ὁ δικτάτορας δέ μποροῦσε νά συγχωρήσει στήν ἀρχαία ἀθηναϊκή πολιτεία τό δημοκρατικό τρόπο ζωῆς τῶν ἐλεύθερων πολιτῶν, πού σ' αὐτόν ἀκριβῶς ὀφείλεται ἡ ἄνθηση τῶν γραμμάτων καί τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀπαγόρευση τοῦ «Ἐπιτάφιου» στά σχολειά ἦταν φυσική συνέπεια τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν τοῦ δικτάτορα καί τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ καθεστῶτος του. Ἀντίθετα, στή σκοταδιστική Σπάρτη καί στήν αὐταρχική καί κατακτητική Μακεδονία ὁ Ι. Μεταξᾶς εὕρισκε τά «πρότυπα» τῶν σύγχρονων φασιστικῶν καθεστώτων.

Ἡ ἐπικρατέστερη κατεύθυνση τοῦ σήμερα (λέγει ὁ Δημήτρης Γληνός) καθορίζει βασικά τήν μορφή τῆς σχέσης πρός τά περασμένα. Ξαναζοῦμε ἀπό τά περασμένα καί ὑψώνουμε σέ καθοδηγητικά καί μορφωτικά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ἀπαιτεῖ ἡ σημερινή μας ζωή»[2].

Καί ἡ κατεύθυνση τῆς φασιστικῆς δικτατορίας τοῦ Ι. Μεταξᾶ ἦταν νά μεταβάλει τόν Ἑλληνικό Λαό σέ εἵλωτες, νά ἐμποδίσει κάθε ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς καί προοδευτικῆς σκέψης, νά βυθίσει τόν τόπο στά σκοτάδια τῆς πρόληψης καί τῆς μεσαιωνικῆς βαρβαρότητας. Γι' αὐτό χτυποῦσε καί συκοφαντοῦσε τήν ἀρχαία Ἀθήνα καί ἐξιδανίκευε τήν Σπάρτη, τή Μακεδονία καί τό θεοκρατικό βυζαντινισμό.

Σέ ἕνα ἄλλο λόγο του ὁ Μεταξᾶς ἔλεγε:

1. Λόγος πρός τά μέλη τῆς ὀργανώσεως «Ἐθνική Ἀναγέννησις» 14 Νοεμβρίου 1936.

2. Δ. Γληνοῦ: Ἡ ἀξία τῶν ἀνθρωπιστικῶν Γραμμάτων στήν Ἑλλάδα, σελ. 15.

«Καί ἐξ ὅλων τῶν ἀρχαίων προτύπων καί τῶν ἀρχαίων ἰδεωδῶν, πιστεύω, ὅτι τά καλύτερα ἦσαν τά ἰδεώδη τά ὁποῖα ἐνέπνεαν τήν ἀρχαίαν Πατρίδα σας, τήν Σπάρτην. Καί τό ἐξεδήλωσα αὐτό καί δημοσία, πολλάκις, διότι ἐνόμισα καί νομίζω, καί πιστεύω, ὅτι εἰς τούς χρόνους τούς ὁποίους διατρέχομεν, χρόνους κινδύνων, κατά τούς ὁποίους πρέπει νά εἴμεθα ἰσχυροί, ἕτοιμοι νά θυσιάσωμεν τό πᾶν ὑπέρ τῆς πατρίδος καί κατά τούς ὁποίους ἀπεφασίσαμεν νά χαρίσωμεν καί τήν ζωήν μας καί τήν ὑλικήν μας εὐημερίαν καί τά πάντα ὑπέρ τῆς Ἑλλάδος, ἐνόμισα ὅτι τό καταλληλότερον ἀρχαῖον πρότυπον διά ν' ἀνταποκριθῇ ἡ Ἑλλάς πρός τά ἰδεώδη αὐτά ἦτο ἡ ἀρχαία Σπάρτη. Καί βλέπετε ἀμέσως αὐτό, τό ὁποῖον διεκήρυξα παντοῦ, δηλαδή τά δύο γνωρίσματα πού χαρακτηρίζουν τό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου: Ἀπόλυτος κρατική πειθαρχία συνδυαζομένη μέ μίαν λογικήν, ἀλλ' ὅσον τό δυνατόν μεγαλειώδη ἀτομικήν ἐλευθερίαν. Εἶναι ἡ πειθαρχουμένη ἐλευθερία. Δέν ἦτο τό ἰδεῶδες τῆς ἀρχαίας Σπάρτης;»[1].

Τό ἰδανικό τῆς «πειθαρχουμένης ἐλευθερίας» (ἤ τοῦ συνδυασμοῦ «ἐλευθερίας καί νόμου») ὁ Μεταξᾶς τό πρόβαλλε στούς περισσότερους λόγους του. Τήν ἴδια φόρμουλα εἶχε παρουσιάσει πρίν ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας ὁ ἀρχηγός τότε τοῦ Ἑνωτικοῦ Κόμματος καί τώρα τῆς ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλος. Ἐξ ἄλλου ἡ «τόνωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος» κατά τόν «φιλόσοφο» δικτάτορα, θά ἦταν ἀρκετή γιά νά δημιουργηθεῖ ὁ... Τρίτος Ἑλληνικός Πολιτισμός...[2].

Τέλος, σέ λόγο του γεμάτο ἀντεπιστημονικές φλυαρίες καί διαστρεβλώσεις τῆς ἱστορίας κατά τήν ὁρκωμοσία τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στίς 20 Νοεμβρίου 1937, ὁ δικτάτορας ὁλοκλήρωσε ὡς ἑξῆς τίς σκέψεις του γιά τόν Γ' Ἑλληνικό Πολιτισμό:

1. Ἀπό τό λόγο τοῦ Ι. Μεταξᾶ πρός τό Λαό τῆς Σπάρτης 20 Μαΐου 1937.

2. Λόγος τοῦ Μεταξᾶ πρός τούς καθηγητές καί δασκάλους τῆς Ἠπείρου, 14 Ἰουνίου 1937.

«Δέν εἶναι μάταιον τό σύνθημα, τό ὁποῖον ἔρριψα περί τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος. Δέν δύναται νά ὑπάρξῃ μία φυλή, ἐάν δέν δημιουργήσῃ πολιτισμόν ἰδικόν της. Ἄλλως τό Ἔθνος δέν εἶναι παρά μόρια νεκροῦ σώματος, τά ὁποῖα ἠμποροῦν νά χρησιμεύσουν ὡς λίπασμα δι' ἄλλας φυλάς. Ὀντότητα δέν δύνανται ν' ἀποτελέσουν. Οὔτε εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ τρίτου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ κάτι, τό ὁποῖον νά εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Μή σᾶς τρομάζουν οἱ πολιτισμοί μας, οἱ ὁποῖοι ἐπέρασαν. Νά μή σᾶς τρομάζουν καθόλου. Δέν ἦσαν τέλειοι. Σεῖς πρόκειται νά τόν κάμετε τελειότερον. Ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός, μεγάλος εἰς τήν τέχνην, μεγάλος εἰς τήν ἐπιστήμην, χωλός εἰς τήν θρησκείαν — συμβατική ἦτο ἡ θρησκεία. Ἡ δέ φιλοσοφία του δέν ἦτο θρησκεία. Χωλότερος ἀκόμη εἰς τήν πολιτικήν του ἐξέλιξιν. Δέν πιστεύω, ἄν μελετήσῃ κανείς ἀπό σᾶς τήν ἱστορίαν, νά θαυμάσῃ τάς σκέψεις τῶν πολιτικῶν, οἱ ὁποῖοι ὡδήγησαν τήν Ἑλλάδα εἰς τόν Πελοποννησιακόν πόλεμον. Οὔτε πιστεύω κανείς νά θαυμάζῃ τούς πολιτικούς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἀντέδρασαν εἰς τήν Μακεδονικήν Ἡγεμονίαν... Ὁ μεσαιωνικός Ἑλληνισμός ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἀπό ἀπόψεως τέχνης καί ἐπιστήμης πολύ καθυστερημένος ἀπό τόν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν. Ἀλλά ἀπό ἀπόψεως θρησκείας ἦτο πολύ ἀνώτερος καί ἐδημιούργησεν ἕνα θρησκευτικόν ἰδεῶδες, τό ὁποῖον διετήρησεν εἰς ἑκατομμύρια ἑκατομμυρίων ἀνθρώπους τήν παρηγορίαν μέσα εἰς τήν ψυχήν των καί τό ὁποῖον θρησκευτικόν ἰδεῶδες μᾶς συνεκράτησε καί μᾶς συγκρατεῖ καί σήμερον. Ἐδημιούργησε καί ἀπό ἀπόψεως πολιτικῆς κράτος. Διότι τό κράτος τό μεσαιωνικόν, τό Ἑλληνικόν, εἰς τήν ἐποχήν τῆς ἀκμῆς του ἦτο ἕνα ἀπό τά καλύτερα καί ἰσχυρότερα κράτη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἄν ὄχι τό ἀνώτερον ὅλων».

Ὁ Ι. Μεταξᾶς πρόβαλε σάν ἰδανικό στόν ἑλληνικό Λαό καί τήν Ἑλληνική Νεολαία, πού διψοῦσαν γιά πραγματική κοινωνική ἀλλαγή, κοινωνική δικαιοσύνη καί δημοκρατική ἀνάπλαση καί ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας, τά πιό στεῖρα καί χρεοκοπημένα πρότυπα. Προσπαθοῦσε νά ξαναζωντανέψει

τήν βαλσαμωμένη «Μεγάλη Ἰδέα». Καί εἶχε τήν ἀξίωση αὐτός, πού ἦταν πάντα ἕτοιμος νά ἐξυπηρετήσει τά ξένα συμφέροντα, νά διδάσκει στούς Ἕλληνες πατριωτισμό...

«Ὁ νέος χρειάζεται ἕν ἰδεῶδες, ἔλεγε. Θέλω νά δώσω εἰς αὐτόν τό Ἐθνικόν ἰδεῶδες»[1].

Καί ἀλλοῦ συμβούλευε τούς καθηγητές:

«Χρειάζονται δύο πράγματα διά νά φέρετε εἰς πέρας τό ἔργον τοῦτο: Πίστις πρός τά μεγάλα ἰδανικά τῆς Πατρίδος, τῆς Θρησκείας καί τῆς Οἰκογενείας καί ἀγάπη καί ἀφοσίωσις εἰς αὐτά»[2].

Ἀλλά ἡ πιό ἐξοργιστική ἐκδήλωση τῆς πατριδοκαπηλίας τοῦ γερμανόφιλου δικτάτορα ἦταν ἕνας λόγος του πρός τούς ἐργάτες, ὅπου τούς ὑπόσχεται νά τούς κάνει... πατριῶτες, ἐννοώντας, βέβαια, ὅτι θά τούς ὑποχρεώσει νά σκύβουν ἀδιαμαρτύρητα τό κεφάλι καί νά μή διεκδικοῦν τά δικαιώματά τους:

«Ἀπεμάκρυνα ἀπό τό μέσον τόν κομμουνισμόν χωρίς νά διστάσω πρό οἱουδήποτε σκληροῦ μέτρου, ἀλλά καί χωρίς νά χύσω οὔτε ρανίδα αἵματος. Ἀλλά ἐζήτησα εὐθύς ἀμέσως νά ἀφαιρέσω ἀπό τό μέσον καί τάς αἰτίας αἱ ὁποῖαι μεγάλα πλήθη πολιτῶν τά εἶχον ὁδηγήσει πρός τήν τρελλήν αὐτήν ἰδεολογίαν. Ἐνόησα, ὅτι οἱ ἐργάται τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νά γίνουν πατριῶται ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι».

Ἀπό τούς δημοκρατικούς πολιτικούς ὁρισμένοι ἀσχολή-

1. Συνέντευξη τοῦ Ι. Μεταξᾶ πρός τόν ἀπεσταλμένο γαλλικῆς ἐφημερίδας, Σεπτέμβρης 1936.

2. «Παραινέσεις» πρός τούς καθηγητές τῆς Μαρασλείου Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας, στίς 3 Ἰουνίου 1937.

θηκαν μέ τήν ἀντίκρουση τῶν θεωρητικῶν καί ἰδεολογικῶν ἀκροβασιῶν τοῦ Ι. Μεταξᾶ καί τῆς 4ης Αὐγούστου.

Ἔτσι ὁ Γ. Καφαντάρης, στήν προκήρυξη πού κυκλοφόρησε παράνομα τό 1938, ὑποστηρίζει ὅτι ἀκόμα καί στήν ἀρχαία Σπάρτη ὑπῆρχε ἀποστροφή πρός τή μονοκρατορία καί ἀναφέρει ὅτι ὁ Παυσανίας πού τόλμησε νά ἐγκαθιδρύσει προσωπική ἐξουσία εἶχε τραγικό καί ταπεινωτικό θάνατο. Καί ὁ Γ. Καφαντάρης συνεχίζει:

«Καμμία ὅθεν δέν ἔχει πρός τήν μάστιγα τῆς 4ης Αὐγούστου ἀναλογίαν τό πνεῦμα τό διέπον τό πολιτικόν τῶν Λακεδαιμονίων σύστημα, εἰς τό ὁποῖον ἡ ἐξουσία ἀπέρρεεν ἐκ τοῦ λαοῦ καί ἡ ἄσκησις αὐτῆς κατενέμετο μεταξύ ἀντιρρόπων παραγόντων μέ συμμετρίαν ἐξασφαλίζουσαν τόν ἔλεγχον αὐτῆς καί τήν ἐξουδετέρωσιν τῶν αὐταρχικῶν τάσεων. Δημοκρατία ἦτο λοιπόν καί ἡ σπαρτιατική πολιτεία, δημοκρατία ὅμως ὑποτυπώδης, ἡ ὁποία ἀπό πνευματικήν ἀτροφίαν μετουσιώθη εἰς ἄπλαστον ἀποκρυστάλλωμα μιᾶς βαρβάρου καί διεφθαρμένης ὀλιγαρχίας. Μέ τήν στενόκαρδον καί σχεδόν κτηνώδη της πολιτικήν ἀντίληψιν, μέ τήν παραγνώρισιν τῆς ἀνωτέρας ἀνθρωπίνης ἀποστολῆς καί τήν ἀπορροφητικήν τῆς στρατιωτικῆς ἀγωγῆς μέριμναν, κάθε σχεδόν ἀρετή εἰς αὐτήν ἐξωβελίσθη καί ἡ ἀκολασία κατέκλυσε τόν δημόσιον καί ἰδιωτικόν βίον... Ποία ἠμπορεῖ νά γίνη σύγκρισις μεταξύ τῆς γοητείας καί τῆς πολιτικῆς ἐπιδράσεως τήν ὁποίαν ἤσκησαν αἱ Ἀθῆναι, πρός τόν περιωρισμένον καί μικρόψυχον τῆς Σπάρτης ρόλον; Εἰς τόν Πελοποννησιακόν πόλεμον δέν ἔστεψε μέν ἡ νίκη τά ὅπλα τῶν Ἀθηνῶν, ἐπί 32 ὅμως σχεδόν ἔτη, παρά τήν ἐκ τοῦ λιμοῦ ἐξάντλησιν καί ἐρήμωσιν, ἐπάλαισεν ἡ πόλις αὕτη καί δέν ὑπέκυψε παρά ὅταν ἡ σπαρτιατική ὀλιγαρχία διά καταπτύστου τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας προδοσίας παρέδωσε τήν Ἑλλάδα εἰς τούς βαρβάρους καί προαιωνίους της ἐχθρούς, τούς Πέρσας, ἀντί τῆς παρασχεθείσης εἰς αὐτήν συνδρομῆς παρά τῶν Ἀθηνῶν, χάρις εἰς τήν ὁποίαν καί μόνον κατίσχυσε. Ποῖον τῇ ἀληθείᾳ ὑπέροχον παράδειγμα μᾶς καλοῦν νά ἀκολουθήσωμεν! Καί τί ὠφέλησεν εἰς τήν Σπάρτην ἡ νίκη της; Ὀλίγα μετ' αὐτήν ἔτη, μηδενός πιέζοντος, ἀπέβαλεν ἐξ ἐσωτερικῆς τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς συστήματος ἀνεπαρκείας τήν ὑλικήν δύναμιν καί κατέρρευσεν ἀφ' ἑαυτῆς διά παντός χωρίς τίποτε νά κληροδοτήση εἰς τόν Ἑλληνισμόν καί τήν Ἀνθρωπότητα. Αὐτά εἶναι τά ἐθνικά τῆς Δικτατορίας ἰδανικά, πού ζητοῦν νά τά ἐπιβάλουν ὡς φάρον ὁδηγόν τοῦ Ἔθνους. Ἀντιθέτως, αἱ ἡττημέναι διά τῆς ὀλιγαρχικῆς προδοσίας Ἀθῆναι, πού πάντοτε ἐπροπορεύθησαν εἰς τήν σφαῖραν τῆς τέχνης καί τῆς φιλοσοφίας, καθώς καί εἰς ὅλους τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς βιομηχανίας τούς κλάδους, ἀλλά εἰς ἴσον βαθμόν εἰς τούς ἀγῶνας κατά τῶν βαρβάρων, ἀσφαλίσασαι εἰς τόν Ἑλληνισμόν τήν νίκην, μέ τήν χερσαίαν καί πρό παντός τήν ναυτικήν των δύναμιν καί τόν πολιτικόν των νοῦν, αἱ ἡττημέναι, λέγομεν, Ἀθῆναι ἀνέζησαν καί πάλιν ἐκ τῆς τέφρας, διά νά ἡγηθοῦν εἰς ἄλλους ἀγῶνας ἐξ ἴσου ἐθνικούς κατά τήν τότε ἀντίληψιν... Τί ἄλλα ἠμποροῦσε νά ἔχη ὁ «τρίτος πολιτισμός» — πόση ἀληθῶς εἰς τό ὄνομα αὐτό κυνικότης —, τί ἄλλα ἠμποροῦσε νά ἔχη ἐθνικά ἰδανικά, παρά ὅ,τι φέρει πρός τήν ἐθνικήν ἐν παντί κατάπτωσιν;».

Μέ τό ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε ὁ τότε γενικός γραμματέας τοῦ ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης. Στό βιβλίο του «Θέσεις γιά τήν ἱστορία τοῦ ΚΚΕ» ὁ Ζαχαριάδης ὑποστηρίζει ὅτι ὁ θεωρητικός μανδύας τῆς βασιλομεταξικῆς τυραννίας εἶναι «ὁ μανδύας τῆς Μεγάλης Ἰδέας». Καί συνεχίζει:

«Ἀπό τήν 4η Αὐγούστου, ὅπως κι' ἀπ' ὅλη τήν προηγούμενη ἀστοτσιφλικάδικη πολιτική, λείπει ὄχι μονάχα ἡ πίστη στήν ἀνεξάντλητη δημιουργική δυνατότητα καί ζωτικότητα τοῦ λαοῦ, μά καί ἡ θέληση γιά τή δημιουργία μιᾶς πραγματικά ἐλεύθερης καί ἀνεξάρτητης Ἑλλάδας, μέ ὁλόπλευρη ἀνάπτυξη τῶν ἐσωτερικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῆς λαϊκῆς εὐτυχίας, τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπόδειξη, ὅτι ὁλοκλήρωσε τήν ἐσωτερική λαϊκή ὑποδούλωση στήν πλουτοκρατική ὀλιγαρχία».

Καί παρακάτω:

«Ὁ τρίτος πολιτισμός, πού «δημιουργεῖ» ἡ 4η Αὐγούστου, ἔχει γιά πρότυπο καί ἰδανικό τήν ἀρχαία Σπάρτη, πού ζοῦσε ἀπό τό κρέας καί τό αἷμα τῶν εἱλώτων τοῦ Εὐρώτα καί ἀπό τίς ληστρικές ἐπιδρομές, πού ἀρνήθηκε πάντα κάθε ἀνώτερη πνευματική καί ἐκπολιτιστική ζωή καί πού στερνά ἔγινε καί μισθοφόρος τῶν Περσῶν ἐνάντια στούς Ἕλληνες. Ἡ 4η Αὐγούστου καλλιεργεῖ τήν ψυχολογία τοῦ εἵλωτα, μετατρέπει τούς νεοέλληνες σέ εἵλωτες τῶν πλουτοκρατῶν. Μά ἕνα καθεστώς, πού ἐφαρμόζει τήν ἐσωτερική ὑποδούλωση, φέρνει ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, ἀργά εἴτε γρήγορα, μά ἀναπότρεπτα, καί στήν ξενική ὑποταγή, στήν ξενική κατάχτηση. ΟΠΟΙΟΣ ΜΑΘΑΙΝΕΙ ΝΑ ΣΗΚΩΝΕΙ ΤΟ ΕΝΑ ΧΕΡΙ, ΘΑ ΣΗΚΩΣΕΙ ΑΥΡΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΔΥΟ. Αὐτό κάνει ἡ 4η Αὐγούστου. Ἐφαρμόζοντας ἐσωτερικά τό φασισμό καί διδάσκοντας τή χιτλερομουσολινολατρία δέν ἔκανε ἄλλο παρά νά ἀνοίξει τό δρόμο στόν ἐξωτερικό φασισμό. Σ' αὐτουνοῦ τό αὐλάκι ἔχυνε νερό. Καί τά γεγονότα τό ἀπέδειξαν μέ καταπληκτική ὠμότητα. Καί αὐτά τά ἴδια γεγονότα διακήρυξαν τήν οὐσιαστική καί ἀναμφισβήτητη ἰδεολογική χρεοκοπία τῆς 4ης Αὐγούστου, δίπλα καί στήν ἐσωτερική της ἀποτυχία. Ἀφοῦ δεῖξαν ὅτι ὁ φασισμός εἶναι ἄμεσος ἐχθρός μας ἐξωτερικά, γιατί ἀπειλεῖ τήν ἀκεραιότητα καί ἀνεξαρτησία, καί ἐσωτερικά, γιατί μᾶς θέλει εἵλωτες, δηλαδή μᾶς θέλει καί μᾶς κάνει ἀνίκανους νά ὑπερασπίσουμε τή λευτεριά μας ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά. Καί ὁ λαός θά εἶχε σαρώσει τήν πανούκλα τῆς 4ης Αὐγούστου ἄν ἡ ἀπειλή τῶν Μουσολίνι - Χίτλερ δέ συγκέντρωνε ὅλη τήν προσοχή του. Περνᾶμε στιγμές δύσκολες. Καί τίς δυσκολίες αὐτές μπορεῖ νά τίς ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικά μόνο ἕνα ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ».

Ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων Θεμιστοκλῆς Σοφούλης, σέ ὑπόμνημα πού ἔστειλε στό βασιλιά στίς 6 Ἀπριλίου 1939 ἀνέτρεπε τούς ἰσχυρισμούς τῆς δικτατορίας ὅτι ἔχει ἀποκαταστήσει τήν ἐθνική ἑνότητα.

«Κανείς δέ δέν δύναται νά ἀρνηθῇ —ἔγραφε ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ἀναφερόμενος στήν ἐξωτερική θέση τῆς χώρας— ὅτι οἱ κίνδυνοι διά τήν Ἑλλάδα αὐξάνονται καί ἐκ λόγων ἐσωτερικῶν, ἕνεκα τῆς πολιτικῆς ἀσταθείας καί τῆς ἐλλείψεως ἐθνικῆς ἑνότητος, διότι τήν πολιτικήν σταθερότητα δέν παρέχει μόνον ἡ συνεχής ἄσκησις τῆς ἐξουσίας ὑπό ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ἀλλά ἡ ἑδραία βάσις, ἐπί τῆς ὁποίας θεμελιοῦται τό πολίτευμα μιᾶς χώρας. Θά φανῇ ἴσως παράδοξος ὁ ἰσχυρισμός μου ὅτι ἐλλείπει σήμερον ἡ ἐθνική ἑνότης. Διότι εἶναι ἀντίθετος πρός τάς διαβεβαιώσεις τῶν ἰθυνόντων, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὡς κύριον τίτλον τιμῆς καί δόξης ὅτι ἀποκατέστησαν οὗτοι τήν ἐθνικήν ἑνότητα. Πλάνη μεγάλη καί παρεξήγησις. Ἡ ἑνότης, τήν ὁποίαν παρουσιάζει σήμερον ὁ ἑλληνικός λαός, εἶναι ἀρνητική. Διότι δέν εἶναι ἀπόρροια αἰσθήματος πηγάζοντος ἀπό τήν ἐνδόμυχον ἱκανοποίησιν καί εὐαρέσκειαν τοῦ λαοῦ, ἀλλά φέρει μόνον τόν χαρακτῆρα κοινῆς δυσφορίας καί κοινῆς δυσμενείας κατά τῆς παρούσης καταστάσεως. Ἡ πρώτη πατριωτική ὑποχρέωσις, ἡ ἐπιβαλλομένη ὑπό τῶν σημερινῶν περιστάσεων, ὑποχρέωσις καί θρόνου καί κυβερνήσεως καί πολιτικοῦ κόσμου, εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καί ἡ ἐθνική συγκέντρωσις διά τοῦ σχηματισμοῦ μιᾶς οὐχί λόγῳ, ἀλλά ἔργῳ ἐθνικῆς Κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας νά μετέχουν ὅλα τά κόμματα τά ἐκπροσωποῦντα τάς τάσεις καί τάς βλέψεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Ἡ μεταξική δικτατορία δέν χρησιμοποιοῦσε τούς ὅρους «φασιστικός» ἤ «ἐθνικοσοσιαλιστικός» ὅπως ἐξάλλου τούς ἀπέφευγαν καί τά ἄλλα φασιστικά καθεστῶτα τῶν Βαλκανίων κι' ὁ ἴδιος ὁ Φράνκο. Ὁ Μεταξᾶς μάλιστα καί οἱ ἐπιτελεῖς του προσπαθοῦσαν νά παρουσιάσουν τήν 4η Αὐγούστου σάν ἰδιότυπο ἑλληνικό καθεστώς, πού πήγαζε ἀπό τίς ἀνάγκες καί τίς ἰδιομορφίες τῆς χώρας. Εἶχαν εἰδικό λόγο νά ἐπιμένουν σ' αὐτό τό σημεῖο, γιατί ἤξεραν τήν ἀντιπάθεια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ στό χιτλερικό καί μουσολινικό καθεστώς, ἀλλά καί γιατί δέν ἤθελαν νά προκαλοῦν τήν κοινή γνώμη τῆς Ἀγγλίας πού οἱ ἰθύνοντες κύκλοι της εἶχαν ὑποστηρίξει καί ὑποκινήσει τή δικτατορία.

Παρ' ὅλα αὐτά ἡ 4η Αὐγούστου εἶχε ὄχι μόνο τά ἐσωτερικά, τά οὐσιαστικά (δικτατορία τῆς ὀλιγαρχίας τοῦ πλούτου, καταπίεση τῶν ἐργαζομένων, κατάλυση τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν, προπαγάνδα κατά τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ - κομμουνισμοῦ, προσπάθεια ἐξανδραποδισμοῦ τοῦ Λαοῦ καί κατά πρῶτο λόγο τῆς νεολαίας κλπ.), ἀλλά καί τά ἐξωτερικά γνωρίσματα τῶν φασιστικῶν καθεστώτων: προβολή τῆς σοφίας τοῦ ἀρχηγοῦ, φανφαρονισμός καί ἀκατάσχετη πατριδοκαπηλία, παράτες, ρωμαΐκός χαιρετισμός κλπ.

Ὁρισμένοι ἀπό τούς ἐπιτελεῖς τῆς δικτατορίας δέν ἔκρυβαν καθόλου τήν ἰδεολογική συγγένεια τῆς 4ης Αὐγούστου μέ τό χιτλερικό καί τό μουσολινικό φασισμό. Ἔτσι ὁ ὑπουργός Τύπου καί Προπαγάνδας τῆς δικτατορίας Θεολόγος Νικολούδης σέ λόγο του πρός τούς βαθμοφόρους τῆς ΕΟΝ, στίς 7 Ἰουνίου 1938, εἶπε ἀνάμεσα στ' ἄλλα τά παρακάτω:

«Ἡ ἀρχή τοῦ φιλελευθερισμοῦ ὑπῆρξε τό ἄτομον. Ἡ ἀρχή, πού διέπει τό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου εἶναι τό κράτος. Τό ὁλοκληρωτικόν κράτος ἔχει ἀπό καιρόν τήν θρησκείαν του καί τούς πιστούς του. Καί ἄν, εὐτυχῶς, εἰς τήν Ἑλλάδα δέν ἀπέθαναν ἄνθρωποι ὑπέρ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, διότι ἡ δεξιοτεχνία τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπέκλεισε τήν αἱματοχυσίαν, ἀπέθανον, ὅμως, ἀλλοῦ. Ἔτσι ὁ ἀγών τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ κράτους ἔχει καθαγιασθῆ καί τείνει νά κατακτήση τόν αἰῶνα μας, ἀντιθέτως πρός τόν φιλελευθερισμόν, ὁ ὁποῖος εἶχε κατακτήσει τόν 19ον αἰῶνα».

Δηλαδή ὁ Νικολούδης ταύτιζε ἀπολύτως τήν 4η Αὐγούστου μέ τά ἄλλα φασιστικά καθεστῶτα τῆς Εὐρώπης καί θεωροῦσε κοινούς ἐχθρούς τόν κομμουνισμό καί τό φιλελευθερισμό, δηλαδή τήν ἀστική Δημοκρατία. Διακήρυσσε ὅτι ὁ «ἀγώνας» τῆς βασιλομεταξικῆς τυραννίας στήν Ἑλλάδα εἶχε καθαγιαστεῖ ἀπό τό αἷμα τῶν χιτλερικῶν, τῶν μουσολινικῶν, τῶν φαλαγγιτῶν τοῦ Φράνκο καί τῶν ἄλλων φασιστῶν. Τέλος ἐξέφραζε τή βεβαιότητα ὅτι ὁ ὁλοκληρωτισμός, δηλαδή ὁ φασισμός, «τείνει νά κατακτήση τόν αἰῶνα μας». Καταλαβαίνει κανείς, ἄν μέ τέτιες ἀντιλήψεις ἦταν δυνατό οἱ τεταρτοαυγουστιανοί φασίστες νά κάνουν πραγματικό ἀγώνα γιά τήν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας, ὅταν ἡ ἐπίθεση τοῦ Μουσολίνι καί ἀργότερα τοῦ Χίτλερ κατά τῆς Ἑλλάδας καί οἱ δεσμεύσεις τους ἀπέναντι στήν Ἀγγλία τούς ὑποχρέωσαν νά ἔλθουν ἀντιμέτωποι πρός τά ἰνδάλματά τους.

Ἕνας ἄλλος ἀστέρας τῆς 4ης Αὐγούστου, ὁ ὑπουργός Διοικήσεως Πρωτευούσης Κώστας Κοτζιᾶς, εἶχε ἐπιχειρήσει νά ἱδρύσει ὀργάνωση χιτλερικῆς νεολαίας, πρίν ἀπό τήν 4η Αὐγούστου καί διεκδικοῦσε τήν ἐπίσημη ἐκπροσώπηση τοῦ χιτλερισμοῦ στή χώρα μας. Μά καί ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς, παλιός γερμανόφιλος, διατηρώντας ἐπί δεκαετίες στενούς δεσμούς μέ τό γερμανικό ἐπιτελεῖο καί ἐμποτισμένος μέ τό πρωσσικό μιλιταριστικό καί ἀπολυταρχικό πνεῦμα, δέν ἔκρυβε τό θαυμασμό του στό χιτλερισμό καί τό φασισμό.

Σ' ἕνα ἀπό τούς πρώτους λόγους του μετά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας προδικάζει τό τέλος τοῦ φιλελευθερισμοῦ καί τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ στήν Εὐρώπη. Παραθέτουμε χαρακτηριστικά ἀποσπάσματα αὐτοῦ τοῦ λόγου, τίς βασικές θέσεις τοῦ ὁποίου ὁ Μεταξᾶς ἐπανελάμβανε μέ τά ἴδια σχεδόν λόγια σέ κάθε εὐκαιρία:

«Δύο ἦσαν τά φαινόμενα τά ὁποῖα εἶχον παρουσιασθῆ εἰς τήν ἑλληνικήν κοινωνίαν καί τά ὁποῖα ἐπέβαλον τήν μεταβολήν ταύτην. Τό πρῶτον φαινόμενον ἦτο ἡ προϊοῦσα ἀδυναμία τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ νά ἀνταποκριθῆ πρός τήν σημερινήν πραγματικότητα. Δυνάμεθα νά εἴπωμεν ὅτι περί τό τέλος τοῦ βίου του εἶχε φθάσει καί εἰς πλήρη ἀνικανότητα καί εἰς σημεῖον τοιοῦτον ὥστε νά παραδώση τόν ἑαυτόν του καί τά μέσα τῆς ἐνεργείας του εἰς τόν κομμουνισμόν.

Ὁ κοινοβουλευτισμός ἦτο ἕνα πολίτευμα τῆς μεσαίας ἀστικῆς τάξεως καί ἤνθησε κατά τήν ἐποχήν κατά τήν ὁποίαν ὁ καπιταλισμός ἐλευθέρως δρῶν μέ πλήρη ἐλευθερίαν οἰκονομικήν, εἶχε χωρίσει, οὕτως εἰπεῖν, τήν οἰκονομικήν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας ἐντελῶς ἀπό τήν κρατικήν τοιαύτην, ἦτο ἡ ἐποχή τῆς Σχολῆς τῆς ἐλευθέρας οἰκονομίας...

...Ὁ ἴδιος ὁ καπιταλισμός περί τό τέλος τοῦ 19ου αἰῶ-

νος καί σχεδόν εἰς τάς ἀρχάς τοῦ 20οῦ ἐγκατέλειψε μόνος του τήν Σχολήν τῆς ἐλευθέρας οἰκονομίας καί ἐζήτησε μόνος του τήν προστασίαν ἀπό τό Κράτος.

...Τό Κράτος πλέον παραλαμβάνει εἰς χεῖρας αὐτοῦ τήν διεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας τῶν χωρῶν καί ἀσκεῖται πλέον ὑπ' αὐτοῦ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἐκτάσει...

Ὑπό τοιούτους ὅρους τό κοινοβουλευτικόν πολίτευμα δέν ἠδύνατο νά ζήσῃ πλέον εἰς τήν Εὐρώπην. Βλέπομεν τήν πτῶσιν αὐτοῦ διαδοχικῶς εἰς χώρας πολλάς»[1].

Στό «Ἡμερολόγιο» τοῦ Μεταξᾶ καί ἰδιαίτερα στό «Τετράδιο τῶν σκέψεων», ὁ Μεταξᾶς ἐκθέτει καθαρά τίς χιτλερικές του ἀπόψεις: Ἐπιτίθεται κατά τῶν δυτικῶν δημοκρατιῶν καί τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης καί ἐκθειάζει τά φασιστικά κράτη σάν τά μόνα πραγματικά... δημοκρατικά καί λαϊκά...

«Τέτοια κράτη — γράφει ἀνάμεσα στ' ἄλλα τό Γενάρη τοῦ 1940 ὁ δικτάτορας — μπορεῖ νά εἶναι λαϊκώτατα καί νά κυριαρχῆ μέσα σ' αὐτά τό καθαρό λαϊκό συμφέρον. Ἀλλά ὁ καπιταλισμός τά ὀνομάζει τυραννίες — φασιστικές, χιτλερικές κτλ. — ὀνομάζει δέ Δημοκρατίες, παίζοντας μέ τή λέξι, τά κράτη πού στό σύστημά τους ἐπικρατεῖ αὐτός. Καί ξεγελάει τό μικρό κόσμο μέ τίς λέξεις. Τήν κυριαρχία του τήν ὀνομάζει Δημοκρατία. Τό σύστημά του τό πολιτικό πού ἐπιβάλλεται τό ὀνομάζει λιμπεραλισμό, φιλελευθερία, ἄρα καί Ἐλευθερία. (.....) Οἱ Ἑβραῖοι εἶναι φυσικά μέ τίς Δημοκρατίες, γιατί μέ ἄλλο σύστημα δέν ἠμποροῦν νά ἐπικρατήσουν. Εἶναι λίγοι, καπιταλισταί καί διεθνισταί. Καί ἄν δέν τούς ἐδίωκαν οἱ Γερμανοί, πάλι μέ τίς Δημοκρατίες θά ἤτανε»[2].

1. Λόγος τοῦ Ι. Μεταξᾶ στήν Ἔκθεση Θεσσαλονίκης, στίς 6 Σεπτεμβρίου 1936.

2. «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, σελ. 447—448.

Καί στήν ἀκμή τοῦ πολέμου, τό Γενάρη τοῦ 1941, ὁ γερμανόπληκτος δικτάτορας ἐκφράζει τό παράπονό του γιατί οἱ ὁμοϊδεάτες του φασίστες δέ λογάριασαν τό ὅτι ἦταν αὐτός στήν ἐξουσία καί εἶχε ἐπιβάλει φασιστικό καθεστώς στή χώρα μας καί ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας:

«Ἡ Ἑλλάς — γράφει — ἔγινε ἀπό τῆς 4ης Αὐγούστου Κράτος ἀντικομμουνιστικό, Κράτος ἀντικοινοβουλευτικό, Κράτος ὁλοκληρωτικό, Κράτος μέ βάσι ἀγροτική καί ἐργατική, καί κατά συνέπεια ἀντιπλουτοκρατικό. Δέν εἶχε βέβαια κόμμα ἰδιαίτερο νά κυβερνᾶ. Ἀλλά κόμμα ἤτανε ὅλος ὁ Λαός, ἐκτός ἀπό τούς ἀδιόρθωτους κομμουνιστάς καί τούς ἀντιδραστικούς παλαιοκομματικούς. Ἑπομένως, ἄν ὁ Χίτλερ καί ὁ Μουσολίνι ἀγωνιζόντανε πραγματικά γιά τήν ἰδεολογία πού ὑψώσανε γιά σημαία, ἔπρεπε νά ὑποστηρίζουν παντοῦ τήν Ἑλλάδα μέ ὅλη τους τή δύναμι. Ἀκόμα καί νά ἀνεχόντανε ἄν τά ἄμεσα συμφέροντα ἤ καί ἡ ἀνάγκη ἀπό τή γεωγραφική της θέσι ἔφερνε τήν Ἑλλάδα κοντά στήν Ἀγγλία. Λοιπόν, τό ἐναντίον, ἡ Ἑλλάδα ἔμεινε μακριά ἀπό τήν Ἀγγλία — ἐκτός ἀπό τήν ἀπαραίτητη καί ἄλλιῶς ἀναγκαία φιλική σχέσι. Ἡ Ἑλλάδα καμιά βοήθεια οὔτε ἔδωσε οὔτε ὑπεσχέθη στήν Ἀγγλία»[1].

Ὁ Μεταξᾶς ἀναιρεῖ τίς ἴδιες τίς θεωρίες του γιά «ἑλληνικότητα» καί «πρωτοτυπία» τοῦ καθεστῶτος του καί ὁμολογεῖ ὅτι ἡ δικτατορία του εἶναι ἀντίγραφο τῶν φασιστικῶν καθεστώτων ἤ ὅτι ὁπωσδήποτε τή δημιούργησαν οἱ ἴδιες δυνάμεις καί ἀνήκει στήν ἴδια «κοίτη» καί στό ἴδιο ρεῦμα. Ἦταν φυσικό νά μή μπορεῖ νά κρύψει ὅτι ἡ 4η Αὐγούστου εἶχε ἄμεση σχέση μέ τήν ἄνοδο τοῦ φασισμοῦ στήν Εὐρώπη πού πραγματοποιήθηκε μέ τήν ὑποστήριξη μεγαλοκεφαλαιοκρατικῶν κύκλων τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καί τῶν ΗΠΑ.

Τά ἐπιχειρήματα τοῦ δικτάτορα εἶναι τά ἴδια τῆς χιτλερικῆς καί μουσολινικῆς προπαγάνδας καί συνοψίζονται

1. «Ἡμερολόγιο», σελ. 553.

στήν ἄρνηση τῆς Δημοκρατίας καί τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, στήν καταπολέμηση τοῦ κομμουνισμοῦ καί στήν ἐξύμνηση τῶν ἀγαθῶν τῆς «διευθυνόμενης οἰκονομίας» πού δέν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπό τήν προώθηση, μέ τή στυγνότερη καί ὠμότερη χρησιμοποίηση τῆς κρατικῆς βίας, τοῦ κρατικοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ μεταξική δικτατορία ἔδειξε ὅτι καί στήν Ἑλλάδα τά πιό ἀντιδραστικά στοιχεῖα τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης, τά ξένα μονοπώλια καί ἡ μοναρχία, γιά νά ἀντιμετωπίσουν τίς καινούριες κοινωνικές δυνάμεις ἐγκαταλείπουν τίς δημοκρατικές μορφές διακυβέρνησης καί καταφεύγουν στήν ἀπροκάλυπτη τυραννία.

Ὁ Δημήτρης Γληνός, ἀναφερόμενος γενικότερα στήν ἄνοδο τοῦ φασισμοῦ στήν Εὐρώπη τήν ἐποχή ἐκείνη, γράφει:[1]

«Ἀπό τή στιγμή πού ὁ μηχανισμός τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, χρησιμοποιούμενος ἀπό τά νέα κοινωνικά στρώματα, ἀρχίζει νά γίνεται ἐπικίνδυνος γιά τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἀριθμός τῶν ψήφων πού παίρνουν οἱ σοσιαλιστές καί οἱ κομμουνιστές φτάνει στό κρίσιμο σημεῖο τῆς ὁριστικῆς μετάπτωσης τῆς κυριαρχίας στά ἐπαναστατικά στοιχεῖα μέ τά νόμιμα μέσα, ἡ ἀστική τάξη κάνει ἀντεπανάσταση καί καταργεῖ τά νόμιμα ἐτοῦτα μέσα, πού φαινομενικά εἶταν προορισμένα νά δίνουνε τήν ἐξουσία στήν πλειοψηφία τοῦ λαοῦ καί ἀντικαθιστᾶ τίς λεφτεριές μέ τήν ὠμή καί ξεσκέπαστη καί ἄμεση βία. Ὁ φασισμός στό πολιτικό ἐπίπεδο εἶναι ἡ ἀντεπανάσταση τῆς ἀστικῆς τάξης».

Καί παρακάτω:

«Τό σχολειό γίνεται στρατόπεδο, ἡ ἐξωσχολική ζωή στρατόπεδο, ἡ νεανική ζωή στρατόπεδο, ἡ ἀντρική ζωή

1. Δ. Γληνοῦ: Ἡ τριλογία τοῦ πολέμου. Οἱ μονόλογοι τοῦ ἐρημίτη τῆς Σαντορίνης. Ἐκδόσεις Φλόγα— Ἀθῆναι 1956, σελ. 147.

στρατόπεδο. "Οἱ πολίτες πρέπει νά κοιμοῦνται μέ προσκέφαλο τό γυλιό", διακηρύχνει μεγαλόστομα ὁ Μουσολίνι. Αὐτό εἶναι τό φασιστικό κράτος καί ἰδανικό του προβάλλουνε τήν ἀρχαία Σπάρτη, ξεχνώντας ὅτι ἡ Σπάρτη δέν ἔδωκε ΤΙΠΟΤΕ στόν ἀνθρώπινο πολιτισμό, τίποτε ἄλλο παρά τό σύνθημα τῆς ἀλληλοσφαγῆς»[1].

Φυσικά στήν Ἑλλάδα δέν ὑπῆρχε ἄμεση προοπτική νά κατακτήσουν στή Βουλή τήν πλειοψηφία ἐργατικά καί ἀντικαπιταλιστικά κόμματα. Ἀλλά τό ἐργατικό κίνημα ἔκανε σταθερά καί ἀποφασιστικά βήματα, πίεζε γιά βελτίωση τῆς ζωῆς τῶν ἐργαζομένων καί ὑπεράσπιζε τίς δημοκρατικές ἐλευθερίες. Ὕστερα, μέ τήν ἐπίδραση τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων καί τό συνεχῶς αὐξανόμενο ρόλο τους, ὑπῆρχε ἡ προοπτική νά δημιουργηθεῖ μιά νέα ἀντιφασιστική λαϊκή ἑνότητα πάνω καί πέρα ἀπό τόν παλιό διχασμό σέ βενιζελικούς καί ἀντιβενιζελικούς. Ἡ ἀντιδραστική Δεξιά, πού ἐκπροσωποῦσε τούς μεγαλοκεφαλαιοκρατικούς κύκλους καί ἦταν συνδεδεμένη μέ τό ἀγγλικό κυρίως κεφάλαιο, ἤθελε νά προλάβει τίς ἐξελίξεις αὐτές, νά διατηρήσει τό μονοπώλιο τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ πού εἶχε πετύχει μετά τό κίνημα τοῦ 1935, νά ἀπαλλαγεῖ, μέ τή δικτατορική βία, ἀπό τήν πίεση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡ ἄνοδος τοῦ φασισμοῦ στήν Εὐρώπη, οἱ δικτατορικές τάσεις πού ἐκδηλώνονταν καί στά δυό μεγάλα ἀστικά κόμματα (Λαϊκό καί Φιλελευθέρους), ἡ διάσπαση στίς δημοκρατικές δυνάμεις καί κυρίως ἡ ὑποστήριξη πού ἔδωσε ἡ Ἀγγλία στό Γεώργιο καί στό Μεταξᾶ καί στά σχέδιά τους γιά δικτατορία, εὐνόησαν τήν ἐγκαθίδρυση φασιστικοῦ καθεστῶτος καί στήν Ἑλλάδα.

Ἡ 4η Αὐγούστου, λοιπόν, στή θεωρία καί ατίς μεθόδους της, καθώς καί στούς σκοπούς πού ἐξυπηρετοῦσε, ἦταν πέρα γιά πέρα φασιστικό καθεστώς καί δέ διέφερε σέ τίποτα τό οὐσιαστικό ἀπό τά ἄλλα φασιστικά καθεστῶτα πού εἶχαν ἐγ-

1. Τό ἴδιο, σελ. 149.

καθιδρυθεῖ ἐκείνη τήν ἐποχή στήν Εὐρώπη. Στήριγμά της ἦταν οἱ μεγαλοπλουτοκρατικοί κύκλοι (Κανελλόπουλος, Ἐθνική Τράπεζα, Μποδοσάκης κλπ.), οἱ ξένοι ἀντιδραστικοί κύκλοι (ἀγγλική κυβέρνηση, Χάμπρο κλπ.), οἱ Ἕλληνες στρατοκράτες καί ὁ βασιλιάς Γεώργιος. Οἱ ἀρχηγοί καί θεωρητικοί της χρησιμοποίησαν τά ἴδια χιτλερικά συνθήματα ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ, τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί τῶν κομμάτων, καί λίγο «σοσιαλιστικό» πασάλειμμα. Γιά νά σταθεῖ μεταχειρίστηκε τήν πιό στυγνή αἱματηρή βία καί τρομοκρατία, καταλύοντας ὅλες τίς ἐλευθερίες καί σέ πρώτη μοῖρα τίς συνδικαλιστικές, ἐπιστρατεύοντας τά πιό ἐξαθλιωμένα καί ἀποκτηνωμένα στοιχεῖα γιά νά τά χρησιμοποιήσει σάν μπράβους, σπιούνους καί χαφιέδες, μέ σκοπό τόν πλήρη ἐξανδραποδισμό τοῦ λαοῦ. (Στήν Γερμανία τό ἀντίστοιχό τους ἦταν τά Ἔς - Ἔς καί τά τάγματα ἐφόδου). Γιά νά μήν ὑστερήσει ἀπό τούς ἄλλους δικτάτορες ὁ Μεταξᾶς ὀργάνωσε καί τήν φάλαγγά του, τήν φασιστική ΕΟΝ, πού ἤθελε μαζί μέ τήν κρατικοποιημένη ΓΣΕΕ νά τά χρησιμοποιήσει σάν κομματική του βάση.

Ὅπως φαίνεται καί ἀπό τά ἀποσπάσματα τῶν λόγων τοῦ Ι. Μεταξᾶ καί τοῦ Θ. Νικολούδη πού παραθέσαμε, ἡ δικτατορία, παρ' ὅλο ὅτι δέν ἤθελε — τόσο γιά ἐσωτερικούς ὅσο καί γιά ἐξωτερικούς λόγους — νά λέγεται φασιστικό καθεστώς, δέν ἔκρυβε τούς στενούς πολιτικούς, οἰκονομικούς καί ἰδεολογικούς δεσμούς της μέ τή χιτλερική Γερμανία. Ὁ ὑπουργός Προπαγάνδας τοῦ Χίτλερ, ὁ διαβόητος Γκαῖμπελς ἐπισκέφθηκε ἐπανειλημμένα τήν Ἑλλάδα ὅπου τοῦ ἔγινε ἀπό τήν κυβέρνηση θερμή ὑποδοχή. Στήν Ἀθήνα ἦλθε καί ὁ πολύς δόκτωρ Λάϋ, πρόεδρος τοῦ Διεθνοῦς Κεντρικοῦ Γραφείου «Χαρά καί Ἐργασία» καί ἀρχηγός τοῦ «Μετώπου τῆς Γερμανίας». Ὁ Λάϋ, ἡγετικό στέλεχος τοῦ χιτλερικοῦ καί τοῦ διεθνοῦς φασισμοῦ, ἦλθε στήν Ἑλλάδα τό Μάη τοῦ 1938 ὡς ἐπίτιμος πρόεδρος τῆς ἐκθέσεως «Χαρά καί Ἐργασία» πού ὀργάνωσε ὁ Μεταξᾶς στό Ζάππειο κατά τά χιτλερικά πρότυπα. Ἡ ἔκθεση αὐτή ἦταν «ἑλληνικό τμῆμα» τῆς διεθνοῦς φασιστικῆς ὀργανώσεως «Χαρά καί Ἐργασία»[1].

Στίς 29 Νοεμβρίου 1938 ἔφτασε στήν Ἀθήνα καί ὁ Φόν Μάλντερ Σῆραχ[2], ἀρχηγός τῆς Χίτλερ - γιοῦγκεντ, τῆς χιτλερικῆς νεολαίας. Ὁ Σῆραχ, ὁ ὁποῖος ἔκανε τότε περιοδεία στά Βαλκάνια καί στή Μέση Ἀνατολή γιά νά ὀργανώσει τήν 5η φάλαγγα στά διάφορα κράτη, ἔγινε δεκτός ἀπό τόν ἴδιο τόν Ι. Μεταξᾶ. Οἱ ἐφημερίδες ἔγραφαν ἐγκωμιαστικά ἄρθρα γιά τόν ἀρχηγό τῆς Χίτλερ - γιοῦγκεντ, ὁ ὁποῖος ἔφερε πλούσια δῶρα καί χρυσά μετάλλια στούς ἐπικεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς φασιστικῆς δικτατορίας, στόν τότε διάδοχο Παῦλο κλπ.

Στίς 30 Νοεμβρίου 1939, ἐνῶ εἶχε κηρυχτεῖ ὁ Παγκόσμιος Πόλεμος, ἦλθε καί ὁ ἀρχηγός τοῦ χιτλερικοῦ ἀθλητισμοῦ φόν Τσάμμερ Ὄστεν.

Τό «Φύρερ - πριντσίπ»

Ὁ Μεταξᾶς καί οἱ θεωρητικοί του εἶχαν ἀντιγράψει ἀπό τούς χιτλερικούς καί τό Φύρερ - πριντσίπ, δηλαδή τήν ἀρχή τῆς παντοδυναμίας τοῦ Ἀρχηγοῦ, σάν ἀπευθείας ἐκπροσώπου τῆς «θέλησης τοῦ Ἔθνους καί τῆς φυλῆς», ἕνα εἶδος θεόπνευστου καί θεόσταλτου «σωτήρα». Ὁ Μεταξᾶς δέν ἦταν μονάχα ὁ πρωθυπουργός, ἦταν ὁ «Ἀρχηγός», ὁ «Μεγάλος Κυβερνήτης», ὁ «Ἐθνικός Κυβερνήτης» κλπ. κλπ., ὁ ἐκλεκτός, ὁ σταλμένος ἀπό τό Θεό καί ἀπό τή Μοίρα τῆς Ἑλλάδας νά σώσει τό Ἔθνος. Εἶχε ἀνακηρυχτεῖ ἀπό τούς διαφόρους δούλους τῆς δικτατορίας «Πρῶτος Ἐργάτης», «Πρῶτος Ἀγρότης» κλπ. κλπ. Ὁ ἀρχιραββῖνος τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔδωσε δίπλωμα ἐγγραφῆς του... στή Χρυσῆ Βίβλο τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Οἱ ἐπιτελεῖς του — μέ δική του ἔμπνευση φυσι-

1. Βλέπε: «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Α' σελ. 115.

2. Ὅπως εἶναι γνωστό ὁ Σῆραχ καταδικάστηκε ἀπό τό δικαστήριο τῆς Νυρεμβέργης ὡς ἐγκληματίας πολέμου, ἐνῶ ὁ Γκαίμπελς αὐτοκτόνησε μαζί μέ τό Χίτλερ.

κά — προσπαθοῦσαν νά κάνουν τό Λαό νά πιστέψει ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔχει ὑπερφυσικές ἰδιότητες:

«Τό θαῦμα αὐτό τῆς ἀναγεννήσεως ἑνός ὁλοκλήρου Ἔθνους — τό «θαῦμα Μεταξᾶ»... ἐπετελέσθη χάρις εἰς τήν στιβαράν θέλησιν, τήν βαθυτάτην πατριωτικήν πνοήν καί τήν ἀκατάβλητον ἐνεργητικότητα τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ. Βοηθούς καί συνεπικούρους του εἰς τό μέγα αὐτό ἔργον, πού ἔθεσε τάς βάσεις τοῦ Γ' Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, εἶχεν ὄχι μόνον τούς ὑπουργούς του, ἀλλά καί ὁλόκληρον τόν Ἑλληνικόν Λαόν, ὁ ὁποῖος διαισθανθείς τόν ὑψηλόν προορισμόν τοῦ ἀρχηγοῦ ἀνέθεσε μέ ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τάς στιβαράς του χεῖρας τάς τύχας τῆς χώρας»[1].

Ὁ Μεταξᾶς ἤθελε νά δώσει τήν ἐπίφαση τῆς λαϊκῆς ἐπιδοκιμασίας στή δικτατορία του. Γι' αὐτό ὀργάνωνε τακτικά συγκεντρώσεις, ὅπου ὁ κόσμος (ὑπάλληλοι, ἐργάτες, μαθητές) ὁδηγιόταν μέ τήν βία, γιά ν' ἀκούσει τόν «Ἀρχηγό». Ἀλλά αὐτές τίς συγκεντρώσεις ὁ Μεταξᾶς καί οἱ θεωρητικοί του τίς ἐκμεταλλεύονταν καί τίς χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐπιχείρημα γιά τή «λαϊκότητα» τοῦ καθεστῶτος τους. Ποιός λοιπόν εἶχε δώσει τό δικαίωμα στόν Ι. Μεταξᾶ νά καθορίζει τίς τύχες τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ; Ὁ ἴδιος ὁ Λαός, ἀπαντοῦσε ὁ Ι. Μεταξᾶς καί οἱ θεωρητικοί του:

«Μία κυβέρνησις ὑπό Ἀρχηγόν, μή ἀνήκοντα εἰς κανέν ἀπό τά κόμματα, τά ὁποῖα ἄλλωστε καί δέν ὑπάρχουν πλέον. Ἀρχηγόν ὅμως ἀνήκοντα εἰς τό σύνολον τοῦ Ἔθνους καί ἀντιμετωπίζοντα τάς ἀνάγκας αὐτοῦ ὡς ἑνός ἑνιαίου συνόλου. Ἀρχηγόν στηριζόμενον ἐπί τῆς ἀμερίστου καί πλήρους ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ, ἐκδηλουμένης διά παντός μέσου καί δι' ὅλων τῶν μέσων, διά τῶν ὁποίων ἕνας λαός γνωρίζει νά ἐκδηλώνη τήν ἀληθινήν του ἐμπιστοσύνην, ὅπως σεῖς σήμερον, καί ἔχοντα συγκεντρωμένην εἰς τάς χεῖρας του ὅλην τήν δύναμιν οὕτως ὥστε ταχέως νά προχωρήσῃ εἰς τό ἔργον του»[1].

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Α'. Πρόλογος, σελ. 7.

Καί ἄλλου[2]:

«Ἡ μεταβολή τῆς 4ης Αὐγούστου εἶναι πρᾶξις τήν ὁποίαν ἐξετελέσαμεν ἡμεῖς, ἐντολῇ ὅμως τοῦ λαοῦ. Καί ἄν τήν ἐντολήν αὐτήν δέν τήν εἴχομεν ἀπ' εὐθείας καί δι' οἱασδήποτε ψήφου, τήν ἔχομεν διά τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχικῆς, τῆς ἐσωτερικῆς, πρός ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου μας.

Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι, ὅταν ὁ λαός ἀπηλευθερώθη ἀπό τά δεσμά τοῦ κομματισμοῦ, ἐξέφρασε τήν ἐπιθυμίαν του ταύτην διά παντός τρόπου, διά ψηφισμάτων, διά συγκεντρώσεων καί κατά πάντα ἄλλον τρόπον. Αὐτός ὁ τρόπος ἔχει ἀξίαν. Ἀξίαν δέν ἔχει ἡ ἐν τῷ κρυπτῷ διδομένη ψῆφος. Ἀξίαν ἔχει ἡ δι' ἐνθουσιασμοῦ, ἡ δι' ἐπιδοκιμασιῶν, ἡ μετά θάρρους καί ὁρμῆς ἔκφρασις γνώμης. Αὐτή ἡ γνώμη, ἡ ἀνοικτά διδομένη, ἔχει ἀξίαν πολιτικοκοινωνικήν καί ἐθνικήν».

Λίγο - πολύ δηλαδή ὁ δικτάτορας ὑποστήριζε, ὅτι ἡ τυραννία του ἦταν λαοπρόβλητη καί δέ χρειαζόταν ἐκλογές κλπ. Τή θέση αὐτή, ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ «Ἀρχηγοῦ» πηγάζει ἀπό τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ, προσπάθησαν νά τή θεμελιώσουν «θεωρητικά - νομικά» δύο «ἐγκέφαλοι» τῆς δικτατορίας[3].

1. «Λόγοι Μεταξᾶ», σελ. 257—58. Λόγος στό Αἴγιο, 31 Ὀκτωβρίου 1937.

2. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Δ', σελ. 297—98. — Λόγος πρός τήν λαϊκή ἐπιτροπή ἑορτασμοῦ τῆς 4ης Αὐγούστου 1938.

3. Χαρακτηριστικό γιά τό ἰδεολογικό κονφούζιο πού ἐπικρατοῦσε εἶναι καί τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό ὁμιλία τοῦ κυβερνητικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ΕΟΝ, Ἀλέκου Κανελλόπουλου στή Β' Διάσκεψη Περιφερειακῶν Διοικητῶν καί Διοικητριῶν τῆς νεολαίας.

«Τό ἐθνικόν ἀξιοκρατικόν κράτος προῆλθεν ἀπό τήν ἐπανά- →

Ὁ γαμπρός τοῦ Μεταξᾶ Γ. Μαντζούφας καί ὁ Ν. Κούμαρος (καί στούς δύο ὁ δικτάτορας ἔδωσε καθηγητικές ἕδρες στά Ἀνώτατα Ἱδρύματα). Οἱ δυό λοιπόν αὐτοί ἐγκέφαλοι τῆς δικτατορικῆς «ἐπιστήμης» στή μελέτη τους: «Αἱ θεμελιώδεις συνταγματικαί ἀρχαί τοῦ Νέου Κράτους» γράφουν ἀνάμεσα στ' ἄλλα τά ἑξῆς:

«Ὁ Ἀρχηγός τῆς κυβερνήσεως ἀποτελεῖ σήμερον πολιτικήν καί νομικήν προσωπικότητα διακεκριμένην, μή συνισταμένην μόνον εἰς τήν προεδρίαν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὡς συνέβαινε ἄλλοτε μέ τόν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως, ὅστις ἦτο «primus inter pares» μεταξύ τῶν ὑπουργῶν. Ἡ θέσις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κυβερνήσεως ἔναντι τῶν ἄλλων ὑπουργῶν, εἶναι θέσις ὑπεροχῆς. Ὁ ἀρχηγός τῆς κυβερνήσεως ἔχει τήν ἐποπτείαν ὅλης τῆς διοικήσεως, ἔχει δέ γενικήν ἁρμοδιότητα ὄχι μόνον ἐπί τῶν ζητημάτων τά ὁποῖα ὑπάγονται εἰς τήν ἁρμοδιότητα τοῦ ὑπουργείου οὗ οὗτος αὐτοπροσώπως προΐσταται, ἀλλά καί ἐπί τῶν ζητημάτων τῆς ἁρμοδιότητος οἱουδήποτε ἄλλου ὑπουργείου. Ὁ ἀρχηγός τῆς κυβερνήσεως ἀπολαύει οὕτω εὐρυτάτης αὐτονομίας ἐντός τῶν ὁρίων τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως καί τῆς πρός αὐτήν συνδεδεμένης εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ Ἄνακτος καί τοῦ Ἔθνους... Αὐτός μόνος δίδει τήν κατεύθυνσιν τῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως. Προτείνει εἰς τόν Βασιλέα τόν διορισμόν τῶν ὑπουργῶν οἵτινες εἶναι ὑπεύθυνοι ἀπέναντι αὐτοῦ καί τοῦ Βασιλέως καί ὧν τήν ἀπόλυσιν δύναται ὡσαύτως νά προτείνη εἰς τόν Βασιλέα ὁ ἀρχηγός τῆς κυβερνήσεως. Ἐνασκεῖ τήν νομοθετικήν ἐξουσίαν δι' «ἀναγκαστικῶν νόμων», οἵτινες ἔχουσιν ἀνάγκην κυρώσεως ἀπό τόν Βασιλέα... Οἱ ὑπουργοί καί ὑφυπουργοί δέν ἔχουσιν ἰδίαν γνώμην ὑποχρεωτικήν διά τόν ἀρχηγόν τῆς κυβερνήσεως ὅσον ἀφορᾶ τήν κατεύθυνσιν τῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως. Διάστασις γνώμης ἰσοδυναμεῖ πρός παραίτησιν τοῦ διαφωνοῦντος ὑπουργοῦ. Οἱ ὑπουργοί καί ὑφυπουργοί εἶναι ἁπλῶς προϊστάμενοι τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς διοικήσεως. Τό ὑπουργικόν συμβούλιον ἀποφασίζει οὐχί κατά πλειοψηφίαν, διότι ἐν περιπτώσει διαφορᾶς γνώμης ὑπερισχύει πάντοτε ἡ τελική ἀπόφασις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κυβερνήσεως».

⟶ στασιν (ἤ ἐάν θέλετε ἐπί τό εἰρηνικώτερον, τήν μεταβολήν) τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἐπανάστασιν ἡ ὁποία συνεχίζεται καί θά συνεχισθῆ. Ἐπανάστασιν πολιτικήν καί πολιτειακήν, κοινωνικήν καί ἠθικοπνευματικήν. Ἐπανάστασιν καθολικήν καί λαοκρατικήν, πού μέ μίαν λέξιν μπορεῖ νά ὀνομασθῆ **ἐπανάστασις ἐθνική**». (Πρακτικά διασκέψεως, τόμος Α', σελ. 24).

Ὁ Ι. Μεταξᾶς λοιπόν συγκέντρωνε στό πρόσωπό του τίς ἁρμοδιότητες τοῦ πρωθυπουργοῦ καί τῶν ὑπουργῶν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καί τῆς Βουλῆς.

Στήν ἴδια μελέτη οἱ δύο «θεωρητικοί» τῆς δικτατορίας ὑποστήριζαν ὅτι ἡ μεταβολή τῆς 4ης Αὐγούστου ἐγκαινίασε «νέαν τάξιν πραγμάτων» στήν Ἑλλάδα. Χρησιμοποιοῦσαν δηλαδή τήν ἴδια ὁρολογία τοῦ Χίτλερ καί τοῦ Μουσολίνι μέ τά καθεστῶτα τῶν ὁποίων δέν ἀρνοῦνταν ὅτι ἡ 4η Αὐγούστου εἶχε συγγένεια. Ἀλλά ἡ αὐθαιρεσία τῶν δυό ἐπίσημων «συνταγματολόγων» τῆς δικτατορίας ἔφθανε στό ἀπροχώρητο στήν ἑρμηνεία πού ἔδιναν στό ἄρθρο 21 τοῦ Συντάγματος, τό ὁποῖο ὅριζε τά ἑξῆς: «Ἅπασαι αἱ ἐξουσίαι πηγάζουσιν ἐκ τοῦ Ἔθνους, ἐνεργοῦνται δέ καθ' ὅν τρόπον ὁρίζει τό Σύνταγμα». Οἱ Γ. Μαντζούφας καί Ν. Κούμαρος ἔδιναν λοιπόν στό θεμελιῶδες αὐτό ἄρθρο τοῦ Συντάγματος τήν παρακάτω «ἐπιστημονική», ἀντάξια ἑνός τυραννικοῦ καί σκοταδιστικοῦ καθεστῶτος, ἑρμηνεία:

«Οὐδόλως καθορίζει τό ἄρθρον τοῦτο, ὅτι ἡ πηγή τῶν ἐξουσιῶν εἶναι ὁ λαός, ὡς ἀριθμητικόν ἁπλῶς σύνολον ἤ τό ἐκλογικόν σῶμα. Τό Ἔθνος, ἡ ἐθνική θέλησις, ἡ θέλησις τοῦ Ἔθνους, ἥτις ἀποσκοπεῖ τό γενικόν συμφέρον, αὐτή εἶναι κατά τό ἄρθρον 21 ἡ πηγή τῶν ἐξουσιῶν. Καί ἡ κυβέρνησις ἥτις ἀσκεῖ τήν ἐξουσίαν αὐτῆς ἐμπνεομένη ἀπό τό ἐθνικόν συμφέρον στηρίζεται ἀναμφισβητήτως ἐπί τοῦ ἄρθρου 21... Ἀφ' ἑαυτοῦ κατά τ' ἀνωτέρω νοεῖται ὅτι τήν ἐθνικήν θέλησιν δύναται νά ἐκφράζη καί ἡ μειοψηφία τοῦ λαοῦ καί ἐν

δεδομένη στιγμῇ τήν ἐθνικήν θέλησιν δύναται νά ἐκφράση καί ἕνα μόνον πρόσωπον».

Συνεχίζοντας οἱ «συνταγματολόγοι» τῆς δικτατορίας ἀνέπτυσσαν τή θεωρία τῶν ὀλίγων, τῶν διαλεχτῶν, πού δημιούργησαν δῆθεν τήν ἱστορία. «Οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ μύσται καί πρωτοπόροι τῶν ἐθνῶν» καί ἕνας ἀπό αὐτούς βέβαια ὁ Ι. Μεταξᾶς! Αὐτά καί ἄλλα χειρότερα ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἀκοῦν οἱ φοιτητές τοῦ Πανεπιστημίου ἀπό τόν Ν. Κούμαρο, τόν ὁποῖο ὁ Μεταξᾶς εἶχε διορίσει καθηγητή τῆς νέας ἕδρας πού ἵδρυσε, τῆς ἕδρας τῆς «Γενικῆς θεωρίας τοῦ Κράτους». Γι' αὐτό καί οἱ φοιτητές μόλις βρῆκαν εὐκαιρία (τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1941) κατέβασαν μόνοι τους ἀπό τήν καθηγητική ἕδρα τόν κ. καθηγητή καί τόν πέταξαν ἔξω ἀπό τό Πανεπιστήμιο.

Ὅπως εἴδαμε, καί οἱ λόγοι τοῦ «Ἀρχηγοῦ» εἶναι γεμάτοι ἀπό τέτιες ἐξοργιστικές φλυαρίες, διαστρεβλώσεις καί ἀντιφάσεις. Ὁ ἑλληνικός λαός ἦταν ὑποχρεωμένος ν' ἀκούει τά πιό ἀλλοπρόσαλλα κηρύγματα. Καί ὁ Ι. Μεταξᾶς, μέ τόν κυνισμό πού τόν διέκρινε, ἔφτασε στό σημεῖο νά πεῖ στούς ἀκροατές του ἀνοιχτά ὅτι εἶναι ἀναγκασμένοι νά ἀκοῦν τίς θεωρίες του, χωρίς νά ἔχουν τό δικαίωμα νά ἀπαντήσουν:

«Δέν θέλω νά καταγίνω περισσότερον εἰς αὐτό τό ζήτημα (Σ.Σ. μιλοῦσε γιά τήν χρεοκοπία τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ), διότι φοβοῦμαι, ἄν ἐξακολουθήσω ἐπί τοῦ ζητήματος τούτου νά ὁμιλῶ, ὁ λόγος μου θά καταντήση μονόλογος διά τήν Ἑλλάδα ἐν γένει. Διότι δέν πιστεύω νά δύναται κανείς νά μοῦ ἀπαντήση καί ἐάν ἀκόμη ἐπετρέπετο ἡ ἀπάντησις»[1].

Νά μιά χαρακτηριστική ἀκόμα ἀντίφαση ἀπό τούς λόγους τοῦ δικτάτορα:

1. Λόγος του σέ γεῦμα τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ΙΑ' Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης.

«Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι φυτόν αὐτοπαραγόμενον ἐν Ἑλλάδι. Μᾶς ἦλθεν ἔξωθεν. Οὔτε δύναται νά εἴπη κανείς ὅτι συμβιβάζεται μέ τόν ἑλληνικόν χαρακτῆρα τόν ἀπολύτως ἀτομικιστικόν»[1].

Σέ ἄλλους ὅμως λόγους του ὁ Ι. Μεταξᾶς ξεχνώντας ἤ καί ἀδιαφορώντας γιά ὅ,τι εἶχε πεῖ πρίν, ὑποστήριζε, ὅτι δέν νοεῖται κοινωνία «ἀποτελουμένη ἀπό ἄτομα», ἀλλά «ἀπό τάς ὁμάδας διαχειριζομένας καί ὑπερασπιζούσας τά γενικά ὁμαδικά συμφέροντα»[2]. Ἤ χαρακτήριζε τόν ἀτομικισμό «ἐχθρό τοῦ ἀνθρώπου καί ἰδίως τοῦ Ἕλληνος» καί ὑποσχόταν ὅτι τό «Νέο Κράτος» θά τόν ἐξαλείψει!...

Ὅπως εἴδαμε παραπάνω, οἱ «θεωρητικοί» τῆς 4ης Αὐγούστου δέν ἦταν λιγότερο χυδαῖοι ἀπό τούς τραπεζορήτορές της. Ὁ συναγωνισμός σέ λιβανωτό πρός τό δικτάτορα εἶχε φτάσει στό κατακόρυφο[3]. Ἰδιαίτερα ὅμως στήν ΕΟΝ καλλιεργήθηκε ἡ ἰδέα τοῦ «θεοπνεύστου Ἀρχηγοῦ».

1. Στόν ἴδιο λόγο.

2. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Δ', σελ. 254, Λόγος του στήν Πάτρα, 6 Νοεμβρίου 1937.

3. Σάν χαρακτηριστικό δεῖγμα γιά τήν δουλοπρέπεια καί τήν κατάπτωση πού καλλιεργοῦσε ἡ μεταξική τυραννία, παραθέτουμε ἀπόσπασμα ἀπό τήν ὁμιλία ἑνός συνεταιριστῆ πού διάβασε τό ψήφισμα τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν μελῶν τῆς «Ἐθνικῆς Συνομοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Ἑλλάδος», στίς 23 Αὐγούστου 1939:

«Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἑνώσεων τοῦ συνεταιρισμένου ἀγροτικοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τήν αἴθουσαν ταύτην σήμερον δέν συνῆλθον μόνον διά νά ἐκπληρώσουν καθήκοντα (........), ἀλλ' ἔσπευσαν μέ περισσότερη ἀκόμη προθυμίαν, ἐνθουσιασμό καί χαρά, διότι εἶναι ἡ πρώτη καταστατική γενική συνέλευση τῆς ἀνωτάτης συνεταιριστικῆς ὀργανώσεως, τήν ὁποίαν ἐχάρισεν εἰς τόν ἀγροτικόν κόσμον τό κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου καί ἐπί πλέον διότι τῆς σημερινῆς πανηγυρικῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς γενικῆς συνελεύσεως θά προήδρευε ὁ ἀνώτατος ἐπόπτης τῶν συνεταιρισμῶν, ὁ πρῶτος ἀγρότης τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἐθνικός κυβερνήτης της Ι. Μεταξᾶς. Καί τούς ἐδίδετο ἡ εὐκαιρία ἀκόμη δι' ἄλλην μίαν φοράν νά ἰδοῦν τήν μορ-

⟶

φήν του, να ἐμπνευστοῦν ἀπό τό εἶναι του, νά ἠλεκτρισθοῦν ἀπό τά μάτια του. Καί βλέποντας αὐτόν σήμερον καί γνωρίζοντες τό ἔργον του, μποροῦν νά συγκρατήσουν τά αἰσθήματα τῆς χαρᾶς καί εὐγνωμοσύνης πού πλημμυρίζουν τήν καρδιάν των, μποροῦν νά κρατήσουν τήν γλῶσσαν των νά μή μιλήση καί τήν φωνήν των νά μή βροντοφωνήση εἰς τόν πατέρα καί προστάτην αὐτῶν λέξεις εὐγνωμοσύνης καί εὐχαριστίας; Ὅπως αὐθόρμητα τά πουλιά ὑμνοῦν τόν δημιουργόν μέ τά γλυκά τραγούδια των κάθε πρωΐ, ὅπως αὐθόρμητα ξεχύνεται εἰς τόν ὁρίζοντα ἡ μυρουδιά τῶν φυτῶν ὡς ὕμνος εὐχαριστίας, ἔτσι αὐθόρμητα ὅλοι...».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Οἰκονομική καί κοινωνική πολιτική τῆς 4ης Αὐγούστου

Ἡ 4η Αὐγούστου δέν ἦταν οὔτε κράτος «λαϊκό», οὔτε «λαϊκή ἐπανάστασις», οὔτε κοινωνική Μεταβολή, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ ἡγέτες καί θεωρητικοί της, ἀλλά μιά στυγνή δικτατορία τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στοιχείων τῆς ἀστικῆς τάξης, τῶν Ἀνακτόρων καί τῶν Ἄγγλων. Τό ὅτι βασικός προορισμός τῆς δικτατορίας ἦταν νά σώσει τήν κυριαρχία τῶν στοιχείων αὐτῶν τό ὁμολόγησε ὁ Ι. Μεταξᾶς σέ πολλούς λόγους του.

«Θέλομεν πρόνοιαν διά τούς πτωχούς καί ἐνδεεῖς καί ἀστικόν καθεστώς, τό ὁποῖον ἡμεῖς θά τό στηρίξωμεν καί θά τό στηρίξωμεν ὑπό μίαν προϋπόθεσιν: ὅτι τοῦτο θά κάμη θυσίας ὑπέρ τῶν πενομένων τάξεων»[1].

Δηλαδή ὁ δικτάτορας ζητοῦσε ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες νά κάμουν μερικές παραχωρήσεις ὑπέρ τῶν ἐργατῶν γιά νά μπορέσει νά σταθεῖ τό καθεστώς. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα αὐτός τούς ὑποσχόταν διαιώνιση τῆς ἐκμετάλλευσης καί ἐξανδραποδισμό τῆς ἐργατικῆς τάξης.

«Ἐπάνω εἰς τούς δύο αὐτούς ὀγκώδεις στύλους ἐστηρίξαμεν τό ἀστικόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος καί τοῦ ἐδώσαμεν νά ἐννοήση, ὅτι τό πρῶτον καθῆκον ἑνός τιμίου καί πραγματικά πατριωτικοῦ ἀστικοῦ κόσμου εἶναι, τό νά εἶναι

1. Λόγος τοῦ Ι. Μεταξᾶ στήν Κομοτηνή, 7 Ὀκτωβρίου 1936.

ἀλληλέγγυος μέ τούς δύο κλάδους, τόν κόσμον τόν ἐργατικόν καί τόν κόσμον τόν ἀγροτικόν. Καί ἐζητήσαμεν ἀπό τούς ἀστούς, ἀπό τούς βιομηχάνους μέχρι τοῦ μικροτέρου ἐπαγγελματίου θυσίας τάς ὁποίας ὁ ἀστικός κόσμος μᾶς τάς ἔδωσε προθύμως»[1].

Ἐπίσης σέ ἄλλο λόγο του[2], ὁ Ι. Μεταξᾶς ἀναφέρει ὅτι ἀνάμεσα στίς βασικές κατευθύνσεις τῆς δικτατορίας εἶναι:

«Ἡ ἀδιάκοπος φροντίς διά τήν στερέωσιν τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος μέ ὅλας τάς ἀναγκαίας θυσίας διά τό σύνολον τῆς κοινωνίας καί ἰδίως διά τάς ἐνδεεῖς τάξεις».

Δηλαδή ὁ Μεταξᾶς, πού συχνά διακήρυσσε ὅτι τό Ἔθνος τό ἕνωσε καί ὅτι... κατάργησε τήν πάλη τῶν τάξεων, ὁμολογοῦσε ὅτι τό καθεστώς του ἦταν ταξικό καί ἄν ἔκανε ὁρισμένες μικροπαραχωρήσεις στούς ἐργαζόμενους, τίς ἔκανε μέ ἀποκλειστικό σκοπό τή σωτηρία τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ἡ μεταξική δικτατορία ἦταν πραγματικός παράδεισος γιά τά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά συγκροτήματα.

Ἀλλά ποιά ἦταν ἡ «κοινωνική μεταρρύθμισις» γιά τήν ὁποία τόσο ὑπερηφανευόταν ὁ δικτάτορας; Στόν τομέα τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς ὁ Μεταξᾶς παρουσίαζε σάν «κοινωνικήν μεταρρύθμισιν» τό 8ωρο, τίς συλλογικές συμβάσεις, τήν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας καί τή λειτουργία τοῦ ΙΚΑ. Ἀλλά τό 8ωρο, σέ ὅσο βαθμό ἐφαρμόστηκε στήν περίοδο τῆς δικτατορίας, ἦταν κατάκτηση τῶν ἐργατῶν, πού εἶχαν γι' αὐτή χύσει πολύ αἷμα. Οἱ ἐλεύθερες συλλογικές συμβάσεις ἦταν παλιά διεκδίκηση τῶν ἐργατῶν. Τό 1927 εἶχε ὑποβληθεῖ στή Βουλή νομοσχέδιο γιά τήν καθιέρωση τῶν συλλογικῶν

1. Λόγος τοῦ Μεταξᾶ στήν Καλαμάτα, 24 Ἀπριλίου 1939.

2. Λόγος τοῦ Μεταξᾶ σέ συγκέντρωση στήν Ἀθήνα, στίς 2 Ὀκτωβρίου 1936.

συμβάσεων, τό ὁποῖο ὅμως δέν ἐφαρμόστηκε γιατί ἡ Βουλή διαλύθηκε. Τελικά ὁ νόμος περί συλλογικῶν συμβάσεων ψηφίστηκε τό 1935. Ἐνῶ ὅμως οἱ ἐργάτες ζητοῦσαν ἐ λ ε ύ θ ε ρ ε ς συλλογικές συμβάσεις, ὁ Ι. Μεταξᾶς πρίν ἀκόμα κηρύξει τή δικτατορία ἑτοίμασε τόν νόμο περί ὑποχρεωτικῆς διαιτησίας, ὁ ὁποῖος προκάλεσε τήν ἔντονη ἀντίδραση τῶν ἐργατικῶν ἑνώσεων. Ἀλλά οἱ συλλογικές συμβάσεις ἔχασαν κάθε νόημα ὕστερα ἀπό τήν ἐγκαθίδρυση τῆς μεταξικῆς τυραννίας, πού στέρησε τό μοναδικό ὅπλο πού ἀντιπαραθέτει ἡ ἐργατική τάξη στήν παντοδυναμία τῶν ἐργοδοτῶν: τό δικαίωμα τῆς ἀπεργίας καί τίς συνδικαλιστικές ἐλευθερίες. Κάτω ἀπό τέτιες συνθῆκες «αἱ Ἐθνικαί Συμβάσεις Ἐργασίας», ὅπως τίς ἀποκαλοῦσε ὁ Ι. Μεταξᾶς, ἦταν καθαρός ἐμπαιγμός τῶν ἐργαζομένων[1].

Ἡ μεγάλη ἄνοδος τοῦ κόστους, στήν περίοδο τῆς δικτατορίας, ἐξουδετέρωσε, στό μεγαλύτερο βαθμό, τήν ὀνομαστική αὔξηση τῶν μισθῶν καί ἡμερομισθίων. Ἐνῶ ἡ αὔξηση τῶν ὀνομαστικῶν μισθῶν καί ἡμερομισθίων κατά τά ἔτη 1935 - 1940 ὑπολογίζεται σέ 50%, ἡ αὔξηση τῶν πραγματικῶν ἀποδοχῶν τῶν ἐργαζομένων δέν φτάνει οὔτε τά 5%[2]. Καί πάλι ἡ ἀγοραστική δύναμη τῶν μισθῶν καί ἡμερομισθίων ἦταν πολύ κάτω ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ 1929, παρ' ὅλο πού, στό μεταξύ, χάρη καί στήν ὑπερεκμετάλλευση τῶν ἐργαζομένων καί στήν εὐνοϊκή διεθνῆ οἰκονομική συγκυρία πού ἀκολούθησε τήν κρίση τοῦ 1929 - 32, ἡ βιομηχανία σημείωσε σημαντική ἄνοδο[3]. Τό 1940, τά 24% περίπου τῶν ἐργαζομένων ἔπαιρναν ἡμερομίσθιο μικρότερο ἀπό 30 δραχμές, τά 25,5%

1. Ὁ τέως διευθυντής τοῦ ὑπουργείου Ἐργασίας Γ. Τρίμης, στό βιβλίο του «Αἱ διεκδικήσεις τῶν ἐργαζομένων» (Ἀθῆναι 1948, σελ. 29) γράφει: «Ἐάν ἡ ὠφελιμότης τῶν συλλογικῶν συμβάσεων (...) δέν κατέστη ἔκδηλος, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τό γεγονός ὅτι ἀπό τῆς 4ης Αὐγούστου 1936 ἀνεστάλησαν αἱ συνδικαλιστικαί ἐλευθερίαι».

2. Τό ἴδιο, σελ. 28.

3. Τό ἴδιο, σελ. 151.

τῶν μισθωτῶν ἔπαιρναν ἡμερομίσθιο 30 - 60 δραχμές καί τά 29% 60 - 90 δραχμές[1].

Νά μερικά χαρακτηριστικά στοιχεῖα πού δείχνουν τό δαθμό ἐκμετάλλευσης τῶν ἐργαζομένων μετά τήν «μεταβολή» τῆς 4ης Αὐγούστου. Τό 1938 τό σύνολο τῶν ἰδιωτικῶν εἰσοδημάτων, πρίν ἀπό τή φορολογία, ἦταν 73.713 ἑκατομμύρια δραχμές. Ἀπ' αὐτά οἱ ἀγρότες πού ἐκπροσωποῦσαν μέ τίς οἰκογένειές τους τά 62,86% τοῦ πληθυσμοῦ (4.486.000) εἶχαν μόνο τά 32.939 ἑκατομ., δηλαδή τά 44,70%. Οἱ ἐργάτες πού ἐκπροσωποῦσαν τά 16,04% τοῦ πληθυσμοῦ (1.140.000) εἶχαν μόνο τά 8.280 ἑκατομ., δηλαδή τά 11,23% τῶν ἰδιωτικῶν εἰσοδημάτων. Οἱ ὑπάλληλοι πού ἦταν τά 6,95% (494.000) τά 13,13% (9.683 ἑκατομ), οἱ ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες πού ἦταν τά 1,18% (85.000) τά 2,71% (2.007) καί οἱ «ἐπιτηδευματίαι»[2] πού ἐκπροσωποῦσαν τά 12,97% (922.000) τά 28,23% (20.804).

Παρ' ὅλο ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι ἀτελῆ καί ὡς ἕνα σημεῖο ἀπατηλά, ἀφοῦ δάζουν στήν ἴδια κατηγορία τό φτωχό καί τόν πλούσιο ἀγρότη, τό μικροδιοτέχνη καί τόν Κατσάμπα, τόν κλητήρα καί τόν διευθυντή μιᾶς ὑπηρεσίας, εἶναι ἀρκετά γιά νά δείξουν τήν κραυγαλέα ἀνισότητα πού ὑπῆρχε στή χώρα μας στήν περίοδο τοῦ «Νέου Κράτους» καί τοῦ «Γ' Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ» τῆς δικτατορίας.

Πιό χαρακτηριστικοί ἀκόμα εἶναι οἱ παρακάτω ἀριθμοί: 630.208 οἰκογένειες (2.841.000 πληθυσμός, δηλαδή τά 39,96%) εἶχαν μέσο χρονιάτικο εἰσόδημα κατά οἰκογένεια 18.727 δραχμές. 632.768 οἰκογένειες (2.733.000 κάτοικοι, δηλαδή τά 38,44% τοῦ πληθυσμοῦ) εἶχαν κατά οἰκογένεια

1. Γ. Τρίμη: «Ἡ κοινωνική πολιτική τῆς τελευταίας δκταετίας». (Ἀθῆναι 1947).

2. Βλέπε «Νέα Οἰκονομία» 1947 (χρόνος Β', ἀριθ. φύλ. 1), μελέτη Γεωργ. Α. Νέζη: «Ἡ κατανομή τοῦ προπολεμικοῦ φορολογικοῦ δάρους εἰς τήν Ἑλλάδα», σελ. 11. Τά περισσότερα στοιχεῖα, ὅπως ἀναφέρεται στόν πρόλογο, εἶναι παρμένα ἀπό μελέτη τῆς «ΟΥΝΡΑ».

μέσο χρονιάτικο εἰσόδημα 36.275 δραχμές. Καί 900 οἰκογένειες (κάτοικοι μόνο 3.400, δηλαδή τά 0,05% τοῦ πληθυσμοῦ) εἶχαν μέσο χρονιάτικο εἰσόδημα κατά οἰκογένεια 2.125.000 δραχμές...[1].

Ἡ σύνθεση τῆς διατροφῆς τοῦ πληθυσμοῦ παρέχει στοιχεῖα χρήσιμα γιά νά ἀντιληφθεῖ κανείς τήν «εὐημερία» πού ἐξασφάλισε ἡ μεταξική δικτατορία στή μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ: Ἡ μέση χρονιάτικη κατά κάτοικο κατανάλωση κρέατος ἦταν στήν Ἑλλάδα μόνο 25 χιλιόγραμμα (στήν Ἀγγλία ἦταν 63, στή Γαλλία 34 καί στή Βουλγαρία 30). Ἡ μέση χρονιάτικη κατανάλωση αὐγῶν κατά κάτοικο ἦταν στήν Ἑλλάδα 75, στή Γερμανία 132, στή Γαλλία 149, στήν Ἰταλία 112, στή Βουλγαρία 90, στή Ρουμανία 80. Γαλακτοκομικῶν προϊόντων σέ λίτρες: Ἑλλάδα 45, Γερμανία 355, Ἀγγλία 336, Γαλλία 252, Βουλγαρία 180, Ἰταλία 98, Ρουμανία 80[2].

Ἀντίθετα ἐμφανίζεται αὐξημένη στήν Ἑλλάδα ἡ κατανάλωση λαχανικῶν: Ἔτσι (σέ κιλά κατά κάτοικο) ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Ρουμανία ἔχουν τήν πρώτη θέση μέ 80, ἀκολουθεῖ ἡ Γαλλία μέ 75, ἡ Γερμανία μέ 50, ἡ Ἰταλία μέ 36,3, ἡ Ἀγγλία μέ 35,4, ἡ Βουλγαρία μέ 20,8.

Ἐπίπεδο ζωῆς ἀσιατικῶν λαῶν χαρακτηρίζεται τό προπολεμικό ἑλληνικό. Ἔτσι τό κατά κεφαλήν χρονιάτικο εἰσόδημα τοῦ Βέλγου ἦταν 309 δολλάρια, τοῦ Γάλλου 398, τοῦ Ἕλληνα μόλις 61...[3].

Ὁ Γ. Νέζης γράφει:

«Διά ζωήν κάπως ἄνετον ἀπῃτεῖτο ἐτήσιον εἰσόδημα οἰκογενείας δραχ. 60.000 τουλάχιστον, ποσόν ὅπερ εἶχον μόνον τά 21,50% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας... Τά 38,50% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας εἶχον εἰσόδημα ὅπερ μόνον ἐκάλυπτε

1. Γ. Νέζη, τό ἴδιο, σελ. 12.

2. Γ. Τρίμη: «Αἱ διεκδικήσεις τῶν ἐργαζομένων», σελ. 134.

3. Γ. Τρίμη, τό ἴδιο, σελ. 15.

τάς δαπάνας στοιχειωδῶς ἀνεκτῆς ζωῆς, ἥτις ἦτο πολύ κάτω τῆς τοιαύτης τοῦ ἐλαχίστου ὁρίου συντηρήσεως. Τά 40% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας εἶχον ἐξαθλιωτικόν εἰσόδημα ὅπερ δέν ἐκάλυπτε οὔτε τάς δαπάνας διά τά βασικώτερα εἴδη ὑποτυπώδους διατηρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ζωῇ»[1].

Ἀπό ὑπεύθυνες ἔρευνες πού ἔγιναν στήν περίοδο τῆς δικτατορίας διαπιστώθηκε ἡ ἔκταση τοῦ ὑποσιτισμοῦ τῶν ἀστικῶν καί ἀγροτικῶν πληθυσμῶν τῆς χώρας. Ἔτσι ἡ ἔρευνα Λογαρᾶ (1938 - 39) σέ ἐργατικές οἰκογένειες τῆς Ἀθήνας κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι «ἕνα ποσοστόν 30% ὑποσιτίζεται αἰσθητῶς, ἀλλά καί ποιοτικῶς παρατηρεῖται ἀνεπάρκεια τοῦ ἀστικοῦ σιτηρεσίου τῶν πτωχοτέρων τάξεων. Τό ποσόν τοῦ προσλαμβανομένου λευκώματος ζωϊκῆς προελεύσεως εἶναι τελείως ἀνεπαρκές. Τό αὐτό δύναται νά λεχθῇ καί διά τό ποσόν τῆς βιταμίνης Α καί ἀσβεστίου». Ἡ ἔρευνα Καλογήρου σέ 87 ἀγροτικές οἰκογένειες ἔδειξε ὅτι σέ 25 ἀπό αὐτές «ἐπεκράτουν συνθῆκαι προσεγγίζουσαι μόλις τόν κανονικόν σιτισμόν» καί σέ 15 «παρετηρεῖτο ἔκδηλος ὑποσιτισμός»[2].

Ἡ ἀνεργία ὄχι μόνο δέν ἐξαλείφθηκε, ὅπως διακήρυσσαν οἱ ἐπιτελεῖς τῆς δικτατορίας, ἀλλά, σέ ὁρισμένους κλάδους, ὅπως στούς ναυτεργάτες, παρουσίασε αὔξηση. Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς, σέ λόγο του[3], ὁμολογεῖ ὅτι ὡς τόν Αὔγουστο τοῦ 1939, τρία χρόνια μετά τή «μεταβολή» καί τήν «κοινωνική μεταρρύθμιση», ὑπῆρχε ἀκόμα τό πρόβλημα τῆς ἀπορρόφησης τῶν ἀνέργων. Ἰσχυρίζεται ὅτι τότε κατόρθωσε νά ἐξαλείψει τήν ἀνεργία, ὁμολογεῖ ὅμως ἀμέσως παρακάτω ὅτι ἀπό τό μεθεπόμενο μήνα, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1939, ὡς τό Φεβρουάριο τοῦ 1940 οἱ ἐργοδότες ἀπέλυσαν 135.000 μισθωτούς, πράμα πού τό ἀποδίδει στήν κήρυξη τοῦ παγκοσμίου πολέμου καί στήν ψυχολογία πού δημιουργήθηκε, καθώς καί σέ ἐποχικούς λόγους. Ὁμολογεῖ ἐπίσης ὅτι καί τό 1937 - 1938 σημειώθηκαν, στήν ἴδια περίοδο, 60.000 ἀπολύσεις.

1. Γ. Νέζη, τό ἴδιο, σελ. 15.

2. Πρακτικά Ἰατρικῆς Ἑταιρίας 1938, σελ. 512, Περιοδικό «Ἀνταῖος» ἀριθ. 3)1945: μελέτη «Ὁμίλου Ὑγειονομικῶν Μελετῶν».

3. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Α', σελ. 222. Λόγος Ι. Μεταξᾶ, τήν Πρωτομαγιά τοῦ 1940, σέ συγκέντρωση στόν Πειραιᾶ.

Γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας, ὁ Μεταξᾶς θέσπισε τό σύστημα τῆς «ἐκ περιτροπῆς ἐργασίας», μέ τόν Α.Ν. 2000) 1939 «περί λήψεως μέτρων καταπολεμήσεως τῆς ἀνεργίας».

Νά τί λέει ὁ Γ. Τρίμης γιά τό νόμο αὐτό:

«Ὁ νόμος οὗτος φέρει ἔκδηλα τά σημεῖα τῆς προχειρότητος καί δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς σπασμωδικόν μέτρον ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τῆς ἀνεργίας, τά ὁποῖα ἐγέννησεν ὁ πόλεμος, ἐξεταζόμενος δέ ἀπό οἰκονομικοκοινωνικῆς ἀπόψεως δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς ἀντιοικονομικόν, ἀντικοινωνικόν, ἀντιπολιτικόν καί ἀντεργατικόν νομοθέτημα. Καί τοῦτο διότι ἐπεφόρτισε τούς μισθωτούς, καί δή μόνον αὐτούς, μέ τάς οἰκονομικάς ἐπιβαρύνσεις ἅς συνεπάγεται ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ κινδύνου τῆς ἀνεργίας, κατ' ἀντίθεσιν πρός τά ἐν τῇ θεωρίᾳ διδασκόμενα καί ἐν τῇ πράξει ἀλλαχοῦ ἐφαρμοζόμενα περί ἐπωμίσεως βαρῶν τῆς ἀνεργίας ἐπί τῶν ὤμων τῶν οἰκονομικῶς εὐρωστοτέρων τάξεων. Τό σύστημα τῆς ἐκ περιτροπῆς ἐργασίας, τήν καθιέρωσιν τοῦ ὁποίου προέβλεπεν ὁ νόμος οὗτος, ἐφαρμοζόμενον εἴτε ὑπό τήν μορφήν τοῦ περιορισμοῦ τῶν ὡρῶν τῆς ἡμερησίας ἐργασίας, εἴτε ὑπό τήν μορφήν τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἡμερομισθίων, τά ὁποῖα ἔπρεπε νά πραγματοποιῇ ἕκαστος μισθωτός, συνεπήγετο πάντοτε τήν περικοπήν εἰσοδήματος τῶν ἐργαζομένων πρός συντήρησιν τῶν ἀνέργων»[1].

Οἱ κοινωνικές ἀσφαλίσεις

Χάρη στούς ἀγῶνες τῶν ἐργαζομένων, τό 1922 ψηφί-

1. Γ. Τρίμη, τό ἴδιο, σελ. 108—109.

στηκε ὁ πρῶτος νόμος γιά τίς κοινωνικές ἀσφαλίσεις, ὁ 2868, μέ βάση τόν ὁποῖο ἱδρύθηκαν ὡς τό 1929 τά ταμεῖα ἀσφαλίσεως καπνεργατῶν, ἀρτεργατῶν, μυλεργατῶν, ἐφημεριδοπωλῶν, τυπογράφων καί τό Ταμεῖο Προνοίας Λιμενεργατῶν Πειραιῶς. Ἀπό τό 1929 μπαίνει σέ νέο στάδιο ἡ κίνηση γιά τή γενίκευση τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλισης. Ἡ κυβέρνηση Βενιζέλου μετακαλεῖ ξένους εἰδικούς γιά νά ὑποδείξουν τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο πρέπει νά ὀργανωθεῖ ὁ θεσμός. Μέ βάση τά πορίσματα τῶν ξένων εἰδικῶν καί ὑπό τή συνεχῆ πίεση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τό 1932, ἡ κυβέρνηση Βενιζέλου ψηφίζει τό νόμο 5733 περί κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων. Ὁ νόμος ὅμως δέν ἐφαρμόστηκε, γιατί τό Μάρτιο τοῦ 1933 ἔπεσε ἡ κυβέρνηση Βενιζέλου. Τό Λαϊκό Κόμμα πού ἀνέβηκε στήν ἐξουσία, ὕστερα ἀπό πολλές συζητήσεις στή Βουλή καί κινητοποιήσεις τῶν ἐργαζομένων, ψήφισε, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1934, τό νόμο 6298 «περί κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων». Ἡ ἐσωτερική ἀναταραχή πού ἀκολούθησε (κίνημα 1935, πραξικόπημα Κονδύλη, παλινόρθωση κλπ.) εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά καθυστερήσει ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου πού, φυσικά, τόν τορπίλλιζαν μέ κάθε τρόπο τά κεφαλαιοκρατικά συγκροτήματα. Τό ΙΚΑ ἐγκαινιάστηκε τά τέλη τοῦ 1936, ἀλλά οὐσιαστικά ἄρχισε νά λειτουργεῖ στά τέλη τοῦ 1937 καί πάλι, ὅμως, μόνο γιά τήν Ἀθήνα, Πειραιᾶ καί Θεσσαλονίκη. (Στίς ἄλλες πόλεις ἄρχισε νά ἐπεκτείνεται ἀπό τά τέλη τοῦ 1938).

Οἱ κοινωνικές ἀσφαλίσεις λοιπόν δέν ἦταν προσφορά τοῦ Μεταξᾶ πρός τούς ἐργαζομένους, ὅπως τίς παρουσίαζε ἡ προπαγάνδα τῆς δικτατορίας, ἀλλά κατάκτηση τῆς ἴδιας τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἀρκεῖ ἐδῶ νά σημειώσουμε πώς καί στήν πανεργατική ἀπεργία τῆς 5ης Αὐγούστου, πού ὁ Μεταξᾶς χρησιμοποίησε τήν ἐξαγγελία καί προετοιμασία της σάν πρόσχημα γιά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας, ἕνα ἀπό τά κυριότερα αἰτήματα τῶν Συνομοσπονδιῶν ἦταν ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου γιά τίς κοινωνικές ἀσφαλίσεις.

Τό ΙΚΑ ἐπί δικτατορίας δέν παρεῖχε ἱκανοποιητική ἀσφάλιση, παρά τό ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι πλήρωναν μεγάλες εἰσφορές. Οἱ συντάξεις ἦταν πενιχρές, ὑπολογίζονται κατά μέσον ὅρο σέ 800 δραχμές. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ πενιχρότητα τῶν

συντάξεων κατά κύριο λόγο ὁδήγησε τούς ἐργαζομένους στό νά ἱδρύσουν ταμεῖα ἐπικουρικῆς ἀσφαλίσεως. Καί ἡ περίθαλψη πού παρεῖχε τό ΙΚΑ ἐπί δικτατορίας ἦταν ἀνεπαρκέστατη. Ἀρκεῖ νά σημειωθεῖ ὅτι, ἐνῶ ἡ φυματίωση μάστιζε πολλούς κλάδους ἐργαζομένων, ἡ δικτατορία δέν ἵδρυσε οὔτε ἕνα Σανατόριο γιά τούς ἐργάτες[1].

Στήν περίοδο 1939 - 40, μέ τό πρόσχημα τῆς ἐθνικῆς ἄμυνας, ἡ δικτατορία κατάσχεσε, μέ τή μορφή δανείων πρός τό κράτος, ὅλα τά ἀποθεματικά τῶν ἀσφαλιστικῶν ὀργανισμῶν πού ἔφταναν τά 850 ἑκατομμύρια δραχμές, ἀπό τά ὁποῖα 500 ἑκατομμύρια ἦταν τοῦ ΙΚΑ.

Ὁ δικτάτορας παρουσίαζε σάν παροχές πρός τούς ἐργάτες τά τεράστια κονδύλια πού διέθετε στούς διάφορους ἐργατοκαπήλους, τούς ἐπικεφαλῆς τῶν «ἐργατικῶν ὀργανώσεων» τῶν κρατικοποιημένων καί φασιστικοποιημένων συνδικάτων. Νά μερικά ἀπό τά φανερά κονδύλια πού προέρχονταν ἀπό τόν ἱδρώτα τῶν ἐργατῶν καί πήγαιναν ὑπέρ τῶν ἐργατοκαπήλων:

«Διεθέσαμεν ποσόν 10.400.000 δραχμῶν πρός στέγασιν καί ΕΥΠΡΟΣΩΠΟΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΝ τῶν ἐπαγγελματικῶν καί ἐργατικῶν ὀργανώσεων τῶν πόλεων Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Θεσσαλονίκης, Πατρῶν, Βόλου καί Καβάλας...»[2].

Τό ἀκίνητο τῆς Συνομοσπονδίας στήν ὁδό Πατησίων 69 ἀγοράστηκε μέ τό ὑπερβολικό ποσό τῶν 5.709.000 δραχμῶν. Οἱ μισθοί πού πλήρωνε ἡ ΓΣΕΕ στό σμῆνος τῶν ὑπαλλήλων καί ἀργομίσθων ξεπερνοῦσαν τό 1.500.000 τόν μήνα. Τί εἴδους ὑπάλληλοι ἦταν αὐτοί; Νά ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα: Ἕνας τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τοῦ Ι. Μεταξᾶ, πο-

1. Σύμφωνα μέ τίς ἐπίσημες στατιστικές, 15.000 Ἕλληνες προσβάλλονταν τό χρόνο ἀπό φυματίωση. Ἡ Ἑλλάδα κατεῖχε μιά ἀπό τίς πρῶτες θέσεις στήν Εὐρώπη στή νοσηρότητα καί θνησιμότητα ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀρρώστια αὐτή.

2. Ἀνακοινώσεις Ι. Μεταξᾶ, 2 Ὀκτωβρίου 1936.

λιτευόμενος συνεχῶς μετά τήν ἀπελευθέρωση, ἔπαιρνε 5.000 δραχμές τόν μήνα (ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες θέσεις πού εἶχε) γιά νά μελετήσει «τό ὑπαλληλικόν ζήτημα καί τήν ἀνεργίαν τῶν διανοουμένων». Βέβαια, ὁ ἄνθρωπος δέν εἶχε ἰδέα ἀπό τά ζητήματα αὐτά καί οὔτε ποτέ ἀσχολήθηκε.

Οἱ «προικοδοτήσεις» ἐργατριῶν ἦταν μιά ἄλλη πηγή πλουτισμοῦ τῶν ἐργατοκαπήλων τῆς ΓΣΕΕ.

Ὕστερα ἀπό τήν κατάρρευση, ἡ πρώτη κατοχική κυβέρνηση, πού ἤθελε νά στρέψει τήν προσοχή τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἀπό τόν ἀγώνα κατά τόν κατακτητῶν στόν χαρτοπόλεμο κατά τῆς 4ης Αὐγούστου, διέταξε ἔλεγχο στή ΓΣΕΕ. Οἱ ρεμοῦλες πού ἀποκαλύφθηκαν μέ τήν ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἔκανε τόν ἔλεγχο, ξεπέρασαν κάθε φαντασία.

Πότε γιά τόν ἕνα λόγο καί πότε γιά τόν ἄλλο οἱ ἐργάτες ὑποχρεώνονταν νά παραχωροῦν «αὐθορμήτως» τουλάχιστον ἕνα ἡμερομίσθιο τόν χρόνο. Ἀπό τίς εἰσφορές αὐτές εἰσπράχθηκαν πάνω ἀπό 100 ἑκατομμύρια δραχμές γιά τήν ἵδρυση «Ἐργατικῆς Στέγης», ἡ ὁποία ὅμως δέν ἱδρύθηκε ποτέ.

Οἱ ἀγρότες καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία

Τά στοιχεῖα πού παραθέσαμε παραπάνω γιά τό ἀγροτικό εἰσόδημα δείχνουν ὅτι ἡ δικτατορία εἶχε καταδικάσει τούς ἀγρότες στήν πείνα καί τήν ἐξαθλίωση.

Ὁ νόμος 677)1937 γιά τή ρύθμιση τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν τόν ὁποῖο ἡ δικτατορία διατυμπάνιζε ὡς σταθμό στήν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καί ὡς λύση τοῦ ἀγροτικοῦ προβλήματος, στήν πραγματικότητα κατέληγε σέ μεγαλύτερη ληστεία τῆς ἀγροτιᾶς. Γιατί ἐνῶ οἱ ἀγρότες πρίν ἀπό τή δικτατορία πάλευαν γιά τήν ἀπόσβεση ὅλων τῶν χρεῶν, ὁ Ι. Μεταξᾶς χάρισε ἕνα μικρό ποσοστό ἀπό τά ἰδιωτικά χρέη καί ἔκαμε ὑποχρεωτική καί ἄμεση τήν καταβολή τῶν ὑπολοίπων. Ταυτόχρονα κατέβασε τό συνολικό χρόνο γιά τήν ἐξόφληση τοῦ χρέους τῶν ἀποκαταστημένων καλλιεργητῶν στή γῆ πού ἀπαλλοτριώθηκε ὕστερα ἀπό τό 1923 ἀπό 30 χρόνια σέ 25.

Ἀλλά ἡ κυριότερη ληστεία τῶν ἀγροτῶν γινόταν ἀπό

τούς διάφορους ὀργανισμούς καί ἀπό τό τραπεζικό κεφάλαιο. Ἀσύδοτοι πιά, ἀφοῦ ἡ δικτατορία κρατοῦσε μέ τήν τρομοκρατία φιμωμένο τό στόμα τῶν ἀγροτῶν, οἱ διάφοροι ὀργανισμοί ΑΣΟ, ΚΕΠΕΣ, οἱ καπνέμποροι, ἡ Ἑταιρία Λιπασμάτων, ἀλλά σέ πρώτη μοῖρα ἡ Ἀγροτική Τράπεζα τούς καταλήστευαν καί τούς βύθιζαν στά χρέη καί στή δυστυχία.

Ὁ Ι. Μεταξᾶς δέν πῆρε κανένα μέτρο γιά νά ἀπελευθερώσει τούς ἀγρότες ἀπό τούς τσιφλικάδες, τίς ξένες ἑταιρίες (Κωπαΐδας, Ξηνιάδας, Λεσίνι κλπ.) καί νά ἀποκαταστήσει τούς ἀκτήμονες. Ἀντίθετα τούς παρέδωσε δέσμιους στήν Ἀγροτική Τράπεζα, πού μονοπώλησε τήν ἀγροτική πίστη καί ἔγινε ὁ μεγαλύτερος τοκογλύφος.

Ἡ Ἀγροτική Τράπεζα ἀπόφευγε τή χορήγηση μεσοπροθέσμων καί μακροπροθέσμων δανείων πού δημιουργοῦν τίς δυνατότητες γιά τήν πραγματοποίηση ἐγγειοβελτιωτικῶν καί ἄλλων ἔργων, γιά τόν ἐξοπλισμό τῆς γεωργίας μέ σύγχρονα τεχνικά μέσα. Στήν 4ετία 1936 - 1939 ἡ Ἀγροτική Τράπεζα χορήγησε 6.222 ἑκατομμύρια δραχμῶν γιά «δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ» καί γιά τή συγκέντρωση τῶν γεωργικῶν προϊόντων καί μόνο 1297 ἑκατομμύρια δραχμῶν γιά μεσοπρόθεσμα καί μακροπρόθεσμα δάνεια[1].

Ἡ Ἀγροτική Τράπεζα ἀκολούθησε τό τοκογλυφικό πιστωτικό σύστημα τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας πού, ὅπως τονίζει ὁ καθηγητής Χ. Εὐελπίδης[2], «ἀποβλέπει εἰς τήν ἐξυπηρέτησιν τῶν μεγάλων κυρίως κτηματιῶν (καλλιεργητικά δάνεια καί ἐνυπόθηκη πίστη) καί ὄχι τῶν μικρῶν καλλιεργητῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κυρίως ἀνάγκην ἐνισχύσεως. Ἔπειτα εἰσήγαγεν ἀφόρητον γραφειοκρατίαν διά τήν χορήγησιν τῶν δανείων εἰς τόν χωρικόν, ὁ ὁποῖος διημέρευε πολλάκις ἔξω τῶν θυρίδων τῆς Τραπέζης. Ἐξ ἄλλου δέν προώθησε τήν συνε-

1. Βλέπε Λ. Στρίγκου: «Τὸ Ἀγροτικό μας πρόβλημα», Εἰσήγηση στό 7ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΕ, «Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση», ἀριθ. φύλλου 42.

2. Χρ. Εὐελπίδη: «Ἡ Γεωργία στήν Ἑλλάδα». Οἰκονομική καί κοινωνική ἄποψη. Ἐκδόσεις «Ὁ Λόγος», Ἀθῆναι 1944.

ταιριστικήν πίστιν (.....) ἀλλ' οὔτε ἀνέπτυξεν ὅσον ἔπρεπε τήν χορήγησιν δανείων βελτιώσεων».

Ὁ Χρ. Εὐελπίδης χαρακτηρίζει τά καλλιεργητικά δάνεια «ἄντλησιν εἰς τόν Πίθον τῶν Δαναΐδων». Ἀλλά τό τραπεζικό κεφάλαιο προτιμᾶ τά βραχυπρόθεσμα δάνεια πού τοῦ ἀποδίδουν μέ τή μορφή τόκων, τόκων ὑπερημερίας, ἀσφαλίστρων καί προμηθειῶν 15%.

Ἐνῶ ὅμως ἡ δικτατορία ὑποδούλωνε καί λήστευε μ' αὐτό τόν τρόπο τούς Ἕλληνες ἀγρότες, τούς ὑποχρέωνε ταυτόχρονα νά ἐκδηλώνουν «αὐθόρμητα» τόν ἐνθουσιασμό τους γιά τό κυβερνητικό ἔργο, νά χειροκροτοῦν τόν δικτάτορα καί τούς διαφόρους ἀγροτοπατέρες καί ν' ἀποστέλλουν «τηλεγραφήματα εὐγνωμοσύνης». Χαρακτηριστικές γιά τίς σκηνοθετημένες αὐτές ἐκδηλώσεις εἶναι οἱ ἐγκύκλιοι πού ἔστελνε ἡ «Ἕνωσις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν» πρός τίς ἀγροτικές ὀργανώσεις. Σέ μιά τέτια π.χ. ἐγκύκλιο πρός τούς συνεταιρισμούς καί ὀργανώσεις τῆς περιφερείας Ἀγρινίου, μέ ἡμερομηνία 1 Ἰουνίου 1938 καθορίζεται ὁ τρόπος τῆς ὑποδοχῆς τοῦ «Πρώτου Ἀγρότου» πού θά πήγαινε ἐκεῖ. Ἀφοῦ στήν ἀρχή ἀναφέρεται ὅτι

«ἕκαστος συνεταιρισμός καί ὀργάνωσις ὑποχρεοῦνται ν' ἀποστείλωσιν ἐκ τῶν μελῶν των 50 ἄτομα... νά ἔχωσιν ἐπί κεφαλῆς τῆς ἀντιπροσωπείας πινακίδας... νά παραθέσωσι γεῦμα εἰς τόν κ. Πρόεδρον,

καθορίζεται ὅτι

«ἡ δαπάνη τῆς ὑποδοχῆς ἐν γένει καί τοῦ γεύματος θέλει βαρύνει ἅπαντας τούς συνεταιρισμούς... κατανεμομένη εἰς τά μέλη των...».

Ἡ ἐγκύκλιος καταλήγει μέ τό ἑξῆς ἀμίμητο:

«Ἐπίσης σκόπιμον θεωροῦμεν νά φέρωμεν εἰς γνῶσιν σας, ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις δέον νά γίνωνται διά ζητωκραυγῶν καί οὐχί μόνον διά χειροκροτημάτων».

Ἡ δικτατορία ἀφαίρεσε στήν οὐσία ἀπό τούς ἀγρότες τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι. Ἡ Ὁμοσπονδία Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ὅπως γράφει ὁ καθηγητής Χρ. Εὐελπίδης

«μετετράπη ὑπό τῆς κυβερνήσεως τῆς 4ης Αὐγούστου εἰς ἡμικρατικήν ἀναγκαστικήν ὀργάνωσιν ἐπιδιώκουσαν ἀλλοίους ἀπό γεωργικούς ἤ συνεταιριστικούς σκοπούς»[1].

Τή μετατροπή αὐτή τῶν σκοπῶν καί τοῦ χαρακτήρα τῆς Ὁμοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν «νομιμοποίησε» ἡ 4η Αὐγούστου μέ τόν Ἀναγκαστικό Νόμο 1154) 1938.

Ὁ Μεταξᾶς κατάργησε καί τούς Ἀγροτικούς Συλλόγους πού ἦταν ἕνα ὄργανο πάλης τῶν ἀγροτῶν γιά τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τους.

«Οἱ ὀργανισμοί οὗτοι — μᾶς πληροφορεῖ ὁ καθηγητής Εὐελπίδης — μετωνομάσθησαν εἰς Οἴκους τοῦ Ἀγρότου καί ἐστερήθησαν συγχρόνως τάς ἀναγκαίας διά τόν σκοπόν των αὐτοβουλίας ὑπό τῆς κυβερνήσεως τῆς 4ης Αὐγούστου, ἵνα καταργηθοῦν τελικῶς διά τοῦ νόμου 21 τοῦ 1941»[2].

Μέ τόν Α. Ν. 830) 1937 ἡ δικτατορία διέλυσε καί τόν «Ἐθνικό Σύνδεσμο Ἀμπελοκτημόνων» πού εἶχε ἱδρυθεῖ τό 1926 καί σκοπός του ἦταν ἡ φροντίδα γιά τό κρασί καί ἡ προάσπιση τῶν συμφερόντων τῶν ἀμπελοκτημόνων.

Τέλος καί ἡ ἐκπροσώπηση τῶν ἀγροτῶν στούς διάφορους ὀργανισμούς (ΑΣΟ, ΚΕΠΕΣ κ.λ.) ἔγινε εἰκονική ἤ καταργήθηκε ἐντελῶς, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἐνίσχυση τοῦ ἀντιαγροτικοῦ - ἐκμεταλλευτικοῦ χαρακτήρα τους ἤ

«τόν μαρασμόν τοῦ πλείστου τῶν ὀργανισμῶν αὐτῶν καί συχνά τήν διασπάθισιν τῆς περιουσίας των εἰς ξένα πρός τόν σκοπόν των ἔργα»[3].

Ὁ μέσος ὅρος τοῦ εἰσοδήματος τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένει-

1. Χρ. Εὐελπίδη: «Ἡ γεωργία τῆς Ἑλλάδος».
2. Τό ἴδιο, σελ. 143.
3. Χρ. Εὐελπίδη, τό ἴδιο.

ας ὑπολογίστηκε γιά τό 1936 σέ 21.000 δραχμές τό χρόνο, ἐνῶ τά ἔξοδα γιά τή συντήρησή της ἦταν 28.000 τό χρόνο[1].

Ἡ ὑπερβολική δασμολογική προστασία τῆς βιομηχανίας καί ἡ ἀσυδοσία τῶν μεγαλοεπιχειρηματιῶν κατά τήν περίοδο τῆς δικτατορίας στήν αὔξηση τῶν τιμῶν εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα νά μεγαλώσει τό ἄνοιγμα μεταξύ τῶν τιμῶν τῶν βιομηχανικῶν καί ἀγροτικῶν προϊόντων. Καθρέφτης γιά τήν ἐξαθλίωση τοῦ ἀγροτικοῦ μας πληθυσμοῦ εἶναι ἡ κατοικία του:

«Τό ἀγροτικό σπίτι ἦτο κατά κανόνα κακοκτισμένο καί στενόχωρον, κυρίως εἰς τά πρώην τσιφλίκια, ὅπου ἀπετελεῖτο συχνά ἀπό ἕνα καί μόνον δωμάτιον, ἄνευ ξυλίνου δαπέδου καί ἐνίοτε ἄνευ παραθύρου»[2].

Ὁ Μεταξᾶς, παρά τίς μεγαλόστομες δημαγωγίες του, δέν ἔκανε τίποτα τό οὐσιαστικό στά 4½ χρόνια πού κυβερνοῦσε γιά νά ξεπεράσει τίς χρόνιες ἀδυναμίες της ἡ ἑλληνική γεωργία. Καί τά φεουδαρχικά ὑπολείμματα ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν καί ἡ τεχνική καθυστέρηση τῆς ἀγροτικῆς μας οἰκονομίας παρέμενε: τό 1939 χρησιμοποιούνταν στή γεωργία 270.198 ξύλινα ἄροτρα καί 333.775 σιδερένια καί μόνο 1573 ἑλκυστῆρες καί 42 θεριζοαλωνιστικές μηχανές.

Ἡ περίφημη ἐξόρμηση γιά τά δάση ἔγινε μέ τέτιο τρόπο πού κατέληξε σέ βάρος τῆς κτηνοτροφίας μας καί ἰδιαίτερα στήν ἐξόντωση τῆς γίδας. Ἀπόδειξη τῆς τεχνικῆς καθυστέρησης ἦταν καί οἱ χαμηλές ἀποδόσεις κατά στρέμμα. Ἰδιαίτερα οἱ ἀποδόσεις τοῦ καπνοῦ, βαμβακιοῦ καί σταφίδας ἔπεσαν κατά τή διάρκεια τῆς δικτατορίας.

1. Γ. Τρίμη: «Ἡ κοινωνική πολιτική τῆς τελευταίας δκταετίας», σελ.9 καί Χρ. Εὐελπίδη: Τό ἴδιο.

2. Χρ. Εὐελπίδη: «Ἡ γεωργία τῆς Ἑλλάδος», σελ. 27.

Ἀντιλαϊκή φορολογία

Ὁ τιμάριθμος ἀνέβηκε κατά τήν περίοδο τῆς δικτατορίας περίπου 50%. Ἡ ἀκρίβεια ἦταν τόσο μεγάλη καί ἡ ἀγανάκτηση τῶν ἐργαζομένων τόσο φανερή, παρά τά τρομοκρατικά μέτρα, ὥστε ὁ Ι. Μεταξᾶς ὑποχρεώθηκε νά ἀνακοινώσει ὅτι

«συνεστήθη ἐπιτροπή διά τήν μελέτην τοῦ κόστους τῆς ζωῆς καί τήν ὑπόδειξιν τῶν μέσων διά τήν καταπολέμησιν τῶν αἰτίων πού προκαλοῦν ἀδικαιολογήτως ὑπερτίμησιν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης»[1].

Δέν ἦταν λιγότερο ἀντιλαϊκή ἡ δημοσιονομική πολιτική τῆς δικτατορίας. Ἐνῶ ὁ Ι. Μεταξᾶς εἶχε ὑποσχεθεῖ ὅτι θά ἔκανε οἰκονομίες 1.600 ἑκατ. δραχμῶν καί κατηγοροῦσε τίς προηγούμενες κυβερνήσεις γιά σπατάλες, στό δεύτερο χρόνο τῆς δικτατορίας, οἱ δαπάνες τοῦ προϋπολογισμοῦ αὐξήθηκαν κατά 5 δισεκατομμύρια, δηλαδή ἀνέβηκαν ἀπό 11 δίς σέ 16 δίς. Ὁ δικτάτορας δικαιολόγησε τίς δαπάνες αὐτές καί τή βαρειά φορολογία, πού ἐπέβαλε στόν λαό (τρία περίπου δίς νέοι φόροι), μέ τίς ἀνάγκες τῆς «ἐθνικῆς ἀμύνης» καί τῆς «κοινωνικῆς προνοίας». Ἀλλά οἱ δαπάνες γιά τήν ἐθνική ἄμυνα καί τήν κοινωνική πρόνοια δέν ἀπορρόφησαν στήν πραγματικότητα πάνω ἀπό τά 2 δίς, «τῶν τριῶν καί πλέον δισεκατομμυρίων (ὅπως κατήγγειλε σέ προκήρυξή του ὁ Γ. Καφαντάρης) ἀπορροφηθέντων ἀπό τήν διοίκησιν τῆς «ἀχορτάγου φατρίας». Στήν πραγματικότητα δηλαδή τά τεράστια αὐτά ποσά, πού ἔπαιρνε ἡ δικτατορία ἀπό τό ὑστέρημα τοῦ λαοῦ, πήγαιναν στήν στρατιά τῶν χαφιέδων, τῶν «ἡμετέρων», τῶν ἀργομίσθων κλπ. κλπ. Παρά τήν ἀφαίμαξη ὅμως αὐτή τῶν ἐργαζομένων, ὁ Ι. Μεταξᾶς δέν κατόρθωνε νά ἰσοσκελίσει τόν προϋπολογισμό, πού ἄφηνε συνεχῶς ἔλλειμμα ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων.

1. Ἐφημερίδες 1ης Δεκεμβρίου 1938.

Σύμφωνα μέ τίς στατιστικές τῆς ἴδιας τῆς δικτατορίας[1], τό 1936 — 37 τό δημόσιο εἰσέπραξε 2.308.100 δραχμές ἀπό ἄμεσους φόρους καί ἀπό ἔμμεσους (στούς ὁποίους δέν ὑπολογίζονται οἱ εἰσπράξεις τῶν μονοπωλίων γιά κανένα ἀπό τά τέσσερα ἔτη) 5.800.000, δηλαδή σύνολο 8.108.100. Τό 1937 — 38 2.750.000 ἀπό ἄμεσους καί 6.453.000 ἀπό ἔμμεσους, δηλαδή σύνολο 9.203.000. Τό 1938 — 39, 2.893.000 ἀπό ἄμεσους καί 6.520.000 ἀπό ἔμμεσους, δηλαδή σύνολο 9.413.000. Τό 1939 — 40 τέλος, 2.920.000 ἀπό ἄμεσους καί 6.190.000 ἀπό ἔμμεσους, δηλαδή σύνολο 9.110.000.

Ἡ φορολογία καί γενικά ἡ δημοσιονομική πολιτική τῆς 4ης Αὐγούστου ὄξυνε τήν ἀνισότητα στήν κατανομή τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ δικτατορία δικαιολογοῦσε τίς διευκολύνσεις πρός τό μεγάλο κεφάλαιο ὡς «μείωσιν τῶν φορολογικῶν βαρῶν, ἅτινα πλήττουν τήν ἐθνικήν παραγωγήν»[2]. Ἀλλά καί ὅταν ἐπέβαλλε φόρους πού ἀφοροῦσαν τό μεγάλο κεφάλαιο οἱ ἐπιχειρήσεις εἶχαν τήν δυνατότητα νά τούς φορτώνουν στίς πλάτες τοῦ Λαοῦ μέ τίς αὐξήσεις τῶν τιμῶν.

Ὁρισμένες ἀπό τίς νέες φορολογίες πού ἐπέβαλε ἡ δικτατορία ἦταν: ὁ «ἐπί τριετίαν προσωρινός φόρος ἐπί τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς (διά τοῦ Α.Ν. 2287/1940) πρός ἀντιμετώπισιν τῶν δαπανῶν ἐθνικῆς ἀμύνης», ὁ «ἔκτακτος προσωρινός φόρος ἐπί τῶν κερδῶν τῶν φορτηγῶν πλοίων» (νόμοι 2075 καί 2228), ὁ «φόρος πολυτελείας», (νόμος 1991/39), ὁ «φόρος καταναλώσεως καπνοῦ» (Α.Ν. 1973/39) κ.λ. κ.λ.[3].

Σύμφωνα μέ τή μελέτη τῆς ΟΥΝΡΡΑ, τό 1938, 2.841.600 Ἕλληνες εἶχαν ἐτήσιο εἰσόδημα 4.152 (ἐνῶ, κατά τούς ἴδιους ὑπολογισμούς, ἦταν ἀπαραίτητο γιά μιά στοιχειωδῶς ἄνετη ζωή ἀτομικό ἐτήσιο εἰσόδημα περίπου 25.000 δραχ-

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Γ', σελ. 63.

2. Τό ἴδιο, σελ. 57.

3. Τό ἴδιο, σελ. 59—62.

μῶν). Καί ὅμως ἀπό αὐτό τό εἰσόδημα πείνας πλήρωναν τά 15,54% σέ ἄμεσους καί ἔμμεσους φόρους.

2.733.000 πρόσωπα, μέ ἐτήσιο εἰσόδημα κατά κεφαλήν 8.400, πλήρωναν τά 22,41% γιά φόρους. 1.103.000 πρόσωπα μέ 15.415 ἐτήσιο ἀτομικό εἰσόδημα πλήρωναν τά 26,75%. 275.000, μέ ἀτομικό εἰσόδημα 29.957, πλήρωναν τά 21,85%. 120.000 μέ εἰσόδημα 57.750 δραχμές πλήρωναν τά 21,41%. 23.000 πρόσωπα μέ εἰσόδημα 120.020 τά 23,77%.10.000 πρόσωπα μέ εἰσόδημα 211.500, πλήρωναν τά 20,79% καί 3.400 πρόσωπα μέ εἰσόδημα 562,360 δραχμές πλήρωναν μόνο τά 17,53%.

Ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά φαίνεται ἀνάγλυφα ὁ ἀντιλαϊκός χαρακτήρας τοῦ φορολογικοῦ συστήματος τῆς δικτατορίας. Ὁ Γ. Νέζης, συγκρίνοντας τά εἰσοδήματα τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας κατηγορίας (4.152 καί 562.369 δραχμές ἀντίστοιχα) καί τούς φόρους πού πλήρωναν ἐπί δικτατορίας (15,54% καί 17,53%) ἀντίστοιχα, συμπεραίνει:

«Ἑπομένως ἐπιβαρύνεται ἀναλογικῶς μέ τό αὐτό ποσοστόν τό εἰσόδημα τῆς πείνης καί τό εἰσόδημα τοῦ πλούτου. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τήν ὕπαρξιν καταθλιπτικῆς ἐμμέσου φορολογίας καί ἀφ' ἑτέρου εἰς τήν ἐλαττωματικήν ἐφαρμογήν τῆς ἀμέσου φορολογίας»[1].

Πραγματικά ἡ ἄμεσος φορολογία ἀντιπροσώπευε τά 21% καί ἡ ἔμμεσος, ἡ κατ' ἐξοχήν ἀντιλαϊκή, τά 79%. Ἐξάλλου ἡ φοροδιαφυγή τῶν μεγάλων εἰσοδημάτων ἦταν σημαντική. Ὁ Γ. Νέζης ὑπολογίζει ὅτι, ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ φοροδιαφυγή, τήν ὁποίαν ἀνέχονταν ἤ καί εὐνοοῦσαν οἱ τεταρτοαυγουστιανοί πράκτορες καί ὑπηρέτες τοῦ μεγάλου κεφαλαίου, ἡ φορολογία τῶν μεγάλων εἰσοδημάτων, σύμφωνα μέ τούς νόμους, ἔπρεπε νά φθάνει στά 25 — 40%...

1. Γ. Νέζη, τό ἴδιο, σελ. 15—16.

Τά κέρδη τοῦ μεγάλου κεφαλαίου

Ἡ τετραετία τῆς δικτατορίας ἦταν χρυσή ἐποχή γιά τό μεγάλο κεφάλαιο. Ἡ πολιτική τῆς 4ης Αὐγούστου, ἡ ἐντατική ἐκμετάλλευση τῶν ἐργαζομένων πού δέν εἶχαν τήν δυνατότητα νά προβάλουν ἀντίσταση, ἡ δασμολογική προστασία καί ἡ εὐνοϊκή διεθνής οἰκονομική συγκυρία βοήθησαν στή σημαντική αὔξηση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Τά διάφορα μεγάλα βιομηχανικά καί πιστωτικά συγκροτήματα τῆς χώρας ἀπεκόμισαν τεράστια κέρδη. Ἡ συγκέντρωση καί ἡ συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου προχώρησε σημαντικά. Ἡ Ἐθνική Τράπεζα, ἡ Τράπεζα Ἀθηνῶν, ἡ Ἑταιρία Λιπασμάτων, τό Καλυκοποιεῖο, ἡ ΠΑΟΥΕΡ, ὁρισμένοι καπνέμποροι, ἡ Ἑταιρία Λαναρᾶ κ. λ. θησαύρισαν καί συγκέντρωσαν στά χέρια τους μεγάλη οἰκονομική καί πολιτική δύναμη. Μόνο οἱ Ἠλιάσκοι τῆς Τραπέζης Ἀθηνῶν ἔλεγχαν στά 1939 τά 15% τῶν κεφαλαίων ὅλων τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν τῆς χώρας.

Ὁ Δ. Μπάτσης ὑπολογίζει τό ποσοστό τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους στήν περίοδο τῆς δικτατορίας σέ 25%. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας στίς κλωστοϋφαντουργίες ἔφτανε στά 400%[1]. Ὁ πολλαπλασιασμός τῆς τιμῆς (σέ δραχμές) τῶν μετοχῶν ὁρισμένων ἐπιχειρήσεων τήν περίοδο τῆς δικτατορίας εἶναι χαρακτηριστικός:

	1932	1938
Λιπάσματα	385	1.720
Καλυκοποιεῖο (Μποδοσάκης)	660	3.275
Ἐριουργία	142	322
Ἠλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι	488	890
Τράπεζα Ἑλλάδος	3.970	7.853
» Ἐθνική	47.877	69.322
» Ἐμπορική	230	549

1. Δ. Μπάτση: «Ἡ βαρειά βιομηχανία στήν Ἑλλάδα», τά Νέα Βιβλία, Ἀθήνα 1947, σελ. 410.

Τό ποσοστό κέρδους τοῦ ἐφοπλιστικοῦ κεφαλαίου, τό 1939, ὑπολογίζεται σέ 30%, πού σημαίνει μιά ὁλική μάζα τοῦ κέρδους 4.200.000 λίρες Ἀγγλίας ἤ 2.310.000.000 δραχμές[1].

Χαρακτηριστικά γιά τή συγκέντρωση, τή συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά καί τήν ὁλοένα στενότερη σύνδεση τοῦ βιομηχανικοῦ μέ τό τραπεζικό κεφάλαιο εἶναι τά παρακάτω στοιχεῖα:

Τό 1939, 670 ἀνώνυμες βιομηχανικές ἑταιρίες διαθέτουν κεφάλαια συνολικά (μετοχικά, ἀποθεματικά καί πιστωτικά) ἀξίας 20.329.372.133 δραχμές. Τό πιστωτικό κεφάλαιο, τμῆμα τοῦ παραπάνω κεφαλαίου, φτάνει τά 10.602.856.000 δρχ., δηλαδή τά 50% περίπου τοῦ συνολικοῦ. Στήν περίοδο 1938 - 39, 8 ἀνώνυμες ἑταιρίες μέ σύνολο μετοχικῶν κεφαλαίων 2,4 δίς παίρνουν πιστώσεις 8,7 δίς, ἐνῶ 343 ἀνώνυμες ἑταιρίες, μέ μετοχικά κεφάλαια 4,2 δίς παίρνουν πιστώσεις 8,2 δίς καί 612 ἑταιρίες μέ σύνολο μετοχικοῦ κεφαλαίου 2,2 δίς παίρνουν πιστώσεις μόνο 0,8 δίς. Ἰδιαίτερα εὐνοούμενες ἀπό τό κράτος καί τό πιστωτικό κεφάλαιο εἶναι: ἡ Ἑταιρία Πυριτιδοποιείου (Μποδοσάκης), ἡ ἀγγλική ΠΑΟΥΕΡ καί ἡ Ἑταιρία Χημικῶν Προϊόντων καί Λιπασμάτων (Κανελλόπουλος, Χαρίλαος κ.λ.).

Ὁμολογιοῦχοι — Ξένο κεφάλαιο — Ὑποτέλεια — Οἰκονομική ἐξάρτηση

Ἡ δικτατορία, πού παρουσιαζόταν σάν «ἐθνική ἐπανάστασις» καί κατηγοροῦσε τούς ἀντιπάλους της γιά προδότες, ὄχι μόνον συνέχισε τήν πολιτική τῆς ἐξάρτησης τῆς χώρας ἀπό τό ξένο κεφάλαιο, ἀλλά καί τήν δυνάμωσε καί δημιούργησε νέα δεσμά γιά τόν Ἑλληνικό Λαό. Σάν ἀντάλλαγμα γιά τήν ὑποστήριξη πού ἔδωσαν στή βασιλομεταξική δικτατορία ἡ ἀγγλική κυβέρνηση καί οἱ μεγαλοκεφαλαιοκρατικοί κύκλοι

1. Δ. Μπάτση: «Ἡ βαρειά βιομηχανία στήν Ἑλλάδα», σελ. 144.

τῆς 'Αγγλίας, ὁ Μεταξᾶς αὔξησε τό τοκοχρεολύσιο τοῦ δημοσίου χρέους ἀπό 30 σέ 40% γιά τό 1935 — 37 καί ἀργότερα (τό 1940) σέ 43%. Ἡ συμφωνία μέ τούς δμολογιούχους ἦταν μιά ἀπό τίς πρῶτες πράξεις τῆς δικτατορίας. Ἔγινε στίς 20 Αὐγούστου 1936. Ἀπό τότε ἄρχισαν μακρές διαπραγματεύσεις στίς δποῖες ἔλαβε δραστήρια μέρος καί ὁ Χάμπρο. Ἡ ἑλληνική κυβέρνηση ζητοῦσε ὁριστικό διακανονισμό, ἐνῶ οἱ δμολογιοῦχοι ἀνέβαλλαν συνεχῶς, ζητοῦσαν αὔξηση μεγαλύτερη ἀκόμα τῶν τοκοχρεολυσίων καί πέτυχαν τελικά τό 43%. Στίς διαπραγματεύσεις ἀναμίχτηκε κατά τά ταξίδια του στό Λονδίνο καί ὁ βασιλιάς Γεώργιος.

Τό 1937 τό ἐξωτερικό δημόσιο χρέος τῆς Ἑλλάδας ἦταν 2.479.453.335 χρυσά φράγκα, δηλαδή 37.191.800.000 δραχμές καί ἡ ἐξυπηρέτησή του ἀπορρόφησε τά 34% τῶν δημοσίων ἐσόδων τοῦ χρόνου αὐτοῦ. Χαρακτηριστικές δμολογίες τόσο γιά τήν ἁρπαχτικότητα τῶν Ἄγγλων τοκογλύφων καί τήν ἀποθράσυνσή τους, μετά τήν ἐπιβολή τῆς ἀγγλοβασιλικῆς τεταρτοαυγουστιανῆς δικτατορίας, ὅσο καί γιά τήν ὑποτέλεια τῆς δικτατορίας ἀπέναντι στό ἀγγλικό κεφάλαιο περιέχονται στήν ἐπίσημη ἀλληλογραφία τοῦ Ι. Μεταξᾶ καί τῶν ἄλλων ἐπιτελῶν τῆς 4ης Αὐγούστου[1]. Λόγου χάρη ὁ Ι. Μεταξᾶς γράφει τήν 1 Μαρτίου 1937 πρός τόν πρεσβευτή τῆς Ἑλλάδας στό Λονδίνο Σιμόπουλο:

«Θέλω νά σᾶς εἴπω ὅμως γενικῶς διά τάς δυσχερείας, τάς ὁποίας λέγουν ὅτι συναντοῦν ἐδῶ αἱ ἀγγλικαί ἐπιχειρήσεις, ὅτι νομίζω, ὅτι εἶναι μᾶλλον φανταστικαί αἱ δυσχέρειαι αὗται, διότι πραγματικῶς δύναται νά εἴπη κανείς ὅτι αἱ μόναι προνομιακαί ἐπιχειρήσεις ἐν Ἑλλάδι εἶναι αἱ Ἀγγλικαί[2]. (....) Δύναμαι ὅμως νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι πολλάκις καί οἱ ἐδῶ ἐρχόμενοι ὅπως συζητήσωμεν ἀγγλικάς ὑποθέσεις Ἄγγλοι διαπνέονται ἀπό ἕνα αἴσθημα ἰδιαίτερον, ὅταν ἔρχωνται εἰς τήν Ἑλλάδα, τό ὁποῖον δέν ἔχουν ὅταν μεταβαίνουν διά νά συζητήσουν εἰς τήν Τουρκίαν ἤ τήν Γιουγκοσλαυΐαν καί διά τοῦτο αἱ ἐκεῖ ὑποθέσεις των λύονται πολλάκις πρός τό συμφέρον μᾶλλον αὐτῶν τῶν χωρῶν καί οὐχί τῶν Ἄγγλων ἐπιχειρηματιῶν. Πιστεύω ὅτι μέ ἐννοεῖτε διά νά μή εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας. Καί ἀναφέρω ὡς παράδειγμα ἀκριβῶς αὐτό διά τό ὁποῖον μοῦ γράφετε διά τήν ἐπιστολήν τοῦ λόρδου Bessborough. Ἄν μάλιστα ἀνοίξητε τόν φάκελόν σας πού ἔχετε αὐτοῦ τῶν διαπραγματεύσεων, θά ἴδητε τό ζήτημα πλήρως. Συνεφωνήσαμεν πέρυσι τόν Σεπτέμβριον νά πληρώσωμεν 40 τοῖς ἑκατόν διά τό 1935 - 1936 καί 1936 - 1937, ὑπό τόν ὅρον νά προβῶμεν ἀμέσως εἰς διαπραγματεύσεις ὁριστικοῦ διακανονισμοῦ, ὁ ὁποῖος νά ἰσχύση ἀπό τῆς 1ης Ἀπριλίου 1937. Οἱ Ἄγγλοι τό ἐδέχθησαν, συνεφώνησαν δέ ὅτι ὅλαι αἱ διαπραγματεύσεις θά ἐγίνοντο δι' ἐπιστολῶν καί ἐγγράφων μέχρις ὅτου καταλήξωμεν εἰς ὁριστικά συμπεράσματα καί τότε μόνον θά ἐγίνοντο συναντήσεις τῶν ἀντιπροσώπων μας εἰς Λονδῖνον. Ἤδη ἀπό τάς ἀρχάς τοῦ Ὀκτωβρίου ὁ κ. Μαντζαβῖνος ἔγραψε μακράν ἐπιστολήν εἰς τόν κ. Νυμάγιερ, εἰς τήν ὁποίαν ἐξέθετε τάς ἑλληνικάς ἀπόψεις. Εἰς αὐτήν ὁ Νυμάγιερ δέν ἀπήντησε παρά μόνον τήν 1ην Δεκεμβρίου καί ἔφερε μερικάς παρατηρήσεις. Καί κατόπιν τούτου ἀπήντησεν ὅτι θά τοῦ γράψη δι' ἐπιστολῆς λεπτομερείας. Μέχρι τοῦδε δέν ἐλάβομεν τοιαύτην ἐπιστολήν οὔτε ἐκ μέρους ἄλλου τινός Ἄγγλου Ἀντιπροσώπου τῶν Ὁμολογιούχων. Ἑπομένως ὁ συμφωνηθείς ὅρος τοῦ νά γίνουν αἱ διαπραγματεύσεις δι' ἐγγράφων συζητήσεων μέχρις ὅτου καταλήξουν εἰς συμπεράσματα δέν ἐξεπληρώθη. Ἤδη ὁ κ. Bessborough μᾶς στέλλει τηλεγράφημα καί μᾶς καλεῖ νά ἔλθωμεν εἰς τό Λονδῖνον διά νά συζητήσωμεν. Δέν θέλω νά ἐρωτήσω ἐάν παρόμοια πράγματα θά ἦτο δυνατόν νά συμβοῦν μέ τήν Βουλγα-

1. Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, τόμος Δ', σελ. 277, 677, 682—692, 700—706.

2. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μας.

ρίαν, Γιουγκοσλαυΐαν ἤ ἄλλην τινά τοιαύτην Δύναμιν.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν πολιτικήν Ἀγγλίαν ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι μᾶς ἔχει φερθῆ εἰς πᾶσαν περίστασιν μετ' ἐξαιρετικῆς ἀγάπης καί συμπαθείας καί τοῦτο τό βλέπω καθ' ἡμέραν ἐμπρός μου εἰς πᾶσαν περίστασιν. Ὀφείλω μάλιστα νά εἴπω ὅτι καί προσωπικῶς ἀκόμη ὀφείλω χάριτας διά τήν εὐμένειαν ἥ ὁποία μοί ἐπεδείχθη. Θέλω ὅμως νά ἐλπίζω ὅτι καί οἱ ἐμποροοικονομικοί κύκλοι θά δείξωσι καί αὐτοί ὁμοίας διαθέσεις διά τήν Ἑλλάδα».

Στίς 26 Δεκεμβρίου 1937, ὁ Σιμόπουλος γράφει στό Μεταξᾶ:

«Ἐννοῶ κάλλιστα τούς ὑμετέρους δισταγμούς διά τήν ἀποστολήν ἀντιπροσώπου ἐνταῦθα. Βεβαίως, ἐάν ἐπρόκειτο νά ἀποσταλῇ ἐξέχουσα προσωπικότης κατέχουσα ἐπίσημον θέσιν, θά ἐγίνετο γνωστή ἡ ἄφιξίς της καί θά προεκάλει σχόλια. Ὁ κ. Hambro δι' αὐτό ἐσκέφθη τόν κ. Διομήδην, ὅστις δέν ἔχει ἐπίσημον ἰδιότητα καί ἔρχεται ὡς ἰδιώτης ἐνίοτε ἐνταῦθα ἄνευ θορύβου. Οἱ Hambro[1] μάλιστα νομίζουν ὅτι θά ἦτο καλλίτερον νά σταλῇ ὑπάλληλός τις (.....) — γνωρίζω καλλίτερον παντός ἄλλου ὅτι ἐκάματε ὅ,τι οὐδεμία ἄλλη κυβέρνησις θά εἶχε τό σθένος νά κάμη. Τό Foreing Office ἐκτιμᾶ τοῦτο, ἀλλά οἱ σκληροτράχηλοι ἀντιπρόσωποι τῶν ὁμολογιούχων δέν ἐκάμφθησαν εἰσέτι».

1. Οἱ Χάμπρο εἶχαν καί τοποθετήσεις στήν Ἑλλάδα, ὅπως π.χ. στήν ἑταιρία ἑλληνικῶν σιδηροδρόμων πού ἦταν ἀγγλική... Τό Μάρτιο τοῦ 1937 ἐπισκέφθηκαν τήν Ἑλλάδα (οἱ Ο. Χάμπρο καί Κ. Χάμπρο) καί εἶχαν συνομιλίες μέ τό διοικητή τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδας κ.λ.

Ἐπίσης ὁ Σιμόπουλος, στίς 15 Ἰανουαρίου 1938, ἐκθέτει στό Μεταξᾶ τό περιεχόμενο συνομιλίας του μέ τό λόρδο Bessborough:

«Τῷ ἀπήντησα ὅτι δέν παραγνωρίζω τό δίκαιον τῶν δανειστῶν καί εἶναι φυσικόν νά θέλουν νά λάβουν ὅ,τι ἐδάνεισαν καί δέν τούς ἀδικῶ ἐν ἀμεροληψίᾳ κρίνων αὐτούς. Θά ἐπεθύμουν ὅμως μέ τήν αὐτήν ἀμεροληψίαν νά κρίνη καί τήν ἰδικήν μας ἄποψιν. Ὁ νῦν Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ἐξηκολούθησα, ἀντιθέτως πρός τά παράπονα τῶν ὁμολογιούχων, ἐπέδειξε τάς καλλιτέρας διαθέσεις καί παρά τάς γνώμας τῶν πρώην πρωθυπουργῶν ὅτι οὐδέ ὀβολόν πέραν τοῦ 35% ἔδει νά δώση (τινές δέ ὑπεστήριξαν καί ὀλιγώτερον ἔτι ποσοστόν) ἐχορήγησε τό 40% διά δύο ἔτη καί προέτεινε κατόπιν ἀνώτερον ποσοστόν διά τόν ὁριστικόν διακανονισμόν».

Τό ἑλληνογερμανικό κλῆριγκ

Ταυτόχρονα, μέ τό ἑλληνογερμανικό κλῆριγκ, προσανατόλισε τό ἐξωτερικό ἐμπόριο τῆς χώρας μονόπλευρα πρός τή χιτλερική Γερμανία. Ἀπό τό 1930 ὥς τό 1938 οἱ εἰσαγωγές ἀπό τή Γερμανία αὐξήθηκαν ἀπό 10 σέ 28,8% καί οἱ ἐξαγωγές ἀπό 23,5 σέ 38,8%. Ὅπως θά δοῦμε παρακάτω ἕνα σημαντικό μέρος τῶν ἑλληνικῶν ἐξαγωγῶν πρός τή χιτλερική Γερμανία ἦταν σιδηρομεταλλεύματα χρήσιμα γιά τίς πολεμικές προετοιμασίες τοῦ Χίτλερ. Ἐξάλλου ὁ Χίτλερ ἀξιοποίησε τίς οἰκονομικές σχέσεις μέ τήν Ἑλλάδα γιά πολιτική διείσδυση, δημιουργία πρακτόρων κ.λ. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ ἐξάρτηση ἀπό τό γερμανικό ἐξωτερικό ἐμπόριο κάθε ἄλλο παρά ἔλυσε τό πρόβλημα τοῦ ἐμπορικοῦ μας ἰσοζυγίου πού ἡ συνεχής ἐλλειμματικότητά του εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καθυστερημένης διάρθρωσης τῆς οἰκονομίας μας: τό ἔλλειμμα τοῦ ἐμπο-

ρικοῦ μας ἰσοζυγίου ἦταν πάνω ἀπό 4.500 ἑκατομμύρια δραχμές τό χρόνο καί ἡ συμμετοχή τῶν βιομηχανικῶν μας προϊόντων στίς ἐξαγωγές κατώτερη ἀπό 7%.

Ὁ Σ. Μάξιμος, ἀναφερόμενος στίς συνέπειες τοῦ ἑλληνογερμανικοῦ κλῆριγκ, ἔγραφε ἀνάμεσα σέ ἄλλα:

«Ἐμπορεύματα ἑλληνικά προορισμένα γιά τό ἐξωτερικό περνούσανε στούς λογαριασμούς τοῦ ἑλληνογερμανικοῦ κλῆριγκ σάν ἐμπορεύματα ἐξαγόμενα στή Γερμανία, ἐνῶ βγαίνανε σέ ἀγορές μέ ἐλεύθερο συνάλλαγμα, πού τό εἰσέπραττε γιά λογαριασμό μας ἡ Γερμανία. Μέ τή χρεωκοπημένη νεομερκαντιλιστική σκέψη ὅτι τό συνάλλαγμα εἶναι τό πᾶν καί ὄχι τά ἐμπορεύματα, ἡ χώρα ἀποκλείστηκε ἀπό τίς φυσικές πηγές ἀνεφοδιασμοῦ τῆς βιομηχανίας της σέ πρῶτες ὕλες καί περιέπεσε σέ κατάσταση οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ἐξάρτησης, τέτοια πού τήν ἔρριξε στήν κατηγορία ἑνός χιτλερικοῦ ὑποπρακτορείου. Δέν καθόριζε πιά ἡ παραγωγή τά ἀνταλλακτέα εἴδη καί τήν ἀξία τους, ἀλλά ἡ ἐνεργητική συναλλαγή μέ τό ἐξωτερικό τό τί εἴδη ἔπρεπε νά παραχθοῦν καί σέ τί ποσότητες.

Ξέρουμε ποῦ μᾶς ὁδήγησε ἡ κατάσταση ἐκείνη. Κάθε τι πού συνδέει οἰκονομικά τήν Ἑλλάδα μέ τίς φιλελεύθερες χῶρες καταπολεμήθηκε λυσσαλέα μέχρις ὁριστικό ἀφανισμό. Τό ἀγγλικό Σίτυ ἔπαψε νά ἐλέγχει τήν ἑλληνική χρηματαγορά. Ὁ δόκτωρ Σάχτ ἔκανε τίς πρῶτες δηλώσεις ἐμφανίσεώς του στό ἑλληνικό στερέωμα· παίρναμε ἀπό τή χιτλερική Γερμανία ὅ,τι μᾶς χρειαζότανε καί ὅ,τι τῆς ἦτανε περιττό(!) ἐπειδή ἔπρεπε νά καλύψωμε τά ἐνεργητικά μας!! Στό τέλος, ὅταν πέσαμε στόν ἀλβανικό πόλεμο, δέν εἴχαμε μήτε συνάλλαγμα, μήτε καί τά εἴδη πού χρειαζόντανε. Ἀπό τά αὐτοκίνητα τού ἐπιταχτήκανε γιά μεταφορές στρατοῦ καί ὑλικοῦ στό ἀλβανικό μέτωπο λείπανε τά ἀνταλλακτικά!... Ἦτανε ἀπό καουτσούκ, βλέπετε, καί τό καουτσούκ ἤθελε συνάλλαγμα! Δέ μποροῦσε νά μπῆ κι αὐτό στό ἑλληνογερμανικό κλῆριγκ»[1].

1. Περιοδικό «Ἀνταῖος», τεῦχος 1ο, 1945.

Ἡ ἀντεθνική σύμβαση Κοῦπερ

Μιά ἀπό τίς πιό ἀντεθνικές ἐνέργειες τῆς δικτατορίας στόν τομέα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἦταν ἡ περίφημη σύμβαση Κοῦπερ, πού εἶναι γνωστή καί ὡς σύμβαση Ἀχελώου[1]. Οἱ ἀμερικανικές ἑταιρίες Hugh Cooper and Co Inc καί Chemical Construction Corporation, πού πῆραν τό 1936 τήν ἄδεια νά μελετήσουν τίς ἐνεργειακές δυνατότητες τοῦ Ἀχελώου, συγκρότησαν τήν «Ἑλληνική Ὑδροηλεκτρική Μεταλλουργική Ἑταιρία» πού ὑπόγραψε τήν σύμβαση μέ τό δημόσιο. Ἡ αποικιακή σύμβαση πού κυρώθηκε μέ τόν Α.Ν. 2220) 1940 ἔδινε στήν ἀνάδοχο ἑταιρία, δηλαδή στό ἀμερικανικό τράστ, τό ἀποκλειστικό δικαίωμα νά ἐκμεταλλεύεται τά νερά τοῦ Ἀχελώου καί τῶν παραποτάμων του Μέγδοβα, Ἀγραφιώτη, Ἀσπροπόταμου, νά ἱδρύσει ὑδροηλεκτρικές ἐγκαταστάσεις γιά παραγωγή ἠλεκτρενεργείας, νά χρησιμοποιεῖ ἡ ἴδια καί νά μεταφέρει τήν ἐνέργεια γιά βιομηχανικούς καί καταναλωτικούς σκοπούς.

Προβλεπόταν, ἐπίσης, ἡ ἀναγκαστική ἀπαλλοτρίωση τῶν ἐδαφῶν πού θά ἦταν ἀπαραίτητα γιά τήν ἐκτέλεση τῆς σύμβασης, ἡ σύσταση δουλειῶν, ἡ χρησιμοποίηση δωρεάν δημοσίων κτημάτων, ἡ προμήθεια δωρεάν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καί κοιτασμάτων ἀπό λατομεῖα κρατικά (ἄρθρο 4), ἀτέλειες καί ἀφορολόγητο γιά εἰσαγωγή τῶν ὑλικῶν τῆς ἑταιρίας κ.λ.

Μέ τή σύμβαση τό Ἑλληνικό Δημόσιο ἀπαλλοτριωνόταν ἀπό ὁρισμένα του δικαιώματα καί ἦταν ὑποχρεωμένο, στήν περίπτωση πού θά ἤθελε νά ἐκμεταλλευθεῖ μερικές ἄλλες ὑδατοπτώσεις (τῶν ποταμῶν Ἀλιάκμονα, Φίδαρη, Μόρνου κ. ἄ.) νά εἰδοποιήσει πρίν τήν ἑταιρία γιά νά τοῦ ὑποβάλει σχετικές προτάσεις (ἄρθρο 56, παρ. 2).

Ἡ ἑταιρία θά εἶχε τό δικαίωμα νά ἐκδίδει ὁμολογίες

1. Βλέπε Δ. Μπάτση, τό ἴδιο, σελ. 28, 33, 34, 64, 65, 66, 67 καί 146—151. Ἐπίσης Σ. Σταυροπούλου: «Ἡ ὑδρενεργειακή ἀξιοποίηση καί ὁ νόμος 2220) 1940», περιοδικό «Ἀνταῖος», ἀριθ. φύλλου 8) 1945.

σέ δολλάρια καί νά ύπολογίζονται τό κεφάλαιο καί οί μετοχές της στό ίδιο νόμισμα. Ἡ σύμβαση θά ἔληγε στίς 31.12.2010, ἀλλά θά μποροῦσε νά παραταθεῖ γιά 25 ἀκόμα χρόνια. Ἡ ἑταιρία εἶχε τό δικαίωμα νά διατηρεῖ ξένο τεχνικό προσωπικό καί εἰδικευμένους ἐργάτες σέ ποσοστό 10% καί ἀνειδίκευτους σέ ποσοστό 3%. Εἶχε δικαίωμα ἀκόμα νά διατηρεῖ ἀστυνομικό προσωπικό ἀπό ἐπόπτες κ.λ. πού θά ἐξομοιώνονταν μέ τά ὄργανα τῆς Χωροφυλακῆς «θεωρούμενοι ὡς πρόσθετοι ἀστυνομικοί ὑπάλληλοι» (ἄρθρο 26 σύμβασης καί ἄρθρο 4 Α.Ν. 2220) 40).

Ἡ σύμβαση μέ τό δεύτερο μέρος της (ἄρθρα 52 — 62) παρεῖχε στήν ἀμερικανική ἑταιρία τό δικαίωμα νά ἱδρύσει στή χώρα μας συγκρότημα ἠλεκτρομεταλλουργικῶν καί ἠλεκτροχημικῶν βιομηχανιῶν πού τά προϊόντα του μποροῦσε νά τά πωλεῖ σέ ὁποιαδήποτε ποσότητα ἤθελε ἐδῶ ἤ στό ἐξωτερικό. Ἐνῶ ὅμως ἡ ξένη ἑταιρία θά ἦταν ἀσύδοτη στήν ἐκμετάλλευση τῶν ὑδατοπτώσεων καί τοῦ μεταλλευτικοῦ μας πλούτου, ταυτόχρονα μέ εἰδικές διατάξεις τῆς σύμβασης (ἄρθρο 53, παρ. 3) οἱ βιομηχανίες πού θά ἵδρυε θεωροῦνταν «ἔργα δημοσίας ὠφελείας» καί θά εἶχαν ὅλα τά ἀντίστοιχα προνόμια.

Οἱ βιομηχανικές ἐγκαταστάσεις τῆς ἑταιρίας «μετά πάντων τῶν παραρτημάτων καί παρακολουθημάτων αὐτῶν» δέν ἐπιτρεπόταν νά περιέλθουν στήν κυριότητα τοῦ κράτους πρίν ἀπό τό ἔτος 2010, ἀλλά καί τότε πάλι μόνο μέ ἀναγκαστική ἀπαλλοτρίωση. Οἱ ἑλληνικές μεταλλευτικές ἐπιχειρήσεις ἦταν ὑποχρεωμένες νά παραδίνουν στήν ἑταιρία τίς ποσότητες τῶν μεταλλευμάτων καί γενικά ὀρυκτῶν, πού θά χρειάζονταν γιά τίς ἀνάγκες τῶν βιομηχανιῶν της μέ τήν τρεχούμενη τιμή τῶν εἰδῶν αὐτῶν στό ἐξωτερικό. Οἱ μεταλλευτικές ἐπιχειρήσεις θά ἦταν ὑποχρεωμένες νά περιορίσουν τίς ἐξαγωγές τους στό ἐξωτερικό καί ἡ ἀνάδοχος ἑταιρία θά μποροῦσε μέ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας νά πάρει καί π α ρ α κ ρ ά τ η μ α ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις αὐτές γιά νά ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες της σέ πρώτη μεταλλευτική ὕλη. Τό Ἑλληνικό Δημόσιο ὥς τήν 31.12.1968 θά ἦταν ὑποχρεωμένο (ἄρθρο 53, παρ. 3) νά προστατεύει τήν ἑταιρία μέ ἀνάλογο δασμό καί νά ἀπαγορεύει νά εἰσάγονται προϊόντα τῆς ἴδιας κατηγορίας ἀπό ἄλλες βιομηχανίες τοῦ ἐξωτερικοῦ στήν περίπτωση πού τά προϊόντα αὐτά θά πωλοῦνται στήν Ἑλλάδα σέ τιμές κατώτερες ἀπό τίς διεθνεῖς. Σέ περίπτωση πού τό Δημόσιο θά ἀξιώνει ἀπό τήν ἑταιρία νά διαθέσει στό ἐσωτερικό προϊόντα σέ ποσότητα πάνω ἀπό τό 1) 3 τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τῶν βιομηχανιῶν της «θά καταβάλλεται εἰς τήν ἀνάδοχον ἡ ἀξία τῆς καθ' ὑπέρβασιν τῆς ὡς ἀνωτέρω ἀναλογίας εἰς ἐλεύθερον συνάλλαγμα εἰς τό ἐξωτερικόν, ἡ δέ ἀξία αὕτη θά εἶναι ἴση πρός τάς ἑκάστοτε τιμάς τῶν ἀγορῶν Λονδίνου καί Νέας Ὑόρκης τῶν αὐτῶν προϊόντων τσίφ ἑλληνικούς λιμένας»! Τέλος ἡ σύμβαση ἔδινε τό δικαίωμα στήν ἀμερικανική ἑταιρία νά ἐξάγει καί νά κρατεῖ στό ἐξωτερικό τίς μετοχές της, τίς ὁμολογίες της καί ὅλα τά ἄλλα χρεόγραφα πού θά ἐξέδιδε ἡ ἴδια, ἀκόμα νά κρατεῖ στό ἐξωτερικό ὅλο τό συνάλλαγμα πού θά ἀποκτοῦσε πουλώντας τά προϊόντα ἐκεῖ καί νά τά διαθέτει ἐλεύθερα γιά τούς μετόχους της καί τίς ὑποχρεώσεις της πρός τρίτους.

Ὁ Δ. Μπάτσης τονίζει ὅτι ἡ σύμβαση αὐτή ἦταν ἡ πιό ἀποικιακή καί ληστρική καί συνεχίζει:

«Ἡ σοβαρότερη ὅμως συνέπεια ἀπό τήν οἰκονομική πλευρά σέ βάρος τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας εἶναι πώς τό ξένο κεφάλαιο, πραγματοποιώντας ὁπουδήποτε ἔστω τήν πώληση τῶν ἐμπορευμάτων του, συσσωρεύει οἰκονομικούς πόρους ὄχι στήν ἑλληνική ἀγορά παρά στό ἐξωτερικό, τροφοδοτεῖ τό διεθνές μονοπωλιακό κεφάλαιο μέ τήν κεφαλαιοποιημένη ὑπεραξία πού ἀποκτάει ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἑλληνικῆς ἐργατικῆς δύναμης. Αὐτό θά πεῖ πώς τά κεφάλαια πού δημιουργοῦνται μέσα στή χώρα μας, ἀποταμιεύονται, ἐπενδύονται καί κυκλοφοροῦν στό ἐξωτερικό... Μέ τόν τρόπο ὅμως αὐτό ματαιώνεται ἡ δημιουργία ἐσωτερικῆς συσσώρευσης καί καταδικάζεται ἔτσι ἡ οἰκονομία νά παράγει μεγάλες ἀξίες, χω-

ρίς διόλου νά μεγαλώνει καί ἡ δυναμικότητά της. Εἶναι ὅμως αὐτό ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας;»[1].

Σημαντική ἦταν ἐπί δικτατορίας ἡ τοποθέτηση ξένων κεφαλαίων σέ τραπεζικές ἐπιχειρήσεις. Ἐκτός ἀπό τά τραπεζικά ἱδρύματα πού εἶχαν ἤδη ξένα κεφάλαια (Ἀθηνῶν, Ἰονική κ.λ.), ἱδρύθηκαν καί ἄλλες ξένες τράπεζες: Ἡ Ἀμέρικαν Ἐξπρές Κόμπανυ, ἡ Βρεταννογαλλική Τράπεζα προεξοφλήσεων, ἡ Ἰταλοελληνική Ἐμπορική Τράπεζα.

Ὑπολογίζεται ὅτι στήν περίοδο τῆς 4ης Αὐγούστου πάνω ἀπό τά 17% τοῦ ἐθνικοῦ μας εἰσοδήματος πήγαιναν στά χρηματοκιβώτια τῶν ξένων κεφαλαιούχων εἴτε μέ τή μορφή τοκοχρεολυσίων τοῦ δημοσίου χρέους (3 δίς δραχμές τό χρόνο), εἴτε σάν κέρδη τῶν ξένων κεφαλαίων, εἴτε μέ ἄλλες μορφές (ἰδιωτικά δάνεια κ.λ.).

Καθυστερημένη οἰκονομία

Καμιά ποιοτική διαρθρωτική ἀλλαγή στήν ἑλληνική οἰκονομία δέν ἔγινε ἐπί 4ης Αὐγούστου. Ἀντίθετα ὁ προσανατολισμός της ἔμεινε ὁ ἴδιος, ἡ ἀνάπτυξη δηλαδή κυρίως τῆς ἐλαφρᾶς βιομηχανίας πού στηριζόταν στόν προστατευτισμό καί τήν μονοπωλιακή ἐκμετάλλευση τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς καί τά χαρακτηριστικά της σάν οἰκονομίας ἐξηρτημένης ἐνισχύθηκαν. Τίς πιό γερές θέσεις στήν ἑλληνική οἰκονομία τίς κρατοῦσε τό ξένο κεφάλαιο. Οἱ μεταλλευτικές ἐπιχειρήσεις, οἱ ἐπιχειρήσεις κοινῆς ὠφελείας, ὁ ἔλεγχος τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν (δημόσια ἔσοδα ΔΟΕ, Ἑταιρία Ὑπεγγύων Προσόδων) βρίσκονταν στά χέρια τῶν ξένων.

Ὅπως εἴδαμε ἤδη τό «ἐθνικόν καθεστώς» τῆς 4ης Αὐγούστου εὐνόησε τή μεγαλύτερη ἀκόμα διείσδυση τοῦ ξένου κεφαλαίου στή χώρα μας, μέ ἐντελῶς ἀποικιακούς ὅρους. Αὐτό δέν ὀφείλεται μόνο στό ὅτι ἡ σημαντικότερη μερίδα τῆς μεγα-

1. Δ. Μπάτση, τό ἴδιο, σελ. 150 — 151.

λοαστικῆς τάξης πού ἐξυπηρετοῦσε καί ἐξέφραζε ἡ μεταξική δικτατορία ἔπαιζε πάντα στήν Ἑλλάδα ρόλο μεσίτη τοῦ ξένου κεφαλαίου, οὔτε μόνον στούς δεσμούς πού εἶχε ἡ βασιλομεταξική τυραννία μέ τούς Ἄγγλους καί Γερμανούς μεγαλοεπιχειρηματίες. Ἀλλά καί στό ὅτι οἱ ὑπερπατριῶτες τῆς 4ης Αὐγούστου δέν πίστευαν ὅτι ἡ χώρα μας εἶναι βιώσιμη, ὅτι μπορεῖ νά ἀναπτύξει βαρειά βιομηχανία πού ἀποτελεῖ τή βάση γιά τή δημιουργία μιᾶς πραγματικά ἀνεξάρτητης καί ἰσχυρῆς οἰκονομίας. Ὁ Μεταξᾶς καί οἱ θεωρητικοί τοῦ τυραννικοῦ καθεστῶτος του ἔβλεπαν ὅτι ἡ «μοῖρα» τῆς Ἑλλάδας ἦταν νά εἶναι πάντα χώρα ὑπανάπτυκτη, γεωργική, ἐξαρτημένη ἀπό τίς ἰσχυρές καπιταλιστικές αὐτοκρατορίες.

«Βάσις τῆς οἰκονομικῆς μας πολιτικῆς, ἔλεγε ὁ Μεταξᾶς σέ λόγο του στήν Καβάλα στίς 5 Μαρτίου 1938, εἶναι ἡ γεωργική ἀνάπτυξις τῆς Ἑλλάδος. Δέν εἶναι ὁ προορισμός τῆς βιομηχανίας μας νά γίνη ἡ μεγάλη βιομηχανία ἄλλων κρατῶν. Ἄρα καί ἡ βιομηχανία μας εἶναι κατά μέγα μέρος ὑποτεταγμένη εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Αὗται εἶναι αἱ βάσεις, εἰς ὀλίγα λόγια, αἱ βάσεις τῆς πολιτικῆς μας, τῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς»[1].

Αὐτή ἡ πολιτική τῆς μή βιωσιμότητας τῆς Ἑλλάδας, ἡ πολιτική τῆς «Ψωροκώσταινας» πού ἀκολούθησε καί ἡ 4η Αὐγούστου, ὅπως καί οἱ περισσότερες προηγούμενες κυβερνήσεις τῆς χώρας, ὁδήγησε στή μεγαλύτερη καταλήστευση τοῦ ἐθνικοῦ μας πλούτου ἀπό τούς ξένους, στή συνεχῆ ἐλλειμματικότητα τοῦ ἐμπορικοῦ μας ἰσοζυγίου καί στό νά διατηρηθεῖ στά γνωστά χαμηλά ἐπίπεδα τό ἐθνικό μας εἰσόδημα (61 δολλάρια τό κατά κεφαλήν προπολεμικό).

Παρά τό ὅτι ἡ χώρα μας διαθέτει ἄφθονα κοιτάσματα μεταλλευμάτων (σιδήρου, σιδηροπυρίτη, νικελίου, βωξίτη, σμύριδας, μαγνησίου, χρωμίου, ψευδαργύρου, ἀντιμονίου, λευ-

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Δ', σελ. 210.

χολίθου, χαλκοῦ κ.λ.) πού μαζί μέ τήν ἀξιοποίηση τῶν ὑδατοπτώσεων μποροῦσαν ν' ἀποτελέσουν τή βάση γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μεταλλουργίας, ἡ 4η Αὐγούστου δέ μπόρεσε καί δέ θέλησε νά βοηθήσει οὔτε ἕνα κλάδο τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας νά γίνει βιώσιμος.

Ὑπολογίζεται ὅτι μονάχα τό 1939 καί μόνο ἀπό τήν ἐξαγωγή τοῦ βωξίτη ἔχασε ἡ ἐθνική μας οἰκονομία 230.000 δραχμές[1]. Τόν ἴδιο χρόνο μόνο ἀπό τήν ἐξαγωγή τοῦ ὠμοῦ λευκόλιθου χάσαμε 1.350.000.000 δραχμές. Τό 1938 ἡ συνολική ἐξαγωγή μεταλλευμάτων σέ φυσική κατάσταση ἦταν 829.650 τόννοι καί ἀπό τήν πώλησή τους εἰσπράτταμε 384. 501.000 δρχ. (Τό ποσό αὐτό ἀντιπροσώπευε μόνο τά 4% τῆς ἀξίας τῶν συνολικῶν ἐξαγωγῶν μας). Τόν ἴδιο, ὅμως, χρόνο κάναμε εἰσαγωγή μετάλλων καί μεταλλίνων εἰδῶν ἀξίας 2.650.570.000 δραχμῶν, δηλαδή χάναμε ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν εἴχαμε μεταλλουργία καί ἐξάγαμε σέ φυσική κατάσταση τά μεταλλεύματά μας 2.266.069.000 δρχ. τό χρόνο. Ἄλλα 1422 ἑκατομμύρια δρχ. ἐπιβαρύνονταν τό χρόνο ἡ ἐθνική οἰκονομία γιά εἰσαγωγή καυσίμων γιά κινητήρια δύναμη. Τό ποσό αὐτό πού φτάνει τά 3.688.829.000 δραχμές ἀποτελοῦσε τά 80% τοῦ παθητικοῦ ὑπολοίπου τοῦ ἐμπορικοῦ μας ἰσοζυγίου[2]. Τά βιομηχανικά προϊόντα ἀντιπροσώπευαν μόλις τό 6,76% τῆς ἀξίας τῶν ἐξαγωγῶν μας, ἐνῶ ἡ γεωργία τό 82,27%. Ἡ συμμετοχή τῶν μεταλλευμάτων μας στό σύνολο τῶν ἐξαγωγῶν μας ἀπό ἄποψη ὄγκου ἀνέβηκε ἀπό 47,7% κατά τήν περίοδο 1929—33, σέ 65,6% κατά τήν ἑπόμενη πενταετία. Ἀπό αὐτό φαίνεται καθαρά τό ξεπούλημα τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου πού ἔκανε ἡ 4η Αὐγούστου, ἰδιαίτερα στή Γερμανία[3].

1. Ὅλες οἱ τιμές εἶναι σέ δραχμές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

2. Βλέπε Δ. Μπάτση, τό ἴδιο, σελ. 10—12, Γ. Τρίμη, τό ἴδιο, σελ. 136—137, Σ. Μάξιμου: Τό ἑλληνικό ἐξωτερικό ἐμπόριο, περιοδικό «Ἀνταῖος», ἀριθ. 10) 1945.

3. Βλέπε Ι. Ζίγδη: Ὁ ὀρυκτός πλοῦτος τῆς Ἑλλάδος, «Νέα Οἰκονομία», τεῦχος 7) Μάϊος 1947, σελ. 367.

Στά 1939 ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία, δάση, ἁλιεία, θήρα, μετάλλευμα καί ἁλυκές, δηλαδή ἡ πρωτογενής παραγωγή ἀπέδιδε τά 45,5% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἐνῶ ἡ βιομηχανία μόνο τό 11%. (Τό εἰσόδημα ἀπό τά μεταλλεῖα ἀντιπροσώπευε τό 0,6%).

Ἡ δικτατορία, παρά τίς μεγαλοστομίες της γιά «ἐθνικήν ἀναγέννησιν» καί «Γ' Ἑλληνικόν Πολιτισμόν», καταδίκασε τήν Ἑλλάδα στήν καθυστέρηση καί στήν ἐξάρτηση ἀπό τό ξένο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

Ἡ «Ἐθνική Ἀναδημιουργία» τῆς 4ης Αὐγούστου στήν ἐκπαίδευση

Ἡ 4η Αὐγούστου ἔστρεψε σέ ἀκόμα ἀντιδραστικότερες κατευθύνσεις τήν ἑλληνική ἐκπαίδευση καί οὐσιαστικά τήν ἀποδιοργάνωσε. Βασική ἀρχή τήν ὁποίαν ἐφάρμοσε ἡ δικτατορία ἦταν «ἡ Παιδεία γιά τούς ὀλίγους». Γι' αὐτό προσπάθησε μέ κάθε τρόπο νά ἀπομακρύνει ἀπό τή μέση καί ἀνώτερη ἐκπαίδευση τά παιδιά τοῦ λαοῦ. Κατάργησε τό ἑξατάξιο δημοτικό σχολεῖο καί ἐπέβαλε τό τετρατάξιο δημοτικό καί τό ὀκτατάξιο γυμνάσιο γιά νά βγαίνουν τά παιδιά τῶν ἐργατῶν καί ἀγροτῶν, πού δέν θά μποροῦσαν νά παρακολουθήσουν γυμνάσιο, μέ ὅσο τό δυνατό λιγότερες γνώσεις. Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἡ δημοτική, διώχνεται οὐσιαστικά καί ἀπό τό δημοτικό σχολεῖο παρ' ὅλο ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔκανε τό δημοτικιστή. Ἡ μέση καί ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση γίνονται ἀπρόσιτες γιά τά παιδιά τῶν ἐργαζομένων ἐξαιτίας τῶν ὑπέρογκων τελῶν καί ἄλλων ἐπιβαρύνσεων. Γιά νά μή μένει καμιά ἀμφιβολία γιά τίς πραγματικές της προθέσεις, ἡ δικτατορία καταργεῖ ἕνα μεγάλο ἀριθμό ἡμιγυμνασίων καθώς καί ἀνωτέρων παρθεναγωγείων «ἵνα ἀποφευχθῇ ἡ πληθωρική παραγωγή τελειοφοίτων μέσων σχολῶν ἐκ τῆς ὁποίας δημιουργεῖται στρατιά ἀνέργων δῆθεν διανοουμένων, εἰς βάρος τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπαίθρου»[1]. Ταυτόχρονα, ἐνῶ δέν κάνει τίποτε γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν τεχνικῶν καί ἐπαγγελματικῶν σχολῶν, ἡ δικτατορία ἱδρύει τά ἀνερμάτιστα καί

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Α', σελ. 37.

χωρίς κανένα οὐσιαστικό περιεχόμενο «ἀστικά σχολεῖα». Καταργεῖ τά παλιά σχολικά βιβλία καί δίνει στά παιδιά τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τά πνευματικά σκουπίδια τοῦ Ὀργανισμοῦ Σχολικῶν Βιβλίων, ὅπου ἀντί γιά καλλιέργεια τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος γινόταν ἀηδιαστική ἐξύμνηση τοῦ «ἀρχηγοῦ», τοῦ φασιστικοῦ καθεστῶτος καί τῆς φασιστικῆς Ε.Ο.Ν. καί διαστρέβλωση τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπό τήν ἐπιβολή τῶν ἑβδομαδιαίων ἀπογευματινῶν τῆς «ἠθικῆς διαφωτίσεως», δηλαδή τῶν διαλέξεων γιά τό «Νέο Κράτος» καί τήν κυριαρχία στά σχολεῖα τῶν μπράβων τῆς ΕΟΝ ἐπικράτησε πλήρης διάλυση.

Προσπάθεια καί σκοπός τῆς δικτατορίας ἦταν νά μεταβάλει τά ἀνώτατα ἱδρύματα σέ φέουδο τῶν πλουσίων. Περιόρισε τόν ἀριθμό εἰσακτέων, αὔξησε τά δίδακτρα, ἐξέταστρα κλπ. Τίς προθέσεις αὐτές τῆς δικτατορίας τίς ὁμολόγησε ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς σέ ἕνα λόγο του πρός τούς φοιτητές τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπου οὔτε λίγο οὔτε πολύ ἰσχυρίστηκε, ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι νέοι δέν πρέπει νά σπουδάζουν[1].

Ἀλλά ὅπως εἴπαμε ἤδη, ἡ δικτατορία ἔκανε ὅσο μποροῦσε πιό ἀντιδραστικό τό περιεχόμενο τῆς Παιδείας. Οἱ ἀντιλήψεις τῶν τεταρτοαυγουστιανῶν γιά τήν ἐκπαίδευση ἦταν οἱ πιό ὀπισθοδρομικές καί ἐξέφραζαν τά συμφέροντα ἐκείνων πού δέν ἤθελαν νά μορφωθεῖ πραγματικά τό ἔθνος γιατί φοβόνταν ὅτι θά χάσουν τά προνόμιά τους. Νά π.χ. ποιές ἦταν οἱ ἀντιλήψεις τοῦ δικτάτορα γιά τήν Ἑλληνίδα — ἀντιλήψεις πραγματικά φεουδαρχικές:

«Ἐχάρηκα ἰδιαιτέρως διά σᾶς τάς νέας τῆς Ἑλλάδος, πού βλέπω ἐδῶ συγκεντρωμένας, γιατί μοῦ δίδετε καί πάλιν τήν εὐκαιρία νά σᾶς εἴπω ὅτι ὁ προορισμός διά τόν ὁποῖον μορφώνεσθε πρέπει νά ἀποβλέπη μόνον εἰς τήν οἰκογένειαν.

1. Τό ἴδιο, τόμος Β', σελ. 82.

Ἡ γυναίκα εἶναι ὁ πραγματικός ἀρχηγός τῆς οἰκογενείας καί ἡ γυναίκα θά διαφυλάξη τήν παράδοσιν»[1].

Καί ἀλλοῦ:

«Ἀποτεινόμενος σέ σᾶς τώρα, κορίτσια, ἔχω νά πῶ: νά ξέρετε, ὅτι ἡ γυναίκα εἶναι τό στολίδι τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καί νά γνωρίζετε πολύ καλά, ὅτι εἴσθε τά στολίδια τῶν σπιτιῶν καί τῶν τωρινῶν καί ἐκείνων πού θά δημιουργήσετε ἀργότερα»[2].

Στολίδι δηλαδή ἤθελε τήν γυναίκα, μόνο γιά τό σπίτι καί τά παιδιά, ἡ δικτατορία καί ὄχι ἐνεργητικό παράγοντα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Περιεχόμενο τῆς Παιδείας, ὁ Ι. Μεταξᾶς ἤθελε τίς πιό ἀντιδραστικές, θεοκρατικές, ὀπισθοδρομικές ἀντιλήψεις τοῦ «Γ' Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ» μαζί μέ τήν ἀδιάκοπη ἐξύμνηση τοῦ προσώπου του καί τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὅσο γιά κατευθύνσεις τῆς Παιδείας, πέρα ἀπό «τάς ἀρχάς τῆς 4ης Αὐγούστου», ἡ δικτατορία εἶχε πλήρη σύγχυση. Τήν μιά π.χ. ὁ δικτάτορας ἐξήγγελλε ὅτι θά κάμει τήν Παιδεία «θεωρητική», τήν ἄλλη ἔλεγε ὅτι τήν θέλει πιό πρακτική[3].

Ἰδιαίτερα στούς λόγους του τόνιζε τό θρησκευτικό περιεχόμενο τῆς Παιδείας. Ἤθελε νά κάνει τά παιδιά θρησκόληπτες γριοῦλες:

«Σᾶς ἐζήτησα νά σᾶς μιλήσω, ἔλεγε πρός τούς δασκάλους καί καθηγητές τῆς Θεσσαλονίκης. Γνωρίζω ὅτι αἱ δυσχέρειαί σας εἶναι πολλαί, ἀλλά πρέπει νά τάς ὑπερβῆτε. Δέν πρέπει τίποτε νά ὑπάρχη εἰς τό ἐσωτερικόν σας πού νά σᾶς δυσκολεύη νά βαδίσετε ἐπάνω εἰς τόν δρόμον πού χαράσσει

1. Τό ἴδιο, τόμος Β', σελ. 67.
2. Τό ἴδιο, σελ. 129.
3. Τό ἴδιο, σελ. 59.

τό Κράτος. Πρέπει νά βαδίσετε ὅπως θέλει αὐτό (.....). Τό ἄλλο πρᾶγμα πού ἔχω νά σᾶς συστήσω, εἶναι ὅτι πρέπει νά τούς (Σ.Σ. στά παιδιά) ἀναπτύξετε τό θρησκευτικόν αἴσθημα. Δέν σᾶς ζητῶ νά τά κάνετε θεολόγους, οὔτε μέ ἐνδιαφέρει νά μάθουν τάς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐκεῖνο ὅμως πού θέλω εἶναι νά πιστεύουν εἰς τήν ἀνωτέραν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καί νά ὑποτάσσωνται εἰς αὐτήν. Θέλω νά ζήσουν σάν Ἕλληνες Χριστιανοί. Δέν ἠμπορεῖτε, Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοί, πού ἐργάζεσθε πρό παντός εἰς τά σχολεῖα τῆς στοιχειώδους καί μέσης ἐκπαιδεύσεως, νά εἶσθε οὐδέτεροι καί ἀδιάφοροι πρός τήν θρησκείαν καί νά λέτε: Δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ θρησκεία γιά τό παιδί· ὅταν μεγαλώση ἄς διάλεξη ὅποια θρησκεία θέλει. Αὐτό καθαρά εἶναι μία προσπάθεια νά κάνετε τά παιδιά ἄθεα καί νά τούς δώσετε γιά σημαία τόν ἀθεϊσμόν»[1].

Οἱ ἀριθμοί δείχνουν τό «ἀναδημιουργικό ἔργο» τῆς 4ης Αὐγούστου στήν Παιδεία.

Ὑπολογίζεται ὅτι στά 1940 τό ποσοστό τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ στή χώρα μας ἦταν περίπου 33%. Στήν περίοδο τῆς δικτατορίας αὐξήθηκε ἡ ἀγραμματοσύνη. Στά 1935 75.866 ἀπό τά παιδιά πού γράφτηκαν στό σχολεῖο δέν φοίτησαν. Στά 1936 ὁ ἀριθμός ἀνέβηκε στά 82.988, στά 1937 στά 88.000, στά 1938 στά 91.000 κ.ο.κ. Τά πανάκριβα βιβλία, τά διάφορα χαράτσια στά σχολειά, πού πολλαπλασιάστηκαν ἐπί 4ης Αὐγούστου, ἡ ἔλλειψη σχολείων σέ πάρα πολλά χωριά (στά 1938, 3.800 χωριά καί συνοικισμοί δέν εἶχαν δικό τους σχολεῖο καί ὑπῆρχαν 281 ἄστεγα σχολεῖα) καί πρό παντός ἡ δυστυχία καί ἡ ἀθλιότητα τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου ἦταν οἱ κύριες αἰτίες αὐτῆς τῆς διαρροῆς. Τό 1937 - 38 γιά 987.120 μαθητές τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσως ὑπῆρχαν 15.311 δάσκαλοι. Ἀντιστοιχοῦσαν δηλαδή σέ κάθε δάσκαλο 64 μαθητές. Τά 5.101 σχολειά ἦταν μονοτάξια. Τό ποσοστό τοῦ

1. Τό ἴδιο, σελίδες 62 - 64. Λόγος πρός τούς καθηγητές καί δασκάλους τῆς Θεσσαλονίκης, 28 Ὀκτωβρίου 1936.

ὑπουργείου Παιδείας στόν προϋπολογισμό ἔπεσε ἀπό 7,75 στά 1935 - 36, σέ 6,49 τό 1936 - 37 καί 5,89 τό 1937 - 38.

Ὁ ἀριθμός τῶν ὑποψηφίων πού μπῆκαν στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν μειώθηκε ἀπό 2.747 στά 1933 - 34 στούς 1.635 στά 1936 - 37, σέ 1.194 στά 1937 - 38. Ἐπίσης μειώθηκε ὁ ἀριθμός στό Πολυτεχνεῖο καί στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ἐνῶ δεκαπλασιάστηκε στήν Πάντειο, πράγμα πού ἀποτελεῖ τήν πιό κατηγορηματική διάψευση τῶν μεγαλόστομων διακηρύξεων τοῦ δικτάτορα ὅτι, δῆθεν, ἤθελε πραγματικούς ἐπιστήμονες καί ὄχι θεσιθῆρες[1].

Ἀλλά τό ἀποκορύφωμα τοῦ «ἀναδημιουργικοῦ ἔργου» τῆς 4ης Αὐγούστου στήν Παιδεία ἦταν οἱ ἐπεμβάσεις στά ἀνώτατα ἱδρύματα, ὁ ἐξευτελισμός καθηγητῶν, ἡ κατάργηση μαθημάτων καί ἡ δημιουργία καινούργιων ἑδρῶν, ἡ πρωτοφανής ρουσφετολογία. Ἡ δικτατορία κατάργησε τήν αὐτονομία τῶν Ἀνώτατων Ἱδρυμάτων. Γιά νά βολευτοῦν οἱ ἄνθρωποι τοῦ καθεστῶτος, δημοσιεύτηκε στίς 22 Ὀκτωβρίου 1938 νόμος μέ τόν ὁποῖο μειωνόταν τό ὅριο ἡλικίας τῶν καθηγητῶν ἀπό τό 70ό στό 65ο ἔτος τῆς ἡλικίας τους. Ἀμέσως μετά τήν δημοσίευση τοῦ νόμου ἀπομακρύνθηκαν ἀπό τό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν οἱ καθηγητές Δυοβουνιώτης τῆς Θεολογικῆς, Βορέας, Βολωνάκης, Ἄμαντος, Ἐξαρχόπουλος καί Κεραμόπουλος τῆς Φιλοσοφικῆς, Σεφεριάδης καί Ρίλλης τῆς Νομικῆς, Ματθαιόπουλος, Ζέγγελης, Αἰγινήτης Μαλτέζος καί Χατζιδάκης τῆς Φυσικομαθηματικῆς, Κούζης, Μέρμηγκας καί Σκλαβοῦνος τῆς Ἰατρικῆς.

Ἐπειδή ὅμως καί οἱ ἕδρες πού ἔμειναν μ' αὐτόν τόν τρόπο κενές δέν ἔφταναν γιά νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ διάφοροι εὐνοούμενοι τοῦ καθεστῶτος καί ἐπειδή διάφοροι «ἡμέτεροι» δέν ταίριαζαν σέ καμιά ἀπ' αὐτές τίς ἕδρες, ὁ Μεταξᾶς ἵδρυσε... καινούργιες. Ἔτσι κατασκευάστηκε ἡ ἕδρα τῆς «Ὑδρολογίας καί τῆς Ἰατρικῆς Κλιματολογίας» γιά τόν γαμπρό τοῦ δικτάτορα Εὐγ. Φωκᾶ καί ἡ ἕδρα τῶν «Γενικῶν Ἀρχῶν τοῦ

1. Οἱ ἀριθμοί ἀπό τό βιβλίο τοῦ Βάσου Γεωργίου: «Ἡ ἐξαθλίωση τοῦ Λαοῦ καί ὁ πλοῦτος τῆς χώρας». Νέα Ὑόρκη 1946.

Νέου Κράτους», γιά τόν φίλο τοῦ ἄλλου γαμπροῦ τοῦ Μεταξᾶ Ν. Κούμαρο. Ὕστερα ἀπό ἐπέμβαση τοῦ δικτάτορα, ἡ πλειοψηφία τῶν καθηγητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν σέ εἰδική συνεδρίαση «ἐξέφρασε τήν εὐχήν», πρός τό ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, νά διοριστεῖ ἔκτακτος καθηγητής στή νέα ἕδρα ὁ Κούμαρος. Ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ ὑφυπουργός τῆς Παιδείας Ν. Σπέντζας δημοσίευσε ἀμέσως τόν Α.Ν. 1755 μέ τόν ὁποῖο ὁ ἔκτακτος καθηγητής τῆς ἕδρας αὐτῆς γινόταν τακτικός, χωρίς καμιά ἄλλη διαδικασία.

Στό «Ἡμερολόγιό» του, ὁ Μεταξᾶς ἐκφράζει ὅλη τήν ἀδημονία του νά τακτοποιήσει τό γαμπρό του: «9-9-38: μέ ὑπουργούς ἐργάσθηκα ἀρκετά, Γεωργακόπουλο δίς δι' ὀργανισμόν Πανεπιστημίου. Πιστεύω ὅτι κάπως ἐτακτοποιήθη καί πρό πάντων Εὐγένιος»[1].

Καί στίς 4-3-39 ὁ δικτάτορας ἀναφωνεῖ πάλι στό «Ἡμερολόγιό» του θριαμβευτικά: «Εὐγένιος ἐξελέγη καθηγητής παμψηφεί... Νανούλα συγκινημένη»[2].

Γιά νά μπορεῖ ὅμως νά ἐπεμβαίνει εὐκολότερα στό Πανεπιστήμιο καί νά διορίζει τούς ἀνθρώπους της ἡ δικτατορία τροποποίησε τό νόμο περί ἐκλογῆς καθηγητῶν, πού ὅριζε ὅτι γιά νά ἐκλεγεῖ κανείς καθηγητής ἔπρεπε νά συγκεντρώσει τούς 8 ἀπό τούς 15 ψήφους τῆς Σχολῆς, καί περιόρισε τόν ἀριθμό σέ 5 ψήφους.

Ἀλλά ὁ πιό ἀποτελεσματικός τρόπος γιά τήν ὑποδούλωση τοῦ Πανεπιστημίου ἦταν ἡ καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἐπικουρικοῦ καθηγητῆ, ὁ ὁποῖος «μετά ἑνός ἔτους εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν ἦτο δυνατόν, προτάσει τῆς οἰκείας σχολῆς, νά γίνει τακτικός». Μ' αὐτό τόν τρόπο μπῆκαν στό Πανεπιστήμιο στή διάρκεια τῆς 4ης Αὐγούστου καί ἔγιναν τακτικοί καθηγητές δεκάδες φίλοι τοῦ καθεστῶτος. Οἱ συνέπειες ἀπό τήν ἀναστάτωση τοῦ Πανεπιστημίου καί τήν εἴσοδο σ' αὐτό διαφόρων ἀμφιβόλου ἀξίας καθηγητῶν ἦταν φοβερές γιά τούς

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 310.
2. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 358.

φοιτητές. (Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπῆρχαν, κατά τύχη, ἀνάμεσα στό πλῆθος τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν καθηγητῶν καί μερικοί καλοί ἐπιστήμονες).

Οἱ ἴδιες ἐπεμβάσεις ἔγιναν καί στό Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης καί στήν Ἀνωτάτη Σχολή Ἐμπορικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, ὅπου διορίστηκαν χωρίς καμιά διατύπωση ὁ γαμπρός τοῦ Σπέντζα Κ. Ἀσκητόπουλος, πού εἶχε διορισθεῖ καί καθηγητής τῆς Χημείας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ὁ ἀδελφός τοῦ γαμπροῦ τοῦ δικτάτορα Ν. Φωκᾶς, ὡς καθηγητής τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς, ὁ γαμπρός τοῦ Μεταξᾶ Γ. Μαντζούφας κλπ.

Γιά νά μπορεῖ ἀνενόχλητος νά ἐφαρμόζει τήν «ἀναδημιουργική» αὐτή πολιτική στήν Ἐκπαίδευση ὁ δικτάτορας ἀνέλαβε ὁ ἴδιος τό ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας, μέ ὑφυπουργό τόν πρώην λογιστή τοῦ ΑΣΟ Ν. Σπέντζα. Τόσο ὁ Ι. Μεταξᾶς ὅσο καί ὁ Σπέντζας μιλοῦσαν καί φέρονταν στούς λειτουργούς τῆς κατώτερης, μέσης καί ἀνώτατης ἐκπαίδευσης κατά τόν πιό ἐξευτελιστικό τρόπο. Δυστυχῶς ἡ πλειοψηφία τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ὄχι μόνο δέχονταν τούς ἐξευτελισμούς αὐτούς τῆς δικτατορίας, ἀλλά καί ἔκαιγαν λιβανωτό στό δικτάτορα γιά νά διατηροῦν τίς θέσεις τους.

Δέν ἔμεινε στά πέντε χρόνια τῆς δικτατορίας κανένας ὀργανισμός δημοσίου ἤ ἰδιωτικοῦ δικαίου, πού νά μή δεχτεῖ τήν «δημιουργική» πνοή τῆς 4ης Αὐγούστου καί τῶν ἀνθρώπων της. Τό Βασιλικό Θέατρο ἀπετέλεσε ἕνα ἀπό τούς βασικούς στόχους τῶν «ἀναμορφωτῶν». Σύμφωνα μέ ἔλεγχο πού ἔγινε ὕστερα ἀπό τήν κατάρρευση, ἐξαιτίας τῆς ἀσυγκράτητης σπατάλης, ὁ προϋπολογισμός τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου, μέ ἔσοδα 40 ἑκατομμύρια, μισθούς προσωπικοῦ 18 ἑκατομμύ-

1. Ὁ Μεταξᾶς ἀνέλαβε τό ὑπουργεῖο Παιδείας στίς 28 Νοεμβρίου 1938 «ἐν τῷ ζωηροτάτῳ ἐνδιαφέροντί του ὑπέρ τῆς προαγωγῆς καί βελτιώσεως τῆς Ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως», («Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Γ', σελ. 17). Ταυτόχρονα διατηροῦσε τό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καί τά πολεμικά ὑπουργεῖα. Στίς 25 Δεκεμβρίου 1938 ἀνέλαβε καί τήν «Γενικήν ἀρχηγίαν τοῦ ἀθλητισμοῦ».

ρια καί 22 ἑκατομμύρια γιά γενικά ἔξοδα, παρουσίαζε ἔλλειμμα 8 ἑκατομμυρίων. Ἕνας ἄλλος ἔλεγχος πού ἔγινε γιά τά ἔτη 1937 - 38 ἀπό τετραμελῆ ἐπιτροπή ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, ἀπεκάλυψε οἰκονομικές ἀνωμαλίες. Ἀνάμεσα στίς δαπάνες «δι' ἀλλοτρίους σκοπούς» ἦταν καί 36.819 δραχμές γιά... ἔξοδα δεξιώσεων καί φράκα «διά τόν διευθυντήν καί τούς ὑπαλλήλους τῆς Εἰδικῆς Ἀσφαλείας»!, σέ ἀνταμοιβή ποιός ξέρει ποιᾶς προσφορᾶς τους στό θέατρο καί τήν τέχνη! (Ἴσως ὁ γενικός διευθυντής τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου καί μέγας θεωρητικός τῆς 4ης Αὐγούστου Κ. Μπαστιᾶς νά τούς θεωροῦσε μεγάλους καλλιτέχνες τῶν βασανιστηρίων!). Στό διοικητή μάλιστα τῆς Εἰδικῆς Ἀσφαλείας, διαβόητο Ἀγγελέτο, τό θέατρο κατασκεύασε χρυσοποίκιλτη στολή δεξιώσεων!

Φυσικά στό διάστημα αὐτό τό Ἐθνικό μας Θέατρο σημείωσε ἐπιτυχίες χάρη στά ἄξια καλλιτεχνικά στελέχη του (Βεάκης, Μινωτής, Παξινοῦ, Παπαδάκη κ.λ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'

Ε.Ο.Ν.: Ἡ Ἑλληνική Φασιστική Φάλαγγα

Ἡ «Ἐθνική Ὀργάνωσις Νεολαίας» (ΕΟΝ) ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἐγκλήματα τῆς 4ης Αὐγούστου σέ βάρος τοῦ Ἔθνους. Θέλοντας νά διαιωνίσει τήν κυριαρχία της, ἡ δικτατορία προσπάθησε νά βρεῖ τά στηρίγματα πού τῆς ἦταν ἀναγκαῖα. Ὁ Ι. Μεταξᾶς καί οἱ ἐπιτελεῖς του ἀπό τήν πρώτη στιγμή κατάλαβαν ὅτι χωρίς τόν ἐξανδραποδισμό, τή φασιστικοποίηση, τή διαφθορά τῆς ἀγωνιστικῆς καί φιλελεύθερης ἑλληνικῆς νεολαίας δέν θά μποροῦσαν νά σταθοῦν. Γι' αὐτό προσπάθησαν νά τσακίσουν μέ τήν πιό βάρβαρη βία κάθε προοδευτική κίνηση τῆς νεολαίας (χιλιάδες νέοι δημοκράτες βασανίστηκαν στά ξερονήσια καί ὁ γραμματέας τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας (ΟΚΝΕ) Χρῆστος Μαλτέζος πέθανε ἀπό τά βασανιστήρια).

Ἀλλά αὐτό δέν ἔφτανε. Ἔπρεπε νά δημιουργήσουν τή δική τους κίνηση νεολαίας, νά κάνουν τούς νέους καί τίς νέες τῆς Ἑλλάδας Ἡρακλεῖς τοῦ καθεστῶτος. Ἀλλά τί ἰδανικά διέθετε ἡ φασιστική δικτατορία γιά νά ἀντικαταστήσει τόν πραγματικό πατριωτισμό, τή φλόγα τῆς νιότης γιά πρόοδο καί τήν προκοπή τοῦ τόπου, γιά τήν κοινωνική ἀλλαγή, γιά τήν ἀνεμπόδιστη ἔρευνα, γιά τήν ἀληθινή καί βαθειά μόρφωση; Τί περιεχόμενο μποροῦσε νά δώσει ἡ μεταξική τυραννία στά νιάτα, πού τά φλόγιζε ἡ ἀγάπη τῆς προόδου, τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Δημοκρατίας; Οἱ γενικολογίες γιά «Πατρίδα, θρησκεία καί οἰκογένεια», γιά «Γ' Ἑλληνικό Πολιτισμό» καί γιά τό «σπαρτιάτικο ἰδεῶδες», ὁ βυζαντινικός καλογερισμός καί ὁ ἀντικομμουνισμός δέν ἦταν βέβαια τά ἰδανικά πού ἀναζητοῦσε ἡ νεολαία. Γι' αὐτό ἡ δικτα-

τορία κατέφυγε στή βία καί σέ άλλα χυδαία μέσα γιά νά προσελκύσει τούς νέους: στίς ὑλικές παροχές (εἰσιτήρια κινηματογράφων, διορισμοί, ἀργομισθίες, λεηλασία δημοσίων εἰδῶν, μισθοί ἀξιωματούχων κ.λ.), στήν ὑπόθαλψη κάθε ταπεινοῦ ἐνστίκτου, στήν ἐκμετάλλευση τῆς ματαιοδοξίας (γαλόνια βαθμοφόρων, στολές, ἐπιδείξεις, παρελάσεις κ.λ.) Ταυτόχρονα προσπάθησε νά ἐμποτίσει τή νεολαία μέ τά φασιστικά «ἰδεώδη», μέ τό θαυμασμό γιά τή χιτλερική Γερμανία καί τά ἄλλα ὁλοκληρωτικά κράτη, τό μίσος στή Σοβιετική Ἕνωση καί τίς δυτικές δημοκρατίες. Ἔτσι ἡ δικτατορία πού ξεπουλοῦσε τήν Ἑλλάδα στό ξένο κεφάλαιο, ἀντικειμενικά, προετοίμαζε ψυχολογικά τήν ὑποδούλωσή της στά φασιστικά κράτη[1].

1. Ὁρισμένοι πού θέλουν νά παριστάνουν τούς «ἀντικειμενικούς» ἤ καί ἄλλοι, καλόπιστοι, ἀπό ἄγνοια, συγκρίνουν τήν ΕΟΝ μέ τήν ἐθνικοαπελευθερωτική ὀργάνωση ΕΠΟΝ καί προσπαθοῦν νά «ἀποδείξουν» ὅτι ἦταν παρόμοιες οἱ μέθοδες καί σκοποί. Τήν ἀντεθνική καί ἀντιϊστορική αὐτή συνταύτιση υἱοθετοῦν καί ὁρισμένοι θεωρητικοί τῆς κεντροδεξιᾶς. Πρόκειται γιά φανερή διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας τῆς ἱστορίας πού δέν ἀξίζει νά ἀσχοληθεῖ κανείς μαζί της στά σοβαρά καί γιά ἄλλη ἔκδοση τῆς νεοφασιστικῆς φόρμουλας «μαῦρος» καί «κόκκινος φασισμός». Θά κάνουμε ὅμως κι᾽ ἐμεῖς μέ τή σειρά μας μιά σύγκριση σ᾽ ἕνα μόνο σημεῖο, ὄχι γιατί μπορεῖ νά ὑπάρξει κανένας συσχετισμός ἀνάμεσα στίς ἐθνικοαπελευθερωτικές ὀργανώσεις νέων καί στή φασιστική ΕΟΝ, ἀλλά γιατί ἔτσι θά φανεῖ καλύτερα ἕνα ἀπό τά οὐσιαστικά χαρακτηριστικά τῆς μεταξικῆς φάλαγγας καί ὁ βαθιά ἀντεθνικός της χαρακτήρας: Ἡ ΕΟΝ δημιουργήθηκε μόνο χάρη στήν κρατική βία καί ἐπιβολή. Γιά τήν στρατολογία μελῶν χρησιμοποιήθηκαν κάθε εἴδους ἐκβιασμοί, ἀπό τήν ψυχολογική ὥς τών ἀνοιχτή βία τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καί τῶν μεταξικῶν τραμπούκων. Ἡ ΕΟΝ διαλύθηκε καί ἔγινε κονιορτός μόλις ἔλειψε αὐτή ἡ βία καί ἡ ἐπιβολή. Σάν ὀργάνωση ὄχι μόνο δέν πρόσφερε τίποτε στόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα, ἀλλ᾽ ἀντίθετα, πολλά στελέχη της ἔγιναν συνεργάτες τῶν κατακτητῶν καί συνέχισαν καί κάτω ἀπό τούς κατακτητές τῶν «ἀγώνα» τους γιά τά φασιστικά «ἰδανικά».

Ἀντίθετα ἡ ΕΠΟΝ καί οἱ ἄλλες ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις γεννήθηκαν στή σκληρή, ἀδυσώπητη, θανάσιμη πάλη ἐναντίον τῆς φασιστικῆς βίας. Τά μέλη τους ἤξεραν ὅτι δέν ἔχουν νά →

Ἀπό τήν πρώτη στιγμή ὁ Ι. Μεταξᾶς θέλησε νά δημιουργήσει ὀργάνωση γενιτσάρων τοῦ φασιστικοῦ του καθεστῶτος. Ἔτσι στίς 5 Σεπτεμβρίου 1936, δηλαδή ἕνα ἀκριβῶς μήνα μετά τήν κήρυξη τῆς φασιστικῆς δικτατορίας, «ἀπεφασίσθη ἡ ἐκπόνησις διατάγματος διά τήν ἵδρυσιν ἀνεξαρτήτου ὀργανισμοῦ διά τήν ἐξωσχολικήν ὀργάνωσιν τῶν νέων»[1]. Καί ὕστερα ἀπό μερικές μέρες καταρτίστηκε ὁ Α.Ν. 334) 7) 10 μέ τόν ὁποῖο ἱδρυόταν ἡ ΕΟΝ.

Ἀλλά ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἡ προσπάθεια τοῦ Ι. Μεταξᾶ νά φασιστικοποιήσει τή νεολαία συνάντησε ζωηρή ἀντίδραση, τόσο ἀπό τούς νέους, ὅσο καί ἀπό τούς γονεῖς τους, πού καταλάβαιναν ποῦ ὁδηγοῦνταν τά παιδιά τους. Ἔτσι πέρασε ἕνας ὁλόκληρος χρόνος καί ἡ ΕΟΝ βρισκόταν ἀκόμα στά χαρτιά. Βέβαια ἀπ᾽ τήν πρώτη στιγμή ἔσπευσαν νά καταταγοῦν στήν ΕΟΝ κατά γενικό κανόνα τά πιό καθυστερημένα, ἀρριβιστικά ἤ ἀντιδραστικά στοιχεῖα σέ κάθε πόλη. Στήν Θεσσαλονίκη τόν πρῶτο πυρήνα τῆς ΕΟΝ τόν ἀπετέλεσαν μέλη φασιστικῶν ὀργανώσεων καί νεαρά στελέχη τοῦ «Ἐθνικοῦ Ἑνωτικοῦ Κόμματος» τοῦ Π. Κανελλόπουλου πού θεώρησαν ὅτι ὁ Ι. Μεταξᾶς ἐφάρμοζε πιστά τίς θεωρίες τοῦ δικοῦ τους ἀρχηγοῦ περί «πειθαρχημένης ἐλευθερίας» (οἱ περισσότεροι παρέμειναν στήν ΕΟΝ καί μετά τή δίωξη τοῦ Π. Κανελλόπουλου ἀπ᾽ τή δικτατορία). Στήν Ἀθήνα τά μέλη τοῦ «Ἐθνικοῦ Παμφοιτητικοῦ Συλλόγου», γνωστῆς γιά τίς φασιστικές τάσεις της φοιτητικῆς ὀργάνωσης.

Τέτια λοιπόν ἦταν ἡ «ἀπήχηση» τῆς ΕΟΝ στή νεολαία, ὥστε χρειάστηκε νά περάσει πάνω ἀπό χρόνος γιά νά

→ περιμένουν καμιά ὑλική ἀμοιβή, οὔτε γαλόνια κ.λ., ἀλλ᾽ ὅτι τούς περίμεναν τά ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα τῶν Γερμανοϊταλῶν καί Βουλγάρων κατακτητῶν. Παρά τούς ἀφάνταστους διωγμούς, οἱ ὀργανώσεις αὐτές ἐπέζησαν καί ἀντρώθηκαν ἀκριβῶς μέσα στούς σκληρούς ἀγῶνες γιά τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία καί τή Δημοκρατία καί χιλιάδες μέλη τους ἔφτασαν ὥς τήν ὑπέρτατη θυσία γι᾽ αὐτά τά ἰδανικά.

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Β΄, σελ. 14.

γίνει ἡ ὁρκωμοσία τοῦ πρώτου τμήματος τῆς φασιστικῆς φάλαγγας. Στό μεταξύ δημιουργήθηκαν διάφορες ὁμάδες ἐδῶ κ' ἐκεῖ, κυρίως ἀπό παλιά μέλη τῆς φασιστικῆς ὀργάνωσης ΕΕΕ, ἀλλά οἱ πιό πολλές διαλύθηκαν ἤ ἔμειναν στάσιμες. Στίς ἀρχές τοῦ 1937 πῆγε στό Ἄργος ὁ Ι. Διάκος καί μίλησε σέ διάφορα πρόσωπα γιά τήν «ἀνάγκη» νά ὀργανωθεῖ νεολαία. Ὕστερα ἀπ' αὐτό δημιουργήθηκε ἡ πρώτη ὁμάδα ἀπό ἀργόσχολους νέους. Ἡ ὁμάδα αὐτή ἔκαμε ἔφοδο στό γυμνάσιο κατά τήν ὥρα τοῦ μαθήματος καί ἀξίωσε νά παραταχθοῦν οἱ μαθητές γιά νά τούς μιλήσει. Οἱ μαθητές καί καθηγητές ἀρνήθηκαν. Τό ἐπεισόδιο πῆρε τέτια ἔκταση ὥστε χρειάσθηκε νά ἐπέμβει ἡ ἀστυνομία

Ἀργότερα ὁ Ι. Διάκος ἔστειλε ἔμπιστό του πρόσωπο στήν Πάτρα γιά νά ὀργανώσει τήν ΕΟΝ. Πραγματικά ὅταν πῆγε ἐκεῖ ὁ Μεταξᾶς καί ἔγινε παρέλαση τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων, παρουσιάστηκε καί ἡ «πρώτη φάλαγξ», χαιρέτισε τόν «Ἐθνικόν Κυβερνήτην» φασιστικά καί ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀνήγγειλε: «Ἀρχηγέ! Ἔχετε ἐνώπιόν σας τήν πρώτην φάλαγγα τῆς Ἐθνικῆς Ὀργανώσεως Νεολαίας, ἡ ὁποία φέρει τήν ὀνομασίαν: Φάλαγξ Ἰωάννου Μεταξᾶ».

Ὡστόσο ἡ ὁρκωμοσία τῶν 500 πρώτων φαλαγγιτῶν τῆς Ἀθήνας ἔγινε στίς 31)12)37, δηλαδή ἐνάμισυ περίπου χρόνο ἀπό τήν ψήφιση τοῦ νόμου γιά τήν ἵδρυση τῆς ΕΟΝ. Αὐτό δείχνει καλύτερα ἀπό κάθε τί ἄλλο τήν ἀντίδραση πού συνάντησε ἡ προσπάθεια τῆς δικτατορίας νά ἐξανδραποδίσει τή νεολαία.

Ἀντίσταση καί παιδομάζωμα

Τό Γενάρη τοῦ 1938 ἡ ΕΟΝ εἶχε σ' ὁλόκληρη τή χώρα μόνο 15.000 μέλη. Τόν ἴδιο μῆνα ἐκδίδεται καί τό πρῶτο φύλλο τοῦ περιοδικοῦ τῆς ΕΟΝ «Νεολαία». Ἡ ἀπροθυμία αὐτή τῆς νεολαίας νά μαντρωθεῖ στή φασιστική φάλαγγα ἀνησυχεῖ τό δικτάτορα καί τό περιβάλλον του. Μπαίνουν λοιπόν σ' ἐνέργεια τά μεγάλα μέσα. Ἀνοικτοί ἐκβιασμοί στούς καθηγητές καί μαθητές τῶν σχολείων, στούς ἐργάτες, τούς

ὑπαλλήλους κ.λ.π. Ἐπεμβαίνει πιό ἐνεργά ἡ Ἀσφάλεια, διαλύονται οἱ πρόσκοποι καί δίνεται ἡ γενική ἀρχηγία τῆς ΕΟΝ στόν τότε διάδοχο Παῦλο.

Ὁ ἴδιος ὁ Ι. Μεταξᾶς σέ πολλούς λόγους του ὁμολόγησε τή μεγάλη ἀντίδραση πού συνάντησε ἀπό τό Λαό στή δημιουργία τῆς ΕΟΝ.

«...Καί ἐνῶ ἡ φάλαγξ ἐσχηματίζετο ραγδαίως καί ἄρχισε νά βαδίζη πρός τήν νίκην, αἱ ἀντιδράσεις ὕπουλα ἐσυνεχίζοντο. Ἕνας Θεός τό ξέρει, πόση σκέψι, πόσο πόνο καί φροντίδα καί πόσες νύχτες ἀϋπνίας ἐκόστισε σέ μᾶς πού διευθύνουμε, ἡ ὑπόθεσις αὐτή. Μᾶς εἶπανε λούστρους καί λέτσους καί σᾶς, τά κορίτσια μας, σᾶς εἶπαν πρόστυχες καί ἀλήτισσες»[1].

Τί λύση λοιπόν βρῆκε ὁ δικτάτορας γιά νά ἀντιμετωπίσει τήν ἀντίδραση αὐτή; Τό λέει ὁ ἴδιος:

«Γιά νά γίνη ὅμως αὐτό τό πρᾶγμα μέσα σέ μύριες ἀντιδράσεις, ἐχρειάζετο ὄχι μονάχα ἡ ἀγωνιστική πρόθεσις, ἀλλά καί ἕνα ἀγωνιστικό καί μαχητικό πρόσωπο, πού νά διευθύνη τήν ὅλη κίνησιν τῶν νέων. Καί τόν νέον αὐτόν τόν βρῆκα στό πρόσωπο τοῦ 'Αλ. Κανελλοπούλου»!

Ἔτσι ὁρίστηκε ὁ γιός μεγαλοβιομηχάνου «Κυβερνητικός Ἐπίτροπος» τῆς ΕΟΝ γιά νά κάνει τήν «ἐθνική καί λαϊκή ἐπανάσταση». (Ὁ 'Αλ. Κανελλόπουλος καταδικάστηκε στά 1948 μαζί μέ τόν πρώην ὑπασπιστή του γιά λαθρεμπόριο συναλλάγματος).

Ἀλλά, βέβαια, ὁ δικτάτορας δέν πίστευε στά σοβαρά, ὅτι ὁ Κανελλόπουλος χάρη στή γοητεία του θά ἔπειθε τούς νέους καί τίς νέες τῆς Ἑλλάδας νά προσχωρήσουν ἐθελοντικά στήν ΕΟΝ. Στόν ἴδιο του λόγο ἀμέσως παρακάτω ὁμολο-

1. Λόγος τοῦ Μεταξᾶ στά στελέχη τῆς ΕΟΝ, στίς 25 Δεκεμβρίου 1938 — «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», ΕΟΝ, τόμος Β', σελ. 103.

γεῖ ὅτι ὁλόκληρος ὁ κρατικός μηχανισμός κινητοποιεῖται γιά τόν ἐξανδραποδισμό τῆς νεολαίας:

«Τήν στιγμή αὐτή, πού ἡ ἀντίδρασις ἔλειψε πλέον κατά μέγα μέρος, τώρα πού ἐπί κεφαλῆς τῆς ὀργανώσεως στέκεται ὁ Γενικός Ἀρχηγός αὐτῆς, ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος, τώρα πού ἐγώ ὁ ἴδιος ἐπῆρα στό χέρι μου τό Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, τώρα μπαίνει στόν ἀγῶνα τό Κράτος μέ ὅλο του τό κῦρος καί τήν δύναμίν του. Καί ἡ ἀντίδρασις στό ἑξῆς δέν θά ἀντιμετωπίζη διόλου μόνον τήν Ἐθνικήν Ὀργάνωσιν τῆς Νεολαίας, ἀλλά καί τό Κράτος»[1].

Καί πραγματικά ἐκείνη τήν ἐποχή ἄρχισε πιά συστηματικά καί μαζικά τό «παιδομάζωμα», ἡ καταναγκαστική στρατολογία τῶν νέων στήν ΕΟΝ.

Ἀπό τότε ἔπαψε καί κατ' ἐπίφαση νά εἶναι ἡ ΕΟΝ ἐθελοντική ὀργάνωση. Βλέποντας ὁ Μεταξᾶς ὅτι δέν βρίσκει ἀνταπόκριση στούς νέους καί ὅτι ὁ λαός τήν ἔβλεπε μέ ἀντιπάθεια καί περιφρόνηση, ἀπεφάσισε τήν μεγάλη ἐξόρμηση γιά τή μαζικοποίηση τῆς ΕΟΝ. Ἀπό τότε ἄρχισε ἡ καταναγκαστική ἐγγραφή τῶν μαθητῶν στήν ΕΟΝ. Οἱ καθηγητές τούς ἔβαζαν ἀπό μιά αἴτηση «ἐθελοντικῆς» ἐγγραφῆς, στή θέση τοῦ καθενός στά θρανία, καί κλείδωναν τήν αἴθουσα. Ἄν δέν ὑπόγραφε ὁ μαθητής τήν αἴτηση, δέν μποροῦσε νά βγεῖ ἀπό τήν τάξη.

Στό μεταξύ εἶχε ἐξασφαλίσει τήν συμπαράσταση τοῦ βασιλιᾶ πού τά δύο πρῶτα χρόνια εἶχε ἀντιρρήσεις καί ἀμφιβολίες, γιατί ἔβλεπε ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἐπεδίωκε νά φτιάξει δικό του κομματικό στρατό, γιατί ὁ διάδοχος Παῦλος ὑποστήριζε ἀκόμα τούς προσκόπους καί πολλοί ἀνακτορικοί ἀνησυχοῦσαν γιά τίς συνέπειες πού μποροῦσε νά ἔχουν καί γιά τό Θρόνο οἱ ἀντιδράσεις τοῦ Λαοῦ κατά τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ τῆς νεολαίας. Ἰδιαίτερα ὁ ὑπουργός τῆς Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος ἀντιδροῦσε στήν εἰσβολή τῆς ΕΟΝ στά σχολεῖα. Χαρακτηριστικό γιά τή διαμάχη γύρω ἀπό τή νεολαία εἶναι τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τό «Ἡμερολόγιο» τοῦ Ι. Μεταξᾶ[1]:

1. Λόγος τοῦ Ι. Μεταξᾶ πρός τά στελέχη τῆς ΕΟΝ Ἀθήνας στίς 4-1-1939 καί «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», σελ. 107.

«30 Ἰανουαρίου (1938)
(.....) Ἐτελείωσα (ἐπί τέλους!) Ἐγκύκλιον Νεολαίας. Νά ἰδοῦμε τί θά πῆ ὁ τῆς Παιδείας»[2]

«19 Φεβρουαρίου (1938)

«Ἐτελείωσα μέ Γεωργακόπουλον ζήτημα νεολαίας. Ὑποτάσσεται λίγο-λίγο».

«16 Ἀπριλίου, Σάββατον.

Ἀνακατώματα μέ Ὀργάνωσιν Νεολαίας. Διάδοχος πρός Κανελλόπουλον τήν καθυβρίζει. Ὑπουργός Παιδείας μοῦ παρουσιάζει ὕποπτον νομοσχέδιον. Βεζανῆς[3] κατά Κανελλοπούλου. Λουλοῦ κατά Κανελλοπούλου. Διάκος τά ἔχασε. Προχθές, χθές, σήμερα μεταχειρίσθηκα τό μαστίγιον πρός ὅλους καί ἡσύχασαν».

«9 Ἰουνίου (.....) Παρέλασις ἀθλητῶν. Τί ὠφελεῖ ἔργον μου; Μόνον ἐντυπωσιακῶς... Ὕβρεις Διαδόχου κατά τῆς Νεολαίας. Προσωπικαί ἀντιδράσεις. Ἡ Λουλοῦ ἐργάζεται μέ ψυχή ἀφωσιωμένη. Σ' αὐτό τήν καμαρώνω. Τάγματα Ἐργασίας παρέλυσαν. Κακά συντεταγμένα. Παῦσις Βεζανῆ. Ἐξωτερική ραδιουργία; Θωπεῖες Ἀγγλικές. Νά πιστέψω; Μέσα μου ἀμφιβάλλω».

«11 Δεκεμβρίου (1938)... Καί ἦλθε καί ἡ σειρά τῆς Νεολαίας. Τῆς χρυσῆς μου Νεολαίας. Ἀπό ἡμέρες πολλές πρόσκοποι καί προσκοπίνες ἐζήτησαν συμβιβασμόν. Καί σιγά σιγά ἦλθε τό ζήτημα ὥριμο. Καί τούς εἴπαμε καθαρά νά ἑνωθοῦνε μαζί μας. Καί τέλος ὁ Διάδοχος μέ ἐζήτησε καί ἐμί-

1. «Ἡμερολόγιο» Ι. Μεταξᾶ, τόμος 4ος, 1933—1941, Ἐκδόσεις Ἴκαρος», σελ. 293, 300, 303—304, 315, 322.
2. Ὅπως εἴδαμε ἤδη στό πρῶτο κεφάλαιο, ὁ Μεταξᾶς ἐκδικήθηκε τελικά τό Γεωργακόπουλο, πετώντας τον ἀπό τήν κυβέρνηση.
3. Ἰωάννης Βεζανῆς, ὁ διοικητής τῶν Ταγμάτων Ἐργασίας.

λησα μαζί του — δυό ὧρες. Θέλει νά ἐπανέλθη στή Νεολαία. Καί τόν ἐπαναφέρω θριαμβευτικά καί σάν ἀγαπημένο Γενικό 'Αρχηγό. 'Αλλά ὄχι μόνον αὐτόν. 'Αλλά καί τή Φρειδερίκη καί ἀκόμη περισσότερο καί τήν Εἰρήνη. Μέ ἐπιτίμους βαθμούς. Σήμερα 11 Δεκεμβρίου ἔγινε τό θαῦμα. Μία παράταξις μεγαλειώδης στό Πεδίο τοῦ Ἄρεως. 'Εξέδρα. Σημαῖες πού ἔδωσαν ὁ Διάδοχος καί ἡ Φρειδερίκη. Ὕμνος τῆς Νεολαίας. Τῆς 4ης Αὐγούστου...»

«31 Δεκεμβρίου, Σάββατον (1938)... Ἔπειτα ΕΟΝ. Ἐκεῖ σπίτι μου, σπίτι μου. Ἐνθουσιασμός παιδιῶν μου. Μά μέσα μου φαρμάκι — θά τό πληρώσω αὐτό στόν ἐρωμένο τῆς..., στό δοῦλο της. Καί ἐπί πλέον ὁ Βασιλεύς ἐρώτησε τόν Παπάγο ἐάν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά παιδιά τῆς ΕΟΝ κατασκοπεύουν τούς γονεῖς των! Αὐτά εἶναι συκοφαντίες τοῦ Μερκάτη καί τῆς... του. 'Αλλά γιατί ὁ Βασιλεύς εἶναι τόσον εὐπρόσιτος σέ κάθε τέτοιες διαβολές; Ἔτσι κλείνει ὁ παλαιός χρόνος. Μέσα σέ συνωμοσίες κομματικές καί παλατιανές. Μίση φθονερῶν καί ἀποτυχημένων, ἐξεγέρσεις πού ἐβάσταξαν ὅλο τό χρόνο. (.....) Καί τώρα ἔχω ν' ἀντιμετωπίσω τήν παλατιανή συνωμοσία πού ἐξυφαίνεται γύρω στόν Βασιλέα. Δέν εἶναι αὐτός μέσα, τό ξέρω. 'Αλλά οὔτε ὑπέρ ἐμοῦ...»

Τήν ἐποχή ἐκείνη ἔγινε ὁ συμβιβασμός τοῦ Μεταξᾶ καί τῶν ἀνακτόρων γιά τό θέμα τῆς Νεολαίας. Στίς 9 Δεκεμβρίου ὁ διάδοχος Παῦλος γίνεται «Γενικός 'Αρχηγός» τῆς ΕΟΝ καί οἱ πριγκίπισσες Φρειδερίκη καί Εἰρήνη ἀναλαμβάνουν τήν «ἐπίτιμον ἀνωτάτην διοίκησιν» καί τήν «γενικήν ἐπιθεώρησιν» τῶν γυναικείων σχηματισμῶν τῆς φασιστικῆς νεολαίας τοῦ Μεταξᾶ.

Λίγες μέρες πρίν, ὁ Μεταξᾶς εἶχε φροντίσει νά ἀναλάβει τό ὑπουργεῖο Παιδείας προσωπικά μέ κύριο σκοπό νά ὑποχρεώσει τούς καθηγητές — πού στήν πλειοψηφία τους, ἀνεξάρτητα ἀπό πολιτική τοποθέτηση, δέν ἔδειχναν καμιά συμπάθεια γιά τήν ΕΟΝ γιατί ἔβλεπαν πώς ὁδηγοῦσε στή διάλυση τοῦ σχολείου — νά τόν βοηθήσουν στόν ἐξανδραποδισμό τῆς νεολαίας. Χαρακτηριστικός γιά τίς ἀντιδράσεις πού

συναντοῦσε ἀπό τούς ἐκπαιδευτικούς καί γιά τά μέσα πού θά χρησιμοποιοῦσε γιά νά τούς ὑποτάξει εἶναι ὁ λόγος πού ἐξεφώνησε ὁ δικτάτορας τή μέρα πού ἀνέλαβε τό ὑπουργεῖο Παιδείας πρός τούς ἀνωτέρους ὑπαλλήλους τοῦ ὑπουργείου:

«'Οφείλετε νά γνωρίζετε, εἶπε ὁ «'Αρχηγός», ὅτι ἡ Ἐθνική 'Οργάνωσις Νεολαίας εἶναι θεσμός κρατικός, ἔργον μου, ἐπί τοῦ ὁποίου στηρίζω τάς μεγίστας ἐλπίδας. Προσεπαθήσαμεν τελευταίως νά τόν προσαρμόσωμεν καί μέ τό σχολεῖον, οὕτως ὥστε νά ἀλληλοσυμπληροῦνται. Ἐπί τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, Κύριοι, εἶμαι ἀποφασισμένος, ἐάν παρουσιασθῆ οἱαδήποτε ἀντίδρασις, νά τήν θραύσω κατά τρόπον ἀμείλικτον. Θά σᾶς παρακαλέσω ἑπομένως ἐπί τοῦ ζητήματος αὐτοῦ νά μή μοῦ παρουσιασθῆ ποτέ ἀπό κανένα ἐκπαιδευτικόν ἀντίδρασις, ὄχι φανερά βέβαια, πού δέν θά τό κάμη, ἀλλ' οὔτε ὑπόκωφος»[1].

Καί ὁ Κυβερνητικός Ἐπίτροπος 'Αλέκος Κανελλόπουλος ἔλεγε θριαμβευτικά, μετά ἑνάμισυ χρόνο, στή δεύτερη διάσκεψη τῆς ΕΟΝ:

«Ἠξεύρετε ὅλοι καί ὅλες, ὅτι τάς σχέσεις τῆς 'Οργανώσεως μέ τό Σχολεῖον διετάραξαν εἰς τό παρελθόν πολλαί παρεξηγήσεις. Ἤδη εἶναι εὐχάριστον, ὅτι εἶναι δυνατόν νά πιστοποιῆται, ὅτι αἱ παρεξηγήσεις οὐσιαστικῶς ἔλειψαν καί αἱ σημειούμεναι εἰσέτι ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν δέν ἔχουν παρά μόνον συμπτωματικόν χαρακτῆρα. Τοῦτο ἐπετεύχθη ἀφ' ὅτου ὁ 'Αρχηγός ἀνέλαβε προσωπικῶς τό Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, ὁπότε πάντες, ἑκόντες, ἄκοντες, συνεμορφώθησαν πρός τήν νέαν τάξιν πραγμάτων» (χειροκροτήματα)[2].

Οὔτε ἀπό τό Μεταξᾶ, οὔτε ἀπό τά ἀναστήματά του ἔλειπε ὁ κυνισμός.

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Β', σελ. 100.
2. Πρακτικά Β' Διασκέψεως ΕΟΝ, σελίδες 145 - 146.

Ἡ διάλυση τῶν προσκόπων

Σέ λίγο ἡ δικτατορία προχωρεῖ ἀδίστακτα καί στήν τυπική διάλυση τῶν προσκόπων πού τούς εἶχε ἤδη προδώσει καί ἐγκαταλείψει ὁ γενικός ἀρχηγός τους διάδοχος Παῦλος. Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ προσκοπισμός ἀποτελοῦσε ἐκείνη τήν ἐποχή καταφύγιο γιά πολλούς φιλελευθέρους νέους πού ἤθελαν νά ἀποφύγουν τό διαφθορεῖο τῆς ΕΟΝ. Πολλοί μαθητές καί ἄλλοι νέοι, πού δέχονταν πίεση νά γραφτοῦν στήν ΕΟΝ, τό ἀπόφευγαν μέ τή δικαιολογία ὅτι εἶναι πρόσκοποι. Καί τή δικαιολογία τή σέβονταν οἱ ἰθύνοντες τῆς ΕΟΝ καί οἱ καθηγητές «ἑκόντες, ἄκοντες» ὅσον καιρό ἐπικεφαλῆς τῶν προσκόπων ἦταν ὁ διάδοχος.

Ὁ Μεταξᾶς ὅμως ἤθελε μέ κάθε μέσο νά παραμερίσει τά ἐμπόδια προκειμένου νά μαντρώσει τή νεολαία στή φασιστική του ΕΟΝ. Καί ἕνα ἀπό τά κυριότερα ἐμπόδια ἦταν οἱ πρόσκοποι. Ἔπρεπε μέ κάθε θυσία νά διαλυθοῦν. Τραμποῦκοι φαλαγγίτες ἄρχισαν νά κάνουν ἐπιθέσεις ἐναντίον προσκόπων καί στό σχολειό ὅσοι καθηγητές εἶχαν γίνει πρωτοπαλλήκαρα τῆς ΕΟΝ ἐκτόξευαν ἀπειλές κατά τῶν μαθητῶν πού ἦταν μέλη τοῦ ΣΕΠ. Ἡ ἐπιχείρηση ἦταν δύσκολη γιατί ὁ προσκοπισμός εἶχε ρίζες στούς νέους καί διεθνῆ σύνδεση. Μά ἔγινε πολύ εὐκολότερη ἀπό τή στιγμή πού υποχώρησαν καί συμβιβάστηκαν ὁ βασιλιάς καί ὁ διάδοχος. Ὄργανα τῆς Εἰδικῆς Ἀσφάλειας ἔπιασαν τό Γενικό Ἔφορο τῶν Προσκόπων Πτέρη καί τόν ἄφησαν ἐλεύθερο μονάχα ὅταν δήλωσε ὅτι θά πάψει νά ἀντιδρᾶ στό «ἔργο» τῆς ΕΟΝ. Τελικά, μέ τήν ἐπέμβαση τοῦ Γεωργίου καί κάτω ἀπό τίς ἀπειλές καί τούς ἐκβιασμούς τῆς δικτατορίας[1], ἡ πλειοψηφία τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ ΣΕΠ δέχτηκε νά διαλυθοῦν οἱ πρόσκοποι καί νά ἐνταχθοῦν στήν ΕΟΝ. Στίς 21 Ἰουνίου 1939 δημοσιεύεται στήν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» ὁ Ἀναγκαστικός Νόμος 1798 «περί ἐθνικῆς καί ἠθικῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας» πού δίνει τό δικαίωμα στόν ὑπουργό τῆς Παιδείας (δηλαδή στό Μεταξᾶ) νά διαλύει ὁποιαδήποτε ὀργάνωση πού ἔχει σχέση μέ τή νεολαία. «Ἡ περιουσία τῶν διαλυομένων ὀργανώσεων διατίθεται κατά τάς διατάξεις τοῦ καταστατικοῦ αὐτῶν, ἐλλείψει δέ τοιούτων ὑπέρ τῆς Ἐθνικῆς Ὀργανώσεως Νεολαίας». Καταργεῖται ἐπίσης ὁ νόμος τῆς 18ης Νοεμβρίου 1917 περί ἱδρύσεως Σώματος Ἑλλήνων Προσκόπων. Τό ΣΕΠ συγχωνεύεται στήν ΕΟΝ καί τά μέλη του «διατηροῦντα τά διακριτικά τῶν εἰδικοτήτων καί τά διάσημά των, λαμβάνουν βαθμούς ἀναλόγους πρός οὕς ἐκέκτηντο εἰς τό Σῶμα Προσκόπων».

1. Ὁ Μεταξᾶς στίς 16 Μαΐου 1939 γράφει στό «Ἡμερολόγιό» του: «Ἐπίσκεψις Συμβουλίου Προσκόπων. Τούς **εἶπα νά μοῦ ἐκφράσουν** εὐχήν συγχωνεύσεως μετά Νεολαίας»! (σελ. 373).

Σέ λίγο ὁ Μεταξᾶς διαλύει καί τίς χριστιανικές - ἐκπολιτιστικές ὀργανώσεις νέων ΧΑΝ καί ΧΕΝ. Τά περιουσιακά τους στοιχεῖα πού ἦταν ἀξιόλογα, οἱ κτιριακές τους ἐγκαταστάσεις κ.λ. γίνονται περιουσία τῆς ΕΟΝ.

Ὅπως ἤδη τονίσαμε, ὁ Μεταξᾶς ἤθελε τήν ΕΟΝ σάν κομματικό του στρατό. Ὁ ἴδιος, στή Β΄ Διάσκεψη τῆς ΕΟΝ, τό Μάη 1940, ἔλεγε:

«Ἠξεύρετε ὅτι δι' ἐμέ ἡ ΕΟΝ εἶναι τό πολυτιμότερο πρᾶγμα, τό ὁποῖον ἔχω ὡς πολιτικόν πρόσωπον. Ἡ ἐπιτυχία του εἶναι γιά μέ ἐπιτυχία ὅλης τῆς πολιτικῆς μου ζωῆς»[2].

Πολύ δύσκολη κατάσταση ἀντιμετώπισε ἡ 4η Αὐγούστου στά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἱδρύματα. Ἐκεῖ δέν ἦταν καί τόσο εὔκολος ὁ καταναγκασμός καί οἱ ἐκβιασμοί. Ἡ φοιτητική νεολαία, μέ τίς δημοκρατικές - ἀγωνιστικές παραδόσεις της, ἀντιδροῦσε στήν προσπάθεια νά τή μαντρώσουν στή φασιστική ΕΟΝ. Οἱ φασίστες τοῦ «Παμφοιτητικοῦ» πού ἀπετέλεσαν τά ἡγετικά στελέχη τῆς ΔΑΣ («Διοίκηση Ἀνωτάτων Σχολῶν») ὀργάνωσαν μιά συγκέντρωση τῶν σπουδαστῶν ὅλων τῶν Ἀνωτάτων Ἱδρυμάτων στόν κινηματογράφο «Παλλάς», ὅπου μίλησε ὁ «Ἀρχηγός». Παρά τίς πιέσεις

2. Πρακτικά Β΄ Διασκέψεως ΕΟΝ, σελ. 14.

καί τούς ἐκβιασμούς, ἡ συγκέντρωση ἀπέτυχε: πῆραν μέρος μόνο 600 ἄτομα πού δέν ἦταν ὅλα σπουδαστές. Ἡ φοιτητική νεολαία ἀντιστάθηκε ὥς τό τέλος καί κατόρθωσε νά μήν ἐνταχθεῖ, στήν πλειοψηφία της, στήν ΕΟΝ.

Στό Πολυτεχνεῖο χρησιμοποιήθηκε ἀνοικτά ἡ ὠμή βία. Ἡ ΕΟΝ στήν ἀρχή εἶχε μόνο 10 μέλη. Αὐτή λοιπόν ἡ φασιστική δεκαρχία ὀργάνωνε ἐνέδρες καί ἐπιθέσεις. Ἀπομόνωνε στό προαύλιο σπουδαστές, τούς ἔσερνε μέ τή βία στά γραφεῖα τῆς ΕΟΝ, πού ἦταν μέσα στό Πολυτεχνεῖο, καί τούς ὑποχρέωνε νά ὑπογράφουν «ἐθελοντικά» αἴτηση ὅτι θέλουν νά γίνουν μέλη τῆς «Ἐθνικῆς Ὀργανώσεως Νεολαίας»!

Ἀλλά οὔτε μέ τήν ἐξαγορά, οὔτε μέ τούς ἐκβιασμούς καί τήν ὠμή βία κατόρθωσε νά πιάσει στά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα ἡ φασιστική νεολαία τοῦ Μεταξᾶ.

Ὁ ἴδιος ὁ δικτάτορας, μιλώντας στήν ἐναρκτήρια συνεδρίαση τῆς «Α΄ Διασκέψεως Περιφερειακῶν Διοικήσεων τῆς ΕΟΝ», στίς 4 Ἰανουαρίου 1939, ἔκανε πολλές ὁμολογίες γιά τήν ἀντίσταση τοῦ φοιτητικοῦ κόσμου καί ἀρκετῶν καθηγητῶν στίς Ἀνώτατες Σχολές.

«Στά Πανεπιστήμια, εἶπε, εὑρήκαμε στήν ἀρχή μεγάλη ἀντίστασι. Τούς λόγους τούς γνωρίζετε. Μεγάλην ἀντίδρασιν καί ἀπό μέρους τῶν νέων καί ἀπό μέρους ἑνός μεγάλου τμήματος τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ».

Ἀφοῦ «ἐξηγοῦσε» τό φαινόμενο μέ τήν «ὑπερφροσύνη τῆς πανεπιστημιακῆς νεότητος», ὁ δικτάτορας συνέχιζε:

«Ἀπό μέρους τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ὁμολογῶ ὅτι βρῆκα κάποιαν ἀντίδρασιν, ὄχι ἀπό ὅλους, ἀλλά ἀπό κάμποσους. Ἀλλά ἀπό τότε πού παρέλαβα τό Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι εὑρίσκω πολύ μεγαλύτερη κατανόησι καί προθυμία καί μάλιστα εἰς πολλά πρόσωπα καί ἐνθουσιασμόν, ὥστε νά εἶμαι βέβαιος ὅτι θά πᾶμε καλά. Στό ζήτημα αὐτό ὀφείλεται πραγματικός ἔπαινος καί σ' ἐκείνους καί ἐκείνας πού ὠργάνωσαν τήν Νεολαίαν στίς Ἀνώτατες Σχολές, γιατί μέσα σέ τέτοιες δυσκολίες τό ἔργο

ἤτανε βαρύ. Τώρα τό πρᾶγμα πηγαίνει μέ πολύ γρήγορα βήματα καί τό βλέπει κανένας σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις. Δέν εἶναι ὅμως ἀκόμα ὅλοι μέλη τῆς Νεολαίας καί πρέπει νά περιληφθοῦν εἰς αὐτήν μέ τήν πειθώ καί τόν ἐνθουσιασμό ὅλοι κι ὅλες»[1].

Ἐξόρμηση καταναγκασμοῦ καί βίας

Ἀπό τά μέσα τοῦ 1938 ἀρχίζει ἡ ἐξόρμηση πού κορυφώνεται στά 1939. Σκοπός νά μαντρωθεῖ ὁλόκληρη ἡ νεολαία στή φασιστική ΕΟΝ. Ἡ προσχώρηση τοῦ διαδόχου, τῆς Φρειδερίκης καί τῶν ἄλλων «πριγκιπισσῶν», μέ τήν ἔμπνευση πιά τοῦ ἴδιου τοῦ Γεωργίου, διευκολύνει τήν ἐκστρατεία τοῦ Μεταξᾶ γιά τή φασιστικοποίηση τῆς νεολαίας.

Μέ τήν ὑπ' ἀριθ. 3973 ἐγκύκλιο διαταγή τῆς 21 Δεκεμβρίου 1938 πού ὑπογράφεται ἀπό τόν ἴδιο τό δικτάτορα, ἡ ΕΟΝ ἐξομοιώνεται σέ πολλά μέ τίς δημόσιες ὑπηρεσίες. Ἡ διαταγή αὐτή ἀπευθύνεται στό ὑφυπουργεῖο Δημοσίας Ἀσφαλείας καί καθορίζει ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τῶν κατά τόπους τμημάτων τῆς ΕΟΝ θά διεξάγεται ἀτελῶς. Μιά ἄλλη ἐγκύκλιος διαταγή τοῦ ὑφυπουργοῦ Δημοσίας Ἀσφαλείας Κ. Μανιαδάκη πρός τίς ἀστυνομικές ἀρχές ἀπεκάλυπτε τήν ἐνεργό ἐπέμβαση τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας γιά τή βίαιη στρατολογία νέων στή φασιστική φάλαγγα. Ἡ διαταγή αὐτή (ὑπ' ἀριθ. 33) 15) 13) 7 τῆς 19ης Νοεμβρίου 1939) ἐξαίρει

«τήν συνδρομήν καί τήν ἐνίσχυσιν τήν ὁποίαν παρέχουν εἰς τάς τοπικάς ὀργανώσεις τῆς ΕΟΝ ὄργανα τῆς Δημοσίας Ἀσφαλείας συντελοῦντα οὕτω εἰς τήν πρόοδον τῶν ὀργανώσεων καί εἰς τήν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των».

Παρακάτω ὁ Μανιαδάκης ὑπενθυμίζει παλαιότερη διαταγή τοῦ Φεβρουαρίου 1938, στήν ὁποία ἐτόνιζε

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Β΄, σελίδες 114 - 115.

«ποίαν θετικήν συμβολήν δύνανται νά παράσχουν εἰς τόν τομέα τοῦτον τά ὄργανα τῆς Δημοσίας 'Ασφαλείας».

«Ἡ ΕΟΝ, συνέχιζε ὁ Μανιαδάκης, εἶναι τό ὡραιότερον δῶρον τό ὁποῖον προσέφερεν εἰς τήν Ἑλλάδα ἡ 4η Αὐγούστου καί δοκιμάζομεν ἐξαιρετικήν ἱκανοποίησιν ὅταν εὑρισκώμεθα εἰς τήν εὐχάριστον θέσιν νά ἐπαινέσωμεν ἄνδρας τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας, οἱ ὁποῖοι κατανοήσαντες τήν μεγάλην ἐθνικήν σημασίαν τῆς 'Οργανώσεως παρέχουν ἀμέριστον τήν συνδρομήν των καί τήν ἐνίσχυσίν των διά τήν πρόοδον καί ἐπιτυχίαν αὐτῆς».

Οἱ νέοι πού τέλειωσαν τό γυμνάσιο καί γενικά ὅσοι ἤθελαν νά διοριστοῦν σέ δημόσια ὑπηρεσία μά ἀκόμα καί σέ ἰδιωτική ἐπιχείρηση ἀντιμετώπιζαν τό ἐρώτημα: «Εἶσαι μέλος τῆς ΕΟΝ;» Ἔτσι πολλοί ὑποχρεώνονταν νά γραφτοῦν ἔστω γιά τούς τύπους, χωρίς νά πηγαίνουν στίς συγκεντρώσεις, μόνο καί μόνο γιά νά βροῦν μιά θέση ἤ νά μή τούς πετάξουν ἀπό τή δουλειά τους. 'Αλλά δέν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι πού ἔχασαν τό σχολεῖο ἤ τή θέση τους, γιατί ἀρνήθηκαν νά μποῦν στή φασιστική ΕΟΝ.

Ἔτσι ἡ ἐγγραφή στή φασιστική νεολαία τοῦ Μεταξᾶ, ὅπως φαίνεται κι ἀπ' ὅσα εἴπαμε παραπάνω γιά τά σχολειά, εἶχε γίνει στήν οὐσία ὑποχρεωτική. Στά γυμνάσια 20 ἀπουσίες ἀπό τίς συγκεντρώσεις τῆς ΕΟΝ σήμαιναν γιά τό μαθητή ἀποβολή ἀπό τό σχολεῖο. Ὁ Μεταξᾶς, ἀπό τή μιά γιατί ἤθελε νά τοποθετεῖ ἐμπίστους του στόν κρατικό μηχανισμό, κι ἀπό τήν ἄλλη γιατί ἤθελε νά χρησιμοποιεῖ καί τίς δημόσιες θέσεις σά μέσο ἐκβιασμοῦ πρός τούς νέους νά γίνονται μέλη τῆς κομματικῆς του νεολαίας, ἔδινε ἐντολή στούς ὑπουργούς νά προσλαμβάνουν μέλη τῆς ΕΟΝ ἀκόμα καί ὡς ἡμερομίσθιους ὑπαλλήλους. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 36 ἐγκύκλιος πού ἔστειλε ὁ δικτάτορας τόν 'Οκτώβριο τοῦ 1939 πρός τούς ὑπουργούς, ὑφυπουργούς καί γενικούς διοικητές:

«Ἡ Κυβέρνησις, ἐκτιμῶσα τό ἐθνικόν ἔργον τό ὁποῖον ἔχει ἀναλάβει ἡ ΕΟΝ θεωρεῖ ἀναγκαῖον ὅπως τονώση παντοιοτρόπως τάς προσπαθείας αὐτῆς. Διά τοῦτο ἐπιθυμῶ νά συστήσω πρός ὑμᾶς, ὅπως κατά τήν πλήρωσιν τῶν κενῶν τά ὁποῖα παρουσιάζονται εἰς τάς δημοσίας ἤ ἄλλας ὑπηρεσίας, τάς ὑπαγομένας εἰς τήν ἁρμοδιότητα ὑμῶν, εἴτε πρόκειται περί μονίμων ὑπαλλήλων εἴτε πρόκειται περί ἐκτάκτων καί ἡμερομισθίων ἐπί συμβάσει τοιούτων, προβαίνητε εἰς τήν κατά προτίμησιν πρόσληψιν μελῶν τῆς ΕΟΝ».

'Αλλά καί ὁ «ΚΕΝ» 'Αλέκος Κανελλόπουλος στή Δεύτερη Διάσκεψη τῆς ΕΟΝ ὁμολογεῖ οὐσιαστικά ὅτι ὅποιος δέν εἶναι φίλος τῆς φασιστικῆς φάλαγγας δέ μπορεῖ νά περιμένει ὄχι θέση, ἀλλά οὔτε κἄν τήν ἀναγνώριση στοιχειωδῶν δικαιωμάτων του ἀπό τό κράτος. Πραγματικά στήν εἰσήγησή του στή διάσκεψη αὐτή (πού ἀποτελεῖ μιά ἀτέλειωτη φλυαρία 400 περίπου σελίδων βιβλίου), ἀφοῦ προσπαθεῖ νά ἀποδείξει ὅτι ὑπάρχει τέτια... ζήτηση ἀπό τούς νέους νά ἐγγραφοῦν στήν ΕΟΝ, ὥστε ἡ ὀργάνωση δέ μπορεῖ... νά ἱκανοποιήσει ὅλες τίς αἰτήσεις, συνεχίζει:

«Ἴσως ὅμως μερικοί ὄντως νά μή θέλουν νά ὑπηρετήσουν τήν Ἑλλάδα. Ἴσως, ἀλλά τότε, τό Κράτος αὐτό πού ἐκφράζει τό Ἔθνος εἶναι δυνατόν νά ἀνεχθῆ νά ὑπάρχουν ἄνθρωποι Ἕλληνες τήν ὀνομασίαν, οἱ ὁποῖοι νά ἔχουν τόν κυνισμόν νά βγαίνουν ἔξω καί νά λένε, ὅτι ἐγώ δέν καταδέχομαι νά ὑπηρετήσω αὐτόν τόν τόπο, πού λέγεται Ἑλλάς; Καί ναί μέν, ἐπαναλαμβάνω, δέν ἐπιτρέπομεν νά γίνεται καμμία πίεσις καί κανείς ἐξαναγκασμός. ἀλλά ἀφ' ἑτέρου ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους αὐτοῦ ἔχομεν ὡς Κράτος ὑποχρεώσεις καί ἡ πρώτη μας ὑποχρέωσις εἶναι, ὅτι δέν ἠμποροῦμεν νά ἀνεχθῶμεν μέσα εἰς τόν τόπον μας, νά ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι νά ἔχουν τό θράσος, τό ἀνήκουστον, νά λένε ὅτι δέν θέλομεν νά ὑπηρετῶμεν τόν τόπον. Αὐτό ὅμως εἶναι ζήτημα πού ἀφορᾶ τό Κράτος.

Λοιπόν, τό ἐλάχιστον τό ὁποῖον ἔχει νά κάμη τό Κράτος, ὄχι ἀπό ἐκδίκησιν, ἀλλά ὑποχρέωσιν ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος ἔναντι τοῦ Ἔθνους, εἶναι νά εἴπη ὅτι:Κύριε, ἐν τοιαύτη περιπτώσει δέν ἠμπορεῖς νά ὑπολογίζης εἰς ἐμέ-

Ἐάν ἐσύ δέν θέλης νά ὑπηρετήσης τήν Ἑλλάδα, δέν σοῦ ἐπιτρέπω νά ἔλθης ποτέ σέ καμμιά περίστασι καί νά ζητήσης κάτι ἀπό τήν Ἑλλάδα. Διότι δέν ἠμπορεῖ νά ὑπάρχη Ἑλλάς ὅταν τήν ἔχης ἀνάγκη, καί καθ' ὅλον τό ἄλλο διάστημα νά τήν ἀγνοῆς. Λοιπόν δέν σέ «γνωρίζει». Αὐτό εἶναι τό ἐλάχιστον τῆς ὑποχρεώσεώς του. Ἀλλά δικαιοῦται καί νά εἴπη ἐν ὀνόματι τοῦ Ἔθνους ὅτι: Κύριε, αὐτήν τήν τακτικήν σου τήν ἑρμηνεύω ὡς διάθεσιν καί στάσιν σου στρεφομένην κατά τοῦ τόπου καί βέβαια ἐσύ μπορεῖ νά νομίζης ὅτι ἔχεις δικαίωμα νά ἐνεργήσης συμφώνως μέ τήν ἀσυνειδησίαν σου, ἀλλά καί ἐγώ ἔχω δικαίωμα ἀναμφισβήτητον, ἄν ὄχι καί ὑποχρέωσιν ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος, νά μή ἐνεργῶ ἐναντίον της, ἀδιαφορῶν δι' ἐσέ, ἐφ' ὅσον δέν ἐννοεῖς νά συνέλθης καί νά τήν προστατεύσω μέ κάθε μέσον καί μέ κάθε τρόπον ἀπό τάς διαθέσεις σου καί τῶν ὁμοίων μέ σέ»[1].

Ὁ ἐκβιασμός εἶναι καθαρός. Ἤ γράφεσαι στήν ΕΟΝ ἤ δέ βλέπεις ἄσπρη μέρα. Ὄχι ἐξυπηρέτηση δέ θά σοῦ κάνει τό κράτος, ἀλλά θά διωχθεῖς σάν ἐχθρός τοῦ Ἔθνους!

Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς τά ἔλεγε καθαρά καί μέ τόν κυνισμό πού τόν χαρακτήριζε:

«Θά ξεκινήση μιά ἡμέρα ὁ ἐπιθεωρητής καί θά πάη νά ἰδῆ ἄν ἐνεγράφησαν οἱ ἀπουσίες[2]. Ἄν ἐνεγράφησαν οἱ ἀπουσίες, τό σχολεῖον εἶναι ἐν τάξει. Ἄν ὅμως δέν ἐνεγράφησαν, θά καταγγείλη τόν διευθυντήν διά παράβασιν διαταγῆς. Ἄν σεῖς παρατηρήσετε, ὅτι ἀπό τό τάδε σχολεῖον ἀπουσιάζουν συστηματικῶς μαθηταί, δέν χρειάζονται ἔγγραφα, συναντήσατε τόν ἐπιθεωρητήν καί ἐπιστήσατέ του τήν προσοχήν, ἐκεῖνος δέ θά κάνη ὅ,τι πρέπει. Ἄν ὑποθέσωμεν, ὅτι δέν πάει, τότε ἀπευθυνθῆτε εἰς τόν Γεν. Διοικητήν καί ἄν καί αὐτός δέν ἐπέμβη, ἀναφερθῆτε εἰς τήν Κ Δ.,

1. Πρακτικά Διασκέψεως, σελίδες 53 - 54.

2. Ἀναφέρεται στά ἀπογεύματα τῆς Τετάρτης πού ἦταν ἀφιερωμένα στή «διαφώτιση» τῆς ΕΟΝ.

ἡ ὁποία θά τό ἀναφέρη εἰς ἐμέ καί τότε θά ἰδοῦμε καί διά τόν Διευθυντήν καί διά τόν Ἐπιθεωρητήν».

«Αὐτά εἶναι ἐλάχιστα, ἀλλά δέν πρέπει νά ἀσκήσετε καμμίαν πίεσιν, διότι αὐτά τά παιδιά πού δέν θά ἔλθουν εἰς τήν ΕΟΝ εἶναι ὑποχρεωμένα νά πᾶνε στά σχολεῖα καί νά παραμείνουν ἐργαζόμενα. Ἄν τούς ἀρέση αὐτό ἄς τό ἐξακολουθήσουν, ἀλλά κατά 90ο)ο δέν θά τούς ἀρέση καί θά ἔλθουν εἰς τήν Ε.Ο.Ν. Ἀλλά τό νά τά πιέσωμεν, εἶναι ἐντελῶς περιττόν, διότι τί νομίζετε πώς θά χάσωμεν; Εἰς ὅλην τήν Ἑλλάδα 4 — 5 χιλιάδες παιδιά· τί σημασίαν ἔχουν μέσα στό ἑκατομμύριον; Κατόπιν τά παιδιά αὐτά πρέπει νά γνωρίζουν, ὅτι ὅταν αὔριον θελήσουν νά καθέξουν μίαν δημοσίαν θέσιν, θά πρέπει νά ἔχουν πιστοποιητικόν ὅτι ὑπηρέτησαν εἰς τήν ΕΟΝ καί ἄν δέν τό ἔχουν, δέν θά διορίζωνται»[1].

Καί παρακάτω ἀκόμα πιό κυνικά ἀπειλεῖ μέ ἐξορία:

«Μή νομίσετε, ὅτι εἶναι δυνατόν Διευθυντής Σχολείου νά ἀπαλλάξη τούς ἀπουσιάζοντας ἀπό τήν Ε.Ο.Ν. Καί Διευθυντής ἰδιωτικοῦ Σχολείου νομίζετε, ὅτι μπορεῖ νά τό κάμη; Θά πάη εἰς τήν Ἐπιτροπήν τοῦ ἐκτοπισμοῦ. Εἶναι νά λέγωνται αὐτά τά πράγματα»[2];

Ἐκβιασμός, δηλαδή, καί πρός τούς μαθητές καί πρός τούς καθηγητές· κατά τά ἄλλα ὁ Μεταξᾶς καί ὁ Ἐπίτροπός του Κανελλόπουλος διαβεβαίωναν ὅτι δέν ἀσκοῦσαν πίεση καί ὅτι ἡ ΕΟΝ ἦταν «θεσμός ἐθελοντικός»[3]!

Τά Τάγματα Ἐργασίας

Ἀπό τούς πρώτους μῆνες τῆς δικτατορίας ἔγινε προσ-

1. Πρακτικά Β' Διασκέψεως ΕΟΝ, σελ. 398.

2. Τό ἴδιο, σελ. 402.

3. Βλέπε τό ἴδιο σελ. 50 καί συνέχεια, 399 καί συνέχεια καί ἀλλοῦ.

πάθεια νά όργανωθοῦν καί τά «Τάγματα Ἐργασίας» τά ὁποῖα θά ἦταν στήν οὐσία τάγματα ἀεργίας καί τραμπουκισμοῦ. Τά τάγματα αὐτά φαινομενικά σκοπό εἶχαν «τήν ἐκτέλεσιν ἔργων κοινῆς ὠφελείας». Στήν πραγματικότητα ὅμως ὑπάγονταν στό ὑφυπουργεῖο Ἀσφαλείας, ἦταν ὑπό τήν ἐπιρροή τῶν Κοτζιᾶ καί Μανιαδάκη πού ἤθελαν νά τά χρησιμοποιήσουν σάν τμήματα κρούσης. Ἀποτελοῦσαν καθαρή ἀπομίμηση τῶν ταγμάτων ἐφόδου τοῦ Χίτλερ. Στήν ἀρχή ὁ Μεταξᾶς τά ὑποστήριζε μέ ἐνθουσιασμό. «Ἰδίως τά τάγματα αὐτά εἶναι ἡ "φρουρά" μου»[1] ἔγραφε. Ἀργότερα, ὅμως, ἔρριξε τό βάρος του ἀποκλειστικά μόνον στήν ΕΟΝ.

Ὁ Μανιαδάκης καί ὁ Κοτζιᾶς ἐπεδίωκαν νά συγχωνευτεῖ στά Τάγματα καί ἡ ΕΟΝ. Ἀντίθετα ὅμως ὁ πανίσχυρος Διάκος ἤθελε νά τά διαλύσει καί τελικά τό πέτυχε. Ὕστερα ἀπό συνεχῆ ἐπεισόδια πού δημιουργοῦσαν οἱ περίεργοι «βαθμοφόροι» καί ἄνδρες τῶν Ταγμάτων μέ τίς σταχτιές στολές τους, τούς διαπληκτισμούς μέ ἀξιωματικούς τοῦ στρατοῦ καί στελέχη τῆς ΕΟΝ, ἦλθε τό ἀποκορύφωμα: Σ' ἕνα γεῦμα στό χωριό Σπάτα τῆς Ἀττικῆς, μετά ἀπό γερή κρασοκατάνυξη, οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τῶν Ταγμάτων ἀποφάσισαν νά ἀνατρέψουν τό Μεταξᾶ. Κατάρτισαν μάλιστα τόν κατάλογο τῶν νέων ὑπουργῶν.

Στό μεταξύ ἀποκαλύφθηκε ὅτι στά Τάγματα εἶχαν διαπραχθεῖ καταχρήσεις 3 ἑκατομμυρίων δρχ. Πολλοί βαθμοφόροι πού μυρίστηκαν ὅτι ἑτοιμάζεται ἡ διάλυση τῆς συμμορίας εἶχαν ἀρχίσει νά ἐκποιοῦν ἐργαλεῖα καί στολές. Ὁ Διάκος βρῆκε τήν εὐκαιρία πού ζητοῦσε. Ὁ Μεταξᾶς προχώρησε στή συγχώνευση τῶν Ταγμάτων στήν ΕΟΝ. Οἱ πρωταίτιοι τοῦ «κινήματος» τῶν Σπάτων Ἰατρίδης, ὑπαρχηγός τῶν Ταγμάτων, καί Πετούσης, ἐπιτελάρχης, πιάστηκαν ἀπό τήν Ἀσφάλεια καί ἐκτοπίστηκαν στή Γαῦδο. Τυπικά μόνο ἔμειναν μερικοί σχηματισμοί.

Ἔτσι ἡ φασιστική φάλαγγα τοῦ Ι. Μεταξᾶ μένει ἡ μοναδική ὀργάνωση νέων, μέ πλήρη ἀσυδοσία καί μέ τήν ἀμέριστη ὑποστήριξη τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Οἱ ἐκβιασμοί καί οἱ πιέσεις γιά τήν ὑποχρεωτική στρατολογία τῶν νέων, ἀλλά ἀκόμα καί ὥριμων καί ἡλικιωμένων στήν ΕΟΝ ἔφτασαν σέ τέτιο σημεῖο πού ὁ ἴδιος ὁ δικτάτορας ὑποχρεώθηκε νά συστήσει μετριοπάθεια.

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 299.

Τό περιεχόμενο τῆς ΕΟΝ

Σύμφωνα μέ τά ἐπίσημα στοιχεῖα, στίς 30 Μαρτίου 1940, ἡ ΕΟΝ εἶχε 1.030.314 φαλαγγίτες καί σκαπανεῖς. Φυσικά ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός ἦταν τυπικά μόνο γραμμένοι καί ἔπαιρναν μέρος μόνο σέ ὅσες ἐκδηλώσεις δέν μποροῦσαν νά ἀποφύγουν χωρίς συνέπειες. Ἀπ' αὐτούς 600 περίπου χιλιάδες ἦταν οἱ μαθητές τῆς δημοτικῆς καί τῆς μέσης παιδείας πού εἶχαν γραφτεῖ ὑποχρεωτικά[1].

Ἀλλά τί περιεχόμενο ἔδινε ἡ ΕΟΝ στό 1 ἑκατομμύριο αὐτό τῶν νέων, πού μέ τούς ἐκβιασμούς, τή «βοήθεια» τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καί τήν κινητοποίηση ὁλόκληρου τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, κατόρθωσε τελικά νά γράψει στά χαρτιά της;

Τά περίφημα ἀπογευματινά τῆς Τετάρτης, ὅπου πότε καθηγητές, πότε ἄλλοι ἐντεταλμένοι ἔκαναν «διαφώτιση» στούς μαθητές καί στά ἄλλα μέλη τῆς ΕΟΝ εἶχαν γίνει πραγματική κωμωδία. Λέγονταν τέτιες ἀσυναρτησίες, ἰδιαίτερα ἀπό τούς διάφορους βαθμοφόρους τῆς ΕΟΝ, ὥστε τά παιδιά, παρά τήν τρομοκρατία, συχνά δέ μποροῦσαν νά συγκρατήσουν τά γέλια. Καί τά «μαθήματα» διαλύονταν μέσα σέ γενική θυμηδία καί μέ ἀπειλές τῶν «διαφωτιστῶν». Ἐξ ἄλλου οἱ ἐκπαιδευτικοί ἦταν ἐξοργισμένοι γιατί ἔχαναν οἱ μαθητές πολύτιμες ὧρες σχολικῆς ἐργασίας γιά ἀνιαρή φασιστική προπαγάνδα. Μά καί γενικότερα γιατί ἡ εἰσβολή τῆς ΕΟΝ στό σχολεῖο εἶχε φέρει διάλυση, εἶχε κάνει

1. Στοιχεῖα ἀπό τό ἴδιο, σελ. 87 καί συνέχεια.

τούς χειρότερους μαθητές, πού ἦταν, συνήθως, καί τά ἡγετικά στελέχη τῆς φασιστικῆς νεολαίας, θρασεῖς, εἶχε δημιουργήσει πραγματικό χάος. Χαρακτηριστικό εἶναι τό παρακάτω ξέσπασμα τοῦ Μεταξᾶ, στήν ἴδια ὁμιλία του, στή Β΄ Διάσκεψη τῆς ΕΟΝ[1].

«Ἄν κανείς ἔχῃ καμμιά ἀμφιβολία νά τήν λύσῃ ἐδῶ πέρα. Διότι νά ξέρετε, ὅτι αὐτό τό ζήτημα τῆς Τετάρτης μέ ἔχει φέρει σέ σημεῖο νά τήν καταργήσω, ἄν δέν ἐπίστευα, ὅτι ἡ κατάργησις θά ἐπέφερε κλονισμόν εἰς τήν Ε.Ο.Ν., διότι θά ἐπέφερε, ὅπως εἶχε ἐφαρμοσθῆ, κλονισμόν εἰς τήν ἐκπαίδευσιν τῶν σχολείων. Σᾶς παρακαλῶ ἑπομένως νά δώσετε προσοχήν, διότι δέν εἶμαι ἱκανοποιημένος ἀκόμη, παρ' ὅλας τάς προσπαθείας πού κατεβλήθησαν. Οὔτε τά σχολεῖα ἔδειξαν μεγάλην προθυμίαν εἰς τό σημεῖο αὐτό. Ἡ Ε.Ο.Ν. ὅμως εὑρέθη καί αὐτή ἀνέτοιμος καί δι' ὡρισμένα ζητήματα ἠναγκάσθην νά διατάξω ἀνακρίσεις, διά νά ἰδοῦμε ποιοί φταῖνε καί εὑρέθη ἕνα Ὑπουργεῖον ἀνάστατον ἐπί μῆνας, διά νά μπορέσω νά εὕρω τήν ἀλήθειαν. Εἶναι πρᾶγμα πολύ σπουδαῖον, διότι ἡ ὅλη σας ἐκπαίδευσις στηρίζεται ἐπ' αὐτῆς τῆς Τετάρτης. Ἄν δέν φροντίσετε νά βεβαιωθῶμεν, ὅτι τά παιδιά παρίστανται αὐτήν τήν ἡμέραν, ἤ δέν παρίστανται δικαιολογημένως, τότε ἀπό τήν ἄλλην μεριά ἐπέρχεται διάλυσις τοῦ σχολείου. Ἀναλογισθῆτε τάς συνεπείας. Καί διά μέν τούς ἐκπαιδευτικούς βεβαίως θά φροντίσῃ τό Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, εἶναι ἰδική του δουλειά αὐτή. Ἀλλ' ἄν δέν μᾶς δώσῃ τά μέσα τοῦ ἐλέγχου ἡ Ε.Ο.Ν., ὀφείλω νά σᾶς εἴπω, ὅτι τό Ὑπουργεῖον Παιδείας δέν μπορεῖ νά κάμῃ τίποτε. Τά δέ μέσα τῆς Ε.Ο.Ν. εἶναι αὐτά, τά ὁποῖα σᾶς λέγει ὁ συναγωνιστής Καψάλης. Πρέπει νά ἐννοήσετε ὅλοι περί τίνος πρόκειται, διότι ἄν πρόκειται νά μή χρησιμεύσῃ ἡ Τετάρτη εἰς τήν Ε.Ο.Ν. καί νά συντελέσῃ εἰς διάλυσιν τοῦ σχολείου, τότε θά τήν καταργήσω. Ἐπειδή ὑπάρχουν παράπονα, ὅτι ἦσαν διευθυνταί σχολείων, ἰδίως ἰδιωτικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπέκρυψαν τούς μαθητάς, σᾶς ζητοῦμεν νά μᾶς δώσετε τά μέσα τοῦ ἐλέγχου, διότι μέχρι τῆς στιγμῆς δέν ὑπάρχουν πλήρη τά μέσα τοῦ ἐλέγχου. Λοιπόν θά μοῦ δίδετε πλήρη τά μέσα, διά νά μπορέσω καί ἐγώ νά σᾶς βοηθήσω, ὥστε νά ἐφαρμοσθῇ τό μέτρον αὐτό, πρός ὄφελος καί τοῦ σχολείου καί τῆς Ε.Ο.Ν.».

1. Τό ἴδιο, σελ. 396 — 397.

Κατά τά ἄλλα οἱ «λόγοι», οἱ «ὁμιλίες» καί τά «μαθήματα» τῶν «διαφωτιστῶν» ἦταν γεμάτα ἀπό θαυμασμό στά ὁλοκληρωτικά καθεστῶτα καί κυρίως στόν χιτλερισμό, μίσος στή Σοβ. Ἕνωση καί τίς δυτικές δημοκρατίες καί ἀτέλειωτους ὕμνους στό «Μεγάλο Ἀρχηγό» καί «Ἐθνικό Κυβερνήτη», στόν ΚΕΝ Ἀλ. Κανελλόπουλο, στήν κόρη τοῦ Ι. Μεταξᾶ Λουλοῦ Μαντζούφα πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τῶν φαλαγγιτισσῶν κ.λ., κ.λ. Τά παιδιά διαπαιδαγωγοῦνταν μέ τό φασιστικό δηλητήριο, τόν φανφαρονισμό, τή ματαιοδοξία καί τήν κούφια προσωπολατρία. Εὐτυχῶς, στίς περισσότερες περιπτώσεις, οἱ νέοι διασκέδαζαν σέ βάρος τῶν «βαθμοφόρων» τῆς ΕΟΝ.

Στό κεφάλαιο γιά τήν «Ἰδεολογία τῆς 4ης Αὐγούστου» ἀναφέραμε χαρακτηριστικές κοινοτοπίες ἤ ἀνοησίες καί ἱστορικές διαστρεβλώσεις πού παρουσιάζονταν σάν «σοφά λόγια τοῦ Ἀρχηγοῦ», «παραινέσεις πρός τούς νέους», «πρός τούς γονεῖς καί κηδεμόνας», «πρός τούς καθηγητάς» κλπ. Αὐτά τά φληναφήματα τοῦ «Ἐθνικοῦ Κυβερνήτη» ἀποτελοῦσαν καί τό «ἰδεολογικό περιεχόμενο» τῶν «διαφωτιστικῶν» ὁμιλιῶν τῆς ΕΟΝ. Νά ἕνα χαρακτηριστικό τσιτάτο τοῦ Ἀρχηγοῦ πού τό δημοσίευε κάθε φορά μέ χοντρά γράμματα καί σέ πλαίσιο τό περιοδικό τῆς ΕΟΝ «Νεολαία».

«Δέν ἠμπορεῖτε νά εἶστε τίποτα ἄλλο παρά Ἕλληνες καί Ἑλληνίδες εἰς ὅλην σας τήν ζωήν καί εἰς κάθε περίστασιν, εὐτυχεῖς καί δυστυχεῖς, θά εἶσθε πάντοτε Ἕλληνες καί Ἑλληνίδες».

Καί ἀλλοῦ:

«Ἡ Πατρίς εἶναι μέσα εἰς τόν καθένα καί εἰς κάθε μιά ἀπό σᾶς, ἀγόρια καί κορίτσια, διότι τό αἷμα σας εἶναι ἑλληνικό, τά κόκκαλά σας εἶναι Ἑλλήνων κόκκαλα.... Τό μυαλό σας εἶναι ἑλληνικό, ἡ ψυχή σας ψυχή Ἑλλήνων»[1].

Μέ τέτιες ἀνοησίες καί βερμπαλισμούς (τά Ἑλληνόπουλα δέν περίμεναν βέβαια ἀπ' τό Μεταξᾶ νά τούς πεῖ ὅτι εἶναι Ἕλληνες) προσπαθοῦσαν οἱ πρωτεργάτες τοῦ φασιστικοῦ διαφθορείου νά κρύψουν τόν πραγματικό σκοπό τῆς φάλαγγας, πού ἦταν νά ὑποδουλώσει τή σκέψη καί τήν ψυχή τῆς νεολαίας στούς σκοπούς τῆς δικτατορίας. Στή νεολαία γινόταν καί εἰδική προπαγάνδα μεγαλοϊδεατισμοῦ στήν πιό ἀπεχθῆ μορφή του:

«Σήμερον αὐτή ἡ γνησία καί πανομοιότυπος εἰς τήν οὐσίαν της, ἀνεξαρτήτως τῆς μορφῆς της, ἀπό τῆς ἐμφανίσεώς του συνοδεύουσα τόν Ἑλληνισμόν Μεγάλη Ἰδέα, ἡ τοσαύτας ὑποστᾶσα παραποιήσεις καί ἥτις ἀνέκαθεν ὑπῆρξε καί ὑπάρχει ὡς ἡ αὐθεντική διατύπωσις τῆς ἀξιώσεως, διά τήν ὕπαρξιν τῆς τοιαύτης Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἐμφανίζεται ὑπό τήν σύγχρονον μορφήν της, τήν μορφήν τοῦ ἰδεώδους τοῦ Τρίτου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ. Εἶναι ἡ ἴδια Μεγάλη Ἰδέα, εἶναι ἡ ἴδια Ἰδέα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, τήν ὁποίαν μαζί μέ τό Ἔθνος ἀνεγέννησεν ἡ 4η Αὐγούστου, εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῆς ὁποίας θητεύει ὁ Φαλαγγιτισμός, συμφώνως πρός τάς ὑποθήκας τοῦ Ἀρχηγοῦ»[2].

Ἀλλά καί σέ πολλές προκηρύξεις τῆς ΕΟΝ ὑπῆρχε τό ἴδιο γελοῖο κατακτητικό καί ἀντεθνικό σύνθημα: γιά τή δημιουργία τῆς «Γ' Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας».

1. Ἀφοῦ ἔλεγε τέτιες ἀσυναρτησίες ὁ «Ἀρχηγός», καταλαβαίνει κανείς τί ἔλεγαν οἱ διάφοροι δυστυχεῖς ἀκατάρτιστοι μικροδιαφωτιστές.

2. Ἀπό τήν εἰσήγηση τοῦ «ΚΕΝ» Ἀλέκου Κανελλόπουλου, στή Β' Διάσκεψη τῆς ΕΟΝ. Στό ἴδιο, σελ. 45.

Ὅλη αὐτή ἡ πατριδοκαπηλία καί ὁ μεγαλοϊδεατισμός ἀπόβλεπε στό νά καλύψει τόν ἀντεθνικό χαρακτήρα τῆς 4ης Αὐγούστου πού ξεπουλοῦσε τόν ἐθνικό πλοῦτο στούς ξένους, πού δέν πίστευε στή βιωσιμότητα τῆς χώρας καί δέν ἀξιοποιοῦσε τίς πλουτοπαραγωγικές της πηγές, πού ὑπέσκαπτε τόν κυριότερο παράγοντα τοῦ Ἔθνους, τόν ἴδιο τό Λαό, μέ τήν πολιτική τῆς πείνας καί τῆς ἀγραμματοσύνης, πού ἀρνιόταν τίς ἐθνικές, δημοκρατικές καί πολιτιστικές παραδόσεις. Ἀπόβλεπε ἐπίσης στό νά καλύψει τή γύμνια περιεχομένου τῆς ΕΟΝ.

Ὅπως ἤδη εἴπαμε, γιά νά προσελκύσει τούς νέους, ἡ δικτατορία καθιέρωσε τά δωρεάν εἰσιτήρια γιά τά μέλη τῆς ΕΟΝ. Αὐτό ἔγινε ἀφορμή νά σημειώνονται συνεχῆ ἐπεισόδια ἀνάμεσα στούς φαλαγγίτες καί ἰδιαίτερα στούς βαθμοφόρους πού συναγωνίζονταν ποιός θά πάρει πιό πολλά εἰσιτήρια. Ἐπεισόδια γίνονταν ἐπίσης συχνά μέ τούς ἐφοριακούς καί τούς κινηματογραφιστές πού ἀντιμετώπιζαν ἐπιδρομές φαλαγγιτῶν πού ἤθελαν νά μποῦν στούς κινηματογράφους χωρίς εἰσιτήρια, μόνο μέ τήν ἐπίδειξη τῆς ταυτότητας τοῦ μέλους τῆς ΕΟΝ. Αὐτή ἡ ἱστορία τῶν κινηματογράφων ἦταν μιά πρόσθετη αἰτία δυσαρέσκειας τῶν ἐκπαιδευτικῶν, γιατί ἀποτελοῦσε ἕναν πειρασμό γιά τά παιδιά νά ἐγκαταλείπουν τά μαθήματά τους. Καί ἡ ἴδια ἡ ΕΟΝ, μέ τίς ἐκδηλώσεις καί τίς ἀπασχολήσεις της, ἦταν ἕνα πρόσχημα γιά ἐγκατάλειψη τῶν μαθημάτων.

Μουσολινικός φανφαρονισμός

Ἐξ ἄλλου ἡ δικτατορία προσπαθοῦσε νά καλύψει τήν ὁλοκληρωτική ἔλλειψη περιεχομένου καί ἰδανικῶν τῆς ΕΟΝ μέ τίς στολές, τίς ἄσπρες γκέττες, τά ἀστέρια, τίς φασιστικές χαιρετοῦρες, τίς ἀναφορές, τά τραγούδια, τίς γιορτές καί τίς ἀξιοθρήνητες παρελάσεις. Εἶχε πάρει δηλαδή ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ θεατρινισμοῦ καί τοῦ φανφαρονισμοῦ τῆς μουσολινικῆς νεολαίας.

Ἀλλά τί οὐσιαστική δράση εἶχε νά παρουσιάσει ἡ ΕΟΝ

ἔξω ἀπό τίς παρελάσεις, τά «μαθήματα», τούς ὕμνους, τά τραγούδια καί τίς γιορτές; Σέ μιά «Πανελλήνια Ἔκθεση τῆς ΕΟΝ», πού ὀργανώθηκε στό Ζάππειο, φάνηκε ὁλόκληρη ἡ γύμνια τῆς μεταξικῆς νεολαίας, πού ὅμως εἶχε ἀμέριστη τήν κρατική ὑποστήριξη. Ἑκατομμύρια εἶχαν σπαταληθεῖ γιά φωτογραφίες τοῦ «Ἀρχηγοῦ» σέ διάφορες στάσεις καί ἐπιθεωρήσεις τμημάτων τῆς ΕΟΝ, καθώς καί σέ φωτογραφίες τοῦ ΚΕΝ Ἀλ. Κανελλόπουλου. Γιά νά παρουσιάσουν ὅμως καί κάτι τό «πρωτότυπο» διασκεύασαν μιά αἴθουσα σέ τοπίο, μέ χόρτα, κόττες, κοκόρους καί... ἕναν καταρράχτη! Ἐνῶ ἡ ζωή γινόταν κάθε μέρα δύσκολη γιά τούς ἐργαζομένους, ἡ κυβέρνηση ξόδευε ἑκατομμύρια γιά ἀνόητη προπαγάνδα τῆς φασιστικῆς της νεολαίας.

Πολλά ἑκατομμύρια ξοδεύτηκαν καί γιά νά παιχτεῖ στό Λυκαβηττό τό ἔργο «Πενθεσίλεια». Ἐπί μῆνες εἶχαν ἐπιστρατευτεῖ μηχανικοί, ἐργάτες, διακοσμητές, σκηνοθέτες, σκηνογράφοι κλπ. Ἔπρεπε νά διασκευαστοῦν τά Νταμάρια τοῦ Λυκαβηττοῦ σέ σκηνικό πού θά παρουσίαζε τό ἐξωτερικό μέρος τῆς Τροίας. Κ' ἐνῶ οἱ δρόμοι τῶν συνοικιῶν ἦταν σέ κακά χάλια, ὁ Κοτζιᾶς διέθεσε ἀπό τό Ταμεῖο τοῦ Δήμου τό ποσό πού χρειαζόταν νά γίνει δρόμος ὥς ἐκεῖ πάνω νά πᾶνε τά αὐτοκίνητα τῶν ἐπισήμων. Κι ὅλο αὐτό τό διάστημα ἑκατοντάδες μέλη τῆς ΕΟΝ τῆς Ἀθήνας παρατοῦσαν τά μαθήματα καί τίς δουλειές τους γιά νά βοηθήσουν στίς προετοιμασίες. Ἄν ἡ ΕΟΝ εἶχε νά ἐπιδείξει κάτι τό οὐσιαστικό στόν καλλιτεχνικό τομέα, μποροῦσε νά τό ἐμφανίσει στό θέατρο Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, χωρίς νά γίνουν τόσα περιττά ἔξοδα. Ἀλλά ἀκριβῶς ἡ 4η Αὐγούστου, ὅπως καί ὅλα τά φασιστικά καθεστῶτα, πήγαινε νά κρύψει τήν ἔλλειψη οὐσιαστικοῦ περιεχομένου μέ τίς κούφιες ἐπιδείξεις καί τούς φανφαρονισμούς. Στήν παράσταση τῆς «Πανθεσίλειας», πού δόθηκε τελικά στίς 6 Αὐγούστου 1939, πῆραν μέρος 250 παιδιά τῆς ΕΟΝ, πού φοροῦσαν ἀρχαῖες στολές, περικεφαλαῖες καί κρατοῦσαν ἀκόντια, ἀσπίδες κλ.

Ἡ ΕΟΝ δέν εἶχε βέβαια νά παρουσιάσει τίποτε τό δικό της οὔτε στόν καλλιτεχνικό, οὔτε στόν ἀθλητικό, οὔτε στόν πνευματικό τομέα. Γι' αὐτό ἐπιστράτευσε καλλιτέχνες ἀπό

τά θέατρα καί ἀθλητές ἀπό τά ἀθλητικά σωματεῖα. Ἔτσι μέ ξένους ἀθλητές ἔγιναν καί οἱ «Πανελλήνιοι ἀγῶνες τῆς ΕΟΝ».

Ἀλλά κατά τούς ἀγῶνες αὐτούς ἔγιναν τόσα παρατράγουδα, ὥστε ἐπί μῆνες οἱ γονεῖς καταριόνταν τό Μεταξᾶ καί τήν ΕΟΝ. Ἀπό τίς ἀντιπροσωπεῖες τῆς ΕΟΝ, πού κουβαλήθηκαν στήν πρωτεύουσα, οἱ βαθμοφόροι καί οἱ εὐνοούμενοι τοῦ καθεστῶτος ἐγκαταστάθηκαν στά ἀριστοκρατικά ξενοδοχεῖα τῆς Κηφισιᾶς, ἐνῶ πολλά ἀπό τά ἁπλά μέλη διανυκτέρευσαν στό ὕπαιθρο, γιατί δέν τούς παραχώρησαν κρεβάτια σέ ξενοδοχεῖα. Ἐπίσης, ἐνῶ οἱ βαθμοφόροι ταξίδευαν σέ καμπίνες καί μέ ὅλες τίς ἀνέσεις στά πλοῖα καί στούς σιδηροδρόμους, οἱ ἁπλοί φαλαγγίτες φορτώνονταν σάν τά ἄλογα. Τέλος, ἐνῶ στούς βαθμοφόρους ἡ δικτατορία παρέθεσε ἡγεμονικά γεύματα (σ' ἕνα τέτιο γεῦμα στό κέντρο «Μαξίμ» ἐπικράτησε τέτια ἀναρχία καί ἔγιναν τέτιοι διαπληκτισμοί πού ὑποχρεώθηκε νά ἐπέμβει ὁ διευθυντής τοῦ κέντρου, μέ ἀποτέλεσμα νά συλληφθεῖ σέ λίγες μέρες), οἱ ἁπλοί φαλαγγίτες καί φαλαγγίτισσες ἔτρωγαν σαρδέλλες καί ρέγγες. Σημειώθηκαν μάλιστα καί ὁμαδικές δηλητηριάσεις ἀπό σάπια παστά.

Ἡ ἀδιαφορία κ' ἡ περιφρόνηση τῆς ζωῆς τῶν νέων ἦταν ἐπίσης ἕνα ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς ΕΟΝ.

Μιά παρόμοια καί μέ τραγικές συνέπειες φανφαρόνικη — κατά τά μουσολινικά πρότυπα — ἐπίδειξη τῆς ΕΟΝ ἦταν ἡ περίφημη παρέλαση τῆς 25ης Μαρτίου 1939 στήν Ἀθήνα, ὅπου πῆραν μέρος ὑποχρεωτικά 50.000 νέοι καί παιδιά τῆς περιοχῆς πρωτευούσης. Στή διάρκεια τῆς παρέλασης ἔπιασε ραγδαία βροχή πού κράτησε πολλές ὧρες. Δημιουργήθηκε πανικός, οἱ βαθμοφόροι τόβαλαν στά πόδια γιά νά γλυτώσουν, ἐνῶ τά σπίτια στή λεωφόρο Ἀλεξάνδρας καί τούς γύρω δρόμους γέμισαν ἀπό μουσκεμένα ὥς τό κόκκαλο παιδιά πού ζητοῦσαν προστασία. Πολλά παιδάκια τσαλαπατήθηκαν, ἄλλα πλευρίτωσαν. Ἐπί ὧρες καί μέρες ἀκόμα οἱ γονεῖς ἀπ' τούς πιό μακρινούς συνοικισμούς καί τά περίχωρα τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ, ἔξαλλοι ἀπό τήν ἀγωνία,

ἔψαχναν νά βροῦν τά παιδιά τους, πού οἱ βαθμοφόροι τῆς ΕΟΝ τάχαν ἐγκαταλείψει στήν τύχη τους.

Ὅπως ἦταν φυσικό, σέ μιά τέτια φασιστική ὀργάνωση δέ μποροῦσε νά ὑπάρχει κανένα ἴχνος ἐσωτερικῆς δημοκρατίας. Τά μέλη, ἀλλά καί οἱ βαθμοφόροι, κατώτεροι καί ἀνώτεροι τῆς ΕΟΝ δέν εἶχαν γνώμη: ἔπρεπε τυφλά νά ὑπακοῦνε τόν «Ἀρχηγό» καί τόν ΚΕΝ:

«...εἰς τάς διασκέψεις μας κατά βάσιν δέν συζητοῦνται αἱ διαταγαί, δηλαδή τό ὀρθόν ἤ μή αὐτῶν. Αὐτό θά ἦτο ἀντίθετον πρός τό πνεῦμα τῆς ὀργανώσεως. Εἰς τάς διασκέψεις συζητεῖται ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς τῶν διαταγῶν καί τά πλεονεκτήματα ἤ τά μειονεκτήματα μιᾶς διαταγῆς, ὄχι ὡς τοιαύτης, ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ της. Πᾶσα ἀντίθετος ἄποψις ἀντίκειται βασικῶς πρός τό πνεῦμα τῆς ὀργανώσεως καί θά ἀνέτρεπε αὐτήν ταύτην τήν ἀρχήν, ἐφ' ἧς ἀσκεῖται ἡ διοίκησις»[1].

Καί παρακάτω:

«Ἡ σχέσις λοιπόν Ἀρχηγοῦ καί ἀκολουθίας εἶναι, ἐπαναλαμβάνω, ἔννοια ἀπόλυτος. Ὁ Ἀρχηγός εἶναι ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τό σύνολον τῆς ἀκολουθίας, τό κατευθύνει καί τό ὁδηγεῖ. Τήν Ε.Ο.Ν. ὁ Ἀρχηγός διοικεῖ εἴτε ἀμέσως, εἴτε ἐμμέσως, πάντως ὅμως αὐτοπροσώπως διά τοῦ ἐντεταλμένου μέ τήν ἐν τῇ Ε.Ο.Ν. ἐκπροσώπησίν του ὀργάνου, τοῦ Κυβερνητικοῦ, δηλονότι, Ἐπιτρόπου. Πάντως Αὐτός, δηλ. ὁ Ἀρχηγός διοικεῖ. Τά ἄλλα ὄργανα τῆς διοικήσεως, τά ὁποῖα εἶναι μόνο ὄργανα, ἤ προπαρασκευάζουν τάς ἀποφάσεις (Ἐπιτελεῖον), ἤ ἐκτελοῦν τάς ἀποφάσεις (Μονάδες) ἤ ἐλέγχουν καί παρακολουθοῦν τήν ἐκτέλεσιν»[2].

Ἔπρεπε λοιπόν τά μέλη τῆς ΕΟΝ νά θαυμάζουν, χωρίς

1. Τό ἴδιο, σελ. 21.

2. Τό ἴδιο, σελ. 72.

συζήτηση τόν «Πατέρα καί Ἀρχηγόν» (στίς συγκεντρώσεις φώναζαν: «Ἕναν ἔχουμε πατέρα κι ὁδηγό, τόν Ἀρχηγό, τόν Ἀρχηγό») καί νά ὑμνοῦν τόν ἴδιο, τό «Μεγάλο Βασιλιᾶ», τόν ΚΕΝ Κανελλόπουλο καί τή Λουλοῦ Μαντζούφα.

Ὁ «Ἀρχηγός», δηλαδή ὁ Μεταξᾶς, γινόταν προσπάθεια νά περιβληθεῖ μέ μυστήριο, σά θεόπεμπτος καί προικισμένος μέ ὑπερφυσικές δυνάμεις[1]. Φυσικά ὅλοι οἱ βαθμοφόροι διορίζονταν. Ὁποιαδήποτε συζήτηση γιά ἐκλογή οἱ ἡγέτες τῆς 4ης Αὐγούστου θά τή θεωροῦσαν ἱεροσυλία. Ἀφοῦ καί τό γεγονός ἀκόμα ὅτι ἡ Β' Διάσκεψη τῆς ΕΟΝ συνῆλθε στά Παλαιά Ἀνάκτορα, ὅπου ἦταν πρίν ἡ Βουλή, ὁ Μεταξᾶς προσπάθησε νά τό... ξορκίσει:

«Πριτοῦ κατέλθω ἀπό τό βῆμα αὐτό θά ἤθελα νά κάμω μίαν σύστασιν: ἤλθατε ἐδῶ διά νά συσκεφθῆτε ὡς ἄνδρες καί γυναῖκες πρακτικοί. Θά σᾶς συστήσω πολύ νά μή σᾶς ἐπηρεάση τό περιβάλλον τῆς αἰθούσης αὐτῆς, ἡ ὁποία ἔχει κτισθῇ δι' ἄλλους σκοπούς (γέλωτες). Νά μή σᾶς ἐπηρεάση ἐπίσης καί τό βῆμα αὐτό, εἰς τό ὁποῖον τυχόν θά ἀνεβῆτε διά νά ὁμιλήσετε. Νά τά σβήσετε ὅλα αὐτά ἀπό τήν ἐντύπωσή σας. Ὅποιος καί ὅποια ἀπό σᾶς ἔχει νά προτείνῃ κάτι τί πρακτικόν, νά τό προτείνῃ μέ θάρρος, νά μήν ἐπηρεασθῇ ἀπό τό περιβάλλον αὐτό καί νά ζητήσῃ νά κάμῃ λόγους καί ἀγορεύσεις! Δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Ἐφύγαμεν ἀπὸ αὐτά πλέον» (χειροκροτήματα)[2].

Οἱ φαλαγγίτες καί οἱ σκαπανεῖς (τά παιδιά τοῦ Δημο-

1. Σέ μιά προκήρυξη τῆς ΕΟΝ γράφονται τά ἑξῆς ἀμίμητα: «Εἶμαι δύναμις ἀκατάλυτος, πυρήν ἑλληνικῆς ζωῆς... Θά μεταδώσω τήν ἀρρενωπότητα τοῦ κάλλους μου τοῦ σημερινοῦ στίς ἐπερχόμενες γενεές... **Τό πιστεύω ἀπόλυτα, ὅπως πιστεύω ὅτι: Ὅ,τι εἶμαι σήμερα, τό ὀφείλω στόν Ἀρχηγό μου τόν Θεόπνευ**στον καί στό ὡραιότερο καί ἑλληνικώτερο δημιούργημά του, τήν **Ἐθνική Ὀργάνωση Νεολαίας. Ἔτσι λέει κάθε Ἕλλην Φαλαγ**γίτης — ΕΟΝ».

2. **Πρακτικά Β' Διασκέψεως ΕΟΝ, σελ. 10.**

τικοῦ σχολείου, πού ἤθελε καί αὐτά ὁ Μεταξᾶς νά τά διαπαιδαγωγήσει φασιστικά) ἔπρεπε νά ἐκτελοῦν, χωρίς συζήτηση, τίς ἐντολές τῶν ἀνωτέρων τους. Καμιά δημοκρατικότητα, καθόλου πνεῦμα πρωτοβουλίας. Ἡ 4η Αὐγούστου ἐπιδίωκε ἀκριβῶς νά πνίξει τήν προσωπικότητα τοῦ νέου, νά τόν κάνει ρομπότ - στρατιώτη τῆς φασιστικῆς δικτατορίας.

Σέ μιά γιορτή στό Στάδιο, καθώς παρέλαυναν οἱ φαλαγγίτες, ὁ Μεταξᾶς γύρισε κ' εἶπε στό βασιλιά:

—Ἰδού, Μεγαλειότατε, ὁ στρατός σας, εἰς τόν ὁποῖον καί μόνον πρέπει νά στηρίζεσθε.

Ὁ θαυμασμός, ἡ λατρεία στόν Ἀρχηγό καί τούς προφῆτες του, καλλιεργιόταν μ' ὅλους τούς τρόπους. Εἶναι γνωστός ὁ ὕμνος τῆς ΕΟΝ, πού «ὁ μεγάλος Κυβερνήτης τώρα ἐμπρός τήν ὁδηγεῖ...» ἤ ὁ ὕμνος στόν ΚΕΝ Ἀλέκο Κανελλόπουλο:

Μέσ' τόν μεγάλο Ἆθλο Σπαρτιάτης
κι' ἀγωνιστής κι' ὁδηγητής καί Φοῖβος!
Ἡ Μάννα Ἑλλάδα κράζει Σε κοντά της
καί σοῦ γνέφουν οἱ θρίαμβοι καί ὁ Στίβος!
Θυσία ἐαρινή τ' ἁδρά Σου νειᾶτα
στό βωμό τῆς ΙΔΕΑΣ, στούς ἀγῶνες,
μέ τήν ζωή Σου! ἀνοίγεις νέα στράτα
καί θά σοῦ πλέξουν στέφανο οἱ αἰῶνες!
Οἱ φάλαγγες περνᾶν σέ θεῖα θάμπη,
κι' ὡς πᾶς μπροστά ἀγέρωχος κι' ἁπλός
στραφτοκοπάει γόνιμα καί λάμπει
στά χέρια Σου ὁ πέλεκυς διπλός.
Σύ τ' Ἀρχηγοῦ ὡραία προφητεία,
πού σέ καλοῦν οἱ ἔνθεοι θεσμοί.
Πρῶτος σέ μιά καινούργιαν Ὀλυμπία
θαρθῆς καί θ' ἀληθέψουν οἱ χρησμοί.
Ἄκου, ἀδελφικά σέ κράζει ἡ Νειότη
καί καρτεράει ἀσίγαστη κι' ἀκμαία
θριαμβικά ναρθῆ μαζί σου πρώτη
καί πρῶτος Σύ σέ μιάν Ἑλλάδα Νέα!...

Ἤ, τέλος, ὁ ὕμνος πρός τήν κ. Λουλοῦ Μαντζούφα:

....
σύ ἀντάξια εἶσαι θυγατέρα
τοῦ τρανοῦ πατέρα κι' Ἀρχηγοῦ
Πρώτη Ἑλληνίς, λάμπουσα ἀκτίς
σύ τῶν Ἑλληνίδων εἶσαι ἡ ἐλπίς.

Καί ἄλλα παρόμοια λιβανίσματα πρός τήν οἰκογένεια Μεταξᾶ καί τά πρωτοπαλλήκαρα τῆς 4ης Αὐγούστου.

Πολυτελεῖς ὑπηρεσίες

Σέ μιά τέτια ὀργάνωση καταναγκαστική, ὅπου δέν ὑπῆρχε κανένα περιθώριο γιά ἐλεύθερη σκέψη, δράση, πρωτοβουλία καί δημιουργία, τήν ἑλληνική νεολαία τή διαπαιδαγωγοῦσαν στά «ἐθνικά ἰδεώδη» τῆς δικτατορίας.

Ἡ ὁμοιομορφία ἦταν ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικό στίς ἐκδηλώσεις τῆς ΕΟΝ. Οἱ ὁμάδες στό πιό ἀπομακρυσμένο σημεῖο τῆς χώρας ἔκαναν τά ἴδια πράγματα, τίς ἴδιες κινήσεις πού ἔκαναν οἱ φαλαγγίτες στήν Ἀθήνα. Καμιά πρωτοτυπία, κανένα λαϊκό ἤ τοπικό χρῶμα.

Ἡ ΕΟΝ ἦταν ὀργανωμένη στρατιωτικά σέ τάγματα, λόχους, διμοιρίες, ἐνωμοτίες κλπ. Κι αὐτός ἦταν ἕνας πρόσθετος λόγος πού τήν ἔκανε μισητή στή νεολαία. Ἀναπληρωτής τοῦ Ἀρχηγοῦ Ι. Μεταξᾶ ἦταν ὁ Κυβερνητικός Ἐπίτροπος Νεολαίας Ἀλεξ. Κανελλόπουλος. «Ἀναπληρωτής κυβερνητικοῦ ἐπιτρόπου ἀπουσιάζοντος ὁ ἐπιτελάρχης Ρούβαλης Σπυρίδων, συνταγματάρχης, βοηθούμενος εἰς τά καθήκοντά του ὑπό τῶν διοικητῶν Ζαρκάδα Γεωργίου καί Μαντζούφα Λουκίας. Ὑπασπιστής ΚΕΝ Νικολόπουλος Ἰωάννης, διοικητής». (Ὁ βαθμός τοῦ διοικητοῦ εἶχε σχέση μέ τό μισθό).

Ὑπῆρχαν τά ἑξῆς γραφεῖα μέ πολυάριθμο προσωπικό: τό «Ἰδιαίτερον Γραφεῖον τοῦ ΚΕΝ» μέ 13 πρόσωπα στά χαρτιά, ἀλλά πολύ περισσότερα στήν πραγματικότητα, ἀφοῦ εἰ-

δικά γιά τό «Κέντρον Διαβιβάσεων παρά τῷ ἰδιαιτέρῳ γραφείῳ ΚΕΝ» προβλεπόταν, ὅτι «δι' ἰδιαιτέρας διαταγῆς τοῦ διευθυντοῦ τοῦ κέντρου θέλει καθορισθῆ τό εἰς τήν διάθεσιν αὐτοῦ προσωπικόν». Τό «Γραφεῖον Ἐπιτελάρχου» μέ 8 πρόσωπα, ἡ «Γενική Διεύθυνσις Ἐπιθεωρήσεως» μέ 5 πρόσωπα στά χαρτιά καί μέ ἔκτακτες ὑπηρεσίες «πού θέλουσι συγκροτηθῆ δι' ἑτέρας διαταγῆς τοῦ ὑποφαινομένου» (δηλαδή τοῦ ΚΕΝ). Ἡ «Γενική Διεύθυνσις Ἐθνικῆς Διαφωτίσεως» μέ 16 πρόσωπα καί μέ ὁλόκληρα πολυπρόσωπα γραφεῖα («αἱ ὑπηρεσίαι 3ου γραφείου ραδιοφωνίας, Τύπου, συντονισμοῦ, ἐκπαιδεύσεως» κλπ.). Ἡ «Γενική Διεύθυνσις Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν» μέ γενικό διευθυντή τόν ταγματάρχη Βλαδίμηρο Κόλλα καί μέ 20 ἀκόμα πρόσωπα. Τό «Ταμεῖον καί Λογιστήριον Κεντρικῆς Διοικήσεως» μέ 34 πρόσωπα! «Γενική Διεύθυνσις Συντονισμοῦ Ἐκπαιδεύσεως» μέ 7 πρόσωπα καί μέ τά ἑξῆς γραφεῖα: τό πρῶτο μέ 9 πρόσωπα, τό δεύτερο μέ 4 πρόσωπα, τό τρίτο μέ διευθυντή τόν Κούμαρο, βοηθούς του τούς Κυρ. Καραμάνο καί Ι. Οἰκονομίδη, συνεργάτες Δ. Σβολόπουλο, Ν. Τσαϊλᾶ καί μέ προσωπικό 30 περίπου πρόσωπα, τό τέταρτο γραφεῖο μέ ἐπικεφαλῆς τόν ὑπαστυνόμο Θ. Πανόπουλο καί πολλούς ἀρχιφύλακες καί ἀστυνομικούς τῆς Ἀσφαλείας. Τέλος, ἄλλα δύο γραφεῖα μέ 10 ἀκόμα πρόσωπα. Ἡ «Κεντρική Ὑπηρεσία Ἀλληλεγγύης Μετώπου» μέ 4 διευθύνσεις (διευθύντρια ἡ ἀδελφή τοῦ γαμπροῦ τοῦ δικτάτορα Κλειώ Μαντζούφα) καί ἄλλα 56 πρόσωπα! Ἡ «Κεντρική Καθοδήγησις» μέ 8 πρόσωπα (ἐδῶ ἀνῆκε καί ὁ Μανωλέας) καί οἱ διευθύνσεις Δικαστικοῦ μέ 4 πρόσωπα, Ἀθλητισμοῦ μέ 4, Κοινωφελῶν Ἔργων μέ 2, Ὑγειονομικοῦ μέ 6, Ψυχαγωγίας μέ 2, Προνοίας μέ 4, Ραδιοφωνίας[1] μέ 20, Ἀέρος (!) μέ 6, Ὑπηρεσία Λαχείου μέ 2, Φιλαρμονικῶν 1, Περιοδικό Νεολαίας 20, Ἐθνική Ἐπιστημονική Ἑταιρία 2, Διεκπεραίωσις καί Ἀρχεῖο 39 πρόσωπα, Ὑπηρεσία Φαλαγγονομίας, μέ διευθυντή τόν ὑπαστυνόμο Νικ. Χαρλαύτη, μέ

1. Ἡ ΕΟΝ εἶχε δικό της ραδιοσταθμό. Τά μηχανήματά της, μετά τήν κατάργηση, ἔγιναν ἄφαντα.

ἕνα ἀρχιφύλακα καί δεκατρεῖς ἀστυφύλακες. Καί τέλος, πέντε ἀκόμα γραφεῖα μέ 30 πρόσωπα! Συνολικά, δηλαδή, τό «Ἐπιτελεῖο Κεντρικῆς Διοικήσεως» τῆς ΕΟΝ, ὅπως καθοριζόταν μέ τήν ἡμερησία διαταγή τοῦ Ἀλ. Κανελλόπουλου τῆς 2 Ἰανουαρίου 1941, ἀποτελοῦνταν ἀπό 400 περίπου πρόσωπα!

Διδασκαλία καί πράξη χαφιεδισμοῦ

Ἡ 4η Αὐγούστου ἤθελε νά μεταβάλει τούς μισούς Ἕλληνες σέ καταδότες τῶν ἄλλων μισῶν, νά τυλίξει τήν Ἑλλάδα μέ ἕνα ἀόρατο δίχτυ χαφιεδισμοῦ, νά κάνει τόν πατέρα νά φοβᾶται τό παιδί του καί τό παιδί τή μάνα του. Σ' ἕνα του λόγο στήν ἀγορά ὁ Κοτζιᾶς παρότρυνε ἀνοιχτά τόν κόσμο στό χαφιεδισμό:

«Κατά συνέπειαν ἀπό σήμερον, ἔλεγε ὁ Κοτζιᾶς, ὅσοι νομίζετε ὅτι δέν ἀρκεῖ μόνον ἡ περιφρόνησις καί ἡ ἐκδήλωσις ἀηδίας πρός τούς διαδοσίας, πράξατε ἀδιστάκτως τό καθῆκον σας, εἰς πᾶσαν στιγμήν καί εἰς πᾶσαν περίπτωσιν πού ἀντιλαμβάνεσθε προσπάθειαν νά σᾶς δηλητηριάσουν μέ φήμας καί βρωμερότητας. Πράξατε τό καθῆκον σας ὡς τίμιοι Ἕλληνες»[1].

Ἀλλά ἡ πιό συστηματική προσπάθεια χαφιεδοποίησης γινόταν στήν ΕΟΝ, τήν ὁποία ὁ Μεταξᾶς προόριζε γιά κομματικό του στήριγμα.

Ὁ ΚΕΝ Κανελλόπουλος καθόριζε:

«Ἐπιτρέπεται ἐπίσης ἄμεσος καί ὑπεύθυνος ἐπέμβασις, ὅταν ὑπάρχη ἄμεσος ἀπειλή κατά τοῦ καθεστῶτος καί ἐπ' αὐτοφώρῳ παραβίασις τῶν στοιχειωδῶν ἰδεολογικῶν ἀρχῶν τοῦ Κράτους. Φέρ' εἰπεῖν ὅταν ἀντιληφθῆτε κάποιον νά μοι-

1. Λόγος τοῦ Κοτζιᾶ στή Λαχαναγορά. Φεβρουάριος 1937.

ράζη ἀντιδραστικές προκηρύξεις δέν θά εἰπῆτε ὅτι αὐτό εἶναι ἁρμοδιότητος τῆς 'Αστυνομίας καί ἐγώ δέν ἀνακατεύομαι»[1].

'Ανέθετε δηλαδή στά μέλη τῆς ΕΟΝ καθήκοντα πολιτικῆς μυστικῆς ἀστυνομίας.

'Ιδού καί ἕνα ἄλλο κήρυγμα μισαλλοδοξίας πρός τούς νέους:

«'Εδῶ πρέπει νά διασαφηνίσωμεν, ὅτι δι' ἡμᾶς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς προτιθέμενος ν' ἀνατρέψη τάς ἀρχάς τῆς 4ης Αὐγούστου, ἐμφανίζεται ὡς ἐχθρός ἰδικός μας καί ὡς προδότης διότι εἶναι ἐχθρός τοῦ Ἔθνους, ἀφοῦ ἀσχέτως πρός πᾶσαν ἄλλην πολιτικήν ἰδεολογίαν, ἐάν δέν ὑπῆρχεν ὁ 'Ιωάννης Μεταξᾶς, ἐάν δέν εἶχε γίνει ἡ 4η Αὐγούστου, ἡ 'Ελλάς, ἐάν ὑποτεθῆ ὅτι ὡς Κρατικός 'Οργανισμός θά ἐξηκολούθει νά ὑφίσταται (πρᾶγμα λίαν ἀπίθανον), ἀσφαλῶς θά εἶχε τήν ὄψιν ἀληθινῆς ζούγκλας»[2].

Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ὑπῆρχαν δύο καθαρά ἀστυνομικοῦ χαρακτήρα ὑπηρεσίες τῆς ΕΟΝ: Τό «IV Γραφεῖο τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως» τῆς ΕΟΝ καί ἡ «'Υπηρεσία Φαλαγγονομίας» ἐπανδρωμένες καί οἱ δυό ἀπό ἀστυνομικούς τῆς 'Ασφαλείας. 'Η Φαλαγγονομία παρακολουθοῦσε τά μέλη τῆς ΕΟΝ, ἀκόμα καί τούς βαθμοφόρους, κατάρτιζε φακέλους, ἔφτιαχνε τό δικό της χαφιεδικό μηχανισμό, ἐρχόταν σέ συνεννόηση μέ τίς κατά τόπους ἀστυνομικές 'Αρχές γιά τήν παρακολούθηση ἑνός π.χ. φοιτητῆ πού ὑπῆρχαν ὑποψίες ὅτι δέν ἦταν «ἀκραιφνῶν ἐθνικῶν φρονημάτων». Αὐτό δημιουργοῦσε ἕνα κλίμα δυσπιστίας καί φόβου μέσα στήν ὀργάνωση πού προορισμός της ἦταν νά «διαπαιδαγωγήσει τούς νέους Ἕλληνες»!

'Εκτός ὅμως ἀπό τό IV Γραφεῖο καί τήν Φαλαγγονομία, ὑπῆρχε ἡ «Κεντρική Σχολή Διαφωτίσεως», πού τή σκέπαζε κάποιο μυστήριο. 'Εκεῖ μετεῖχαν φαλαγγίτες «κατ' ἐκλογήν», χωρίς νά τό ξέρουν οἱ ἀνώτεροί τους στούς σχηματισμούς πού ἀνῆκαν. Ἦταν οἱ πιό ἔμπιστοι. Σ' αὐτούς ἀνάθεταν νά παρακολουθοῦν τούς συμμαθητές τους, τούς συναδέλφους τους. Αὐτοί πάλι δημιουργοῦσαν ἕνα κύκλο «ἐμπίστων» πού τούς βοηθοῦσαν στή συγκέντρωση πληροφοριῶν. Μ' αὐτό τόν τρόπο δημιουργιόταν τό χαφιεδικό δίχτυ μέσα στήν ΕΟΝ.

1. Πρακτικά Β' Διασκέψεως ΕΟΝ, σελ. 75.
2. Τό ἴδιο, σελ. 89.

'Αλλά πέρα ἀπ' αὐτόν τόν ἐπίσημα ὀργανωμένο χαφιεδισμό, κάθε τομεάρχης, ὑποτομεάρχης, λοχίτης κλπ. εἶχε τούς δικούς του προσωπικούς χαφιέδες. 'Ο ἕνας βαθμοφόρος διέβαλλε τόν ἄλλο γιά νά τοῦ πάρει τή θέση κ.ο.κ. Ἔτσι τά παιδιά τοῦ 'Ελληνικοῦ Λαοῦ «διαπαιδαγωγοῦνταν» στό χαφιεδισμό κ' ἔπαυαν νά εἶναι ἐλεύθεροι ἄνθρωποι. 'Η ΕΟΝ εἶχε ἀναγάγει τό χαφιεδισμό σέ «ἠθική καί ἐθνική» ὑποχρέωση τῶν νέων, σέ τέτιο σημεῖο πού μερικοί φαλαγγίτες καί φαλαγγίτισσες κατάγγελλαν τούς ἴδιους τούς γονεῖς τους, ὅτι «ἀντιδροῦν εἰς τό ἔργον τῆς 'Εθνικῆς Κυβερνήσεως». Δέν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις, πού γονεῖς πιάστηκαν καί ὁδηγήθηκαν στήν Εἰδική 'Ασφάλεια ὕστερα ἀπό κατάδοση τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν τους. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἐκδικοῦνταν πολλές φορές τούς γονεῖς τους, μέ ὑπόδειξη μάλιστα τῶν ἴδιων τῶν ἀνωτέρων τους στήν ὀργάνωση, κορίτσια, πού οἱ δικοί τους δέν τἄφηναν νά γυρίζουν καί νά ξενυχτοῦν μέ τούς διάφορους βαθμοφόρους τῆς ΕΟΝ. Εἶναι εὔκολο νά καταλάβει κανείς τί κλίμα δημιουργοῦσε ἡ κατάσταση αὐτή μέσα στήν ἑλληνική οἰκογένεια, τήν ὁποία διακήρυσσε ὅτι ἦλθε νά σώσει ἡ δικτατορία καί τό βλαστάρι της, ἡ ΕΟΝ!

Διαφθορά

Στίς ἐπετείους τῆς 4ης Αὐγούστου οἱ ἐπαρχιωτοποῦλες πού ἔρχονταν στήν 'Αθήνα καί κατέλυαν στά διάφορα ξενοδοχεῖα, ἔπεφταν πολλές φορές θύματα τῶν βαθμοφόρων. Τά ξενοδοχεῖα μεταβάλλονταν σέ τόπους ὀργίων. Ὕστερα ἀπό

μιά τέτια ἐπέτειο, σημειώθηκαν δυό αὐτοκτονίες κοριτσιῶν ἀπ' τή Μακεδονία, πού μετά τό «πάθημά» τους δέν τολμοῦσαν νά ξαναγυρίσουν στά σπίτια τους καί στήν πόλη τους. Πολλοί ἀπό τούς μεγάλους «τιτλούχους» τῆς ΕΟΝ διατηροῦσαν «χαρέμια» ἀπό εὐνοούμενες! Ὅπως ἀποδείχτηκε, ὁρισμένες ἀπό τίς ἐπικεφαλῆς τῶν φαλαγγιτισσῶν ἦταν διεφθαρμένες γυναῖκες, πού προσπαθοῦσαν νά παρασύρουν στό δικό τους βοῦρκο — καί πολλές φορές τό πετύχαιναν — τίς ἁγνές κοπέλες, πού εἶχαν ἐνταχθεῖ στήν ΕΟΝ. Εἶχαν τόσο ἀποθρασυνθεῖ αὐτές οἱ «ἀμαζόνες» τῆς 4ης Αὐγούστου, ὥστε ἀξίωναν ἀπό τούς ἀξιωματικούς τοῦ στρατοῦ στό δρόμο, στά αὐτοκίνητα, στά κέντρα νά τίς χαιρετοῦν στρατιωτικά! Δέν εἶναι λίγα τά ἐπεισόδια πού δημιουργήθηκαν, κυρίως στήν Ἀθήνα καί τόν Πειραιᾶ, ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς θρασύτητας τῶν γυναικῶν - βαθμοφόρων τῆς ΕΟΝ.

Οἱ γονεῖς δέν ἔμεναν ἀδρανεῖς μπροστά σ' αὐτή τήν κατάσταση: Ἀντιδροῦσαν, διαμαρτύρονταν, ἀλλά ἡ ἀτομική αὐτή ἀντίσταση στά ἔργα τῆς ΕΟΝ πνιγόταν εὔκολα ἀπό τό καθεστώς. Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς στό λόγο του στήν Α' Διάσκεψη τῆς ΕΟΝ (4 Ἰανουαρίου 1939) ὁμολογοῦσε:

«Καί ὅταν ἦρθεν ἡ Ἐθνική Ὀργάνωσις τῆς Νεολαίας, ἀκούστηκαν οἱ γονεῖς αὐτοί νά λένε: «Ἐχάσαμε τά παιδιά μας!»[1].

Καί, κατά τήν ὁμιλία του στή Σχολή τῆς Λέσχης Ἐργαζομένου Κοριτσιοῦ, στίς 24 Ὀκτωβρίου 1939:

«Ἡ πρώτη ἀντίρρηση τῶν ἀστῶν γονέων ἦτο ὅτι τοὺς παίρνομεν τά παιδιά τους ἀπό τό σπίτι των. Ἰδίως τό ἔλεγον διά τά κορίτσια των»[2].

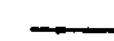
Ἡ ΕΟΝ ἐπιχείρησε νά ὀργανώσει στό Ζούμπερι μικτή

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως», τόμος Β' σελ. 112.
2. Τό ἴδιο, σελ. 155.

κατασκήνωση φοιτητῶν — ἐργατῶν — μαθητῶν. Ὁ δικτάτορας διακήρυσσε ὅτι πρέπει τά παιδιά τῆς ἀστικῆς τάξης νά μάθουν νά κάνουν παρέα μέ τά παιδιά τῶν κατωτέρων τάξεων γιατί καί αὐτά (τί παραχώρηση!) ἔχουν εὐγενικά αἰσθήματα[1]. Ἐπειδή, ὅμως, παρά τίς διακηρύξεις τοῦ δικτάτορα ὅτι «στήν ΕΟΝ δέν ὑπάρχουν διακρίσεις», στό Ζούμπερι τούς νέους ἐργάτες τούς μεταχειρίζονταν ταπεινωτικά καί τούς ἔβαζαν χωριστά, ἄρχισαν ἐπεισόδια, πού σέ λίγο ἐξελίχτηκαν σέ σύγκρουση μέ ἄγριο ξυλοδαρμό. Τότε οἱ «βαθμοφόροι» ἔβγαλαν τό συμπέρασμα ὅτι «δέν εἶχε ἐπιτευχθῆ ἀκόμη ἡ ἐξάλειψις τῆς πάλης τῶν τάξεων», πού εὐαγγελιζόταν ὁ δικτάτορας! Τήν ἡμέρα τῶν μεγάλων ἐπεισοδίων (ἀπό σύμπτωση ἤ γιατί ἀποφάσισε νά ἐπέμβει προσωπικά καί νά... ἐξαλείψει τήν πάλη τῶν τάξεων!) θέλησε νά ἐπισκεφθεῖ τό Ζούμπερι ὁ «Ἐθνικός Κυβερνήτης». Παρ' ὅλη τήν κινητοποίηση τῆς Φαλαγγονομίας καί τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματούχων τῆς ΕΟΝ πού ἔφτασαν μέ κοῦρσες ἀπ' τήν Ἀθήνα, ἡ τάξη δέν κατορθώθηκε νά ἀποκατασταθεῖ. Ἔτσι, ὁ «Πατέρας» βρῆκε τά «παιδιά του» μαλλιά - κουβάρια κι ἄρχισε ὁ ἴδιος ἀνακρίσεις! Ὕστερα ἀπ' αὐτό, οἱ εὐθύνες ἔπεσαν στίς πλάτες τῶν ἁπλῶν φαλαγγιτῶν. Πολλοί μαθητές ἀποβλήθηκαν ἀπό τά σχολεῖα τους καί ἐργάτες ἔχασαν τίς δουλειές τους.

Στό Ζούμπερι ἔγιναν καί πολλά ἄλλα παρατράγουδα. Ἀφηγήσεις ἀνατριχιαστικές γιά τό κλίμα διαφθορᾶς ὑπάρχουν. Δέν ὑπάρχουν ὅμως θεμελιωμένα στοιχεῖα γιά ὅλες τίς περιπτώσεις. Ἀλλά ὑπάρχει τό ὑπ' ἀριθ. 235) 1942 βούλευμα τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν μέ εἰσηγητή τόν Ι. Κάβουρα πού εἶναι ἀληθινός καταπέλτης γιά τήν ΕΟΝ καί τή δικτατορία καί φτάνει γιά νά δείξει ὁλόκληρη τήν «ἠθική» ἀτμόσφαιρα πού ἀνέπνεαν τά παιδιά τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ στό διαφθορεῖο τῆς ΕΟΝ[1].

1. Βλέπε τό ἴδιο, σελ. 160.
2. Τό βούλευμα Κάβουρα ἔχει ὡς ἑξῆς:
«Ἐπειδή ἐκ τῆς ἐνεργηθείσης ἀνακρίσεως προέκυψαν τά

Ἀλλά πλήρης ἀποχαλίνωση, πραγματικός ἐκτραχηλισμός τῆς «ἐθνικῆς ὀργανώσεως» ἐπῆλθε μέ τήν κήρυξη τοῦ πολέμου. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἡ «ἀρχηγός» τῶν φαλαγγιτισσῶν κυρία Λουλοῦ Μαντζούφα ὑποχρεώθηκε νά στείλει ἐγκύκλιο στίς ὑποδιοικήσεις τῆς ΕΟΝ, μέ τήν ὁποία καλοῦσε τίς γυναῖκες - μέλη τῆς ὀργάνωσης νά... μειώσουν λίγο

⟶

ἑξῆς πραγματικά περιστατικά: Ὅτι ὁ κατηγορούμενος καί ὁ παθών ἀπετέλουν μέλη τῆς ὀργανώσεως τῆς ΕΟΝ, ἥτις ἐκτραπεῖσα, ὡς μή ὤφειλε, τοῦ ἀρχῆθεν δι' ὅν συνέστη σκοποῦ, ἔλαβε κατεύθυνσιν πρός διάλυσιν τῆς οἰκογενείας καί ἔκλυσιν τῶν ἠθῶν μέ χαρακτηριστικάς καί ἐπιμόνους ἐκδηλώσεις. Αἱ ἐκδηλώσεις αὗται ἐλάμβανον πασιδήλως πανηγυρικήν καί ὁμαδικήν τήν ἔκτασιν καθ' ἑκάστην ἐπέτειον τῆς 4ης Αὐγούστου ὡσεί νά ἐπρόκειτο περί ἀναστάσεως τῆς ἑορτῆς τῶν βακχείων, καθ' ἥν ἀμφότερα τά γένη ἐπεδίδοντο καί ἐξετρέποντο εἰς μανιακόν ἐκβαχισμόν προκαλοῦντα τόν ἠθικόν ἔμετον καί τόν ψυχικόν σπαραγμόν παντός τιμίου ἀνθρώπου. Καί ἄν βεβαίως ἡ ἑκουσία παραμονή τῶν νέων εἰς τοιαύτην ὀργάνωσιν ἐδικαιολογεῖτο δι' αὐτούς ὡς ἐκ τῆς διεγέρσεως εἰς τάς ψυχάς των τῆς ἐπιθυμίας τῶν ἀπολαύσεων καί τῶν ἡδονῶν καί τῆς πλάνης ὅτι θά τούς ἔφερεν εἰς τήν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς, δέν ἐδικαιολογεῖτο καί ἡ τῶν γονέων ἄδεια πρός παραμονήν αὐτῶν εἰς τήν ὀργάνωσιν αὐτήν παρεκτός ἄν συνεκινοῦντο μέ τά προκλητικά καί μέ ἀφάνταστον πολυτέλειαν παρατιθέμενα συμπόσια εἰς βάρος τοῦ δημοσίου καί ἐθαμβοῦντο ἐκ τῆς διακεκριμένης στολῆς τῆς ὀργανώσεως καί τῶν ἀφειδῶς παρεχομένων βαθμῶν καί ἀξιωμάτων ἐπί εἰκονικῶν θέσεων καί ἀνυπάρκτων ὑπηρεσιῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῆς ὀργανώσεως ἀποτελεῖ καί ἡ δικαζομένη πρᾶξις τῆς παρά φύσιν ἀσελγείας, ἥτις προσλαμβάνει ἐνδιαφέροντα χαρακτῆρα, ὡς ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, ὑφ' ἅς ἐτελέσθη καί τῆς ἰδιότητος τῶν εἰς ταύτην ὑποπεσόντων. Ἀξιωματοῦχος τῆς ΕΟΝ ὁ κατηγορούμενος, ἱεραρχικῶς ὑποτεταγμένος ὁ παθών, ὑπό πνεῦμα περιέργου ὡς φαίνεται ἀντιλήψεως πειθαρχικῆς ὑποταγῆς τῶν κατωτέρων πρός τούς ἀνωτέρους ἐν τῇ ὀργανώσει ταύτῃ, ὑπέκυψεν ὁ παθών ἄνηβος εἰς παρά φύσιν ἀσέλγειαν ὑπό τοῦ πρώτου ἐπί δύο συνεχεῖς νύκτας, εἰς τήν ἐν Κερατέα, οἰκίαν του, εἰς ἥν τόν ἐφιλοξένει, ὡσεί νά ἐπρόκειτο περί νομίμου συζεύξεως, ἥτις νά ἐτύγχανε καί τῆς φιλοστόργου περιποιήσεως τῶν οἰκείων αὐτοῦ. Δέν ἐντράπη ὁ κατηγορούμενος, ἄγων τό 22ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, νά συστήσῃ εἰς τούς οἰκείους του ὡς φίλον του τόν ἄνηβον παθόντα, δέν ἠρυθρία ὅταν ἠξίου παρ' αὐτῶν νά ἑτοιμασθῇ κοινή στρω- ⟶

τόν ἐνθουσιασμό τους ἀπέναντι στούς Ἄγγλους καί νά σκεφθοῦν καί «τήν ἀξιοπρέπειαν τῆς φυλῆς μας»[1].

Ἔχουν διατυπωθεῖ βάσιμες ὑποψίες ὅτι οἱ ἐπιτελεῖς τῆς 4ης Αὐγούστου ἀνέχονταν ἤ καί ὑπέθαλπαν τή διαφθορά γιατί μ' αὐτό τόν τρόπο ἔλπιζαν ὅτι προσελκύουν τούς νέους στήν ὀργάνωση καί ὅτι θά ἐξουδετερωθεῖ ἡ νεολαία σάν αγω-

⟶

μνή δι' αὐτόν καί τόν παθόντα, πρός ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπονειδίστου μυστηρίου, εἰς ἐποχήν μάλιστα, καθ' ἥν ἐξήρετο ἡ ὀργάνωσις, εἰς ἥν ἀνῆκον, ὡς σύμβολον καί ὄργανον τοῦ τρίτου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δέν συνεκινήθη, οὐδ' ἐφοβήθη μήπως γίνει ἀντιληπτός κατά τήν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως ἀπό τούς εἰς τό παραπλεύρως δωμάτιον κοιμωμένους οἰκείους του, ἠδιαφόρει ἄν ἡ ἀνωμαλία τῆς στρωμνῆς προέδιδε τό ἔγκλημά του. Ἐμόλυνε τήν πατρικήν στέγην, εἰς ἥν ἔδει νά ἐθίζηται εἰς τήν ἀρετήν· ἐχρησιμοποίησε ταύτην ὡς καταφύγιον πρός ἀκολασίαν, ἐνῶ ἔδει νά σέβηται ταύτην. Ἐάν ὁ ποινικός νομοθέτης ἠδύνατο νά φαντασθῇ τήν ἀνήκουστον θρασύτητα καί ἀναισχυντίαν τέκνου, ἀπαιτοῦντος παρά τῆς μητρός του τήν ἑτοιμασίαν τῆς ἐνόχου στρωμνῆς πρός ἐκτέλεσιν τῆς τοιαύτης ἀκατονομάστου πράξεως, ἀσφαλῶς τήν πρᾶξιν ταύτην θά τήν ἐχαρακτήριζεν ὡς ἰδιώνυμον ἀδίκημα. Ἀλλ' ἡ πραγματικότης σήμερον ὡς πρός τήν ἔκλυσιν τῶν ἠθῶν ὑπερέβη τά ὅρια, εἰς ἅ ἠδύνατο νά φθάσῃ εἰς τό ἐγγύς παρελθόν ἡ φαντασία τοῦ νομοθέτου. Ὁ κατηγορούμενος — ἀπολογούμενος — ἠρνήθη τήν πρᾶξιν του, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ παθών συνουσιάζετο ἐξ ὑπαμοιβῆς μετ' ἄλλων οὕς κατονομάζει. Ἀλλ' ἡ ἀπολογία του αὐτή μαρτυρεῖ τήν ἐνοχήν του, διότι ἐνῶ ἐγνώριζε τήν ἔνοχον διαγωγήν τοῦ παθόντος, δέν ἠμέλησεν ἐν τοσούτῳ νά προσλάβῃ τοῦτον καί ὑπασπιστήν του καί δέν ἐντράπη νά φιλοξενήσῃ τοῦτον εἰς τήν οἰκίαν του καί νά συστήσῃ αὐτόν, ἄνηβον ὄντα, εἰς τούς οἰκείους του ὡς στενόν φίλον του...»...

1. Ὁλόκληρο τό ἔγγραφο ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΓΡΑΦ. ΔΙΟΙΚΗΤΡΙΑΣ
ΑΡΙΘΜ. ΠΡΩΤ. 695

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25η Νοεμβρίου 1940

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ
Πρός ἁπάσας τάς Ὑποδιοικήσεις

Φαλαγγίτισσες,

Ὁ ἀκράτητος καί ἀχαλίνωτος ἐνθουσιασμός ὁδηγεῖ πολλάκις ⟶

νιστικός - ἀντιφασιστικός παράγοντας. Τά γεγονότα, καθώς καί οἱ μέθοδες πού ἀποκαλύφθηκε ὅτι χρησιμοποιοῦσαν ὅλα

⟶

εἰς ὀλισθηρά παραπτώματα, τ' ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων δύνανται νά ἐπιδράσουν ὀλεθρίως ἐπί τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, ἰδίως μάλιστα ὅταν πρόκειται περί γυναικῶν.

Παρετηρήθη κατά τάς τελευταίας ἡμέρας μέ τάς νίκας τοῦ ἡρωικοῦ Στρατοῦ μας, ὅτι πολλά κορίτσια ὑπερέβησαν τά ὅρια ὄχι μόνον τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, ἀλλά καί αὐτά τῆς ἀξιοπρεπείας καί τῆς στοιχειώδους ἠθικῆς. Ἐφιστῶ τήν προσοχήν σας ἐπί τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος καί σᾶς τονίζω ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια καί ὁ σεβασμός πρός τόν ἴδιον τόν ἑαυτόν μας εἶναι ἐκεῖνα πού ἀνυψώνουν τόν ἄνθρωπον καί ἰδίως τήν γυναῖκα. Καί τόν σεβασμόν αὐτόν εἴμεθα σήμερον περισσότερον ὑποχρεωμένοι νά τόν κρατήσωμεν εἰς ὕψιστον σημεῖον ἐφ' ὅσον οἱ γονεῖς μας καί οἱ ἀδελφοί μας χύνουν τό αἷμα τους εἰς τά σύνορα διά νά **προασπίσουν τήν τιμήν καί τήν ἀξιοπρέπειάν μας ἀπό τάς ὀρδάς** τοῦ θρασύ κατακτητοῦ.

Οὐδέ πρέπει νά νοηθῆ ὅτι παράπτωμά τι διαπραττόμενον μέ παρεπιδημοῦντα ξένον δέν εἶναι τόσον κολάσιμον ἐπειδή αὐτός εἶναι ξένος καί μίαν ἡμέραν θά ἐγκαταλείψη τό πατρικόν ἔδαφος. Ἀπ' ἐναντίας: Ἔναντι τῶν ξένων πρέπει νά συμπεριφερώμεθα κοσμιώτερον διότι ὁ σύμμαχός μας Ἄγγλος στρατιώτης αἴφνης ὅστις γνωρίζει τήν Ἑλληνίδα γυναῖκαν ὑπό ἐλευθεριάζουσαν μορφήν, ἐπανερχόμενος εἰς τήν πατρίδα του θά ὁμιλήση περί αὐτῆς μέ περιφρόνησιν, καί ἡ περιφρόνησις αὐτή ἀντανακλᾶ εἰς ὁλόκληρον τό Ἔθνος, εἰς ὁλόκληρον τήν φυλήν.

Εἶμαι πεπεισμένη ὅτι θέλετε κρατήσει ὑψηλά ὄχι μόνον τό ὄνομα τῆς φαλαγγίτισσας ἀλλά καί τῆς Ἑλληνίδας γυναίκας, καί ἀκόμη ὅτι θέλετε καταβάλει πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως συγκρατήσητε ἀπό τόν ὀλισθηρόν κατήφορον πᾶσαν φίλην σας ἤ γνωστήν σας, διότι, ἐπαναλαμβάνω, πᾶν παράπτωμα μέ ξένους ἐκθέτει ὅπως προανέφερα τήν ἀξιοπρέπειαν τῆς φυλῆς μας.

Η ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ
ΛΟΥΚΙΑ Γ. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑ
κ.α.α.
Η ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ
Λ. ΛΑΧΑΝΑ

Κοινοποίησις
Γραφ. Διοικητρίας

Τό ἔγγραφο εἶναι ἀπό τό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου κ. Τάσου Θεοδοσόπουλου. Διατηρήσαμε φυσικά στήν ἀντιγραφή τήν ὀρθογραφία καί τή σύνταξη τοῦ κειμένου.

τά φασιστικά καθεστῶτα ἐνισχύουν τίς ἀπόψεις αὐτές.

Δέν ὑπάρχει ἐξάλλου ἀμφιβολία ὅτι ἡ τάση πρός τό χαφιεδισμό, ἡ ἀσυδοσία, ἡ ἀντίληψη ὅτι ὅλα ἐπιτρέπονται στήν ΕΟΝ, ἡ δουλοπρέπεια πού καλλιεργοῦσε ἡ δικτατορία ἔσπρωχναν πολλούς νέους στόν κατήφορο στήν ἀτομική τους ζωή.

Εἶναι π.χ. ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ «νόμιμοι» ἐκβιασμοί στούς ὁποίους ἔσπρωχναν τά μέλη τῆς ΕΟΝ οἱ ἀνώτεροί τους ἦταν μιά ὤθηση γιά τή χρησιμοποίηση παρόμοιων μεθόδων γιά καθαρά ἰδιωτικούς σκοπούς[1]!

Φαλαγγίτες καί βαθμοφόροι μέ ἐντολές τῆς ὀργάνωσης ἤ καί μέ δική τους πρωτοβουλία ἐπισκέπτονταν ἐμπόρους, βιομηχάνους, ἐπαγγελματίες, βιοτέχνες, ἀκόμα καί μισθοσυντήρητους καί ἀξίωναν νά τούς δώσουν σοβαρά χρηματικά ποσά «δι' ἐθνικούς σκοπούς». Ὅποιος δέν ἦταν ἀποφασισμένος νά πάει ἐξορία, δέν τολμοῦσε βέβαια νά φέρει καμιά ἀντίρρηση στά «παιδιά» τοῦ «Ἐθνικοῦ Κυβερνήτη».

Χορός ἑκατομμυρίων

Μ' αὐτούς καί μέ πολλούς ἄλλους τρόπους, ὅπως θά δοῦμε, συγκεντρώνονταν τά τεράστια χρηματικά ποσά πού χρειαζόταν ἡ ΕΟΝ γιά νά «ἐπιτελέσει τό ἐθνοσωτήριον ἔργον της», δηλαδή τά γλέντια, τούς φανφαρονισμούς καί τά πανηγύρια καί γιά νά κάνουν οἱ ἐπιτελεῖς της τήν πολυδάπανη ζωή τους.

Ἑκατομμύρια ξοδεύονταν γιά νά ἔρχονται στήν Ἀθήνα

1. Στίς ἐφημερίδες ἔχουν δημοσιευτεῖ περιστατικά γκαγκστερισμῶν ἀπό μέρους βαθμοφόρων τῆς ΕΟΝ γιά ἴδιο πλουτισμό. Ἕνα ἀπό τά περιστατικά αὐτά εἶναι τό παρακάτω: Τή νύχτα τῆς 15ης Φεβρουαρίου 1941, τρεῖς νεαροί βαθμοφόροι τῆς ΕΟΝ, μαζί μέ δύο ἄλλους συνομήλικούς τους πῆγαν στό σπίτι τοῦ Ταμία τοῦ κεντρικοῦ καταστήματος τῆς Ἐμπορικῆς Τραπέζης Δημ. Βέργια, στήν ὁδό Στενημάχου 16 καί ἀφοῦ τόν ξύπνησαν, τοῦ ἀξίωσαν νά τούς δώσει ἀμέσως 10 ἑκατομμύρια δραχμές «δι' ἐκπλήρωσιν ὑψίστων ἐθνικῶν σκοπῶν». Ἐπειδή ὁ ταμίας δέν εἶχε τό ποσόν αὐτό στό ⟶

οἱ διάφορες ἀποστολές ἀπό τίς ἐπαρχίες, πού ἔπαιρναν μέρος στίς γιορτές τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὀκτώ ἑκατομμύρια ξοδεύτηκαν γιά νά ἔλθουν ἀπό τήν Αἴγυπτο «φαλαγγίτες» τῆς ἐκεῖ παροικίας. Γιατί ὁ Μεταξᾶς θεώρησε ἀπαραίτητο νά μή μείνουν ἔξω ἀπό τήν τεταρτοαυγουστιανή κοσμογονία καί οἱ παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐπειδή μάλιστα στίς παροικίες αὐτές ὑπῆρχε μιά δημοκρατική παράδοση καί δέν παρουσιάστηκε προθυμία τῶν ὁμογενῶν νά «ἐνστερνισθοῦν τάς ἀρχάς τῆς 4ης Αὐγούστου» χρειάστηκε νά περιοδεύσουν ἐκεῖ ἐπιτελεῖς τῆς δικτατορίας, ὅπως ὁ πολύς ὑπουργός τῆς Προπαγάνδας Νικολούδης κλπ. Ὅταν λοιπόν συγκροτήθηκε ἡ ΕΟΝ τῆς Αἰγύπτου καί ἔφτασαν οἱ ὁμογενεῖς φαλαγγίτες στόν Πειραιᾶ ξετυλίχτηκαν μερικές σκηνές ἀντάξιες τοῦ σάπιου καί ἀντιλαϊκοῦ φασιστικοῦ καθεστῶτος. Πρῶτα - πρῶτα ἀποκαλύφτηκε ὅτι τά 80% τουλάχιστο ἀπό τούς 400 φαλαγγίτες τῆς Αἰγύπτου, πού ἔρχονταν νά ἐπισκεφτοῦν τήν πατρίδα, ἦταν... σαραντάρηδες καί πενηντάρηδες! Καί ὅταν οἱ τελωνοφύλακες πῆγαν ν' ἀνοίξουν τά ὑπερμεγέθη μπαγάζια

⟶

σπίτι του, ἀξίωσαν μέ τήν ἀπειλή τῶν περιστρόφων νά τούς παραδώσει τά κλειδιά τοῦ χρηματοκιβωτίου τῆς Τράπεζας. Ὅταν ἐκεῖνος τούς ἐδήλωσε, ὅτι γιὰ νὰ φτάσουν στό χρηματοκιβώτιο χρειάζονται ἄλλα 5 κλειδιά· πού βρίσκονται στά χέρια πέντε διαφόρων ὑπαλλήλων, ἀναστάτωσαν τό σπίτι γιά νά βροῦν τό κλειδί τῆς ἐξώπορτας τῆς Τράπεζας. Τελικά, ἔφυγαν ἄπρακτοι, ἀφοῦ ἀπείλησαν τόν ὑπάλληλο, ὅτι θά τόν σκοτώσουν ἄν εἰδοποιήσει τήν ἀστυνομία.

Τήν ἄλλη μέρα, ὁ Ταμίας καί ἡ ὑπηρέτριά του πῆγαν στό 8ο παράρτημα ἀσφαλείας γιά ἀνάκριση. Κατά σύμπτωση, τήν ὥρα πού ἔφευγαν, ἡ ὑπηρέτρια εἶδε στόν προθάλαμο ἕνα βαθμοφόρο τῆς ΕΟΝ πού εἶχε κληθεῖ γιά νά ἐξεταστεῖ ὡς μάρτυρας πάνω σέ μιά καταγγελία μιᾶς κυρίας, ὅτι ὁ γιός της ξυλοκοπήθηκε ἄγρια ἀπό ἄλλο βαθμοφόρο τῆς ΕΟΝ. Ἡ ὑπηρέτρια ἀναγνώρισε στό πρόσωπο τοῦ βαθμοφόρου πού περίμενε στόν προθάλαμο ἕνα ἀπό τούς νυχτερινούς γκάγκστερς. Ὁ βαθμοφόρος πιάστηκε ἀμέσως καί ὁμολόγησε τούς συνενόχους του. Σέ λίγες μέρες, ὅμως, οἱ τρεῖς νεαροί γκάγκστερς, χάρη στήν κινητοποίηση τῆς ὀργάνωσής τους, ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι μέ ἐγγύηση, ἐνῶ οἱ δυό ἄλλοι πού δέν ἦταν μ έ λ η τ ῆ ς Ε. Ο. Ν. ἔ μ ε ι ν α ν σ τ ή φ υ λ α κ ή.

τῶν ὄψιμων αὐτῶν νέων ἔμειναν κατάπληκτοι μπροστά στό θέαμα πού ἀντίκρυσαν: Κάθε «φαλαγγίτης» κουβαλοῦσε μαζί του ἕνα σωρό πολύτιμα ἀντικείμενα, ὑφάσματα, ρολόγια κλπ. πού ἤθελαν νά τά πουλήσουν λαθραῖα. Τότε ἔγιναν σοβαρά ἐπεισόδια, γιατί οἱ «φαλαγγίτες» τῆς Αἰγύπτου ἀξίωναν νά σταματήσει ὁ ἔλεγχος, ἐνῶ οἱ τελωνοφύλακες ἐπέμεναν νά ἐκτελέσουν τό καθῆκον τους. Τελικά εἰδοποιήθηκε ἡ Κεντρική Διοίκηση τῆς ΕΟΝ καί ὁ «ἀρχηγός» καί τό ζήτημα «διηυθετήθη». Σέ λίγες μέρες οἱ τελωνοφύλακες αὐτοί πλήρωσαν τά ἐπίχειρα τῆς εὐσυνειδησίας τους. Κλείστηκαν στά μπουντρούμια τῆς Εἰδικῆς Ἀσφαλείας ὡς «ἀντιδρῶντες εἰς τό καθεστώς» καί ορισμένοι ἀπολύθηκαν ἀπό τή δουλειά τους. Καί γιά νά μήν ἔφτανε τό λαθρεμπόριο, ἡ κυβέρνηση διέταξε νά χορηγεῖται ἕνα χιλιάρικο τήν ἡμέρα, ὅσος δηλαδή ἦταν τότε ὁ μισός μηνιαῖος μισθός ἑνός ὑπαλλήλου, σέ κάθε «φαλαγγίτη» τῆς Αἰγύπτου, γιά τίς 15 μέρες πού θά μεναν στήν Ἀθήνα!

Ὁ λαός πλήρωνε ἀπό τό αἷμα του αὐτό τό ἐπίσημα ὀργανωμένο διαφθορεῖο τῶν παιδιῶν του πού λεγόταν «Ἐθνική Ὀργάνωσις Νεολαίας». Οἱ ἀνώτεροι τιτλοῦχοι τῆς ΕΟΝ ἔπαιρναν ἡγεμονικούς μισθούς. Μόνο στά γραφεῖα τῆς «Κεντρικῆς Διοικήσεως» ὑπηρετοῦσαν 46 διευθυντές μέ 6.000 δρχ. μισθό, 70 τμηματάρχες μέ 4.400 μισθό, 100 βοηθοί μέ 3.000 κλπ. κλπ. Οἱ 400 περίπου βαθμοφόροι πού ὑπηρετοῦσαν στήν Κεντρική Διοίκηση, ἐκτός ἀπό τούς ἡγεμονικούς μισθούς, ἔπαιρναν καί 100 - 200 δραχμές προσαύξηση γιά κάθε «δεδουλευμένο»... ἑξάμηνο ὑπηρεσίας! Ἐξάλλου οἱ ἀνώτεροι βαθμοφόροι εἶχαν πολυτελεῖς στολές, πού γιά τήν κάθε μιά δικαιολογήθηκαν ἔξοδα 6.000 δραχμῶν. Γιά κάθε ζευγος μπότες δικαιολογήθηκαν 2.000 δραχμές κλπ. 3.294.000 ἐστοίχισαν μόνο οἱ στολές κλπ. βαθμοφόρων τῆς «Κεντρικῆς Διοικήσεως» καί 1.098.000 οἱ μπότες τους! Οἱ στολές ἦταν μεγάλη πηγή πλουτισμοῦ γιά τούς διάφορους ἐπιτήδειους τῆς ΕΟΝ. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρουμε ὅτι λίγο πρίν ἀπό τήν κατάρρευση καί ἐνῶ οἱ ἀποθῆκες ἦταν γεμάτες ἀπό ἕτοιμες στολές διατέθηκαν 2 ἑκατομμύρια ἀκόμα γιά τήν κατασκευή καινούργιων.

Ἀλλά οἱ μεγιστάνες τῆς ΕΟΝ εὕρισκαν διάφορους ἄλλους τρόπους γιά ν' αὐξάνουν τά ἔσοδά τους. Ἕνας π.χ. «περιοδεύων πρεσβευτής» τῆς 4ης Αὐγούστου, ἀξιωματοῦχος τῆς ΕΟΝ — «χρυσόν σῆμα» — γύριζε μέ ἔξοδα τοῦ κράτους τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες καί ἐκφωνοῦσε λόγους ὑπέρ τῆς 4ης Αὐγούστου καί τῶν φασιστικῶν καθεστώτων καί ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ καί τῆς Δημοκρατίας. Σέ ἕνα γεῦμα στή Βοστώνη ἔβρισε μέ τέτιο τρόπο τίς δημοκρατικές χῶρες πού οἱ συνδαιτυμόνες ὑποχρεώθηκαν νά τοῦ συστήσουν νά πάψει νά γελοιοποιεῖ τήν Ἑλλάδα.

Τελικά, ὅταν οἱ ἀμερικανικές ἀρχές τοῦ σύστησαν νά φύγει ἀπό τίς ΗΠΑ, ἐπέστρεψε στήν Ἑλλάδα καί συνέχισε τίς περιοδεῖες καί τίς «διαφωτιστικές» ὁμιλίες του στήν ἑλληνική ἐπαρχία ὅπου δέν ὑπῆρχε κίνδυνος διαλόγου.

Οἱ περισσότεροι μεγάλοι ἀξιωματοῦχοι τῆς ΕΟΝ βρίσκονταν σέ συνεχῆ περιοδεία καί ὁρισμένοι μάλιστα πληρώνονταν ἀποκοπή 10.000 δραχμές γιά ἕνα ταξίδι! Πολλοί δικαιολογοῦσαν «ἔξοδα κινήσεως» τήν ἴδια μέρα στή Θεσσαλονίκη καί τήν... Πάτρα!

Γιά τίς στολές τῶν φαλαγγιτῶν τῆς Ἀθήνας εἶχαν διατεθεῖ 15.000.000 δραχμές. (Γιά νά γίνει μιά σύγκριση, ἀναφέρουμε ὅτι ἡ δικτατορία, σύμφωνα μέ τούς δικούς της ἐπίσημους ἀριθμούς, εἶχε διαθέσει 5.000.000[1] γιά τήν καταπολέμηση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ καί 19.000.000[2] γιά τόν αντικαρκινικό ἀγώνα!). Γιά τίς στολές ὅλων τῶν φαλαγγιτῶν τῆς Ἑλλάδας δικαιολογήθηκαν 250 ἑκατομμύρια δραχμές! (Δηλαδή διπλάσια ἀπό ὁλόκληρο τόν προϋπολογισμό τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, πού, σύμφωνα μέ τά ἐπίσημα στοιχεῖα, τό 1935-36 ἦταν 130.200.000). Γιά τήν κατασκευή 5.500 λαβάρων γιά τίς παρελάσεις ξοδεύτηκαν 22.000.000 δραχμές. Γιά τήν κατασκευή μέσα στά γραφεῖα τῆς ΕΟΝ «αἰθούσης τροπαίων» μέ 3 λαξευτούς θρόνους ἀπό

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Γ', σ. 189.
2. Βλέπε τό ἴδιο, σελ. 136.

Φαλαγγίτες τῶν ταγμάτων ἐργασίας, ἔνοπλοι, πού ἵδρυσε ὁ Μεταξᾶς κατά τά Χιτλερικά πρότυπα, σέ παρέλαση τοῦ Γεωργίου καί τοῦ τότε διαδόχου Παύλου.

'Ο Μεταξᾶς μέ τούς συντελεστές τῆς Ε.Ο.Ν. Τόν «ΚΕΝ» Κανελλόπουλο καί τήν κόρη του Λουκία Μαντζούρα σέ παρέλαση τῆς «νεολαίας».

'Ο Μεταξᾶς σέ μιά παρέλαση τῆς Ε.Ο.Ν.

Τελετή κατά τή διάσκεψη τών ήγετικών στελεχών τής ΕΟΝ. Ύμνος καί φασιστικός χαιρετισμός πρός τόν δικτάτορα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΦΩΤΙΣΙΣ

—Εἶμαι δύναμις ἀκατάλυτος, πυρὴν Ἑλληνικῆς ζωῆς...

—Θὰ μεταδώσω τὴν ἀρρενωπότητα τοῦ Κάλλους μου τοῦ σημερινοῦ, στὲς ἐπερχόμενες γενεές...

—Τὸ πιστεύω ἀπόλυτα, ὅπως πιστεύω ὅτι,

—"Ο,τι εἶμαι σήμερα, τὸ ὀφείλω στὸν Ἀρχηγό μου τὸν Θεόπνευστον καὶ στὸ ὡραιότερο καὶ Ἑλληνικώτερο δημιούργημά του, τὴν ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙ ΝΕΟΛΑΙΑΣ.

Ἔτσι λέει κάθε Ἕλλην Φαλαγγίτης.
Ε. Ο. Ν.

[Ἀπό τό προσωπικό άρχείο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου]

Πάσχα σέ στρατῶνες, καί ἡ Ε.Ο.Ν. παροῦσα.

ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ — Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Νοεμβρίου 1940

ΦΑΛΑΓΞ [illegible]

[illegible] ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΘΗΛΕΩΝ

[illegible]

ΓΡΑΦ. ΔΙΟΙΚΗΤΡΙΑΣ

ΑΡΙΘΜ. ΠΡΩΤ. 408

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

Πρός

Ἁπάσας τάς Ὑποδιοικητρίας Φαλαγγιτίσσας,

Ὁ ἀκράτητος καί ἀχαλίνωτος ἐνθουσιασμός ὁδηγεῖ πολλάκις εἰς δυσάρεστα παραπτώματα, τ' ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων δύνανται νά ἐπιδράσουν ὀλεθρίως ἐπί τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, ἰδίως μάλιστα ὅταν πρόκειται περί γυναικῶν.-

Παρετηρήθη κατά τάς τελευταίας ἡμέρας μέ τάς νίκας τοῦ ἡρωϊκοῦ Στρατοῦ μας, ὅτι πολλά κορίτσια ὑπερέβησαν τά ὅρια ὄχι μόνον τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, ἀλλά καί αὐτά τῆς ἀξιοπρεπείας καί τῆς στοιχειώδους ἠθικῆς.

Ἐφιστῶ τήν προσοχήν σας ἐπί τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος καί σᾶς τονίζω ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια καί ὁ σεβασμός πρός τόν ἴδιον τόν ἑαυτόν μας εἶναι ἐκεῖνα πού ἀνυψώνουν τόν ἄνθρωπον καί ἰδίως τήν γυναῖκα.

Καί τόν σεβασμόν αὐτόν εἴμεθα σήμερον περισσότερον ὑποχρεωμέναι νά τόν κρατήσωμεν εἰς ὕψιστον σημεῖον ἐφ' ὅσον οἱ γονεῖς μας καί οἱ ἀδελφοί μας χύνουν τό αἷμα τους εἰς τα σύνορα, διά νά προασπίσουν τήν τιμήν καί τήν ἀξιοπρέπειάν μας ἀπό τάς ὀρδάς τοῦ θρασύ κατακτητοῦ.

Οὐδέ πρέπει νά νοηθῇ ὅτι πράττομεν τι ἀπρεπέστερον μέ στρατιώτην ξένον δέν εἶναι τόσον κολάσιμον ἐπειδή αὐτός εἶναι ξένος καί μίαν ἡμέραν θά ἐγκαταλείψῃ τό πατρικόν ἔδαφος. Ἀπ' ἐναντίας! Ἔναντι τῶν ξένων πρέπει νά συμπεριφερώμεθα κοσμιώτερον διότι ὁ σύμμαχός μας Ἄγγλος στρατιώτης [illegible] ὅστις γνωρίζει τήν Ἑλληνίδα γυναῖκα ὑπό ἐλευθεριάζουσαν μορφήν, ἐπανερχόμενος εἰς τήν πατρίδα του θά ὁμιλήσῃ περί αὐτῆς μέ περιφρόνησιν, καί ἡ περιφρόνησις αὐτή ἀντανακλᾷ εἰς ὁλόκληρον τό ἔθνος, εἰς ὁλόκληρον τήν φυλήν.-

Εἶμαι πεπεισμένη ὅτι θέλετε κρατήσει ὑψηλά ὄχι μόνον τό ὄνομα τῆς φαλαγγιτίσσης ἀλλά καί τῆς Ἑλληνίδος γυναικός, καί ἀκόμη ὅτι θέλετε καταβάλει πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως συγκρατήσητε ἀπό τόν δυσαρέστων κατήφορον [illegible] σας ἤ γνωστήν σας, διότι ἐπαναλαμβάνω [illegible] ὅπως προασπίσωμεν τήν ἀξιοπρέπειαν τῆς φυλῆς μας.-

Η
ΔΙΟΙΚΗΤΡΙΑ
ΛΟΥΚΙΑ Γ. [illegible]
κ.α.α.
Η [illegible]
Α. [illegible]

Κοινοποιεῖται
Γραφ. Διοικητρίας

['Από τό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου]

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΔΙΑΤΑΓΗ
ΤΗΣ Α. Μ. ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
Πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Ὀργάνωσιν Νεολαίας
τῆς 25ης Μαρτίου 1941

Ἡ Ἐθνικὴ Ὀργάνωσις Νεολαίας, μὲ πλήρη συνείδησιν τῆς μεγάλης ἡμέρας, παρήλασεν ἐνώπιόν μου εἰς ἀρτίους σχηματισμοὺς καὶ παρετάχθη κατὰ τὴν δοξολογίαν μὲ ὑπερηφάνειαν καὶ κατανόησιν, ἡ ὁποία τὴν ἐμφανίζει ἀξίαν διάδοχον καὶ συνεχιστὴν τοῦ μεγάλου ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐπιτελεῖ ἡ ἔνοπλος νεότης τοῦ Ἔθνους.

Διὰ τῆς τοιαύτης ἐμφανίσεώς της, ἐλάμπρυνε τὴν ἡμέραν τῆς Ἐθνικῆς μας Ἑορτῆς, ἀναπληρώσασα τὸν Στρατόν μας, ὅστις γενναίως μάχεται διὰ τὴν τιμὴν καὶ Ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος.

Πρὸς τοὺς βαθμοφόρους καὶ τὰ μέλη τῆς Ε. Ο. Ν. ἐκφράζω τὴν εὐαρέσκειάν μου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'

25 - III - 1941

[Ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου]

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΦΩΤΙΣΙΣ

Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΕΙΠΕ :

—Δὲν μπορεῖ ἡ Νεολαία νὰ καθυστερήσῃ εἰς τὴν Ἐθνικὴν ἀναδημιουργίαν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν θὰ καθυστερήσῃ. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὅλοι θὰ ἀκολουθήσετε ἐνθουσιώδεις καὶ ὁρμητικοί...»

ΚΑΙ Η ΝΕΟΛΑΙΑ ΑΠΗΝΤΗΣΕ :

—Συντάσσομαι μὲ τῆς κραυγῆς Σου τῆς ἱερῆς τὸ πρόσταγμα Ἀρχηγέ !

—Ἀκούω στὴν προσταγή Σου, σὰν προσταγὴ Ἑλληνικῆς Συνειδήσεως ὅλων τῶν αἰώνων.

—Καὶ ἀκολουθῶ τοὺς δρόμους, ποὺ ἡ φωτισμένη ἀπ' τὸν Θεὸ διάνοιά Σου χαράσσει πρὸς τὴ Δόξα καὶ τὸ Μεγαλεῖο τοῦ ἀθανάτου Ἑλληνισμοῦ.

—Πιστή, φανατισμένη στοὺς Σκοπούς Σου, ἀκλόνητη, ἕτοιμη γιὰ κάθε θυσία, ἰδού, ἀπὸ τὸν μαρασμὸ καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία μεταπηδῶ στὴν πεποίθησι, τὸν ὀργασμὸ καὶ τὴν αἰσιοδοξία, γιὰ νὰ μπορέσω νὰ Σοῦ ἀναφέρω σύντομα, Ἀρχηγέ : «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὴν πίστιν τετήρηκα, ἀπόκειταί μοι τοίνυν ὁ τῆς Δικαιοσύνης στέφανος...»

Ε. Ο. Ν.

[Ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου]

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΦΩΤΙΣΙΣ

ΟΙ ΠΑΝΕΛΛΗΝΕΣ ΓΝΩΡΙΖΟΥΝ Ο,ΤΙ:

—Οἱ Φαλαγγῖτες, οἱ Φαλαγγίτισσες, οἱ Σκαπανεῖς καὶ οἱ Σκαπάνισσες, γνήσια παιδιὰ τῆς 4ης Αὐγούστου, φέρνουν τὴ ΧΑΡΑ, τὴ ΖΩΗ, τὴν ΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ καὶ τὸν ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟ στὰ σπίτια των καὶ τὴν Κοινωνία.

—Εἶναι ἡ Ἐλπίδα τοῦ Ἀρχηγοῦ, τοῦ Λαοῦ, καὶ τὸ ρόδισμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Μέλλοντος.

ΚΑΙ ΟΙ ΦΑΛΑΓΓΙΤΕΣ ΚΗΡΥΤΤΟΥΝ:

—Ἕνας Βασιλεύς! Ἕνας Κυβερνήτης. Ἕνας Λαός. Καὶ ἕνας Σκοπός: Ἐμπρὸς γιὰ μιὰ Ἑλλάδα Νέα...

Ε. Ο. Ν.

[Ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου]

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ Κ. Ε. Ν.

Ἀριθ. πρωτ. 111

Ἀπολύτου προτεραιότητος

Ἐν Ἀθήναις τῇ 2ᾳ Φεβρουαρίου 1941|ΣΤ'

ΔΙΑΤΑΓΗ
πρὸς ἅπαντας τοὺς Βαθμοφόρους τῆς Ε. Ο. Ν.

Συναγωνισταὶ καὶ Συναγωνίστριαι Βαθμοφόροι,

Ὁ ἀπορφανισμὸς εἶναι ἀπὸ τὰ σκληρότερα πλήγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστῇ ὁ ἄνθρωπος. Τὸν ἀπορφανισμὸν αὐτὸν τὸν ὑπέστημεν ὡς σύνολον διὰ τῆς εἰς Κύριον ἀποδημίας τοῦ Ἀειμνήστου Ἀρχηγοῦ μας. Τὸ πλῆγμα αὐτὸ τὸ αἰσθάνεται ὁ κάθε ἕνας καὶ ἡ κάθε μία ἐξ ἡμῶν καὶ ὡς πλῆγμα προσωπικὸν ἐφ' ὅσον ὁ κάθε ἕνας καὶ ἡ κάθε μία ἀπὸ ἡμᾶς ἀπώλεσεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ ὄχι μόνον τὸν Μεγάλον Ἀρχηγόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπεράντου στοργῆς καὶ ἀπεριορίστου ἀγάπης Πατέρα. Πέραν τούτου ἡ συνείδησις τοῦ τί σημαίνει διὰ τὸ Ἔθνος ἡ ἀπώλεια αὐτή, καθιστᾷ τὴν ὀδύνην ἡμῶν τόσον μεγάλην ὥστε δυσκόλως νὰ δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν μεγαλυτέραν θλῖψιν καὶ [illegible]. Διότι τὸ Ἔθνος δὲν ἀπώλεσε ἁπλῶς τὸν Μεγάλον Δημιουργὸν καὶ τὸν Μεγάλον Ἡγέτην του, δὲν ἀπώλεσε μόνον τὸν σφυρηλατοῦντα καὶ ὁδηγοῦντα πρὸς τὴν Νίκην. Ἀπώλεσε Ἐκεῖνον, ὁ Ὁποῖος διὰ τῆς φωτεινῆς του διανοίας καὶ διὰ τοῦ ἀσυλλήπτου κύρους Του θὰ ἦτο ἡ μεγίστη ἐγγύησις διὰ τὴν ἀρίστην ἐκμετάλλευσιν τῶν καρπῶν τῆς Νίκης. Ἐκεῖνον, ὁ Ὁποῖος χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν καὶ χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν, θὰ ἀντιμετώπιζε τὰ μεγάλα προβλήματα καὶ θὰ ἐπραγματοποίει τὴν ὀργάνωσιν τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδος, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει μὲ τὸν μεγαλοφυῆ νοῦν Του.

Ἂν ὑπῆρξεν ἡ Μοῖρα σκληρὰ δι' Αὐτόν, ὁ Ὁποῖος θὰ σελαγίζῃ εἰς τὸ στερέωμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ὡς ἡ μεγαλυτέρα μορφὴ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρξεν ἔτι σκληροτέρα διὰ τὸ Ἔθνος αὐτό, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν κρισιμωτέραν καὶ εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν στιγμὴν τῆς Ἱστορίας του, ἀπώλεσε τὸν Μεγαλουργὸν Ἡγέτην καὶ Δημιουργὸν καὶ δὴ τὸ μέγαλύτερον ἐθνικὸν κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ διέθετεν ἡ χώρα.

Εἰς τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν δὲν ἐπέτρεψε τὸ πεπρωμένον μὲ μίαν σκληρότητα [illegible] τραγικήν, νὰ ἴδῃ τελειούμενον καὶ ὁλοκληρούμενον τὸ ἔργον Του καὶ νὰ ἀπολαύσῃ τοὺς καρποὺς τῆς Δημιουργίας Του. Καὶ τὸ Ἔθνος τὸ ἐστέρησεν Ἐκείνου τοῦ καταστήσαντος ἤδη θρυλικοῦ «Μπαρμπαγιάννη», τοῦ λατρευτοῦ τοῦ περιουσίου λαοῦ καὶ τοῦ [illegible] Στρατοῦ τοῦ κόσμου, ὁ Ὁποῖος κατώρθωσε τοῦτο τὸ ἀσύλληπτον, νὰ ταυτίσῃ τὴν [illegible] τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν προσωπικότητά Του, καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὴν λαμπροτέραν περίοδον τῆς Ἱστορίας του, μετὰ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ ἐντελῶς πρόωρος καὶ ἄδικος χαμὸς δοκιμάζει διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν σκληρότατα τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ὁ Ὁποῖος ἔπεσεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ νέου ΖΙ. συνεχίζων καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν παράδοσιν τοῦ Λεωνίδα, εἶναι πλέον Ἥρως Ἐθνικός. Ἡ Δημιουργία Του θὰ ἔχῃ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἱστορίας, ἥτις ἐπὶ μακρότατα ἔτη θὰ φέρῃ τὴν σφραγῖδα τῆς προσωπικότητός Του, τῆς διανοίας Του, τῆς ψυχῆς Του καὶ τῆς μεγαλοφυΐας Του. Ἀπέραντον εἶναι τὸ κενὸν ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀπώλειάν Του, τόσον, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῇ κανεὶς ὅτι ἠμπορεῖ ν' ἀναπληρωθῇ μὲ οἱανδήποτε ἄλλην ἀνθρωπίνην μορφήν.

Ἕνας μόνον τρόπος ὑπάρχει νὰ καταστήσωμεν τὸ κενὸν αὐτὸ ὅσον εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατὸν ὀλιγώτερον τεράστιον: ὁ πολλαπλασιασμὸς τῆς ἐνεργητικότητος, τῆς ὁρμῆς καὶ τῶν δυνάμεων ὅλων ἡμῶν καὶ τῆς πίστεως ὅλων διὰ τὸν ἕνα μεγάλον καὶ μοναδικὸν σκοπόν, ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ πληροῖ τὴν ζωήν μας, τὴν κατάκτησιν τῆς ΝΙΚΗΣ.

Ἐὰν αἱ ἀνάγκαι τοῦ Ἔθνους ἀπῄτουν τὴν μέχρις ἐσχάτων συμβολὴν ὅλων μας εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα κατὰ τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο ἐν μέσῳ ἡμῶν ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἀγῶνος Ἰωάννης Μεταξᾶς, τώρα ἐπιτακτικὸν καθῆκον προβάλλει. Νὰ [illegible] τὰς προσπαθείας μας καὶ νὰ ὑποβάλλωμεν ἑαυτοὺς εἰς ψυχικὴν καὶ εἰς σωματικὴν [illegible].

Οἱ σκοποὶ καὶ αἱ ἐπιδιώξεις τοῦ ἀγῶνος παραμένουν ἀπαρασαλεύτως ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους καθώρισεν ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς. Ἀποτελεῖ ἱερὸν καθῆκον νὰ συμβάλλωμεν ἕκαστος ἐν τῷ κύκλῳ αὐτοῦ ἕκαστος περισσότερον παρὰ ποτὲ εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν, καθῆκον ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους, καθῆκον ἀπέναντι τῆς Ἰδεολογίας τῆς 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ, καθῆκον ἀπέναντι τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης Του. Καθῆκον εἰς τὸ ὁποῖον δοκιμάζεται ἄλλην μίαν φορὰν ἐνώπιον τοῦ Μεγάλου Ἡρωικῶς Πεσόντος τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος

ὑπὸ ἐκείνων τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῆς ἀποκτηθείσης πείρας καὶ τὰ ὁποῖα ἐδικαιώθησαν ἐκ τοῦ μέχρι σήμερον, παρ' ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ τὰς πολλαπλᾶς ἀντιδράσεις, ἐπιτελεσθέντος μεγαλειώδους ἔργου. Τοῦ ἔργου τούτου, τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ καὶ τῶν ἰδιοτύπων γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα τὸν χαρακτηρίζουν, καθίστανται φρουροὶ κάθε ἕνα μέλος τῆς Ὀργανώσεως χωριστὰ καὶ ὅλοι ὁμοῦ, καὶ ἰδιαιτέρως τὰ ἡγετικὰ αὐτῆς στοιχεῖα.

Ἡ δημιουργηθεῖσα ἰδιαιτέρα κοινότης καὶ ἡ ἀποκτηθεῖσα ἐντελῶς οἰκογενειακὴ ἑνότης, αἵτινες χαρακτηρίζουν τὸ κίνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ, εἶναι ἀναμφισβητήτως βασικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του, προϋποθέσεις, αἵτινες ὀφείλουν νὰ περιφρουρηθοῦν καὶ νὰ συνεχίσουν κατευθυνόμεναι ἐκ τῶν δυνάμεων τῶν πηγαζουσῶν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς κοινότητος.

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, Ὅστις ἐπὶ μακρότατα ἔτη θὰ κατευθύνη τὸν ροῦν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ὑπῆρξεν προσωπικότης ὄλκῆς παγκοσμίου. Ὡς τοιαύτη βεβαίως δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν Οἰκογένειάν Του, δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν εὐρυτέραν Οἰκογένειάν Του, τὴν Ἐθνικὴν Ὀργάνωσιν Νεολαίας, δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὸ Ἔθνος αὐτὸ καὶ τὴν Ἱστορίαν του, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὴν παγκόσμιον Ἱστορίαν. Παρ' ὅλα ταῦτα, φύσει καὶ θέσει ὁ Ἑλληνικὸς Φαλαγγιτισμός, καθιστάμενος μόνος αὐτὸς μετὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀρχηγοῦ, ὡς ἐκ τῆς δηλώσεως τῆς τελευταίας Αὐτοῦ βουλήσεως προκύπτει, κληροδόχος τοῦ Ἀρχηγοῦ του, ἔχει ὑπὲρ πάντα ἄλλον τὴν ὑποχρέωσιν δι' ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν πιστῶν του νὰ διαφυλάξῃ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰς τὸ ἐμπρέπον παγκοσμίου σημασίας ὕψος τὴν ἱστορικὴν μορφὴν τοῦ Δημιουργοῦ της.

Καὶ διὰ τοῦτο, σεῖς οἱ βαθμοφόροι, κατευθύνοντες διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ τὴν μέλλουσαν ζωὴν τῆς χώρας εἰς τὰς μορφὰς ἐκείνας, τὰς ὁποίας προεσχεδίασε καὶ μᾶς παρέδωσεν ὡς Παρακαταθήκας ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ὀφείλετε νὰ καθιστᾶτε βαθυτάτην συνείδησιν παντὸς ἀγωνιστοῦ τῆς Ἰδέας τοῦ Ἑλληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ, τὴν ἀποφασιστικὴν στροφήν, τὴν ὁποίαν ἔδωσεν εἰς τὸν ροῦν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ὁ Ἀρχηγὸς καὶ νὰ μὴ παραλείψετε τίποτε, διὰ νὰ εἶνε ἐν πάσῃ στιγμῇ συνείδησιν αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐπισημοποίησε πλέον ἡ Ἱστορία ὅτι ἕνας καὶ μόνος εἶναι ὁ Πατὴρ τῆς Νίκης, τὴν ὁποίαν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἔθνους ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ ὁλοκληρώσωμε, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς. Ὑπ' αὐτὰς τὰς κατευθύνσεις θὰ συνεχίσωμεν ἀκλόνητοι τὸ ἔργον μας, μὲ ἀπόλυτον πίστιν εἰς τὴν Α. Μ. τὸν ΒΑΣΙΛΕΑ, εἰς τὸν ὁποῖον ὁρκίσθημεν, ὡς τὸ ἀκατάλυτον σύμβολον τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς δόξης, σύμβολον ὑπὸ τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐγνώρισε τὰς μεγαλυτέρας στιγμὰς τοῦ δημιουργίας.

Συσπειρωμένοι περὶξ τοῦ Βασιλέως μας, μὲ ἀπόλυτον συνέπειαν εἰς τὴν Ἰδεολογίαν τῆς 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ καὶ ἀρρήκτως συνηνωμένοι εἰς τὸν φορέα αὐτῆς, τὸν Ἑλληνικὸν Φαλαγγιτισμόν, αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες εἰς πᾶσαν Κυβέρνησιν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, προσηλωμένοι καὶ πιστῶς ἐφαρμόζοντες τοὺς τῇ ἐπινεύσει Αὐτοῦ γεννηθέντας καὶ καθιερωθέντας νόμους καὶ Ἀρχὰς τῆς 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἐκτάσει, θὰ βαδίσωμεν ὡς εἷς ἄνθρωπος τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀρχηγός μας ἐχάραξε, συνεπεῖς μέχρις ἐσχάτων [illegible] Ἀρχὰς τὰς ὁποίας μᾶς ἐκληροδότησε, ἐξελισσομένας καὶ ἐφαρμοζομένας ἐν τῷ πνεύματι [illegible] μὲ κριτήριον ἀποφασιστικὸν τὸ Ἐθνικὸν συμφέρον καὶ τὴν Ἐθνικὴν ἀνάγκην.

Συναγωνισταὶ καὶ Συναγωνίστριαι Βαθμοφόροι,

Ὁ ἀγὼν συνεχίζεται. Καὶ θὰ συνεχίζεται πάντοτε ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν Φαλαγγιτισμόν, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ κανένα τέρμα, διότι τέρμα δὲν ὑπάρχει ὅπου σκοπὸς εἶναι ἡ διηνεκῶς αὐξανομένη ἐθνικὴ καὶ ὑλικὴ εὐημερία τοῦ Λαοῦ, τὸ διαρκῶς ἐντεινόμενον μεγαλεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ διαρκὴς πραγματοποίησις τῶν ἰδανικῶν του, ὅπως τὴν συνέλαβε καὶ τὴν ἐξέφρασεν ἡ Ἐπανάστασις τῆς 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.

Ὁ ἀγὼν αὐτὸς ἐπιτάσσει σήμερον πρὸ παντὸς ἄλλου μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπὸ τὴν Ἀρχηγίαν τοῦ Βασιλέως μας Γεωργίου Β' τὴν ὁλοκληρωτικὴν Νίκην τῶν τρισενδόξων Ἑλληνικῶν ὅπλων.

Ὁ ἀγὼν αὐτὸς θὰ συνεχίζεται ὑπὸ τὴν Σεπτὴν Σκέπην τοῦ Βασιλέως καὶ μετὰ τὴν Νίκην διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς Νέας καὶ Μεγάλης Ἑλλάδος, σύμφωνα μὲ τὰ ἰδανικά μας.

Ὁ ἀγὼν αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀγὼν τοῦ Ἔθνους ὁλοκλήρου καὶ τὸν ὁποῖον ἤρχισε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Βασιλέως ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, θὰ συνεχίζεται ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ πάντοτε.

Περισσότερον παρὰ ποτὲ ἄλλοτε, εἴμεθα σήμερον ὑπεύθυνοι ὁ κάθε ἕνας ἀπὸ σᾶς καὶ ὅλοι μαζὶ ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἔθνους, ἀπέναντι τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Ἱστορίας, ἀπέναντι τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ τῶν Ἀρχῶν τῆς 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ καὶ τῆς συνειδήσεως ἑκάστου ἐξ ἡμῶν.

Ὁ Ἀρχηγὸς δὲν ὑπάρχει πλέον μεταξὺ ἡμῶν. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀρχηγοῦ μᾶς κατευθύνει εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν μεγάλων Του συλλήψεων. Καὶ εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν βαδίζομεν ἀκλόνητοι μὲ τὸ σύνθημα: ΠΙΣΤΙΣ — ΑΓΩΝ — ΝΙΚΗ — καὶ μὲ μίαν φωνήν: ΖΗΤΩ ΤΟ ΕΘΝΟΣ — ΖΗΤΩ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ — ΖΗΤΩ Ο ΔΙΑΔΟΧΟΣ — ΖΗΤΩ Η 4η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ — ΖΗΤΩ Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΑΛΑΓΓΙΤΙΣΜΟΣ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

['Ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου]

Ε. Ο. Ν.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΠΡΟΤΕΥΟΥΣΗΣ

Ἡμερ.

Εἰσιτήριον Κινηματογράφου

ΕΤΟΥΑΛ

10-12

Ὀνοματεπώνυμον Φαλαγγίτου

"Ἄνευ φαλαγγοσήμου τὸ εἰσιτήριον δὲν ἰσχύει"

Ε. Ο. Ν.

ΕΤΟΥΑΛ

Ἡμερομηνία

['Ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου]

Μεταξάς καί Κοτζιάς μέ τούς έπιτελείς τών «Ταγμάτων έργασίας».

Καί οἱ ἐργάτες ὑποδέχονται «αὐθορμήτως» τόν... «πρώτο ἐργάτη» Μεταξᾶ.

Ὑποδέχονται «αὐθορμήτως» τόν «πρῶτο ἀγρότη»...

βαρύτιμο ξύλο καί δυό μνημείων — τοῦ ἄγνωστου στρατιώτη καί τοῦ «ἀγνώστου φαλαγγίτη» — δαπανήθηκαν 2,5 ἑκατομμύρια δραχμές. Γιά τή στέγαση τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ΕΟΝ στήν Ἀθήνα καί Πειραιᾶ μονάχα πληρώνονταν 995.000 ἐνοίκια τό μήνα. Ἡ Κεντρική Διοίκηση στεγαζόταν στήν ἀρχή σ' ἕνα ὄροφο τοῦ μεγάρου Ζελιώτη, ἀργότερα ὅμως σ' ἕνα ὁλόκληρο ἑξαόροφο μέγαρο, τό Μέγαρο Ἐφεσίου, στήν ὁδό Σταδίου.

Στόν προϋπολογισμό ἦταν γραμμένα γιά τήν ΕΟΝ 80 ἑκατομμύρια δραχμές. Ποσό τεράστιο γιά ἐκείνη τήν ἐποχή, ἀλλά τά χρονιάτικα ἔξοδα τῆς ΕΟΝ ξεπέρασαν τό μισό δισεκατομμύριο. Σέ πρωινή ἐφημερίδα πού εἶχε ἀποκαλύψει τό 1946 τά σκάνδαλα τῆς ΕΟΝ ὁ Γ. Καφαντάρης εἶπε:

«Δέν γνωρίζομεν τί χρήματα ὑπῆρχον εἰς τό ταμεῖον τῆς Ε.Ο.Ν. Οἱ πόροι της ἦσαν τελείως ἀπόρρητοι. Ἐκτός τῆς κρατικῆς ἐπιχορηγήσεως εἶχεν εἰσφοράς ἀναγκαστικά ἀπό τάς ὀργανώσεις, τά νομικά πρόσωπα καί τά ταμεῖα, τούς δήμους καί τάς κοινότητας κλπ. Δέν γνωρίζομεν τί ὑλικόν εὑρέθη εἰς τάς ἀποθήκας της. Κατά τήν κατοχήν δέν ἔγινε καμμία ἀπογραφή. Δέν ἐμάθαμεν τί ὑπεχρεοῦντο νά καταβάλλουν εἰς τά ταμεῖα της διάφορα ἄτομα ἐξαναγκαζόμενα πρός τοῦτο, ὡσάν νά κατέβαλλον λύτρα πρός ληστοσυμμορίτας. Τούς ἔστελναν μπιλιετάκια καί ἐπλήρωναν. Περί ὅλων αὐτῶν ποῖος ἔχει γνῶσιν πῶς διετίθεντο τά ποσά αὐτά; Ὁ Θεός καί ἡ ψυχή των τό ξεύρει. Ἡ σπατάλη ἦταν ἀφόρητος μέχρι βαθμοῦ κραιπάλης. Γεύματα, ταξίδια, αὐτοκίνητα, γλέντια εἰς δρυμούς ἐγίνοντο εἰς βάρος τοῦ Κράτους, ἀδιάφορον ἐάν δέν ἐνεγράφοντο εἰς τά βιβλία».

Οἱ φωτογραφίες τοῦ δικτάτορα καί τῶν ἄλλων «ἡγετῶν» τῆς 4ης Αὐγούστου ἦταν ἄλλη εὐκαιρία γιά ἀτελείωτες σπατάλες καί πλουτισμό τῶν ἐπιτηδείων. Μόνο ἀπό τίς 13 Νοεμβρίου τοῦ 1939 ὡς τό τέλος Μαΐου 1940 τυπώθηκαν 33.972 φωτογραφίες μεγάλου μεγέθους καί ξοδεύτηκαν γι' αὐτές 1.698.000 δραχμές.

Τά σκάνδαλα καί οἱ καταχρήσεις στήν ΕΟΝ Θεσσαλο-

νίκης πῆραν τέτια ἔκταση πού πολλοί κατώτεροι βαθμοφόροι καί φαλαγγίτες ἀηδιασμένοι ἄρχισαν νά φεύγουν ἀπό τήν ὀργάνωση. Αὐτό ἀνησύχησε τήν ἡγεσία τῆς ΕΟΝ καί τῆς δικτατορίας, πού ὑποχρεώθηκε νά ἐπέμβει καί νά διαλύσει τελικά τή νεολαία τῆς Θεσσαλονίκης γιά νά τήν «ἀνασυγκροτήσει».

Τά φαλαγγόσημα, τά εἰσιτήρια τῶν κινηματογράφων, οἱ ἀτέλειωτοι ἔρανοι πού βάραιναν τόν ἑλληνικό λαό καί γιά τούς ὁποίους δέν ἀποδίδονταν ποτέ λογαριασμοί, ἦταν μέσα πλουτισμοῦ τῶν διαφόρων «ἐθνοσωτήρων». Ἀκόμα καί τόν τραγικό θάνατο τῆς ἀνεμοπόρου Περράκη, γιά τόν ὁποῖο εὐθύνεται ἀπολύτως ἡ ὀργάνωση, τόν ἐκμεταλλεύτηκαν γιά νά καταχραστοῦν χρήματα. Γιά τήν ἐκδήλωση πένθους φαινομενικά — στήν πραγματικότητα ὅμως γιά τή διαφήμιση τοῦ καθεστῶτος καί μέ αὐτή τήν τραγική εὐκαιρία — ξοδεύτηκαν 311.750 δραχμές! Μά ἐκτός ἀπ' αὐτό διενεργήθηκε ἕνας ἔρανος γιά τήν ἀνέγερση δῆθεν μνημείου τῆς Περράκη, ἀλλά οὔτε μνημεῖο ποτέ ἔγινε οὔτε κανείς ξέρει τί ἀπέγιναν τά λεφτά.

Γιά λόγους ἐντυπωσιακούς ὁ Μεταξᾶς εἶχε βάλει στήν ἀρχή ἀξιωματικούς τῆς διαχείρισης καί τῆς ἐπιμελητείας γιά νά ἐλέγχουν τά οἰκονομικά. Τό γενικό ἔλεγχο τῶν οἰκονομικῶν τῆς ΕΟΝ τόν εἶχε ὁ ταγματάρχης Γιαννούλης, πού ἀγανακτισμένος εἶπε κάποτε:

— Τί νά κάμω; Μένω ἐδῶ γιά νά τούς κρατήσω ἔξω ἀπό τήν φυλακή!..

Ἐπειδή ὅμως ἡ ἐντιμότητα τοῦ ταγματάρχη ἦταν ἀντίθετη πρός τίς «ὑψηλές» ἐπιδιώξεις καί τούς «ἐθνικούς» σκοπούς τῆς ΕΟΝ, οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς ὀργάνωσης βρῆκαν τρόπο γιά νά τόν ἐξουδετερώσουν. Ἵδρυσαν τό ἀξίωμα τοῦ γενικοῦ ἐπόπτη τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ΕΟΝ καί διόρισαν ἐκεῖ ἕναν ἄνθρωπο τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ δικτάτορα, τότε περιφερειακό διοικητή πρωτευούσης. Ἐπίσης, ἐπειδή ὁ συνηθισμένος τρόπος ἐγκρίσεως τῶν δαπανῶν δημιουργοῦσε μερικές δυσκολίες στό «ἔργο» τους, οἱ «ἀναμορφωτές» τῆς νεολαίας ἔπεισαν κατά τά τέλη τοῦ 1938 τό

Μεταξᾶ νά ὑπογράψει τό νόμο 2087, μέ τόν ὁποῖο καλύπτονταν τά ἔξοδα πού εἶχαν πραγματοποιηθεῖ ὥς τότε ὡς «καλῶς γενόμενα» καί ἀπό ἐκεῖ καί πέρα οἱ δαπάνες θά θεωροῦνταν ὅτι ἔχουν ἐλεγχθεῖ ἐφόσον θά ἔφερναν τή μονογραφή τοῦ δικτάτορα.

Ἐξαιρετικά ἀποκαλυπτικά εἶναι ὅσα κατέθεσαν τό 1945 οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί Θεμ. Σοφούλης καί Γ. Καφαντάρης, στή δίκη τῆς «Ἐλευθερίας» πού τήν εἶχε καταγγείλει ἡ κυρία Λουκία Μαντζούφα, γιά συκοφαντική δυσφήμηση, ἐπειδή ἡ ἐφημερίδα εἶχε γράψει ὅτι ἡ ἀρχηγός τῶν φαλαγγιτισσῶν, κόρη τοῦ δικτάτορα, ἔπαιρνε γιά κάθε ταξίδι της ὡς «ἀποζημίωση» 100.000 δραχμές.

ΣΟΦΟΥΛΗΣ : Εἶναι λαβύρινθος κ. Πρόεδρε. Κοινή εἶναι ἡ πεποίθησις διά τόν πολυδάπανον αὐτόν ὀργανισμόν χάριν τοῦ ὁποίου ἐφορολογήθη ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς περισσότερον ἀπό κάθε ἄλλην φοράν. Κανείς δέν γνωρίζει τά ποσά πού ἐδαπάνα. Τά ἐπισήμως ἀναγραφόμενα ἦσαν πολλοστημόριον τῶν συνολικῶν δαπανῶν.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μά δέν εἶχε προϋπολογισμόν; Δέν εἶχε μόνιμα ἔσοδα;

ΣΟΦΟΥΛΗΣ: Ὁ προϋπολογισμός καί τά μόνιμα ἔσοδα δέν εἶναι τίποτε. Διά τήν ΕΟΝ ἐπλήρωνε ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς. Ὑπῆρχον ἄλλα ἔσοδα, τά ὁποῖα δέν ἀνεγράφοντο καί μέ τά ὁποῖα ἐπληρώνοντο τά λουκούλλεια γεύματα καί τά πολυτελῆ αὐτοκίνητα. Σπατάλη καί κραιπάλη. Αὐτό ἐγίνετο. Ἔμενα τότε εἰς τό ξενοδοχεῖον «Ἀκροπόλ» καί ἔβλεπα τά ἔξοδα καί ἔφριττα. Ἤρχοντο ἀντιπρόσωποι τῆς ΕΟΝ ἀπό τάς ἐπαρχίας, ἔμεναν ἐδῶ ἐπί ἡμέρας, τούς ἐπλήρωναν τήν διαμονή, τά ξενοδοχεῖα, τά γεύματα καί ἐγλεντοῦσαν ἀπό πρωΐας μέχρι νυκτός... Ἄπειρον πλῆθος ἐξηναγκάζετο νά δίδη τά χρήματά του διά τήν συντήρησιν καί τήν καλοπέρασιν τῶν βαθμούχων τῆς ΕΟΝ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ : Μόνον οἱ διοικοῦντες ἐλάμβανον μέρος εἰς τά γεύματα;

ΣΟΦΟΥΛΗΣ : Ὄχι μόνον οἱ διοικοῦντες, ἀλλά καί οἱ βαθμοῦχοι καί οἱ μή βαθμοῦχοι καί ὄχι μόνον τῶν Ἀθη-

νῶν, ἀλλά καί ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Αὐταί αἱ σπατάλαι ἐπροκάλουν εἰς κάθε ἔντιμον πολίτην τήν ἀγανάκτησιν. Ἡ ΕΟΝ δέν εἶχε μόνον τήν εἰσφοράν τοῦ Κράτους. Ἐτέθησαν φόροι εἰς τά ἐλαιοτριβεῖα, φόροι εἰς τούς δήμους, φόροι εἰς τάς κοινότητας. Ἠναγκάζοντο νά εἰσφέρουν οἱ ἰδιῶται.

ΠΟΛ. ΑΓΩΓΗ : Ἡ νεολαία ἐλάμβανε χρήματα ἀπό τό δημόσιον ταμεῖον μόνον;

ΣΟΦΟΥΛΗΣ : Τά ὅσα ἔδωκε τό κράτος ἦσαν σχετικῶς ἐλάχιστα. Ἐπλήρωνε ὅλος ὁ λαός. Ὅσα ἄτομα εἶχον δοσοληψίες μέ τό δημόσιον ταμεῖον ἐξηναγκάζοντο νά δίδουν. Ἄλλας πάλιν κρατήσεις ὑφίσταντο οἱ δυστυχεῖς καί διά τήν περίφημον «ἀεροπορίαν».

Καί ὁ Γ. Καφαντάρης κατέθεσε:

«Ἡ 4η Αὐγούστου ἄφησε τελείως ἄοπλον τήν Ἑλλάδα, χωρίς κανόνια, χωρίς τουφέκια, χωρίς ἀεροπορίαν, χωρίς κανένα ἐφόδιον διά τόν ἀγῶνα εἰς τόν ὁποῖον ἀπεδύθημεν. Ἐν τούτοις εἰς τήν ΕΟΝ τό χρῆμα ἔρρεε... Τί νά ἐξακριβώσωμεν; Οὔτε λογιστικόν σύστημα εἶχεν, οὔτε προϋπολογισμόν, οὔτε στοιχεῖα, οὔτε τάξιν. Τί ἔγινεν ἡ περιουσία τῆς ΕΟΝ; Ἐδῶ ἔχομεν χειροπιαστές σπατάλες. Τί ἔγιναν τά χρήματα τοῦ λαοῦ, κ. Εἰσαγγελεῦ;».

Ἡ ΕΟΝ, ὅπως εἴπαμε, ὀργανώνονταν σάν ἕνας ἰδιαίτερος κομματικός στρατός τοῦ Μεταξᾶ. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ παρακάτω ὑπαινιγμός τοῦ ΚΕΝ Ἀλέκου Κανελλόπουλου, κατά τήν ὁμιλία του στή Β΄ Διάσκεψη τῆς ΕΟΝ:

«Ἀλλ' ἡ ὀργάνωσις πρέπει νά εἶναι ἕτοιμη (καί αὐτό ἀποτελεῖ λόγον ἐξ ἴσου σπουδαῖον καί σοβαρόν) καί διά τήν περίπτωσιν, κατά τήν ὁποίαν ἁρμοδίως θά ἀπεφασίζετο μία μορφοποίησις τοῦ καθεστῶτος τῆς Χώρας. Οἱ λόγοι λοιπόν αὐτοί ἐπιβάλλουν τήν ὅσον τό δυνατόν ταχυτέραν ἀρτίωσιν τῆς Ὀργανώσεώς μας. Νομίζομεν, ὅτι ἔχει γίνει εἰς ὅλους ἀρκετά ἀντιληπτόν, εἰς τάς σημερινάς ἰδίως περιστάσεις, ὁποίαν τεραστίαν ὑπηρεσίαν ἠμπορεῖ νά προσφέρῃ εἰς μίαν

Χώραν ὀργανισμός Νεολαίας ἀρτίως συγκροτημένος. Καί διά νά εἴπωμεν αὐτά τά πράγματα πολύ ἁπλά, ἐφέτος εἶναι ἀνάγκη νά «δέσῃ» ἡ Ὀργάνωσις, νά ὁλοκληρωθῇ καί νά συστηματοποιηθῇ εἰς ὅλας τάς ἐκδηλώσεις της»[1].

Δηλαδή, ἡ ΕΟΝ θά ἔπρεπε νά εἶναι ἕτοιμη, σέ περίπτωση πού ὁ Γεώργιος καί ὁ Μεταξᾶς ἀποφάσιζαν νά δώσουν κάποια ἐπίφαση νομιμότητας στή δικτατορία τους, λόγου χάρη μ' ἕνα Σύνταγμα γιά συντεχνιακό κράτος, νά πάρει τή θέση της στό σύστημα, μέ ἀνάλογο ἀριθμό βουλευτῶν. Αὐτό δείχνει ὅτι, ἀκόμα καί τό 1940, ἡ δικτατορία ἀντιμετώπιζε ἕνα τέτιο ἐνδεχόμενο γιά ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς λόγους.

Ἀλλά καί μετά τό θάνατο τοῦ Μεταξᾶ, ὁ Ἀλ. Κανελλόπουλος καί οἱ ἄλλοι ἐπιτελεῖς της θέλησαν νά διατηρήσουν τήν ΕΟΝ σά μιά ξεχωριστή πολιτική δύναμη, γιά νά μπορέσουν νά παίξουν ρόλο στά πολιτικά πράγματα. Χαρακτηριστικά εἶναι τά παρακάτω ἀποσπάσματα ἀπό μιά προκήρυξη[2] πού κυκλοφόρησε ὁ Κανελλόπουλος, μετά τό θάνατο τοῦ δικτάτορα. Στήν προκήρυξη πού ἔχει ἡμερομηνία 2 Φεβρουαρίου 1941 καί τόν τίτλο «Διαταγή πρός ἅπαντας τούς βαθμοφόρους τῆς ΕΟΝ», παρουσιάζεται σάν ἀνεπανόρθωτη ἐθνική καταστροφή ὁ θάνατος τοῦ Μεταξᾶ «ὁ Ὁποῖος θά σελαγίζῃ εἰς τό στερέωμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ὡς ἡ μεγαλυτέρα μορφή τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ»:

«Ἡ δημιουργηθεῖσα ἰδιαιτέρα κοινότης καί ἡ ἀποκτηθεῖσα ἐντελῶς οἰκογενειακή ἑνότης αἵτινες χαρακτηρίζουν τό κίνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ εἶναι ἀναμφισβητήτως βασικαί προϋποθέσεις διά τήν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του, προϋποθέσεις, αἵτινες ὀφείλουν νά περιφρουρηθοῦν καί

1. Πρακτικά ΕΟΝ, σελ. 79.

2. Ἀπό τό ἴδιο προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου.

νά συνεχίσουν κατευθυνόμεναι ἐκ τῶν δυνάμεων τῶν πηγαζουσῶν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς κοινότητος...». «'Απαιτῶ ἀπό τούς βαθμοφόρους ὅπως ἀντιληφθοῦν καί μή λησμονήσουν ποτέ, ὅτι εἷς ὑπάρχει καί παραμένει καί θά παραμείνῃ πάντοτε 'Αρχηγός τῆς ΕΟΝ, ὁ 'Ιωάννης Μεταξᾶς. Καί ὄχι μόνον σήμερον, ὄχι μόνον κατά τόν ἀγῶνα αὐτόν, ἀλλά καί πέραν αὐτοῦ, ἔχοντες βαθυτάτην συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ 'Ελληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ...». «Συσπειρωμένοι πέριξ τοῦ Βασιλέως μας, μέ ἀπόλυτον συνέπειαν εἰς τήν ἰδεολογίαν τῆς 4ης Αὐγούστου καί ἀρρήκτως συνηνωμένοι εἰς τόν φορέα αὐτῆς, τόν 'Ελληνικόν Φαλαγγιτισμόν, αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες εἰς πᾶσαν Κυβέρνησιν τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως, πρεσβεύουσαν καί πιστῶς ἐφαρμόζουσαν τούς τῇ ἐπινεύσει Αὐτοῦ γεννηθέντας καί καθιερωθέντας θεσμούς καί ἀρχάς τῆς 4ης Αὐγούστου ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἐκτάσει...»

'Ο Κανελλόπουλος, δηλαδή, ἐμφάνιζε τόν ἑαυτό του καί τούς ἐπιτελεῖς τῆς φάλαγγας σάν τούς πραγματικούς κληρονόμους τοῦ Μεταξᾶ, προειδοποιοῦσε ὅτι ἡ ΕΟΝ δέν πρόκειται νά ἀναγνωρίσει ἄλλον γιά ἀρχηγό, ὅτι δέ θά δεχτεῖ ἐπεμβάσεις στή διοίκησή της καί ἀκόμα λιγότερο διάλυση τῆς ὀργάνωσης καί τέλος ὅτι θά πειθαρχήσει μόνο σέ κυβέρνηση πού, κατά τήν κρίση τῶν ἡγετῶν τῆς φασιστικῆς νεολαίας, θά πραγματοποιεῖ «ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἐκτάσει» τίς ἀρχές τῆς 4ης Αὐγούστου.

'Η ὥρα πού ἐκτοξεύονταν αὐτές οἱ συγκαλυμμένες, μά ἀρκετά σαφεῖς ἀπειλές, ἦταν κρίσιμη. Πραγματικά οἱ ἐπιτελεῖς τῆς ΕΟΝ κινήθηκαν γιά νά ὑπαγορεύσουν στό βασιλιά λύσεις καί νά ἀντιδράσουν «δυναμικά» σέ περίπτωση ποί δέ θά συνεχιζόταν τό ἴδιο καθεστώς.

"Ενα ἐμπιστευτικό σημείωμα τῆς «Περιφερειακῆς Διοικήσεως Θηλέων Πρωτευούσης» πρός τήν Κεντρική Διοίκηση τῆς ΕΟΝ εἶναι ἀποκαλυπτικό γιά τήν προσπάθεια τῶν ἡγετῶν τῆς μεταξικῆς νεολαίας νά κρατήσουν τά προνόμια καί τίς θέσεις τους μετά τό θάνατο τοῦ 'Αρχηγοῦ τους καί νά ἐπιβάλουν τίς θελήσεις τους στήν κυβέρνηση Κορυζῆ:

«'Η δεσποινίς Μαντζούφα — ἀναφέρει τό ἔγγραφο — τή μέρα τῆς κηδείας τοῦ 'Αρχηγοῦ μας, εἶπε τά ἑξῆς διά τόν νέον πρωθυπουργόν:

—"Ας μή νομίσῃ ὁ Κορυζῆς ὅτι θά κάμῃ ὅ,τι θέλει εἰς τήν ΕΟΝ καί ἄν ἡ τύχη τόν βοήθησε νά λάβῃ θέσιν ἀρχηγοῦ, ἐμεῖς καί μέ κίνημα ἀκόμη θά τόν διώξουμε. Παρεκάλεσε νά μείνουν μεταξύ των τά λόγια της. Τό ἐπεισόδιον διηγεῖται φαλαγγίτισσα πού ἦτο παροῦσα.

....Μέ μεγάλην χαρά ὁ κόσμος περίμενε νά καταργηθῇ ἡ ΕΟΝ. Λέγουν πολλοί: θά εἶναι τό καλύτερον ἔργον τοῦ νέου κυβερνήτου. Οἱ φαλαγγίτες ἀνησυχοῦν ὅτι θά μειωθοῦν οἱ μισθοί των». ('Από τό «Δελτίον Συνεργατῶν» τοῦ ΙΙΙ Γραφείου Π.Δ.Θ.Π. τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1941)[1].

Φυσικά ὁ βασιλιάς, πού ἦταν κύριος ὑπεύθυνος γιά τήν κατάλυση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν, δέν εἶχε καμιά πρόθεση νά ἀλλάξει πορεία. Καί ἔτσι δέ χρειάστηκε οἱ «γενναῖοι» τῆς ΕΟΝ νά πραγματοποιήσουν τίς ἀπειλές τους. 'Ο Κορυζῆς, μέ δηλώσεις του, ἐπιβεβαίωσε τήν πρόθεσή του νά διατηρήσει τήν ΕΟΝ.

Αἷμα καί κρασί

Στίς μεγάλες δοκιμασίες πού περνοῦν τά ἔθνη δοκιμάζονται οἱ θεσμοί, οἱ ὀργανώσεις, τά ἄτομα. Ξεχωρίζουν οἱ πραγματικοί πατριῶτες ἀπό τούς φανφαρόνους καί τούς προδότες καί οἱ πραγματικές ἀξίες ἀπό τά σάπια οἰκοδομήματα καί τίς κάλπικες δεκάρες. Μιά τέτια μεγάλη δοκιμασία γιά τήν 'Ελλάδα ἦταν ὁ πόλεμος τοῦ 1940 - 41, ἡ κατάρρευση καί ἀκόμη πιό μεγάλη ἡ κατοχή πού ἀκολούθησε. Στήν περίοδο αὐτή κρίθηκε καί καταδικάστηκε ὁριστικά στή συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἡ περίφημη ΕΟΝ μαζί μ' ὁλό-

1. 'Από τό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ δημοσιογράφου Τάσου Θεοδοσόπουλου.

κληρο τό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὁ πόλεμος, ἡ κατάρρευση καί ἡ κατοχή ἀπέδειξαν ὅτι, πίσω ἀπό τά κούφια λόγια γιά «πατρίδα, θρησκεία, οἰκογένεια», κρυβόταν ἡ πιό πρόστυχη πατριδοκαπηλία, τό σπέρμα τῆς προδοσίας, ἡ ἀνηθικότητα καί ἡ διαφθορά. Μά ἀκόμα ἀποδείχτηκε ὅτι ἡ ΕΟΝ, παρά τίς ζημίες πού ἔκανε στή νεολαία, δέν κατόρθωσε νά ριζώσει στή συνείδησή της κ' ἔμεινε πάντα κάτι τό ξένο, τό ἐπιβλημένο ἀπό τ' ἀπάνω, τό μισητό γιά τούς νέους καί τίς νέες.

Ὅταν οἱ φαντάροι μας ἔχυναν τό αἷμα τους στ' Ἀλβανικά βουνά πολεμώντας τούς Ἰταλούς φασίστες ἐπιδρομεῖς, οἱ ἀνώτεροι βαθμοφόροι τῆς ΕΟΝ χαλοῦσαν τόν κόσμο νά μείνουν στά μετόπισθεν γιά νά συνεχίσουν τό «ἐθνικό τους ἔργο». Φυσικά ὑπῆρχαν κ' οἱ ἐξαιρέσεις. Ἀλλά ἐδῶ δέν κρίνουμε τά ἄτομα. Μιλᾶμε γιά τήν ὀργάνωση, γιά τό μεταξικό ἐπιτελεῖο τῆς φασιστικῆς φάλαγγας, γιά τό μηχανισμό. Κ' ἡ ΕΟΝ σάν τέτια ἀποδείχτηκε παράγοντας ἀντεθνικός, στοιχεῖο διαφθορᾶς, διάλυσης καί προδοσίας.

Ἐνῶ οἱ φυλακισμένοι κ' ἐξόριστοι ἀντιφασίστες, καταδιωγμένοι, βασανισμένοι, μισερωμένοι ἀπό τό τυραννικό καθεστώς, χωρίς καμιά μνησικακία, μέ τήν ὑψηλή συναίσθηση τοῦ χρέους τους — ἄνδρες καί γυναῖκες — ζητοῦσαν ἐπίμονα νά πᾶνε στήν πρώτη γραμμή τοῦ μετώπου, νά πολεμήσουν τόν ἐπιδρομέα, ἔστω καί κάτω ἀπό τίς διαταγές τοῦ Μεταξᾶ, τά χαϊδεμένα παιδιά τῆς δικτατορίας, αὐτοί πού θά... «ἔκαναν» τούς ἐργάτες καί τούς ἀγρότες καί τή νέα γενιά πού «τήν εἶχε δηλητηριάσει τό κομμουνιστικό δηλητήριον»... πραγματικούς πατριῶτες, χρησιμοποιοῦσαν κάθε μέσο γιά νά μείνουν στήν Ἀθήνα. Καί πραγματικά τήν ἐποχή πού καί μικρά παιδιά καί ἀνήλικοι (ὅπως ὁ 17χρονος τότε, σπουδαστής ἀργότερα τοῦ Πολυτεχνείου Νεῖλος Μαστραντώνης, πού διακρίθηκε σάν Ἀλπινιστής στό Ἀλβανικό καί σκοτώθηκε στήν κατοχή στή Λαμία ἀπό τούς Ἰταλούς πολεμώντας τόν κατακτητή μέ τό ὅπλο στό χέρι) ζητοῦσαν νά πᾶνε ἐθελοντές νά ὑπερασπίσουν τήν Πατρίδα, οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς ΕΟΝ γύριζαν μέ τίς κοῦρσες στήν Ἀθήνα, μέ τίς μαῦρες στολές τους καί τίς γυαλιστερές μπότες τους. Κ'

ἐνῶ οἱ φαντάροι μας ξεπάγιαζαν στά χιονισμένα βουνά, πάθαιναν κρυοπαγήματα, προσμένοντας μάταια ἕνα μάλλινο πουλόβερ, ἕνα ζευγάρι κάλτσες, οἱ «ὑπερπατριῶτες» τῆς ΕΟΝ γλεντοῦσαν στά πολυτελῆ τους γραφεῖα μέ τό κονιάκ, τά σῦκα, τά γλυκά πού πρόσφερε ὁ Λαός γιά τούς φαντάρους, σπαταλώντας τά λεφτά πού ἔδινε ὁ κόσμος ἀπό τό ὑστέρημά του. Συνέχιζαν τήν κραιπάλη τους. Τή στιγμή πού στά χιονισμένα βουνά ἔτρεχε ἄφθονο τό αἷμα τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ γιά τήν Ἐλευθερία καί τήν Ἀνεξαρτησία τῆς πατρίδας, ἐδῶ στήν Ἀθήνα καί στίς ἄλλες πόλεις ἔτρεχε μέσα στά πολυτελῆ γραφεῖα ἄφθονο τό κρασί καί τό ποτό στά ὀργιαστικά συμπόσια τῶν βαθμοφόρων τῆς ΕΟΝ. Καί θά μείνει αἰώνιο στίγμα στήν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φασιστικῆς Δεξιᾶς ἡ ἱεροσυλία τῆς κλοπῆς τῶν δεμάτων τῶν φαντάρων μας. Μετά τήν κατάρρευση βρέθηκαν ὁλόκληρες ἀποθῆκες τῆς ΕΟΝ μέ δέματα συγκεντρωμένα ἀπό τήν ἀρχή τοῦ πολέμου, πού οἱ «ἡγέτες» τῆς φασιστικῆς νεολαίας περίμεναν τήν κατάλληλη εὐκαιρία νά τά πουλήσουν. Ἦταν ὅσα εἶχαν μείνει. Γιατί τά περισσότερα τά εἶχαν ἤδη διοχετεύσει στό ἐμπόριο ἤ τά εἶχαν μοιράσει μεταξύ τους. Κι ὅταν ὅλη ἡ ἀντιφασιστική ἀνθρωπότητα παρακολουθοῦσε μέ κρατημένη τήν ἀνάσα τήν τελευταία φάση τοῦ πολέμου τῆς Ἑλλάδας ἐναντίον τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν, τοῦ Χίτλερ καί τοῦ Μουσολίνι, οἱ «πατριῶτες» τῆς ΕΟΝ ἐπιδίδονταν μέ μανία στό μοίρασμα τῆς περιουσίας τῆς ὀργάνωσής τους, πού εἶχε γίνει ἀπό τή φορολογία καί τό αἷμα τοῦ καταδυναστευόμενου λαοῦ. Ἔπιπλα πολυτελῆ ἀπό μαόνι, κουρτίνες βελούδινες, λούξ πολυθρόνες, ντιβάνια, γραφομηχανές, ντουλάπες, βιβλιοθῆκες, ραδιόφωνα, ραδιογραμμόφωνα, ποδήλατα, μοιράζονταν μέσα σ' ἕνα «σκληρό ἀγώνα» γιά τή λεία ἀνάμεσα στούς μεγιστάνες τῆς ΕΟΝ. Βέβαια τά χιλιάδες παιδιά τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πού φόρεσαν ὑποχρεωτικά τή μαύρη στολή καί πού γύριζαν στή διάρκεια τοῦ πολέμου ἀπό σπίτι σέ σπίτι νομίζοντας ὅτι ἐξυπηρετοῦν πραγματικά τούς φαντάρους καί τήν πατρίδα, δέν πῆραν μέρος σ' αὐτό τό μοίρασμα.

Εἰδικά συνεργεῖα τῆς ΕΟΝ ἐπί δέκα ὁλόκληρες μέρες ἔκαιγαν ὅλα τά βιβλία, διπλότυπα καί ἀποδείξεις, τόσο στά

γραφεῖα τῆς «Κεντρικῆς Διοικήσεως» ὅσο καί στούς διάφορους ὑποτομεῖς. Ἔτσι, ἐξαφάνισαν τά ἴχνη τοῦ μεγάλου ἐγκλήματος κατά τοῦ Λαοῦ καί τῆς Πατρίδας. Παρ' ὅλ' αὐτά, ὁ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Παραλαβῶν Χατζηγιάννης κατόρθωσε νά σώσει ὁρισμένα διπλότυπα, τά ὁποῖα κατέθεσε στό Γενικό Λογιστήριο γιά ἔλεγχο. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ὁ ἔλεγχος αὐτός δέν ἔχει ἀκόμα τελειώσει!

Καί ἡ περίφημη ΕΟΝ, πού θά δημιουργοῦσε «μιά Ἑλλάδα νέα», διαλύθηκε σά χάρτινος πύργος πρίν ἀκόμα μποῦν οἱ κατακτητές στή χώρα μας. Καί δέν βρέθηκε οὔτε ἕνας πυρήνας, οὔτε μιά ὁμάδα, οὔτε ἕνα ἀνώτατο στέλεχος τῆς ΕΟΝ πού νά συναισθανθεῖ τό ἐθνικό του καθῆκον, νά προσπαθήσει νά συγκεντρώσει γύρω του τούς παλιούς του φαλαγγίτες, νά τούς δώσει κουράγιο καί νά προβάλουν ἀντίσταση κατά τῶν κατακτητῶν. Ἀντίθετα, ἡ Ἀντίσταση τῆς νεολαίας, πού ἀπελευθερώθηκε πιά ἀπό τά δεσμά τῆς ΕΟΝ, ὀργανώθηκε κυρίως ἀπό ἐκείνους πού τούς καταδίωκε, τούς βασάνιζε καί δολοφονοῦσε τό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου καί τούς χαρακτήριζε «προδότες».

Κ' ἦταν φυσικό, ἀφοῦ στήν ΕΟΝ ἐξυμνοῦνταν συνεχῶς τά φασιστικά καθεστῶτα τοῦ Χίτλερ καί Μουσολίνι, ἀφοῦ τά στελέχη της διαποτίζονταν μέ ἀντιλαϊκό, ἀντιδημοκρατικό καί φασιστικό δηλητήριο ἀπό τή φάλαγγα τοῦ Μεταξᾶ νά βγοῦν ἀρκετοί συνεργάτες τοῦ κατακτητῆ[1].

1. Ἀναφέρουμε μερικά ὀνόματα: Ἡ Σίτσα Καραϊσκάκη ἦταν ἀπό τά ἀνώτερα στελέχη τῆς ΕΟΝ, δούλευε στήν «Διεύθυνσιν Ἐθνικῆς Διαφωτίσεως» καί ἔγραφε στό περιοδικό «Νεολαία» τίς ἐπιστολές πρός τίς φαλαγγίτισσες. Μέ λίγα λόγια ἦταν ἐπιφορτισμένη μέ τήν «ἐθνική ἀγωγή» τῶν Ἑλληνίδων. Αὐτή λοιπόν ἡ ὑπερπατριώτισσα, γνωστή ἀπό τότε γιά τήν φανατική χιτλερολατρία της, πέρασε ἀμέσως στήν ὑπηρεσία τῶν κατακτητῶν καί, πρίν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση, ἔφυγε γιά τή Γερμανία.

Ὁ Κώστας Δούκας ἦταν ἀπό τά «διαλεχτά» στελέχη στήν «Διοίκησιν Ἀνωτάτων Σχολῶν» (ΔΑΣ). Εἶχε δηλαδή ἀναλάβει τήν «ἐθνικήν διαπαιδαγώγησιν» τῶν συναδέλφων του σπουδαστῶν. Μόλις μπῆκαν οἱ Γερμανοί ὁ Δούκας πέρασε στήν ὑπηρεσία τῆς Γκεστάπο
⟶

⟶
κι ἔδρασε στήν ὁδό Μέρλιν, ὅπου βασανίζονταν φριχτά Ἕλληνες πατριῶτες. Ἤξερε πολλά μυστικά γιά τά ἐγκλήματα τῆς Γκεστάπο, γι' αὐτό οἱ Γερμανοί, προτοῦ νά φύγουν, φρόντισαν νά τόν ξεκάνουν μαζί μέ καμιά 40ριά ἀκόμα διερμηνεῖς καί πληροφοριοδότες τους.

Ὁ Ἀντώνης Παναγιωτόπουλος, ἐπικεφαλῆς τοῦ 8ου ὑποτομέα ἀρρένων τῆς ΕΟΝ (Κολωνός), στήν κατοχή ἔγινε ἀρχηγός τρομοκρατικῆς ὁμάδας τῆς Εἰδικῆς Ἀσφάλειας. Συνέλαβε, παρέδωσε καί σκότωσε δεκάδες πατριῶτες. Τελικά σκοτώθηκε σέ μάχη μέ τόν ΕΛΑΣ στό Περιστέρι.

Ὁ Μανώλης Μανωλέας ἀπό ἀνώτερο στέλεχος τῆς ΕΟΝ ἔγινε στέλεχος τῆς Γκεστάπο καί ἔγραφε στίς ἐφημερίδες σειρά ἄρθρων γιά τούς «ξανθούς στρατιῶτες», πού «ὑπερασπίζονται τόν Εὐρωπαϊκόν πολιτισμόν».

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΟΜΕΤΑΞΙΚΗΣ ΤΥΡΑΝΝΙΑΣ

Ἡ τεταρτοαυγουστιανή κλίκα καλλιέργησε τό μύθο ὅτι σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς 4ης Αὐγούστου, ὁ Λαός δέν πρόβαλε καμιά ἀντίσταση στή δικτατορία. Τήν καλλιέργεια τοῦ μύθου αὐτοῦ τήν εὐνόησε καί ἡ διστακτικότητα τῶν ἀστικῶν κομμάτων ἀπέναντι στή λαϊκή ἀντίσταση, καθώς καί ἡ ἔλλειψη συστηματικότερης ἔρευνας γύρω ἀπό τήν περίοδο τῆς 4ης Αὐγούστου.

Κατ' ἀρχήν, ὅταν μιλᾶμε, τόσο γιά τήν ἀντίσταση στή δικτατορία, ὅσο καί γιά τά ἐγκλήματα τῆς μεταξικῆς τυραννίας, πρέπει νά λαβαίνουμε ὑπ' ὄψη μας καί τήν περίοδο ἀπό τό Μάη ὥς τίς 4 Αὐγούστου 1936[1]. Γιατί τότε ἀναπτύχθηκε ἕνα ἀξιόλογο μαζικό κίνημα πού τήν καταστολή του ἐπεδίωξε ἡ μοναρχία καί ὁ Μεταξᾶς μέ τά πιό βίαια μέσα. Τά θύματα τῶν ἐπιθέσεων τῆς ἀστυνομίας τοῦ Μεταξᾶ κατά τῶν διαδηλώσεων καί ἀπεργιῶν στή Θεσσαλονίκη, Βόλο, Ἀθήνα κ.λ. μαρτυροῦν γι αὐτό.

Τήν κύρια εὐθύνη γιατί οἱ Ἄγγλοι, τό παλάτι καί ἡ οἰκονομική ὀλιγαρχία κατόρθωσαν νά ἐπιβάλουν τή μεταξική τυραννία τήν ἔχουν τά ἀστικά πολιτικά κόμματα, πού παρέδωσαν τήν ἐξουσία στό Μεταξᾶ καί συνέχισαν νά ἀδρανοῦν καί νά στηρίζουν τή φασιστική του κυβέρνηση ἀκόμα κι ὅταν ἀνοικτά ὁ ἐπίδοξος δικτάτορας προετοίμαζε τό μηχανισμό τοῦ τυραννικοῦ καθεστῶτος του.

1. Βλέπε στό: «Πῶς φτάσαμε στήν 4η Αὐγούστου», Μέρος Δεύτερο.

Καί μετά τήν ἐπιβολή τῆς δικτατορίας τοῦ Γεωργίου καί τοῦ Μεταξᾶ, παρά τήν ἄγρια τρομοκρατία, ὁ Λαός ἀντιστάθηκε, ἐνεργητικά ἤ παθητικά, στό φασιστικό καθεστώς.

Σέ κάθε εὐκαιρία — κηδεῖες, μνημόσυνα πολιτικῶν ἀρχηγῶν, ἀφίξεις ξένων, προβολή κινηματογραφικῶν ἐπικαίρων κ.λ.π. — ὁ κόσμος ἔδειχνε τήν ἀπέχθειά του πρός τήν 4η Αὐγούστου. Τό γεγονός μόνο ὅτι ὥς τό 1939 ἡ ΕΟΝ δέν εἶχε κατορθώσει, παρά τούς ἐκβιασμούς καί τήν τρομοκρατία, νά ἀγκαλιάσει οὔτε τό ἕνα δέκατο τῆς νεολαίας, πού ἔγινε «μαζική» ὀργάνωση μόνο ὅταν ὁ Μεταξᾶς τήν ἔκανε ὑποχρεωτική στά σχολειά, στά ἐργαστάσια κλπ., φτάνει γιά νά δείξει τήν ἀντίθεση τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ Λαοῦ καί ἰδιαίτερα τῶν νέων ἀπέναντι στό φασιστικό καθεστώς καί τίς μεθόδους του.

Οἱ δεκάδες χιλιάδες τῶν συλλήψεων καί ἐκτοπίσεων, τά βασανιστήρια στά μπουντρούμια τῶν Ἀσφαλειῶν καί στίς φυλακές, τό χαφιεδικό δίχτυ πού εἶχε τυλίξει ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα μαρτυροῦν πόση ἐμπιστοσύνη εἶχαν ἡ δικτατορία καί οἱ πρωτεργάτες της στήν «ἀγάπη τοῦ Λαοῦ».

Ἀλλά ἡ ἀντίσταση τοῦ Λαοῦ πῆρε καί πιό ἐνεργητικές, μαχητικές μορφές, ἀπό ἀπεργίες, μικροδιαδηλώσεις ὥς τό κίνημα τῆς Κρήτης, πού κάτω ἀπό ὁρισμένες προϋποθέσεις μποροῦσε νά ἐπεκταθεῖ σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα καί νά ἀπειλήσει σοβαρά τή μεταξική κυριαρχία.

Τά $4\frac{1}{2}$ χρόνια τῆς μεταξικῆς τυραννίας μποροῦμε νά τά διαιρέσουμε ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης τοῦ Λαοῦ καί τῶν κομμάτων στίς παρακάτω περιόδους:

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας ὥς τά μέσα τοῦ 1937. Κύριο χαρακτηριστικό: Τήν ἀντιδικτατορική πάλη τήν διεξάγει σχεδόν ἀποκλειστικά ἡ ἀριστερά (ΚΚΕ, ΣΚΕ κ.λ.) καί ὁρισμένα μαχητικά στοιχεῖα τῶν ἀστικῶν πολιτικῶν κομμάτων, οἱ ἡγέτες τῶν ὁποίων περιορίζονται σέ παραστάσεις πρός τόν βασιλέα καί ὑπομνήματα, προσπαθώντας νά πείσουν τόν ἀνώτατο ἄρχοντα νά ἐπαναφέρει τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα.

Γιά νά φανοῦν μάλιστα πιό εὐάρεστοι στό βασιλιά δέχονται νά αὐξήσουν τίς ἁρμοδιότητές του καί νά υἱοθετήσουν ὁρισμένα ἀπό τά βασικά μέτρα τῆς δικτατορίας («ἀπαγόρευσις τοῦ κομμουνισμοῦ», τῶν ἀπεργιῶν κ.λ.)

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ἀπό τά μέσα τοῦ 1937 ὥς τό κίνημα τῆς Κρήτης. Ἐντείνονται οἱ προσπάθειες τῆς Ἀριστερᾶς γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης. Ὁρισμένοι ἡγέτες καί στελέχη τῶν ἀστικῶν κομμάτων, πού ἔχουν πεισθεῖ ὅτι δέν γίνεται τίποτα ἀπό τήν πλευρά τοῦ Γεωργίου, προσπαθοῦν νά ἀνατρέψουν τή δικτατορία μέ ἔντονη λαϊκή πίεση ἤ μέ στρατιωτικό κίνημα. Προωθεῖται τό ἀντιδικτατορικό μέτωπο καί πάλι ὅμως οἱ ἡγέτες τῶν ἀστικῶν κομμάτων διστάζουν νά συνεργαστοῦν εἰλικρινά μέ τήν Ἀριστερά καί νά καταφύγουν στήν κινητοποίηση τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα. Κι αὐτό εἶναι, ἐκτός ἀπό τά ἄλλα, ἕνα στοιχεῖο πού ἐμποδίζει τή συστηματική ὀργάνωση τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα. Πάντως ἡ συστηματική δραστηριοποίηση ὅλων τῶν κομμάτων τρομάζει τή δικτατορία πού καταφεύγει σέ σκληρότερα μέτρα καί σέ συλλήψεις τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ὕστερα ἀπό τό κίνημα τῆς Κρήτης ἐντείνεται στό ἔπακρο ἡ τρομοκρατία. Παρ' ὅλα αὐτά, ὥς τά μέσα τοῦ 1939, στίς παραμονές τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου, τά κόμματα συνεχίζουν τίς προσπάθειές τους γιά τήν ἀνατροπή τοῦ Μεταξᾶ. Παρά τούς δισταγμούς τῶν ἀστικῶν πολιτικῶν κομμάτων νά προχωρήσουν στή δημιουργία ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου μέ τήν Ἀριστερά, ἡ ὀργάνωση τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων συνεχίζεται καί στό λαό καί στό στρατό. Ἡ ἐπαφή τῶν φιλελευθέρων καί μαχητικῶν στοιχείων τοῦ ἀστικοῦ κόσμου μέ τό ΚΚΕ γίνεται στενότερη καί δημιουργοῦνται ἐπιτροπές ἀντιδικτατορικῆς συνεργασίας. Ἐπίσης προχωρεῖ καί πάλι ἡ ὀργάνωση ἀντιδικτατορικῆς ὀργάνωσης στό στρατό. Ἡ δικτατορία ἀντιλαμβάνεται τόν κίνδυνο καί χτυπᾶ μ' ὅλα τά μέσα καί πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις. Παρ' ὅλα αὐτά, δημιουργοῦνται πολλές δυνατότητες νά ἀνατραπεῖ. Ἀλλά ἡ ἔκρυθμη διεθνής κατάσταση καί ὁ κίνδυνος εἰσβολῆς στή χώρα μας, ἰδίως μετά τήν ἀπόβαση τῶν Ἰταλῶν στήν Ἀλβανία, κάνει διστακτικά τά κόμματα νά προχωρήσουν σέ πιό ἀποφασιστικές

ἐνέργειες. Στό μεταξύ καί ἡ ἀλληλεγγύη τοῦ Γεωργίου πρός τό δικτάτορα ἐκδηλώνεται πιό ἐνεργητική.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ὁ Μεταξᾶς ἐκμεταλλεύεται τούς δισταγμούς τῶν κομμάτων νά προχωρήσουν σέ ἀποφασιστικότερες ἐνέργειες γιά τήν ἀνατροπή του ἐξαιτίας τῶν κινδύνων πολέμου. Καί ἡ Κομμουνιστική Διεθνής εἶχε καλέσει τό ΚΚΕ νά στρέψει τήν προσοχή του στήν ἀπόκρουση τῆς ἀπειλούμενης φασιστικῆς εἰσβολῆς. Καί ὅμως ἡ δικτατορία, ὄχι μόνο δέ χαλαρώνει, ἀλλά ἀντίθετα ἐντείνει τήν τρομοκρατία. Ὄχι μόνο δέ δείχνει καμιά διάθεση νά ἀποκαταστήσει τήν ὁμαλότητα καί τήν ἐθνική ἑνότητα μπροστά στόν κίνδυνο πολέμου, ἀλλά ἀντίθετα κάνει πιό τραχύ τό ἀπολυταρχικό φασιστικό καθεστώς της. Μέ τούς διωγμούς, τίς συλλήψεις, τά βασανιστήρια καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν «δηλώσεων μετανοίας» καί κυρίως μέ τήν χρησιμοποίηση τῶν κάθε λογῆς ἀποστατῶν, κατορθώνει νά σκορπίσει σύγχυση στίς γραμμές τοῦ ΚΚΕ. Οἱ τεταρτοαυγουστιανοί, μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ Γεωργίου, καί ὕστερα ἀπό τήν εἰσβολή τοῦ Μουσολίνι, ἐννοοῦν νά κάνουν καθεστωτικό πόλεμο, κρατοῦν στίς φυλακές καί τίς ἐξορίες τούς ἀντιπάλους τους καί ἔξω ἀπό τό στρατό πάρα πολλούς δημοκρατικούς ἀξιωματικούς, ἐνῶ ἀφήνουν νά δροῦν ἐλεύθεροι, ἀκόμα καί στόν κρατικό μηχανισμό, οἱ πράκτορες τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας καί βάζουν τήν σωτηρία τῆς 4ης Αὐγούστου πάνω ἀπό τή σωτηρία τῆς Ἑλλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Ὑπομνήματα καί διαβήματα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν

Πρῶτες ἀντιδικτατορικές κινήσεις

Στό τέλος τοῦ προηγούμενου τόμου[1] ἀναφέρουμε ὅτι τή νύχτα τῆς 4ης Αὐγούστου συγκεντρώθηκαν στό σπίτι τοῦ Καφαντάρη 85 βουλευτές ὅλων τῶν ἀστικῶν κομμάτων καί συζήτησαν διάφορες προτάσεις γιά ἄμεση ἀντίδραση στή δικτατορία. Τελικά ὅμως διαλύθηκαν χωρίς νά καταλήξουν σέ καμιά ἀπόφαση.

Τό ἀπόγεμα τῆς ἄλλης μέρας —5ης Αὐγούστου— οἱ Καφαντάρης, Παπαναστασίου, Μυλωνᾶς, Παπανδρέου καί τά μέλη τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Κ. Τσαλδάρης, Πέτρος Ράλλης καί Β. Σαγιᾶς συνῆλθαν σέ σύσκεψη καί συνέταξαν ἔντονη διαμαρτυρία πρός τό βασιλιά καί τό Μεταξᾶ, μέ τήν ὁποία ἀξίωναν τήν ἀποκατάσταση τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν. Στή σύσκεψη δέν πῆραν μέρος ὁ Θ. Σοφούλης καί ὁ Ι. Θεοτόκης. Ὁ Θ. Σοφούλης προφασίστηκε ἀρρώστια. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ ὅλη κατοπινή στάση του ἔδειξε, ὅτι τόν πρῶτο τουλάχιστο καιρό ἦταν ἀντίθετος πρός κάθε ἐνέργεια κατά τοῦ καθεστῶτος. Ὁ Ι. Θεοτόκης ἔλειπε στό ἐξωτερικό.

Τήν ἄλλη μέρα ὅλοι οἱ πολιτικοί, πού ὑπέγραψαν τή διαμαρτυρία, ἐκτός ἀπό τόν Παπανδρέου, ἀνέβηκαν στά Ἀνάκτορα καί διαμαρτυρήθηκαν καί προφορικά στό βασιλιά γιά τό πραξικόπημα. (Ὁ Παπανδρέου δικαιολογώντας τήν ἄρνησή του ν' ἀνέβει στά Ἀνάκτορα, σέ ἐπιστολή του πρός τούς ἄλλους πολιτικούς, ἔγραφε ὅτι δέν ἔκρινε σκόπιμη αὐτή τή

1. «Πῶς ἐφτάσαμε στή δικτατορία», σελ. 242.

διαδικασία καί ὅτι αὐτός ἀπό τό βῆμα τῆς Βουλῆς καυτηρίασε τά κόμματα πού στήριζαν τήν κυβέρνηση Μεταξᾶ καί τόνισε ἔγκαιρα τούς κινδύνους). Οἱ πολιτικοί ἡγέτες ζήτησαν ἀπό τό βασιλιά νά τούς πληροφορήσει, ποιοί λόγοι τόν ὑποχρέωσαν νά συγκατατεθεῖ στήν ἀναστολή τοῦ Συντάγματος. Ὁ Γεώργιος τούς ἐπανέλαβε ὅσα ὑποστήριξε ὁ Ι. Μεταξᾶς στίς εἰσηγητικές του ἐκθέσεις γιά κομμουνιστικό κίνδυνο κ.λ. καί πρόστεσε ὅτι ὁ πρωθυπουργός του παραπονιόταν συχνά ὅτι τά κόμματα δέ βοηθοῦσαν τήν κυβέρνηση στό νομοθετικό της ἔργο.

ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ: Ἠμπορεῖτε, Μεγαλειότατε, νά μᾶς ἀναφέρετε ἕνα κυβερνητικόν νομοσχέδιον τό ὁποῖον δέν ἐψηφίσθη ἀπό τήν Ἐπιτροπήν Ἐξουσιοδοτήσεως;

ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Ναί, τό νομοσχέδιον περί φορολογίας τῶν ἀμβύκων.

ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ: Ὥστε, Μεγαλειότατε, διότι δέν ἐψηφίσαμεν τήν φορολογίαν τῶν ἀμβύκων ἐφτιάξατε σεῖς μέ τόν ἄλλον τήν δικτατορίαν; Μά ἔχουν αὐτά ἠθικήν βάσιν, διά νά δικαιολογηθῆ τό ἐξαπολυθέν χθές ἔγκλημα κατά τοῦ τόπου;

Ὁ βασιλιάς, ἀφοῦ ἄκουσε τόν ἀρχηγό τῶν Προοδευτικῶν πού ἀντέκρουσε μέ ἐπιχειρήματα ὅλες τίς προφάσεις γιά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας, συνέστησε στούς πολιτικούς ἀρχηγούς νά... ἐπισκεφθοῦν τόν Μεταξᾶ καί νά τοῦ ἐκθέσουν τά παράπονά τους!

ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ: Ὁ κ. Μεταξᾶς, Μεγαλειότατε, δέν εἶχε ποτέ δύναμιν νά κινήση καί τόν μικρόν δάκτυλον ἐναντίον τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ τόπου. Σεῖς τοῦ ἐξεχωρήσατε τήν δύναμίν σας· ἰδικόν σας ἔργον εἶναι. Δι' ὅ,τι συμβῆ, σεῖς μόνον θά εἶσθε ὑπεύθυνος. Ἄλλον ἡμεῖς δέν γνωρίζομεν.

Σέ λίγες μέρες ὁ Γεώργιος ἔφευγε γιά τήν Κέρκυρα γιά τίς θερινές του διακοπές καί ὁ Μεταξᾶς ἐξέδιδε τήν ἀπόφαση γιά διάλυση τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί κλείσιμο τῶν πολιτικῶν λεσχῶν.

Ὁ ἀρχηγός τοῦ Ἐθνικοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Ι. Θεοτόκης βρισκόταν στό Βερολίνο, ὅταν πληροφορήθηκε τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας. Στήν ἀρχή, δέν ἔκανε καμιά δήλωση

οὔτε καί ἀντέδρασε. Ὅταν ὅμως ἔμαθε τήν ἀπόφαση τῆς δικτατορίας νά διαλύσει τά κόμματα, ἔστειλε στίς 24 Αὐγούστου ἀπό τό Σέμεριγκ Αὐστρίας ἐπιστολή στό βασιλιά, μέ τήν ὁποία διαμαρτυρόταν γιά τήν κατάλυση τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν. Ὁ Θεοτόκης τόνιζε στήν ἀρχή τῆς ἐπιστολῆς του, ὅτι ἡ συμφωνία ἡ ὁποία εἶχε ἐπέλθει τόν Ἰούλιο μεταξύ τῶν δύο κομμάτων

«ὑπῆρξεν ἀκριβῶς ἡ αἰτία διά τήν ὁποίαν ὁ Μεταξᾶς ἐβίασε τήν λύσιν τῆς δικτατορίας, παρουσιάσας εἰς τήν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα τόν κομμουνιστικόν κίνδυνον ὡς ἐπικρεμάμενον καί ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἐνέδωκε, σφάλμα μέγιστον Μεγαλειότατε, τό ὁποῖον ἐγώ χαρακτηρίζω διά τῆς φράσεως «πήδημα εἰς τό κενόν», καί διά τῆς τοιαύτης πράξεως ἀνετρέψατε ἄρδην ὅλας τάς πρός τόν ἑλληνικόν λαόν ὑποσχέσεις Σας, τάς ὁποίας κατά τόν ἐπισημότερον τρόπον ἐδώκατε».

Συνεχίζοντας ὁ ἀρχηγός τοῦ Ἐθνικοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος κατηγοροῦσε τόν Γεώργιο, ὅτι στό διάστημα τῶν ὀκτώ μηνῶν ἀπό τήν ἐπιστροφή του στήν Ἑλλάδα δοκίμασε «ὅλους τούς ἀστοχωτέρους πειραματισμούς διακυβερνήσεως τῆς χώρας» γιά νά φτάσει στή δικτατορία «μέ δικτάτορα τόν πολιτικόν ὅστις ἐπανειλημμένως ἀπεδοκιμάσθη ὑπό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

«Σᾶς ἔπεισε, Μεγαλειότατε, συνέχισε, ὅτι ἡ σωτηρία ἔγκειται εἰς τήν διάλυσιν τῶν κομμάτων διά διατάγματος, ὡς ἐάν τά κόμματα νά ἦσαν τίποτε πράγματα, τά ὁποῖα θεληματικῶς καί κατά βούλησιν νά συγκροτῆ ἤ νά διαλύη κανείς».

Τέλος καλοῦσε τό βασιλιά νά δώσει μέσα σέ δυό ἤ τρεῖς βδομάδες ἕνα Σύνταγμα στή χώρα, χωρίς διεύρυνση τῶν βασιλικῶν δικαιωμάτων καί νά σχηματίσει

«ἀμέσως μίαν πραγματικῶς ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν καί ὄχι Κυβέρνησιν ἀπό ἕνα ἄθροισμα ἀποτυχόντων πολιτικῶν, καιροσκοπούντων φιλοδόξων καί ἐπαγγελματικῶν ἀσημοτήτων,

καί ἡ Κυβέρνησις αὐτή νά καλέση τόν λαόν εἰς νέας ἐκλογάς μέ τό πλειοψηφικόν καί μέ εὐρυτάτην περιφέρειαν»[1].

Ἀλλά ὁ Γεώργιος συμπεριφέρθηκε πρός τόν παλαιό μοναρχικό, πού εἶχε διατελέσει αὐλάρχης τῆς μητέρας του καί εἶχε πρωτοστατήσει στήν ἐπαναφορά του καί στήν περίφημη «κοσμογονία», ὅπως καί στούς ἄλλους πολιτικούς ἀρχηγούς. Ὁ Πολιτικός Οἶκος τοῦ βασιλιᾶ γνωστοποίησε στό Θεοτόκη τήν λήψη τῆς ἐπιστολῆς του, τό περιεχόμενο τῆς ὁποίας ὁ Γεώργιος ἔσπευσε νά κάνει γνωστό στό Μεταξᾶ. Ἡ ἀλληλεγγύη τῶν δύο πρωτεργατῶν τῆς 4ης Αὐγούστου ἦταν πλήρης. Ὁ Ι. Μεταξᾶς, ἕνα μήνα μετά τήν ἐπάνοδο τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος στήν Ἑλλάδα, διέτασσε νά ἐκδιωχθεῖ ὁ Θεοτόκης ἀπό τήν πρωτεύουσα καί νά ὑποχρεωθεῖ νά ἐγκατασταθεῖ στήν ἐξοχική του ἔπαυλη, στό χωριό Δουκάδες τῆς Κερκύρας, ὑπό αὐστηρή παρακολούθηση.

Στίς 7 Αὐγούστου 1936 ἔκανε διάβημα στό βασιλιά καί ὁ Στυλιανός Γονατᾶς, μέλος τῆς τριμελοῦς διοικούσης ἐπιτροπῆς τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων. Ὁ Γονατᾶς εἶπε στό Γεώργιο ὅτι δέν πίστευε ποτέ ὁ πολιτικός κόσμος ὅτι ὁ βασιλιάς θά ἐπέτρεπε στό Μεταξᾶ νά παρεκκλίνει ἀπό τή νομιμότητα.

«Ἐπιστεύσαμεν ὅτι ἡ παραμονή τοῦ Βασιλέως ἐν ἐξορίᾳ ἐπί 12ετίαν εἰς τήν Ἀγγλίαν θά ἔπρεπε νά τόν εἶχε διδάξει ὅτι Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΔΕΝ ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΣΥΝΤΑΧΘΗ ΜΕ ΕΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΚΟΜΜΑ. Διά τοῦτο μένομεν κατάπληκτοι πῶς ἀπεφασίσατε νά συνταχθῆτε μέ τόν Μεταξᾶν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρχηγός κόμματος καί μάλιστα κόμματος τό ὁποῖον πάντοτε ἀπεδοκιμάσθη καί ἀποδοκιμάζεται ἀπό τόν λαόν. Ἡ χειρονομία τοῦ

1. Γρ. Δαφνῆ: «Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων», τόμος Δεύτερος, σελ. 438.

Βασιλέως ἐν συνεργασία μέ τόν Μεταξᾶν ἔρχεται νά τορπιλλίση τήν σωτηρίαν συνεννόησιν τῶν ἐθνικῶν κομμάτων».

ΒΑΣΙΛΕΥΣ: «Δέν γνωρίζετε τό χεῖλος τοῦ χάους εἰς τό ὁποῖον εὑρίσκεται τό κράτος λόγω τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου».

ΓΟΝΑΤΑΣ: «Τά νόμιμα μέσα τά ὁποῖα διαθέτει τό κράτος εἶναι ἀρκετά πρός πρόληψιν ἤ πάταξιν τοιούτου κινδύνου. Μεταξύ τῶν Φιλελευθέρων ἔχει γεννηθῆ ἡ ὑπόνοια ὅτι ὅταν θά ἐσχηματίζετο πολιτική Κυβέρνησις ἐκ τῆς Βουλῆς θά μετεῖχε καί τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, ἀλλά τοῦτο δέν εἶναι ἀρεστόν εἰς τό Στέμμα λόγω τῶν προηγηθεισῶν διενέξεων Ἐλ. Βενιζέλου καί τῶν Φιλελευθέρων πρός τόν Θρόνον. Ἐδικαιούμεθα νά ἐλπίζωμεν ὅτι θά ἐφθάναμε εἰς μίαν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία πρό τῶν ἐκλογῶν θά προέβαινεν εἰς ἐπανόρθωσιν τῶν γενομένων κατά τάς ἀνωμάλους περιόδους ἀδικιῶν κατά τῶν φιλελευθέρων πολιτῶν».

ΒΑΣΙΛΕΥΣ: «Αἱ ἀδικίαι δέν ἐνδιαφέρουν, δέν ἔχουν σημασίαν καί εἰς ἄλλην περίοδον ἀνωμαλιῶν ἐγίνοντο πολλαί ἀδικίαι».

ΓΟΝΑΤΑΣ: «Ὅσα σᾶς ἐξέθεσα δέν εἶναι ἀντιλήψεις προσωπικαί, ἰδικαί μου, εἶναι ἀντιλήψεις ὅλων τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς χώρας καθώς θά πεισθῆτε ἐκ τοῦ κοινοῦ ὑπομνήματος, τό ὁποῖον θά λάβετε καί ὡς θά ἀκούσετε καί παρά τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, πρός τό ὁποῖον λόγω τῆς βασιλόφρονος ἰδεολογίας του, δύνασθε νά ἀποβλέπετε μετά μεγαλυτέρας ἐμπιστοσύνης».

ΒΑΣΙΛΕΥΣ:«Τά εἴπατε αὐτά εἰς τόν Μεταξᾶν;».

ΓΟΝΑΤΑΣ: «Ὄχι, οὔτε τοῦ τά εἴπαμε, οὔτε πρόκειται νά τοῦ τά ποῦμε, διότι δέν ἐννοοῦμεν νά ἔλθωμεν εἰς καμμίαν ἐπαφήν μέ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος κατέλυσε τάς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ».

ΒΑΣΙΛΕΥΣ: «Καλά, ἀφοῦ ἐπιμένετε θά τά διαβιβάσω ἐγώ...»[1].

1. Στυλιανοῦ Γονατᾶ: Ἀπομνημονεύματα, Ἀθῆναι 1958, σελ. 384 - 386.

Μακρό ὑπόμνημα ἐναντίον τῆς δικτατορίας ἔστειλε στό βασιλιά στίς 7 Ὀκτωβρίου 1936 καί ὁ βουλευτής Σταμάτης Μερκούρης. Στήν ἀρχή τοῦ ὑπομνήματος[1] ὁ Στ. Μερκούρης θύμιζε στό Γεώργιο τίς θυσίες τῆς οἰκογένειάς του ὑπέρ τῆς Δυναστείας τῶν Γλύξμπουργκ, τήν καταδίκη τοῦ πατέρα του σέ θάνατο καί τίς ἐπανειλημμένες φυλακίσεις τοῦ ἴδιου γιά τή φιλοβασιλική δράση του.

Καί συνέχιζε:

«Μεγαλειότατε. Μετά λύπης βλέπομεν ὅτι οἱ πολῖται οἱ ὁποῖοι εἰς ἀτυχεῖς καί εὐτυχεῖς περιστάσεις συνεμορφώθησαν πρός τάς κατευθύνσεις μας, φρονοῦν σήμερον ὅτι ἡ Ἑλλάς οὐδέποτε ἐγνώρισε τυραννίαν καί κακοδιοίκησιν οἵαν ἡ σημερινή. Διότι δέν ὑπάρχει παράδειγμα εἰς τήν πολιτικήν ἱστορίαν τῆς χώρας σχηματισμοῦ 32 Ὑπουργείων εἰς στιγμάς οἰκονομικοῦ βαράθρου. (...)

»Μεγαλειότατε. Ἡ Ἑλληνική Πατρίς εὑρίσκεται ἐν κινδύνῳ, ἡ κατάστασις ἡ οἰκονομική, αἱ ὑπέρογκοι συναλλαγματικαί ἀνάγκαι μας λόγῳ τῆς προμηθείας τοῦ σίτου, τοῦ πολεμικοῦ ἀνεφοδιασμοῦ καί τῶν λοιπῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀναγκῶν μας, εἶναι καταπληκτικῶς ἀνώτεραι ἀπό τήν σημερινήν κρατικήν δυναμικότητα. Ὁ σημερινός ἐπί τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργός Σας, δέν εἶναι ἱκανός νά ἀντιμετωπίσῃ τήν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν. Ἀλλά ἐκεῖνο τό ὁποῖον θεωρῶ καθῆκον μου νά Σᾶς καταστήσω γνωστόν εἶναι ὅτι μέλη τινά τῆς Κυβερνήσεως ἔχουν ὑποπέσει εἰς πράξεις τοῦ κοινοῦ Ποινικοῦ Δικαίου, πάντα δέ ταῦτα εἶμαι πρόθυμος νά σᾶς τά ὑποδείξω, διότι εἶναι γνωστά καί συζητοῦνται εἰς τά τέσσαρα ἄκρα τοῦ Κράτους. (.....)

»Μεγαλειότατε. Αἱ πιέσεις καί οἱ βανδαλισμοί τούς ὁποίους ὑφίστανται αἱ ἐργαζόμεναι τάξεις, οἱ ἐπαγγελματίαι καί γενικῶς ὁ λαός εἶναι ἀφάνταστοι. Ὑπό τόν βούρδουλαν τῶν χωροφυλάκων ὀργανοῦνται συλλαλητήρια καί

1. Ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Σταμάτη Μερκούρη.

κατά παραγγελίαν ζητωκραυγάζουν τόν μηδέποτε τυχόντα λαϊκῆς ἐκτιμήσεως καί ἐμπιστοσύνης. Σύρονται εἰς τάς φυλακάς πολῖται καί ὑφίστανται τάς χυδαιοτέρας βαναυσότητας καί προσβολάς, ἀπό ἁπλάς καί κακοήθεις καταγγελίας χαφιέδων τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως.

Πρό ἡμερῶν ἐσύρθησαν εἰς τάς φυλακάς, Μεγαλειότατε, δύο εὐϋπόληπτοι πολῖται καί ἐκλεκτοί τῶν Ἀθηναίων, ὁ Πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἀθηναίων κ. Κ. Βάλβης καί ὁ δημοτικός σύμβουλος κ. Δ. Θωμόπουλος, διότι δέν ἠθέλησαν νά ὑπακούσουν εἰς τά κελεύσματα ἑνός Ὑπουργοῦ τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος δέν εὑρίσκεται ἐν τάξει ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς Δημοτικῆς Ἀρχῆς»[1].

Ὁ Στ. Μερκούρης ζητοῦσε ἀπό τό βασιλιά νά σχηματίσει:

«τό ταχύτερον Κυβέρνησιν, οὐδετέραν, ἀπό συντηρητικάς προσωπικότητας, ἥτις ἀφοῦ καταρτίσῃ τό ταχύτερον τόν Συνταγματικόν Χάρτην τοῦ Κράτους, κατοχυρώσῃ συνταγματικῶς τήν Πολιτείαν ἀπό τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου, θέτουσα ὑπό πειθαρχίαν διά νόμου καί ἐντός τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς τόν Τύπον καί προβαίνουσα εἰς αἱματηράς καί πραγματικάς οἰκονομίας, θά φθάσῃ μέ ἕνωσιν ὅλων τῶν πολιτικῶν ἐθνικῶν δυνάμεων τῆς Χώρας εἰς ἐκλογάς».

Ὁ Θεμ. Σοφούλης εἴτε ἀπό τήν ἔλλειψη ἐνεργητικότητας πού τόν χαρακτήριζε, εἴτε γιατί εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπό τό Σοφ. Βενιζέλο καί ἄλλους παράγοντες τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων καί περίμενε τήν τήρηση τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Μεταξᾶ (γιά ἐπαναφορά τῶν ἀποτάκτων στίς ἔνοπλες δυνάμεις κλπ.), ἔμεινε γιά μεγάλο διάστημα ἐντελῶς ἀδρανής. Μόνο στίς 29 Δεκεμβρίου, πέντε δηλαδή περίπου μῆνες ὕστερα ἀπό τήν ἐγκαθίδρυση τῆς δικτατορίας, ἀποφάσισε νά

1. Ἐννοοῦσε τόν Κ. Κοτζιᾶ. Βλέπε σχετικά στό Πρῶτο Μέρος, Κεφάλαιο Α΄.

κινηθεῖ, ὄχι βέβαια γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἀγώνα κατά τοῦ τυραννικοῦ καθεστῶτος, γιά τήν ἐγκαθίδρυση τοῦ ὁποίου αὐτός καί τό κόμμα του εἶχαν πρωταρχικές εὐθύνες, ἀλλά γιά νά ἀπευθύνει ἕνα μακροσκελέστατο ὑπόμνημα στό βασιλιά.

Στήν ἀρχή τοῦ ὑπομνήματός του ὁ Θ. Σοφούλης ὑπενθύμιζε στό βασιλιά τή νομιμοφροσύνη πού ἔδειξε τό Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων πρός τήν νέα κατάσταση, καθώς καί τίς ὑποσχέσεις τοῦ Γεωργίου ὅτι «θά παραμείνωσιν... σεβαστοί καί ἀπαραβίαστοι οἱ συνταγματικοί θεσμοί τῆς χώρας». Συνεχίζοντας ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ὑποστήριζε ὅτι τό πραξικόπημα τῆς 4ης Αὐγούστου ἦταν πρωτοφανές, γιατί τά φασιστικά καθεστῶτα στήν Ἰταλία, Γερμανία καί Γιουγκοσλαβία ἔχουν κάποια «δικαίωσιν καί λαϊκήν βάσιν», ἐνῶ ἡ μεταξική δικτατορία δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως δικαιολογία. Τόν «κομμουνιστικόν κίνδυνον» ὁ Θ. Σοφούλης δέν τόν θεωροῦσε σοβαρή δικαιολογία, γιατί «ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι τι νέον, ἀλλ' ὑφίσταται ἀπό μακροῦ, μέ μοναδικόν ἀποτέλεσμα τήν ὑποκίνησιν ἤ τήν ἐνίσχυσιν τῶν ἐργατικῶν ἀπεργιῶν».

«Ἀλλ' ἐάν ὁ κ. πρωθυπουργός — συνέχιζε ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων — εἶχε στοιχεία, πείθοντα αὐτόν ὅτι εὑρισκόμεθα πρό ἑνός πραγματικοῦ κινδύνου ἀνατροπῆς τοῦ καθεστῶτος, εἶχε ὅλην τήν εὐχέρειαν νά ἀποτρέψη τόν κίνδυνον διά μόνης τῆς κηρύξεως τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, παρεχομένης ἀναντιρρήτως καί ὑπό τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας τῆς ἐγκρίσεως αὐτῆς. Καί λέγω ἀναντιρρήτως, διότι κατά τάς συνεδριάσεις τῆς συνταγματικῆς ἐπιτροπῆς εἶχε διατυπωθῆ ἡ γνώμη ὅτι συμφέρει νά κατοχυρωθῆ καί ὑπό τοῦ Συντάγματος τό πολίτευμα τῆς χώρας διά παντός μέτρου ἀσφαλείας κατά τοῦ κομμουνισμοῦ, τιθεμένου ἐν ἀνάγκῃ ἐκτός νόμου...».

Κατόπιν ὁ Θ. Σοφούλης ἀντέκρουε τόν ἰσχυρισμό τοῦ Ι. Μεταξᾶ, ὅτι ἀναγκάστηκε νά καταλύσει τό πολίτευμα, γιατί τάχα τά πολιτικά κόμματα ἦταν ἀνίκανα νά δώσουν κυβέρνηση στή χώρα καί ὑπενθύμιζε τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης πού εἶχε δοθεῖ στήν κυβέρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ δικτάτορα καθώς καί τή συμφωνία τῶν Φιλελευθέρων μέ τόν Ι. Θεοτόκη. Ἀφοῦ δικαιολογοῦσε τόν πολιτικό κόσμο, ὁ Σοφούλης διαπίστωνε ὅτι «ἡ νέα θλιβερή περιπέτεια ὑπό τῆς ὁποίας δοκιμάζεται τό Ἔθνος εἶναι ἱστορικῶς ἀνεξήγητος» καί τήν ἀπέδιδε στή φιλαρχία τοῦ Μεταξᾶ.

Συνεχίζοντας ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ἀπέκρουε τήν ἰδέα συγκροτήσεως «συντεχνιακοῦ Κράτους»[1] στήν Ἑλλάδα, κατέκρινε τήν πολιτική τοῦ Ι. Μεταξᾶ καί τόνιζε ὅτι ἡ «4η Αὐγούστου ἐσημείωσε διά τόν ἑλληνικόν λαόν τήν ἀρχήν ἑνός νέου ἐξανδραποδισμοῦ αὐτοῦ». Ἀναφερόμενος στίς διακηρύξεις τοῦ Ι. Μεταξᾶ γιά δημιουργία Γ' Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων τόνιζε ὅτι χωρίς ἐλευθερία δέν μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ κανένας πολιτισμός, ἀλλ' ἀντίθετα, ὁ ἑλληνικός πολιτισμός

«θά μαρανθῆ τελείως μέσα εἰς τήν ἀποπνικτικήν ἀτμόσφαιραν τήν ὁποίαν παρασκευάζει μία τυραννική ἐξουσία... Τό δικτατορικόν καθεστώς, τό ὁποῖον κολακεύονται νά ἀποκαλοῦν Κυβέρνησιν ἐθνικῆς πολιτικῆς, εἶναι ἀκριβῶς ἄκρως ἀντίθετον, εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς ἱστορίας καί τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Ἀφοῦ πρόλεγε, ὅτι τό τέλος τῆς δικτατορίας στήν Ἑλλάδα θά εἶναι ὅπως καί τό τέλος «πάσης ἐξουσίας βασιζομένης μόνον ἐπί τῆς βίας καί τῆς τυραννίας» καί προειδοποιοῦσε τό βασιλιά γιά τόν «κίνδυνον ὀχλοκρατίας», ὁ Θ. Σοφούλης κατέληγε:

«Ἐν μέσῳ κινδύνων, τῶν ὁποίων μικρότεροι δέν εἶναι

1. Τούς πρώτους μῆνες τῆς δικτατορίας εἶχαν γίνει συζητήσεις γιά δημιουργία «συντεχνιακοῦ κοινοβουλίου». Μάλιστα ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς κυβέρνησης Ζαβιτσιᾶνος εἶχε κάνει σχετικές δηλώσεις στόν Τύπο καί εἶχε γραφεῖ ὅτι ὁ Μεταξᾶς θά τό ἀνήγγελλε ἐπίσημα σέ λόγο του στό Ἄργος. Τελικά ὅμως ἐγκατέλειψαν τήν ἰδέα.

καί οἱ διεθνεῖς κίνδυνοι, συρόμεθα ἐπί μιᾶς κατωφερείας, τῆς ὁποίας τό τέρμα θά εἶναι ἡ ἄβυσσος. Εἰς τήν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα ἀπόκειται νά σταματήση τό κακόν, πρίν ἤ ἀποβῆ ἀθεράπευτον. Μόνον ἡ ἔγκαιρος βασιλική πρόνοια εἶναι ἱκανή νά ἀποτρέψη τάς συμφοράς καί τούς κινδύνους, τούς ὁποίους ἐγκυμονεῖ ἡ παράτασις τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος».

Ἀπό τό ὑπόμνημα φαίνεται καθαρά ὅτι ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων περίμενε τήν σωτηρία ἀπό τόν Γεώργιο κ' ἦταν ἀντίθετος πρός κάθε λαϊκή ὀργάνωση καί ἐξέγερση γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας.

Μακροσκελέστατο ὑπόμνημα ὑπέβαλε στό βασιλιά στίς 8 Ἰανουαρίου τοῦ 1937 καί ὁ ἀρχηγός τοῦ «Ἐθνικοῦ Ἑνωτικοῦ Κόμματος» Π. Κανελλόπουλος. Ἀφοῦ ὑποστήριζε ὅτι «ἡ βία δέν ἀποτελεῖ λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν λαῶν», ὁ Π. Κανελλόπουλος κατηγοροῦσε τούς «μπράβους» τῆς δικτατορίας καί τούς ὑπουργούς πού «δέν εἶχον προετοιμασθῆ ψυχικῶς νά ἀσκήσουν δικτατορικήν ἐξουσίαν» καί ἐπέσυρε τήν προσοχή τοῦ Γεωργίου στό ὅτι ὁ Μεταξᾶς δέν ἦταν ἱκανός νά διαχειριστεῖ τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς χώρας.

Ὁ ἀρχηγός τοῦ «Ἐθνικοῦ Ἑνωτικοῦ Κόμματος» ὑπέβαλε στό βασιλιά καί ἕνα σχέδιο Συντάγματος, τό ὁποῖο πρόβλεπε τόν ἀποκλεισμό ἀπό τήν πολιτική ζωή τῶν κομμάτων πού ὑποστήριζαν τόν φασισμό ἤ τόν κομμουνισμό. Τέλος καλοῦσε τόν Γεώργιο «νά ἡγηθεῖ τοῦ Λαοῦ διά νά ἀνασυγκροτηθῆ εἰς τάς ψυχάς τῶν Ἑλλήνων ἡ ἐμπιστοσύνη πρός τόν Ἄνακτα». Ὕστερα ἀπό μιά βδομάδα καί ἀφοῦ ὁ Κανελλόπουλος δέν πῆρε καμιά ἀπάντηση ἀπ' τό Γεώργιο, κυκλοφόρησε τό ὑπόμνημά του πολυγραφημένο, μέ ἀποτέλεσμα νά συλληφθεῖ ἀπό τούς χαφιέδες τοῦ Μανιαδάκη μιά νύχτα καθώς γύριζε στό σπίτι του καί νά σταλεῖ ἐξορία στήν Κύθνο[1].

1. Βλέπε: Π. Κανελλοπούλου: «Τά χρόνια τοῦ Μεγάλου Πολέμου 1939—1944». Ἱστορική ἀναδρομή καί κείμενα, Ἀθῆναι 1964.

Ἀπόπειρα κινήματος

Ἡ πρώτη συνωμοτική κίνηση γιά ἀνατροπή τῆς δικτατορίας μέ στρατιωτικό κίνημα ἔγινε τούς πρώτους μῆνες μετά τήν 4η Αὐγούστου, χωρίς ἀνάμιξη τῶν περισσότερων ἀστικῶν κομμάτων. Ἐπικεφαλῆς ἦταν ὁ Μιχαλακόπουλος. Ὁ Σταμάτης Μερκούρης, πού σάν μαχητικός ἀντιβενιζελικός καί στενός συνεργάτης τοῦ Κονδύλη ἐπηρέαζε μιά μερίδα βασιλικούς ἀξιωματικούς, ἀντίθετους μέ τό Μεταξᾶ, ἦλθε σέ ἐπαφή μέ διάφορους πολιτικούς καί στρατιωτικούς παράγοντες καί κατάρτισαν τά σχέδια τῆς ἀνατροπῆς τῆς μεταξικῆς δικτατορίας. Ἐπικεφαλῆς τοῦ κινήματος στό στρατό θά ἦταν οἱ ὑποστράτηγοι τῆς Ἀεροπορίας Γ. Ρέπας καί Ἀποστολόπουλος καί ὁ διοικητής τοῦ Προτύπου Συντάγματος Εὐζώνων Ι. Πλυτζανόπουλος. Ἐφ' ὅσον τό κίνημα κατέληγε σέ ἐπιτυχία, τήν πρωθυπουργία θά ἀναλάβαινε ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος πού ἦταν συμπαθής καί στό Γεώργιο καί στούς Ἄγγλους.

Τό κίνημα θά ἐκδηλωνόταν στά μέσα Νοεμβρίου. Οἱ ὀργανωτές του ὅμως ἀποφάσισαν νά τό ἀναβάλουν γιατί δέν ἤθελαν νά συμπέσει μέ τή μεταφορά τῶν ὀστῶν τῶν βασιλέων. Ἀλλά, στό μεταξύ, ἡ ὑπόθεση προδόθηκε στό Μεταξᾶ. Ὁ Στέλιος Πιστολάκης πού ἦταν μυημένος στήν κίνηση — εἴτε γιατί θέλησε νά πείσει τό γενικό διοικητή Κρήτης Σφακιανάκη νά παραιτηθεῖ ἀπό τή δικτατορική κυβέρνηση, στήν ὁποία εἶχε πάρει μέρος μέ ὑπόδειξη καί ἔγκριση τοῦ Σοφ. Βενιζέλου, εἴτε γιατί ἤθελε νά προσφέρει ὑπηρεσίες στή δικτατορία — τοῦ ἀνέφερε μέ λεπτομέρειες τίς προετοιμασίες γιά στρατιωτικό κίνημα. Ὁ Σφακιανάκης ἔσπευσε νά τά καταγγείλει ὅλα στό Μεταξᾶ. Ὁ δικτάτορας συγκάλεσε ἀμέσως τό Ὑπουργικό Συμβούλιο καί ὑποχρέωσε τό Σφακιανάκη νά ἐπαναλάβει ἐκεῖ μέ λεπτομέρειες ὅσα ἤξερε γιά τό κίνημα. Τό πρακτικό τῆς συνεδρίασης αὐτῆς τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καί σχετική ἐπιστολή[1] τοῦ Σφακιανάκη, ὁ Με-

1. Ὁ Π. Σφακιανάκης, στήν ἐπιστολή του πρός τόν Ι. Με- ⟶

ταξᾶς τά παρουσίασε ἀμέσως στό Γεώργιο πού ὡς τότε δέν τόν ἄφηνε νά πάρει μέτρα κατά τοῦ Μερκούρη καί ἄλλων ἀφοσιωμένων στή βασιλική οἰκογένεια ἀντιπάλων τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὁ Μεταξᾶς ἀξίωσε νά παραπεμφθοῦν ὅλοι οἱ ἀναμιγμένοι στή συνωμοσία στό στρατοδικεῖο. Τελικά οἱ δυό πρωτεργάτες τῆς δικτατορίας συμφώνησαν νά τούς στείλουν ἐξορία. Ἔτσι τήν 1η Δεκεμβρίου συλλαμβάνονται καί ἐκτοπίζονται: ὁ Σταμ. Μερκούρης στά Κύθηρα, ὁ Ρέπας στή Σκόπελο, ὁ Ἀποστολόπουλος στήν Ἰκαρία, ὁ Πλυτζανόπουλος στή Νάξο[1].

⟶

ταξᾶ πού ἔχει ἡμερομηνία 30)11)36, ἀναφέρει ὅτι τήν προηγούμενη μέρα τόν ἐπισκέφτηκε ὁ Στέλιος Πιστολάκης καί τοῦ ἀνακοίνωσε τό περιεχόμενο συνομιλίας πού εἶχε μέ τόν Μιχαλακόπουλο. «Τά κύρια σημεία τῶν λεχθέντων ὑπό τοῦ κυρίου Μιχαλακοπούλου πρός τόν κύριον Πιστολάκην εἶναι τά κάτωθι: Ἠρώτησε τόν κ. Πιστολάκην ἄν θά ἦτο διατεθειμένος νά ἐνισχύση κυβέρνησίν του, τήν ὁποίαν ἐχαρακτήρισεν ὡς μόνην πιθανήν λύσιν τῆς σημερινῆς καταστάσεως. Ἐδήλωσεν ὅτι θεωρεῖ ὡς βεβαίαν τήν προσεχῆ μεταβολήν τῆς καταστάσεως καί ὅτι κατά τάς πληροφορίας του ἡ διάδοχος κυβέρνησις θά λάβη τήν ἐντολήν νά ἐπαναφέρη τήν ὁμαλήν κατάστασιν δι' ἐκλογῶν, ἀφοῦ διακυβερνήση τήν χώραν ἐπί 9 - 12 μῆνας. Ἐδήλωσεν ὅτι τήν κίνησιν τήν διευθύνει ὁ Πρίγκιψ Ἀνδρέας καί ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη εὑρίσκει εὐμενῆ ἐκ μέρους τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος καί τοῦ Διαδόχου ὑποδοχήν. Ἐβεβαίωσεν ὅτι πλεῖστοι πολιτευόμενοι τοῦ ἐδήλωσαν φιλίαν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἀνέφερε τά ὀνόματα Βοζίκη, Περ. Ράλλη, Κωνστ. Τσαλδάρη καί ὅτι ὁ Θεοτόκης ἐζήτησε τήν ὑπαρχηγίαν, ὁ δέ κύριος Μιχαλακόπουλος τοῦ ἀπήντησε δι' ὑπεκφυγῶν. Ἐδήλωσεν ὅτι πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν καταβάλλονται ἐνέργειαι καί εἰς τόν Στρατόν καί ὅτι εὑρίσκονται εἰς ἐπαφήν μέ πολλούς ἀξιωματικούς ἐν οἷς εἰς τήν Ἀεροπορίαν μέ τούς στρατηγούς Ρέπαν καί Ἀποστολόπουλον, εἰς τόν Στρατόν μὲ τούς στρατηγούς Παπάγον καί Παναγιωτάκον καί εἰς τό Ναυτικόν μὲ τόν ἀντιναύαρχον Οἰκονόμου».
(Βλέπε ὁλόκληρη τήν ἐπιστολή τοῦ Σφακιανάκη καθώς καί ἐπιστολή τοῦ ὑφυπουργοῦ Ναυτικῶν Παπαβασιλείου ἀπό τήν ὁποία φαίνεται ὅτι ὁ ἀντιναύαρχος Οἰκονόμου ἔπαιζε ρόλο πράκτορα τοῦ Μεταξᾶ στήν κίνηση, στό «Ἡμερολόγιο» τοῦ Ι. Μεταξᾶ, τόμος Δ', σελ. 664—665).

1. Τά στοιχεῖα γιά τήν πρώτη ἀπόπειρα στρατιωτικοῦ ἀντι- ⟶

Ἡ Ἀριστερά

Ἐνῶ οἱ ἀρχηγοί τῶν παλιῶν κομμάτων περιορίζονταν σέ διαβήματα, προσπαθώντας νά πείσουν τόν πρωτεργάτη τῆς δικτατορίας Γεώργιο νά ἐπαναφέρει τόν κοινοβουλευτισμό, προθυμοποιούμενοι, μάλιστα, γιά νά τόν ἱκανοποιήσουν, νά ἀναθεωρήσουν τό Σύνταγμα καί «νά θέσουν ἐκτός νόμου τόν κομμουνισμόν» (σά νά ἦταν δυνατό νά τεθεῖ ἐκτός νόμου μιά ἐπιστημονική θεωρία καί φιλοσοφία), τό ΚΚΕ καί ἄλλες, μικρές, ὁμάδες τῆς Ἀριστερᾶς συνεχίζουν τό δρόμο τῆς ὀργανωμένης ἀντιφασιστικῆς πάλης. Κύρια ἐπιδίωξή τους εἶναι νά ξεσηκώσουν καί νά ὀργανώσουν τό Λαό κατά τῆς βασιλομεταξικῆς τυραννίας καί νά ἑνώσουν στόν κοινό ἀγώνα ὅλες τίς ἀντιδικτατορικές δυνάμεις.

Τά χαράματα τῆς 5ης Αὐγούστου 1936 ὁρισμένες συνδικαλιστικές ὀργανώσεις προχώρησαν νά πραγματοποιήσουν τήν ἀπεργία πού εἶχαν ἀπό κοινοῦ ἀποφασίσει οἱ τρεῖς Συνομοσπονδίες. Τέτιο παράδειγμα ἦταν οἱ τροχιοδρομικοί. Τό πρωί ἐκεῖνο, παρ' ὅλο ὅτι εἶχε ἤδη κηρυχτεῖ ἡ δικτατορία, κανένα τράμ δέ βγῆκε ἀπό τό ἁμαξοστάσιο τῆς Καλλιθέας. Πολλοί τροχιοδρομικοί δέν εἶχαν μάθει ὅτι ἔγινε δικτατορία. Ἀλλά καί ὅταν τό ἔμαθαν περίμεναν τί θ' ἀποφασίσει τό σωματεῖο τους. Ἡ ἀστυνομία πάλι δέν ἐξωθοῦσε τά πράγματα. Περίμενε διαταγές. Κατά τίς 8½ - 9 ὅμως, καθώς εἶχε μαθευτεῖ πιά ἡ κήρυξη τῆς δικτατορίας, ἄρχισαν οἱ διαρροές. Τό συμβούλιο τοῦ σωματείου, πού συνεδρίασε ἔκτακτα, σ' ἕνα δρόμο τῆς Καλλιθέας, ἀποφάσισε νά λύσει τήν ἀπεργία. Σ' αὐτή τήν ἀπόφαση εἶχε καταλήξει καί ἡ ἀχτιδική ἐπιτροπή τῆς κομμουνιστικῆς ὀργάνωσης μεταφορῶν τῆς Ἀθήνας[1].

Στίς 6 Αὐγούστου ξεσηκώθηκαν τά χωριά τοῦ Παγ

⟶

δικτατορικοῦ κινήματος ἀπό τό ἀνέκδοτο βιβλίο τοῦ Σταμ. Μερκούρη: «Σκόρπιες Ἀναμνήσεις».

1. Ἀφήγηση Παύλου Νεφελούδη.

γαίου Σερρῶν Ἡλιοκώμη, Κορμίστα, Βιτάστα, Πρώτη καί Ἀγγίστα. Οἱ ἀγρότες κατέβαιναν σέ συλλαλητήριο γιά νά ἐνισχύσουν τήν πανεργατική ἀπεργία, πού δέν εἶχαν πληροφορηθεῖ ὅτι εἶχε ματαιωθεῖ μέ τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας.

Χτύπησαν λοιπόν οἱ καμπάνες στά χωριά καί οἱ ἀγρότες ξεσηκώθηκαν. Στή γέφυρα Δήμητρα Μυρίνης συγκρούσθηκαν μέ τή χωροφυλακή πού προσπάθησε νά τούς ἀναχαιτίσει. Στήν Ἀγγίστα (πού εἶχε ἐκλέξει στίς κοινοτικές ἐκλογές «κόκκινο» κοινοτικό συμβούλιο, μά ὅλοι σχεδόν οἱ σύμβουλοι τῆς Ἀριστερᾶς εἶχαν ἀπολυθεῖ ἀπό τόν Μεταξᾶ πρίν ἀπό τή δικτατορία) οἱ ἐξεγερμένοι ἀγρότες κατάλαβαν τό κοινοτικό κατάστημα, τό τηλεφωνικό κέντρο καί κινήθηκαν νά ἐνισχύσουν τά ἄλλα χωριά.

Τό ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας κινήθηκαν ἰσχυρές δυνάμεις χωροφυλακῆς καί στρατοῦ γιά νά καταπνίξουν τήν ἐξέγερση. Πολλοί ἀγρότες πού πῆραν μέρος στήν ὀργάνωση τῶν συλλαλητηρίων κατόρθωσαν νά καταφύγουν στό Παγγαῖο καί νά μποῦν ἀπό ἐκεῖ κρυφά στίς Σέρρες, τή Θεσσαλονίκη κ.λ.π. Ἡ χωροφυλακή ἔπιασε δεκάδες ἀγρότες καί ὁλόκληρες οἰκογένειες, καί τούς μετέφερε στά κρατητήρια τῆς ὑποδιοικήσεως Ν. Ζίχνης καί στίς Σέρρες. Τά κρατητήρια γέμισαν ἀσφυκτικά. Ὅλοι οἱ κρατούμενοι κακοποιήθηκαν ἄγρια ἀπό τούς χωροφύλακες. Περισσότερες ὅμως πιέσεις καί βασανιστήρια ἔκαναν στούς συγγενεῖς (γυναῖκες, παιδιά, ἀδέλφια κ.λ.) ἐκείνων πού εἶχαν ξεφύγει γιά νά μαρτυρήσουν ποῦ κρύβονταν οἱ δικοί τους. Οἱ φωνές καί οἱ οἰμωγές τῶν κρατουμένων εἶχαν δημιουργήσει ἀτμόσφαιρα φρίκης στήν πόλη τῶν Σερρῶν. Οἱ περισσότεροι ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν ξεφύγει παρουσιάστηκαν, καί ὕστερα ἀπό πιέσεις καί βασανιστήρια ὑπόγραψαν «δηλώσεις μετανοίας». Ὁρισμένοι ὅμως συνέχισαν νά κρύβονται καί πιάστηκαν μόνο μετά 2-3 χρόνια. (Ἀπό ἀφήγηση τοῦ Γιώργου Τσαρουχᾶ).

Παρά τά σοβαρά χτυπήματα πού δέχτηκαν ἀπό τίς πρῶτες μέρες τῆς δικτατορίας, οἱ ὀργανώσεις τοῦ ΚΚΕ ἐξακολουθοῦσαν νά λειτουργοῦν καί προσπαθοῦσαν νά ἀναπροσαρμοστοῦν στίς νέες συνθῆκες. Πολλά βασικά στελέχη τοῦ ΚΚΕ, παρά τήν ἄγρια καταδίωξη τῆς Ἀσφάλειας τοῦ Μανιαδάκη, δέν ἔχουν ἀκόμα συλληφθεῖ. Οἱ κομματικές ὀργανώσεις στήν περίοδο αὐτή ἐκδίδουν ἔντυπο ὑλικό (ἐκτός ἀπό τό «Ριζοσπάστη» βγαίνουν καί πολλές ἄλλες ἐφημερίδες παράνομα, καθώς καί προκηρύξεις κλπ.). Ὀργανώνουν ὁμάδες «ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου» ἀπό ἐξωκομματικούς καί συμπαθοῦντες. Πρωτοστατοῦν σέ οἰκονομικούς ἀγῶνες τῶν ἐργαζομένων (παρουσιάσεις, διαμαρτυρίες ἐργατῶν, ἀκόμα καί ἀπεργίες). Ὀργανώνουν μικροσυγκεντρώσεις, ἀποδοκιμασίες ἡγετῶν τῆς δικτατορίας, βγάζουν «πεταχτούς ὁμιλητές» σέ δημόσιους χώρους, ὅπως μπροστά στοῦ «Χρυσικόπουλου» στήν ὁδό Σταδίου κλπ.

Μιά ἀπόφαση τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ ΚΚΕ πού δημοσιεύτηκε στόν παράνομο «Ριζοσπάστη» τήν 10η Νοεμβρίου 1936[1] ἀναφέρει ἀνάμεσα στ' ἄλλα τά ἑξῆς:

«Τό Πολιτικό Γραφεῖο τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κ.Κ.Ε., ἀφοῦ ἄκουσε τήν ἔκθεση τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ γιά τή δράση τους καί τήν κατάστασή τους ὕστερα ἀπό τό φασιστικό πραξικόπημα τῆς 4ης Αὐγούστου διαπιστώνει: 1) Ὅτι οἱ κομματικές ὀργανώσεις τῆς πρωτεύουσας καί τοῦ Πειραιᾶ προσανατόλισαν βασικά σωστά τήν πολιτική τους σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κόμματος. (6 Αὐγούστου 1936). 2) Παρά τά ἄγρια μέτρα καί τά χτυπήματα τῆς φασιστικῆς δικτατορίας, οἱ ὀργανώσεις αὐτές τοῦ κόμματος δέν λύγισαν καί συνεχίζουν μέσα στίς καινούργιες συνθῆκες τόν ἀγώνα γιά τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ καί γιά τήν ἀνατροπή τῆς φασιστικῆς δικτατορίας».

Συνεχίζοντας ἡ ἀπόφαση, ἀφοῦ διαπιστώνει ὅτι «ἐξ αἰτίας τῆς παραβίασης τῶν συνωμοτικῶν κανόνων» ἀρκετά στελέχη τοῦ ΚΚΕ πιάστηκαν καί ὑπογραμμίζει στίς ὀργα-

1. Βλέπε: Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ὥς τό 1931, τόμος Α', Παράρτημα κειμένου τῆς περιόδου 1932-41, Ἀθήνα 1947, σελ. 455-457.

νώσεις τήν ἀνάγκη τῆς «συνωμοτικῆς διαπαιδαγώγησης», θέτει τά παρακάτω καθήκοντα:

«γ) Ἀνάπτυξη τῆς πρωτοβουλίας τῶν κατωτέρων όργανώσεων καί ὅλων τῶν μελῶν τοῦ κόμματος. δ) Ἐξασφάλιση τῆς ἔκδοσης ἄφθονου ἔντυπου ὑλικοῦ καί ἀπό μιᾶς τουλάχιστον ἐφημερίδας ἀπό κάθε ἀχτιδική ὀργάνωση. ε) Καταπολέμηση τοῦ σεχταρισμοῦ μέ ὁποιαδήποτε μορφή κι ἄν παρουσιάζεται, ἰδιαίτερα τῆς ἐγκατάλειψης ἤ χαλάρωσης τῆς δουλειᾶς μέσα στίς μαζικές ὀργανώσεις καί κατά πρῶτο λόγο στά συνδικάτα καί ξεσήκωμα τῶν ὀργανώσεων στή μαζική δουλειά. στ) Μέ βάση τή γενική γραμμή τοῦ Κόμματος οἱ ὀργανώσεις Ἀθήνας - Πειραιᾶ πρέπει νά ἐντείνουν τή δράση τους γιά τήν ὀργάνωση τῶν μερικῶν ἀγώνων, τό ξεσκέπασμα βῆμα πρός βῆμα τῆς φασιστικῆς δημαγωγίας, τήν περιφρούρηση τῶν μαζικῶν ὀργανώσεων ἀπ' τή φασιστικοποίηση καί στήν πρώτη γραμμή τῶν συνδικάτων γιά τή συγκρότηση τοῦ ἑνιαίου ἐργατικοῦ μετώπου καί τοῦ λαϊκοῦ μετώπου στίς συνοικίες, ἐργοστάσια καί στρατό. Μόνο μ' αὐτή τήν προϋπόθεση θά εἶναι σέ θέση τή λαϊκή ἀγανάχτηση νά τή μετατρέψουν σέ μεγάλους καί ἀποφασιστικούς ἀγῶνες κατά τῆς φασιστικῆς δικτατορίας».

Μεγάλοι καί ἀποφασιστικοί ἀγῶνες δέν ἀναπτύχτηκαν, φυσικά, αὐτή τήν περίοδο. Ἀλλά ἡ τακτική ἔκδοση ἔντυπου ὑλικοῦ εἶχε ἐξασφαλιστεῖ. Ἐπίσης ἔγιναν ὁρισμένες «πεταχτές» συγκεντρώσεις. Μιά τέτια συγκέντρωση ἔγινε ἕνα βράδυ, στίς 7.30' στά Χαυτεῖα, τίς μέρες πού ἡ δικτατορία ἔκανε τελετές καί φιλοβασιλικές ἐκδηλώσεις, μέ ἀφορμή τή μεταφορά τῶν ὀστῶν τῶν βασιλέων στήν Ἀθήνα (17 - 22 Νοεμβρίου 1936). Ὁ κόσμος πού ἐκείνη τήν ὥρα πλημμύριζε τήν περιοχή αὐτή τοῦ κέντρου τῆς πρωτεύουσας ἄκουσε τό ἄγνωστο μέλος τοῦ ΚΚΕ πού ξεπετάχτηκε ξαφνικά καί μίλησε κατά τῆς δικτατορίας. Σέ λίγο εἶχε κινητοποιηθεῖ ἡ Ἀσφάλεια. Μά αὐτή τή φορά δέν πρόλαβε. Ἡ σύντομη ὁμιλία εἶχε τελειώσει καί ὁ ὁμιλητής μαζί μέ τήν ὁμάδα πού τόν περιφρουροῦσε καί τούς ἄλλους ἀντιφασίστες πού

εἶχαν συγκεντρωθεῖ γύρω του, χάθηκαν μέσα στόν κόσμο.

Τήν ἴδια ὥρα εἶχαν προγραμματιστεῖ νά γίνουν καί ἄλλες παρόμοιες ἐκδηλώσεις σέ διαφορετικά μέρη τῆς Ἀθήνας, μά δέν πραγματοποιήθηκαν.

Τό ΚΚΕ καταβάλλει ἰδιαίτερες προσπάθειες γιά τήν ἑνότητα καί τήν κινητοποίηση ὅλων τῶν κομμάτων καί δημοκρατικῶν ὀργανώσεων στόν ἀγώνα γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας.

Στήν ἀρχή ἡ προσπάθεια αὐτή σημειώνει ἐπιτυχία στή νεολαία. Τό ΚΚΕ καί ἡ ΟΚΝΕ (Ὁμοσπονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαιῶν Ἑλλάδας) κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες πρίν ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας γιά τήν ἑνιαία δράση τῆς νεολαίας στόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα. Τίς προσπάθειες αὐτές ἐνίσχυσαν καί τό μικρό Σοσιαλιστικό Κόμμα (Δ. Στρατῆ, Χωμενίδη, Σωμερίτη) καί ἄλλες ἀνεξάρτητες δημοκρατικές προσωπικότητες. Ἀπό τήν πλευρά τοῦ ΚΚΕ ἰδιαίτερη πρός τήν κατεύθυνση αὐτή δράση ἀνέπτυξαν ὁ Λύσανδρος Μηλιαρέσης[1], ὁ Νίκος Καρβούνης[2] κ.ἄ.

1. Ὁ Λύσανδρος Μηλιαρέσης, γενικός γραμματέας τῆς «Ἐργατικῆς Βοήθειας» καί ἀργότερα μέλος τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ, ἀνέπτυξε πλούσια δράση ὡς δικηγόρος καί ἀγωνιστής ἀπό τό 1928. Ὑπεράσπιζε χωρίς ἀμοιβή τούς διωκόμενους ἀγωνιστές τῆς Ἀριστερᾶς. Ἐγκατέλειψε τήν ἄνεση πού τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ ἐπαγγελματική του σταδιοδρομία καί ἀφοσιώθηκε ὁλοκληρωτικά στόν ἀγώνα γιά τά ἰδανικά του. Τό Μάη τοῦ 1935 συλλαμβάνεται ἀπό τήν ἀποχαλινωμένη δεξιά, ἐνῶ ἦταν ὑποψήφιος τοῦ «Ἑνιαίου Μετώπου». Πρωτοστατεῖ στή συγκρότηση τῶν Ἐπιτροπῶν «Δημοκρατικοῦ Συνασπισμοῦ» πρίν ἀπό τήν παλινόρθωση. Οἱ κατατρεγμοί καί οἱ στερήσεις κλονίζουν τήν ὑγεία του. Μετά τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας βγῆκε στήν παρανομία. Παρ' ὅλο πού προσβλήθηκε ἀπό φυματίωση,συνέχισε νά δουλεύει. Μεταφέρθηκε σέ κακή κατάσταση στό Σανατόριο τῆς Βυτίνας, ὅπου πέθανε στίς 7 Φεβρουαρίου 1937 ἀπό φυματιώδη μηνιγγίτιδα. (Βλέπε καί «Πῶς ἐφθάσαμε στήν 4η Αὐγούστου» σελ. 58, 88, 89).

2. Ὁ Νίκος Καρβούνης, μία ἀπό τίς πιό πολυσύνθετες φυσιογνωμίες τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, γεννήθηκε στήν Ἰθάκη τό 1880. Γιός εὐκατάστατου ἐπιχειρηματία, πέρασε τά εἴκοσι πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του στή Ρουμανία. Κατέβηκε τό 1900 στήν Ἀθήνα.

⟶

Μέ πρωτοβουλία τοῦ Νίκου Καρβούνη εἶχε ἱδρυθεῖ ἡ «Ἕνωση Νέων Ἑλλάδας», ὀργάνωση δημοκρατική, ἐκδρομική, πνευματική καί ἐκπολιτιστική, στήν ὁποία μετεῖχαν νέοι διαφορετικῶν πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν κατευθύνσεων. Σέ μιά ἐκδρομή στό Φρούριο Φυλῆς (Πάρνηθα), στίς ἀρχές

⟶

Ἐργαζόταν σέ ἐφοπλιστική ἐπιχείρηση καί ταυτόχρονα σπούδαζε στό Πανεπιστήμιο. Ἀσχολήθηκε ὅμως σύντομα μέ τή δημοσιογραφία στήν ὁποία διέπρεψε, χάρη στή μεγάλη φιλολογική καί φιλοσοφική του κατάρτιση καί τό ἐξαιρετικό ταλέντο του. Ἐργάστηκε στό «Σκρίπ», στήν «Ἑστία», στήν «Πρωΐα» καί στό «Ριζοσπάστη», σάν ἀρθρογράφος, διευθυντής συντάξεως καί ἐπιφυλλιδογράφος. Οἱ ἐπιφυλλίδες του στήν «Πρωΐα» καί στό «Ριζοσπάστη» (Κ. Μαυροθαλασσίτης) ἄφησαν ἐποχή. Ταυτόχρονα, ἀπό τήν πρώτη στιγμή πού ἔφτασε στήν Ἑλλάδα ἀσχολεῖται καί μέ τή λογοτεχνία καί ἀναπτύσσει πολιτική, κοινωνική καί φυσιολατρική δράση. Γνώριζε κατά βάθος τήν ἑλληνική καί τή ρουμανική λογοτεχνία καί εἶχε μελετήσει τήν παγκόσμια. Ἔγραψε ὁ ἴδιος ποιήματα καί μετάφρασε ἀριστουργήματα τοῦ παγκόσμιου ποιητικοῦ λόγου (Οὐΐτμαν, Κίπλιγκ, Πόε, Κρισναμοῦρτι κ.λ.). Διηύθυνε τό φιλολογικό περιοδικό «Ἡγησώ» πού τό ἵδρυσε μαζί μέ τούς Κ. Βάρναλη, Χατζάρα κ.λ.π. Ἔγραψε ἐπίσης διηγήματα, δοκίμια, κριτικές κ.λ.π. Φανατικός ἐθνικιστής στά νεανικά του χρόνια, πῆγε ἀντάρτης στήν τότε ὑπόδουλη στούς Τούρκους Μακεδονία. Πῆρε μέρος στό κίνημα τοῦ Γουδιοῦ καί στούς Βαλκανικούς Πολέμους σάν ἐθελοντής, στό σῶμα τῶν Γαριβαλδινῶν. Πῆρε μέρος καί στή Μικρασιατική ἐκστρατεία. Οἱ πολεμικές ἀνταποκρίσεις του θεωροῦνται ὑποδειγματικές.

Ὁ Καρβούνης, μετά τή Μικρασιατική καταστροφή, προσχώρησε στόν τεκτονισμό καί ἔφτασε γρήγορα στόν ἀνώτατο βαθμό τοῦ «Μεγάλου Διδασκάλου». Τό 1926 προσχώρησε στή «Θεοσοφική Ἑταιρία», χωρίς νά ἐγκαταλείψει τόν τεκτονισμό. Τελικά ὅμως λύση στά ἀγωνιώδη προβλήματα τῆς ἐποχῆς καί στίς διανοητικές ἀνησυχίες του βρῆκε στό μαρξισμό. Προσχωρεῖ στά 1931 στήν κομμουνιστική Ἀριστερά, γίνεται μέλος τοῦ ΚΚΕ καί ἀναπτύσσει πλούσια θεωρητική, πολιτική καί κοινωνική δράση. Γίνεται ἡ ψυχή τῆς ὀργάνωσης «Κοινωνική Ἀλληλεγγύη» καί παίρνει δραστήριο μέρος στήν ἀντιφασιστική κίνηση. Μεταφράζει τήν «Καστανή Βίβλο» γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Χιτλερισμοῦ (δίκη Ράϊχσταγκ). Στήν 4η Αὐγούστου τόν πιάνουν, ἀλλά ὁ Μεταξᾶς διατάσσει νά ἀφεθεῖ ἐλεύθερος. Συνεχίζει τή δράση του ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στούς διανοουμένους.

Μόλις ἔγινε ἡ γερμανική ἐπίθεση κατά τῆς Σοβιετικῆς Ἕνω-

⟶

Ὀκτωβρίου 1936, ἀφοῦ μίλησε ὁ Καρβούνης, ἀποφασίστηκε νά πάρει ἡ Ἕνωση ἐνεργό μέρος στόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα, καί νά καταβάλει ἰδιαίτερες προσπάθειες γιά τή συνένωση καί τό συντονισμό τῆς δράσης ὅλων τῶν ἀντιδικτατορικῶν ὀργανώσεων τῆς νεολαίας. Στόν Κομνηνό Πυρομάγλου, στέλεχος τῆς «Ἕνωσης Νέων», ἀνατέθηκε νά ἔλθει σέ ἐπαφή μέ ἀντιπροσώπους τῶν ἄλλων νεολαιῶν, τῶν κομμάτων καί τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων.

Σέ στενή συνεργασία μέ τό ΚΚΕ κινήθηκε ἀπό τίς πρῶτες μέρες τῆς δικτατορίας γιά συνένωση τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, μέ τή δραστήρια συμμετοχή τοῦ Χωμενίδη[1], καί τό μικρό Σοσιαλιστικό Κόμμα[2].

⟶

σης τόν ἔπιασε ἡ Εἰδική Ἀσφάλεια καί τόν παρέδωσε στούς Ἰταλούς πού τόν ἔκλεισαν στό Στρατόπεδο τῆς Λάρισας. Μέ ἐνέργειες γνωστῶν του ἀφέθηκε ἐλεύθερος. Ἀνέβηκε στήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα καί ξαναγύρισε στήν ὑπόδουλη Ἀθήνα ὅπου ἐργάστηκε στή συντακτική ἐπιτροπή τῆς παράνομης ἐφημερίδας τοῦ ΕΑΜ «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα» καί τοῦ θεωρητικοῦ του ὀργάνου «Νέα Ἑλλάδα» καί τῶν «Νέων Πρωτοπόρων». Στίς ἀρχές τοῦ 1944 ἀνεβαίνει πάλι στό βουνό μαζί μέ τήν Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΕΑΜ καί μέ τή συγκρότηση τῆς ΠΕΕΑ ἀναλαβαίνει τό γραφεῖο Τύπου της. Συνοδεύει στό Κάϊρο τά Ἐαμικά μέλη στήν Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἑνότητας καί διορίζεται διευθυντής τοῦ Κυβερνητικοῦ Γραφείου Τύπου. Μετά τή Βάρκιζα ἔγινε διευθυντής τοῦ Γραφείου Τύπου τοῦ ΕΑΜ καί στή θέση αὐτή ἔμεινε ὥς τό θάνατό του (1947). Τό τραγούδι του «Βροντάει ὁ Ὄλυμπος» πού φλόγιζε τίς καρδιές στήν κατοχή, τραγουδήθηκε στήν κηδεία του ἀπό χιλιάδες στόματα.

1. Ὁ δικηγόρος Χωμενίδης, ἡγετικό στέλεχος τοῦ ΣΚΕ, πιάστηκε τό 1944 ἀπό τούς Γερμανούς καί τουφεκίστηκε.

2. «Ἕνα μῆνα μετά τήν 4η Αὐγούστου, ἀφηγεῖται ὁ Ἠλίας Πετρακάκης, στέλεχος τοῦ ΣΚΕ, ἐπεσκέφθην τόν μακαρίτη Παπαναστασίου στήν Ἑκάλη καί ἐτέθην στήν διάθεσή του ἄν ἀποφάσιζε νά κινηθῆ γιά τήν ὀργάνωση ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα. Ὁ Παπαναστασίου, πού ἦταν πολύ στενοχωρημένος, αἰσθάνθηκε μεγάλη χαρά γιά τήν ἐπίσκεψη καί τήν πρόταση, ἀλλά ἐξέφρασε καί τήν ἀγανάκτησή του γιά τήν ἀκινησία τοῦ λαοῦ καί τήν ἀδιαφορία τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί τῶν ὀργανωμένων τάξεων, εἰπών τά ἑξῆς: «Γιατί δέν κινήθηκε ὁ λαός; Ποῦ εἶναι οἱ ἐργατικές

⟶

Στή νεολαία είχε ήδη άπό τό καλοκαίρι τοῦ 1936 συγκροτηθεῖ ἀντιδικτατορικό μέτωπο μέ συμμετοχή τῆς ΟΚΝΕ, τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας (ΣΕΠΕ), τῆς Φιλελεύθερας Νεολαίας καί τῶν νεολαιῶν τῶν κομμάτων Καφαντάρη, Παπαναστασίου, Παπανδρέου καί Μυλωνᾶ (Ἀγροτική). Τήν Κομμουνιστική Νεολαία τήν ἐκπροσωποῦσαν οἱ Μπάμπης Δρακόπουλος, Ἄγις Φικιώρης, Ἀλ. Προβελέγγιος κλπ. Τή Σοσιαλιστική Πρωτοπορία οἱ Μανοῦσος Πλουμίδης, Νίκος Λουρωτός[1], Γιάννης Παπαθεοδώρου, Γ. Σταύρας[2] κλπ., τή Φιλελευθέρα Νεολαία οἱ Ἐμ. Κοθρῆς καί Βασ. Ποντικόπουλος.

Τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων ἀτόνησε τούς πρώτους μῆνες τῆς δικτατορίας, ἀλλά ἀνασυγκροτήθηκε στά τέλη τοῦ 1936 ἀρχές 1937, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω[3]. Φυσικά, τό «μικρότερο μέτωπο» (ΟΚΝΕ, ΣΕΠΕ καί ἄλλες ἀριστερές νεολαῖες) συνέχισε νά δουλεύει.

⟶

ὀργανώσεις; Ποῦ εἶναι τό βαρύ πυροβολικό τῶν σιδηροδρομικῶν; Ποῦ εἶναι τό βαρύ πυροβολικό τῶν τριατατικῶν; Ποῦ εἶναι ἡ μεγάλη δύναμις τοῦ ἠλεκτρισμοῦ; Ξέρεις ὅτι εἶσαι ὁ πρῶτος πού μέ ἐπισκέπτεται, ἀπό τήν ἡμέρα πού μᾶς κατήργησε ὁ Μεταξᾶς τίς ἐλευθερίες μας;». Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ΣΚΕ τοῦ ἀπάντησε: «Κύριε πρόεδρε, οἱ λαοί δέν κινοῦνται χωρίς ἀρχηγούς καί σεῖς οἱ ἀρχηγοί του λουφάξατε». «Ἔχεις δίκιο, ἀπήντησε. Γι' αὐτό θά σέ παρακαλέσω νά δῆς τόν Παπανδρέου, τόν Μυλωνᾶ, τόν Καφαντάρη, τόν Σοφούλη καί νά τούς πῆς ὅτι θά φροντίσω νά ἐπικοινωνήσω μαζί τους». Ὁ κ. Παπανδρέου εἶχε τήν γνώμη ὅτι συνωμοτική ὀργάνωση ὅταν μπεῖ στά πολιτικά σαλόνια θά προδοθεῖ. Οἱ ἄλλοι ἀρχηγοί θεωροῦσαν πρόωρη τήν κίνηση. Πίστευαν ὅτι θά χρεοκοπήσει γρήγορα ὁ Μεταξᾶς καί ἡ δικτατορία του γρήγορα θά πέσει. Ὁ θάνατος τοῦ Παπαναστασίου ματαίωσε τά σχέδιά του».

(Ἐπιστολή στήν ἐφημερίδα «ΑΥΓΗ», Ἀπρίλης 1955)

1. Ὁ Νίκος Λουρωτός σκοτώθηκε στή διαδήλωση τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1944.

2. Ὁ Γ. Σταύρας σκοτώθηκε πρός τό τέλος τῆς κατοχῆς πολεμώντας στήν Ἀθήνα σάν ἐφεδροελασίτης.

3. Ἡ ἐξιστόρηση γιά τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων στηρίζεται σέ ἀφηγήσεις τῶν Νίκου Κυριακίδη, Κώστα Προβελέγγιου, Μπάμπη Δρακόπουλου, Γιάννη Παπαθεοδώρου καί Κομνηνοῦ Πυρομάγλου.

Ἐξάλλου τό ΚΚΕ εἶχε ὀργανωμένες δυνάμεις καί μέσα στό στρατό. Λίγες βέβαια καί σκόρπιες. Στά τέλη τοῦ 1936 πιάστηκε στήν Πάτρα ὁ Νίκος Μπελογιάννης πού ἔκανε τότε τή θητεία του καί ὑποβλήθηκε σέ βασανιστήρια ἀπό τήν Ἀσφάλεια, γιά νά μαρτυρήσει ποιοί ἄλλοι ἦταν στήν κομμουνιστική ὀργάνωση στό σύνταγμα. Ἀλλά τά βασανιστήρια δέν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα καί στρατιωτική κομμουνιστική ὀργάνωση δέν ἀνακαλύφθηκε[1]. Ὀργανωμένες δυνάμεις τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου ὑπῆρχαν ὥς τά 1938 - 1939 καί στή Σχολή Ἐφέδρων Σύρου[2].

Ὁ θάνατος καί ἡ κηδεία τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου πέθανε στίς 17 Νοεμβρίου τοῦ 1936. Δηλαδή τήν ἴδια ἀκριβῶς μέρα πού ἡ δικτατορία εἶχε μεταφέρει στήν Ἀθήνα, μέ μεγάλες τιμές καί τελετές, τά ὀστά τοῦ Κωνσταντίνου, τῆς Σοφίας καί τῆς Ὄλγας.

Ἡ ἐπίσημη ἐκδοχή ἦταν πώς ὁ Παπαναστασίου πέθανε ἀπό συγκοπή τῆς καρδιᾶς. Τά γεγονότα τῶν δυό τελευταίων χρόνων, ἡ παλινόρθωση τῆς μοναρχίας, ἡ κατάλυση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν, ἀποτέλεσαν ἰσχυρά πλήγματα γιά τόν Παπαναστασίου, τόν πρωθυπουργό τῆς Δημοκρατίας τοῦ 1924 πού πρωτοστάτησε στόν ἀγώνα γιά τήν ἔξωση τῆς δυναστείας τῶν Γλύξμπουργκ καί τήν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας. Ἡ ἐπισημότητα πού εἶχε δοθεῖ στή μεταφορά τῶν ὀστῶν τοῦ Κωνσταντίνου καί τῶν δύο βασιλισσῶν (ἀνάμεσα στ' ἄλλα εἶχε ὁριστεῖ καί πενθήμερο προσκύνημα), ὁ προκλητικά προπαγανδιστικός τόνος ἦταν φυσικό νά ἐνοχλήσουν τό δημοκρατικό ἡγέτη.

Ὁ θάνατος τοῦ Παπαναστασίου, πού ἦταν τότε μόλις

1. «Νέος Κόσμος», Β) 1966.
2. Ἀφήγηση Γιάννη Παπαθεοδώρου.

57 ἐτῶν, ὑπῆρξε αἰφνίδιος. Ἡ ὑγεία του δέν παρουσίαζε ὥς τή στιγμή ἐκείνη τίποτε τό ἀνησυχητικό. Τό γεγονός αὐτό, καθώς καί ὁρισμένα ἄλλα περιστατικά δημιούργησαν τήν πεποίθηση σέ πολλούς ὅτι ὁ ἀρχηγός τοῦ Ἐργατοαγροτικοῦ Κόμματος δολοφονήθηκε ἀπό πράκτορες τῆς δικτατορίας. Πάντως κανένας δέν κατόρθωσε, οὔτε ἀνέλαβε ὥς τή στιγμή νά τό ἀποδείξει. Μά οὔτε καί ἔγινε τότε νεκροψία.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Παπαναστασίου εἶχε ἐπανειλημμένα προειδοποιηθεῖ — ἤ ἀπειληθεῖ — ὅτι ἡ ζωή του διέτρεχε κίνδυνο. Ἀπό τό Σεπτέμβριο εἶχε ἀναλάβει δράση κατά τῆς δικτατορίας. Προσπαθοῦσε νά κινήσει τούς παλαιοδημοκρατικούς ἀρχηγούς καθώς καί ἄλλους δημοκρατικούς παράγοντες. Τό πρωί τῆς 17ης Νοεμβρίου εἶχε κατέβει, ἀπό τήν Ἑκάλη ὅπου ἔμενε, στήν Ἀθήνα καί εἶχε συναντηθεῖ μέ παράγοντες τῆς Κρήτης, τούς ὁποίους ἔπεισε γιά τήν ἀνάγκη ἔντονου ἀγώνα κατά τῆς δικτατορίας.

Στίς 2 τό ἀπόγευμα ἀνέβηκε στήν Ἑκάλη, ἀφοῦ πρωτύτερα εἰδοποίησε τήν ἀδελφή του ὅτι ἦταν ἀδιάθετος. Πραγματικά, ὅταν ἔφτασε στό σπίτι του φαινόταν χλωμός καί στενοχωρημένος. Ἀφοῦ ἔφαγε κανονικά ἀποσύρθηκε στό δωμάτιό του. Ὕστερα ἀπό λίγη ὥρα ζήτησε νά τοῦ πᾶνε ἕνα φλυτζάνι χαμομήλι. Τοῦ τό πῆγε ἡ ὑπηρέτρια, τήν ὁποία εἶχε προσλάβει πρίν ἀπό ἕνα μήνα. Λίγα λεπτά ἀφοῦ ἔπιε τό χαμομήλι, ὁ Παπαναστασίου ἔχασε τίς αἰσθήσεις του. Ὅταν ἔφτασε ὁ γιατρός, τόν ὁποῖο εἰδοποίησαν οἱ δικοί του, περιορίστηκε νά διαπιστώσει τό θάνατο.

Ἡ κηδεία τοῦ Παπαναστασίου ἔγινε «δημοσία δαπάνη» καί τοῦ ἀποδόθηκαν τιμές «πρωθυπουργοῦ ἐν ἐνεργείᾳ». Ἡ κηδεία του ἔδωσε τήν εὐκαιρία γιά μιά σιωπηρή ἀντιδικτατορική ἐκδήλωση. Παρ' ὅλο ὅτι ἡ δικτατορία ἔζωσε τό χῶρο τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Καρύτση μέ ἀστυνομικούς, χιλιάδες Λαοῦ παρακολούθησαν τήν κηδεία, ἐκδηλώνοντας ἔτσι τό μίσος τους πρός τήν 4η Αὐγούστου καί τά δημοκρατικά τους φρονήματα. Ἡ λογοκρισία ἀπαγόρευσε νά γραφτεῖ στίς ἐφημερίδες τίποτε περισσότερο ἀπό μιά σύντομη εἴδηση ὅτι ἔγινε ἡ κηδεία καί ἡ ταφή τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ. Νεκρολογίες καί ἄρθρα γιά τόν Παπαναστασίου ἀπαγορεύτηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Πρός συντονισμό τοῦ ἀγώνα Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο

Στά τέλη τοῦ 1936 καί στίς ἀρχές τοῦ 1937 πραγματοποιοῦνται σημαντικά βήματα γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ κινήματος καί τή συνεργασία ἀνάμεσα σέ ὅλα τά κόμματα καί τίς δημοκρατικές ὀργανώσεις. Ὅπως ἤδη εἴδαμε, πρός τήν κατεύθυνση τῆς δημιουργίας ἑνός ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου κινοῦνται τό ΚΚΕ, τό μικρό ΣΚΕ, ἡ Ἕνωση Νέων καί διάφορες δημοκρατικές προσωπικότητες.

Στά τέλη Δεκεμβρίου 1936 τό ΚΚΕ ἀπευθύνει ἔκκληση πρός τόν «Ἑλληνικό Λαό — στά κοινοβουλευτικά κόμματα — σ' ὅλες τίς λαϊκές ὀργανώσεις» γιά ἑνιαία ἀντιδικτατορική δράση.

«Τέσσερις μονάχα μῆνες φασιστικῆς δικτατορίας — ἄρχιζε ἡ ἔκκληση — ἔφτασαν γιά νά δημιουργήσουν τραγική κατάσταση γιά τό λαό καί τόν τόπο. Ἡ Ἑλλάδα στά χέρια τῶν Μεταξάδων καί τῶν Μανιαδάκηδων μετατράπηκε σέ ἀπέραντη φυλακή τοῦ λαοῦ της. Ἀποδοκιμασμένοι κάθε φορά πού ἐπιχείρησαν νά ἐμφανιστοῦν μπροστά στό λαό, οἱ ἀπαίσιοι λυμεῶνες, πού κυβερνοῦν καί ληστεύουν τήν Ἑλλάδα, ἕνα μοναδικό μέσο ἔχουν γιά νά συγκρατηθοῦν στήν Ἀρχή — τήν ἀνήκουστη ἀστυνομική βία. Χαφιεδισμός χειρότερος ἀπό τόν χαμίτικο, ἄγρια βασανιστήρια, ρετσινόλαδο καί χιλιάδες φυλακισμοί καί ἐκτοπίσεις, αὐτά εἶναι τά ἄτιμα μέσα, μέ τά ὁποῖα οἱ κυνικοί ἐπιδρομεῖς προσπαθοῦν νά στερεώσουν τήν ἀντιλαϊκή τους δικτατορία. Οἱ προσπάθειες νά καταδημαγωγήσουν καί ἐξαπατήσουν τό λαό μέ συνθήματα

«φιλολαϊκά» κουρελιάζονται μπρός στό φῶς τῶν ἀτελείωτων ἀντιλαϊκῶν τους ἔργων. Ὑποσχέθηκαν στό λαό πώς θά τοῦ ἐξασφαλίσουν φτηνή ζωή καί στούς τέσσερις μῆνες πού κυβερνοῦν κατάφεραν νά ἀνεβάσουν τόν τιμάριθμο σέ πρωτοφανῆ ὕψη. Δημοκόπησαν αἰσχρά γύρω ἀπό τό ζήτημα τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων καί τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας. Μά μέ τά παχιά λόγια δέν κατόρθωσαν νά σκεπάσουν τό γεγονός ὅτι ἔβαλαν ἄγριο χέρι στίς περιουσίες τῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων καί περιέκοψαν τά ἐπιδόματα ἀνεργίας καί ἀσθενείας, ἀρχίζοντας ἀπ' τούς καπνεργάτες. Εἶπαν πώς θά δώσουν τή γῆ στούς καλλιεργητές της. Μά ἀντί γι' αὐτό δημιούργησαν ἕνα νέο ἀντιαγροτικό ληστρικό ὀργανισμό «ἀξιοποίησης τῶν ἀποστραγγισθεισῶν γαιῶν» γιά νά ξεζουμίζει καί νά καταστρέφει τούς ἀγρότες.

»Διατυμπάνισαν πώς θά ἀνακουφίσουν τό λαό ἀπ' τούς βαρεῖς φόρους. Καί στούς μῆνες πού κυβερνοῦν τό φορολογητό ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Ἔδωκαν ἀμέτρητα ἑκατομμύρια γιά ἀποζημιώσεις στούς μεγάλους οἰκοπεδούχους καί ἔβγαλαν στο σφυρί τά φτωχόσπιτα τῶν μικροαστῶν. Διακήρυξαν πώς «θά σώσουν τήν Ἑλλάδα ἀπό τή σπατάλη καί τήν κακοδιοίκηση τῶν κομμάτων» καί ἐξαπέλυσαν τήν παρέα τῶν ἐργολάβων, πού μετέβαλε τίς κρατικές ὑπηρεσίες σέ πρακτορεῖα τῆς πιό ἀχαλίνωτης συναλλαγῆς. Ἡ προμήθεια, τό ρουσφέτι, ἡ λοβιτούρα ὀργιάζουν.

»Ἐπαγγέλθηκαν πώς θά σώσουν τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία καί αὐτοπαρουσιάσθηκαν σάν μεγάλοι πατριῶτες. Καί τούς ἔφτασαν τέσσερις μῆνες γιά νά μετατρέψουν τήν Ἑλλάδα σέ φέουδο τοῦ γερμανικοῦ φασισμοῦ, κέντρο τῶν χιτλερικῶν ραδιουργιῶν καί τῆς γερμανικῆς κατασκοπίας στά Βαλκάνια. Ἡ πολιτική τῶν προμηθειῶν, τοῦ ἑλληνο - γερμανικοῦ κλῆριγκ καί τῆς ἀχαλίνωτης ρεμούλας, ἐπιδείνωσε ἐπικίνδυνα τήν κατάσταση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καί ὁδήγησε τήν Ἑλλάδα στό χεῖλος καινούργιας κρίσης καί οἰκονομικῆς καταστροφῆς. Παρουσίασαν τήν Κυβέρνησή τους σάν τόν ἀπαραίτητο καί ἀναντικατάστατο ὀργανωτή τῆς ἐθνικῆς ἄμυνας. Στήν πραγματικότητα ἡ φιλοχιτλερική τους πολιτική χειροτέρεψε ἐξαιρετικά τή διεθνή θέση τῆς Ἑλλάδας

καί τό ἐσωτερικό ἀντιλαϊκό τους ξεφάντωμα εἶχε τέτια ἐπίδραση στό στρατό, ὥστε ἔκανε νά ἀποτύχουν οἰκτρά τά μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια. Δίχως τήν παραμικρή ὑπερβολή ἡ Ἑλλάδα σήμερα, ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιλαϊκῆς καί ἀντεθνικῆς ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς φασιστικῆς δικτατορίας, βρίσκεται μπροστά στόν κίνδυνο ἀνεπανόρθωτης οἰκονομικῆς καί πολεμικῆς καταστροφῆς».

Συνεχίζοντας τό ΚΚΕ ὑπογραμμίζει τήν ἀνάγκη νά ἀπαλλαγεῖ ἡ χώρα ἀπό τή φασιστική δικτατορία καί «ἀπευθύνει θερμή ἔκκληση σ' ὅλους τούς ἐργαζόμενους καί τούς καλεῖ στήν κοινή δραστήρια πάλη γιά τό σάρωμα τῆς φασιστικῆς δικτατορίας». Κατόπιν ἀπευθύνεται στά πολιτικά κόμματα, ὑπογραμμίζει τίς εὐθύνες τους γιά τήν «παράταση τῆς κατάστασης» καί διακηρύσσει ὅτι

«ἡ συνένωση ὅλων τῶν λαϊκῶν δυνάμεων, τό κοινό μέτωπο ὅλων τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί τῶν λαϊκῶν ὀργανώσεων εἶναι ἡ καλύτερη προϋπόθεση γιά τή νικηφόρα διεξαγωγή τοῦ ἀγώνα κατά τῆς φασιστικῆς δικτατορίας».

«Τό Κομμουνιστικό Κόμμα τῆς Ἑλλάδας βάζει ὅλες του τίς δυνάμεις στήν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ. Εἶναι πρόθυμο νά συνεργαστεῖ μέ ὅλα τά κόμματα καί τίς ὀργανώσεις πού συμφωνοῦν: 1) Νά διωχτεῖ ἡ κυβέρνηση τῶν δικτατόρων σφετεριστῶν τῆς ἐξουσίας. 2) Νά ἀποκατασταθοῦν ὅλα τά δικαιώματα καί οἱ ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ μας. 3) Νά προστατευθοῦν τά εἰρηνικά συμφέροντα καί ἡ ἀνεξαρτησία τῆς χώρας. 4) Νά προκηρυχτοῦν ἐκλογές γιά Συνταχτική Ἐθνοσυνέλευση μέ ἀναλογική».

«Ὁ λαός, συνεχίζει ἡ ἔκκληση, ἀνεξάρτητα ἀπό κομματικές προτιμήσεις, ἀπαιτεῖ ἀπ' τά κοινοβουλευτικά κόμματα ν' ἀναλάβουν θαρραλέα τόν ἀγώνα γιά τό γκρέμισμα τῆς φασιστικῆς δικτατορίας. Ὅλη ἡ πείρα τοῦ δικτατορικοῦ τετραμήνου ἀπέδειξε πώς τά διαβήματα τῶν ἀρχηγῶν στήν Αὐλή ὅταν γίνονται ἐν ἀγνοία καί χωρίς τήν κινητοποίηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀποβαίνουνε μάταια. Ὅλη ἡ πείρα τοῦ φασιστικοῦ τετραμήνου ἀπέδειξε πώς ἡ πολιτική τῆς ἀρνη-

σης τοῦ κοινοῦ ἀντιδικτατορικοῦ λαϊκοῦ μετώπου, πού ἀκολούθησαν ὥς τώρα τά κόμματα, ἐνίσχυσε καί ἐνισχύει, στήριξε καί στηρίζει τή φασιστική δικτατορία».

Κατόπιν, ἀφοῦ τονίζει πάλι τήν ἀνάγκη νά συσπειρωθοῦν «ὅλα τά μή φασιστικά κόμματα» γιά τό διώξιμο τῆς δικτατορίας, ἀποκαλύπτει ὅτι

«οἱ ὀπαδοί τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων στίς Σέρρες, στή Δράμα, στούς συνοικισμούς τῆς Θεσσαλονίκης καί σ' ἄλλες πόλεις ὀργάνωσαν κιόλας τό λαϊκό ἀντιδικτατορικό μέτωπο. Οἱ ἀρχηγοί τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων πρέπει στίς ἱστορικές καί κρίσιμες αὐτές στιγμές νά φανοῦν ἀντάξιοι τῶν προσδοκιῶν τῶν ὀπαδῶν τους»[1].

Ἡ ἀξία τῆς ἔκκλησης τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος βρίσκεται στό ὅτι: Πρῶτο: Δίνει μιά εἰκόνα γιά τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα τούς πρώτους μῆνες τῆς μεταξικῆς δικτατορίας. Δεύτερο: Ἀποκαλύπτει ὅτι τό ΚΚΕ δέν ἦταν ἀντίθετο μέ τά διαβήματα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν στήν Αὐλή, ἀλλά ὑποστήριζε ὅτι πρέπει νά συνδυάζονται μέ μαζική δράση καί λαϊκούς ἀγῶνες. Τρίτο: Ἀποκαλύπτει ὅτι τό Κομμουνιστικό Κόμμα εἶχε κάνει προσπάθειες γιά τή συγκρότηση κοινοῦ μετώπου μέ τά κοινοβουλευτικά κόμματα, τά ὁποῖα ὅμως εἶχαν ἀρνηθεῖ. Τέταρτο: Καθορίζει τό ἐλάχιστο πρόγραμμα πάνω στό ὁποῖο πρότεινε νά γίνει ἡ συνεργασία αὐτή τῶν κομμάτων καί τό ὁποῖο ἦταν: ἡ ἐκδίωξη τῆς δικτατορικῆς κυβέρνησης, ἡ ἀποκατάσταση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν, ἡ προστασία τῆς εἰρήνης καί ἀνεξαρτησίας τῆς χώρας, ἡ προκήρυξη ἐκλογῶν γιά Συνταχτική Ἐθνοσυνέλευση μέ ἀναλογική. Ἀπό δῶ φαίνεται καθαρά ὅτι τό ΚΚΕ στήν προσπάθειά του νά συνενώσει στό κοινό ἀντιδικτατορικό μέτωπο ἀκόμα καί τά βασιλόφρονα ἐκεῖνα στοιχεῖα, πού ἦταν ἀντίθετα στή δικτατορία, δέν ἔθετε ζήτημα νά ἐκδιωχθεῖ ἀμέσως ὁ Γεώργιος καί ἡ Δυναστεία. Πέμπτο: Ἀποκαλύπτει ὅτι εἶχε ὀργανωθεῖ ἀντιδικτατορικό μέτωπο «ἀπ' τά κάτω» μεταξύ τῶν ὀπαδῶν τῶν διαφόρων ἀντιφασιστικῶν κομμάτων, στίς Σέρρες, Θεσσαλονίκη, Δράμα κλπ.

1. Βλέπε: Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ὥς τό 1931, τόμος Α', σελ. 457 - 459.

Μέ πρωτοβουλία ὁρισμένων στελεχῶν τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων συντάσσεται αὐτή τήν ἐποχή ἕνα μανιφέστο πρός τό Λαό κατά τῆς δικτατορίας. Τό μανιφέστο προοριζόταν νά ὑπογραφεῖ ἀπό ὅλους τούς βουλευτές τῶν Φιλελευθέρων. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀπέφυγαν νά τό ὑπογράψουν γιά νά μήν ἐκτεθοῦν σέ κινδύνους. Ἔτσι, ἡ κυκλοφορία του ματαιώθηκε[1].

Ἡ συμφωνία τῶν ἀστικῶν κομμάτων

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1937 τά ἀστικά πολιτικά κόμματα κατέληξαν σέ συμφωνία καί προετοίμασαν ἕνα πρακτικό, τό ὁποῖο θά ἐφάρμοζαν σέ περίπτωση πού ὁ Γεώργιος θά δεχόταν νά καταργήσει τή δικτατορία καί θά τά καλοῦσε νά κυβερνήσουν. Οἱ βασικές ἀρχές πού ἔθεταν στό πρακτικό ἦταν οἱ ἑξῆς: 1) Ὁ βασιλιάς θά ἔχει τό δικαίωμα διάλυσης τῆς Βουλῆς, τῆς ἀρνησικυρίας τῶν νόμων καί ἀποφασιστική γνώμη γιά τή σύνθεση τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. 2) Ὁ ἀριθμός τῶν βουλευτῶν περιορίζεται σέ διακόσιους καί ἐκλογικό σύστημα ὁρίζεται ἡ εὐρεία περιφέρεια καί τό σφαιρίδιο. Ἡ διάρκεια κάθε συνόδου τῆς Βουλῆς ὁρίζεται σέ τρεῖς ὥς τέσσερις τό πολύ μῆνες καί σέ κάθε σύνοδο μόνο μιά φορά θά τίθεται ζήτημα ἐμπιστοσύνης. 3) Ὁ κομμουνισμός καί ὁ φασισμός θά τεθοῦν ἐκτός νόμου. 4) Θά ἀπαγορευθοῦν ἡ ἀπεργία καί τό «λόκ - ἄουτ» καί θά καθιερωθεῖ ἡ ὑποχρεωτική διαιτησία. 5) Ὁ Τύπος θά εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλά «θά ὁρ-

1. Ἀφήγηση Ἠλία Τσιριμώκου.

γανωθῆ ὡς ὑπεύθυνος ἐθνική καί δημοσία λειτουργία, εἰς τρόπον ὥστε νά καταστῆ ὄχι κακοποιός, ἀλλά ἀγαθοποιός δύναμις» καί 6) Θά συνταχθεῖ Καταστατικός Χάρτης τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων καί θά ἐφαρμοστεῖ αὐτοδιοίκηση κατά νομούς[1].

Ἀπό τό πρακτικό αὐτό φαίνεται καθαρά ἡ τάση τῶν ἡγετῶν τῶν ἀστικῶν κομμάτων νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀντιδημοκρατικές ἐπιδιώξεις τοῦ βασιλιᾶ καί τῆς Ἀγγλίας καί νά προσαρμοστοῦν στό φιλοφασιστικό κλίμα πού ἐπικρατοῦσε στούς κύκλους τῆς ὀλιγαρχίας.

Στήν οὐσία τό καθεστώς τό ὁποῖο ὑπόσχονταν νά ἐγκαθιδρύσουν δέ διέφερε πολύ ἀπό τή δικτατορία καί πάντως ἦταν πολύ πιό ἀντιδημοκρατικό ἀπό τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα πού ὑπῆρχε στήν Ἑλλάδα πρίν ἀπό τήν 4η Αὐγούστου. Οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί προσπαθοῦσαν νά πείσουν τόν Γεώργιο ὅτι ἦταν καί αὐτοί ἱκανοί νά κάμουν αὐτά πού ἐπιδίωκαν οἱ ἑλληνικοί καί ξένοι κύκλοι μέ τήν ἐγκαθίδρυση τῆς 4ης Αὐγούστου. Μποροῦσαν δηλαδή καί αὐτοί νά δημιουργήσουν «σταθερή» κυβέρνηση μέ τό ἀντιδημοκρατικό σύστημα τῆς «εὐρείας», νά θέσουν ἐκτός νόμου τό Κομμουνιστικό Κόμμα (καί μάλιστα γενικότερα... τόν κομμουνισμό!), νά ἀπαγορεύσουν τούς ἀγῶνες τῶν ἐργαζομένων, νά καταργήσουν τίς συνδικαλιστικές ἐλευθερίες, νά δώσουν αὐξημένα δικαιώματα στό βασιλιά, νά φιμώσουν τόν Τύπο. Τό πνεῦμα αὐτό φαίνεται καθαρά καί στά ὑπομνήματα τῶν Σοφούλη καί Κανελλόπουλου πρός τό Γεώργιο. Μέ λίγα λόγια δηλαδή οἱ δημοκρατικοί ἡγέτες ἔλεγαν στό βασιλιά: Διῶξε τό Μεταξᾶ καί τή δικτατορία καί θά κάνουμε ἐμεῖς αὐτά πού θέλεις, χωρίς καμιά «ἐκτροπή», μέ τόν κοινοβουλευτικό μανδύα!

Ἡ πολιτική καί ἡ νοοτροπία αὐτή τῆς ἡγεσίας τῶν ἀστικῶν κομμάτων ἐρχόταν σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τήν ἀγωνιστική διάθεση τῶν ὀπαδῶν τους, οἱ ὁποῖοι στή διάρκεια τῆς δικτατορίας ἤ διαφοροποιήθηκαν ἐντελῶς ἤ πραγματοποίησαν ἀλλοῦ μόνον ψυχικά, ἀλλοῦ καί ὀργανωτικά τή δημοκρατική ἑνότητα μέ τήν Ἀριστερά. Μποροῦμε νά ποῦμε ἀπό τώρα, ὅτι σ' ὁλόκληρη τή διάρκεια τῆς 4ης Αὐγούστου ἡ ἀντιδραστική αὐτή νοοτροπία, ὁ φόβος μήπως ἡ κινητοποίηση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τόν παραμερισμό τους, ἡ ἐπιδίωξη νά γίνει ἡ μεταβολή ὅσο τό δυνατό «ἐκ τῶν ἄνω», μέ τήν «μεταμέλειαν» τοῦ Γεωργίου ἤ, στήν καλύτερη περίπτωση, μ' ἕνα στρατιωτικό πραξικόπημα, μέ τή μικρότερη πάντως συμμετοχή τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα καί ἡ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στό λαό ἀποτέλεσαν τήν κυριότερη τροχοπέδη στίς ἀντιδικτατορικές ἐνέργειες καί σχέδια καί τῶν πιό προοδευτικῶν ἀκόμα στελεχῶν τῶν ἀστικῶν κομμάτων.

1. Βλέπε Γρ. Δαφνῆ: «Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων», τόμος Β', σελ. 441.

Ἡ ὑπογραφή τοῦ πρακτικοῦ ἀνάμεσα στά κόμματα καθυστέρησε πολύ ἐξ αἰτίας διαφωνιῶν, κυρίως ἀνάμεσα στά μικρά καί μεγάλα κόμματα. Τό ὑπόγραψαν τελικά τό Μάη τοῦ 1937 καί τό ἔστειλαν στό βασιλιά μαζί μ' ἕνα μακροσκελέστατο ὑπόμνημα, στό ὁποῖο οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί τόνιζαν τήν ἀνάγκη τοῦ τερματισμοῦ τῆς ἀνωμαλίας.

Ἡ 3η Ὁλομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ πού συνῆλθε στά τέλη Φεβρουαρίου 1937 στήν ἀπόφασή της[1] ἐπισημαίνει τίς αὐταπάτες τῶν ἀστικῶν κομμάτων καί κάνει ἔμμεσα, χωρίς ν' ἀναφέρεται ρητά σ' αὐτό, κριτική στό πρακτικό.

«Παρά τίς σοβαρότατες δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει —γράφει ἡ ἀπόφαση— ἡ φασιστική δικτατορία δέν θά πέσει μόνη της. Ἡ μεταξική κυβέρνηση ἑτοιμάζει μέ ὅλα τά μέσα τόν ἐμφύλιο πόλεμο ἐνάντια στό λαό. Ἑνωμένος ὁ λαός στό λαϊκό μέτωπο αὐτός μόνο μπορεῖ νά συντρίψει τή φασιστική τυραννία καί νά ἀναστηλώσει πραγματικά τή λαϊκή κυριαρχία. Οἱ προτάσεις πού γίνονται ἀπό μερικά κοινοβουλευτικά κόμματα στό βασιλιά γιά τήν ἀντικατάστα-

1. Δημοσιεύτηκε στόν παράνομο «Ριζοσπάστη» τῆς 15ης Μαρτίου 1937. Βλέπε: «Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ἕως τό 1931», τόμος Α' Ἐκδόσεις Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ — Ἀθήνα 1947, σελ. 461.

ση τοῦ Μεταξᾶ ἀπό μιά κυβέρνηση πού θά ἀναγνωρίσει περισσότερα δικαιώματα στή μοναρχία ἀπό ἐκεῖνα πού εἶχε πρίν τήν ἐγκαθίδρυση τῆς φασιστικῆς δικτατορίας καί δέν θά ἀποκαταστήσει στήν πραγματικότητα τίς λαϊκές ἐλευθερίες πού κατέλυσε ὁ μοναρχοφασισμός, δέν ἀνταποκρίνονται στούς λαϊκούς πόθους καί στά συμφέροντα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Καί ἡ ἀπόφαση κατέληγε:

«Τό Κομμουνιστικό Κόμμα ἀπευθύνεται ξανά στά κόμματα πού ἀντιπολιτεύονται τό Μεταξᾶ, στίς λαϊκές ὀργανώσεις καί στόν ἑλληνικό λαό καί τά καλεῖ στή συγκρότηση τοῦ λαϊκοῦ μετώπου καί στόν κοινό ἀγώνα: Γιά τό διώξιμο τῆς φασιστικῆς δικτατορίας. Γιά τήν ἀναστήλωση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Γιά τήν εὐημερία, τήν ἀνεξαρτησία, τήν εἰρήνη, τήν πρόοδο καί τόν πολιτισμό τῆς χώρας. Γιά τό σχηματισμό προσωρινῆς ἀντιδικτατορικῆς κυβέρνησης, πού θ' ἀποκαταστήσει τίς ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ καί θά διενεργήσει ἐλεύθερες ἐκλογές μέ ἀναλογική».

Παρά τήν ἄρνησή τους νά προχωρήσουν στή συγκρότηση ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου, οἱ ἡγέτες τῶν ἀστικῶν κομμάτων ὑποχρεώθηκαν νά ἔλθουν, ἄμεσα ἤ ἔμμεσα, σέ ἐπαφή μέ τό ΚΚΕ καί τίς ἄλλες, μικρές, δυνάμεις τῆς Ἀριστερᾶς. Ὁ κύριος λόγος ἦταν ὅτι πολλοί παράγοντες τῶν κομμάτων τους τούς πίεζαν γιά ἀντιδικτατορική δράση. Καί δράση μαζική, ὀργανωμένη καί παράνομη, χωρίς τή συνεργασία μέ τό ΚΚΕ ἦταν σχεδόν ἀδιανόητη.

Ὅπως ἤδη εἴδαμε, ἡ Ἕνωση Νέων Ἑλλάδας, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Νίκος Καρβούνης, εἶχε ἀναθέσει στόν Κομνηνό Πυρομάγλου νά ἔλθει σέ ἐπαφή μέ ἀντιπροσώπους τῶν δημοκρατικῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων γιά τήν ὀργάνωση καί τό συντονισμό τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα.

Ὁ Κομνηνός Πυρομάγλου ἦλθε στήν ἀρχή σέ ἐπαφή μέ τόν Περ. Ἀργυρόπουλο καί ἔμειναν σύμφωνοι γιά τήν ἀνάγκη τῆς συνεργασίας ὅλων τῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων

στόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα. Λίγο ἀργότερα μέ τή μεσολάβηση τῆς Νταίζης Λαμπρινούδη (κόρης τοῦ ναυάρχου Κουντουριώτη) ἦρθε σέ ἐπαφή μέ τόν ἴδιο τό Σοφούλη. Ἡ συνάντηση ἔγινε στό ξενοδοχεῖο «Ἀκροπόλ», ὅπου ἔμενε ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων.

Ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Κομνηνός Πυρομάγλου[1] «ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ἔκαμε πλήρη ἀνάλυσιν τῆς πολιτικῆς κρίσεως, τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, τῆς ἐσωτερικῆς διασπάσεως πού προκάλεσεν ὁ Σοφ. Βενιζέλος εἰς τό Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων μέ τάς ἰδιαιτέρας ἐπαφάς καί συμφωνίας του μέ τούς Σκυλακάκην καί Μεταξᾶν» καί, τέλος, τῶν πραγματικῶν αἰτίων τῆς ἐπιβολῆς τῆς δικτατορίας τῆς 4ης Αὐγούστου. Καί ὁ Θ. Σοφούλης τήν εὐθύνην τῆς δικτατορίας τήν κατελόγιζεν εἰς τόν βασιλέα Γεώργιον, «ὁ ὁποῖος μόλις ἐπείσθη, ὅτι τά κόμματα συνεφώνησαν διά τόν σχηματισμόν πολιτικῆς κυβερνήσεως, ἔσπευσε νά εἰδοποιήση τόν Μεταξᾶ καί νά συμφωνήσουν ἀπό κοινοῦ διά τήν ἐπιβολήν τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος». Ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων Σοφούλης ἐδήλωσεν ἐπί πλέον, ὅτι εἶναι ἐξουσιοδοτημένος ἀπό ὅλα τά κόμματα, πλήν τοῦ ΚΚΕ, νά ἀναλάβει τήν πρωτοβουλίαν τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγῶνος καί «ἐν ἀνάγκη, ὅταν ἐξαντληθοῦν ὅλα τά μέσα, καί τοῦ ἀντιμοναρχικοῦ» καί ὅτι συμφωνεῖ μέ τήν ἑνοποίησιν τοῦ ἀγῶνος. Ἀπέκλεισεν ὅμως τήν συνεργασίαν τοῦ ΚΚΕ «ὄχι διότι δέν εἶχεν ἐμπιστοσύνην εἰς τήν μαχητικότητα τῶν μελῶν ἤ εἰς τήν ὀργανωτικήν του ἐπάρκειαν, ἀλλά διότι τά πρόσωπα πού ἀπετέλουν τήν ἡγεσίαν τοῦ ΚΚΕ δέν τοῦ ἐνέπνεον καμμίαν ἐμπιστοσύνην ὡς πρός τήν τήρησιν τῶν ὑποσχέσεων πού θά δώσουν». Ἀπόδειξις, προσέθεσεν ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων, «ὁ τρόπος καί ὁ χρόνος πού ἐδόθη εἰς τήν δημοσιότητα τό σύμφωνον Σοφούλη - Σκλάβαινα»[2].

1. Κομνηνοῦ Πυρομάγλου: «Ὁ Γεώργιος Καρτάλης καί ἡ ἐποχή του», 1934—1957, Α' τόμος 1934—1944, Ἀθῆναι 1965, σελ. 111—113.

2. Ὁ Σοφούλης εἶχε κάθε δικαίωμα νά ἐκφράζει τή γνώμη ⟶

Ὁ Κ. Πυρομάγλου, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος, ἀνέπτυξε στό Σοφούλη τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ἦταν ἀναγκαία ἡ συνεργασία μέ τό ΚΚΕ στόν κοινό ἀντιδικτατορικό ἀγώνα. Καί συνεχίζει:

«Ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ἤκουσε μέ προσοχήν. Ἐζήτησε νά μήν ἀπαντήση ἀμέσως. Μία ἑβδομάδα ἀργότερον, ὁ γράφων εἰδοποιεῖτο, καί πάλιν διά τῆς κυρίας Λαμπρινούδη, ὅπως τόν ἐπισκεφθῆ. Ἡ συνάντησις αὐτήν τήν φοράν ἦτο σύντομος. Εἶχε προηγηθῆ συνάντησις Θ. Σοφούλη - Π. Ἀργυροπούλου. Ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ἐδέχθη τήν συμμετοχήν τοῦ ΚΚΕ εἰς τόν κοινόν ἀγῶνα, μέ τήν συγκατάθεσιν καί τῶν ἄλλων κομμάτων. Τήν ἡγεσίαν καί τήν εὐθύνην τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγῶνος τήν ἀνελάμβανεν ὁ ἴδιος καί ὁ ἴδιος θά συνεννοεῖτο μέ τά λοιπά κόμματα. Ἀντιπρόσωπος τῶν Φιλελευθέρων εἰς τήν Ἐπιτροπήν Πρωτοβουλίας θά ἦτο ὁ Περ. Ἀργυρόπουλος. Σύνδεσμός του δι' ὅλα τά προκύπτοντα ζητήματα καί θέματα ὁ Μάνος Γρηγορίου[1], ἐκπρόσωπος τῆς Φιλελευθέρας Νεολαίας ὁ Ε. Κοθρῆς».

—→ του γιά τήν ἡγεσία ὁποιουδήποτε ἄλλου κόμματος, καί φυσικά καί τοῦ ΚΚΕ. Καί εἶχε κάθε δικαίωμα νά ἐκφράζει τήν ἀντίρρησή του γιά τόν τρόπο καί τό χρόνο πού ἔγινε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ συμφώνου. Δέν εἶχε ὅμως καθόλου δίκιο νά μιλεῖ γιά ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης «ὡς πρός τήν τήρησιν τῶν ὑποσχέσεων». Γιατί, ἄν κάποιος δέν τήρησε τίς ὑποσχέσεις του, ἦταν ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων πού δέν ἐφάρμοσε τό σύμφωνο καί μέ τή στάση του προετοίμασε τό ἔδαφος γιά τή δικτατορία. Ἐξ ἄλλου τό σύμφωνο ἔδινε ρητά στούς κομμουνιστές τό δικαίωμα νά τό χρησιμοποιήσουν φέρνοντάς το στή δημοσιότητα. (Βλέπε Σπ. Λιναρδάτου: «Πῶς ἐφτάσαμε στή δικτατορία», σελ. 123).

1. Ὁ Μάνος Γρηγορίου γεννήθηκε στά 1904. Ἀπό 17 χρονῶν ἀσχολήθηκε μέ τή δημοσιογραφία καί δούλεψε στίς ἐφημερίδες «Πατρίδα», «Βῆμα», «Ἀκρόπολη» καί ἀργότερα ἐξέδωσε τήν ἐφημερίδα «Δημοκρατικός Ἀγών». Ἐκτοπίστηκε ἀπό τήν 4η Αὐγούστου. Στή διάρκεια τῆς κατοχῆς τόν συνέλαβαν οἱ Ἰταλοί γιατί φυγάδευε Ἄγγλους. Διευθυντής τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Σοφούλη καί πολιτευτής τῶν Φιλελευθέρων, ἐξελέγη βουλευτής Ἀρκαδίας τό 1946. Πέθανε τό 1947.

Τό πρῶτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀποδοχῆς ἀπό μέρους τοῦ Σοφούλη, κατ' ἀρχήν, τοῦ ἑνιαίου ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα ἦταν νά ἀνασυγκροτηθεῖ τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων μέ ἐκπροσώπους τῆς ΟΚΝΕ (Ἄγις Φικιώρης, Λάγγας καί ἀργότερα Ἀλέκος Προβελέγγιος), τῆς «Φιλελευθέρας Νεολαίας» (Ἐμ. Κοθρῆς), τῆς «Ἑνώσεως Νέων Ἑλλάδος» (Πυρομάγλου), τῆς Σοσιαλιστικῆς (Γιάννης Παπαθεοδώρου) καί τῶν νεολαιῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος τοῦ Θεοτόκη (Ἠλίας Μπρεδήμας), τοῦ Προοδευτικοῦ τοῦ Καφαντάρη (Βενέτης, Μπουρδάρας), τοῦ Ἐργατοαγροτικοῦ τοῦ Παπαναστασίου (Μ. Φιλντισάκος), τῆς Δημοκρατικῆς τοῦ Παπανδρέου (Βλουμίδης), τῆς Ἀγροτικῆς τοῦ Μυλωνᾶ καί τῆς «Ἐθνικῆς Ἑνωτικῆς» τοῦ Π. Κανελλόπουλου (Λ. Ξάνθος)[1].

Τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων ἐξέδωσε στήν ἀρχή δακτυλογραφημένη τήν ἐφημεριδούλα «Ἐλευθερία». Ἀργότερα ὅμως ἐξέδωσε τή «Φλόγα» ἔντυπη καί μέ πολύ ἱκανοποιητική ἐμφάνιση. Ἡ «Φλόγα» τυπωνόταν στά παράνομα τυπογραφεῖα τοῦ ΚΚΕ καί εἶναι βέβαιο ὅτι ἔβγαινε ὥς τό Σεπτέμβρη τοῦ 1938. Στό διάστημα αὐτό κατάγγειλε τίς συνεννοήσεις τῆς δικτατορίας μέ τή χιτλερική κυβέρνηση γιά τήν κατασκευή γερμανικῶν βάσεων ὑποβρυχίων στούς Πεταλιούς καί ἀποκάλυψε τήν ἀλληλογραφία τοῦ Μανιαδάκη μέ τόν ὑπουργό Ἀσφαλείας τῆς Γερμανίας, τόν ἐγκληματία πολέμου Χίμλερ. Ὁ Μανιαδάκης, πού βρισκόταν σέ ἐπαφή μέ τή χιτλερική κυβέρνηση καί ἔστελνε στή Γερμανία ἀξιωματικούς τῆς Ἀστυνομίας καί ἐκπαιδεύονταν, στίς ἐπιστολές του καταφερόταν κατά τοῦ «κομμουνισμοῦ» καί τῶν «διεφθαρμένων» δυτικῶν δημοκρατιῶν.

Οἱ ἀποκαλύψεις τῆς «Φλόγας» προκάλεσαν σάλο στήν

1. Ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Γ. Παπαθεοδώρου, ἐπισκέφθηκε στά τέλη τοῦ 1936 τόν Π. Κανελλόπουλο στό σπίτι του καί τοῦ ζήτησε νά πάρει μέρος ἡ νεολαία του στό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων. Ὁ τότε ἀρχηγός τοῦ Ἐθνικοῦ Ἑνωτικοῦ Κόμματος δέχτηκε καί ὅρισε ἐκπρόσωπο τῆς Ἐθνικῆς Ἑνωτικῆς Νεολαίας στό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων τόν Λ. Ξάνθο.

κυβέρνηση καί δυσαρέσκεια στούς Ἄγγλους. Ὁ Οὔατερλόου, μέ ἐντολή τοῦ Φόρεϊν Ὄφφις, ἔκανε διαβήματα στήν κυβέρνηση γιά τήν ὑπόθεση τῶν βάσεων στούς Πεταλιούς πού τήν κατάγγειλε καί ὁ παράνομος «Ριζοσπάστης» (Μάρτης 1937).

Ὕστερα ἀπό αὐτά ὁ Μανιαδάκης διέταξε νά συλληφθοῦν, μέ κάθε θυσία, οἱ ἐκδότες τῆς «Φλόγας».

Κατά τά μέσα Ἰανουαρίου 1937 ὁ Σοφούλης δέχτηκε νά πραγματοποιηθεῖ ἀντιδικτατορική συνεργασία καί στό ἐπίπεδο τῶν κομμάτων. Ὅπως ἤδη εἴπαμε τά ἀστικά κόμματα (Φιλελευθέρων, Λαϊκό, Ἐθνικό - Λαϊκό, Προοδευτικό) στά τέλη 1936 εἶχαν συμφωνήσει νά συντονίσουν τόν ἀγώνα τους καί ἵδρυσαν μιά Ἐπιτροπή Πρωτοβουλίας. Στήν πραγματικότητα ὅμως δέν εἶχαν κάνει σοβαρά βήματα στήν ὀργάνωση τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης. Δέν ἔλειπαν μάλιστα καί οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ τους. Ὁ Σοφούλης εἶχε ἑτοιμάσει ἕνα μανιφέστο γιά τήν Πρωτοχρονιά. Ὁ Καφαντάρης τοῦ ζήτησε νά τό κυκλοφορήσει στίς 5 Ἰανουαρίου. Ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων, πού ὑποπτεύθηκε ὅτι ὁ ἀρχηγός τοῦ Προοδευτικοῦ κόμματος ἤθελε νά κυκλοφορήσει προηγουμένως τό δικό του, ἐπέσπευσε τήν ἐκτύπωσή του. Παρακάλεσε μάλιστα τόν Κομνηνό Πυρομάγλου νά τό πάει καί στή Θεσσαλονίκη γιά νά ἐκδοθεῖ καί νά κυκλοφορήσει καί ἐκεῖ. Ὁ Πυρομάγλου δέχτηκε καί βρῆκε τήν εὐκαιρία νά ἔλθει σέ ἐπαφή στή μακεδονική πρωτεύουσα μέ τά ἡγετικά στελέχη τῶν Φιλελευθέρων Π. Λεβαντῆ, Ἀλ. Ζάννα, Δίγκα, Λεόντιο Χατζηαποστόλου κλπ. καί νά μιλήσει μαζί τους γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα. Ὁ Λεβαντῆς εἶχε ἐπαφή μέ στρατιωτικούς[1].

Ἡ Ἐπιτροπή Πρωτοβουλίας συνῆλθε γιά πρώτη φορά στίς ἀρχές Φεβρουαρίου μέ συμμετοχή ἐκπροσώπων τοῦ ΚΚΕ καί τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων. Ἡ συνεδρίαση ἔγινε στό σπίτι τῆς Λουκίας Κουντουριώτη, κόρης τοῦ ναύαρχου. Πῆραν μέρος: ὁ Κ. Ρέντης καί ὁ Περ. Ἀργυρόπουλος ἀπό τούς

1. Ἀφήγηση Κ. Πυρομάγλου.

Φιλελευθέρους, ὁ Γεώργιος Ράλλης (ἀδελφός τοῦ Ι. Ράλλη) ἀπό τούς Λαϊκούς, ὁ Γ. Καρτάλης ἀπό τούς Ἐθνικούς Λαϊκούς (Θεοτοκικούς), ὁ Κ. Πυρομάγλου ἀπό τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων, ὁ Δαμασκόπουλος ἀπό τό ΚΚΕ, ὁ Ζαρόγιαννης ἀπό τήν παράνομη ἐπιτροπή τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων, ὁ Κοκκολιός ἀπό τούς συνδικαλιστές. Ἀναφέρονται ἐπίσης καί τά ὀνόματα τοῦ Β. Δεληγιάννη, τῶν Φιλελευθέρων, τοῦ ἀπόστρατου ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναυτικοῦ Ν. Φεράλδη, τοῦ Ε. Κοθρῆ καί τοῦ Ἠλ. Μπρεδήμα πού εἶναι πιθανό νά πῆραν μέρος σέ κάποιο στάδιο τῆς σύσκεψης.

Παρά τή συμμετοχή τοῦ ΚΚΕ στήν Ἐπιτροπή Πρωτοβουλίας φαίνεται πώς δέ σταμάτησαν οἱ δισταγμοί καί ταλαντεύσεις τοῦ Σοφούλη καί τῶν ἡγετῶν τῶν ἄλλων ἀστικῶν κομμάτων. Ἔτσι ἐξηγεῖται καί τό γεγονός ὅτι τό ΚΚΕ στίς ἐκδόσεις καί ἀποφάσεις του πού κυκλοφοροῦσαν παράνομα ἐπανέρχεται συνεχῶς στήν ἀνάγκη νά δημιουργηθεῖ Λαϊκό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο. Ἔντονη δραστηριότητα γιά τή δημιουργία καί τή δραστηριοποίηση τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου εἶχαν ἀναπτύξει τά στελέχη τοῦ ΚΚΕ πού ἀποτελοῦσαν τόν καθοδηγητικό πυρήνα τῆς Πανυπαλληλικῆς Ἐπιτροπῆς: ὁ Ἀνδρέας (Δίας) Παπασπυρόπουλος, καθηγητής Μαθηματικῶν - γυμνασιάρχης, ὁ καθηγητής Σωτήρης Σουκαρᾶς, ὁ Νίκος Ματσακᾶς καί ἄλλοι. Αὐτοί μέ τήν ἰδιότητα τῶν νόμιμων καί ἐκλεγμένων ἡγετῶν τῆς διοίκησης τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων, πού τήν εἶχε θέσει ἐκτός νόμου ὁ Μεταξᾶς πρίν ἀκόμα ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας, διατηροῦσαν ἐπαφές μέ τόν πολιτικό κόσμο.

Σχετικά ὁ στρατηγός Σαράφης ἀφηγεῖται[1] τά ἑξῆς:

«Στό σπίτι τοῦ Φεράλδη ἡ γυναίκα του Ντόρα[2] μοῦ σύστησε τούς κ.κ. Παπασπυρόπουλο γυμνασιάρχη καί Ν.

1. Στέφ. Σαράφη ὑποστρατήγου ἐ.ἀ.: «Ἱστορικές ἀναμνήσεις» (ἀπ' τά παιδικά χρόνια ὥς τήν κατοχή), Ἀθήνα 1952, σελ. 412.

2. Πρόκειται γιά τή Ντόρα Στράτου, τήν ἐπικεφαλῆς σήμερα τοῦ γνωστοῦ χορευτικοῦ συγκροτήματος.

Ματσακᾶ ἀνώτερο δημόσιο ὑπάλληλο πού ἐργάζονταν γιά τήν Ἐργατική Βοήθεια καί εἴχαμε πολλές συναντήσεις καί συζητήσεις γιά τήν κατάσταση καί τήν δημιουργία τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου καί τήν κατά τό δυνατό ἐνίσχυση τῆς Ἐργατικῆς Βοήθειας. Πραγματικά καί στά δυό ζητήματα ἔδωκα συνέχεια. Μέ χρήματα καί εἴδη πού μάζευα ἀπό φίλους μου ἀξιωματικούς καί ἰδιῶτες ἐνίσχυα τήν Ἐργατική Βοήθεια. Τίς συναντήσεις αὐτές ἀκολούθησε συνάντηση μέ τόν πατριώτη μου κομμουνιστή Νίκο Τέγο πού γνώριζα ἀπό μαθητή στά Τρίκαλα... Μέσω τοῦ Τέγου συναντήθηκα περισσότερες φορές μέ τόν ἀπεσταλμένο τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος Σιδερίδη καί τελευταῖα μέ τόν Νῖκο Καρβούνη. Σ' ὅλες αὐτές τίς συζητήσεις, θέμα ἦταν ἡ δημιουργία ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας καί τήν ἐγκαθίδρυση μιᾶς συγχρονισμένης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας. Μέ τό πνεῦμα αὐτό μιλοῦσα στούς φίλους μου πρώην ἀξιωματικούς καί διάφορους πολιτικούς. Τακτικά πήγαινα στό γραφεῖο πού ἐργαζόταν ὁ Γ. Βεντήρης, στό τέρμα περίπου τῆς ὁδοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ. Ἀσχολοῦνταν μέ τήν τακτοποίηση τοῦ ἀρχείου Βενιζέλου πού τοῦ εἶχε ἀναθέσει ἡ Ἕλενα Βενιζέλου. Μαζί του ἐργάζονταν ὁ ἀδελφός του συνταγματάρχης Κ. Βεντήρης καί ἄλλα δυό ἀνήψια του πρώην ἀξιωματικοί. Μιά μέρα μιλήσαμε γιά τό ἀντιδικτατορικό μέτωπο καί ἔπαιρνε μέρος στή συζήτηση καί ὁ συνταγματάρχης Βεντήρης. «Μέ ποιούς θά δουλέψουμε; μοῦ λέει ὁ Ντῖνος. Δέν ἔχω ἐμπιστοσύνη σέ κανένα». «Μέ τόν λαό, ἀπάντησα, θά ξεσηκώσουμε ἐπανάσταση». «Μ' αὐτόν τόν παλιολαό; μοῦ λέει. Δέν ἔχω καμιά ἐμπιστοσύνη κι' ἐκτίμηση σ' αὐτό τό λαό».

Ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις — Ἀθήνα - Κρήτη

Στίς ἀρχές τοῦ 1937 ἔγιναν σοβαρές ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις στήν Ἀθήνα, Κρήτη καί ἀλλοῦ. Οἱ φοιτητές τῆς Ἀθήνας ὀργάνωσαν στό προαύλιο τοῦ Πανεπιστημίου δυό μεγάλες συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας γιά τήν ἀπόλυση προο-

δευτικῶν καθηγητῶν τους καί τό διορισμό διαφόρων «ἀλεξιπτωτιστῶν». Οἱ συγκεντρώσεις αὐτές ἦταν τόσο μεγάλες καί μαχητικές ὥστε οἱ μυστικοί καί οἱ νεολαῖοι τοῦ Μεταξᾶ δέν τόλμησαν νά ἐπιχειρήσουν τή διάλυσή τους.

Σοβαρές ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις ἔγιναν στήν Κρήτη[1] κατά τήν ἐκεῖ ἐπίσκεψη τοῦ βασιλιᾶ καί τοῦ Μεταξᾶ τό Μάρτη τοῦ 1937.

Ἡ Κρήτη παρουσίαζε τό πιό πρόσφορο ἔδαφος γιά ἀντιδικτατορική πάλη. Εἶχε δημοκρατική - ἀντιφασιστική πλειοψηφία, σχεδόν παμψηφία, κ' ἕνα λαό ζυμωμένο καί ἀτσαλωμένο στούς ἀπελευθερωτικούς καί ἀντιμοναρχικούς ἀγῶνες. Ἡ δολοφονική ἀπόπειρα κατά τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου (1933), τό κίνημα τοῦ 1935 πού μόνο στήν Κρήτη ἐπικράτησε ὁλοκληρωτικά, οἱ καταπιέσεις καί οἱ διωγμοί τῶν Κρητικῶν σέ ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα πού ἀκολούθησαν εἶχαν εὐρύνει τό χάσμα ἀνάμεσα στό Λαό τῆς μεγαλονήσου καί στό ἀντιβενιζελικό κράτος. Οἱ ἀπεργίες καί τά αἱματηρά συλλαλητήρια τοῦ 1935 - 36[2] ἔδειξαν ὅτι τό δημοκρατικό κίνημα τῆς Κρήτης εἶχε καί κοινωνικό βάθος. Τό ἀποτακτικό συγκινοῦσε ἰδιαίτερα τούς Κρητικούς. Στήν Κρήτη βρίσκονταν ἑκατοντάδες ἀξιωματικοί καί ὑπαξιωματικοί ὅλων τῶν ὅπλων καί τῶν σωμάτων ἀσφαλείας, διωγμένοι γιά συμμετοχή στό κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου ἤ γιά τά βενιζελικά τους φρονήματα.

Μιά ἀπό τίς πρῶτες φροντίδες τῆς 4ης Αὐγούστου ἦταν νά πάρει μέ τό μέρος της ἤ νά ὑποτάξει τούς Κρητικούς. Χρησιμοποίησε γι' αὐτό ὅλα τά μέσα: καί τίς ἀπειλές καί τίς ὑποσχέσεις.

1. Πηγές γιά τόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα καί τό κίνημα τῆς Κρήτης: Ἡ ἐργασία τοῦ Κρητικοῦ δημοσιογράφου Μιχάλη Μπιωτάκη: «Τό Κίνημα τῆς Κρήτης» (Βλέπε: «Αὐγή», Ἀπρίλης — Μάης 1955). Τό βιβλίο τοῦ Βαγγέλη Χατζηαγγελῆ: «Τό Ἀντιδικτατορικό κίνημα τῆς Κρήτης», χρονικό, Χανιά 1965. Καί ὁ παράνομος τύπος τῆς ἐποχῆς.

2. Βλέπε Σπ. Λιναρδάτου: «Πῶς ἐφτάσαμε στήν 4η Αὐγούστου», σελ. 88.

Στίς 7 Νοεμβρίου 1936 ὁ Μεταξᾶς κάνει τό μεγάλο βῆμα: κατεβαίνει ὁ ἴδιος στήν Κρήτη. Πηγαίνοντας νά παρακολουθήσει τίς γιορτές στό Ἀρκάδι περνᾶ ἀπό τά Χανιά. Στό λιμάνι τόν ὑποδέχονται μερικοί μαθητές τῶν σχολείων, οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι καί ὁ στρατός. Ὁ κόσμος ἀπέχει ἀπό τίς ἐκδηλώσεις καί δέν κρύβει τήν ἐχθρότητά του πρός τό δικτάτορα καί ἡγέτη τοῦ πιό ἔξαλλου ἀντιβενιζελισμοῦ. Χιλιάδες προκηρύξεις μέ ἀντιδικτατορικό περιεχόμενο μοιράζονται στήν πόλη καί τήν ὕπαιθρο.

Ὁ λόγος πού ἐξεφώνησε στήν πλατεία Σαντριβανίου δείχνει τήν ἀγωνιώδη προσπάθεια τοῦ δικτάτορα νά συμφιλιωθεῖ μέ τούς Κρητικούς γιά νά τούς ὑποτάξει στό φασιστικό καθεστώς του. Ἀφοῦ εἶπε πώς ἀπό μικρό παιδί ὀνειρευόταν νά ἐπισκεφτεῖ τήν Κρήτη, συνέχισε:

«Ἐγώ, καλά ἤ κακά, εὑρέθην εἰς μίαν μεγάλην ἀντίθεσιν μέ τόν μεγάλο συμπολίτη σας. Δέν ἐνόμισα, λοιπόν, πώς θά ἦτο εὐπρεπές δι' ἐμέ νά ἔλθω ἐδῶ, διά νά σᾶς ἐκδηλώσω τήν ἀντίθεσίν μου τότε πρός τόν μεγάλον συμπολίτην σας. Ἔπειτα οἱ καιροί ἄλλαξαν. Ἡ μοίρα τῶν ἀνθρώπων ἔδωκε καί αὐτή τά ἀποτελέσματά της. Ἀλλά οὔτε καί τότε ἐνόμισα πώς ἦτο καιρός νά ἔλθω νά σᾶς ἰδῶ, διότι ἤθελα νά ἔλθω ἐδῶ πέρα ἄγγελος εἰρήνης, κῆρυξ ἐθνικῆς ὁμονοίας. Ἐπῆλθεν ἡ 4η Αὐγούστου. Μετά τήν 4ην Αὐγούστου, ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐπήραμε ἕνα μεγάλο σφουγγάρι καί ἐσβήσαμε τοῦ παρελθόντος ὅλα τά πάθη καί τά μίση καί εἴπαμε: Ἀπό τώρα καί εἰς τό ἑξῆς δέν θά σκεφθοῦμε παρά μόνον τό μέλλον τῆς Ἑλλάδος. Καί τότε εἶπα: Τώρα ἠμπορῶ νά μεταβῶ εἰς Κρήτην. Τώρα κανένας ἀπό τούς ὑπερηφάνους Κρῆτας δέν ἠμπορεῖ νά παρεξηγήση τόν ἐρχομό μου. Ἔρχομαι διά τήν Κρήτην»[1].

Ὁ Μεταξᾶς ἔβγαλε καί φωτογραφίες μέ βρακοφόρους Κρητικούς. Ἀλλά οὔτε οἱ δημαγωγίες, οὔτε οἱ θεατρινισμοί

1. «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξᾶ», τόμος Δ', σελ. 217.

τοῦ δικτάτορα συγκίνησαν τό Λαό τῆς μεγαλονήσου πού συνέχισε νά τοῦ δείχνει τήν ἴδια ψυχρότητα ὥς τό τέλος τῆς περιοδείας του. Ἐξάλλου εἶχαν καί μιά ἀκόμα ἀπόδειξη τῆς ἀξίας τῶν λόγων του γιά τό «σφουγγάρι» πού ἔσβησε τό παρελθόν: Ὅταν ἐκπρόσωποι τοῦ Συλλόγου Παλαιῶν Πολεμιστῶν Κρήτης τόν ἐπισκέφθηκαν καί τοῦ ζήτησαν τήν ἐπαναφορά τῶν ἀποτάκτων τοῦ 1935, ὁ Μεταξᾶς ἀπάντησε μέ μιά ὑπεκφυγή πού ἔδειχνε καθαρά τίς προθέσεις του:

— Τό ἀποτακτικόν τό θεωρῶ ζήτημα τοῦ στρατεύματος καί ὡς τοιοῦτον ἀντιμετωπίζεται.

Στό μεταξύ δυναμώνει ἡ ἀντιδικτατορική κίνηση στήν Κρήτη. Οἱ πολιτικοί παράγοντες τοῦ νησιοῦ, ὁ Ἀριστομένης Μητσοτάκης[1], ὁ Μανοῦσος Βολουδάκης[2], ὁ Ἐμ. Μπακλατζῆς, ὁ Στρατῆς Γεωργιλαδάκης[3], ὁ Πολυχρόνης Πολυχρονίδης, ὁ Σήφης Κούνδουρος[4], ὁ Γιάννης Μουντάκης[5], ὁ γιατρός Παϊζης, οἱ ἀπόστρατοι ἀξιωματικοί Ἐμ. Μάντακας, Ἀχ. Σκουλᾶς, Σόλωνας Καφάτος κλπ. ἔχουν ἐπαφές μέ στρατιωτικούς

1. Ἀριστομένης Μητσοτάκης: Ἀνεψιός τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, ὑπουργός στήν κυβέρνηση Παπαναστασίου τό 1924. Πρόεδρος τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς στό κίνημα τοῦ 1938. Καταδικάστηκε σέ θάνατο ἀπό τό Ἔκτακτο Στρατοδικεῖο. Πέθανε στήν Κύπρο ὅπου εἶχε ἐξοριστεῖ μετά τήν ἀποτυχία τοῦ κινήματος.

2. Μανοῦσος Βολουδάκης: Γεννήθηκε τό 1884. Ἔλαβε μέρος στούς Μακεδονικούς καί Κρητικούς ἀγῶνες. Μετά τήν ἀπελευθέρωση διετέλεσε Γενικός Διοικητής Κρήτης. Ἐξελέγη ἐπανειλημμένα βουλευτής. Τό 1956 ἀποσύρθηκε ἀπό τήν πολιτική.

3. Στρατῆς Γεωργιλαδάκης: Ἐξελέγη ἐπανειλημμένα βουλευτής. Τό 1954 προσεχώρησε στόν «Ἑλληνικό Συναγερμό».

4. Ἰωσήφ Κούνδουρος (1886—1942). Νομικός καί πολιτικός. Ἀκολούθησε τόν Ἐλ. Βενιζέλο πού τοῦ ἀνέθεσε τό 1916 τήν ὀργάνωση τῆς στρατιωτικῆς Δικαιοσύνης στή Θεσσαλονίκη. Ὑπουργός Δημοσίας Τάξεως τό 1922, τῆς Δικαιοσύνης τό 1926.

5. Ι. Μουντάκης: Ἐκλεγμένος Δήμαρχος Χανίων ἀπολύθηκε ἀπό τό Μεταξᾶ. Καταδικάστηκε σέ θάνατο γιά τή συμμετοχή του στό κίνημα τοῦ 1938. Μετά τήν ἀπελευθέρωση ἀνέλαβε καί πάλι τά δημαρχιακά του καθήκοντα, ἀλλά καί πάλι τόν ἀπέλυσε ἡ κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη. Στέλεχος τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος πού συμμετεῖχε στόν πολιτικό συνασπισμό τοῦ ΕΑΜ. Πέθανε τό 1952.

καί πολιτικούς παράγοντες στήν Ἀθήνα καί ἀνταλλάσσουν σκέψεις γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἀγώνα, ἀλλά δέν προχωροῦν ἀκόμα σέ θετικές ἐνέργειες κατά τῆς 4ης Αὐγούστου.

Ἡ κομμουνιστική ὀργάνωση στήν Κρήτη ἔχει περιορισμένες δυνάμεις. Ἐπικεφαλῆς της εἶναι ὁ δημοσιογράφος Πάνος Κορνάρος, ὁ Νίκος Μαριακάκης[1] (γιά τήν πόλη τῶν Χανίων) καί ὁ Βαγγέλης Κτιστάκης[2] (γιά τήν ὕπαιθρο). Οἱ κομμουνιστές παίρνουν τήν πρωτοβουλία γιά τή συγκρότηση ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου στήν Κρήτη. Μέ πρωτοβουλία τους δημιουργεῖται μιά πλατιά ὀργάνωση μέ δημοκρατικούς σκοπούς, ἡ «Φιλική Ἑταιρία», μέ ἐπικεφαλῆς τόν Παπαδοκωνσταντάκη καί τό νέο δικηγόρο Βαγγέλη Χατζηαγγελῆ. Ἡ ὀργάνωση αὐτή βοηθάει στήν προώθηση τῆς συνεργασίας ὅλων τῶν κομμάτων γιά τόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα.

Ἡ δεύτερη ἐπίσκεψη τοῦ δικτάτορα στήν Κρήτη δίνει τήν εὐκαιρία νά ἐμφανιστεῖ μαχητικά τό ἀντιδικτατορικό μέτωπο πού, στήν πράξη, εἶχε συγκροτηθεῖ στά Χανιά. Στίς ἀρχές Μαρτίου ὁ Μεταξᾶς ἀποφασίζει νά περιοδεύσει στήν Κρήτη μαζί μέ τό Γεώργιο. Πιστεύει πώς ὁ καιρός πού πέρασε καί ἡ «ὁριστική ἐπιβολή τοῦ καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου» θά εἶχαν «προσγειώσει» τούς Κρητικούς. Ἡ κυβέρνηση καί τό Παλάτι ἀπέδιδαν μεγάλη σημασία στήν ἐπίσκεψη αὐτή. Οἱ ἀρχές τῆς Κρήτης, ὕστερα ἀπό ἐντολή ἀπό τήν Ἀθήνα, ἑτοιμάζουν μεγάλη ὑποδοχή, παρελάσεις, σημαιοστολισμούς, ἁψίδες, λαμπαδηφορίες.

Χαρακτηριστικό εἶναι τό κύριο ἄρθρο πού δημοσίευσε τότε ἡ «Καθημερινή»[3], μέ τόν τίτλο «Οἱ Συμφιλιωταί» καί στό ὁποῖο ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἔγραφε:

1. Τούς Π. Κορνάρο καί Ν. Μαριακάκη τούς ἐκτέλεσαν οἱ Γερμανοί τήν Πρωτομαγιά τοῦ 1944 στό Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς. Εἶχαν καί οἱ δύο παραδοθεῖ ἀπό τήν 4η Αὐγούστου στούς κατακτητές.

2. Βαγγέλης Κτιστάκης: γραμματέας τῆς περιοχῆς Κρήτης τοῦ ΚΚΕ. Ἐκτελέστηκε ἀπό τούς Γερμανούς στίς 16 Ἰουνίου 1944.

3. «Καθημερινή», 9 Μαρτίου 1937.

«Ὁ Βασιλεύς θά ἐπανέλθη ἀπό τήν Κρήτην θριαμβευτής, νικητής καί τροπαιοῦχος ἐναντίον ἑνός ἐχθροῦ ὑπούλου, τοῦ μίσους. Σήμερον τό μῖσος ἀπέθανε καί ἐτάφη καί ἀπό τήν τέφραν του ἐγεννήθη ἡ Συγγνώμη. Τιμή εἰς τόν Ἄνακτα, τιμή εἰς τόν Ἐθνικόν Κυβερνήτην».

Ἀλλά καί οἱ ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις ἑτοιμάζονται γιά τήν ὑποδοχή τοῦ Μεταξᾶ. Συζητοῦνται διάφορα σχέδια. Κατ' ἀρχήν ἀποφασίζεται νά συλληφθοῦν καί οἱ δύο, βασιλιάς καί Μεταξᾶς, νά ὁδηγηθοῦν στό Θέρισσο κ' ἐκεῖ νά ὑποχρεωθοῦν νά ὑπογράψουν διάταγμα γιά κατάργηση τῆς δικτατορίας καί ἀποκατάσταση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Ἀξιωματικοί ἀπόταχτοι καί ἄλλοι ἀντιφασίστες ἀναλαμβάνουν νά τό ἐκτελέσουν.

Στίς 7 Μαρτίου ὁ Γεώργιος καί ὁ Μεταξᾶς, συνοδευόμενοι ἀπό τόν ὑφυπουργό τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου Κοσμᾶ Μπουρμπούλη, φτάνουν στά Χανιά. Στήν ἀποβάθρα, ὅπου εἶχαν παραταχθεῖ τά σχολεῖα, ἡ χωροφυλακή καί ὁ στρατός, τούς προσφωνεῖ ὁ δήμαρχος Ι. Μουντάκης ὁ ὁποῖος τονίζει τήν ἀνάγκη ν' ἀποκατασταθεῖ ὁ ὁμαλός πολιτικός βίος. Ἦταν ἡ πρώτη ψυχρολουσία πού δέχθηκαν οἱ δυό πρωταγωνιστές τῆς 4ης Αὐγούστου.

Μετά τή δοξολογία στή Μητρόπολη τῶν Χανίων, ὁ Μεταξᾶς καί ἡ συνοδεία του κατευθύνθηκαν πρός τή Γενική Διοίκηση. Οἱ δρόμοι ἦταν γεμάτοι προκηρύξεις μέ ἀντιδικτατορικό περιεχόμενο. Ἔξω ἀπό τό κινηματοθέατρο «Πάνθεον» πολλοί ἀντιφασίστες, μ' ἐπικεφαλῆς τό στέλεχος τοῦ ΚΚΕ Νίκο Μαριακάκη, διέσπασαν τήν παράταξη κραυγάζοντας συνθήματα ὑπέρ τῆς Δημοκρατίας καί κατά τῆς δικτατορίας καί τοῦ Μεταξᾶ.

Τό βράδυ, κατά τή διάρκεια τοῦ ἐπίσημου γεύματος, τά φῶτα ἔσβησαν ξαφνικά. Ἡ πόλη γιά ἀρκετή ὥρα βυθίστηκε στό σκοτάδι. Ἕνα συνεργεῖο τῶν ἀντιδικτατορικῶν ὀργανώσεων, μ' ἐπικεφαλῆς τό Θρασύβουλο Καλαφάτη, εἶχε προκαλέσει ἕνωση, ρίχνοντας ἕνα σκοινί στά σύρματα.

Τήν ἄλλη μέρα, 8 Μαρτίου, ὁ βασιλιάς, ὁ Μεταξᾶς καί ὅλη ἡ συνοδεία τους ἐπισκέφτηκαν τά «Πορτοκαλοχώρια». Στό

Φουρνέ Κυδωνίας ὁ νεαρός ἀντιφασίστας Διονύσης Μάντακας[1] ἔκαψε τήν ἀψίδα. Ἡ ἀψίδα κάηκε καί σ' ἄλλο χωριό: στίς Καλύβες τοῦ Ἀποκόρωνα.

Ἑβδομήντα ἔνοπλοι, συγκεντρωμένοι στίς κορυφές τοῦ Βαρυπέτρου, περιμένουν τό σύνθημα γιά νά κατέβουν στό δρόμο, νά σταματήσουν τ' αὐτοκίνητα καί νά συλλάβουν τό Γεώργιο καί τό Μεταξᾶ. Ἀλλά τήν τελευταία στιγμή οἱ παλαιοδημοκρατικοί πολιτευτές εἰδοποιοῦν ὅτι δέν πρέπει νά ἐκτελεστεῖ τό σχέδιο.

Στίς 21 Μαρτίου ἔγιναν νέες ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις στό ἐτήσιο μνημόσυνο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Γιά τό μνημόσυνο εἶχαν γίνει συνεννοήσεις στήν Ἀθήνα ἀνάμεσα στούς πολιτικούς ἀρχηγούς καί τό Σοφοκλῆ Βενιζέλο, πού εἶχε ἔρθει γιά τό σκοπό αὐτό ἀπό τό Παρίσι. Οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί ἤθελαν νά δοθεῖ πολιτικός χαρακτήρας στό μνημόσυνο. Ἀλλά ὁ Σοφ. Βενιζέλος, πού δέν εἶχε ἀκόμα ἐγκαταλείψει τήν εὐμενῆ στάση του ἀπέναντι στή δικτατορία, ἀντιδροῦσε. Οἱ Γ. Καφαντάρης καί Γ. Παπανδρέου κατάρτισαν σχέδιο, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ὁ Σοφ. Βενιζέλος, κατά τά ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα τοῦ πατέρα του πού εἶχε στηθεῖ ἔξω ἀπό τό σπίτι του στά Χανιά, θά ἐκφωνοῦσε «νομιμόφρονα» λόγο, ἀλλά θά τοῦ ἀπαντοῦσε ἕνας γέρος ὁπλαρχηγός καί θά τόν καλοῦσε νά γίνει ἐκφραστής τῶν πραγματικῶν ἀντιδικτατορικῶν αἰσθημάτων τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ.

Τό σχέδιο ἔγινε ἀποδεκτό ἀπ' ὅλους τούς πολιτικούς ἀρχηγούς. Ὁ Καφαντάρης συνέταξε τά κείμενα τῶν δύο λόγων καί τά παρέδωσε στό Σοφ. Βενιζέλο. Αὐτός ὅμως ἀνέθεσε στό Γ. Βεντήρη τή σύνταξη δύο ἄλλων κειμένων μέ τά ὁποῖα καί ὁ Σοφ. Βενιζέλος καί ὁ Κρητικός ὁπλαρχηγός θά ἐξέφραζαν αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης στό Γεώργιο καί τήν κυβέρνηση Μεταξᾶ. Ὕστερα ἀπ' αὐτό, οἱ Γ. Καφαντάρης καί Γ. Παπανδρέου ἀρνήθηκαν νά κατέβουν στήν Κρήτη, προβάλλοντας σά δικαιολογία ὅτι τό μνημόσυνο δέν ἔπαιρνε ὄχι

1. Ὁ Διονύσης Μάντακας καταδικάστηκε τό 1948 σέ θάνατο ἀπό τό Ἔκτακτο Στρατοδικεῖο καί ἐκτελέστηκε στά Χανιά.

πολιτικό, ἀλλά οὔτε κάν οἰκογενειακό χαρακτήρα, ἀφοῦ οὔτε ἡ Ἕλενα Βενιζέλου, οὔτε ὁ Κυριάκος εἶχαν ἔλθει γιά νά πάρουν μέρος.

Ἀλλά, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς συνεννοήσεις τῶν παλαιοδημοκρατικῶν ἡγετῶν, τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο τῆς Κρήτης εἶχε καταρτίσει τό δικό του σχέδιο τό ὁποῖο καί ἐφαρμόστηκε.

Νά πῶς περιγράφει ὁ δημοσιογράφος Μιχάλης Μπιωτάκης, στό χρονικό του[1], τίς ἐκδηλώσεις στόν τάφο τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου:

«Ἀπό πολύ νωρίς, χιλιάδες λαοῦ καί φάλαγγα αὐτοκινήτων μήκους δυό χιλιομέτρων, ἔφθαναν ἀπό κάθε σημεῖο τῆς Κρήτης στόν τάφο τοῦ Βενιζέλου. Κάθε κοινότητα, κάθε συνοικισμός ἔστελνε ἀπό μιά πέτρα μέ γραμμένο πάνω τό ὄνομά τους γιά τό χτίσιμο τῆς «πυραμίδας τῆς Δημοκρατίας». Στό μνημόσυνο παρευρίσκονταν οἱ Σοφούλης, Α. Μυλωνᾶς, Ι. Κούνδουρος, Γ. Βεντήρης, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κυβερνήσεως ὑπουργός Γενικός Διοικητής Σφακιανάκης, Γεν. Γραμματεύς Γεν. Διοικήσεως Κρήτης Ἱππόλυτος, Διοικητής 5ης Μεραρχίας στρατηγός Λελάκης, οἱ πολιτευτές Χανίων Ἀρ. Μητσοτάκης, Μ. Βολουδάκης, Σ. Γεωργιλαδάκης, Ε. Μπακλατζῆς, Ι. Μουντάκης κλπ., οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς κομμουνιστικῆς ὀργανώσεως καί πολλοί ἄλλοι τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου.

Μετά τήν καθιερωμένη δέηση ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας καί Ἀποκορώνου ἐξεφώνησε τόν ἐπιμνημόσυνο λόγο. Ὅταν ἀναφέρθηκε στούς ἀγῶνες τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ὅλος ὁ συγκεντρωμένος κόσμος ἄρχισε νά φωνάζει:

— Κάτω οἱ τύραννοι. Θέλουμε Σύνταγμα.

Ἐνῶ ὁ ἐκπρόσωπος τῆς κυβέρνησης Ἱππόλυτος ἀποχωροῦσε ἐπιδεικτικά, ὁ Σοφ. Βενιζέλος ἔσπευσε νά διακόψει τόν ρήτορα καί νά φωνάξει φοβερά ἐκνευρισμένος:

1. «Αὐγή», Ἀπρίλης 1955.

—Δέν εἶναι ἐπιτετραμμένοι οἱ ὑπαινιγμοί ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως.

Τότε ἔγινε αὐτό πού εἶχε ἀποφασιστεῖ ἀπό τό 'Αντιδικτατορικό Μέτωπο καί πού ἦταν ἔξω ἀπό τά σχέδια τοῦ Σοφ. Βενιζέλου. 'Ανέβηκε στό βῆμα ὁ δικηγόρος Εὐτ. Παλληκάρης[1] καί ἄρχισε νά ἐκφωνεῖ ἕναν ἔντονα ἀντιδικτατορικό καί προσωπικά ἀντιμεταξικό λόγο. 'Ο Σοφ. Βενιζέλος πῆγε νά τόν διακόψει φωνάζοντάς του:

—Μή τυμβωρυχεῖτε στόν τάφο τοῦ πατρός μου! Δέν εἶναι κατάλληλος τόπος διά πολιτικολογίαν.

'Ο Παλληκάρης συνέχισε τόν λόγο του κάτω ἀπό τίς ζητωκραυγές τοῦ πλήθους καί τά ἀντιδικτατορικά συνθήματα. Δημιουργήθηκε σάλος, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἀρχῶν ἀπεχώρησαν, ἡ ἀστυνομία παρενέβη. "Ενας χωροφύλακας ἔβγαλε τό περίστροφό του νά πυροβολήσει τόν ὁμιλητή. Αὐτός, βλέποντάς τον, ξεκούμπωσε τό σακκάκι του, τό ἄνοιξε καί φώναξε:

—"Οποιος εἶναι ἄντρας ἄς μέ πυροβολήσει!

*Ηταν τέτιες οἱ διαθέσεις τοῦ πλήθους, ὥστε ἡ ἀστυνομία, πού μέ ἐπικεφαλῆς τόν διοικητή τῆς 'Ασφαλείας Παπαγιαννάκη εἶχε κυκλώσει τόν Παλληκάρη, δέν τόλμησε νά τόν κατεβάσει ἀπό τό βῆμα. "Οταν τελείωσε τόν λόγο του καί κατέβηκε, ἔσπευσαν ἀστυνομικοί νά τόν συλλάβουν. 'Επενέβη ὁ κόσμος καί τόν πῆρε μέσα ἀπό τά χέρια τους. Τό μνημόσυνο τελείωσε καί ὁ κόσμος κατέβαινε ἀπό τόν Προφήτη 'Ηλία μέ ζητωκραυγές ὑπέρ τῆς Δημοκρατίας, μέ συνθήματα ἀποδοκιμασίας τῆς δικτατορίας καί τοῦ Μεταξᾶ. 'Αποδοκίμαζαν ἐπίσης τήν στάση τοῦ Σοφ. Βενιζέλου».

Τό ἀπόγευμα ἡ ἀστυνομία ἄρχισε τίς διώξεις καί τίς

1. 'Ο Εὐτύχης Παλλήκαρης πιάστηκε τό 1938 καί καταδικάστηκε σέ 20 χρόνια πρόσκαιρα δεσμά γιά τή δράση του στό ἀντιδικτατορικό κίνημα. Στέλεχος τοῦ 'Αγροτικοῦ Κόμματος (ΑΚΕ) δολοφονήθηκε τόν 'Ιούλιο τοῦ 1947 στά Χανιά ἀπό τρομοκράτες.

συλλήψεις. Κατεδίωξε τόν Βαγγέλη Κτιστάκη, ἀλλά τῆς ξέφυγε. Συνέλαβε τόν Παλληκάρη καί τόν μετήγαγε στήν 'Αθήνα καί ἄλλους μεταξύ τῶν ὁποίων τόν Ν. Μαριακάκη, ὁ ὁποῖος δέν ἐπρόκειτο νά ξαναγυρίσει στήν Κρήτη. 'Εκτοπίστηκε, παραδόθηκε στούς Γερμανούς καί ἐκτελέστηκε τήν Πρωτομαγιά τοῦ 1944 ἀνάμεσα στούς 200 τοῦ Χαϊδαρίου.

"Υστερα ἀπό τίς ἐκδηλώσεις αὐτές, ὁ Σοφ. Βενιζέλος δέν ἄφησε τό ἀπόγευμα, κατά τά ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀγάλματος τοῦ πατέρα του, νά ἐκφωνηθεῖ κανένας λόγος.

'Η 'Εκατονταετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου

Εὐκαιρία γιά σοβαρές ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις στήν 'Αθήνα ἔδωσαν οἱ γιορτές τῆς 'Εκατονταετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου, ἰδιαίτερα ἡ ἄφιξη ἐπικεφαλῆς τῆς γαλλικῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας στήν κυβέρνηση τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου Ζάν Ζαί[1].

'Ο Γάλλος ὑπουργός ἀπό τήν πρώτη στιγμή πού ἔφτασε στήν 'Ελλάδα ἔγινε ἀντικείμενο θερμῶν ἐκδηλώσεων ἀπό τό Λαό καί ἰδιαίτερα ἀπό τή φοιτητική νεολαία. 'Ο 'Ελληνικός Λαός μέ τόν τρόπο αὐτό ἐκδήλωνε τή συμπάθειά του στίς δημοκρατικές δυνάμεις καί τήν ἀντίθεσή του στό φασισμό. Στίς 15 'Απριλίου τό ἀπόγευμα, χιλιάδες φοιτητές καί ἄλλοι νέοι (πάνω ἀπό χίλιοι ὁμολογοῦσαν ὅτι ἦταν οἱ διευθυνόμενες ἀπό

1. 'Ο Γάλλος ὑπουργός πού ἦταν τότε μόλις 33 χρονῶν ἔφτασε στήν 'Ελλάδα στίς 15 'Απριλίου. Γιά τόν ἴδιο σκοπό εἶχαν ἔλθει στήν χώρα ἀντιπροσωπεῖες ἀπό πολλά ἄλλα κράτη. Τή χιτλερική Γερμανία ἀντιπροσώπευσε ὁ ὑπουργός τῆς Παιδείας τοῦ Γ' Ράϊχ Ρούστ. 'Ο Ζάν Ζαί (1904 - 1944) ἦταν στέλεχος τοῦ Ριζοσπαστικοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματος. Τό 1932 ἐξελέγη γιά πρώτη φορά βουλευτής 'Ορλεάνης. Τό 1936 ἐπανεξελέγη. Τόν ἴδιο χρόνο ἔγινε ὑπουργός Παιδείας στήν κυβέρνηση Μπλούμ. Στήν ἴδια θέση ἔμεινε καί στίς διάδοχες κυβερνήσεις ὡς τό 1939. Πῆρε μέρος στήν 'Εθνική 'Αντίσταση. 'Η κυβέρνηση τοῦ Βισύ τόν κατεδίωξε καί, τελικά, ὄργανά της τόν δολοφόνησαν τό 1944 (Πάπυρος - Λαρούς).

τή δικτατορία ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς) ὑποδέχτηκαν ἔξω ἀπό τό ξενοδοχεῖο τῆς «Μεγάλης Βρεταννίας» τό Γάλλο ὑπουργό μέ ἐπευφημίες, ζητωκραυγές καί συνθήματα ὑπέρ τῆς Γαλλίας καί τῆς Δημοκρατίας[1]. Ἀκολούθησε διαδήλωση στήν ὁδό Πανεπιστημίου πού ἔφτασε ὥς τό Πανεπιστήμιο καί διαλύθηκε στίς παρόδους πρός τήν ὁδό Ἀκαδημίας.

Τήν ἄλλη μέρα ὁ Ζάν Ζαί ἐπισκέφτηκε τούς Δελφούς, τή Θήβα καί τή Λειβαδιά. Σ' ὅλη τή διαδρομή ὁ κόσμος τοῦ ἐπεφύλαξε θερμή ὑποδοχή. Ἀντιπροσωπεία τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου Νέων ἀπό τούς Γιάννη Παπαθεοδώρου, Γ. Σταύρα κ.ἄ. ἔδωσε στό Γάλλο ὑπουργό ὑπόμνημα γιά τήν κατάσταση στή χώρα μας.

Στίς 17 Ἀπριλίου ἔγινε στό Πανεπιστήμιο ἡ τελετή μέ τήν ὁποία ἄρχιζαν ἐπίσημα οἱ γιορτές τῆς Ἑκατονταετηρίδας. Χαιρέτισε ὁ βασιλιάς καί μίλησε ὁ πρύτανις. Ἡ εἴσοδος τοῦ Ζάν Ζαί ἔδωσε τήν εὐκαιρία γιά νέες θερμές ἐκδηλώσεις τῶν φοιτητῶν. Ἀντίθετα τόν Γερμανό ὑπουργό τόν δέχτηκαν μέ χαρακτηριστική ψυχρότητα.

Στίς γιορτές πού ἔγιναν στήν Ἀκρόπολη οἱ φοιτητές σταμάτησαν τό αὐτοκίνητο τοῦ Ζάν Ζαί καί τοῦ ζήτησαν νά μιλήσει ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ καί ὑπέρ τῆς δημοκρατίας. Ὁ Γάλλος ὑπουργός δάκρυσε. Στήν παράσταση τῆς «Ἀντιγόνης» ἀπό τόν ἐρασιτεχνικό θίασο τῶν φοιτητῶν οἱ θεατές χειροκροτοῦσαν ἐπιδειχτικά τά σημεῖα ὅπου ἡ Ἀντιγόνη ἤ ὁ Αἵμων μιλοῦν κατά τῆς τυραννίας[2].

Ὁ διευθυνόμενος τύπος πού δέ μποροῦσε νά κρύψει ἐν-

1. Ἀπό τούς ὀργανωτές τῶν ἀντιφασιστικῶν ἐκδηλώσεων κατά τή διάρκεια τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἑκατονταετηρίδας τοῦ Πανεπιστημίου ἦταν καί τό στέλεχος τοῦ ΚΚΕ Σπῦρος Καλοδίκης πού δολοφονήθηκε στή Λάρισα τό Νοέμβρη τοῦ 1947. (Βλέπε «Ἐθνική Ἀντίσταση», συλλογή τρίτη). Ἡ δική μου ἐξιστόρηση γιά τίς ἐκδηλώσεις στηρίζεται σέ ἀφηγήσεις τῶν Ν. Κυριακίδη, Κ. Προβελέγγιου, Κ. Πορφύρη, Π. Νεφελούδη, Γ. Παπαθεοδώρου, Κ. Πυρομάγλου, Στ. Εὐσταθιάδη καί στόν τύπο τῆς ἐποχῆς.

2. Ὁ δικηγόρος κ. Ἐλ. Μωραΐτίνης - Πατριαρχέας, φοιτητής τό 1937, ἐπικεφαλῆς τοῦ καλλιτεχνικοῦ τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου

⟶

⟶

καί ὑπεύθυνος γιά τήν ὀργάνωση τῶν παραστάσεων στό Ὠδεῖο Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἀφηγεῖται:

«Ἔγινε λοιπόν ἡ παράστασι, νομίζω, στίς 22 Ἀπριλίου καί ὁ θίασος ἑτοιμαζόταν γιά τήν ἐπανάληψί της, ὅταν ξαφνικά, ἕνα πρωΐ, μέ καλεῖ ἐπειγόντως ὁ πρύτανις, ὁ ἀείμνηστος Παπαμιχαήλ, καί μοῦ δίνει ἐντολή νά πάρω τό κείμενο τῆς «Ἀντιγόνης» καί τό μεσημέρι ἀκριβῶς νά παρουσιαστῶ στόν ὑπουργό τῆς Ἀσφαλείας, τόν Μανιαδάκη. Πρέπει νά πῶ ὅτι ὁ πρύτανις εἶχε θορυβηθῆ ἀρκετά. Ἦταν βλέπετε σέ δυσμένεια τό Πανεπιστήμιο τότε, γιατί, ὅπως ἔλεγαν, στό λεύκωμα πού κυκλοφόρησε, ἡ φωτογραφία τοῦ Μεταξᾶ δέν εἶχε μπῆ σέ θέση τῆς ἀρεσκείας του. Ἐγώ πάντως προσωπικά δέν φοβήθηκα καθόλου, γιατί πέντε φορές ὥς τότε μέ εἶχε συλλάβει ἡ Εἰδική Ἀσφάλεια γιά... βενιζελοκομμουνιστή καί πέντε φορές μέ ἄφησαν ἀμέσως, μέ προσωπική διαταγή τοῦ Μανιαδάκη, πού ἤξερε πολύ καλά πώς ἤμουν καθαρόαιμος βενιζελικός, ἀπό οἰκογενειακή παράδοσι. Ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Μανιαδάκης φιλοδοξοῦσε νά διαδεχθῆ τόν Μεταξᾶ καί μιά καί ὁ Βενιζέλος εἶχε πεθάνει, προσπαθοῦσε νά προσεταιρισθῆ τούς παλιούς γνωστούς βενιζελικούς. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀνοχή του σέ μένα, πού νέος καί ζωηρός τότε, δέν μποροῦσα ποτέ νά κρατήσω τήν γλῶσσα μου κατά τοῦ Μεταξᾶ, καθώς καί τά διάφορα πολιτικά ρουσφέτια πού ἔκανε στή μητέρα μου, τή Μπέμπη Καλλιανέση - Πατριαρχέα, παλιά προσωπική φίλη τοῦ Βενιζέλου καί σύζυγο τοῦ ἀποτάκτου γιά τό κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναυτικοῦ Γεωργίου Καλλιανέση. Γιατί μπορῶ νά βεβαιώσω ὅτι, ὅσες φορές τοῦ ζήτησε νά ἀποχαρακτηρίση κάποιον ἀπό κομμουνιστή, τό ἔκανε πάντα, μέ μόνη τήν προφορική της βεβαίωσι ὅτι δέν ἦταν κομμουνιστής, ἀλλά βενιζελικός. Μέ ὅλα λοιπόν αὐτά τά ἐφόδια μπῆκα στό τεράστιο ὑπουργικό γραφεῖο ἐκεῖνο τό Ἀπριλιάτικο μεσημέρι τοῦ 1937. Εἶπα τό καθιερωμένο «τά σέβη μου, κύριε ὑπουργέ» καί περίμενα ν' ἀκούσω περί «Ἀντιγόνης». Μοῦ ρίχνει μιά ματιά ὁ «κύριος ὑπουργός» καί μοῦ λέει: «Δέν μοῦ λές, Λευτέρη, τί γύρευε ἡ μάνα σου στόν «Παρνασσό», στήν δεξίωσι τοῦ Ζάν Ζαί, παρέα μέ τόν Σβῶλο;». Τί νά τοῦ πῶ; Σβῶλος ἦταν αὐτός. Δέν μποροῦσα νά τοῦ πῶ πώς τόν παρακαλοῦσε νά τῆς τόν ἀποχαρακτηρίση. Προτίμησα νά μή μιλήσω κι' ἐδῶ πού τά λέμε τά εἶχα καί λιγάκι χαμένα. Μέ ἀγριοκύτταξε μερικές φορές μᾶλλον προσποιητά, μοῦ ἔκαμε συστάσεις νά τίς διαβιβάσω στή «μάνα μου», μοῦ εἶπε νά πῶ στόν φίλο του τόν Γιῶργο (τόν Καλλιανέση), νά κάθεται φρόνιμα γιατί ὁ καιρός τῶν κινημάτων πέρασε διά παντός καί μετά μοῦ ζήτησε τό κείμενο τῆς «Ἀντιγόνης». Τό ἄνοιξα μπροστά του. Μοῦ εἶπε νά τοῦ δείξω «σέ ποιά μέρη χειροκροτοῦσαν οἱ κομμουνισταί». Παίρνει ἕνα μολύβι καί διαγράφει... «Αὐτό, αὐτό, αὐτό... κόβεται». «Μά, κύριε ὑπουργέ — τολμάω νά τοῦ πῶ — νά κόψουμε τόν Σοφοκλῆ;». «Ὁ Σοφοκλῆς συμφωνεῖ», μοῦ ἀπαντάει. Δέν μπόρεσα ποτέ νά καταλάβω ἄν ἐννοοῦσε

⟶

τελῶς τά γεγονότα μιλοῦσε γιά ἐκδηλώσεις πού δείχνουν τούς στενούς δεσμούς ἀνάμεσα στίς δύο χῶρες.

Ἀλλά ἡ σοβαρότερη καί πιό ὀργανωμένη ἐκδήλωση τῶν φοιτητῶν ἔγινε στίς 20 Ἀπριλίου. Τήν ἡμέρα ἐκείνη ἡ Ἑλληνογαλλική Ἕνωση Νέων ἔδινε στόν «Παρνασσό» δεξίωση πρός τιμήν τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ καί τῆς γαλλικῆς ἀντιπροσωπείας. Στή δεξίωση μίλησε ὁ μεγάλος ἑλληνιστής Γάλλος καθηγητής Περνό. Ἡ αἴθουσα ἦταν γεμάτη ἀπό σπουδαστές καί ἄλλους νέους, ἀλλά καί ἀπό μυστικούς ἀστυνομικούς τοῦ Μανιαδάκη. Μόλις φάνηκε ὁ Ζάν Ζαί ἡ αἴθουσα καί οἱ γύρω χῶροι ἄρχισαν νά σείονται ἀπό τίς ἐπευφημίες καί τίς φωνές.

— Ζήτω ἡ Δημοκρατία!

— Κάτω ὁ φασισμός!

Οἱ ἐκδηλώσεις συνεχίστηκαν σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς δεξίωσης. Οἱ μυστικοί ἀπομόνωσαν μερικές ὁμάδες νέων καί ἄρχισαν συλλήψεις. Οἱ φοιτητές ἀντιστάθηκαν καί ἔγινε συμπλοκή. Τελικά πιάστηκαν 20 περίπου σπουδαστές πού ὁδηγήθηκαν στή Γενική Ἀσφάλεια. Ἀργότερα τούς μετέφεραν στήν Ἀκροναυπλία ὅπου τούς ἀπομόνωσαν σέ ἰδιαίτερο θάλαμο. Τελικά ἀφέθηκαν οἱ περισσότεροι ἐλεύθεροι ὕστερα ἀπό ἔντονα διαβήματα τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας στήν Κυβέρνηση. Ἕνας ἀπό τούς νέους πού πρωτοστάτησαν στά γεγονότα αὐτά ἦταν ὁ φοιτητής τῆς Ἰατρικῆς Πασχάλης Πασχαλίδης. Ἀργότερα ὁ Πασχαλίδης πιάστηκε πάλι καί μετά τήν ὑποδούλωση τῆς χώρας παραδόθηκε ἀπό τίς ἑλληνικές ἀρχές στούς Γερμανούς

⟶

τόν μεγάλο τραγικό ἤ τόν Σοφοκλῆ Βενιζέλο. Ἑτοιμάζομαι νά φύγω. Καί τότε μοῦ λέει χαμογελαστά ὁ ὑπουργός: «Ἄκου δῶ. Ἄν ἀκουστοῦν αὐτά τά μέρη σέ ἄλλη παράστασι, σέ εἰδοποιῶ ὅτι τήν ἴδια ὥρα ὁλόκληρος ὁ θίασος, μέ τά κοστούμια του καί μέ τόν πρύτανι μαζί, θά πᾶτε νά παριστάνετε στά νησιά. Δρόμο τώρα». Δέν νομίζω ὅτι χρειάζονται σχόλια. Ἀξίζει ὅμως τόν κόπο νά παραθέσω τά κομμάτια τῆς «Ἀντιγόνης» πού ἔφαγε ἡ 4η Αὐγούστου. Τό πρῶτο ἀπό τόν διάλογο τοῦ Κρέοντος καί τοῦ Αἵμωνος. Λέει ὁ βασιλιᾶς τῶν Θηβῶν στόν γυιό του: «Οὐ τοῦ κρατοῦντος ἡ πόλις νομίζεται;». Καί ὁ Αἵμων ἀπαντάει: «Οὐκ' ἔστιν πόλις ἥτις ἀνδρός ἐσθ' ἑνός». Τό δεύτερο ἀπό τόν διάλογο Κρέοντος μέ τόν μάντη. Λέει ὁ τύραννος τῶν Θηβῶν: «Τό γάρ μαντικόν πᾶν φιλάργυρον γένος». Ἀπαντάει ὁ μάντης: «Τό δ' ἐκ τυράννων, αἰσχροκέρδειαν φιλεῖν». («Ἀκρόπολις» 3.2.1972).

πού τόν ἔκλεισαν στό στρατόπεδο «Παύλου Μελᾶ» τῆς Θεσσαλονίκης καί τόν ἐκτέλεσαν τό 1943 μαζί μέ ἄλλους πατριῶτες[1].

Μεγάλες ἀντιφασιστικές ἐκδηλώσεις ἔγιναν καί στό Στάδιο κατά τήν διάρκεια φοιτητικῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων. Ὀργανωτική ἐπιτροπή ἀπό μέρους τῆς ΚΟΑ (Κομμουνιστική Ὀργάνωση Ἀθήνας) ἦταν οἱ Παῦλος Νεφελούδης, Ἀδαμόπουλος (αὐτοκινητιστής) κ. ἄ. Ἄλλη ὀργανωτική ἐπιτροπή εἶχε ἡ νεολαία. Τό Στάδιο ἦταν κατάμεστο ἀπό κόσμο. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ὑπουργοῦ Διοικήσεως Πρωτευούσης ἔδωσε ἀφορμή γιά ἐκδηλώσεις ἄγριας ἀποδοκιμασίας τῆς δικτατορίας καί τοῦ ἴδιου τοῦ «γραφικοῦ» ἀθλητοπατέρα καί χιτλερικοῦ Κ. Κοτζιᾶ. Μόλις φάνηκε ὁ Ζάν Ζαί, ὁ κόσμος ξέσπασε σέ ζητωκραυγές γιά τή Γαλλία καί τή Δημοκρατία, ἐνῶ χιλιάδες προκηρύξεις γέμιζαν τό Στάδιο. Ἀστυνομικός ἐπεσήμανε ὁρισμένους ἀπό τούς ὀργανωτές, λίγο πρίν ἀρχίσουν οἱ ἐκδηλώσεις, καί πῆγε νά τούς συλλάβει (Νεφελούδη, Ἀδαμόπουλο). Μά τοῦ ξέφυγαν. Τούς προστάτευαν οἱ ὀργανωμένες ἀντιδικτατορικές ὁμάδες πού τούς «κάλυψαν» καί κατά τήν ἔξοδο ἀπό τό Στάδιο[2].

Τά γεγονότα τοῦ «Παρνασσοῦ», τῆς Ἀκρόπολης, τοῦ Σταδίου καί τῆς Μ. Βρεταννίας ἔγιναν ἀμέσως γνωστά στήν Ἀθήνα καί προκάλεσαν ἐνθουσιασμό στό δημοκρατικό κόσμο. Ἡ κυβέρνηση εἶχε βέβαια κάθε λόγο νά ἀποκρύψει τίς ἐκδηλώσεις αὐτές. Ἀλλά τό πράγμα εἶχε πάρει πιά ἔκταση καί τόσο οἱ ἐκδηλώσεις ὅσο καί οἱ συλλήψεις εἶχαν προκαλέσει συγκίνηση στήν κοινή γνώμη. Ἔτσι ἡ «Καθημερινή» στίς 26 Ἀπριλίου δημοσίευε ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Φοιτηταί», ὅπου χωρίς νά κάνει καθαρά λόγο γιά τίς φοιτητικές ἐκδηλώσεις καί τίς συλλήψεις, προσπαθοῦσε νά διαστρεβλώσει τό νόημά τους καί νά δικαιολογήσει τίς ἐνέργειες τῆς δικτατορίας

1. Λίγο πρίν ἀπό τήν ἐκτέλεσή του, ὁ Πασχαλίδης μίλησε γερμανικά στούς Γερμανούς στρατιῶτες τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος, καλώντας τους νά πάρουν μέρος στόν ἀντιφασιστικό ἀγώνα.

2. Ἡ ἐξιστόρηση τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Σταδίου ἀπό ἀφήγηση τοῦ Παύλου Νεφελούδη.

καί τῶν χαφιέδων της. Ἔγραφε λοιπόν τό φερέφωνο τῆς δικτατορίας, ἀνάμεσα στ' ἄλλα καί τά ἑξῆς ἀμίμητα:

«Πρέπει νά καταλάβεις ἐσύ, ὁ φοιτητής, ὅτι δέν μπορεῖς ἐν ὀνόματι τῆς νεότητος, τῆς παιδικῆς ἀταξίας, νά φωνάζης: «Κάτω ἡ θρησκεία καί κάτω ἡ Πατρίς καί ζήτω ἡ Ἐρυθρά Ἱσπανία» καί «Φέρετε νά βάλουμε κάτω τά λεπτά τῶν πλουσίων νά τά φᾶμε...» Διότι μέσα εἰς αὐτάς τάς κραυγάς δέν ὑπάρχουν οὔτε ἰδανικά, οὔτε ἰδεολογία, οὔτε νεότης, οὔτε ὀμορφιές. Ὑπάρχει διάθεσις πρός γενικό πλιατσικολόγημα, κήρυγμα πρός ὀχλοκρατία καί τίποτε ἄλλο. Ἀφοῦ, λοιπόν, ἐσύ ὁ φοιτητής ἔχασες τά ἰδανικά σου καί ἐγώ ὡς Κράτος τά ἐπῆρα καί τά ἔκαμα κτῆμα μου καί ἐγώ ἔχω τώρα τούς πατριωτισμούς καί τούς ἐνθουσιασμούς καί τάς μεγάλας ἰδέας ὡς λάβαρόν μου, σοῦ λέγω ἁπλούστατα ὅτι δέν μέ συγκινοῦν αἱ ἐπαναστάσεις σου... καί δέν τάς συγχωρῶ... Φοιτητής εἶμαι ἐγώ. Καί ἐπειδή ὁ φοιτητής ἐπιτρέπεται ποῦ καί ποῦ νά τά σπάζη, θά τά σπάσω καί ἐγώ — καί σύ προσπάθησε νά μή παρουσιασθῆς στό δρόμο μου... ὡς φανάρι».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Ἔντονη ἀντιδικτατορική δράση Ταλαντεύσεις τοῦ Γεωργίου

Παρ' ὅλο ὅτι κατ' ἀρχήν δέχτηκε τή συνεργασία μέ τό ΚΚΕ ὁ Σοφούλης, ὁ ἴδιος κ' οἱ ἄλλοι πολιτικοί ἀρχηγοί στήν πράξη ἤ δίσταζαν νά προχωρήσουν ἤ καί τήν τορπίλλιζαν ὅπως δείχνει καί τό πρακτικό τῆς συμφωνίας τους γιά τό μελλοντικό καθεστώς πού τό ἔστειλαν στό βασιλιά τό **Μάη** (ἀπαγόρευση «τοῦ φασισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ», τῶν ἀπεργιῶν κ.λ.). Φυσικά ὅσα στελέχη τῶν ἀστικῶν κομμάτων συνέχιζαν τόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα, συνεργάζονταν μέ τούς κομμουνιστές εἴτε ἀπό πεποίθηση εἴτε γιατί ἦταν ἀναγκασμένα ἀπό τά πράγματα. Τά ἀστικά κόμματα δέν διέθεταν οὔτε τόσα ἀφοσιωμένα καί ἀποφασισμένα νά θυσιαστοῦν στόν ἀγώνα κατά τοῦ φασισμοῦ στελέχη καί μέλη, οὔτε μηχανισμό γιά παράνομη δουλειά.

Τά ἀστικά κόμματα εἶχαν ὅμως δυνατότητες σέ ἕνα ἄλλο τομέα, στό στρατιωτικό. Γιατί καί φίλους ἀξιωματικούς εἶχαν καί πεῖρα στούς συνδέσμους, παράνομους ἤ μισονόμιμους, καθώς καί στά κινήματα. Καί πρός τήν κατεύθυνση αὐτή ἔγιναν ὁρισμένες προσπάθειες ἀπό τίς πρῶτες μέρες τῆς δικτατορίας. Ἐκτός ἀπό τήν ἀπόπειρα κινήματος πού ἤδη ἀναφέραμε καί πού κατέληξε στή σύλληψη καί ἐκτόπιση τῶν πρωταγωνιστῶν της (Στ. Μερκούρη, Ρέππα κ.λ.), οἱ Ἀντ. Λιβιεράτος καί Γ. Καρτάλης, καθώς καί μετά τή σύλληψη τοῦ Π. Κανελλόπουλου, τά ἡγετικά στελέχη τοῦ κόμματός του, προσπαθοῦν νά συγκροτήσουν στρατιωτικές ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις. Σχετικά μέ τήν κίνηση τῶν κανελλοπουλι-

κῶν ἀξιωματικῶν, ὁ Σαράφης διηγεῖται τά παρακάτω:

«Μιά μέρα ὁ συνταγματάρχης μηχανικοῦ Σῦρρος Σπ. μ' εἶχε καλέσει στό σπίτι του γιά μπρίτζ. Ὅταν τελειώσαμε τό παιγνίδι μέ ρώτησε ἄν ἤθελα νά συναντηθῶ μέ δυό κυρίους πού ἦταν στήν ἐπιτροπή πού διηύθυνε τό κόμμα τοῦ Παν. Κανελλόπουλου πού ἦταν ἐξορία στήν Κύθνο. Δέν εἶχα ἀντίρρηση καί τήν ἡμέρα πού ὁρίσαμε συναντηθήκαμε στό σπίτι τοῦ κ. Χρηστίδου πού ἔμενε στήν ἴδια πολυκατοικία καί ἀνῆκε στό κόμμα Κανελλόπουλου. Κατά τή συνάντηση αὐτή μοῦ προτάθηκε ν' ἀναλάβω τό στρατιωτικό τομέα τοῦ κόμματος. Ἀπάντησα πώς ἀπ' ὅ,τι διάβασα στό ὑπόμνημα τοῦ Κανελλόπουλου πρός τό βασιλιά ἔχω τή γνώμη ὅτι τό κόμμα αὐτό κάμνει ἀγώνα κατά τῆς δικτατορίας Μεταξᾶ. Ἐγώ θεωρῶ ὑπεύθυνο τῆς δικτατορίας καί ὅλης τῆς κατάστασης τό βασιλιά καί νομίζω ὅτι ὁ ἀγώνας πρέπει νά ἔχει αὐτόν τόν ἀντικειμενικό σκοπό. Μοῦ ἀπάντησαν πώς βρίσκονται ἀκόμα στό στάδιο τοῦ ἀγώνα κατά τοῦ Μεταξᾶ καί δέν ἔχασαν κάθε ἐλπίδα νά πεισθεῖ ὁ βασιλιάς γιά τόν κακό δρόμο πού πῆραν τά πράγματα. Ὅταν πεισθοῦν ὅτι εἶναι μάταιη κάθε ἐλπίδα στό βασιλιά, τότε θά σκεφθοῦν νά ἐπεκτείνουν τόν ἀγώνα καί κατά τοῦ βασιλιᾶ. Ἀπάντησα πώς δέν μπορῶ ν' ἀναλάβω ὑπεύθυνη δουλειά σ' ἕνα κόμμα μέ τό ὁποῖο δέν ἔχω τίς ἴδιες ἐπιδιώξεις».

Μέ τούς ἀπόστρατους πλαστηρικούς ἀξιωματικούς εἶχε ἐπαφή ὁ Περ. Ἀργυρόπουλος ὁ ὁποῖος ἀνῆκε στήν Ἐπιτροπή Πρωτοβουλίας τῶν κομμάτων. Στό γραφεῖο τοῦ ἐμπόρου Μιχ. Κυριακοῦ στήν ὁδό Λυκαβηττοῦ συγκεντρώνονταν ἐπίσης οἱ ἀπόστρατοι ἀξιωματικοί Στ. Μπενάς, ὑποναύαρχος καί Τάκης Βίλος, ὑποπτέραρχος πού, σέ συνεννόηση μέ τά κόμματα, προσπαθοῦσαν νά δημιουργήσουν κίνηση μέσα στό στρατό. Ἐπαφές μέ τήν κίνηση τῶν ἀξιωματικῶν καί ὑπαξιωματικῶν εἶχαν ὁ καθηγητής Παπασπυρόπουλος (ΚΚΕ) καί ὁ Κ. Πυρομάγλου, πού ἔκανε γι' αὐτό τό σκοπό καί ταξίδια στίς ἐπαρχίες[1].

1. Ἀφήγηση Κομνηνοῦ Πυρομάγλου.

Ἀλλά ἡ σοβαρότερη ἀντιδικτατορική κίνηση στό στρατό ἦταν ἡ ὀργάνωση «Πρόμαχοι τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν», ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦταν ὁ ὑποστράτηγος Τσαγγαρίδης, διοικητής τῆς 12ης Μεραρχίας καί ὁ ὑποστράτηγος Ματάλας, ἐπιθεωρητής Πυροβολικοῦ καί ἡγετικά στελέχη οἱ συνταγματάρχες Κ. Δαβάκης καί Γερ. Αὐγερόπουλος. Ἡ κίνηση αὐτή εἶχε διακλαδώσεις σέ πολλές στρατιωτικές μονάδες καί στή Φρουρά Ἀθηνῶν.

Πάντως κατεύθυνση τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν δέν ἦταν ν' ἀνατρέψουν δυναμικά τή δικτατορία. Ἐξακολουθοῦσαν νά ἔχουν τήν ἐλπίδα ὅτι θά πείσουν τό Γεώργιο ν' ἀπολύσει τό Μεταξᾶ καί νά ἐπαναφέρει τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, ἔστω καί μέ τούς περιορισμούς πού καί οἱ ἴδιοι φαίνεται νά ἐπιθυμοῦσαν γιά νά ἀνακοπεῖ ἡ πρός τά ἀριστερά διαφοροποίηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν. (Οἱ ἴδιοι ἀντιλαμβάνονταν ὅτι ὁ Λαός εἶχε ἀπογοητευτεῖ ἀπό τά ἀστικά κόμματα ἐξαιτίας τῆς πολιτείας τους τά τελευταῖα χρόνια καί γιατί παράδοσαν τήν ἐξουσία στό Μεταξᾶ).

Οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί περιορίζονταν λοιπόν σέ διαβήματα πρός τό βασιλιά καί σέ ἔκδοση προκηρύξεων πού πίστευαν ὅτι τούς δημιουργοῦσαν καί περγαμηνές γιά τό μέλλον. Καμιά σοβαρότερη προσπάθεια δέν κατέβαλλαν. Καί ἄν ὑπῆρχε κάποια ὀργανωμένη ἀντιδικτατορική κίνηση ὀφειλόταν κυρίως στήν ἐπιμονή καί τή δραστηριότητα ὁρισμένων στελεχῶν τῶν ἀστικῶν κομμάτων καί μικρῶν ὁμάδων τῆς Ἀριστερᾶς, ἀλλά πρίν ἀπ' ὅλα, στήν ἀδιάκοπη πάλη τοῦ ΚΚΕ καί στίς προσπάθειές του γιά τή συγκρότηση τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου.

Κατά τή μετάβασή του στήν Κρήτη ὁ Σοφούλης εἶπε στούς ἐκπροσώπους τοῦ Ἑνιαίου Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου τοῦ νησιοῦ, πού τόν ἐπισκέφτηκαν καί τοῦ ζήτησαν νά ἡγηθεῖ τοῦ ἀγώνα γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας, ὅτι ὁ βασιλιάς θά διώξει τό Μεταξᾶ καί θά καλέσει τόν ἴδιο νά σχηματίσει κυβέρνηση.

Φαίνεται πώς ἐκείνη τήν ἐποχή καί ἀργότερα ὁ Γεώργιος δημιουργοῦσε τέτιες ἐλπίδες στούς πολιτικούς ἀρχηγούς. Ἐξάλλου καί οἱ Ἄγγλοι δέν ἔπαυσαν ποτέ νά ἔχουν κάποια ἐπα-

φή καί μέ ἀστικά κόμματα πού ἀντιπολιτεύονταν τή δικτατορία καί νά προσπαθοῦν νά ἐλέγχουν τό ἀντιδικτατορικό κίνημα. Ἐπίσης ὅμως φαίνεται πιθανό ὅτι ὁ Γεώργιος, ἀνησυχώντας γιά τίς ἀντιδράσεις τοῦ Λαοῦ καί τῶν κομμάτων κατά τῆς δικτατορίας, καθώς καί γιά τούς ὑπερβολικά φιλοχιτλερικούς προσανατολισμούς τῶν τεταρτοαυγουστιανῶν ἐπιτελῶν πού ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τίς ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι στήν Ἀγγλία, ἐξέταζε τό ἐνδεχόμενο ν' ἀντικαταστήσει τό Μεταξᾶ. Εἶναι γεγονός πάντως ὅτι διατηροῦσε κάποια ἐπαφή μέ τό Μιχαλακόπουλο πού ἦταν ἀφοσιωμένος στήν Ἀγγλία καί δέν εἶχε ἀντιδυναστικό παρελθόν. Σχετικά ὁ Σταμάτης Μερκούρης ἀφηγεῖται ὅτι πραγματικά τόν Ἀπρίλη τοῦ 1937 ὁ Γεώργιος διαφώνησε στήν ἐξωτερική πολιτική μέ τό Μεταξᾶ, πού ὑποστήριζε ὅτι ὁ Ἄξονας εἶναι ἰσχυρός καί γι' αὐτό ἡ Ἑλλάδα πρέπει νά μείνει οὐδέτερη, καί σκεφτόταν νά καλέσει τό Μιχαλακόπουλο νά σχηματίσει κυβέρνηση[1].

Ὁ Μιχαλακόπουλος, τό Φεβρουάριο τοῦ 1937, λίγες μέρες πρίν συνέλθει ἡ Βαλκανική Διάσκεψη, ἔστειλε στό βασιλιά ὑπόμνημα στό ὁποῖο ἐξέφραζε δυσπιστία γιά τίς ἱκανότητες τοῦ Μεταξᾶ νά χειριστεῖ τά ἑλληνικά συμφέροντα[2]. Ἡ χήρα Μιχαλακοπούλου ἀφηγεῖται ἀργότερα[3] ὅτι σέ μιά ξένη δημοσιογράφο πού εἶπε στό βασιλιά ὅτι «ὁ ἑλληνικός λαός δέν ἐφαίνετο νά θέλῃ τήν δικτατορίαν», ὁ Γεώργιος ἀπάντησε: «Μήν ἀνησυχῆτε. Ἔχω ἕνα πολύ γερό ἀτοῦ στά χέρια μου, τόν Μιχαλακόπουλο, καί ὅταν ἰδῶ πώς δέν πᾶμε καλά, τότε θά καλέσω τόν Μιχαλακόπουλο».

Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι πολλές γαλλικές καί ἀγγλικές ἐφημερίδες ἐκείνη τήν ἐποχή καταφέρονταν μέ δριμύτητα κατά τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἔτσι τό «Μάντζεστερ Γκάρντιαν» στίς 21 Μαΐου 1937 ἔγραφε:

1. Ἀπό τό ἀνέκδοτο βιβλίο τοῦ Σταμ. Μερκούρη «Σκόρπιες Ἀναμνήσεις».
2. Δ. Γατόπουλου: «Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος (1875—1938) — Ἡ βιογραφία καί τό ἔργον του» — Ἀθῆναι 1947 — Ἐκδοτικός Οἶκος Ἐλευθερουδάκης Α. Ε., σελ. 303—4.
3. Δ. Γατόπουλου: τό ἴδιο σελ. 309.

«Τίποτε δέν δύναται νά ὑπερβάλει τήν θρασύτητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ —ὁ ὁποῖος ἀναγράφεται στίς σφραγίδες ὅλων τῶν ἀποστελλομένων ἀπό τήν Ἑλλάδα ἐπιστολῶν— ὅτι ὁ Μεταξᾶς δημιουργεῖ τόν "Τρίτον Ἑλληνικόν Πολιτισμόν". Ὁ Μεταξᾶς εἶναι ἐντόνως ἀντιδημοτικός μεταξύ τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἡ Ἑλλάδα φορτώθηκε ἕνα δικτάτορα πού προσπαθεῖ νά κάμει τή διακυβέρνησή του ὄχι μόνο βαρειά ἀλλά καί γελοία». Στό ἴδιο πνεῦμα ἔγραφαν καί τό «Μόρνινγκ Πόστ» καί τό γαλλικό «Temps».

Φυσικά ἄλλες ἔγκυρες ἀγγλικές ἐφημερίδες, ὅπως οἱ «Τάϊμς», ἐξυμνοῦσαν τό ἔργο τοῦ δικτάτορα καί τή βασιλομεταξική δικτατορία.

Καί ὁρισμένα μέλη τῆς δυναστείας (ὁ πρίγκιπας Γεώργιος, ἡ σύζυγός του Γαλλίδα πριγκίπισσα Μαρία καί ὁ γιός του Πέτρος) ἦταν ἐναντίον τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ. Γι αὐτό ἡ κυβέρνηση τούς «παρεκάλεσε» νά ἐγκαταλείψουν τήν Ἑλλάδα. «Ἐπειδή εἶχε ριφθῆ ἡ ἰδέα —γράφει ὁ Πυρομάγλου—[1] νά σχηματίσῃ κυβέρνησιν ὁ πρῖγκιψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος, "παρεκλήθη" νά μή ἐπανέλθῃ εἰς τήν Ἑλλάδα». Καί ὁ Μιχαλακόπουλος στό ὑπόμνημά του τοῦ Νοεμβρίου 1937, μέ τό ὁποῖο θά ἀσχοληθοῦμε παρακάτω, ἀναφέρεται καθαρά στήν ἀντίθεση πρός τή δικτατορία τόσο ὁρισμένων κύκλων τοῦ Λονδίνου καί τοῦ Παρισιοῦ, ὅσο καί μελῶν τῆς δυναστείας.

Εἶναι πολύ φυσικό ὁ Γεώργιος νά μήν ἔμενε ἀνεπηρέαστος οὔτε ἀπό ὅλες αὐτές τίς ἀντιδράσεις στή δικτατορία οὔτε ἀπό τίς ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις τοῦ Λαοῦ πού τόν ἔκαναν νά φοβᾶται γιά τό ἴδιο τό μέλλον τῆς δυναστείας του. Καί εἶναι φανερό ὅτι ὑπῆρξε μιά ταλάντευσή του, κυρίως στό διάστημα ἄνοιξη - τέλη 1937. Τά ἀνάκτορα ἀνησυχοῦσαν ἰδιαίτερα γιά τό ὄργιο τῆς ρεμούλας τοῦ δημοσίου χρήματος πού εἶχαν ἐξαπολύσει οἱ παρακοιμώμενοι τοῦ δικτάτορα καί γιά τά αἴσχη τῆς μεταξικῆς ΕΟΝ. Καί αὐτό πάλι ὄχι γιά

1. Κομνηνοῦ Πυρομάγλου: «Ὁ Γεώργιος Καρτάλης καί ἡ ἐποχή του», Α' τόμος, σελ. 114.

ἠθικούς λόγους, ἀλλά γιατί ἀπό τή μιά φοβόνταν ὅτι ἡ δυναστεία ἐκτίθεται ἀνεπανόρθωτα καί ἀπό τήν ἄλλη ἔβλεπαν ὅτι ὁ Μεταξᾶς προσπαθοῦσε νά στεριώσει δικό του κομματικό κράτος ἀνεξάρτητο ἀπό τήν Αὐλή.

Τήν περίοδο αὐτή ὁ Γεώργιος βολιδοσκόπησε ἕναν ἀπό τούς ὑπουργούς τῆς δικτατορίας, τόν πιό μετριοπαθῆ, μά καί τόν πιό ἀφοσιωμένο στό βασιλιά, τό σημερινό πρόεδρο τοῦ ΕΕΣ κ. Γεωργακόπουλο, ἄν θά δεχόταν νά ἀντικαταστήσει τό Μεταξᾶ. Χαρακτηριστικό ἀπό αὐτή τήν ἄποψη εἶναι τό τηλεγράφημα πού ἔστειλε ὁ Γεώργιος στό δικτάτορα, γιά τήν πρώτη ἐπέτειο τῆς 4ης Αὐγούστου:

«Κέρκυρα 3-8-1937. Πρόεδρον Κυβερνήσεως Μεταξᾶν, Ἀθήνας. Ἀναμιμνησκόμενος σήμερον τόν μέγαν καί ἄμεσον κίνδυνον ὅστις πρό ἔτους ἠπείλει τήν φιλτάτην πατρίδα καί ὅστις ἠνάγκασεν εἰς λῆψιν τῶν ἐκτάκτων, ὡς δέ ἐλπίζω, προσωρινῶν μέτρων, δι' ὧν ἐδέησε νά ἀντιμετωπισθῆ, ἀπευθύνω ὑμῖν μετά βαθείας συγκινήσεως τάς ἐγκαρδίας μου εὐχαριστίας καί εἰλικρινῆ συγχαρητήρια διά τήν σύντονον καί ἐπιτυχῆ προσπάθειαν ἥν ἡ ὑπό τήν ὑμετέραν προεδρίαν κυβέρνησίς μου κατέβαλε πρός ἀποτροπήν ἀπειλήσαντος δυσεπανορθώτου κακοῦ. Εὔχομαι δέ ὅπως τό ἐπί τῆς ὑμετέρας πρωθυπουργίας συντελεσθέν γόνιμον ἔργον ἐπιτρέψη ταχέως τήν ἐν ὁμονοίᾳ σύμπραξιν πάντων ὑπέρ τῆς κοινῆς εὐημερίας. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄».

Χαρακτηριστικό ἐπίσης εἶναι ὅτι, στήν ἀπάντησή του, ὁ Μεταξᾶς ἔγραφε γιά τό «μόλις εἰς τήν ἀρχήν του ἀκόμη εὑρισκόμενον ἀνορθωτικόν ἔργον» τῆς δικτατορίας...[1].

Τελικά ὅμως, ὕστερα καί ἀπό τήν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ Μεταξᾶ σέ κάθε ἰδέα γιά ἀποκατάσταση, ἔστω καί, κατά τύπους, τῆς συνταγματικῆς ὁμαλότητας, ὁ Γεώργιος ἐγκατέλειψε κάθε δισταγμό καί ἐνέκρινε καί αὐτά τά τρομοκρατικά μέτρα κατά τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν. Ἐξάλλου φαίνεται ὅτι

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 266.

καί ἡ ἐπίσημη Ἀγγλία πού ἦταν ὁ κύριος ἐμπνευστής καί ὑποστηρικτής τῆς βασιλομεταξικῆς τυραννίας τόν ἐνθάρρυνε νά ἐμμείνει στή γραμμή τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς γράφει:

«...Ὅσον ἀφορᾶ τήν πολιτικήν Ἀγγλίαν ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι μᾶς ἔχει φερθεῖ εἰς πᾶσαν περίστασιν μετ' ἐξαιρετικῆς ἀγάπης καί συμπαθείας καί τοῦτο βλέπω καθ' ἡμέραν ἐμπρός μου εἰς πᾶσαν περίστασιν. Ὀφείλω νά εἴπω ὅτι προσωπικῶς ἀκόμη ὀφείλω χάριτας διά τήν εὐμένειαν ἥ ὁποία μοῦ ἐπεδείχθη»[1].

Πάντως οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί τήν ἄνοιξη καί τό καλοκαίρι τοῦ 1937 εἶχαν ἀκόμα τήν ἐλπίδα ὅτι θά πείσουν τό βασιλιά νά ἐπαναφέρει τόν κοινοβουλευτισμό. Αὐτή ἡ προσδοκία, καθώς καί ὁ φόβος τους ὅτι ἡ τυχόν ἀνατροπή τοῦ Μεταξᾶ ἀπό λαϊκή ἐξέγερση θά εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά ξεπεραστοῦν καί οἱ ἴδιοι καί νά βγοῦν στό προσκήνιο ἄλλες πιό ἀγωνιστικές καί ἄφθαρτες πολιτικές δυνάμεις καί νά μεγαλώσει ὁ ρόλος τῆς Ἀριστερᾶς στήν πολιτική ζωή, ἦταν οἱ κύριες αἰτίες τῆς διστακτικότητας πού ἔδειχναν οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί. Ὁπωσδήποτε τήν ἄνοιξη τοῦ 1937, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν πιό ἀγωνιστικῶν στελεχῶν καί ὀπαδῶν τῆς φιλελεύθερης δημοκρατικῆς παράταξης, ὁ Σοφούλης δέχεται νά γίνουν λαϊκές ἐκδηλώσεις μέ τή μορφή ὅμως παρουσιάσεων καί ὑπομνημάτων πρός τά Ἀνάκτορα. Σέ ἐπιστολή του πρός τόν ἀρχηγό τοῦ Ἐθνικοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Ι. Θεοτόκη μέ ἡμερομηνία 12 Ἀπριλίου, γράφει:

«Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων (Σ.Σ.: Ὁ Σοφούλης πίστευε ὅτι ὑπάρχει ψυχρότης μεταξύ Γεωργίου καί Μεταξᾶ) μία νομοταγής, ἀλλά σαφής λαϊκή δόνησις ὑπέρ τοῦ Συνταγματικοῦ Πολιτεύματος θά ὑπεβοήθει, νομίζω, τόν

1. Ἐπιστολή Μεταξᾶ πρός Σιμόπουλο, πρεσβευτή στό Λονδίνο. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 240.

Βασιλέα εἰς τήν προσπάθειαν χειραφετήσεώς του ἀπό τόν Μεταξᾶν καί θά ἀσκοῦσεν ἀποφασιστικήν ἐπιρροήν ἐπί τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς καταστάσεως».

Τήν ἐποχή αὐτή τά ἀστικά κόμματα συγκροτοῦν καί ὑποεπιτροπές γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα ἀπό τούς Κ. Ρέντη καί Θ. Τσάτσο (Φιλελευθέρους), Δ. Λόντο καί Παν. Χατζηπάνο (Λαϊκούς) καί Ἀντ. Λιβιεράτο (Ἐθνικό Λαϊκό). Παρ' ὅλο ὅτι γραμμή τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἦταν νά μή χρησιμοποιηθοῦν δυναμικές λύσεις, ὅπως ἤδη εἴπαμε, τά μέλη τῶν ἐπιτροπῶν δέν εἶχαν ἀποκλείσει κανένα μέσο καί βρίσκονταν ἀπό τούς πρώτους μῆνες τοῦ 1937 σέ ἐπαφή μέ στρατιωτικούς (ἀπόστρατους καί ἐν ἐνεργεία).

Ἀλλά οἱ ἐπιτροπές αὐτές δέν κατόρθωσαν νά δημιουργήσουν ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις στή βάση. Μιά προσπάθεια πού ἔκανε ὁ Δ. Λόντος νά ὀργανώσει «ἐπαναστατικούς πυρῆνες» ἀπέτυχε. Πολλά ἀπό τά ἄτομα πού χρησιμοποίησε καί θεωροῦσε ἐμπίστους του ἦταν ἄνθρωποι τοῦ Κοτζιᾶ, στόν ὁποῖο πρόδωσαν ὅλη τήν κίνηση. Ὁ Κοτζιᾶς εἰδοποίησε τό Μεταξᾶ καί τό Μανιαδάκη. Ὕστερα ἀπό λίγους μῆνες ἡ Ἀσφάλεια συνέλαβε τό Λόντο καί τόν ἐκτόπισε στόν Εὔδηλο τῆς Ἰκαριᾶς. Ἀντικαταστάτης του ὁρίστηκε ὁ Πέτρος Ράλλης.

Τό Μάη, οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί ἔστειλαν στό Γεώργιο τό πρακτικό τῆς συμφωνίας τους καί τό ὑπόμνημα κατά τῆς δικτατορίας γιά τό ὁποῖο μιλήσαμε παραπάνω. Ὁ Γεώργιος ἄφησε ἐλπίδες στούς πολιτικούς ἀρχηγούς, ἀλλά ταυτόχρονα ἔσπευσε νά εἰδοποιήσει τό Μεταξᾶ. Σχετικά μέ τά διαβήματα αὐτά ἡ ἀντιδικτατορική ἐφημερίδα «Παλιγγενεσία», πού τήν ἔβγαζε ὁ πρώην ὑπουργός καί ὑπαρχηγός τοῦ κόμματος τῶν Ἐλευθεροφρόνων (τοῦ Ι. Μεταξᾶ) Κ. Ἀγγελόπουλος[1],

1. Ὁ Κωνστ. Ἀγγελόπουλος (1856—1947), οἰκονομολόγος καί πολιτικός, ἦταν θεῖος τοῦ Θεοδ. Ἀγγελόπουλου, πολιτικοῦ συμβούλου τοῦ βασιλιᾶ. Παρ' ὅλο ὅτι ἦταν παλιός συνεργάτης καί φίλος τοῦ Ι. Μεταξᾶ, ὁ δικτάτορας διέταξε τήν μετάθεσή του. Πρόλαβε νά βγάλει μόνο ἕξη φύλλα τῆς «Παλλιγγενεσίας».

ἔγραφε στό πρῶτο φύλλο της τόν Αὔγουστο τοῦ 1937:

«Αἱ δηλώσεις αὐταί τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν... διεβιβάσθησαν διά Σεβαστοῦ Προσώπου, ἀπολαύοντος κοινῆς ἐκτιμήσεως, ἀλλά καί τῆς ἰδιαιτέρας καί ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως ὅστις ἐπί ὥραν ὁλόκληρον ἤκουσεν ἐξηγουμένην σαφῶς τήν ὅλην κατάστασιν. Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεύς ἐξέφρασε τήν χαράν του διά τήν συντελουμένην ἑνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος, τελικῶς δέ ἐβεβαίωσεν ὅτι μετά πολλῆς προσοχῆς ἤκουσεν ὅσα ἐλέχθησαν, ὅτι μελετᾶ τήν κατάστασιν καί ἐν δέοντι χρόνῳ θά δώση τήν προσήκουσαν λύσιν. Συνέβαινον ταῦτα τήν μεσημβρίαν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς. Ἔκτοτε παρῆλθον πέντε μῆνες. Τό διάστημα δέν ἐκρίθη, ὡς φαίνεται, ἐπαρκές ὅπως συμπληρωθῆ ἡ μελέτη...».

Τό καλοκαίρι τοῦ 1937 οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί κάνουν καινούργιο διάβημα στά Ἀνάκτορα. Τό διάβημα αὐτό πῆρε τήν μορφή «μυστικῆς» συνάντησης τῶν ἐκπροσώπων τῶν κομμάτων Πέτρου Ράλλη, Βασ. Σαγιᾶ, Ἀντ. Λιβιεράτου καί Γ. Παπανδρέου μέ τόν ἀρχηγό τοῦ πολιτικοῦ οἴκου τοῦ βασιλέως Θ. Ἀγγελόπουλο στό σπίτι τοῦ μουσουργοῦ Σκλάβου στό Καστρί. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κομμάτων ζήτησαν ἀπό τόν Ἀγγελόπουλο νά ἀσκήσει πίεση στό βασιλιά νά ἐπαναφέρει τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα. Ἀλλά καί τό διάβημα αὐτό εἶχε τά ἴδια ἀποτελέσματα μέ τά προηγούμενα.

Τό ΚΚΕ συνεχίζει τίς προσπάθειές του γιά τήν ὀργάνωση τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου, καθώς καί διαδηλώσεων καί ἀπεργιῶν. Στίς 13 Ἰουνίου 1937 ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή σέ ἀνοιχτό γράμμα της[1] πρός τίς διοικήσεις τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων, τῶν ὀργανώσεων καί τό Λαό καταγγέλλει «ὑπεύθυνα ὅτι ὁ ὑφυπουργός τῆς Ἀσφάλειας Μανιαδάκης προανάγγειλε σέ κύκλο ἐμπίστων του τή σύλληψη

1. «Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ὥς τό 1931», τόμος Α', παράρτημα σελ. 465.

ὅλων τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν καί μεγάλου ἀριθμοῦ πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν στελεχῶν», ὅτι ἑτοιμάζονται προκλήσεις κ.λ. Ἡ Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ μιλεῖ γιά προσπάθεια τοῦ Παπάγου καί ἄλλων «δυναμικῶν παραγόντων», νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τή γενική κατά τῆς μεταξικῆς δικτατορίας δυσφορία τοῦ λαοῦ καί τοῦ στρατοῦ, καί νά ἀντικαταστήσουν μέ πραξικόπημα τό Μεταξᾶ συνεχίζοντας καί οἱ ἴδιοι τή δικτατορία, καί καταγγέλλει ὅτι

«ὄργανα τῆς 'Ασφαλείας πυροβολοῦν, μέ τό παραμικρό, ἐναντίον ἀνυπόπτων πολιτῶν, τούς τραυματίζουν καί τούς δολοφονοῦν, ὅπως ἔγινε ἐπανειλημμένα τίς τελευταῖες μέρες στούς Ποδαράδες, στήν Καλλιθέα καί στή Νέα Σμύρνη,

καί προτείνει στά ἄλλα κόμματα καί τίς λαϊκές ὀργανώσεις:

«1) Μέ κοινό διάγγελμα (...) νά καταγγελθοῦν στό λαό οἱ μεγάλοι κίνδυνοι πού τόν ἀπειλοῦν ἐξ αἰτίας τῆς τυχοδιωκτικῆς καί ἐγκληματικῆς πολιτικῆς τῆς φασιστικῆς δικτατορίας στά ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά ζητήματα. Νά κληθεῖ ὁ λαός ν' ἀντιδράσει ἐνεργητικά (.....). 2) Νά συγκροτηθεῖ κοινή ἐπιτροπή μέ ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν κομμάτων καί τῶν λαϊκῶν ὀργανώσεων πού ἐπιδιώκουν τήν ἀναστήλωση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, μέ σκοπό νά συντονίσει τή δράση ὅλων τῶν κομμάτων καί νά συνενώσει ὅλες τίς ἀντιδικτατορικές δυνάμεις τοῦ λαοῦ καί τοῦ στρατοῦ στόν ἀγώνα κατά τῆς δικτατορίας».

Τέλος καλεῖ ὅλους τούς πολίτες νά δώσουν ὅλες τίς δυνάμεις τους γιά τή συγκρότηση τοῦ κοινοῦ Λαϊκοῦ 'Αντιδικτατορικοῦ Μετώπου, τούς στρατιῶτες καί ναῦτες, ὑπαξιωματικούς καί ἀξιωματικούς νά «παλαίψουν ἀδελφωμένα μέ τό λαό γιά ν' ἀποκατασταθεῖ ἡ λαϊκή κυριαρχία» καί ἐπικρίνει «μερικούς πολιτικούς ἀρχηγούς» γιά τήν «παθητικότητά τους» καί τήν «ἀρνητική στάση τους στή συγκρότηση τοῦ Λαϊκοῦ 'Αντιδικτατορικοῦ Μετώπου».

Τόν Αὔγουστο τοῦ 1937 συνῆλθε ἡ 4η 'Ολομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ. Στήν ἀπόφασή της διαπιστώνει ὅτι:

«Στό δωδεκάμηνο πού κυβερνᾶ τή χώρα ὁ ἀντιλαϊκός μοναρχοφασισμός ἔφερε στό λαό αὔξηση τῆς ἀκρίβειας τῆς ζωῆς κατά 30 - 40%, μεγάλωσε τή δυστυχία καί τή θνησιμότητα. Ἔβαλε πάνω ἀπό 2 δισεκατομμύρια καινούριους ἀντιλαϊκούς φόρους. Ἔκλεψε ἄλλα 1.650 ἑκατομμύρια ἀπό τά ταμιευτήρια καί τ' ἀσφαλιστικά ταμεῖα. 'Εφάρμοσε πολιτική πληθωρισμοῦ γιά ν' ἀντιμετωπίσει τή σπατάλη καί τίς λοβιτοῦρες του. Κατάστρεψε τά δημοκρατικά δικαιώματα καί τίς ἐλευθερίες τοῦ Λαοῦ. 'Απομόνωσε τή χώρα ἀπό τίς παλιές φιλίες της μέ τίς δημοκρατικές χῶρες καί τήν ξεπούλησε στό γερμανικό χιτλερισμό. Οἱ λοβιτοῦρες, οἱ προμήθειες, οἱ καταχρήσεις καί τό πλιάτσικο τοῦ δημοσίου ἦταν ἀπό τίς κυριότερες ἀπασχολήσεις τῆς λωποδυτικῆς συμμορίας τῶν ἐργολάβων καί τῶν μεσαζόντων (...) Πιστό καί ἀφοσιωμένο ὄργανο τῆς ντόπιας καί ξένης μεγαλοπλουτοκρατίας, ὁ μοναρχοφασισμός αὔξησε καταπληκτικά μέ τήν πολιτική του τά κέρδη τῶν βιομηχάνων, ἐφοπλιστῶν καί τραπεζιτῶν. Πλήρωσε στούς ξένους τοκογλύφους, αὐξημένο ποσοστό. 'Αποζημίωσε τούς τσιφλικάδες μέ ἑκατομμύρια. Χάρισε μέ τό κλῆριγκ καί τά δάνεια δισεκατομμύρια στό γερμανικό χιτλερισμό».

'Αφοῦ ἀναφέρεται στήν ἀντίθεση τοῦ «Λαοῦ, Στρατοῦ καί κομμάτων» κατά τοῦ μοναρχοφασισμοῦ, στίς φαγωμάρες τῶν φατριῶν τῆς δικτατορίας καί στίς ἀντιθέσεις βασιλιᾶ - Μεταξᾶ, καταγγέλλει τό Γεώργιο ὅτι

«ἔπαιζε καί ἐξακολουθεῖ νά παίζει ἄτιμο ἀντιλαϊκό παιγνίδι. Μέ σκοπό νά ματαιώσει τή συνένωση τῶν λαϊκῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων καί νά ἀδυνατίσει τόν ἀγώνα κατά τῆς δικτατορίας, πρᾶγμα πού βασικά τό πέτυχε ὥς τή στιγμή, ὑποσχέθηκε καί ὑπόσχεται στά κόμματα πώς θ' ἀποκαταστήσει τόν κοινοβουλευτισμό».

Συνεχίζοντας, ἀφοῦ ἐπικρίνει «τή διασπαστική πολιτική ἐκείνων τῶν κομμάτων πού ἐπανειλημμένα ὥς τώρα ἀρνήθηκαν νά πάρουν μέρος στή δημιουργία τοῦ Λαϊκοῦ 'Αν-

τιδικτατορικοῦ Μετώπου» καί τονίζει ὅτι τό ΚΚΕ ἐπιμένει σ' αὐτή τήν πολιτική «καί σέ συνεργασία μέ τό 'Αγροτικό Κόμμα καί τήν προοδευτική παράταξη τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων ὀργανώνει τό λαό στό Λαϊκό 'Αντιδικτατορικό Μέτωπο», θέτει τά συγκεκριμένα καθήκοντα γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἑνιαίου ἀγώνα στά ἐργοστάσια, στά χωριά, στίς συνοικίες, στό στρατό καί συνεχίζει:

«'Από τά πιό ἐπείγοντα καί ζωτικά ζητήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στήν τωρινή στιγμή εἶναι ἡ πάλη γιά τήν περιφρούρηση τῆς εἰρήνης ἐνάντια στήν ὑποδούλωση τῆς χώρας στό γερμανικό χιτλερισμό καί γιά τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία. 'Ο ἑλληνικός λαός σέ ἀδελφική συνεργασία μέ τούς ἄλλους, μπορεῖ νά διεξαγάγει ἀποτελεσματικόν ἀγώνα γιά τήν εἰρήνη καί τήν ἀνεξαρτησία τῆς 'Ελλάδας. 'Η θέση τῆς 'Ελλάδας μέσα στίς ὀξυνόμενες διεθνεῖς σχέσεις πρέπει νά εἶναι στό πλευρό τῶν δημοκρατικῶν χωρῶν πού, μέ ἐπικεφαλῆς τή συνεπέστερη - φιλειρηνική - ἀντιφασιστική δύναμη, τήν ἰσχυρή καί ἀκατανίκητη Ἕνωση τῶν Σοβιετικῶν Σοσιαλιστικῶν Δημοκρατιῶν, ἀγωνίζονται νά ματαιώσουν τό καταστρεπτικό ἔργο τῶν φασιστῶν ἐμπρηστῶν τοῦ πολέμου. (...) 'Η 'Ελλάδα ἀπειλεῖται νά κατακτηθεῖ ὁλοκληρωτικά ἀπό τό γερμανικό ἰμπεριαλισμό καί νά μετατραπεῖ σέ τέλεια ἀποικία του. Τό κυριότερο καθῆκον τῆς στιγμῆς γιά τούς λαούς πού θέλουν νά διατηρήσουν τήν ἀνεξαρτησία τους καί τήν ἐλευθερία τους εἶναι νά ἀναχαιτιστεῖ καί τσακιστεῖ ἡ προκλητική, ἰμπεριαλιστική ἐπιθετικότητα τῶν φασιστικῶν κυβερνήσεων».

'Η ἀπόφαση, ἀφοῦ ἀναφέρεται στόν ἡρωϊκό ἀγώνα τοῦ ἱσπανικοῦ λαοῦ, καταλήγει:

«Τό διώξιμο τοῦ Μεταξᾶ καί ἡ ἀποκατάσταση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας εἶναι ἡ πιό καλή ἐγγύηση γιά τήν ἀκεραιότητα καί τήν ἀνεξαρτησία τῆς 'Ελλάδας, κ' ἡ πιό σπουδαία συμβολή πού ὁ ἑλληνικός λαός μπορεῖ νά δώσει στόν ἀγώνα ὁλόκληρης τῆς προοδευτικῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας γιά

τήν εἰρήνη καί τή λευτεριά ἐνάντια στόν ἐξανδραποδισμό καί τή φασιστική σκλαβιά»[1].

Τό ταξίδι τοῦ Γεωργίου

Στίς 30 Σεπτεμβρίου ἀναγγέλθηκαν οἱ ἀρραβῶνες τοῦ διαδόχου Παύλου μέ τή Γερμανίδα «πριγκίπισσα» Φρειδερίκη, θυγατέρα τοῦ «δουκός τοῦ Μπρούνσβιγκ». Στίς 29 'Οκτωβρίου ὁ Γεώργιος ἔφυγε γιά τό Λονδίνο. Ἤθελε ἴσως νά καθησυχάσει τούς Ἄγγλους γιά τό γάμο τοῦ διαδόχου μέ μιά Γερμανίδα «πριγκίπισσα» μέλος τῆς χιτλερικῆς νεολαίας. Καί νά συζητήσει μαζί τους ὅλο τό πολιτικό πρόβλημα τῆς 'Ελλάδας. 'Ο Γεώργιος πέρασε ἀπό τή Ρώμη ὅπου εἶχε μακρά συνομιλία μέ τόν 'Ιταλό ὑπουργό 'Εξωτερικῶν καί ἀπό τήν Πίζα ὅπου συναντήθηκε μέ τόν Βίκτωρα 'Εμμανουήλ. Στή Βενετία ὁ Γεώργιος ἐπισκέφτηκε τό Μουσολίνι καί τοῦ ἐξέφρασε τή χαρά του γιατί ἡ ἐπίσκεψή του στή Ρώμη «συνέπεσε μέ τήν ἑορτήν τῆς φασιστικῆς ἐπετείου»[2]. Στό Παρίσι εἶχε συνομιλίες μέ τόν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας Λεμπρέν, τόν πρωθυπουργό Σωτάν, τόν ὑπουργό τῶν 'Εξωτερικῶν κ.λ. Στό Λονδίνο ὁ βασιλιάς παρέμεινε ἕνα μήνα καί εἶχε, ἀνάμεσα σέ ἄλλες, συνάντηση καί μέ τό βασιλιά τῆς Βουλγα-

1. Βλέπε «Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ἕως τό 1931» παράρτημα, σελ. 467 — 471, καί «Ριζοσπάστη» 12 Σεπτεμβρίου 1937. 'Εδῶ τό ΚΚΕ ξεκινᾶ ἀπό τή λαθεμένη ἄποψη ὅτι βασικά ἡ βασιλομεταξική δικτατορία εἶναι προσανατολισμένη ἐξωτερικά πρός τή χιτλερική Γερμανία. Στήν πραγματικότητα, παρά τίς συμπάθειες τοῦ Μεταξᾶ πρός τό χιτλερισμό καί τή Γερμανία καί παρά τίς ἐνέργειες τῆς 4ης Αὐγούστου πού ὑπέσκαπταν τήν 'Αντίσταση τοῦ Ἔθνους στά φασιστικά κράτη, βασικά ἡ δικτατορία ἦταν ἐξωτερικά προσανατολισμένη πρός τήν 'Αγγλία. Μὲ τό θέμα αὐτό θά ἀσχοληθοῦμε διεξοδικά στόν ἰδιαίτερο τόμο γιά τόν Πόλεμο τοῦ 1940 — 41 καί τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς 4ης Αὐγούστου.

2. Βλέπε κρυπτογραφικό τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτῆ τῆς 'Ελλάδας στή Ρώμη Πέτρου Μεταξᾶ πρός τόν δικτάτορα στό «'Ημερολόγιο», τόμος Δ', παράρτημα, σελ. 671—2.

ρίας Βόρι, μέ τόν όποιο συζήτησαν όλα τά θέματα τά σχετιζόμενα μέ τίς ἑλληνοβουλγαρικές σχέσεις. Ἡ συνομιλία «ἦτο λίαν ἐγκαρδία»[1]. Ὁ Γεώργιος εἶχε συνομιλίες μέ τόν Ἄγγλο πρωθυπουργό Νέβιλ Τσάμπερλαιν, τόν ὑπουργό Ἐξωτερικῶν Ἤντεν, τόν ὑφυπουργό Βάνσιταρτ κ.λ. Δέν εἶναι βέβαια γνωστό μέ λεπτομέρειες τό περιεχόμενο τῶν συνομιλιῶν. Ἀλλά ἀπό τά κρυπτογραφικά τηλεγραφήματα τοῦ τότε πρεσβευτῆ τῆς Ἑλλάδας στό Λονδίνο Σιμοπούλου, ἀπό τίς σημειώσεις τοῦ Μεταξᾶ στό «Ἡμερολόγιό» του καί ἀπό τό γεγονός ὅτι, μόλις ἐπέστρεψε ὁ βασιλιάς, πού οἱ Ἄγγλοι τόν θεωροῦσαν «ἐγγύησιν τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἀγγλίας εἰς τήν ἀνατολικήν λεκάνην τῆς Μεσογείου»[2], ὁ δικτάτορας ἄρχισε νά συλλαμβάνει πολιτικούς καί, ὕστερα ἀπό μερικές βδομάδες, ἐξαπόλυσε κύμα συλλήψεων τῶν ἀρχηγῶν τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων, ὁδηγούμαστε στό ἀσφαλές συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀγγλική κυβέρνηση ἐνθάρρυνε τό Γεώργιο νά συνεχίσει ὄχι μόνο τή δικτατορία, ἀλλά καί τήν ἀλληλεγγύη του μέ τόν παλιό γερμανόφιλο Ι. Μεταξᾶ.

Στίς 7 Νοεμβρίου, ἐνῶ ὁ Γεώργιος ἔφευγε ἀπό τό Παρίσι γιά τό Λονδίνο, ὁ Μεταξᾶς στήν Πάτρα, μέ λόγο πού ἐκφώνησε ἐκεῖ, ἔκανε ἐπίθεση ἐναντίον τῶν... «ξενικῶν ἐπεμβάσεων» στά ἐσωτερικά μας καί ὅσων ἐπιζητοῦν τέτιες ἐπεμβάσεις:

«Ὑπάρχουν καί τινες, πού πράγματι μετροῦνται εἰς τά δάκτυλα τῆς μιᾶς χειρός, πού ἀπηλπισμένοι νοσταλγοῦν ἐπεμβάσεις ξενικάς εἰς τά ἐσωτερικά μας πράγματα, μή εὑρίσκοντες ἄλλον τρόπον νά ἀνέλθουν ἐκ τοῦ βάθους πού εὑρίσκονται εἰς τήν ἐπιφάνειαν. Ἀλλά αὐτά παρῆλθον ἀνεπιστρεπτί πλέον. Καμμία ἐξωτερική δύναμις οὔτε ἀναμιγνύεται, οὔτε θά ἀναμιχθῇ ποτέ εἰς τά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀμέσως, οὔτε ἐμμέσως. Ἡ Ἑλλάς ἀποτελεῖ κράτος ἀπολύτως ἀνεξάρτητον, σήμερον δέ καλῶς διοικούμενον εἶναι καί παράγων ὑπολογίσιμος διά τήν τήρησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης. Ἄν δέ τυχόν ξένα πρόσωπα ἀνευθύνως καί ἀνεπισήμως ὑποβάλλωνται εἰς τόν κόπον νά ἀσχολοῦνται ἐρασιτεχνικῶς μέ τά ἐσωτερικά μας πράγματα, τά ξένα αὐτά πρόσωπα θά ἔκαμναν καλύτερα ἐάν ἠσχολοῦντο μέ τά ἐσωτερικά τῶν ἰδικῶν των χωρῶν, ἀφήνοντα ἡμᾶς τούς Ἕλληνας ἡσύχους, ὅπως ἄλλωστε καί μένομεν ἀπολύτως ἥσυχοι καί ἀδιάφοροι πρός τοιαύτας ξένας συμβουλάς. Διότι οἱ Ἕλληνες οὐδεμίαν ἔχομεν ἀνάγκην ξένων συμβουλῶν, οὔτε δεχόμεθα τοιαύτας διά νά κανονίσωμεν τά τοῦ οἴκου μας, ὅπως οὔτε καί ἡμεῖς δίδομεν συμβουλάς ἤ ὑποδείξεις εἰς τούς ξένους διά τά ἰδικά των ἐσωτερικά»[1].

1. Βλέπε «ἀπολύτως ἐμπιστευτικόν» τηλεγράφημα Σιμοπούλου στό ἴδιο, σελ. 674.

2. Βλέπε: «Γεώργιος Β'.—Ὑπό ὁμάδος Ἑλλήνων ἱστορικῶν, λογοτεχνῶν καί δημοσιογράφων.—Ἐπιμέλεια καί διεύθυνσις Διονυσίου Π. Καλογεροπούλου» — Ἀθῆναι 1949—Ἐκδότης Χαρ. Γ. Κορνάρος, σελίδα 180.

Στήν πραγματικότητα ὁ Μεταξᾶς — πού ἦταν ὁ πιό ἀναρμόδιος νά μιλεῖ κατά τῶν ξενικῶν ἐπεμβάσεων καί ἐξ αἰτίας τῆς φιλογερμανικῆς δραστηριότητάς του κατά τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ἀλλά κυρίως γιατί ἡ δικτατορία του ἦταν δημιούργημα τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία καί τή στήριζε — ἦταν βαθύτατα ἀνήσυχος γιά τό ταξίδι τοῦ Γεωργίου.

Γενικότερα, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τό «Ἡμερολόγιό» του, ὁ Μεταξᾶς ζοῦσε σέ συνεχῆ ἀγωνία γιατί εἶχε τή συναίσθηση ὅτι τό καθεστώς του στηριζόταν μόνο στή θέληση τῶν Ἄγγλων καί τοῦ Γεωργίου. Γι' αὐτό παρακολουθοῦσε ὄχι μόνο τόν τύπο τῶν δυτικῶν χωρῶν, ἀλλά καί τίς παραμικρότερες ἐκδηλώσεις τῶν Ἄγγλων καί Γάλλων ἐπισήμων, τίς σχετικές μέ τήν Ἑλλάδα καί τή δικτατορία. Παρακολουθοῦσε μέ ἀγωνία ἀκόμα καί τήν ἔκφραση τῶν προσώπων κατά

1. Βλέπε: «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως», τόμος Δ', σελ. 302 καί «Ἡμερολόγιο» Ι. Μεταξᾶ, Δ' τόμος, σελ. 287—288.

τίς συναντήσεις του μέ τόν Ἄγγλο πρέσβευτή καί τό βασιλιά Γεώργιο.[1].

Ἀλλά στό διάστημα αὐτό τῶν ταλαντεύσεων τοῦ Γεωργίου, ὁ Μεταξᾶς τρελλαίνεται ἀπό ἀγωνία. Στό «Ἡμερολόγιό» του, πού ἔχει σταματήσει νά γράφει ἀπό τίς 6 Ἰανουαρίου 1937, σημειώνει, στίς 9 Νοεμβρίου:

«Ἐσταμάτησα. Ἴσως ἔκαμα καλύτερα. Εἶναι πολλά πού δέν γράφονται. Μῆνες ἀγωνίας, ἀνησυχίας, ποτέ ἀναπαύσεως. Ζωή γεμάτη ἀπό κινδύνους. Οἱ ἄλλοι δέν τά εἶδαν οὔτε θά τά μάθουν ποτέ. Καί ποιός ξέρει ποιά θά εἶναι ἡ τύχη αὐτοῦ τοῦ σημειωματαρίου καί σέ τί χέρια θά μπορῆ νά περιπέση. Ἀλλά ἐγώ ξέρω ἀπό τί ἐπέρασα. Ὅλα τά ἔθαψα μέσα μου χάριν τῆς χώρας. Μίαν ἡμέραν ἴσως ἄλλοι πού κάτι ἀντελήφθησαν μπορεῖ νά τά εἰποῦν. — Ἀπό τώρα θά γράφω μόνο ὅ,τι χρονογραφικῶς πρέπει νά γραφῆ. — Χθές βράδυ ἐγύρισα ἀπό τήν Πελοπόννησον καί τάς Πάτρας. Ὁ λαός εἶναι μαζί μου. Ὁ Θεός βοηθός. Αὐτή τή στιγμή ὁ Νικολούδης μέ εἰδοποιεῖ ὅτι τό «Temps» τῶν Παρισίων εἰς ἄρθρον του θεωρεῖ τήν κατάστασιν τῆς 4ης Αὐγούστου ὡς προσωρινήν καί μεταβατικήν ἐκ νέου πρός κοινοβουλευτισμόν. Τό ἄρθρον δέν μοῦ φαίνεται ἁπλῶς δημοσιογραφικόν. Κάτι βαθύτερον πού ὑποπτεύω εἶναι ἀπό κάτω. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι καλή στιγμή ἦτο διά τόν λόγον μου τοῦ Δημαρχείου Πατρῶν. Αὔριο δημοσιεύεται καί ἤ θά τελειώση κάθε ραδιουργίαν ἤ θά ἀνοίξη κρίσιν»[2].

Δηλαδή, μέ τό λόγο τῶν Πατρῶν ὁ Μεταξᾶς ἔκανε καί μιά σφυγμομέτρηση τῶν διαθέσεων τοῦ Γεωργίου καί τῶν Ἄγγλων . Ἔρριχνε τό γάντι του.

Ταυτόχρονα μέ τή δημοσίευση τοῦ λόγου του ὁ Μεταξᾶς

1. Βλέπε: «Ἡμερολόγιο», Δ' τόμος, σελίδες 290, 291, 299, 306, 315, 321, 350, 353, 373, 374 κ.λ.π.

2. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ' σελ. 285.

ἔδινε ἐντολή στά φερέφωνα τῆς δικτατορίας νά «ἑρμηνεύσουν» τίς προειδοποιήσεις του.

Ἔτσι ἡ «Καθημερινή» τῆς 10ης Νοεμβρίου 1937 σέ πρῶτο της σχόλιο ἔγραφε:

«Ἐκτάκτου ἀληθῶς σημασίας ἡ προειδοποίησις, ἡ διδομένη ὑπό τοῦ κ. προέδρου τῆς Κυβερνήσεως πρός τούς οἱουσδήποτε ἐλπίζοντας ἤ διανοηθέντας — διότι ἡ φήμη ὑπάρχει ὅτι μέχρι τῆς ἐσχάτης αὐτῆς καταπτώσεως ὠλίσθησαν πράγματι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐφιλοδόξησαν νά κυβερνήσουν τόν τόπον — ὅτι θά ἦτο δυνατή μία οἱαδήποτε ἀνάμιξις εἰς τά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδος διά τήν μεταβολήν ἤ τήν ἀνακοπήν τῆς προσπαθείας, ἡ ὁποία ἤρχισε μέ τήν μεταβολήν τῆς 4ης Αὐγούστου».

Τέλος, ἡ ἐφημερίδα ζητοῦσε νά παραδοθοῦν

«εἰς τόν ἐμπτυσμόν τοῦ Πανελληνίου τά οἱαδήποτε πρόσωπα, τά ὁποῖα ἔφθαναν μέχρι πωρώσεως τοιαύτης, ὥστε νά ἐπιζητήσουν ὅ,τι δέν θά ἐπεζήτουν οἱ Ζουλού ἀπό τούς οἱουσδήποτε ξένους».

Τό γεγονός ὅτι δέν ὑπῆρξαν δυσμενεῖς ἀντιδράσεις ἀπό τά Ἀνάκτορα καί τούς Ἄγγλους γιά τό λόγο του τῶν Πατρῶν, ἔδωσε θάρρος στό δικτάτορα νά προχωρήσει.

Ὕστερα ἀπό μερικές μέρες ὁ Θ. Νικολούδης σέ ἄρθρο του διευκρίνισε ὅτι ὁ «προδότης», τόν ὁποῖο ὑπαινίσσονταν ὁ πρωθυπουργός καί οἱ διευθυνόμενες ἐφημερίδες, ἦταν ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος.

Οἱ σκέψεις καί ἡ ψυχολογία τοῦ Μεταξᾶ τίς μέρες ἐκεῖνες ἀποτυπώνονται στό «Ἡμερολόγιό» του. Στίς 10 Νοεμβρίου ἐκφράζει ἀκόμα ἀνησυχίες. Γράφει:

«Κακόηθες δημοσίευμα «Messagero». Ἐκεῖ ὑπάρχει λογοκρισία. Ἄρα; Συγκατατίθεται ἡ ἰταλική κυβέρνησις εἰς δημοσιεύματα ἐναντίον μου; Ἤ εἶναι παραδρομή; — Ἔχω μέσα μου ἀνησυχίας διά Παρίσι καί Λονδῖνον. Ἡ ἰδεολογία εἶναι ἐχθρική».

Τό βράδυ τῆς ἴδιας μέρας διευκρινίζει στό «Ἡμερολόγιό» του ποιό ἦταν τό κυριότερο γεγονός στό ὁποῖο ἀναφερόταν ὁ λόγος του τῶν Πατρῶν. Γράφει:

«Ὁ λόγος τοῦ Δημαρχείου Πατρῶν ἐστηρίζετο εἰς ἕνα γεγονός τό ὁποῖον ἔμαθα μίαν ἡμέραν πρό τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως. Δηλαδή ὁ Μιχαλακόπουλος εὑρισκόμενος εἰς τό Παρίσι ἐπεσκέφθη τόν Πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐκεῖ, τοῦ ἐξέθεσεν ὅτι ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος εἶναι οἰκτρά, ὅτι ἡ τυραννία εἶναι ἀφόρητος κτλ., καί τόν προέτρεψε νά τά ἀναφέρη εἰς τήν κυβέρνησίν του καί ὅτι αὐτός θεωρεῖ ἀναγκαίαν τήν ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ὅπως ἀπομακρυνθῶ τῆς ἐξουσίας. Ὁ Πρέσβυς τοῦ ἀπήντησεν ὅτι δέν εἶναι ἁρμόδιος νά ἀναφέρη ταῦτα εἰς τήν Κυβέρνησίν του καί ν' ἀποταθῆ εἰς τόν ἐν Ἀθήναις Πρέσβυν. Ἐκεῖ δέν ξεύρω τί δυσμενές εἶπεν ὁ Μιχαλακόπουλος διά τόν Waterlow. Ὁ ἐν Παρισίοις Πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἀνέφερεν ὅλα αὐτά εἰς τήν Κυβέρνησίν του καί αὕτη ἔκαμεν ἐγκύκλιον εἰς τούς Πρέσβεις της. Ἡ πληροφορία μου εἶναι ὅτι ἡ ἐγκύκλιος ἦτο ἀποδοκιμαστική τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ Μιχαλακοπούλου. Καί ὅτι ὁ Waterlow ἔκαμεν ἔκθεσιν εἰς τήν Κυβέρνησίν του. — Πάντως δέν εἶναι εὐχάριστα αὐτά. Καί γι' αὐτό πρέπει νά τά κόψω σύρριζα»[1].

1. «Ἡμερολόγιο», σελίδες 285—286.

Ὁ Γατόπουλος δίνει κάπως διαφορετική ἐκδοχή τῆς συνομιλίας Μιχαλακοπούλου - Ἄγγλου πρεσβευτῆ, στό Παρίσι, κατά ἀφήγηση τῆς χήρας Μιχαλακοπούλου:

«...ὁ Μιχαλακόπουλος, συνομιλῶν μέ ἐπισήμους προσωπικότητας μεθ' ὧν συνεδέετο, δέν ἀπέκρυπτεν ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός δέν ἤθελε τήν δικτατορικήν διοίκησιν, δέν ἠδύνατο ὅμως νά ἐκδηλωθῆ ἐλευθέρως, λόγῳ τῶν αὐστηρῶν δικτατορικῶν μέτρων διοικήσεως, ἡ ὁποία διά τῶν ὀργάνων της καί διά τῆς λογοκρισίας παρηκολούθει τήν κατάστασιν. Αὐτά ἐλέχθησαν τότε εἰς τόν ἐν Παρισίοις Ἄγγλον πρεσβευτήν, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπε: «Ἐν τούτοις ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς μας (ὁ Γουώτερλοου), δίδει ἐντελῶς διαφορετικάς πληροφορίας». Οἱ λόγοι ὅμως τοῦ Μιχαλακοπούλου τοῦ ἔκαμαν ἐντύπωσιν καί τούς ἀνέφερε δι' ἐκθέσεώς του πρός τό Φόρεϊν Ὄφις. Καί τό ἀγγλικόν ὑπουργεῖον τότε →

Πραγματικά, ὕστερα ἀπό τρεῖς μῆνες, καί ἀφοῦ πρωτύτερα εἶχε ἐξασφαλίσει τά νῶτα του ἀπό τό βασιλιά καί τούς Ἄγγλους, ὁ Μεταξᾶς... «ἔκοψε σύρριζα» τόν Μιχαλακόπουλο.

Παρ' ὅλο ὅτι στό μεταξύ ἀρχίζουν νά φτάνουν καλές γιά τό Μεταξᾶ εἰδήσεις ἀπό τό Λονδίνο, ὁ δικτάτορας ἐξακολουθεῖ νά ἀγωνιᾶ γιά τίς ἐκεῖ συνομιλίες τοῦ Γεωργίου. Ἔτσι, στίς 12 Νοεμβρίου, γράφει στό «Ἡμερολόγιό» του:

«Ἀπό τόν Σιμόπουλον εἶχα τηλεγραφήματα τοῦ Βασιλέως. Τό ἐνδεικτικόν ἀπό αὐτά εἶναι ἡ περικοπή κατά τήν ὁποίαν ὁ Πρωθυπουργός Τσάμπερλαιν, εἰς τήν συνομιλίαν του ἀπέδωκεν εἰς τόν Βασιλέα πᾶν ὅ,τι ἐγένετο εἰς τήν Ἑλλάδα καί τήν καταπληκτικήν διαφοράν πρός τήν πρόοδον. Πάντως ὡμολόγησε τήν πρόοδον».

Καί ὕστερα ἀπό λίγες μέρες γράφει:

«Συνεχῆ τηλεγραφήματα Βασιλέως. — Ὁμιλία μετά Vansitart καί Eden. Δέν ἐξετάζουν τά ἐσωτερικά μας.

→ διεβίβασεν πρός τόν ἐν Ἀθήναις Ἄγγλον πρεσβευτήν ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἐν Παρισίοις Βρεταννοῦ πρέσβεως, μά ἀποκρύπτων τήν ἔκπληξίν του πῶς, ἐνῶ αὐτός ἔγραφεν ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός ἦτο εὐχαριστημένος, ἠκούοντο τοιαῦτα παράπονα παρά σοβαροῦ πολιτικοῦ προσώπου, ὅπως ὁ Μιχαλακόπουλος, καί ἐπί τοῦ ὁποίου ἡ βρεταννική κυβέρνησις εἶχεν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην καί πεποίθησιν. Ὁ Γουώτερλοου ὅμως παρά τά διπλωματικά ἔθιμα δέν ἐκράτησε τάς πληροφορίας αὐτάς διά τόν ἑαυτόν του καί μόνον πρός ἐνημέρωσίν του, ἀλλά τάς ἀνεκοίνωσεν εἰς τόν πρωθυπουργόν Μεταξᾶν. Τότε, μία ἀθηναϊκή ἐφημερίς κυβερνητική ἔγραψε κύριον ἄρθρον ἐναντίον τοῦ Μιχαλακοπούλου. «Καί τότε — προσθέτει ἡ κ. Μιχαλακοπούλου — παρουσιάσθη τό θλιβερόν θέαμα: ἄνθρωποι καθεστῶτος, μή προερχομένου ἐκ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, νά στραφοῦν κατά πολιτικοῦ ἀνδρός ἀναλώσαντος ὅλον του τόν βίον εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος».

Δ. Γατοπούλου, «Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος», σελ. 309.

'Ανομολογοῦν τήν πρόοδον. 'Εκφράζονται καλῶς περί τῆς Κυβερνήσεως. Μεταβολή ὕφους Σιμοπούλου ἐπί τό ἐγκαρδιώτερον. Αὔξησις ἀποδοχῶν ἀξιωματικῶν. 'Ικανοποίησις καί εὐχαριστίαι Βασιλέως. (.....) "Αφιξις Καβασιάδη ἐξ 'Αγγλίας καί εἰδήσεις του πολύ καλαί περί τῆς ἐντυπώσεως διά Κυβέρνησιν εἰς ἀγγλικούς κύκλους. Διαδόσεις διαρκῶς φθίνουσαι. Λίβελλοι ἀνώνυμοι. Φιλική 'Εταιρία. Παλιγγενεσία Κ. 'Αγγελοπούλου καί λίβελλοί του. "Ολα στέλλονται εἰς διαφόρους ἀξιωματικούς. Φαίνεται ἄνευ τινός ἀποτελέσματος. 'Ανάμιξις Διαδόχου δι' ἐκλογήν ἀεροπλάνου. Συμμετέχει ΑΣΕΑ. Συζήτησις 7 ὡρῶν. 'Εξονυχισμός. Πείθεται. 'Ανάμιξις "Αγγλων, στρατιωτικοῦ ἀεροπορικοῦ ἀκολούθου Barlet. "Ολοι των λέγουν ψέματα καί συκοφαντοῦν. Λίβελλοι καί περί τούτου. Πόθεν προέρχονται;»[1].

'Αλλά ἐπιτέλους ὁ βασιλιάς ἐπιστρέφει. Καί ὁ δικτάτορας βγάζει στεναγμό ἀνακουφίσεως, παίρνει θάρρος καί ἀρχίζει νά κτυπᾶ τούς ἀντιπάλους του:

«'Επάνοδος Βασιλέως. "Ολα ἐν τάξει. 'Απογοήτευσις ὅλων ὅσοι ἐπερίμεναν κυβερνητικήν κρίσιν. 'Απομάκρυνσις τοῦ Κ. 'Αγγελοπούλου εἰς Ζάκυνθον. "Επρεπε νά τελειώση αὐτή ἡ ἱστορία καί νά κτυπηθῆ ἡ θρασύτης»[2].

'Από δῶ καί πέρα δέ θά σταματήσουν φυσικά οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στό βασιλιά καί τό δικτάτορα, κυρίως γιά τό ποιός θά ἐλέγχει τήν κατάσταση, ἀλλά ἡ ἀλληλεγγύη τους ὅσον ἀφορᾶ τήν τυραννική διακυβέρνηση θά ἀρχίσει πάλι νά μεγαλώνει.

Τό ὑπόμνημα Μιχαλακοπούλου

'Ο Μιχαλακόπουλος, ὁ ὁποῖος τό φθινόπωρο τοῦ 1937

1. «'Ημερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 289.
2. Τό ἴδιο, σελ. 290.

εἶχε ἐπίσης ταξιδέψει στίς εὐρωπαϊκές πρωτεύουσες, ἔστειλε στίς 21 Νοεμβρίου μακρό ὑπόμνημα γιά τό βασιλιά, μέ μορφή ἐπιστολῆς πρός τόν τότε διευθυντή τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τῶν 'Ανακτόρων καθηγητή Θ. 'Αγγελόπουλο. Στήν ἀρχή τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Μιχαλακόπουλος ἀναφέρεται στίς συνομιλίες του στό Παρίσι.

«"Οταν ἔφθασα ἐκεῖ, γράφει, εὗρῆκα ἥκιστα εὐχαρίστους διά τήν 'Ελλάδα ἐντυπώσεις εἰς τούς ἰθύνοντας πολιτικούς κύκλους καί εἴς τινας διαπρεπεῖς δημοσιογράφους, ὧν ἡ γνώμη βαρύνει οὐσιωδῶς ἐπί τῶν σκέψεων τῶν Γάλλων πολιτικῶν ἡγετῶν. Γάλλοι πολιτικοί ἐπισκεφθέντες τήν 'Ελλάδα εἶχαν ἐκθέσει εἰς τό Γαλλικόν 'Υπουργικόν Συμβούλιον ὅτι ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεύς τούς εἶχε διαβεβαιώσει ὅτι «La Grèce n' est pas dans l' orbite de l' Allemagne»[1].

»Δέν σᾶς ἀποκρύπτω ὅτι δέν ἦσαν ἥσυχοι ἕνεκα τῆς δικτατορικῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας. Αἱ πρόσφατοι κατά τόν παγκόσμιον πόλεμον διχοστασίαι καί ἀμφιταλαντεύσεις τῆς 'Ελλάδος, ἡ μεγίστη δυσπιστία, τήν ὁποίαν τρέφουν πρός τόν νῦν Πρωθυπουργόν, λόγω τῆς γνωστῆς ἀντιαντατικῆς στάσεώς του κατά τήν διάρκειαν τοῦ μεγάλου πολέμου, ἀκόμα καί ἡ μορφή τοῦ καθεστῶτος, ὅλως ἀντιθέτου πρός τάς λαοκρατικάς ἀντιλήψεις τῆς Γαλλίας καί τῆς 'Αγγλίας, ἄφησαν εἰς τό πνεῦμα τῶν συνομιλητῶν μου, ἐπισήμων Γάλλων καί "Αγγλων, ἀόριστόν τι αἴσθημα δυσπιστίας ὡς πρός τήν ἀληθῆ κατεύθυνσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς 'Ελλάδος. 'Η δυσπιστία ἄλλωστε αὐτή, τρεφομένη κυρίως ἀπό τό παρελθόν τοῦ κ. Μεταξᾶ, εἶχε σαφέστατα καί ἀνεπιφυλάκτως ἐκδηλωθῆ εἰς ἄρθρα σοβαρά γαλλικῶν καί ἀγγλικῶν ἐφημερίδων. 'Εκ καθήκοντος πρός τήν πατρίδα μου, πρός τόν Βασιλέα καί πρός τήν ἀλήθειαν διεκήρυξα ἐντόνως καί μέ τόν κατηγορηματικώτερον τρόπον εἰς πάντας τούς συνομιλητάς μου ὅτι ἀπόλυτος κύριος τῆς καταστάσεως

1. 'Η 'Ελλάδα δέν εἶναι στήν τροχιά τῆς Γερμανίας. (Γαλλικά στό κείμενο).

εἶναι μόνον ὁ Βασιλεύς, ὅτι ὁ κ. Μεταξᾶς οὐδαμῶς δύναται, ἐάν συμβοῦν περιπλοκαί διεθνῶς, νά χαράξη πολιτικήν ἀντίθετον πρός τήν γνώμην τοῦ Βασιλέως, καί ὅτι ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου δισταγμοῦ δύναμαι νά βεβαιώσω ὅτι πράγματι ὁ Βασιλεύς δέν ἔχει τό παράπαν συνάψει οἱονδήποτε πολιτικόν δεσμόν πρός τήν Γερμανίαν. Ἐάν ἀνεγνώσατε ἐφημερίδας γαλλικάς (ἀπό τάς μή πληρωνομένας, ὅπως λ.χ. ἡ «Echo de Paris», ἧς αἱ σχέσεις μετά τοῦ Γαλλικοῦ Ἐπιτελείου εἶναι γνωσταί, ὅπως ἡ «Populaire», τό ἡμιεπίσημον ὄργανον τοῦ πλειονοψηφήσαντος σοσιαλιστικοῦ κόμματος), θά εἴδατε βεβαίως, ἀξιότιμε φίλε, ὅτι πολύ προτοῦ ἐγώ φθάσω εἰς Παρισίους, διαπρεπεῖς δημοσιογράφοι ἔψαλλον, κατά τό δή λεγόμενον, «τόν ἀναβαλλόμενον» κατά τοῦ κ. Μεταξᾶ, γράφοντες ἀνεπιφυλάκτως ὅτι τόν θεωροῦν γερμανόφιλον καί ἐπανειλημμένως ὑπενθυμίζοντες τήν ὀλεθρίαν δρᾶσιν τοῦ κ. Μεταξᾶ κατά τά ἔτη τοῦ μεγάλου πολέμου. Τίς πταίει, ἐάν δέν εἶναι εὔκολον νά λησμονηθῇ ἡ κατά τό παρελθόν δρᾶσις ἑκάστου; Οἱ Ἕλληνες εἴμεθα εὐεπίφοροι εἰς λήθην, οἱ Γάλλοι ὅμως ὄχι. Πρόσωπον κατέχον ἐξαίρετον θέσιν εἰς τούς κοινωνικούς καί πολιτικούς κύκλους τῶν Παρισίων, ἐκ τῶν προσωπικῶν δέ στενωτάτων φίλων τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως, πρόσωπον τοῦ ὁποίου τό ὄνομα δέν θέλω νά γράψω, δύναμαι ὅμως νά σᾶς τό ἐμπιστευθῶ ὅταν συναντηθῶμεν, μοί ἀφηγήθη τά ἑξῆς: Ἐκδίδεται ἐν Παρισίοις τῇ ὑποστηρίξει τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἡ «Revue d' histoire diplomatique». Τά ἄρθρα αὐτῆς γράφουν διακεκριμένα πρόσωπα, εἰς τά ὁποῖα τό Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἐμπιστεύεται τήν ἀναδίφησιν τῶν διπλωματικῶν ἀρχείων. Εἰς τό 1ον καί 2ον τεῦχος τοῦ ἔτους 1937 γράφεται ἡ ἱστορία τῆς εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τόν μέγαν πόλεμον. Ὁ ἐρευνῶν τά ἀρχεῖα ἀπετάθη πρός τόν Ἕλληνα συνομιλητήν μου καί τοῦ εἶπεν, ὅτι ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ Quai d' Orsay, τῶν σχετιζομένων μέ τήν περίοδον 1914 - 1917, προκύπτει ὅτι κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην ἕνας ἀξιωματικός ὀνόματι Μεταξᾶς ἐξήσκησεν ὀλεθρίαν ἐπιρροήν ἐπί τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων, διοργανώσας εἰς στίφη τούς ἐπιστράτους καί προπαρασκευάσας τόν φόνον τῶν Γάλλων ναυτῶν εἰς τό Ζάππειον: «Est-ce qu' il est parent du Président du Conseil actuel?»

Καί ἔμεινε κατάπληκτος, ὅταν ὁ Ἕλλην συνομιλητής ἔδωκε τήν ἀπάντησιν «C' est lui même»[1].

»Αἱ διάφοροι ἀστοχίαι περί τήν διαχείρισιν τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς, τά ταξίδια προσώπων συνδεομένων διά φιλίας καί διά συγγενείας ἀκόμη στενωτάτης μέ τόν κ. Μεταξᾶν εἰς Γερμανίαν, ἐπί σκοπῷ στρατιωτικῶν προμηθειῶν, ἐσχολιάζοντο εἰς τάς γαλλικάς ἐφημερίδας μέ δυσμενέστατα καί πικρότατα σχόλια πολύ προτοῦ ὁ ὑποφαινόμενος ἀφιχθῇ ἐκεῖ. Δέν πρέπει ἄλλωστε νά λησμονῇ τις ὅτι ὑπάρχουν ἐν Παρισίοις Ἕλληνες καί μεταξύ αὐτῶν μάλιστα πρόσωπα συνδεόμενα μέ τόν Βασιλέα, μισοῦντα τήν δικτατορίαν, ἀλλά καί προσωπικῶς τόν δικτάτορα[2]. Εἶναι φυσικόν ὅτι μεταδίδουν τά αἰσθήματά των εἰς Γάλλους δημοσιογράφους καί πολιτικούς.

»Μετά τήν συνδιάσκεψιν τῆς Nyon[3] καί τάς ἐπιφυλάξεις, ἅς τήν τελευταίαν στιγμήν ἔκαμεν ἡ Ἑλλάς, ἐν Ἀγγλία ἐσχολιάσθη δριμέως ἡ στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Καί παρηλλήλισαν μάλιστα αὐτήν πρός τήν ἐπαμφοτερίζουσαν στάσιν τῆς Ἑλλάδος κατά τό 1915 - 1917, ἀπεδίδοντο δ' εἰς ἐπιρροήν τοῦ κ. Μεταξᾶ παρά τῷ Στέμματι τά τότε γενόμενα. Ἐπισυνάπτω ἀντίγραφον σχετικοῦ ἀρθριδίου τῆς «Star» ἀπογευματινῆς ἐφημερίδος τοῦ Λονδίνου, ἐχούσης πολύ μεγάλην κυκλοφορίαν. Γνωρίζετε δέ βεβαίως ποσάκις τό «Manchester Guardian»[4] κατεσχέθη ἐνταῦθα, διότι περιεῖχεν ἄρθρα δυσμενῆ διά τήν Κυβέρνησιν».

1. «Εἶναι συγγενής τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ;». «Εἶναι ὁ ἴδιος».

2. Ὁ Μιχαλακόπουλος ὑπαινίσσεται, προφανῶς, ἐδῶ τόν πρίγκιπα Γεώργιο, τή σύζυγο καί τό γιό του Πέτρο.

3. Ὁ Μιχαλακόπουλος ἀναφέρεται ἐδῶ στή συνδιάσκεψη γιά ζητήματα τῆς Μεσογείου πού ἔγινε τό Σεπτέμβριο τοῦ 1937 στή μικρή αὐτή ἐλβετική πόλη.

4. Οἱ δυό μεγάλες φιλελεύθερες (προσκείμενες στό φιλελεύ- →

Συνεχίζοντας ὁ Μιχαλακόπουλος ἀνέφερε ὅτι στούς ἐπισήμους Γάλλους πού «διηρωτῶντο τί ἠδύναντο νά πράξουν», ἀπάντησε ὅτι δέν ἔχουν δικαίωμα νά ἐπέμβουν στά ἐσωτερικά μας καί ὅτι τά δικαιώματα πού διεκδικοῦσαν ὡς «προστάτιδες δυνάμεις» τά ἐκχώρησαν μέ τή συνθήκη τῶν Σεβρῶν στήν ΚΤΕ.

«Καί τότε ἔγινεν ἡ φυσικωτάτη σκέψις, ὅτι μόνον φιλικάς συμβουλάς πρός τήν Α.Μ. τόν Βασιλέα θά ἠδύναντο νά ἀπευθύνωσι, ἐφ' ὅσον ἐνόμιζον ὅτι τό συμφέρον τῆς Ἑλλάδος ἀπό ἀπόψεως διεθνῶν σχέσεων δέν ἐξυπηρετεῖται διά τῆς παρούσης κυβερνήσεως, πρός ἥν δυσπιστοῦν. Τοιαύτας φιλικάς συμβουλάς πολλάκις ἔδωκαν καί ἄλλοτε καί κατά τά ἔτη 1935 - 1936 Γάλλοι καί Ἄγγλοι, καθ' ἅ προκύπτει ἐξ ἐπισήμων πρακτικῶν τῶν συζητήσεων τῆς ἀγγλικῆς Βουλῆς.

»Ἀγράμματοί τινες καί ἠλίθιοι διέδωσαν ἐνταῦθα ὅτι τάχα ἐγώ μέν συνέστησα ἐπέμβασιν, οἱ δέ Γάλλοι μοί ὑπέμνησαν τήν συνθήκην τῶν Σεβρῶν. (...). Αὐτά τά ἐν Παρισίοις. Διεστράφησαν δέ διά τοῦ ἐν Πάτραις λόγου τοῦ κ. Μεταξᾶ καί δι' ἄρθρων γραφέντων ἀπό ὑπουργούς! Μοί ἐδόθη ὁ λίαν τιμητικός ἐν Ἑλλάδι τίτλος τοῦ «προδότου». Ἐχάρην ἰδιαιτέρως συγκαταλεχθείς εἰς τό πάνθεον τῶν μεγάλων «προδοτῶν» τῆς Ἑλλάδος. Πῶς νά χαρακτηρίση τίς τήν ἐπίθεσιν διά τοῦ τύπου ὅταν δεσμεύεται ἡ ἀπάντησις; Διατί δέν εἰσάγομαι εἰς δίκην ἐγώ ὁ «προδότης» ἀπό τούς «Patriotards»[2]; Θά ἤμην ὁ ἔσχατος τῶν ἀνθρώπων ἐάν ἐδεχόμην νά εὐνουχίσω ἐμαυτόν πολιτικῶς μετά τριακονταετεῖς σχεδόν πολιτικούς ἀγῶνας καί θυσίας, ὑλικάς καί ψυχικάς, καί νά ἀποφύγω πᾶσαν πολιτικήν συζήτησιν μέ διαπρεπεῖς φίλους μου Γάλλους πολιτικούς. Θά ἤμην ὑποκριτής

⟶

θερο κόμμα τῆς Ἀγγλίας) ἐφημερίδες, τό «Μάντσεστερ Γκουάρντιαν» καί τό «Νιούς Κρόνικλ» ἔκαναν κυρίως τήν ἐπίθεση κατά τοῦ Μεταξᾶ.

2. «Ὑπερπατριῶτες».

καί εὐαπόδεικτος ψεύτης, ἐάν ἀνελάμβανα συνηγορίαν ὑπέρ τοῦ κ. Μεταξᾶ. Θά κατεσπίλωνα πολιτικόν βίον θαρραλέον καί ἀκηλίδωτον. Αἱ ἀπειλαί τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος μέ ἀφήνουν ἀσυγκίνητον, ὅπως μέ ἀφῆκαν ἄλλοτε ἄλλαι ἀπειλαί (τοῦ κ. Παγκάλου καί αἱ διώξεις κατά τά ἔτη 1925 - 1926)».

Ἀφοῦ ὑπογράμμιζε ὅτι δέν κινεῖται ἀπό λόγους προσωπικῆς φιλοδοξίας, ὁ Μιχαλακόπουλος κατέληγε:

«Λυποῦμαι ἐν τούτοις διότι ἐπανελθών εὗρον πολύ ἐξωγκωμένην τήν δυσφορίαν τοῦ λαοῦ. Οὔτε τά ἐκβεβιασμένα ἄρθρα οὔτε αἱ δι' ἀπειλῶν συγκεντρώσεις πρέπει νά ἀπατοῦν. Καί ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μέ κάμνει νά φοβοῦμαι πολλάς συμφοράς. Οὐδείς δύναται νά γνωρίζη τί θά ἐπισυμβῆ, ὅταν ἡ δυσφορία ἐκσπάση. Θά εἶμαι ὁ εὐτυχέστερος τῶν Ἑλλήνων ἐάν οἱ φόβοι μου διαψευσθοῦν.

»Ἡ παροῦσα μου ἔχει χαρακτῆρα καθαρῶς ἐμπιστευτικόν, ἀλλά εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεύς καί ἡ Α.Υ. ὁ Ἀντιβασιλεύς[1] δύνανται νά λάβουν γνῶσιν».

Παραθέσαμε ὁλόκληρη σχεδόν τήν ἐπιστολή - ὑπόμνημα τοῦ Μιχαλακόπουλου καί γιατί ἔχει ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες καί κρίσεις, ἀλλά καί γιατί ἀποτέλεσε τόν πρόλογο γιά τή σύλληψη, τήν ἐκτόπιση καί τήν ἐξόντωση τοῦ παλαιοῦ συντηρητικοῦ δημοκρατικοῦ πολιτικοῦ. Οἱ σχέσεις τοῦ Μιχαλακόπουλου μέ τά Ἀνάκτορα καί τούς Ἀγγλογάλλους, τό κῦρος καί ἡ δράση του τόν ἔκαναν ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνο, ὑποψήφιο διάδοχο τοῦ Μεταξᾶ, πρωθυπουργό

1. Στίς 15 Ὀκτωβρίου εἶχε δημοσιευθεῖ στήν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» νόμος πού καθόριζε ὅτι κατά τήν ἀπουσία τοῦ βασιλιᾶ στό ἐξωτερικό, τήν ἀντιβασιλεία θά ἀσκοῦσε ὁ διάδοχος Παῦλος.

2. Δ. Γατόπουλου, στό ἴδιο, σελ. 304, 307.

μιᾶς μεταβατικῆς κυβέρνησης πού θά ἐπανέφερε τή χώρα σέ μιά σχετική ὁμαλότητα. Γι' αὐτό καί ὁ δικτάτορας βιάστηκε νά τόν κατασυκοφαντήσει καί ὕστερα νά τόν ἐξοντώσει. Τό γεγονός ὅτι ὁ Γεώργιος ἐπέτρεψε τή σύλληψη καί τοῦ Μιχαλακόπουλου σημαίνει ὅτι ἦταν ἀπόλυτα σύμφωνος μέ τή συνέχιση τῆς δικτατορίας καί μάλιστα ἀπό τόν ἴδιο τό Μεταξᾶ. Καί σ' αὐτό τό δρόμο δέν ἦταν δυνατό νά προχωροῦσε χωρίς τήν ἔγκριση τῆς ἐπίσημης 'Αγγλίας[1]. Οἱ διαμαρτυρίες καί οἱ ἀντιρρήσεις ὁρισμένων πολιτικῶν παραγόντων τοῦ Λονδίνου καί τοῦ Παρισιοῦ κατά τῆς δικτατορίας καί οἱ ὑποψίες τους γιά τούς ἐξωτερικούς προσανατολισμούς τοῦ Μεταξᾶ δέν ἔκαναν τήν ἀγγλική κυβέρνηση ν' ἀλλάξει πολιτική στήν Ἑλλάδα. Βρισκόταν ἐξάλλου τότε στήν πορεία πρός τό Μόναχο (ἡ προδοτική συμφωνία πού ἄνοιξε στό Χίτλερ τίς πύλες τῆς Εὐρώπης ὑπογράφηκε μετά ἕνα περίπου χρόνο, τό Σεπτέμβρη τοῦ 1938) καί ἡ βασική κατεύθυνση τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἦταν ὁ ἀντικομμουνισμός. ἡ προσπάθεια νά στραφεῖ ἡ χιτλερική Γερμανία «πρός 'Ανατολάς».

Οἱ φοιτητές τῆς Θεσσαλονίκης

Στά τέλη τοῦ 1937 ἔγιναν στή Θεσσαλονίκη ἐργατικές καί φοιτητικές ἐκδηλώσεις κατά τῆς δικτατορίας. 'Αφορμή στίς ἐκδηλώσεις τῶν φοιτητῶν ἔδωσε ἡ ἀπόλυση τοῦ καθηγητῆ καί πρύτανι ἐκεῖνο τό χρόνο στό Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης Α. 'Ελευθερόπουλου[2]. Τά μαθήματα καί τίς

1. Αὐτό τό ἐπιβεβαιώνει ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς, γράφοντας στό «Ἡμερολόγιό» του, στίς 8 'Ιανουαρίου 1938: «Βασιλεύς πάντοτε εὐμενής, μετά ἐπιστροφήν του ἐξ 'Αγγλίας». (Βλέπε «Ἡμερολόγιο», τόμος τέταρτος, σελίδα 291).

2. 'Αβροτέλης 'Ελευθερόπουλος (1873 — 1963). Φιλόσοφος καί κοινωνιολόγος. Καθηγητής τῆς Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης καί ἀργότερα καθηγητής τῆς Κοινωνιολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔγραψε, «Εἰσαγωγή εἰς μίαν ἐπιστημονικήν φιλοσοφίαν» (1900), «Φιλοσοφία, γενική κοσμοθεωρία» (1911), «Οἰκονομία καί φιλοσοφία» κ.λ.π.

διαλέξεις πού ἔδινε κάθε ἑβδομάδα ὁ 'Ελευθερόπουλος τίς παρακολουθοῦσαν πλῆθος φοιτητές καί ἄλλοι νέοι τῆς Θεσσαλονίκης. Τούς τραβοῦσε καί ἡ εὐρυμάθεια τοῦ καθηγητῆ, ἀλλά καί τό δημοκρατικό του πνεῦμα. (Τό ἴδιο συνέβαινε στά μαθήματα τοῦ Χαρ. Θεοδωρίδη καί τοῦ 'Αλ. Δελμούζου). Σέ μιά ἀπό τίς διαλέξεις του ὁ 'Ελευθερόπουλος μίλησε ἀνοιχτά κατά τῶν δικτατόρων καί ὑπέρ τῆς Δημοκρατίας. Αὐτό προκάλεσε ἐνθουσιασμό στό ἀκροατήριο — καί στό λαό τῆς Θεσσαλονίκης πού τό πληροφορήθηκε — ἀλλά καί τήν ὀργή τῆς δικτατορίας. Σέ λίγες μέρες ὁ 'Ελευθερόπουλος πιάστηκε ἀπό τήν 'Ασφάλεια καί ἀπολύθηκε ἀπό καθηγητής.

'Αλλά οἱ φοιτητές δέ δέχτηκαν ἀδιαμαρτύρητα τήν αὐθαιρεσία αὐτή τῆς δικτατορίας. Μέ πρωτοβουλία τῆς μικρῆς παράνομης ὀργάνωσης τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας τοῦ Πανεπιστημίου, ἔγινε στό προαύλιο «πεταχτή» συγκέντρωση, ἐνῶ ὁλόκληρος ὁ χῶρος κ' οἱ αἴθουσες εἶχαν γεμίσει μέ ἀντιδικτατορικές προκηρύξεις. Ἕνας φοιτητής πού μίλησε καταφέρθηκε κατά τῆς φασιστικῆς δικτατορίας καί ἀξίωσε, ἀπό μέρους ὅλων τῶν συναδέλφων του, τήν ἐπαναφορά τοῦ 'Ελευθερόπουλου καί τήν ἀποκατάσταση τῶν ἀκαδημαϊκῶν καί συνδικαλιστικῶν ἐλευθεριῶν στό Πανεπιστήμιο. Οἱ φοιτητές ἀπάντησαν μέ τήν κραυγή «Θέλουμε τόν πρύτανί μας» πού κυριάρχησε γιά ἀρκετή ὥρα. Εἰδοποιήθηκε ἀμέσως ἡ 'Ασφάλεια, μπῆκε στό Πανεπιστήμιο, διέλυσε τούς φοιτητές, ἔκανε πολλές συλλήψεις καί ἐξαπόλυσε τρομοκρατία. Σέ ὄργανα τῆς 'Ασφάλειας καί καταδότες τῶν συναδέλφων τους εἶχαν μεταβληθεῖ τήν ἐποχή αὐτή τά μέλη τῆς ΕΠΕ ('Εθνική Παμφοιτητική Ἕνωσις), ὅπως εἶχε γίνει καί στήν 'Αθήνα μέ τά στελέχη τοῦ περίφημου 'Εθνικοῦ Παμφοιτητικοῦ Συλλόγου πού πρωτοστατοῦσαν σέ κάθε ἀντιδημοκρατική καί ἀντιφοιτητική ἐκδήλωση.

Παρά τήν τρομοκρατία, οἱ φοιτητές τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης συνέχισαν τήν ἀντιδικτατορική δράση τους. Συχνά οἱ αἴθουσες τοῦ Πανεπιστημίου γέμιζαν μέ προκηρύξεις τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας καί τοῦ 'Αντιδικτατορικοῦ Μετώπου Νέων. ('Επικεφαλῆς τῆς Κομ. Νεολαίας τῆς

Θεσσαλονίκης αὐτή τήν περίοδο ἦταν ὁ Γιῶργος Δρακόπουλος)[1].

Δέν εἶναι ἄσχετη μέ τήν ἀντιδικτατορική δράση τῆς νεολαίας τῆς Θεσσαλονίκης ἡ «διδασκαλία» πού ἔκανε ἀκριβῶς αὐτή τήν ἐποχή, μιλώντας στούς ἀξιωματικούς τῆς Χωροφυλακῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Μανιαδάκης:

«Ὁ ἐχθρός ἑλίσσεται, συμμαχεῖ, παρασύρει ἀφελεῖς καί ἀνυπόπτους, συμπράττει μετά παντός δυσηρεστημένου στοιχείου, ἐκμεταλλεύεται τέλος πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν καί πᾶσαν δυσμένειαν τῆς τύχης διά νά μεγαλώση τήν ἀντίδρασίν του. Γι' αὐτό τό ἔργο τῶν ἀξιωματικῶν τῆς χωροφυλακῆς εἶναι ἡ μετά προσοχῆς καί συνέσεως παρακολούθησις, γνωριμία, ἀνεύρεσις καί διάλυσις ὅλων αὐτῶν τῶν μ ε γ ά λ ω ν ν η σ ί δ ω ν ἀ ν τ ι δ ρ ά σ ε ω ς».

Τήν ἴδια περίοδο (Νοέμβρης 1937) ὁ Μανιαδάκης διέλυσε τό Σύλλογο Σπουδαστῶν τῆς «Ἀνωτάτης Ἐμπορικῆς Σχολῆς» (ΑΣΟΕΕ) στήν Ἀθήνα, μέ τήν κατηγορία ὅτι ἦταν «φορεύς τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας». Ἡ Ἀσφάλεια ἔπιασε πολλούς σπουδαστές τῆς ΑΣΟΕΕ[2].

Ἡ Φιλική Ἑταιρία

Τό Νοέμβρη τοῦ 1937 ἱδρύθηκε στήν Ἀθήνα ἀπό πρώην ὑπουργούς, βουλευτές, οἰκονομικούς παράγοντες καί πολιτευτές ἡ μυστική ἀντιδικτατορική ὀργάνωση «Φιλική Ἑταιρία». Ἐπικεφαλῆς τῆς νέας αὐτῆς ὀργάνωσης ἦταν ὁ πρώην ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας καί βουλευτής Ζακύνθου Νικόλαος Κολυβᾶς καί ὁ πρώην ὑπουργός Μιχάλης Κύρ-

1. Ἡ παραπάνω ἐξιστόρηση γιά τή δράση τῶν φοιτητῶν τῆς Θεσσαλονίκης στηρίζεται σέ ἀφήγηση τῆς Μαρίας Ἀγριγιαννάκη πού ἦταν τότε στέλεχος τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας τοῦ Πανεπιστημίου στή μακεδονική πρωτεύουσα.

2. Βλέπε ἐφημερίδες 25ης Νοεμβρίου 1937.

κος[1]. Σκοποί τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» ἦταν: 1) Ἡ καταπολέμηση τῆς «βασιλικῆς δικτατορίας». 2) Ἡ ἐγκαθίδρυση ἀβασίλευτης Δημοκρατίας. 3) Ἡ διάδοση τῶν ἀρχῶν «μιᾶς ἐξελιγμένης προεδρικῆς Δημοκρατίας» καί ἡ συνεννόηση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου γιά τήν ἐγκαθίδρυσή της[2].

Ἡ «Φιλική Ἑταιρία» διατηροῦσε ἐπαφές μέ πολιτικούς παράγοντες ὅλων τῶν ἀντιδικτατορικῶν κομμάτων, ἀπό τό Στ. Στεφανόπουλο καί τό Γ. Παπανδρέου ὡς τό ΚΚΕ, καθώς καί μέ στρατιωτικούς, μέσω τοῦ Περ. Ράλλη καί τῆς ΜΕΟ τοῦ Τσέλλου. Οἱ Ν. Κολυβᾶς καί Μ. Κύρκος εἶχαν ἔλθει ἀπό τήν ἀρχή σέ ἐπαφή μέ τό ΚΚΕ (κυρίως μέ τούς καθηγητές Παπασπυρόπουλο καί Σωτ. Σουκαρᾶ καί μέ τό Ν. Ματσακᾶ τῆς Πανυπαλληλικῆς) καί ἐνίσχυαν τήν ὀργάνωση ἀλληλεγγύης πρός τά θύματα τῆς δικτατορίας «Λαϊκή Βοήθεια».

Ἡ «Φιλική Ἑταιρία» ἔθεσε ἀπό τήν πρώτη στιγμή ζήτημα νά ἐκθρονιστεῖ ὁ Γεώργιος, πού τόν θεωροῦσε κύριο ὑπεύθυνο τῆς δικτατορίας, νά διωχτεῖ ἡ δυναστεία καί νά ἐγκαθιδρυθεῖ καθεστώς ἀβασίλευτης Δημοκρατίας[3]. Στό πρό-

1. Οἱ Ν. Κολυβᾶς καί Μ. Κύρκος ἦταν ἀνάμεσα στούς 15 βουλευτές πού ἀποχώρησαν ἀπό τό Λαϊκό Κόμμα, ὅταν ὁ Π. Τσαλδάρης (Σεπτέμβρης 1935) κηρύχθηκε ὑπέρ τῆς Βασιλείας. (Βλέπε: «Πῶς ἐφτάσαμε στήν 4η Αὐγούστου», σελ. 106). Ὁ Μ. Κύρκος ἦταν κατόπιν, στήν ἴδια Βουλή, ὁ ἡγέτης μιᾶς ὁμάδας 10 ἀπό τούς βουλευτές αὐτούς.

2. Ν. Κολυβᾶ: «Λογοδοσία Φιλικῆς Ἑταιρίας». (Φυλλάδιο τοῦ 1946).

3. Ὁ Ν. Κολυβᾶς ἔγραφε ἀργότερα:

«Ὁ Βασιλεύς Γεώργιος, παραβιάσας τό Συνταγματικόν αὐτοῦ καθῆκον, παραγνωρίσας τήν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, τό παρελθόν της, τάς θυσίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, τάς προόδους τάς ὁποίας οὗτος ἐπετέλεσεν ἀπό τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι σήμερον, χάρις εἰς τό ἐλεύθερον πολίτευμα, ἐπέβαλε μίαν τρομοκρατίαν ἄνευ προηγουμένου ἐπί τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Διεκδικήσας ὑπέρ αὐτοῦ τό ἀλάθητον καί ἀνεύθυνον ἐγκατέστησεν ὡς πρωθυπουργόν του πρόσωπον, ὄχι τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἀλλά τῆς ἰδικῆς του ἀποκλειστικῆς ἐμπιστοσύνης, τόν στρατηγόν Ἰω. Μεταξᾶν». (..................)

Ἀφοῦ ἐξιστοροῦσε τά ἐγκλήματα τῆς βασιλομεταξικῆς δικτατορίας συνέχιζε:

⟶

γραμμα αὐτό συμφωνοῦσε καί ὁ Γ. Παπανδρέου πού βρισκόταν σέ ἐπαφή μέ τήν ὀργάνωση τῶν Κολυβᾶ - Κύρκου. Τό ΚΚΕ, παρ' ὅλο ὅτι τόνιζε τίς πρωταρχικές εὐθύνες τοῦ Γεωργίου καί τῆς μοναρχίας, ἐπιδιώκοντας νά εἶναι ὅσο τό δυνατό πιό πλατύ τό ἀντιδικτατορικό μέτωπο, νά ἀγκαλιάσει δηλαδή ἀκόμη καί τούς ἀντιδικτατορικούς βασιλικούς, δέν πρότασσε τό θέμα τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος, ἀλλά τήν ἀνάγκη ν' ἀνατραπεῖ ἡ δικτατορία, ὁπότε ὁ Λαός θ' ἀποφάσιζε καί γιά τό πολίτευμα, ἐκλέγοντας Συνταχτική Συνέλευση.

⟶

«Ἡ Φιλική Ἑταιρία, θεωροῦσα ὡς μόνον ὑπεύθυνον τόν Βασιλέα, ἀφοῦ ἄνευ αὐτοῦ δέν θά ἠδύνατο ἡ δικτατορία οὔτε νά καθιερωθῆ οὔτε νά διατηρηθῆ, κατέληξεν εἰς τήν ἀπόφασιν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νά παραμείνη ὡς Βασιλεύς, πρόσωπον τό ὁποῖον ἀπέδειξεν, ὅτι ὄχι μόνον οὐδεμίαν, ὡς Βασιλεύς, εἶχε συνείδησιν τοῦ Συνταγματικοῦ καθήκοντος, ἀλλά καί ὅτι αἰσθάνεται βαθυτάτην περιφρόνησιν πρός τόν Ἑλληνικόν Λαόν, τόν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς κατάλληλον νά κυβερνᾶται διά μαστιγίου. (..........) Ἐλησμόνησεν ὁ Βασιλεύς, ὅτι ὁ Ἑλληνικός Λαός ἀπέκτησε τήν ἐλευθερίαν του διά τῶν ἰδίων του θυσιῶν καί ἀγώνων, χωρίς οὔτε αὐτός οὔτε οἱ πρόγονοί του νά συντελέσουν εἰς τήν ἀπελευθέρωσίν του. Βυσσοδομῶν νά ἐπανέλθη ὡς Βασιλεύς εἰς τήν Ἑλλάδα, διεκήρυσσε ὑποκριτικῶς, ὅτι θά ἐπανέλθη εἰς τόν θρόνον, ἐάν ὁ Ἑλληνικός Λαός τόν ἐκάλει δι' ἑνός ἐλευθέρου καί ἀνοθεύτου δημοψηφίσματος. Ἐπανῆλθε δι' ἑνός δημοψηφίσματος βίας καί νοθείας, διά νά ἐγκαθιδρύση μετ' ὀλίγον μίαν στυγνήν τυραννίαν (... ...). Ἀπέναντι παρομοίου Βασιλέως, ἕν καθῆκον ἐπεβάλλετο, ἡ ἐκθρόνισίς του. (... ...) Πολίτευμα ἐλευθερίας δέν ἠμπορεῖ νά διατηρηθῆ, ὅταν οἱ ἐντεταλμένοι τήν φύλαξιν αὐτοῦ ἠμποροῦν ἀτιμωρητί νά τό παραβιάζουν, ἐπικαλούμενοι, πότε τό Ἐθνικόν συμφέρον, πότε τόν κομμουνισμόν καί πότε τάς εὐθύνας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. (... ...) Ἐάν ἐδικαιοῦτο ὁ ἀνώτατος ἄρχων νά παραβιάζη τό Σύνταγμα, ἐπικαλούμενος τό Ἐθνικόν συμφέρον ἤ οἱοδήποτε ἄλλο συμφέρον, κανέν Σύνταγμα δέν θά ἠμποροῦσε νά παραμείνη ἀπαραβίαστον. Λαοί οἱ ὁποῖοι ἀνέχονται τήν παρά τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος παραβίασιν τοῦ Συντάγματος εἶναι κατωτέρας ποιότητος λαοί, εἶναι λαοί πολιτικῶς ἀνεξέλικτοι καί καθυστερημένοι. Κυβερνῶσα καί ἰθύνουσα τάξις, ἡ ὁποία θά ἠνείχετο παρομοίας παρεκτροπάς τοῦ Βασιλέως, θά ἔπαυε νά εἶναι ἰθύνουσα τάξις, θά ἦτο ἄθροισμα καιροσκόπων καί

⟶

Ἡ «Φιλική Ἑταιρία» ἐξέδωσε καί κυκλοφόρησε πολλές προκηρύξεις πρός τόν ἑλληνικό λαό, πρός τούς δικαστικούς, τούς καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου, τούς δικηγόρους, τόν πολιτικό κόσμο, καθώς καί ἀνοιχτή ἐπιστολή πρός τούς πρεσβευτές Ἀγγλίας καί Γαλλίας. Ἐξέδωσε ἐπίσης στό διάστημα τοῦ 1937 - 1939 τίς παράνομες ἐφημερίδες: «Ἐλευθερία», «Σύνταγμα», «Δημοκράτης» καί «Κήρυξ». Ἡ ὀργάνωση ἐνισχυόταν οἰκονομικά ἀπό τά μέλη της, καθώς καί ἀπό ὁρισμένους βιομήχανους καί ἄλλους εὔπορους (Ἄγγελο Κανελλόπουλο, Νέλλο Κανελλόπουλο, Στ. Πιστολάκη, Πέτρο Μαυρομιχάλη, Ἀγγ. Φικιώρη, προϊσταμένη «Εὐαγγελισμοῦ» κλπ.)[1].

⟶

συμφεροντολόγων πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπεράνω τοῦ νόμου καί τῆς ἠθικῆς θά ἔθετον τό συμφέρον. (... ...) Πολιτευόμενοι, οἱ ὁποῖοι θά ἠνείχοντο τήν καταπάτησιν τοῦ πολιτεύματος ὑπό τοῦ Βασιλέως θά ἦσαν ἀνάξιοι πολιτευόμενοι. Παρόμοιοι πολιτευόμενοι δὲν ἠμπορεῖ νά γίνουν ἀνεκτοί. Ἀποτελοῦν κίνδυνον κατά τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι πολιτευόμενοι ἰδιοτελεῖς ἤ ἀφελεῖς, θαμβούμενοι ἀπό τήν λέξιν Βασιλεύς καί στερούμενοι πολιτικῆς ἀγωγῆς. Εἶναι πολιτευόμενοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν καμμίαν συνείδησιν τῆς ἀξίας τῆς τηρήσεως τῶν νόμων καί τῆς ἠθικῆς καί ὡς μόνην ἐπιδίωξιν ἔχουν τό συμφέρον, τό ὁποῖον ἑκάστοτε συγκαλύπτουν μέ διαφόρους δικαιολογίας. Ἡ «Φιλική Ἑταιρία», θεωροῦσα ὡς μόνον ὑπεύθυνον τῆς ἐγκαθιδρυθείσης τυραννίας εἰς τήν Ἑλλάδα τόν Βασιλέα Γεώργιον, ἀπέστεργε καί ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν μετ' αὐτοῦ συνεννόησιν. Ὑπεστήριζεν, ὅτι ἦτο ἐπιβεβλημένον νά ἐπικριθῆ δημοσία ὁ Βασιλεύς διά τήν παραβίασιν τῶν καθηκόντων του καί νά καταλογισθοῦν εἰς αὐτόν αἱ εὐθῦναι τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς τυραννίας. Ἡ ἱστορία τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ μᾶς διδάσκει, ὅτι τότε μόνον συνέρχονται οἱ Βασιλεῖς, ὅταν αἰσθάνωνται ὅτι ἀπειλεῖται ὁ θρόνος των, διά τόν ὁποῖον μόνον ἐνδιαφέρονται».

(«Λογοδοσία Φιλικῆς Ἑταιρίας», σελ. 1—4).

1. Στήν Οἰκονομική Λογοδοσία τοῦ ταμία τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» Ν. Θ. (προφανῶς πρόκειται γιά τό γιατρό Νίκα Θώμη) ἀναφέρεται ὅτι ἔδωσαν γιά τήν ὀργάνωση: ὁ βιομήχανος Ἄγγελος Κανελλόπουλος 172.000 δραχμές, ὁ Ν. Κολυβᾶς 76.000, ὁ Στ. Πιστολάκης 20.000, ὁ Νέλλος Κανελλόπουλος 15.000, ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης «διά τοῦ κ. Τ. Ροδοπούλου» 10.000, ἡ κυρία Δώρα Στράτου 7.200 δραχμές κ.λ.π. κ.λ.π.

Τήν εὐθύνη γιά τή σύνταξη, τήν ἐκτύπωση καί τήν κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» εἶχε ὁ Μιχ. Κύρκος, πού εἶχε διαθέσει καί τό πιεστήριο. Στήν ἀρχή ἡ ἐκδοτική δουλειά τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» γινόταν μέ προκάλυμμα τήν μηνιάτικη ἐφημερίδα «Νέος Πολίτης» πού ἔβγαζε ὁ Μιχ. Κύρκος ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1936 μέ χρηματοδότη του τόν Ἄγγελο Κανελλόπουλο. Τό πρῶτο φύλλο τῆς «Ἐλευθερίας» βγῆκε τήν ἄνοιξη τοῦ 1938. Συνεργάζονταν σ' αὐτή, ἐκτός ἀπό τούς Μιχ. Κύρκο καί Ν. Κολυβᾶ, καί ὁ Κ. Τσουκαλᾶς, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου καί τ. βουλευτής, ὁ Γ. Μελᾶς (ἄρθρα γιά τήν ἐξωτερική πολιτική), ὁ Περ. Ράλλης, ὁ Ι. Μακρόπουλος κ.λ.[1] Ὁ Περ. Ράλλης, ὁ Πέτρος Ράλλης, καθώς καί οἱ Στ. Στεφανόπουλος καί Κ. Βερροιόπουλος εἶχαν ἐπαφή μέ τήν κίνηση τῶν στρατιωτικῶν καί ἰδιαίτερα τόν ἐπικεφαλῆς ὑποστράτηγο Τσαγγαρίδη καί τόν ἐπιθεωρητή πυροβολικοῦ ὑποστράτηγο Ματάλα.

Στά τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 1937 ἔγιναν στήν περιοχή τῶν Σερρῶν στρατιωτικά γυμνάσια τά ὁποῖα παρακολούθησαν ὁ βασιλιάς Γεώργιος καί ὁ Ι. Μεταξᾶς. Κατά τή διάρκεια τῶν γυμνασίων σέ συνομιλία του μέ τόν ὑποστράτηγο Δέδε ὁ Τσαγγαρίδης καταφέρθηκε ἐναντίον τῆς ἀνωτάτης ἡγεσίας τοῦ Στρατοῦ καί ἰδιαίτερα κατά τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ, ἀντιστρατήγου Ἀλ. Παπάγου. Ὁ Δέδες, χωρίς νά κάμει καμιά παρατήρηση στό συνάδελφό του, ὑπέβαλε ἀμέσως ἀναφορά καί κατάγγειλε τόν Τσαγγαρίδη. Ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ Τσαγγαρίδης τιμωρήθηκε μέ τετράμηνη ἀργία[2]. Ἡ κυβέρνηση ὅμως καί ἡ ἀνωτάτη στρατιωτική ἡγεσία δέν κατάλαβαν, ὅτι ὅσα εἶπε ὁ Τσαγγαρίδης πρός τόν Δέδε δέν ἦταν μόνο μιά ἐκδήλωση δυσφορίας ἐναντίον τους, ἀλλά βολιδοσκόπηση γιά τήν προπαρασκευή ἀντιδικτατορικοῦ κινήματος.

Καί μετά τήν τιμωρία του ὁ Τσαγγαρίδης συνέχισε

1. Τά στοιχεῖα ἀπό ἀφήγηση τοῦ Μιχ. Κύρκου πρός τόν συγγραφέα τοῦ βιβλίου καί ἀπό τήν «Λογοδοσία» τῆς «Φιλικῆς».

2. Βλέπε καί Γρ. Δαφνῆ: τό ἴδιο, σελ. 455.

τήν προσπάθειά του γιά τήν ὀργάνωση κινήματος γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας. Τόσο αὐτός, ὅσο καί ὁ Ματάλας κατόρθωσαν νά μυήσουν ἀξιωματικούς τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν.

Οἱ στρατιωτικοί ἤθελαν πολιτικό ἀρχηγό τοῦ κινήματος τόν Ἀνδρέα Μιχαλακόπουλο ἤ τό Γ. Παπανδρέου. Οἱ Βερροιόπουλος καί Σταμ. Μερκούρης (εἶχε ἐπιστρέψει ἀπό τήν πρώτη ἐξορία του) εἶχαν ἐπαφή μέ τό Μιχαλακόπουλο. Ὁ Μιχ. Κύρκος καί ὁ Περ. Ράλλης[1] συμφώνησαν ὅτι πιό κατάλληλος ἦταν ὁ Παπανδρέου. Ὁ Κύρκος ἐπισκέφτηκε τόν Παπανδρέου στό Καστρί καί ἐξασφάλισε τή συγκατάθεσή του. Ἀκολούθησε συνάντηση Παπανδρέου - Ράλλη - Κύρκου. Ὁ Ράλλης ἀνέπτυξε στόν Παπανδρέου τόν τρόπο πού εἶχε διαρθρωθεῖ ἡ στρατιωτική ὀργάνωση καί τοῦ ὅρισε συνάντηση μέ τό στρατιωτικό ἀρχηγό τοῦ κινήματος στρατηγό Τσαγγαρίδη. Ἡ συνάντηση πραγματοποιήθηκε (ἀρχές 1938) στό σπίτι τοῦ γιατροῦ Ν. Σμπαρούνη, στήν ὁδό Ὁμήρου. Οἱ Παπανδρέου καί Τσαγγαρίδης ἔμειναν σύμφωνοι γιά τίς λεπτομέρειες τοῦ κινήματος. Ἀλλά, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὁ Παπανδρέου πιάστηκε καί ἐκτοπίστηκε. Καί τό κίνημα ἀναβλήθηκε[2].

1. Ὁ Περικλῆς Ράλλης (1891—1945) εἶχε ἐκλεγεῖ ἐπανειλημμένα βουλευτής Μεσσηνίας τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος. Διετέλεσε γενικός διοικητής Μακεδονίας (1934) καί ὑπουργός Ἐσωτερικῶν (1935 καί 1945).

2. Ἡ ἀφήγηση γιά τίς συνεννοήσεις μέ τόν Παπανδρέου ἔγινε στό συγγραφέα τοῦ βιβλίου ἀπό τό Μιχάλη Κύρκο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Προκηρύξεις τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν Συλλήψεις - Ἐκτοπίσεις

Ἀφοῦ μάταια περίμεναν οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί ἐπί ἐννιά ὁλόκληρους μῆνες μιάν ἀπάντηση τοῦ βασιλιᾶ στό διάβημά τους καί ἀφοῦ πείστηκαν πιά ὅτι ὁ Γεώργιος δέν ἔχει σκοπό νά ἀποχωριστεῖ τό Μεταξᾶ, ἀποφάσισαν νά κυκλοφορήσουν ἐνυπόγραφη προκήρυξη πρός τόν Ἑλληνικό Λαό. Τήν ἀπόφαση τήν πῆραν οἱ Σοφούλης καί Καφαντάρης σέ συνεννόηση μέ τό Ι. Θεοτόκη, στόν ὁποῖο εἶχε ἐπιτρέψει, ὕστερα ἀπό ἀξίωση τῶν Ἀνακτόρων, ἡ κυβέρνηση νά ἔλθει γιά νά παραστεῖ, σάν παλιός Αὐλάρχης, στούς γάμους τοῦ διαδόχου Παύλου μέ τή Φρειδερίκη πού θά γίνονταν στίς 9 Ἰανουαρίου 1938.

Οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί ἄρχιζαν τήν προκήρυξή τους, πού εἶχε ἡμερομηνία 6 Ἰανουαρίου, ὡς ἑξῆς:

«Ἡ 4η Αὐγούστου, μοιραία ἡμερομηνία, ἀποτελεῖ τό μελανώτερον σημεῖον τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας. Εἰς μίαν κακήν στιγμήν ὀλεθρίας ἐμπνεύσεως ἀνετράπησαν δι' ἑνός αἰφνιδιασμοῦ αἱ θεμελιώδεις βάσεις, ἐπί τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο ἡ ἐθνική ἡμῶν ζωή καί κατελύθη τό ἐλεύθερον κοινοβουλευτικόν πολίτευμα...».

Συνεχίζοντας ἔκαναν σύγκριση τῆς 4ης Αὐγούστου μέ τά ἄλλα φασιστικά καθεστῶτα, τόνιζαν τήν ἀντίθεση τῆς δικτατορίας πρός τή λαϊκή θέληση καί ἀνασκεύαζαν τά ἐπιχειρήματα τοῦ Μεταξᾶ γιά τόν «κομμουνιστικόν κίνδυνον» καί τήν «ἀκυβερνησίαν τοῦ τόπου». Ἀφοῦ ἀνάφεραν τή συμ-

φωνία πού εἶχε ἐπέλθει λίγο πρίν ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας μεταξύ Σοφούλη καί Θεοτόκη, οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί συνέχιζαν:

«Τό συμπέρασμα δέ τό ὁποῖον αὐτομάτως προκύπτει, εἶναι ὅτι ἡ κυριωτέρα ἀφορμή τῆς καταλύσεως τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος δέν ἦτο ὁ διχασμός καί ἡ ἀσυμφωνία, ἀλλά τουναντίον ἡ πραγματοποιηθεῖσα, ἐπί τέλους, συμφωνία τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πρός συνεργασίαν. Τό σημερινόν καθεστώς βίας, συνέπεια μιᾶς καθαρᾶς ἐπιβουλῆς, φέρει ἀκέραιον τόν χαρακτῆρα προσωπικῆς τυραννίδος. Διότι συνεκέντρωσε τήν ὁλοκληρωτικήν ἐξουσίαν εἰς χεῖρας ἑνός καί μόνον προσώπου καί ἐξήρτησε τάς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπό τήν κυρίαρχον καί ἀνεξέλεγκτον θέλησιν αὐτοῦ. Καί τό παράδοξον εἶναι ὅτι καθεστώς τοιαύτης φύσεως αὐτοκαλεῖται Κυβέρνησις ἐθνική. Τῆς προσωνυμίας, ὅμως, αὐτῆς δικαιοῦται μόνον Κυβέρνησις ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἔθνους, ὄχι, ὅμως, δικτατορία, ἡ ὁποία περικλείει τήν ἄκραν ἀντίθεσιν καί ἀποτελεῖ τήν ἄρνησιν τῆς ἱστορίας καί τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Κυβέρνησις καταδυναστεύουσα τόν λαόν μέ τόν πλέον ὠμόν τρόπον ἀσεβεῖ καί πρός τήν ἐθνικήν ἱστορίαν καί τήν ζωντανήν ἐθνικήν συνείδησιν καί τοὐναντίον πᾶν ἄλλο ἤ δικαιοῦται νά ὀνομάζεται Κυβέρνησις ἐθνική...».

Κατόπιν, ἀφοῦ ὑπενθύμιζαν ὅτι ὁ λαός εἶχε ἀποδοκιμάσει τό Μεταξᾶ καί τούς συνεργάτες του σέ κάθε δημόσια ἐμφάνισή τους στόν κοινοβουλευτικό βίο, ἔκαναν κριτική τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς δικτατορίας. Ἀνάφεραν «τάς νέας δυσβαστάκους φορολογίας», «τάς ἀτασθαλίας καί τήν κραιπάλην, μέ τήν ὁποίαν διασπαθίζεται τό δημόσιον χρῆμα» καί τόνιζαν ἰδιαίτερα «τήν ἠθικήν φθοράν τήν ὁποίαν κατεργάζεται τό δικτατορικόν καθεστώς» μέ τή βία καί τήν αὐθαιρεσία.

«Τό σημερινόν πολίτευμά μας — συνέχιζαν — ἐάν δύναται νά ὀνομασθῆ πολίτευμα, εἶναι καί καλεῖται τρομοκρατία. Τρομοκρατία, ἡ ὁποία παραλύει τήν θέλησιν τοῦ ἀτόμου καί συνεπῶς καί τήν κοινωνικήν συνοχήν καί γεννᾶ ἐπιδημίαν ὁμαδικῆς δειλίας. Διά τῆς τρομοκρατίας ὑφίσταται τό σημερινόν καθεστώς. Ἄνευ τῆς τρομοκρατίας οὔτε ἐφήμερος ζωή εἶναι δυνατή εἰς αὐτό».

Ἀφοῦ ἀναφέρονταν στήν κατάλυση τῆς ἐλευθεροτυπίας, οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί ἔγραφαν:

«Διά νά ἑδραιωθῆ τό "Νέον Κράτος" ἐδέησε νά καταλυθῆ πᾶν ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀναφαίρετον στοιχεῖον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡ ἐλευθερία δηλαδή τοῦ λόγου, τῆς σκέψεως καί τῆς συνειδήσεως. Ἐδέησε νά νεκρωθοῦν ὅλαι αἱ ψυχικαί καί πνευματικαί δυνάμεις τοῦ Ἔθνους διά νά καταστῆ δυνατή ἡ διασαλπιζομένη εἰς μυρίους ἤχους δημιουργία τοῦ "Νέου Ἐθνικοῦ Πολιτισμοῦ", πρωτοφανοῦς ἀληθῶς πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου μόνον ἰδανικόν εἶναι ἡ προσαρμογή τοῦ λαοῦ εἰς μίαν κτηνώδη δουλοφροσύνην».

Ὡς ἐκδηλώσεις τοῦ «Νέου Ἐθνικοῦ Πολιτισμοῦ» ἡ προκήρυξη ἀνέφερε:

«Τάς φασιστικάς ἑορτάς, τά συμπόσια καί πανηγύρεις, εἰς τάς ὁποίας ὁ λαός ὁδηγεῖται κατά τετράδας, καθ' ὅν τρόπον ὁδηγοῦνται οἱ κατάδικοι εἰς τά καταναγκαστικά ἔργα. Ἐπίσης, τήν «κατακλύζουσαν τήν ἑλληνικήν κοινωνίαν καί περισφίγγουσαν λαόν καί στρατόν ἀνόσιον κατασκοπείαν» καί «τέλος, ὡς κορύφωμα τοῦ δημιουργουμένου τρίτου ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τά χρησιμοποιούμενα ἄγρια καί ἀπάνθρωπα μέσα, αἱ σωματικαί δηλαδή κακώσεις, τάς ὁποίας ὑφίστανται συνήθως οἱ προσκομιζόμενοι εἰς τά κρατητήρια πολῖται».

Κατόπιν τόνιζαν τούς κινδύνους πού δημιουργοῦσε γιά τό φρόνημα τοῦ Λαοῦ ἡ ἀφαίρεση ἀπ' αὐτόν κάθε δικαιώματος καί ἡ μετατροπή του σέ δοῦλο καί ἐξέφραζαν τήν ἐλπίδα ὅτι ὁ Θρόνος θά θελήσει νά κάνει «τό καθῆκον του».

Ἀλλά τό πόσο λίγο πίστευαν οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί στήν δυνατότητα διεξαγωγῆς ἀποτελεσματικῆς πάλης κατά τῆς δικτατορίας, τό δείχνει καί τό παρακάτω ἀπόσπασμα τῆς προκήρυξής τους:

«Ἀπέναντι τῶν μέσων, τά ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ δικτατορία —ἔγραφαν— διά νά νεκρώση κάθε ἐλεύθερον παλμόν τοῦ Ἔθνους δέν ἔχομεν ἡμεῖς παρά νά ἀπευθύνωμεν τήν διαμαρτυρίαν ταύτην ὡς μίαν ἱστορικήν ὑποχρέωσιν καί ἐκπλήρωσιν στοιχειώδους πρός τήν Πατρίδα καθήκοντος».

Οἱ ἀρχηγοί δηλαδή ἔβλεπαν τήν προκήρυξή τους μόνο ὡς «διαμαρτυρίαν» καί «ἱστορικήν ὑποχρέωσιν» καί ὄχι ὡς μέσο γιά νά ἐνταθεῖ ἡ ἀντιδικτατορική πάλη τοῦ Λαοῦ.

Ἡ προκήρυξη πού τήν ὑπόγραφαν οἱ Σοφούλης, Καφαντάρης, Θεοτόκης, Γ. Παπανδρέου, κυκλοφόρησε σέ χιλιάδες ἀντίτυπα. Γιά τήν ἐκτύπωσή τους χρησιμοποιήθηκε χειροκίνητο πιεστήριο πού δούλευε γιά λογαριασμό τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου ὑπό τήν ἐποπτεία τῶν Ἠλία Μπρεδήμα, Ι. Πετσοπούλου καί Κ. Γρηγορίου[1].

Ἀκόμα πιό ἔντονη ἦταν ἡ προκήρυξη πού εἶχε ἀπευθύνει δυό μέρες πρίν πρός τόν ἑλληνικό λαό μόνος του ὁ Γ. Καφαντάρης. Ὁ Καφαντάρης καλοῦσε τούς πολίτες νά ἐκδηλώσουν φανερά τήν ἀντίθεσή τους στή δικτατορία.

1. Τό πιεστήριο τό εἶχε προμηθευτεῖ ὁ βουλευτής καί διευθυντής τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Σοφούλη Μάνος Γρηγορίου ἀπό τόν Ι. Πετσόπουλο. Τό ἐμπιστεύθηκε στό Φεράλδη καί στήν τότε σύζυγό του, Ντόρα Στράτου, ἀλλά λίγο ἀργότερα, ἐπειδή τούς παρακολουθοῦσαν, τό ἔδωσε στόν Ἠλία Μπρεδήμα. Στήν ἀρχή τό πιεστήριο εἶχε τοποθετηθεῖ στό ἰσόγειο διαμέρισμα πολυκατοικίας στή γωνία Ἀκαδημίας καί Ὁμήρου, ἀργότερα ὅμως μεταφέρθηκε σὲ ὑπόγειο διαμέρισμα πολυκατοικίας στήν ὁδό Σκουφᾶ ἀπέναντι στήν ἱσπανική πρεσβεία. Ἡ ἐκτύπωση τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ (προκηρύξεων κ.λ.π.) τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου γινόταν, κατά προτίμηση, τίς ὧρες πού οἱ κάτοικοι τοῦ διαμερίσματος εἶχαν κοσμικές συγκεντρώσεις καί ἔπαιζε τό γραμμόφωνο. Ὁ Ἠλ. Μπρεδήμας χρησιμοποιοῦσε γιά τήν ἐκτύπωση προκηρύξεων καί ἕναν τυπογράφο τοῦ ὑπουργείου Τύπου (Ἀφήγηση τοῦ Ἠλία Μπρεδήμα πρός τόν συγγραφέα τοῦ βιβλίου).

«Ὁ σεβασμός τῆς βίας —ἔγραφε— δέν ἐννοεῖται εἰμή ὡς προϊόν φόβου, ὡς κατάστασις ἀνάγκης καί εἶναι πάντως ἀθέτησις καθήκοντος».

Ἀλλά ὁ Καφαντάρης πίστευε ἀκόμα ὅτι ὁ βασιλιάς μποροῦσε νά μεταπειστεῖ, ἀρκεῖ νά δεχόταν μιά ἰσχυρή λαϊκή πίεση κατά τῆς δικτατορίας. Γι' αὐτό καί ἐπειδή θεωροῦσε, ὅπως ἔγραφε, τίς στιγμές «εὐπαθεῖς» δέν ἤθελε βίαιη ἀνατροπή τῆς δικτατορίας.

«Διά νά ἐπιτευχθῆ, ἄλλωστε, ἡ ἀπολύτρωσις ἀπό μάστιγα οὐδαμοῦ στηριζομένην, οὔτε ἐκ τῶν ἄνω τό ἐλπίζομεν, οὔτε ἐκ τῶν κάτω, ὅπως φανερά τό βλέπομεν, καμμία δέν παρίσταται ἀνάγκη νά αἱματοκυλισθῆ ὁ τόπος καί νά ὀρυχθῆ βαθύτερον τό ἐσωτερικόν χάσμα. Ἀρκεῖ δι' αὐτό ἕνα μόνον ἀναρρίπισμα τῆς κοινῆς γνώμης, πρίν ἐννοεῖται ἡ σημερινή ὑπόκωφος τοῦ λαοῦ βοή μεταβληθῆ αὔριον εἰς ὀργήν Θεοῦ καί ἐπέλθη ἐκ τῆς ἀπογνώσεως τό ἄρρυθμον τῆς λαϊκῆς ἀγανακτήσεως ξέσπασμα».

Καί παρακάτω ὁ Γ. Καφαντάρης ζητοῦσε ἀπό τό Λαό νά ἐκδηλώσει ἀνοιχτά τή δυσαρέσκειά του πρός τό καθεστώς.

«Ἡ διεκδίκησις τῆς συνταγματικῆς τάξεως —ἔγραφε— νά ἀκούεται πλέον καθαρά σέ κάθε εἰς τήν δουλωμένην μας πατρίδα ἀνθρώπινον ἀνάσασμα. Τό αἴσθημα τῆς αὐτοθυσίας δέν ἔχει μαρανθῆ εἰς τήν κοιτίδα τῶν μεγάλων ἰδεωδῶν. Αἱ θυσίαι, πού θά γίνουν, δέν θά μείνουν ἄνευ καρπῶν. Ἡ ἔντασις τῶν διώξεων θά ἀποκαλύψη εἰς ὅλην του τήν ὠμότητα τόν ἐγκληματικόν τῆς μάστιγος χαρακτῆρα καί θά φθάση αὐτό διά νά εὕρη ἡ Ἑλλάς ἐγκαίρως καί ἀσφαλῶς τόν δρόμον τῆς σωτηρίας».

Γιά νά μειώσει τήν ἐντύπωση πού προκάλεσε ἡ προκήρυξη τοῦ Καφαντάρη, ἡ δικτατορία κυκλοφόρησε πλαστή προκήρυξη μέ τήν ὑπογραφή τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Προοδευτικῶν. Στήν προκήρυξη αὐτή, τήν ὁποία εἶχε συντάξει ὁ παλαιός

συνεργάτης τοῦ Καφαντάρη, ὑφυπουργός τοῦ Τύπου Θ. Νικολούδης, ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν παρουσιαζόταν νά ἀποκηρύσσει δῆθεν ὡς πλαστή τήν πραγματική προκήρυξή του μέ τή δικαιολογία, ὅτι δέν εἶναι καιρός γιά νά γίνει ἀγώνας κατά τῆς δικτατορίας. Μόλις ἔμαθε τήν κυκλοφορία τῆς πλαστῆς προκήρυξης ὁ Καφαντάρης ἔστειλε ἐπιστολές πρός τόν Νικολούδη καί πρός τόν πολιτικό σύμβουλο τοῦ Στέμματος Θ. 'Αγγελόπουλο, μέ τίς ὁποῖες κατάγγελλε τήν πράξη τῆς κυβερνήσεως ὡς καί τό «βδελυρόν ἔντυπον» τοῦ ὑφυπουργείου Τύπου ὡς «φαινόμενα ἐσχάτης ἠθικῆς καταπτώσεως», ἀναλάβαινε ὅλες τίς εὐθύνες γιά τήν πραγματική του προκήρυξη καί ζητοῦσε νά γίνει σχετική διευκρίνιση στόν Τύπο. Τά διαβήματα αὐτά τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Προοδευτικῶν δέν εἶχαν κανένα ἀποτέλεσμα. Μόνο ὁ πολιτικός σύμβουλος τοῦ Στέμματος τόν πῆρε στό τηλέφωνο γιά νά τοῦ δώσει «ἐξηγήσεις».

Τίς ἴδιες μέρες εἶχε κυκλοφορήσει ἰδιαίτερη προκήρυξη καί ὁ 'Αλέξ. Μυλωνᾶς. Οἱ προκηρύξεις τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν κατατάραξαν τό Μεταξᾶ τόσο γιατί εἶχαν μεγάλη ἀπήχηση στό Λαό, ὅσο καί γιατί κυκλοφόρησαν σέ μιά στιγμή πού στήν 'Αθήνα ἦταν συγκεντρωμένοι γιά τούς γάμους τοῦ διαδόχου πολλοί ξένοι ἐπίσημοι.

Ἡ ἀγωνία τοῦ δικτάτορα εἶναι ἀποτυπωμένη στό «Ἡμερολόγιό» του:

«4 'Ιανουαρίου, Τρίτη.

Γενέθλια Λέλας, 'Εγκύκλιος Μυλωνᾶ, συκοφαντίαι. Τί νά τόν κάμω; Σκέπτομαι — Μαῦραι ἰδέαι διά συνάντησιν Μιχαλακοπούλου - Θ. 'Αγγελοπούλου — κατήντησε ἀηδία — καί διά ἔλλειψιν συγχαρητηρίων ἀποδεικνύονται ἀβάσιμοι. 'Ιδίως δεύτερον. 'Αλλά ἔχω κακοστομαχιά καί ἐπιδρᾶ εἰς σύνολον.

(. . . . .)

7 'Ιανουαρίου, Παρασκευή.

(...) Κυκλοφορία Μανιφέστου Καφαντάρη. Σύσκεψις μέ Μανιαδάκην καί Γιάννην[1] καθώς καί διά Θεοτόκην. Συνιστῶ διά Θεοτόκην ἀποδοχήν, γενομένην τυχαίως.

8 'Ιανουαρίου, Σάββατον.

Μέ Θεοτόκην. Τυχαῖον. 'Ατομική πρόσκλησις. (...) Καφαντάρη δέν θά διώξω. Μυλωνᾶς γελοῖος. Καφαντάρης ἐντελῶς χωρίς νόημα. Θέλουν νά γίνουν ἥρωες. Θά γίνουν ἁπλῶς γελοῖοι. Εὑρέθη τό τυπογραφεῖον;

(...) Βασιλεύς πάντοτε εὐμενής, μετά ἐπιστροφήν του ἐξ 'Αγγλίας. Βράδυ γεῦμα ἀνάκτορα. Δεξιά τῆς Torring, δεξιά 'Αλεξάνδρα. (...).

9 'Ιανουαρίου, Κυριακή.

Γάμοι. Μεγαλοπρέπεια. Θεοτόκης ἦλθε. Παρέστη εἰς χειροφίλημα. Μανιφέστο Καφαντάρη ἐκυκλοφόρησε. Ληξιαρχική πρᾶξις. Πρόγευμα. 'Ετελειώσαμε εἰς τάς 4. 'Εκοιμήθηκα ἕως τάς 8. Ὕπνος ὄχι ἥσυχος. Μέ αἴσθημα μελαγχολίας, καταπτώσεως. Παρ' ὅλας τάς τιμάς καί τάς ἐπευφημίας πού ἔλαβα, ἔχω συναίσθημα δυσάρεστο, σάν νά ἔσβησε κάτι. Σάν νά ἄλλαξε ὁ ρυθμός τῆς ζωῆς. Νευρική κόπωσις; Εἴθε!

23 'Ιανουαρίου, Κυριακή.

Οἱ γάμοι ἐτελείωσαν καλά. Συνομιλία 10 'Ιανουαρίου μέ Παῦλον Γιουγκοσλαβίας. Κατηγορηματικαί διαβεβαιώσεις φιλίας πρός 'Ελλάδα (...). Θαυμασμός του πρός ἔργον μου. (...).

Γεῦμα Κέντ Πρεσβείαν ὅπου καί ἐγώ, καί ἔπειτα 'Αγγλοελληνικόν Σύνδεσμον. 'Εκδήλωσις ὑπέρ τῆς 'Ελλάδος καί ὑπέρ τῆς κυβερνήσεως.

Ὅλα αὐτά δέν ἐσταμάτησαν ἀνησυχίαν ἐκ Μανιφέστου Καφαντάρη, διαψεύσεως τοῦ ἑνός ἐξ αὐτῶν μέ ψεύτικην ὑπογραφήν του καί ἐν γένει στενοχωρίαν τοῦ κόσμου. 'Αλλά ποίου κόσμου; Ἕως ποῦ εἰσέδυσαν αὐτά τά μανιφέστα; 'Ιδού τό πρόβλημα πού μέ ἐβασάνιζεν ἐπί ἡμέρας. Δηλώσεις Τσουδεροῦ καί Τραπέζης 'Ελλάδος ἐπί οἰκονομικῆς καταστάσεως ἄρισται διά τήν Κυβέρνησιν, δέν φαίνεται νά ἐπέδρα-

1. 'Εννοεῖ τό Διάκο.

σαν ἐπί τῆς ἀντιδράσεως. Ἄρα ἔπρεπε νά πλήξω. Καί ἔπληξα. Ἐξώρισα Καφαντάρην, Πολυχρονόπουλον, Δαρβέρην, Μυλωνᾶν, Ἀλ. Μελᾶν, Καλκάνην καί θά συνεχίσω καί δι' ἄλλους. Ἐπίσης Κυρίμης Θεσσαλονίκην.

Δέν γνωρίζω ἀκόμα τί ἐπίδρασιν ἔχουν αὐτά τά μέτρα. Ἀλλά αἰσθάνομαι ὅτι ἡ ἀντίδρασις ὑπάρχει. Ἐκτυπήθησαν πολλά ἄτομα, συμφέροντα. Προκήρυξις Γενικῆς Συνομοσπονδίας Ἐργατῶν Ἑλλάδος. Ἀπήχησις; Ἄγνωστον.. Ἄλλαξε κάτι; Ζήτημα.

30 Ἰανουαρίου, Κυριακή.

Αἱ ἐκτοπίσεις εἶχαν κεραυνοβόλον ἀποτέλεσμα. Ἡσύχασαν ὅλοι. Θά συμπληρωθοῦν κατ' ἀνάγκην. Συνομιλία μακρά μετά Βασιλέως. Ἐπηρεασμένος ἀπό δογματικάς θεωρίας Ἀγγελοπούλου καί ἀπό περιτριγυρίσματα μερικῶν συναδέλφων. Πάντως ἐν συνόλῳ σύμφωνος. Ἐγώ θά προχωρήσω. Δέν θά μέ σταματήση τίποτε.

19 Φεβρουαρίου, Σάββατον.

Ἡσύχασαν ὅλοι πλέον. Ἔπαυσαν αἱ διαδόσεις καί κάθε ἀντίδρασις. Ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ του εὐχαριστημένος διότι τοῦ ἐξησφαλίσθη ἡ τάξις καί διότι ἡ Κυβέρνησις ἰσχυρή. Ὁ κλονισμός τοῦ Ἰανουαρίου προήρχετο ἀπό τήν ἀμφιβολίαν τοῦ κόσμου ἄν ἡ Κυβέρνησις εἶχε τήν ἐσωτερικήν δύναμιν νά ἐπιβληθῆ ἤ μήπως ἐμποδίζεται ἀπό τήν Αὐλήν. Ὅλα αὐτά, δισταγμοί, ἀμφιβολίαι, σκεπτικισμός ἐξέλιπαν. Τόση σημασία εἶχε ἡ ἐπίδειξις δυνάμεως. Ἀλλά Σοφούλης καί Παπανδρέου θέλουν νά ἐξακολουθήσουν, ἔβγαλαν σήμερα μίαν ἀπάντησιν ὑβριστικήν. Λοιπόν Παπανδρέου ἐστάλη μακριά καί Μερκούρης. Ἡσυχία ἀπόλυτος, τόση πού μέ ἀνησυχεῖ. Ἔτσι εἶναι ἡ ἡσυχία»[1].

Ἡ ἀντιδικτατορική συνεργασία

Μόλις κυκλοφόρησαν οἱ προκηρύξεις, ὁ Ι. Μεταξᾶς, μέ ὑπόδειξη τοῦ Ι. Διάκου, διέταξε νά συλληφθοῦν οἱ πολιτικοί

1. «Ἡμερολόγιο» Ι. Μεταξᾶ, τόμος Δ', σελίδες 291—293.

ἀρχηγοί πού ὥς τότε εἶχαν ἀφεθεῖ ἐλεύθεροι γιά λόγους σκοπιμότητας. Πρῶτος πιάστηκε ὁ Γ. Καφαντάρης πού ἡ προκήρυξή του εἶχε τόσο ἐνοχλήσει τό δικτάτορα καί τά πρωτοπαλλήκαρά του, γιατί ἦταν καί ἡ πιό μαχητική.

Μαζί μέ τόν Καφαντάρη πιάστηκαν ὁ ἀρχιεργάτης τῆς ἐφημερίδας «Ἐθνική» Ἀγαμ. Τριανταφύλλου, καθώς καί οἱ τυπογράφοι Π. Σάκκας καί Λ. Γκίρας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐκτυπώσει τήν ἐφημερίδα «Ἐλεύθερος Λαός», πού εἶχε δημοσιεύσει τήν προκήρυξη τοῦ Καφαντάρη. Ἐπίσης ὁ δημοσιογράφος Π. Δημητρακαρέας, γιατί ἐπιμελήθηκε τήν ἐκτύπωση καί ὁ πρώην ὑπουργός Ἀνδρ. Μάρκου, γιατί βοήθησε στήν κυκλοφορία τῆς προκήρυξης. Ἡ ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀσφαλείας Ἀττικῆς, πού ἐκτόπιζε τόν Καφαντάρη στήν Ζάκυνθο, ἀνέφερε, ὅτι

«κατέστη ἐπικίνδυνος εἰς τήν Δημοσίαν Ἀσφάλειαν, διότι διά προκηρύξεων καί ψευδῶν διαδόσεων ταράσσει τήν ἡσυχίαν καί τήν γαλήνην τῆς χώρας, τελῶν δέ ἐν ἐπαφῇ μετά τῶν Ι. Πολυχρονοπούλου, Δαρβέρη Ν. καί ἄλλων τέως πολιτευτῶν, κινεῖται συνωμοτικῶς κατά τῆς καθεστηκυίας τάξεως καί ἡσυχίας τοῦ τόπου καί διότι πρός ἐπίτευξιν τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ συνεργάζεται μετά τῶν κομμουνιστῶν, γεγονός ὅπερ, σύν τοῖς ἄλλοις, διαπιστοῦται καί ἐκ τοῦ τύπου τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τῶν προκηρύξεων αὐτοῦ, αἵτινες ἐτυπώθησαν εἰς κοινόν τυπογραφεῖον μετά τῶν προκηρύξεων τῶν κομμουνιστῶν»[1].

Τή φροντίδα γιά τήν ἐκτύπωση τῆς προκήρυξης τοῦ Γ. Καφαντάρη ἀνέλαβε ὁ Σταμ. Μερκούρης, δεδομένου ὅτι τό κόμμα τῶν Προοδευτικῶν δέ διέθετε δικό του ἐκδοτικό μηχανισμό. Ὁ Στ. Μερκούρης τήν ἔδωσε στόν Ι. Πολυχρονό-

1. Ἀριθ. 138 ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀσφαλείας τοῦ Νομοῦ Ἀττικοβοιωτίας. Ὁ Καφαντάρης ἔμεινε ἐξόριστος τρία χρόνια. Ἀπελευθερώθηκε μετά τό θάνατο τοῦ Μεταξᾶ. Ὅταν κηρύχτηκε ὁ πόλεμος δέ δέχτηκε νά στείλει τηλεγράφημα στό Μεταξᾶ ὅτι «τίθεται παρά τό πλευρόν του».

πουλο πού τήν ἐκτύπωσε στό τυπογραφεῖο πού διέθετε. Ταυτόχρονα τή δημοσίευσε καί ἡ ἐφημερίδα «Ἐλεύθερος Λαός» τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου πού ἔβγαινε μέ δαπάνες τοῦ ΚΚΕ.

Στά μέσα τοῦ 1938 τό ΚΚΕ, μέσω τῶν στελεχῶν του Κτιστάκη, Σιδερίδη καί Ἀνδρέα Παπασπυρόπουλου, Σωτ. Σουκαρᾶ καί Ν. Ματσακᾶ πού ἀποτελοῦσαν τήν ἡγεσία τῆς ὀργάνωσης τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων (ὑπό τήν καθοδήγηση τοῦ Κώστα Θέου) εἶχε ἀποκαταστήσει ἐπαφές μέ ὅλα τά ἄλλα κόμματα. Πραγματοποιήθηκαν ἐπαφές καί μέ τόν ἴδιο τό Θεμ. Σοφούλη πού ἀνέθεσε νά ἐκπροσωπεῖ στό ἀντιδικτατορικό μέτωπο τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ὁ Θεμ. Τσάτσος. Στίς ἀρχές τοῦ 1938 εἶχε ἀποφασισθεῖ νά συγκροτηθεῖ μιά ἐπιτροπή πού θά ἐκπροσωποῦσε ὅλα τά κόμματα. Τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, ὅπως εἴπαμε, ἐκπροσωποῦσε ὁ Θεμ. Τσάτσος, τό Προοδευτικό τοῦ Καφαντάρη ὁ Σακκαλῆς, τό Ἐθνικό Λαϊκό τοῦ Θεοτόκη ὁ Σπύρος Θεοτόκης τό Λαϊκό οἱ Καλκάνης καί Χατζηπάνος, τό Δημοκρατικό τοῦ Γ. Παπανδρέου ὁ γιατρός Λαμπαδαρίδης, τό Ἑνωτικό τοῦ Π. Κανελλόπουλου ὁ δημοσιογράφος Ι. Καρανικολός καί ὁ ἔμπορος Ι. Κανελλόπουλος, τή «Φιλική Ἑταιρία» ὁ Μιχ. Κύρκος, τό ΚΚΕ ὁ Σιδερίδης καί τό ΑΚΕ (Ἀγροτικό Κόμμα Ἑλλάδας) ὁ Κτιστάκης, τή ΓΣΕΕ ὁ Καλομοίρης καί τούς δημοσίους ὑπαλλήλους ὁ Ἀνδρ. Παπασπυρόπουλος[1]. Ὁ Κτιστάκης εἶχε ἐπαφή καί μέ τόν Ἠλία Τσιριμῶκο, πότε ἀπ' εὐθείας καί πότε μέ «σύνδεσμο»[2].

Φυσικά ἡ ἐπιτροπή αὐτή ἦταν γιά πολλούς μῆνες μονάχα στά χαρτιά. Κατά τό καλοκαίρι τοῦ 1938, ὅπως θά δοῦμε, ἔκανε τήν ἱδρυτική της σύσκεψη.

Ἀμέσως μετά τή σύλληψη τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Προοδευτικῶν, ὁ Ι. Θεοτόκης εἰδοποιήθηκε ἀπό τήν κυβέρνηση νά φύ-

1. Ἀφήγηση τοῦ Σωτήρη Σουκαρᾶ πρός τόν συγγραφέα τοῦ βιβλίου.

2. Μιά συνάντηση Τσιριμώκου — Κτιστάκη ἔγινε στό σπίτι τῆς ἠθοποιοῦ Μιράντας Μυράτ. (Ἀφήγηση Ἠλία Τσιριμώκου).

γει γιά τήν Κέρκυρα καί ὁ Θ. Σοφούλης κλήθηκε στήν Ἀσφάλεια, ὅπου τόν ἐκράτησαν μιά ὥρα καί τοῦ ἔκαμαν αὐστηρές «συστάσεις»!.. Κατόπιν πιάστηκαν ὁ Ἀλεξ. Μυλωνᾶς, ὁ ὁποῖος εἶχε κυκλοφορήσει παρόμοια προκήρυξη κατά τῆς δικτατορίας, καί ἐκτοπίστηκε στό Φραντάτο τῆς Ἰκαριᾶς, ὕστερα ἀπό λίγες μέρες ὁ Γ. Παπανδρέου, πού ἐκτοπίστηκε στά Κύθηρα καί ἀργότερα στήν Ἄνδρο. Πιάστηκαν ἐπίσης οἱ βουλευτές Ἀλεξ. Μελᾶς, Π. Ντεντιδάκης, Στ. Χατζήμπεης, Ἀντ. Λιβεριάτος καί Στ. Μερκούρης.

Τό πογκρόμ κατά τῶν πολιτικῶν δέν ἦταν μόνο ἀντίποινα τοῦ Μεταξᾶ γιά τίς προκηρύξεις τῶν ἀρχηγῶν. Ἡ δικτατορία τήν ἐποχή αὐτή εἶχε σοβαρούς λόγους νά φοβᾶται. τό ἀντιδικτατορικό κίνημα πού παρουσίαζε σοβαρή ἀνάπτυξη καί μποροῦσε νά ἀπειλήσει τήν κυριαρχία της. Αὐτή τήν περίοδο ξέσπασαν σοβαροί ἐργατικοί ἀγῶνες:

Στή Θεσσαλονίκη κηρύχτηκε ἀπεργία τῶν καπνεργατῶν, στήν Ἀθήνα ἀπήργησαν οἱ ἐργάτες τῆς ΒΙΟ, στά Ἰωάννινα οἱ ἐργάτες τῶν ἀποξηραντικῶν ἔργων. Σοβαρή ἐπίσης ἦταν ἡ γενική ἀπεργία τῶν λεβητοποιῶν τοῦ Πειραιᾶ, πού μέ τήν ἐπιμονή καί τήν μαχητικότητά τους ὑποχρέωσαν τήν κυβέρνηση καί τούς ἐργοδότες νά ὑποχωρήσουν καί νά ἱκανοποιήσουν τά βασικά τους αἰτήματα.

Ἀλλά καί οἱ ἀγρότες εἶχαν ξεσηκωθεῖ στήν περίοδο ἐκείνη καί ἀντιδροῦσαν στά ἀντιαγροτικά μέτρα τῆς δικτατορίας. Οἱ σταφιδοπαραγωγοί δέν δέχονταν τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου γιά τό ξερίζωμα τῶν σταφιδαμπέλων, οἱ καπνοπαραγωγοί μέ ἐπιτροπές καί διαβήματα ἀπαιτοῦσαν τήν ἀγορά τῶν ἀπούλητων καπνῶν τους.

Ταυτόχρονα ἡ ἀντίδραση κατά τῆς ΕΟΝ ἔχει ἐνταθεῖ σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Στήν Ἀθήνα καί Πειραιᾶ πολίτες καί στρατιῶτες ἔρχονται σέ ἀνοιχτές συγκρούσεις μέ τούς προκλητικούς βαθμοφόρους τῆς φασιστικῆς φάλαγγας τοῦ Μεταξᾶ.

Τό κύμα τῆς τρομοκρατίας ὁ διευθυνόμενος Τύπος τό ὀνόμασε «περίοδον αὐστηρότητος» πού διαδέχεται τήν ἐποχή τῆς «προθύμου συγγνώμης» καί ἐγκαινιάζεται «μέ τάς ἀπαραιτήτους διά τήν καθεστωτικήν εὐστάθειαν συλλήψεις».

Σύλληψη καί θάνατος τοῦ 'Ανδρέα Μιχαλακόπουλου

Τελευταῖο ἀπό τούς πολιτικούς ἀρχηγούς ἡ δικτατορία ἔπιασε στίς 10 Φεβρουαρίου 1938 τόν 'Ανδρέα Μιχαλακόπουλο. 'Από δυό μέρες πρίν ὁ Μιχαλακόπουλος ἦταν ἄρρωστος στό κρεβάτι. "Οταν δυό μυστικοί τῆς Εἰδικῆς 'Ασφάλειας πῆγαν νά τόν συλλάβουν εἶχε 38° πυρετό. 'Η γυναίκα του διαμαρτυρήθηκε καί τελικά, ὕστερα ἀπό τήν ἐπιμονή της, δέχτηκαν νά τηλεφωνήσουν στό διοικητή τους, τό διαβόητο συνταγματάρχη 'Αγγελέτο. 'Η ἴδια ἡ κυρία Μιχαλακόπουλου ἐξήγησε στό διοικητή τῆς Εἰδικῆς 'Ασφάλειας τήν κατάσταση τοῦ συζύγου της. 'Ο 'Αγγελέτος ὑποσχέθηκε σέ λίγα λεπτά νά τῆς ἀπαντήσει. Πραγματικά, σέ λιγότερο ἀπό δυό λεπτά τῆς τηλεφώνησε ὅτι ὁ Μιχαλακόπουλος ἔπρεπε νά ὁδηγηθεῖ στήν 'Ασφάλεια καί ἐκεῖ θά τόν ἐξέταζε γιατρός τῆς ὑπηρεσίας. (Φαίνεται ὅτι στό μεταξύ ἐπικοινώνησε μέ τό Μανιαδάκη πού ἐπέμεινε νά ἐφαρμοστεῖ ἡ διαταγή). 'Ο Μιχαλακόπουλος σηκώθηκε ἀπό τό κρεβάτι, ντύθηκε καί ἀκολούθησε τούς ἀστυνομικούς. Στήν 'Ασφάλεια, οὔτε ὁ γιατρός τῆς ὑπηρεσίας τόν ἐξέτασε, οὔτε στόν προσωπικό του γιατρό, πού ἔστειλε ἡ οἰκογένειά του, ἐπέτρεψαν νά τόν δεῖ. "Οπως εἴπαμε, ὁ Μεταξᾶς ἐπεδίωκε τήν ἐξόντωση τοῦ ἀντιπάλου του πολιτικοῦ.

'Από τό ἄντρο τῆς ὁδοῦ 'Ελπίδος φόρτωσαν τήν ἴδια μέρα τό βράδυ τόν πρώην πρωθυπουργό σ' ἕνα αὐτοκίνητο καί τόν ὁδήγησαν στόν Πειραιᾶ, ὅπου τόν ἐπιβίβασαν ἀπευθείας στό πλοῖο τῆς γραμμῆς καί τόν ἔστειλαν ἐξορία στήν Πάρο. 'Η αἰτιολογία γιά τήν ἐκτόπιση τοῦ Μιχαλακόπουλου ἦταν περίπου ἡ ἴδια μέ τίς ἄλλες. 'Ο Μιχαλακόπουλος

«κατέστη ἐπικίνδυνος εἰς τήν Δημοσίαν 'Ασφάλειαν, διότι ἐπιζητεῖ νά κλονίση τήν θέσιν τῆς 'Ελλάδος ἐξωτερικῶς καί οἰκονομικῶς... καί διότι ἀπεδείχθη ὅτι εὑρίσκετο καί οὗτος εἰς στενήν ἐπαφήν μετά τοῦ Ι. Πολυχρονοπούλου, τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστή ἡ συνωμοτική δρᾶσις καί τά ἐπίβουλα σχέδια...».

Τήν ἀπόφαση ὑπέγραψαν ὁ Ν. Κισσόπουλος, ὁ εἰσαγγελέας Μ. Κωτσάκος καί ὁ Α. 'Αγγελέτος. Στήν Πάρο ὁ Μιχαλακόπουλος ὁδηγήθηκε σ' ἕνα πανάθλιο ξενοδοχεῖο μέ σπασμένα παραθυρόφυλλα. Οἱ ταλαιπωρίες τῆς ἐξορίας καί ἡ ὑγρασία τοῦ νησιοῦ εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα νά ἐπιδεινωθεῖ ἡ κατάσταση τῆς ὑγείας του καί, δέκα μέρες περίπου μετά τήν μεταφορά του στήν Πάρο, ἔπαθε πνευμονική συμφόρηση. Οἱ γιατροί τῆς Πάρου διέγνωσαν τήν κατάστασή του, καθώς καί κάποια ἀνωμαλία στήν καρδιά, χωρίς ὅμως νά μποροῦν νά τοῦ δώσουν καμιά ἀποτελεσματική βοήθεια γιατί δέν εἶχαν οὔτε τά στοιχειώδη μέσα. 'Ο πρώην βουλευτής Χατζηλίας καί ὁ διευθυντής τοῦ πολιτικοῦ γραφείου του Γρήγουρας, πού εἶχαν πάει στήν Πάρο γιά νά συμπαρασταθοῦν στό Μιχαλακόπουλο, ἔστειλαν δύο τηλεγραφήματα στήν κυβέρνηση, μέ τά ὁποῖα ζητοῦσαν νά δοθεῖ ἡ ἄδεια τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἄρρωστου στήν 'Αθήνα, ἀλλά δέν πῆραν καμιά ἀπάντηση. "Υστερα ἀπό σοβαρή κρίση πού ἔπαθε ὁ Μιχαλακόπουλος στίς 23 - 24 Φεβρουαρίου πῆγαν στήν Πάρο ἡ γυναίκα του, ἡ κόρη καί ὁ γαμπρός του μέ τούς γιατρούς Δεληβάνη καί Κυσθήνιο, οἱ ὁποῖοι διέγνωσαν ὅτι ἄν ὁ ἄρρωστος δέν μεταφερόταν ἀμέσως στήν 'Αθήνα, ὁ θάνατός του ἦταν βέβαιος. Τή γνωμάτευση αὐτή τηλεγράφησαν στό Μανιαδάκη. Αὐτός ὅμως πάλι δέν ἐπέτρεψε τήν μεταφορά τοῦ Μιχαλακόπουλου στήν 'Αθήνα, ἀλλά ἔστειλε τόν ἔμπιστο τῆς δικτατορίας γιατρό Λοράνδο στήν Πάρο, γιά ν' ἀναφέρει στήν κυβέρνηση ποιά ἦταν ἡ κατάσταση τοῦ ἄρρωστου πολιτικοῦ. 'Ο Λοράνδος ἐπιβεβαίωσε τίς γνωματεύσεις τῶν δύο γιατρῶν καί ζήτησε τήν ἄμεση μεταφορά τοῦ Μιχαλακόπουλου στήν 'Αθήνα.

Τήν 1η Μαρτίου ὁ Μιχαλακόπουλος μεταφέρθηκε στόν «Εὐαγγελισμό», στό τμῆμα τοῦ γιατροῦ Λοράνδου, ἐνῶ ἔξω ἀπό τό δωμάτιό του τοποθετήθηκαν δυό φρουροί ἀστυφύλακες. Τό πρῶτο ἀνακοινωθέν γιά τήν ἀρρώστια τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ δημοσιεύθηκε στίς ἐφημερίδες τῆς 19ης Μαρτίου, πού ἔγραφαν καί τήν πληροφορία, ὅτι ἐξαιτίας τῆς σοβαρῆς κατάστασης τοῦ ἄρρωστου ἡ οἰκογένειά του κάλεσε τόν διάσημο Αὐστριακό γιατρό, καθηγητή "Επιγκερ. 'Η κυβέρνηση ὑποχρεώθηκε νά δημοσιεύσει τό ἀνακοινωθέν αὐτό, γιατί εἶχε

ήδη γίνει θόρυβος στό έσωτερικό καί έξωτερικό γιά τήν άρρώστια τοῦ Μιχαλακόπουλου. Τόσο όμως ό καθηγητής Έππιγκερ, όσο καί ό Έλληνας γιατρός Πετρίδης, πού ἦλθε έπίσης άπό τήν Αὐστρία, διαπίστωσαν ότι ἦταν άδύνατο νά σωθεῖ πιά ό ἄρρωστος. Πραγματικά στίς 27 Μαρτίου, ὕστερα άπό σκληρό άγώνα μέ τό θάνατο, ό Μιχαλακόπουλος ύπέκυψε[1].

Άλλά οί μεγαλύτερες άσχημίες τῆς δικτατορίας, πού εἶχε οὐσιαστικά, όπως εἴδαμε, δολοφονήσει τό Μιχαλακόπουλο, άρχίζουν ὕστερα άπό τό θάνατο τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ. Τήν εἴδηση τοῦ θανάτου του δημοσίευσαν οί άπογευματινές έφημερίδες τῆς 28ης καί οί πρωινές τῆς 29ης Μαρτίου:

«Μετά πολλῶν ἡμερῶν πάλην πρός τόν θάνατον, ἔγραφαν, τήν 1.25΄ τῆς προχθές Κυριακῆς ἀπεβίωσεν εἰς τόν «Εὐαγγελισμόν», ὅπου ἀπό ἱκανῶν ἑβδομάδων ἐνοσηλεύετο ὁ ὁ Α. Μιχαλακόπουλος. Ὁ θάνατός του ἐπῆλθεν ἀπό ἐξάντλησιν τῆς καρδίας συνεπείᾳ μυοκαρδίτιδος, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ παθών πολιτικός ἀπό μακροῦ ἔπασχε, καί ἀπό συμφόρησιν τοῦ πνεύμονος».

(«Καθημερινή» 29ης Μαρτίου)

1. Ό Άνδρ. Μιχαλακόπουλος γεννήθηκε στήν Πάτρα τό 1875. Μετά τίς γυμνασιακές του σπουδές φοίτησε ένάμισυ περίπου χρόνο στήν Σχολή Εὐελπίδων, τήν όποία όμως έγκατέλειψε γιά νά σπουδάσει Νομικά. Άφοῦ συμπλήρωσε τίς σπουδές του στήν Εὐρώπη, γύρισε στήν Πάτρα, όπου άσκησε τό δικηγορικό έπάγγελμα. Τό 1910 έκλέγεται άντιπρόσωπος τῆς ίδιαιτέρας του πατρίδας στήν Άναθεωρητική Βουλή ώς Φιλελεύθερος. Τό 1911 γίνεται ύπουργός τῆς Έθνικῆς Οίκονομίας στήν κυβέρνηση Βενιζέλου. Άκολούθησε τόν άρχηγό τῶν Φιλελευθέρων στήν Θεσσαλονίκη καί τό 1917 γίνεται ύπουργός τῶν Οίκονομικῶν καί μέ τήν προσωρινή άποχή τοῦ Βενιζέλου άπό τήν πολιτική ίδρύει δικό του κόμμα, τό κόμμα τῶν «Συντηρητικῶν Φιλελευθέρων» τό όποῖο άργότερα τό μετονόμασε κόμμα τῶν «Συντηρητικῶν Δημοκρατικῶν». Στίς 8 Όκτωβρίου 1924 σχημάτισε κυβέρνηση πού άνετράπη άπό τόν Θ. Πάγκαλο. Μετά τήν άνατροπή τῆς δικτατορίας Παγκάλου παίρνει μέρος στήν Οίκουμενική Κυβέρνηση Ζαΐμη ώς ύπουργός τῶν Έξωτερικῶν. Τό ύπουργεῖο αὐτό διατήρησε σ' όλόκληρη τήν περίοδο τῆς κυβέρνησης Βενιζέλου, τῆς όποίας διετέλεσε καί άντιπρόεδρος. Ό Μιχαλακόπουλος άσχολήθηκε ίδιαίτερα μέ τήν έξωτερική πολιτική. Ώς άρχηγός κόμματος δέν κατόρθωσε νά άποκτήσει σοβαρή λαϊκή βάση. Άποτελοῦσε τή δεξιά τῆς φιλελεύθερης - δημοκρατικῆς παράταξης.

Ό Μεταξᾶς βιάστηκε νά τελειώσει μέ τήν κηδεία τοῦ Μιχαλακόπουλου γιά νά άποφύγει τίς πολιτικές έκδηλώσεις, τίς όποῖες ίδιαίτερα φοβόταν στήν περίπτωση αὐτή, έπειδή κανένας δέν εἶχε πιστέψει τό έπίσημο άνακοινωθέν καί ή κοινή γνώμη θεωροῦσε βέβαιο ότι ό θάνατος τοῦ παλαιοῦ πολιτικοῦ όφειλόταν στίς ταλαιπωρίες τῆς έξορίας καί στήν άρνηση τῆς δικτατορίας νά τόν μεταφέρει έγκαιρα στήν Άθήνα. Τήν νύκτα τῆς Κυριακῆς ό νεκρός μεταφέρθηκε στή Μητρόπολη καί έκτέθηκε γιά λίγες μόνο ὧρες σέ λαϊκό προσκύνημα. Τή Δευτέρα έγινε ή κηδεία του. Τοῦ άποδόθηκαν «τιμαί μεγαλοσταύρου». Τήν κηδεία παρακολούθησαν χιλιάδες κόσμου, πού έξεδήλωσε έτσι τήν άντίθεσή του πρός τή δικτατορία.

Ό Σοφούλης, πού θά μιλοῦσε στήν κηδεία, είδοποιήθηκε τήν τελευταία στιγμή άπό τήν Άσφάλεια ότι έπρεπε νά περιοριστεῖ σέ λίγα βιογραφικά στοιχεῖα. Προτίμησε νά μή μιλήσει καθόλου.

Πολλά συλλυπητήρια τηλεγραφήματα πρός τήν οίκογένειά του άπό τούς έξορίστους πολιτικούς, άπό προσωπικότητες τοῦ έξωτερικοῦ κ.ά., ή λογοκρισία τά κατακράτησε ή τά περιέκοψε. Τέλος, ή δικτατορική κυβέρνηση άπείλησε μέ σοβαρές κυρώσεις τό Συμβούλιο τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Πατρῶν, πού θέλησε νά άναρτήσει στά γραφεῖα του τήν είκόνα τοῦ Άνδρ. Μιχαλακόπουλου.

Όπως εἴδαμε, ή δικτατορία, πιστεύοντας ότι έτσι μειώνει κάπως τήν εὐθύνη της γιά τή δολοφονία τοῦ Άνδρέα Μιχαλακόπουλου, άνακοίνωσε ότι ό πρώην πρωθυπουργός έπασχε άπό πολύν καιρό άπό μυοκαρδίτιδα. Άν καί αὐτή άκόμα ή «δικαιολογία» ἦταν σέ βάρος τῆς δικτατορίας, πού έστειλε τόν Α. Μιχαλακόπουλο ἄρρωστο στήν έξορία, τό γεγο-

νός ἀμφισβητήθηκε ἀπό τούς δικούς του. Στίς 29 Μαρτίου ὁ ἀδελφός τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ 'Αναστ. Μιχαλακόπουλος ἔστειλε στόν ὑφυπουργό Τύπου Νικολούδη τήν παρακάτω ἐπιστολή, τήν ὁποία ὁ Ἕλληνας Γκαῖμπελς ὑποχρεώθηκε νά δώσει στή δημοσιότητα τήν 1η 'Απριλίου:

«Κύριε ὑφυπουργέ, Ὑφισταμένης λογοκρισίας μόνον τῇ ἐγκρίσει ὑμῶν δύναται νά διορθωθῇ ἡ ἀπό ὅλας τάς ἐφημερίδας ἀναγραφεῖσα ἀνακρίβεια ὅτι ὁ ἀποβιώσας ἀδελφός μου 'Ανδρέας ὑπέφερε ἀπό μακροῦ ἐκ μυοκαρδίτιδος. Ἡ ἀλήθεια ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ ἀδελφός μου οὐδέποτε παρεπονέθη διά πάθησίν τινα τῆς καρδίας του, εἶναι δέ κοινῶς γνωστόν καί δή καί εἰς τά μέλη τῆς κυβερνήσεως ὅτι ἡ ἐν γένει διαβίωσίς του καί οἱ κόποι εἰς οὕς ὑπεβάλλετο κάθε ἄλλο ἤ ἐπετρέποντο εἰς τοιαύτην πάθησιν. Εἶχε μάλιστα ἐξετασθῆ καί ἐπ' ἐσχάτων ἀκόμη, ὅταν ἐπρόκειτο νά ὑποστῇ τήν ἐγχείρησιν τοῦ ὀφθαλμοῦ του, ἀπό διασήμους Εὐρωπαίους ἰατρούς, τούς καθηγητάς τοῦ Πανεπιστημίου Βακέζ, Βιέννης, Βάγκεμπαχ καί τοῦ τῆς Πράγας, οὕτινος μοῦ διαφεύγει τό ὄνομα, οἵτινες οὐδεμίαν καρδιακήν ἀνωμαλίαν διεπίστωσαν».

Μαζί μέ τήν ἐπιστολή τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ 'Ανδρ. Μιχαλακόπουλου δημοσιεύθηκε καί ἡ ἀπάντηση τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Προπαγάνδας Νικολούδη, ἡ ὁποία ἀνέφερε ὅτι οἱ πληροφορίες γιά τό θάνατο τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ πού δημοσιεύθηκαν στόν Τύπο δέν προέρχονταν ἀπό τό ὑπουργεῖο Τύπου, ἀλλά ἀπό τούς θεράποντες γιατρούς. Ὁ Νικολούδης πρόσθετε ὅτι ὕστερα ἀπό τήν ἐπιστολή τοῦ 'Αναστ. Μιχαλακόπουλου τό ὑπουργεῖο ἀπευθύνθηκε στό νοσοκομεῖο «Εὐαγγελισμός» καί πῆρε πιστοποίηση σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ καθηγητής Ἕπιγκερ ἀπό συμφώνου μέ τούς Ἕλληνες γιατρούς Σ. Λιβιεράτο, Α. Πορτοκάλη, Α. Κατακουζηνό, Ν. Λοράνδο, Ι. Δεληβάνη, Ι. Κυσθήνιο καί Ν. Χανιώτη γνωμάτευσαν ὅτι ὁ 'Ανδρ. Μιχαλακόπουλος ἔπασχε ἀπό «χρονία μυοκαρδίτιδα μετά παροξύνσεως. Διπλοῦν ἔγκλειστρον τῶν πνευμόνων μετά ἐπακολούθου διπλῆς πλευρίτιδος».

Στήν πραγματικότητα ἡ ἐπιστολή τῶν γιατρῶν πρός

τό Μεταξᾶ μέ ἡμερομηνία 30 Μαρτίου 1938, τήν ὁποία ἐκμαίευσε ἡ δικτατορία, ἀναφέρει ὅτι στίς 24 - 25 Φεβρουαρίου ὁ Μιχαλακόπουλος «εὑρέθη πάσχων ἐξ ὀξείας διαστάσεως τῆς ἀριστερᾶς κοιλίας μετά φαινομένων στηθάγχης ἐκ κατακλίσεως καί ὀξέος οἰδήματος τῶν πνευμόνων». Τήν ἐπιστολή δέν ὑπέγραψε ὁ καθηγητής Ἕππιγκερ, πού ἔδωσε χωριστό σημείωμα[1].

Ὁπωσδήποτε, μέ τίς προσπάθειές της νά ἐλαφρύνει τή θέση της, ἡ δικτατορία δέν κατόρθωσε παρά νά κάμει βαρύτερη τήν ἐνοχή της γιά τή δολοφονία τοῦ Ἕλληνα πολιτικοῦ.

Ὁ πρώην ὑπουργός τῶν 'Εξωτερικῶν Ι. Πολίτης, καταλογίζοντας τήν εὐθύνη γιά τό θάνατο τοῦ 'Ανδρέα Μιχαλακόπουλου στή δικτατορία, γράφει:

«Ἡ ἐξόντωσίς του δι' ἀδικαιολογήτων βαναύσων διοικητικῶν μέτρων, ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως μίαν ἀπό τάς μεγαλυτέρας κηλῖδας τῆς δικτατορικῆς ἐκείνης περιόδου».

Ὁ Γρ. Δαφνῆς γράφει ὅτι ὁ βασιλιάς Γεώργιος, ὅταν ἐπέστρεψε ἀπό τό Λονδίνο

«ἐβολιδοσκόπησε τόν Μιχαλακόπουλον, διά τρίτου προσώπου, ἄν θά ἐδέχετο νά σχηματίση κυβέρνησιν, ἡ ὁποία θά ἠμνήστευε τόν Μεταξᾶν καί τά μέλη τῆς κυβερνήσεώς του. Ἡ νέα κυβέρνησις, μετά τήν ἀμνηστίαν, θά προεκήρυσσεν ἐκλογάς. Ὁ Μιχαλακόπουλος ἀντεπρότεινε τόν σχηματισμόν ὑπηρεσιακῆς κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας μοναδικόν ἔργον θά ἦτο ἡ χορήγησις ἀμνηστίας εἰς τά μέλη τῆς δικτατορικῆς κυβερνήσεως καί ἡ μερική ἐκκαθάρισις τῆς κληρονομίας τῆς δικτατορίας. Εὐθύς μετά ταῦτα ὁ Μιχαλακόπουλος ἐδέχετο νά σχηματίση πολιτικήν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία θά διενήργει τάς ἐκλογάς καί θά ἐπανέφερε τήν χώραν εἰς τήν πολιτικήν ὁμαλότητα. Ὁ Βασιλεύς δέν ἀπεδέχθη τήν ἀντιπρότασιν Μιχαλακοπούλου»[2].

1. Βλέπε «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, Δ' τόμος, σελ. 662 — 664.
2. Γρ. Δαφνῆ: «Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων», τόμος δεύτερος, σελίδες 452—453.

Τό πρόσωπο τό όποῖο βολιδοσκόπησε τό Μιχαλακόπουλο εἶναι φανερό ὅτι ἦταν ὁ Θ. Ἀγγελόπουλος. Ἀλλά εἶναι πολύ ἀμφίβολο ὅτι ὁ βασιλιάς εἶχε πραγματικά τήν πρόθεση νά ἀντικαταστήσει τό Μεταξᾶ μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τό Λονδίνο. Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, οἱ ἐγγραφές στό «Ἡμερολόγιο» τοῦ Μεταξᾶ δείχνουν, ἀντίθετα, ὅτι μετά τήν ἐπιστροφή τοῦ Γεωργίου ὁ δικτάτορας αἰσθάνθηκε πιό σίγουρη τή θέση του. Τό γεγονός ἐξάλλου ὅτι ἀπό τότε ἐξαπέλυσε καί τό κύμα τῶν διωγμῶν κατά τῶν πολιτικῶν, δείχνει ὅτι δέ μπορεῖ παρά νά εἶχε μαζί του τό Γεώργιο, ὅπως κι ὁ ἴδιος βεβαιώνει. Ἐξάλλου, ἄν πραγματικά ὁ Γεώργιος ἐπιζητοῦσε τή στιγμή ἐκείνη μιά μεταβολή, δέ θά περιοριζόταν ἁπλῶς σέ μιά βολιδοσκόπηση τοῦ Μιχαλακόπουλου. Θά προχωροῦσε παραπέρα σέ σοβαρότερες συνομιλίες, ἀφοῦ μάλιστα οἱ ἀντιπροτάσεις τοῦ Μιχαλακόπουλου παρεῖχαν πολύ ἔδαφος γιά συνεννόηση.

Συνεπῶς ἤ ἡ βολιδοσκόπηση εἶχε γίνει πρίν ἀπό τήν ἀναχώρηση τοῦ Γεωργίου ἤ κατά τή διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του ἤ ἔγινε μετά τήν ἐπιστροφή του, ἀλλά ἀπόβλεπε μόνο καί μόνο στό νά δείξει σέ ἀνακτορικούς καί ἄλλους κύκλους πού ἤθελαν ἀπαγκίστρωση ἀπό τό Μεταξᾶ ὅτι δέν εἶναι εὔκολη ἡ μεταβολή. Ὁπωσδήποτε ὁ Γεώργιος δέν ἦταν τόσο ἀνίσχυρος ὥστε νά ἐπιτρέψει τήν ἐκτόπιση ἑνός πολιτικοῦ μέ τόν ὁποῖο θά ἤθελε νά συνεχίσει τίς ἐπαφές μέ σκοπό νά τοῦ δώσει τήν ἐντολή. Μποροῦμε λοιπόν ἀκόμα νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Θ. Ἀγγελόπουλος ἐνέργησε γιά λογαριασμό ἄλλων παραγόντων τῆς Αὐλῆς.

Τά στρατιωτικά κινήματα

Ἡ σύλληψη τοῦ Μιχαλακόπουλου προετοιμαζόταν, ὅπως εἴδαμε, συστηματικά ἀπό τόν Τύπο, πρίν ἀκόμα ἐπιστρέψει ὁ Γεώργιος. Εἶναι δέ φανερό ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἀνησυχοῦσε καί γιά τίς κινήσεις στό στρατό, γιά τίς ὁποῖες θά εἶχε κάποιες πληροφορίες, γι' αὐτό ἐπιτάχυνε τίς συλλήψεις καί ἐκτοπίσεις τῶν πολιτικῶν.

Στίς 6 Μαρτίου 1938 ὁ Μεταξᾶς ἐπέστρεψε ἀπό τήν Ἄγκυρα. Στίς 12 Μαρτίου σημειώνει στό «Ἡμερολόγιό» του:

«Κυριακή, 6 Μαρτίου, ἄφιξις Ἀθήνας. Ὑποδοχή ζωηροτάτη, ἐνθουσιώδης, ὄχι τόσον μεγάλη ὅση ἐπερίμενα, πιθανώτατα διότι Κυριακή τελευταία Ἀπόκρεω καί κόσμος διασκέδασε πολύ. Ἐν τούτοις αὐτό τό γεγονός, μαζί μέ συνωμοσίας Τσαγγαρίδη - Ματάλα, ἀξιωματικῶν Σερρῶν, μέ ἀνησύχησε μεγάλως. Ὅλα αὐτά μαζί μέ μεγάλην κόπωσιν. Ἀπαισιοδοξία μου, ἐπανειλημμέναι συσκέψεις μέ στενούς φίλους — καί 9 καί 10 Μαρτίου. Λίγο - λίγο συνέρχομαι. Βλέπω ὅτι ὅλα αὐτά ἄξια προσοχῆς, ἀλλά οὐδείς κίνδυνος. Ἀλλά προσοχή! — Χθές 11 Μαρτίου καλῶ Διοικητάς ὑπολοίπους στρατοῦ, Ἀρχηγόν Ἐπιτελείου, Παπαδήμαν. Διαταγή μου περί διαφωτίσεως τοῦ στρατοῦ καί διά ἔργον ἐν τῷ στρατῷ καί διά κυβέρνησιν 4ης Αὐγούστου ἐν γένει».

Καί στίς 31 Μαρτίου:

«Τήν Κυριακή πέθανε ὁ Μιχαλακόπουλος. Οἱ συγγενεῖς του καί τό περιβάλλον του ζητοῦν νά ἐκμεταλλευθοῦν τόν θάνατον. Δέν ἔχουν δίκαιο. (...). Μέσα στήν ψυχή μου πάντα ὑπάρχει ἡ ἀνησυχία καί ἡ κύμανσις. Πρέπει νά φθάσω κάπου. Ἀλλά, ἅμα ἔβγω ἔστω καί ἕνα δάκτυλο ἀπό τή δικτατορία, μέ ἀναμένει ὁ κοινοβουλευτισμός. Ἀντιπροσωπεύσεις κ.τ.λ. καταλήγουν στόν κοινοβουλευτισμό»[1].

Τά παραπάνω, σέ συνδυασμό καί μέ ὅσα λέει στίς 30 Ἰανουαρίου γιά τήν ἐπίδραση πού ἔχουν στό βασιλιά «αἱ δογματικαί θεωρίαι τοῦ Θ. Ἀγγελοπούλου», δείχνουν ὅτι ὁ Μεταξᾶς δεχόταν κάποια πίεση νά ἐξωραΐσει τό καθεστώς, εἰσάγοντας κάποιο Σύνταγμα τύπου Σαλαζάρ καί κάποιου εἴδους συντεχνιακή «Βουλή» κατά τό φασιστικό σύστημα. Ἀλλά δέν ἦταν ἡ πίεση αὐτή πού τόν ἀνησυχοῦσε. Τόν κίν-

1. «Ἡμερολόγιο», σελίδες 298—299.

δυνο τόν ἔβλεπε τή στιγμή ἐκείνη ἀπό τίς ἀντιδικτατορικές κινήσεις στό στρατό καί στό Λαό καί ἀπό τίς «συνωμοσίες» τῶν ἀντιπάλων του μέσα στά 'Ανάκτορα.

Όπως εἴδαμε παραπάνω, ὁ στρατηγός Τσαγγαρίδης βρισκόταν στίς ἀρχές τοῦ 1938 στήν 'Αθήνα γιά τήν προετοιμασία τοῦ στρατιωτικοῦ κινήματος. Στήν ὀργάνωση «Πρόμαχοι λαϊκῶν ἐλευθεριῶν» ὁ ἴδιος καί ὁ Ματάλας εἶχαν μυήσει πολλούς ἀξιωματικούς τῆς Φρουρᾶς 'Αθηνῶν, κυρίως ὅμως τοῦ πυροβολικοῦ καί τοῦ ἱππικοῦ. Ἤθελαν νά μυήσουν καί ἄλλους τοῦ πεζικοῦ. Γι' αὐτό καθυστέρησαν τήν ἔκρηξη τοῦ κινήματος. Στό μεταξύ, ὅμως, ὅπως εἴδαμε, πιάστηκαν ὁ Γ. Παπανδρέου καί ὁ Μιχαλακόπουλος καί οἱ δύο δηλαδή ὑποψήφιοι πολιτικοί ἀρχηγοί τοῦ κινήματος. Σέ λίγο ἡ δικτατορία εἶχε ἀνακαλύψει καί τήν ὀργάνωση τῶν «προμάχων». Τήν πρόδωσαν οἱ μυημένοι λοχαγοί Μονοάντερος καί Λόντος στόν Μανιαδάκη. (Ὁ Μονοάντερος ἀργότερα, ἀπό τίς τύψεις του, αὐτοκτόνησε).

Οἱ στρατηγοί Τσαγγαρίδης[1] καί Ματάλας πιάστηκαν καί ἐκτοπίστησαν. 'Από τούς ἄλλους ἀξιωματικούς πού ἐξακριβώθηκε ἤ ὑπῆρχε ὑποψία ὅτι εἶχαν σχέση μέ τήν ὀργάνωση ἄλλοι πιάστηκαν καί ἄλλοι διασκορπίστηκαν σέ διάφορες ἐπαρχιακές φρουρές.

Παρά τίς συλλήψεις αὐτές καί τίς μεταθέσεις τῶν ἀξιωματικῶν, ὁ Μεταξᾶς δέν εἶναι ἥσυχος. Στίς 7 'Ιουλίου 1938, γράφει στό «Ἡμερολόγιό του».

«Περίεργος ἡσυχία, καί διαίσθησίς μου ὅτι κάτι συμβαίνει. Εἰς διαφόρους περιστάσεις ἐμφάνισις θρασύτητος καί προσδοκία προσεχοῦς ἀνατροπῆς μου. Παρ' ὅλας διαβεβαιώσεις φίλων εἶχα τήν αἴσθησιν ὅτι κάτι συμβαίνει. Τέλος ἀπεκαλύφθη συνωμοσία ὀπαδῶν Πλαστήρα, ἄνευ σοβαρῶν βάσεων, ἀλλά δραστηρία. Δέν φαίνεται εἰσχωρήσασα καθόλου εἰς στρατόν. Ποῦ στηρίζονται; Ἄδηλον. Εἶναι εἰς τό χέρι μας καί θά τούς πιάσωμεν προσεχῶς. 'Εκ παραλλήλου ἀπεκαλύφθη ἡ Φιλική 'Εταιρία καί συνελήφθη ὁ Πρόεδρός της Κολυβᾶς(!). 'Αμφότεραι κινήσεις ἄνευ σημασίας».

1. Ὁ στρατηγός Τσαγγαρίδης πέθανε ἀπό καρκίνο στίς 31 Μαρτίου 1939. Παρ' ὅλο ὅτι ἡ ἀρρώστια του ἐκδηλώθηκε πολύν καιρό πρίν, ἡ δικτατορική κυβέρνηση Μεταξᾶ—Μανιαδάκη δέν ἐπέτρεψε τή μεταφορά του στήν 'Αθήνα. Μεταφέρθηκε λίγες μέρες πρίν πεθάνει ὅταν πιά ἡ κατάστασή του ἦταν ἀπελπιστική. Οἱ γιατροί ἔκριναν ὅτι ἦταν πολύ ἀργά γιά νά ἐγχειρηθεῖ.

'Αλλά στίς 19 'Ιουλίου:

«Σήμερα ἐπέστρεψα ἀπό Κέρκυραν. (...). Βασιλεύς πολύ εὐχαριστημένος. Τοῦ εἶπα νά μοῦ τηλεφωνῇ ἀπ' εὐθείας ὅταν ἔχῃ κάτι τι πού πρέπει νά ξέρωμε μόνον αὐτός καί ἐγώ. (...). Συνωμοσία καί ἀπόπειρα ἐκρήξεως προληφθεῖσα, ἀλλά ἀσήμαντος. Μικρά συμπλοκή, πιστολιές. Φαίνεται ὅτι ὀλίγοι ὑπαξιωματικοί. 'Αφ' ἑτέρου ζωηρότης κομμουνιστική Ἤπειρον, Κέρκυραν. 'Αλλά ὅλα αὐτά τίποτε ἐπιφάνειαν, οὐδείς τά γνωρίζει»[1].

Τό κίνημα Διάμεση - Κουταλίδη πού ὀνομάστηκε κίνημα τῶν ὑπαξιωματικῶν (σ' αὐτό ἀναφέρεται παραπάνω ὁ Μεταξᾶς) εἶχε ἀποφασιστεῖ νά ἐκραγεῖ σχεδόν ταυτόχρονα μέ τό κίνημα τῆς Κρήτης. 'Επικεφαλῆς ἦταν οἱ ἀπόταχτοι δημοκρατικοί ἀξιωματικοί: συνταγματάρχης 'Ηλ. Διάμεσης, λοχαγοί Νάθαινας καί 'Ορφανός καί ἀνθυπολοχαγός Κουταλίδης. Στίς 17 'Ιουλίου 1938 τό βράδυ πέντε ὑπαξιωματικοί συνταγμάτων τῆς Φρουρᾶς 'Αθηνῶν, ἐκπρόσωποι τῆς παράνομης ὀργάνωσης τῶν ὑπαξιωματικῶν, συναντήθηκαν στό Ἄλσος τῆς Καισαριανῆς μέ τόν ἀνθυπολοχαγό Κουταλίδη. Ἡ Εἰδική 'Ασφάλεια, πού εἶχε εἰδοποιηθεῖ γιά τή συνάντηση, ἔστειλε ἐκεῖ δύναμη χωροφυλάκων μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἀνθυπομοίραρχο Παπαγεωργίου γιά νά τούς συλλάβει. Οἱ ὑπαξιωματικοί δέν πρόβαλαν ἀντίσταση, ὁ Κουταλίδης ὅμως πυροβόλησε καί κατόρθωσε νά τραυματίσει δυό χωροφύλακες, καθώς καί τόν ἀνθυπομοίραρχο Παπαγεωργίου. Τελικά

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελίδες 304—305.

ὅμως τόν τραυμάτισαν κι αὐτόν οἱ χωροφύλακες καί τόν ἔπιασαν. Ὕστερα ἀπό λίγες μέρες πιάστηκαν πάνω ἀπό 40 ὑπαξιωματικοί καί στρατιῶτες, καθώς καί οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς μυστικῆς ὀργάνωσης ἀπόταχτοι ἀξιωματικοί. Ἔτσι ματαιώθηκε τό κίνημα.

Τήν ἴδια ἐποχή πιάστηκαν καί πολλοί ὑπαξιωματικοί τῆς χωροφυλακῆς ὡς μέλη ἀντιδικτατορικῆς ὀργάνωσης.

Ἡ ΜΕΟ καί ἄλλες στρατιωτικές ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις

Τό Μάρτη τοῦ 1938, ὁ ταγματάρχης ἐ.ἀ. Ἐπαμ. Τσέλλος, ὑπαρχηγός τοῦ Ἐθνικοῦ Ἑνωτικοῦ Κόμματος τοῦ Π. Κανελλόπουλου, ἵδρυσε τή μυστική πολιτικοστρατιωτική ὀργάνωση ΜΕΟ (Μυστική Ἐπαναστατική Ὀργάνωσις). Τό βασικό της πυρήνα τόν ἀποτελοῦσαν δημοσιογράφοι καί κατώτεροι ἀξιωματικοί. Ἡ ΜΕΟ ὅμως κατόρθωσε νά προσεταιριστεῖ μερικούς ἀντισυνταγματάρχες καί συνταγματάρχες καί τόν ἀντιστράτηγο Πρωτοσύγγελο καί, ἀργότερα, τόν ὑπαρχηγό τοῦ ΓΕΣ ὑποστράτηγο Πλατῆ. Ἡ ΜΕΟ πίστευε ὅτι μόνο δυναμικά μποροῦσε ν' ἀνατραπεῖ ἡ δικτατορία καί γι' αὐτό προσπαθοῦσε κυρίως νά ὀργανώσει καί νά κινητοποιήσει κατά τῆς δικτατορίας τούς ἀξιωματικούς. Ἡ ΜΕΟ εἶχε ἔλθει κατά καιρούς σέ ἐπαφή καί μέ τό ΚΚΕ, δέν ἀποκατέστησε ὅμως μόνιμο σύνδεσμο.

Στό στρατό ὑπῆρχε τό 1933 μιά ὀργάνωση κατώτερων ἀξιωματικῶν (λοχαγῶν, ὑπολοχαγῶν κ.λ.) πού εἶχε ἱδρυθεῖ ἀπό τούς Στέφ. Παπαγιάννη, Ι. Παλάσκα, Β. Βενετσανόπουλο, Ι. Τιμογιαννάκη, Γ. Σαμαρίδη καί ἄλλους. Ἡ ὀργάνωση αὐτή ἔμεινε οὐσιαστικά «ἐν ὑπνώσει» καί πρίν καί στή διάρκεια τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἕνα ἀπό τά ἱδρυτικά μέλη της ἦταν ὁ Γ. Θεοχαρόπουλος, πού ἔγινε ἀργότερα ὑπασπιστής τοῦ Μεταξᾶ καί χρησιμοποιήθηκε στήν ΕΟΝ, ἀλλά δέν πρόδωσε τήν ὀργάνωση τῶν λοχαγῶν πού, ἐξάλλου, δέν ἀνέπτυσσε καμιά δραστηριότητα. Τό πρακτικό τῆς ὀργάνωσης πού μιλοῦσε καί γιά «μιά σοσιαλιστική κοινωνία» τό εἶχαν ὑπογράφει 80 περίπου ἀξιωματικοί ἀνάμεσα στούς ὁποίους οἱ ταγματάρχες τότε Μουστεράκης καί Δ. Ψαρρός, οἱ λοχαγοί Ι. Κλαδάκης, Ι. Χιωτάκης, Σταῦρος Νικολόπουλος κ.ἄ.

Τήν ὕπαρξη τῆς ὀργάνωσης πού ἦταν διαρθρωμένη σέ διάφορες μονάδες σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα πληροφορήθηκε ὁ Ν. Ζέρβας καί προσπάθησε νά τήν προσεταιριστεῖ. Ἔτσι ἔγινε συνάντηση τοῦ Παλάσκα μέ τό Ζέρβα στό σπίτι του. Στή συζήτηση πῆρε μέρος καί ὁ Παυσ. Κατσώτας. Στούς λοχαγούς ὅμως φάνηκε ὕποπτος ὁ ρόλος τοῦ Ζέρβα γι' αὐτό δέν ἔδωσαν συνέχεια. Ὁρισμένα ἀπό τά μέλη τῆς ὀργάνωσης πῆραν ἐπαφή μέ τό ΚΚΕ καί τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο, ὅπως ὁ Γ. Σαμαρίδης (σκοτώθηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο) καί ὁ Στέφ. Παπαγιάννης τό 1938 μέ τόν Κτιστάκη καί μέ τόν ἀπόταχτο ἀντισυνταγματάρχη τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου Β. Κούκουρα[1], τό Ι. Μαλαγάρη κ.ἄ. καί ὁ Ἀλέκος Παπαϊωάννου (ἀξιωματικός τῆς Ἀεροπορίας) μέ μέλος τῆς Κ. Ε. τοῦ ΚΚΕ στή Λάρισα κ.λ. Τελικά ὅμως ἡ ὀργάνωση αὐτή οὔτε ἐκδηλώθηκε, οὔτε ἀνακαλύφθηκε ἀπό τή δικτατορία. Ἕνα μέλος της, ὁ ὑπολοχαγός τότε Ι. Χιωτάκης, πιάστηκε τό Σεπτέμβρη τοῦ 1939 καί ἐκτοπίστηκε στήν Ἰκαριά, γιατί ἀπό τήν Κομοτηνή, ὅπου ὑπηρετοῦσε, ἔστειλε ὑπόμνημα στό Μεταξᾶ, μέ τό ὁποῖο ζητοῦσε νά σχηματιστεῖ οἰκουμενική κυβέρνηση[2]. Τά περισσότερα ἀπό τά μέλη τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς πλαισίωσαν στήν κατοχή τόν ΕΛΑΣ.

Λαϊκές ἀντιδικτατορικές κινητοποιήσεις

Ἡ Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ σέ ἀπόφασή της στά τέλη τοῦ Φλεβάρη 1938 διαπιστώνει:

«Ἡ πάλη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐνάντια στήν ἀντεθνική

1. Ὁ Β. Κούκουρας τουφεκίστηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο, ὕστερα ἀπό καταδίκη του σέ θάνατο ἀπό Ἔκτακτο Στρατοδικεῖο.
2. Τά στοιχεῖα γιά τήν «ὀργάνωση τῶν λοχαγῶν» ἀπό ἀφηγήσεις τῶν Ι. Παλάσκα καί Ι. Χιωτάκη.

μοναρχοφασιστική δικτατορία περνᾶ σέ καινούριο, ἀνώτερο στάδιο. Τά πιό κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἀνάπτυξης τοῦ λαϊκοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα στήν τωρινή στιγμή εἶναι: α) Οἱ ἀνοιχτές δηλώσεις τῶν ἀρχηγῶν τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων Σοφούλη, Καφαντάρη, Θεοτόκη, Μυλωνᾶ κ.λ. ἐνάντια στή δικτατορία μέ τίς προκηρύξεις πού κυκλοφόρησαν καί πού βρῆκαν μεγάλη ἀπήχηση μέσα στό λαό καί συντελοῦνε σημαντικά στήν ἀνάπτυξη τοῦ λαϊκοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα. β) Ἡ αὐξανόμενη δραστηριοποίηση τῶν ἐργαζομένων μαζῶν γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν ζωτικῶν συμφερόντων τους, πού ἐκδηλώνεται μέ μαζικές κινητοποιήσεις καί ἀγῶνες καί πού ὁλοένα καί πιό συχνά περνᾶ σέ ἀνώτερες μορφές καί σέ ἀπεργίες (καπνεργάτες Θεσσαλονίκης, ἐργάτες ΒΙΟ, ἐργάτες ἀποξηραντικῶν ἔργων Ἰωαννίνων κ.λ.π.). γ) Ἡ σοβαρή πρόοδος πού σημειώθηκε στή συγκρότηση τοῦ Λαϊκοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου καί τοῦ Ἑνιαίου Ἐργατικοῦ Μετώπου, μέ τή δημιουργία τῆς Πανελλήνιας Ἐπιτροπῆς Ἑνιαίου Ἐργατικοῦ Μετώπου, τῆς Πανελλήνιας Ἕνωσης τῶν ἀντιδικτατορικῶν ὀργανώσεων τῶν νέων καί μέ τό σχηματισμό καινούριων δεκάδων ἐπιτροπῶν Λαϊκοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου ὅπου συμμετέχουν ἐκπρόσωποι ἀπ' ὅλα σχεδόν τά κόμματα στή Θεσσαλονίκη, στήν Ἀθήνα καί σ' ἄλλες πόλεις. δ) Ἡ δημιουργία τῆς «λαϊκῆς πρόνοιας» μέ συμμετοχή τῶν περισσοτέρων κομμάτων».

Συνεχίζοντας, ἡ ἀπόφαση ἀναφερόταν στίς συλλήψεις τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν καί τῶν ἀξιωματικῶν καί κατηγοροῦσε τή δικτατορία ὅτι ἑτοίμαζε καινούρια ἐπίθεση κατά τῶν κομμάτων καί τοῦ λαοῦ σέ ὅλους τούς τομεῖς.

«Ἡ μοναρχία, τόνιζε ἡ ἀπόφαση τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ, πού μέ τή συγκατάθεση καί τή συνεργασία της κηρύχτηκε τό πραξικόπημα τῆς 4ης Αὐγούστου, ἐξαπατώντας ἐπαίσχυντα τά ἀστικά κοινοβουλευτικά κόμματα καί μιά μεγάλη μερίδα τοῦ λαοῦ, στήριξε μέχρι σήμερα τή δικτατορία. Καί στή σημερινή κρίσιμη γιά τή δικτατορία καμπή βρίσκεται ἀναφανδόν στό πλευρό τῆς κυβερνητικῆς συμμορίας. Ἡ ἀποκάλυψη

τῆς μοναρχίας σάν βασικοῦ στηρίγματος τοῦ φασισμοῦ πείθει ὁλοένα καί πιό πλατιά λαϊκά στρώματα καί ὡριμάζει στή λαϊκή συνείδηση τήν ἰδέα πώς τό ριζικό λαοκρατικό ξεκαθάρισμα τῶν ἐσωτερικῶν ἑλληνικῶν προβλημάτων εἶναι συνδυασμένο μέ τό σάρωμα τῆς ἀντεθνικῆς ξενικῆς δυναστείας καί μέ τήν ἐπιβολή τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας».

Τέλος, ἀφοῦ ὑποστήριζε ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀπειλεῖται νά μετατραπεῖ σέ «προτεκτοράτο τῶν Γερμανοϊταλῶν φασιστῶν», καλοῦσε τά ἄλλα κόμματα σέ πιό δραστήριο ἀγώνα κατά τῆς δικτατορίας καί στή συγκρότηση ἄμεσα τοῦ «Λαϊκοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου» καί

«ὅλους τούς πραγματικούς ἐχθρούς τῆς δικτατορίας νά ἑνώσουν δραστήρια τίς προσπάθειές τους γιά τήν ἀπό κοινοῦ ὀργάνωση τῶν δυνάμεων καί τῶν ἀγώνων τοῦ λαοῦ, για τήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων καί τῶν δικαιωμάτων του, κατά τῆς τρομοκρατίας, γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀρχηγῶν καί τῶν στελεχῶν τῶν κομμάτων, τῶν ἀξιωματικῶν καί ὅλων τῶν πολιτικῶν φυλακισμένων καί ἐξορίστων, γιά τή συντριβή τῆς καινούριας φασιστικῆς ἐπίθεσης, γιά τό διώξιμο τῆς δικτατορίας, γιά τήν ἀναστήλωση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, γιά προσωρινή ἀντιδικτατορική κυβέρνηση καί ἐλεύθερες ἐκλογές μέ ἀναλογική»[1].

Τήν περίοδο ἐκείνη ἡ συγκρότηση Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου σημείωνε σοβαρά βήματα. Μεσαῖα καί κατώτερα στελέχη τῶν ἄλλων κομμάτων σέ συνεργασία μέ τούς κομμουνιστές στήν Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη[2], Πειραιᾶ κ.λ.π. εἶχαν συγκροτήσει ἐπιτροπές Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου. Τήν 1η Μαρτίου 1938 τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο τῆς Ἀθήνας ἐπι-

1. Τό «ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ἕως τό 1931», παράρτημα, σελίδες 476—477.

2. Στό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο στή Θεσσαλονίκη ἔπαιρναν μέρος τό ΚΚΕ καί ἐκπρόσωποι τῶν κομμάτων Καφαντάρη, Μιχαλακόπουλου (Ι. Μιχαήλ), Φιλελευθέρων καί τό Ἐργατικό Μέτωπο.

χείρησε νά συγκροτήσει διαδήλωση κατά τῆς δικτατορίας, κατά τῶν συλλήψεων καί τῆς τρομοκρατίας. Οἱ τόποι ὅμως συγκέντρωσης τῶν ὀργανώσεων τοῦ 'Αντιδικτατορικοῦ Μετώπου εἶχαν προδοθεῖ. Ἡ 'Ασφάλεια μέ ἰσχυρές δυνάμεις καί μέ τήν ἐνίσχυση τῶν ἀστυνομικῶν τμημάτων τοῦ κέντρου «μπλόκαρε» τούς δρόμους Αἰόλου, Ἁγ. Μάρκου, Εὐριπίδου καί τούς γύρω ἀπό τό Ταχυδρομεῖο, ὅπου θά γινόταν ἡ βασική διαδήλωση, καί συνέλαβε 500 περίπου δημοκρατικούς, κυρίως σπουδαστές καί μαθητές, πού, παρ' ὅλο ὅτι εἰδοποιήθηκαν πώς τό μέρος αὐτό εἶχε προδοθεῖ, δέν πρόλαβαν νά φύγουν. Ἔτσι ἡ διαδήλωση δέν πραγματοποιήθηκε, ἀλλά πολλοί κεντρικοί δρόμοι εἶχαν στό μεταξύ γεμίσει μέ ἀντιδικτατορικές προκηρύξεις. Τήν πρωτοβουλία γιά τήν ἐκδήλωση αὐτή τήν εἶχε τό 'Αντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων καί ὁμιλητής εἶχε ὁριστεῖ ὁ Ν. Τραϊφόρος, στέλεχος τῆς ΟΚΝΕ (σκοτώθηκε στόν ἐμφύλιο πόλεμο).

Τήν ἄνοιξη τοῦ 1938 ἡ δικτατορία ἐξαπόλυσε νέα τρομοκρατική ἐπίθεση γιά τή διάλυση τῶν ἀντιδικτατορικῶν ὀργανώσεων κυρίως τῆς 'Αριστερᾶς. Τά τέλη Μαρτίου 1938 τό ὑφυπουργεῖο 'Ασφαλείας ἀνάγγειλε μέ τυμπανοκρουσίες τή σύλληψη τῶν μελῶν τῆς «Ἑταιρίας 'Ελεύθερης Σκέψης», ἀντιδικτατορικῆς ὀργάνωσης τῶν διανοουμένων, πού κατά τήν σχετική ἀνακοίνωση τῆς 'Ασφαλείας:

«Ἡ δρᾶσις της ἐστρέφετο — καί τοῦτο ὑπῆρξε τό κυρίως ἐγκληματικόν — μεταξύ τῶν μαθητῶν τῶν Γυμνασίων τῆς πρωτευούσης... Ἄλλοτε διά τῆς μεθόδου τῶν ἐκδρομῶν καί ἄλλοτε διά διαφόρων ἄλλων μεθόδων εἶχε κατορθώσει νά παρασύρῃ ἐπ' ἐσχάτων ἀριθμόν νεαρῶν, τούς ὁποίους προσφάτως μόλις ἡ ὀργάνωσις αὐτή ὡδήγησεν εἰς τήν γωνίαν τῆς ὁδοῦ Αἰόλου καί Εὐριπίδου εἰς μίαν δῆθεν ἐκδήλωσιν ἐναντίον τῆς Πολιτείας».

Δυό χρόνια δηλαδή ὕστερα ἀπό τήν ἐγκαθίδρυση τῆς στυγνῆς δικτατορίας καί παρά τίς ἐξορίες, τά βασανιστήρια καί τό τεράστιο δίκτυο τῶν χαφιέδων ὁ Μανιαδάκης ὁμολογοῦσε ὅτι ὑπῆρχε πλατύ ὀργανωμένο ἀντιδικτατορικό κίνημα καί μάλιστα μέσα στήν μαθητική νεολαία. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ «Ἑταιρία 'Ελεύθερη Σκέψη» περιοριζόταν μέσα στούς διανοούμενους. Ἡ μαθητική, καθώς καί ἡ σπουδαστική νεολαία ἦταν ὀργανωμένη στό 'Αντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων.

Στίς 5 Μαΐου ἡ δικτατορία ἀνάγγειλε μέ πολύστηλους τίτλους στίς διευθυνόμενες ἐφημερίδες τή σύλληψη «74 δρώντων κομμουνιστῶν μεθ' ὅλης τῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ κόμματος». Ἄν καί ἡ δικτατορία μεγαλοποιοῦσε τά πράγματα γιά λόγους ἐντυπωσιακούς, τό κτύπημα αὐτό ἐναντίον τοῦ ΚΚΕ ἦταν σοβαρό. Πιάστηκαν τότε ὁρισμένα μέλη τῆς Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς καί τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου, καθώς καί ἄλλα ἀνώτερα στελέχη, ὅπως οἱ Β. Νεφελούδης, Δημ. Παρτσαλίδης, Στελ. Σκλάβαινας[1], Αὔρα Βλάση, Γ. Σπανός, Σπ. Καλοδίκης καί ὁ γενικός γραμματέας τῆς ΟΚΝΕ φοιτητής Χρῆστος Μαλτέζος πού δολοφονήθηκε ἀργότερα ἀπό τή δικτατορία. 'Ανακαλύφθηκαν καί κατασχέθηκαν 70 πολύγραφοι τοῦ κόμματος. Παρ' ὅλ' αὐτά κυκλοφόρησαν ἀμέσως προκηρύξεις κατά τῶν συλλήψεων.

'Αργότερα ἡ 'Ασφάλεια ἔπιασε στή Θεσσαλονίκη 84 στελέχη καί μέλη τοῦ ΚΚΕ καί ἄλλων ἀντιδικτατορικῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων, ἀνάμεσα στούς ὁποίους τόν Κ. Γαβριηλίδη (ἀρχηγό τοῦ 'Αγροτικοῦ Κόμματος ὕστερα ἀπό τήν ἀναχώρηση τοῦ Ι. Σοφιανόπουλου στό ἐξωτερικό), Κ. Μπασιάκο, Γ. Δρακόπουλο (πέθανε φυματικός ἀπό τά βασανιστήρια καί τίς κακουχίες) κ.ἄ., καθώς καί πολλούς ἀντιφασίστες καθηγητές, τριατατικούς, δασκάλους κλπ., ἀνάμεσα στούς ὁποίους τόν καθηγητή Βαγγέλη Λαδᾶ[2].

Ἔντονη δραστηριότητα τήν περίοδο αὐτή ἀναπτύσσει

1. Ὁ ἀρχηγός τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδας τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου. Ἔκαμε «δήλωσιν μετανοίας» στίς φυλακές τῆς Κέρκυρας. Στήν κατοχή τόν ἐκτέλεσαν οἱ Γερμανοί.

2. Ὁ Βαγγέλης Λαδᾶς πῆρε δραστήριο μέρος στήν 'Εθνική 'Αντίσταση, ὡς ἡγετικό στέλεχος τοῦ ΚΚΕ. Τόν ἔπιασαν καί τόν ἐκτέλεσαν οἱ Γερμανοί στό τέλος τῆς κατοχῆς.

καί ἡ «Φιλική Ἑταιρία» στήν ὁποία ἔχουν προσχωρήσει καί στελέχη ἄλλων κομμάτων (ὁ Ἐμ. Κοθρῆς τῶν Φιλελευθέρων, ὁ Ἠλίας Πετρακάκης τοῦ Σοσιαλιστικοῦ κ.λ.). Ἐκτός ἀπό τήν ἐκδοτική της δραστηριότητα, ἡ «Φιλική Ἑταιρία» συνέχισε καί τίς προσπάθειές της γιά τήν ὀργάνωση τμημάτων στίς ἐπαρχίες καί στό στρατό. Ὁ Ἠλίας Πετρακάκης, πού κατ' ἐντολή τοῦ Κολυβᾶ περιόδευε στίς ἐπαρχίες, ἦλθε σέ ἐπαφή μέ ἀξιωματικούς τῶν φρουρῶν Κορίνθου, Χαλκίδας, Θηβῶν, Λαμίας κ.λ. Ὁ ἴδιος πῆγε καί στήν Ἄνδρο καί διεβίβασε στό Γ. Παπανδρέου, πού ἦταν ἐξόριστος ἐκεῖ, προτάσεις τῆς «Φιλικῆς» γιά δραπέτευσή του. Ὁ Παπανδρέου δέν δέχτηκε.

Στίς 30 Ἰουνίου, δηλαδή ὀχτώ περίπου μῆνες μετά τήν ἵδρυσή της, ἡ «Φιλική» δέχτηκε τά πρῶτα χτυπήματα τῆς δικτατορίας. Ἡ Ἀσφάλεια ἔπιασε τούς ἐπικεφαλῆς τῆς ὀργάνωσης Ν. Κολυβᾶ καί Μιχ. Κύρκο, καθώς καί ἀρκετά στελέχη της, ὅπως τόν Κοθρῆ, τόν ἀπόστρατο ἀξιωματικό τῆς Χωροφυλακῆς Κ. Ξυπολητᾶ, τό δικηγόρο Ν. Κανάκη κ.λ.

Ὁ Κολυβᾶς κρατήθηκε 17 μέρες στήν Ἀσφάλεια καί ἀπό ἐκεῖ μεταφέρθηκε ἄρρωστος στόν «Εὐαγγελισμό», ὅπου νοσηλεύτηκε ἔξη μῆνες ὑπό φρούρηση. Τελικά τόν μετέφεραν στήν Ὕδρα, ὅπου ἔμεινε ἐκτοπισμένος, μέ μιά τρίμηνη διακοπή, ὡς τό Δεκέμβριο τοῦ 1940[1]. Ὁ Μιχ. Κύρκος κρατήθηκε 21 μέρες στήν Ἀσφάλεια καί ἀφέθηκε ἐλεύθερος γιά νά συλληφθεῖ καί πάλι, ὅπως θά δοῦμε, μετά πέντε μῆνες. Ἀπολύθηκε ἐπίσης ὁ Κοθρῆς.

Παρά τό κύμα αὐτό τῶν συλλήψεων καί ἐκτοπίσεων, ἡ ἀντιδικτατορική πάλη τῶν ὀργανώσεων καί τῶν κομμάτων συνεχίστηκε. Ἔγιναν καί νέα βήματα γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου.

1. Ὁ Νικόλαος Κολυβᾶς γεννήθηκε τό 1884. Νομικός καί πολιτικός διετέλεσε σύμβουλος ἐπικρατείας, βουλευτής Ζακύνθου (1926, 1935, 1936), ὑπουργός Δικαιοσύνης στήν κυβέρνηση Πλαστήρα τό 1945. Ἐξέδωσε τό περιοδικό «Δημοκρατικά Χρονικά» καί ἔγραψε τά ἔργα «Πολιτική Ἀγωγή καί Πλάτων», «Ὁ Πρόεδρος ἀπό τόν Λαόν» κ.λ.π. Πέθανε τό 1951.

Ἡ Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ, σέ ἀπόφασή της τοῦ τελευταίου δεκαημέρου τοῦ Μάη[1], ὑποστήριζε ὅτι

«ἡ ἀπώλεια τῶν συντρόφων Νεφελούδη, Σκλάβαινα, Παρτσαλίδη κλπ. εἶναι βαρειά, ἀλλά τό Κομμουνιστικό Κόμμα δέν ἔπαθε κανένα κλονισμό ἱκανό νά παρεμποδίσει καί στό ἐλάχιστο τή συνέχεια τοῦ ἀγώνα γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν λαϊκῶν ἀπαιτήσεων καί τήν ἀνατροπή τῆς φασιστικῆς δικτατορίας».

Ἡ Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ ἔθετε σάν κύριο καθῆκον τοῦ κόμματος τήν ἀναδιοργάνωση τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ καί τῶν ὀργανώσεων γιά νά ἀποφύγουν τά παραπέρα χτυπήματα ἀπό τήν Ἀσφάλεια, τήν ἐπαγρύπνηση καί

«τό ξεσήκωμα τῆς ὁμαδικῆς πάλης τοῦ Λαοῦ ἐνάντια στή χαφιεδοκρατία, στά βάρβαρα βασανιστήρια καί τίς πολιτικές δολοφονίες».

Σέ ἄλλο σημεῖο ἡ ἀπόφαση τόνιζε ὅτι ὁλοκληρώθηκε τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο τῶν κομμάτων στή Θεσσαλονίκη[2], Ἀθήνα, Πειραιᾶ καί σ' ὅλες τίς βασικές περιφέρειες τῆς χώρας. Ἀφοῦ ἀναφερόταν στήν ἀπεργία τῶν λεβητοποιῶν, στίς κινητοποιήσεις τῶν καπνεργατῶν τῆς Θεσσαλονίκης γιά τίς οἰκονομικές διεκδικήσεις τους, στήν ἀντίδραση τῶν ἀγροτῶν κατά τοῦ νόμου γιά τό ξερρίζωμα τῶν σταφιδαμπέλων καί τούς ἀγῶνες τῶν καπνοπαραγωγῶν γιά τή διάθεση τῶν ἀπούλητων καπνῶν τους, συνέχιζε:

«Λαός καί στρατός ἑνωμένοι ἔρχονται σέ ἀλλεπάλληλες ἀνοιχτές συγκρούσεις μέ τούς προκλητικούς φαλαγγίτες στούς

1. Δημοσιεύτηκε στόν παράνομο «Ριζοσπάστη» τῆς 20ῆς Ἰουνίου 1938. «Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ἕως τό 1931», παράρτημα σελ. 476 — 478.
2. Τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο τῆς Θεσσαλονίκης ἔβγαλε καί ἐφημερίδα πού τυπωνόταν παράνομα στά τυπογραφεῖα Δηλαβέρη.

δρόμους τῆς 'Αθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ. Ἡ δικτατορία περνᾶ δύσκολες στιγμές ἀλλά παρ' ὅλ' αὐτά δέ θ' ἀνατραπεῖ παρά μόνο μέ τήν ἐνεργό ἐπέμβαση καί ὁμαδική δράση τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων τοῦ λαοῦ καί τοῦ στρατοῦ. Στή συγκεκριμένη στιγμή τῆς ἔκδηλης καταστροφῆς καί λαϊκῆς ἀγανάκτησης δέν ἀποκλείονται αἰφνίδιες κατά τῆς δικτατορίας ἐκρήξεις καί γι' αὐτό πρέπει νἆμαστε πάντα ἕτοιμοι νά θέσουμε σ' αὐτές τή σφραγίδα τῆς λαϊκῆς θέλησης».

Εἶναι πιθανό ὅτι ἡ Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ, μιλώντας γιά «αἰφνίδιες ἐκρήξεις», εἶχε ὑπόψη της καί τίς προετοιμασίες γιά τό ἀντιδικτατορικό κίνημα στήν Κρήτη. Τό κίνημα αὐτό, ὅπως τουλάχιστο λογάριαζαν τά ἀντιδικτατορικά κόμματα, δέ θἄταν ἀπομονωμένο, ἀλλά θά τό συνόδευαν ἤ θά τό ἀκολουθοῦσαν ξεσπάσματα σέ ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα πού θά ἔφερναν σέ δύσκολη θέση τή δικτατορία ἤ καί θά τήν ἀνέτρεπαν ἀμέσως. Οἱ συλλήψεις πού ἔκανε ἡ δικτατορία ἀπό τό Γενάρη ὥς τόν Ἰούλιο τοῦ 1938, καί τά χτυπήματα πού ἔδωσε τόσο στίς πολιτικές ὅσο καί στίς στρατιωτικές ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις συντέλεσαν ἀναμφισβήτητα στό νά ἀπομονωθεῖ τό κίνημα τῆς Κρήτης καί νά διευκολυνθεῖ ὁ Μεταξᾶς στήν καταστολή του.

Ἐξάλλου οἱ συλλήψεις τόσων στελεχῶν τοῦ ΚΚΕ, ὁ χαφιεδισμός, ἡ τρομοκρατία, οἱ προδοσίες καί ἡ καχυποψία πού δημιούργησαν στόν κόσμο εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα νά γίνονται ὅλο καί δραματικότερες οἱ συνθῆκες δουλειᾶς τῶν κομμουνιστῶν. Στήν 'Αθήνα, στόν Πειραιᾶ, στή Θεσσαλονίκη καί στίς ἄλλες πόλεις, ὅπου ἀπέμεναν ἀκόμα ὀργανώσεις, τά παράνομα στελέχη τοῦ κόμματος γύριζαν τά περισσότερα νηστικά, δύσκολα εὕρισκαν σπίτι νά κοιμηθοῦν καί ὑποχρεώνονταν νά συναντιοῦνται καί νά συνεδριάζουν συχνά σέ χωράφια, στήν ἐξοχή. Ἡ παράνομη πολιτική δουλειά τήν περίοδο αὐτή εἶναι μιά πραγματική ἐποποιΐα. Γιά νά κινηθεῖ ἕνας πολύγραφος, γιά νά βγεῖ μιά προκήρυξη καί νά κυκλοφορήσει χρειάζονταν ἐφευρετικότητα, αὐτοθυσία, προφυλάξεις, κόποι, ξενύχτια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

Ἡ ἀντιδικτατορική ἐξέγερση τῆς Κρήτης

Μέσα στό 1937 προχώρησε σημαντικά ἡ ὀργάνωση τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων στήν Κρήτη, ἰδιαίτερα στά Χανιά, καί ἐνισχύθηκε ἡ ἑνότητά τους. Βενιζελικοί, κομμουνιστές, ἀνεξάρτητοι δημοκρατικοί, ἑνωμένοι ἤθελαν ν' ἀγωνιστοῦν γιά τήν ἀνατροπή τῆς βασιλομεταξικῆς τυραννίας. Οἱ παλαιοδημοκρατικοί παράγοντες (Α. Μητσοτάκης, Μ. Βολουδάκης κ.λ.) καί οἱ κομματικές ὀργανώσεις τῆς Κρήτης εἶχαν συνεχῆ ἐπαφή μέ τά κόμματα στήν 'Αθήνα καί μετέφεραν τόν ἀγωνιστικό παλμό τοῦ νησιοῦ. 'Ανάμεσα στίς ἀντιδικτατορικές ἐπιτροπές στήν 'Αθήνα καί τούς κρητικούς παράγοντες ἀρχίζει νά ἀντιμετωπίζεται τό ἐνδεχόμενο νά ὀργανωθεῖ ἀντιδικτατορική ἐξέγερση στήν Κρήτη μέ ταυτόχρονες ἐκδηλώσεις στήν πρωτεύουσα καί ἄλλες πόλεις. Ὁ 'Αρ. Μητσοτάκης κατεβαίνει τό Μάρτη τοῦ 1938 στήν Κρήτη, ἔρχεται σέ ἐπαφή μέ τή «Φιλική Ἑταιρία» (Χατζηαγγελῆ κ.λ.)[1], μέ τό Ι. Μουντάκη καί μέ τό Βαγγέλη Κτιστάκη[2] τῆς

1. Ἡ «Φιλική Ἑταιρία» τῆς Κρήτης δέν εἶχε καμιά σχέση μέ τήν ὁμώνυμη ὀργάνωση τῶν Κολυβᾶ — Κύρκου.

2. Ὁ Βαγγέλης Χατζηαγγελῆς ἀφηγεῖται τά παρακάτω γιά τή δραστηριότητα τοῦ Κτιστάκη τήν περίοδο ἐκείνη στήν Κρήτη:

«Ὁ Βαγγέλης Κτιστάκης εἶχε ὑποχρεωθεῖ νά βγεῖ στήν παρανομία τήν ἴδια μέρα τῆς ἀντιφασιστικῆς ἐκδήλωσης στό 'Ακρωτήρι. 'Από συνοικία σέ συνοικία, ἀπό χωριό σέ χωριό στήν ὕπαιθρο, ἐλέγχει τή δουλειά τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων, βρίσκεται σέ συνεχῆ ἐπαφή μέ τό λαό. 'Ακούραστος, κεφάτος, μέ τήν αἰσιοδοξία ζωγραφισμένη στό πρόσωπό του, ἁλωνίζει τήν πόλη, τούς κάμπους καί τίς μαδάρες. Στήν πλάτη του ἡ πατροπαράδοτη κρητική βούργια γιομάτη ἀπό βιβλία, περιοδικά, ἐφημερίδες. Μὲ περηφάνεια στολίζει τό πέτο του μὲ τό παράσημο →

κομμουνιστικῆς ὀργάνωσης καί ἀποφασίζουν νά προχωρήσουν μέ γοργό ρυθμό οἱ προετοιμασίες γιά τήν ἐξέγερση. Κατ' ἀρχήν ἡ ἀπόφαση εἶναι τό κίνημα νά γίνει τή νύχτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου. Τό ἀπόγευμα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, μέ τό πρόσχημα ὅτι πῆγαν νά ἐπισκεφτοῦν τήν Ἔλενα Βενιζέλου, συγκεντρώθηκαν στό σπίτι της οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων γιά νά κανονίσουν τίς τελευταῖες λεπτομέρειες.

Στό μεταξύ ὅμως, καί ἐνῶ ἡ Ἀσφάλεια τῶν Χανίων ἄρχισε νά ἀντιλαμβάνεται τίς προετοιμασίες, ὁ Ἀρ. Μητσοτάκης εἰδοποιήθηκε ἀπό τά κόμματα στήν Ἀθήνα ν' ἀναβληθεῖ τό κίνημα, γιατί δέν ἦταν ἕτοιμοι νά τό ὑποστηρίξουν. Οἱ συλλήψεις τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν, ἡ ἀνακάλυψη τῆς στρατιωτικῆς ἀντιδικτατορικῆς ὀργάνωσης Τσαγγαρίδη - Ματάλα καί ἡ ἐκτόπιση ὁρισμένων πολιτικῶν πού κρατοῦσαν τίς ἐπαφές μέ τούς στρατιωτικούς δυσκόλεψαν τίς προετοιμασίες σέ πανελλαδική κλίμακα. Ὁ Ἀρ. Μητσοτάκης γύρισε στήν Ἀθήνα ἀφοῦ ἀποφασίστηκε ἡ ἐξέγερση ν' ἀναβληθεῖ γιά τό καλοκαίρι. Λίγες μέρες μετά τό Πάσχα κατέβηκε στήν Κρήτη σάν ἐκπρόσωπος τοῦ ΚΚΕ καί ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκεῖ κομμουνιστικῆς ὀργάνωσης ὁ Μάρκος Βαφειάδης, ὁ ὁποῖος καί μετέφερε ἐντολή τοῦ Π.Γ. νά φύγουν γιά τήν Ἀθήνα οἱ Βαγγέλης Κτιστάκης καί Θόδωρος Πάγκαλος (γραμματέας τῆς περιοχῆς Κρήτης μετά τή σύλληψη τοῦ Π. Κορνάρου). Οἱ προετοιμασίες γιά τήν ἐξέγερση στήν Κρήτη συνεχίστηκαν.

Ὁ Ἀρ. Μητσοτάκης καί ὁ Μανοῦσος Βολουδάκης πού

⟶

τῆς δημοκρατικῆς κυβέρνησης τῆς Ἱσπανίας, τιμητική διάκριση τῆς ἀντιφασιστικῆς Ἱσπανίας στούς ἀντιφασίστες τῶν Χανίων γιά τήν ἐπάνδρωση τοῦ «ΚΙΜΩΝ». Μέσα σὲ λίγους μῆνες κατορθώνει νά δημιουργήσει γόνιμες ἐπαφὲς καί πυρῆνες στό Γαλατᾶ, στά Περιβόλια, στίς Μουρνιές, στό Βαρύπετρο (...), σ' ὅλα τά χωριά τῆς Κυδωνίας καί τοῦ Ἀποκόρωνα, σέ μερικά χωριά τῆς Κισάμου, τοῦ Σελίνου καί τῶν Σφακιῶν. Ἡ κυβέρνηση τόν ἐπικηρύσσει σέ ληστή μέ 50.000 δραχμές. Δέν ὑπάρχει Κρητικός νά προδώσει καταδιωκόμενο» («Τό Ἀντιδικτατορικό κίνημα τῆς Κρήτης», σελ. 52).

φεύγει ἐπίσης γιά τήν Ἀθήνα συνεννοοῦνται μέ τά κόμματα καί τούς ἀπόταχτους στρατιωτικούς νά γίνει τό κίνημα στά τέλη Ἰουλίου. Ὁ Βολουδάκης ἀφηγεῖται[1] ὅτι ἦλθε σέ ἐπαφή μέ τούς ἀπόταχτους δημοκρατικούς στρατηγούς ἀδελφούς Θόδωρο καί Κώστα Μανέτα καί μέ τή μεσολάβηση καί ἐπιμονή τους καί μέ τόν Ἀρ. Μητσοτάκη μέ τόν ὁποῖο εἶχε κομματικές καί προσωπικές διαφορές. Συμφώνησαν νά μείνει ὁ Μητσοτάκης στήν Ἀθήνα γιά νά βρίσκεται σέ συνεννόηση μέ τά κόμματα καί νά κατεβεῖ ὁ Βολουδάκης στά Χανιά γιά τήν προετοιμασία τοῦ κινήματος. Ὁ Μητσοτάκης θά κατέβαινε στήν Κρήτη λίγο πρίν ἀπό τό κίνημα.

Ἐκτός ἀπό τούς στρατηγούς Μανέτα, ὁ Μητσοτάκης ἔβλεπε στήν Ἀθήνα καί τόν Περ. Ἀργυρόπουλο καί τούς στρατηγούς Διάμεση καί Πρωτοσύγγελο (ἄλλοτε θερμό θιασώτη καί φίλο τοῦ Κονδύλη). Οἱ συναντήσεις γίνονταν συνήθως στό γραφεῖο τοῦ δικηγόρου Στ. Κανδηράκη. Ὁ Πρωτοσύγγελος, πού, ὅπως εἴδαμε, ἦταν σέ ἐπαφή μέ τή ΜΕΟ τοῦ Ε. Τσέλλου, εἶχε καταστρώσει σχέδιο γιά τήν κινητοποίηση τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, τό ὁποῖο πρόβλεπε ὅτι ἔπρεπε οἱ Κρητικοί νά κρατήσουν δυό - τρεῖς μέρες γιά νά δώσουν τή δυνατότητα νά κινηθοῦν οἱ στρατιωτικές καί πολιτικές ὁμάδες στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Τό σχέδιο πρόβλεπε ἐπίσης ὅτι στήν Ἀθήνα θά γινόταν σαμποτάζ στήν Ἠλεκτρική Ἑταιρία, θά καταλαμβανόταν ὁ ραδιοφωνικός σταθμός, ἀξιωματικοί θά δημιουργοῦσαν «ζητήματα» στίς στρατιωτικές μονάδες καί θά ἔπιαναν τόν Μανιαδάκη καί τούς ἐπικεφαλῆς Σωμάτων Ἀσφαλείας.

Τό σχέδιο τελικά δέν ἐφαρμόστηκε, καί γιατί δέν ἦταν, ὅπως φαίνεται, ὁλοκληρωμένο, μά καί γιατί πρόλαβε ὁ Μεταξᾶς καί ἔδωσε γερά χτυπήματα στίς ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις καί τίς πολιτικές καί τίς στρατιωτικές (σύλληψη Κουταλίδη κ.λ.). Ὁ Μεταξᾶς, στό «Ἡμερολόγιό» του, στίς 12 Ἰουλίου σημειώνει:

1. Βαγγέλη Χατζηαγγελῆ, τό ἴδιο σελ. 49—50.

«'Ασκήσεις ἀντιαεροπορικῆς βολῆς Μαραθώνα. 'Ο στρατός, παρ' ὅλας τάς ἐλπίδας Πρωτοσυγγέλου, μένει πιστός. 'Αλλά Πρωτοσύγγελος ἐφέρθηκε ἀνόητα. Τώρα περιμένουν ὅλοι τους νά συλληφθοῦν»[1].

Σοβαρή οἰκονομική ἐνίσχυση γιά τό κίνημα τῆς Κρήτης ἔδωσε ὁ τότε διοικητής τῆς Τράπεζας 'Ελλάδος 'Εμ. Τσουδερός. Αὐτό δέν τό γνώριζαν οἱ ἡγέτες τοῦ κινήματος στήν Κρήτη, ἐκτός, ἴσως, τοῦ 'Αρ. Μητσοτάκη. Τά χρήματα διαβιβάζονταν στό Μητσοτάκη διά μέσου τοῦ Π. 'Αργυρόπουλου[2].

Στά μέσα 'Ιουλίου ὁ Μητσοτάκης κατέβηκε καί πάλι στήν Κρήτη. Τώρα, σύμφωνα καί μέ τίς ὁδηγίες πού εἶχε ἀπό τήν 'Αθήνα, ἦταν ἀποφασισμένος νά μή φύγει ἄν δέν γίνει τό κίνημα. 'Ακολούθησαν συσκέψεις στίς ὁποῖες ὁ Μητσοτάκης διαβεβαίωσε τούς ἄλλους δημοκρατικούς παράγοντες ὅτι «ἡ πυρκαϊά τῆς Κρήτης θά ἐξηπλοῦτο ταχέως εἰς ὁλόκληρον τήν 'Ελλάδα». 'Ο Βολουδάκης, ὁ Ι. Μουντάκης καί ἄλλοι δημοκρατικοί ἡγέτες πείστηκαν ὅτι ἡ 'Αθήνα ἦταν ἕτοιμη γιά τό ἀντιδικτατορικό κίνημα. 'Ο Ν. 'Ασκούτσης διατήρησε τίς ἐπιφυλάξεις του καί ἔφυγε γιά τήν 'Αθήνα. 'Ο ἐκπρόσωπος τῆς «Φιλικῆς 'Εταιρίας» Χατζηαγγελῆς, σύμφωνα μέ ὁδηγίες τοῦ Μητσοτάκη, χρησιμοποίησε τήν εὐκαιρία μιᾶς ἐκδρομῆς γιά νά εἰδοποιήσει τό στρατηγό Μάντακα πού ἦταν στόν 'Ομαλό νά ἑτοιμαστεῖ. 'Η κομμουνιστική ὀργάνωση ἐπιτάχυνε τίς προετοιμασίες της.

Στίς 28 'Ιουλίου ὁ 'Αρ. Μητσοτάκης εἰδοποίησε τούς ἡγέτες τῶν ἀντιδικτατορικῶν ὀργανώσεων τῶν Χανίων ὅτι τήν ἄλλη μέρα ἔπρεπε, χωρίς ἄλλο, νά γίνει τό κίνημα. Καί τούς ὅρισε τό ἴδιο πρωί, στίς 11, συνάντηση γιά νά συσκεφθοῦν στό ἰατρεῖο τοῦ Γιάννη Μουντάκη.

Τόν τρόπο πού ἔγινε ἡ σύσκεψη καί τό περιεχόμενό της, πού ἐξηγεῖ, ὥς ἕνα σημεῖο, γιατί ἀπέτυχε ἡ ἐξέγερση, τό δίνει ζωντανά στό χρονικό του ὁ Βαγγέλης Χατζηαγγελῆς πού ἦταν παρών:

1. «'Ημερολόγιο», σελ. 305.

2. 'Αφήγηση τοῦ Περ. 'Αργυρόπουλου πρός τό συγγραφέα τοῦ βιβλίου.

«Πήγαμε δυό ἀπό τή «Φιλική 'Εταιρία». Περιμέναμε σύσκεψη τῆς 'Επαναστατικῆς 'Επιτροπῆς καί βρήκαμε σύναξη στελεχῶν. 'Ο Μητσοτάκης, πού τίς τελευταῖες μέρες εἶχε πάρει τά μέτρα του γιά ν' ἀποφύγει τή σύλληψη, ἔστειλε τούς ἀντιπροσώπους του. 'Αντιπροσώπους ἔστειλαν καί οἱ βενιζελικοί. Ἦταν κι ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς κομμουνιστικῆς ὀργάνωσης Χανίων. Ὅλοι - ὅλοι καμιά δεκαπενταριά. 'Ανάμεσά τους ὁ Σήφης Σπαντιδάκης, ὁ 'Αλ. Μινιουδάκης κι ὁ Μανώλης Γερογιάννης ἀπό τό Γαλατᾶ. Κανένα μέτρο προφύλαξης. Πειράγματα, ἀστεῖα, φωνές. Μερικοί περίεργοι ἀπό τά γειτονικά μαγαζιά — τό ἰατρεῖο βρίσκονταν στό κέντρο τῆς παλιᾶς πόλης κοντά στήν πλατεία τῆς Σπλάντζιας — ἦρθαν νά ρωτήσουν τί συμβαίνει. 'Η κίνηση ἀσυνήθιστη, ἡ πόρτα ἀνοιχτή, ἕνας τοῖχος μᾶς χώριζε ἀπό τό δρόμο. «'Ο δήμαρχος βαφτίζει», ἦταν ἡ ἀπάντηση. Οἱ περίεργοι δέν ἔμειναν ἱκανοποιημένοι, ἔλεγαν κανένα χωρατό, χαμογελοῦσαν πονηρά, ἔφευγαν. Ἕνας εἶπε: «Καλά κρασιά». Ἄλλος: «Ἡ ὥρα ἡ καλή». Ἕνας ἀπό τή σύναξη λέει: «Πρέπει νά τελειώνουμε δήμαρχε. Νά προλάβουμε τ' αὐτοκίνητα πρίν φύγουνε γιά τά χωριά». Δίκιο εἶχε. Ἔπρεπε νά γίνουν τόσα πολλά σ' ἕνα ἀπόγεμα. Οἱ ὧρες ἦταν χρυσάφι. 'Ο δήμαρχος σηκώθηκε, ἔκλεισε τήν πόρτα, ξεδίπλωσε ἕνα χαρτί. «Κύριος στόχος εἶναι ἡ στρατώνα καί τό τηλεγραφεῖο. 'Η καλύτερη ὥρα ἐπίθεσης 4 τή νύχτα. Συγκέντρωση στό λιόφυτο τοῦ Βώμ. 'Εκεῖ θά εἶμαι κ' ἐγώ μέ τούς ἀνθρώπους μου κι ὁ Μητσοτάκης. 'Εκεῖ νἄρθουν κι ἀπό τά χωριά τῆς Κυδωνίας. Κ' ἐσεῖς οἱ Φιλικοί. Μετά θά πᾶτε νά καταλάβετε τό τηλεγραφεῖο. Νά στείλετε καί μιά ὁμάδα στήν εἴσοδο τῆς στρατώνας ἀπ' τό πεδίον τοῦ Ἄρεως. 'Αντιπερισπασμός. Κ' ἐσεῖς τό ἴδιο, λέει στόν ἀντιπρόσωπο τῆς κομμουνιστικῆς ὀργάνωσης. Διοικητής τοῦ 14ου Συντάγματος θ' ἀναλάβει ὁ στρατηγός Καφάτος. Στρατιωτικός Διοικητής ὁ στρατηγός Μάντακας. Στείλαμε νά τόν πάρουμε. Διοικητής χωροφυλακῆς ὁ Βολάνης. Θά τόν εἰδοποιήσουμε. Τή Γενική Διοίκηση θά τήν καταλάβει ὁ Βολουδάκης μέ τούς ἀνθρώπους του. Τή Μεραρχία ὁ Μάντακας μέ τούς Λακκιῶτες. Δέν κανονίσαμε γιά τόν ἀσύρματο. Ποιός θά πάει;» «Αὐτό τό ἀναλαβαίνουμε

ἐμεῖς», ἀπαντᾶ ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Μητσοτάκη. Τήν 'Ασφάλεια; «Αὐτή τήν παίρνω ἐγώ», ἀπαντᾶ ἕνας ἄλλος. Τό Α' 'Αστυνομικό Τμῆμα; «'Εγώ». Τό Β'; «'Εγώ». «Ποιός θά εἰδοποιήσει τά χωριά»; «"Ολοι μαζί κ' ἡ πρώτη μας δουλειά». 'Εσεῖς τόν 'Αποκόρωνα, ἐσεῖς τήν Κυδωνία, ἐσεῖς... ἔχουμε τίποτα ἄλλο; Κοντός ψαλμός ἀλληλούϊα. Πῆρε τό λόγο ἕνας ἄλλος ἀντιπρόσωπος. Πολύ βιαζόμαστε. Πρέπει νά δοῦμε κάθε στόχο χωριστά. Νά προβλέψουμε τίς ἀντιδράσεις...(...) Δέν πρόλαβε νά τελειώσει. Γενική ἀγανάκτηση. "Ενας λέει: «Αὐτά θά λέμε τώρα»; "Αλλος: «"Ολα σωστά, τό περίσσιο λάδι δέ βλάφτει, μά δέν ἔχουμε καιρό». "Αλλος: «Τό 35 σφύριξε ὁ Βενιζέλος, μαζευτήκαμε στή Χρυσοπηγή, τέλειωσε». 'Ο δήμαρχος εἶπε: «Τελειώσαμε. Στ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Καθένας στό πόστο του». Δέν κάναμε παραπάνω ἀπό μισή ὥρα. (...). Στήν πλατεία 1866, στά Νέα Καταστήματα, γύρω ἀπό τίς ἀφετηρίες τῶν λεωφορείων ψάχναμε γιά γνωστούς μας ἀπό τά χωριά τῆς Κυδωνίας καί τῆς Κισάμου. "Αν δέ βρίσκαμε γνωστό μας, ξεμοναχιάζαμε τό σωφέρ ἤ τό βοηθό του. «Εἰδοποίησε τόν τάδε καί τόν τάδε» ἤ γενικά «εἰδοποίησε τό χωριό...» (...). Σέ μιά ὥρα τό νέο εἶχε φτάσει καί στήν πιό μακρινή συνοικία τῶν Χανιῶν καί στό τελευταῖο σπίτι. (...). Τ' ἀπόγεμα οἱ Χανιῶτες χαιρετιόντουσαν μέ τό σύνθημα: «Αὔριο στίς 4 σεισμός». (...). Πολύ ἀργά τό σούρουπο βγῆκαν περίπολοι στούς δρόμους. Πρόκληση. 'Ο λαός τούς ὑποδέχτηκε ἀγωνιστικά μέ διάθεση καί κέφι. (...). Οἱ στρατιῶτες ἦταν Χανιῶτες, οἱ ἀξιωματικοί τό ἴδιο. Δέ μιλοῦσαν. Πολλοί κλείνανε μέ σημασία τό μάτι στούς γνωστούς. "Ολα ἔδειχναν πώς ὁ στρατός ἦταν μέ τήν ἐπανάσταση»[1].

'Η περιγραφή αὐτή (παρόμοια περίπου ἀφηγεῖται καί ὁ Μιχ. Μπιωτάκης στό χρονικό του) δείχνει πώς ἡ ἐξέγερση ἦταν βαθιά λαϊκή. Πώς ὁ Κρητικός Λαός ἦταν ἕτοιμος νά ξεσηκωθεῖ κατά τῆς βασιλομεταξικῆς τυραννίας. Δείχνει ὅμως ἐπίσης ὅτι ἡ ἡγεσία ἦταν ἐπιπόλαιη, ἀνίκανη, ἀνάξια ἑνός τέτιου σοβαροῦ σκοποῦ κ' ἑνός τέτιου ἀγώνα.

1. Βαγ. Χατζηαγγελῆ, τό ἴδιο, σελίδες 55—58.

Λίγες μέρες πρίν, ὁ γραμματέας τῆς Γενικῆς Διοίκησης 'Ιππόλυτος ἐπεκοινώνησε μέ τό Μανιαδάκη καί τοῦ ἐξέφρασε τίς ἀνησυχίες του. Στήν 'Αθήνα ὅμως ἡ κυβέρνηση ἔκρινε τίς σχετικές πληροφορίες σάν ἁπλές διαδόσεις χωρίς βάση. Καί δέ θεώρησε σκόπιμο νά λάβει ἔκτακτα μέτρα. Τή νύχτα ὅμως ἐκείνη οἱ ἀρχές στά Χανιά ἀνησύχησαν σοβαρά. 'Η 'Ασφάλεια πῆρε διαταγή νά συλλάβει τούς δημοκρατικούς ἡγέτες τοῦ νομοῦ. Τό Μητσοτάκη δέν τόν βρῆκαν γιατί κρυβόταν. "Επιασαν τούς Μπακλατζῆ καί Παΐζη. 'Ο ὑπουργός Γενικός Διοικητής Σφακιανάκης ἐγκαταστάθηκε στά γραφεῖα τοῦ 14ου Συντάγματος. Στρατιωτικές δυνάμεις διατάχτηκαν σέ ἐπίκαιρα σημεῖα (Γέφυρα Κλαδισοῦ, 'Ασύρματος στίς Μουρνιές κ.λ.) καί γύρω ἀπό τούς στρατῶνες στούς δρόμους τοποθετήθηκαν πολυβόλα. 'Αλλά οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ λόχου πού εἶχε σταλεῖ νά ἐμποδίσει τήν εἴσοδο ἔνοπλων χωρικῶν στά Χανιά ὑπέδειξαν στούς ἐπαναστάτες πού ἔρχονταν ἀπό τήν ὕπαιθρο ποιά σημεῖα ἦταν ἀφρούρητα γιά νά περάσουν...

'Η ἐξέγερση

'Η πρώτη ἐνέργεια τῶν ἐπαναστατῶν ἔγινε στίς 2 τή νύχτα τῆς 28ης - 29ης 'Ιουλίου. Δυό περίπου ὧρες πρίν ἀπό τήν καθορισμένη 22 ἄτομα (κομμουνιστές, μέλη τῆς «Φιλικῆς 'Εταιρίας» κ.λ.) μέ ἐπικεφαλῆς τούς Β. Χατζηαγγελῆ καί Κ. Φουντουλάκη, παραβίασαν τήν πόρτα τοῦ Σκοπευτικοῦ Συλλόγου καί πῆραν τόν ὁπλισμό του: καμιά δεκαπενταριά μάλινχερ καί πάνω ἀπό δυό χιλιάδες σφαῖρες. 'Οπλισμένοι τώρα ὅλοι πῆγαν στούς ἐλαιῶνες τοῦ 'Ορφανοτροφείου (στίς παρυφές τῆς πόλης, 300 μέτρα ἀπό τούς στρατῶνες τοῦ Συντάγματος) ὅπου βρῆκαν ἤδη συγκεντρωμένες πολλές ἐπαναστατικές ὁμάδες.

«'Εργάτες, ἀγρότες, ἐπαγγελματίες, ἐπιστήμονες, φοιτητές, μαθητές — ἀφηγεῖται ὁ Β. Χατζηαγγελῆς. "Ενοπλοι, ἄοπλοι. "Οσοι δέν ἔχουν ὅπλο κρατοῦν κατσοῦνες καί σπαθοράβδια. "Αλλοι καταφθάνουν ἀπ' ὅλες τίς μεριές. 'Από τίς γειτονιές, ἀπό τά κοντινά χωριά. (...). Μερικοί ἔρχονται οἰ-

κογενειακῶς. (...). Τά ντουφέκια καί τά περίστροφα πού κρατοῦν λές καί λεηλατήθηκαν ἀπό συλλογή μουσείου. Μάλινχερ μακρυά καί κοντά, γκράδες καί γκραδάκια, μάουζερ, λεμπέλ, τσιφτέδες, κυνηγετικά διάφορα. Μερικά εἶναι τόσο σκουριασμένα, πού εἶναι ζήτημα ἄν παίρνουν φωτιά. Ἀπό σφαῖρες, πολύ λίγες. Μετρημένοι αὐτοί πού ἔχουν φυσεκλίκια γεμάτα. Κάθε ὁμάδα ἔχει καί τήν ἱστορία της: Πῶς τὄμαθαν, πῶς εἰδοποίησαν, πῶς ξεκίνησαν. Σέ μερικά χωριά ὁ συναγερμός δόθηκε μέ τίς καμπάνες τά μεσάνυχτα. Ὅσοι εἶχαν ντουφέκι τό ξετρύπωσαν ἀπό νωρίς, τό καθάρισαν, τὄχαν ἕτοιμο. Σ' ἕνα χωριό πῆγε ὁ νωματάρχης τοῦ σταθμοῦ. Τούς εἶδε ὁπλισμένους, δέθηκε ἡ γλώσσα του, ἔφυγε. Ἀλλοῦ ἡ στρατολογία γίνεται φανερά στά καφενεῖα».

Ἐνῶ ὅμως οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀπό νωρίς, οἱ ἡγέτες δέ φαίνονταν. Ὁ Βολουδάκης ζητοῦσε ν' ἀναβληθεῖ τό κίνημα γιά τέσσερις τουλάχιστο μέρες γιά νά συνεννοηθεῖ μέ τούς ἀνθρώπους του. Καί τήν τελευταία στιγμή εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Ἕνας ἄλλος βενιζελικός ἡγέτης, ὁ Πολ. Πολυχρονίδης, δέν εἶχε δεχτεῖ νά πάρει μέρος[1].

Ὁ Ἀριστ. Μητσοτάκης, ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, βλέποντας ὅλους αὐτούς τούς δισταγμούς, κλονίστηκε.

1. Ὁ Π. Πολυχρονίδης, μέ πρόσφατη ἐπιστολή του, ἐξηγεῖ, ὅτι ὁ τότε ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων Θ. Σοφούλης τοῦ εἶχε ὑποδείξει νά προσέξει νά μήν παρασυρθεῖ ὁ Κρητικός λαός σέ μιά καθαρά τοπική ἐκδήλωση. Καί ἔτσι δικαιολογεῖ τήν ἀποχή του ἀπό τίς προετοιμασίες καί τήν ὀργάνωση τοῦ Κινήματος τῆς Κρήτης. Παραθέτει μάλιστα ἐπιστολή τοῦ Θεμ. Σοφούλη, πού τοῦ ἔγραφε:

«Ἡ στάσις τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ μᾶς συγκινεῖ καί προκαλεῖ τόν θαυμασμόν μας. Κατ' οὐδένα λόγον ὅμως ἐπιτρέπεται νά ἀφήσωμεν νά συντριβῆ ἀσκόπως τό μεγαλύτερον ἐθνικόν καί ἠθικόν κεφάλαιον τό ὁποῖον ὑπολείπεται σήμερον εἰς τό Ἔθνος. Ἀνάγκη ἐπιτακτική ἐπιβάλλει εἰς ὅλους Ὑμᾶς τήν ὑποχρέωσιν νά προσπαθήσετε μέ κάθε τρόπον νά συγκρατήσετε τήν πατριωτικήν ὁρμήν τοῦ Λαοῦ».

Ὁ Πολυχρονίδης ἀφηγεῖται, ὅτι γιά τίς ἀπόψεις αὐτές τοῦ Σοφούλη εἶχε ἐνημερώσει τούς Μπακλατζῆ καί Βολουδάκη. («Ἀκρόπολις», 14 Ἀπριλίου 1972).

Ὁ Δημ. Εὐαγγελινός, ἕνας ἀπό τούς ὁμαδάρχες τοῦ Ἀρ. Μητσοτάκη, ἀφηγεῖται[1]:

«Ὅταν ἔμαθε ὅλα αὐτά ὁ Ἀρ. Μητσοτάκης, τόν ὁποῖο στό μεταξύ εἶχα μεταφέρει στό σπίτι μου στοῦ Μπόλαρη ὅπου τόν φρουροῦσαν 30 ἄνδρες μέ ἐπικεφαλῆς τούς Χαρ. Ἀλευράκη καί Στέλιο Τρικούπη καί 50 ἄλλοι κρυμμένοι στό ἀμπέλι τοῦ Κούνδουρου, κλονίσθηκε πρός στιγμήν καί ἐξέφρασε τήν ἐπιθυμία τῆς ἀναβολῆς γιά τήν ἀποφυγή αἱματοχυσίας. «Τό κίνημα θά γίνη — τοῦ εἶπα — καί ὅταν θά ἐπικρατήσουμε ἐλᾶτε νά σᾶς παραδώσουμε τίς ἀρχές». Τότε, πρός τιμήν του, μοῦ ἀπήντησε: «Ἀπό αὐτή τή στιγμή δέν εἶμαι ἀρχηγός, ἀλλά στρατιώτης τῆς Δημοκρατίας· θά ἔλθω μαζί σας».

Ἡ πρώτη ἐπαφή τῶν «ἀντιπάλων δυνάμεων» ἔγινε προτοῦ οἱ ἡγέτες προλάβουν νά δώσουν τό σύνθημα ν' ἀρχίσει ἡ ἐξόρμηση τῶν ἐπαναστατῶν. Μιά στρατιωτική περίπολος ἔπεσε πάνω σέ μιά ὁμάδα ἐνόπλων πολιτῶν πού τήν ἀφόπλισαν. Ὁ θόρυβος πού δημιουργήθηκε ἔγινε τό σύνθημα γιά τήν ἔφοδο πρός κατάληψη τῶν στρατώνων.

«Ἡ στρατώνα μπροστά μας τρακόσια μέτρα, ἀφηγεῖται ὁ Χατζηαγγελῆς. «Ἀπάνω τους» ἀκούγεται μιά φωνή. «Ἀπάνω τους». Ἡ λεωφόρος γεμίζει ἀνθρώπους, ντουφέκια, ὀργισμένες κατσοῦνες καί ραβδιά. Οἱ πρῶτοι ἀρχίζουν νά τρέχουν. Οἱ ἄλλοι πίσω ἀκολουθοῦν. Ἕνας πυροβολισμός, ἄλλος, ἄλλος. Ἕνα πολυβόλο ρίχνει τίς πρῶτες ριπές. «Ἄσφαιρες», φωνάζει ἕνας. Ἡ μάζα τρέχει μπροστά. Ἄλλο πολυβόλο ἀρχίζει στό βάθος. Ἡ κάννη του βγάζει φωτιές, οἱ σφαῖρες σφυρίζουν. Κλαδιά, φύλλα κόβονται ἀπό τίς λεῦκες, πέφτουν στήν ἄσφαλτο. Ἡ μάζα τρέχει μπροστά, ἀπάνω τους. Πολλοί σηκώνουν ψηλά τό ντουφέκι καί πυροβολοῦν. Ἄλλοι πιάνουν μετερίζι ν' ἀνοίξουν μάχη. Ἡ μάζα τρέχει, τρέχει μπροστά. Φωνές, ποδοβολητό, ριπές, ντουφεκιές, βρισιές, κατάρες. Ἡ ἄσφαλτος ἔχει γίνει μιά ὀργισμέ-

1. Γράμμα στήν ἐφημερίδα «Αὐγή», Ἀπρίλης 1955.

νη μάζα πού τρέχει. Οἱ φωνές τρέχουν μαζί μέ τούς ἀνθρώπους. Μερικές ξεχωρίζουν.

— Μή σκοτώσετε ἄν δέ σκοτώσουν.

Ἄλλες: Οἱ στρατιῶτες εἶναι δικοί μας, ἀδέλφια μας.

Ἄλλες: Παραδοθῆτε!...

Ἄλλες: Ζήτω ἡ Δημοκρατία!...

Ἄλλες: Λευτεριά ἤ θάνατος!...

Ἄλλες: Κάτω ὁ τύραννος!...

Ἄλλες: Κάτω ὁ φασισμός!...

(...) Δυό λεωφορεῖα κορνάρουν πίσω ἀπό τή μάζα πού τρέχει. (...). Ἀποκορωνιῶτες, Σφακιανοί ἔχουν βγάλει τά ντουφέκια τους ἀπό τά παράθυρα καί πυροβολοῦν. Φωνές, χαρές, μπαταριές. Δέν προλαβαίνουν νά κατεβοῦν. Φτάσαμε. Οἱ πρῶτοι καβάλησαν τά πολυβόλα. Κάποιοι πήδησαν ἀπό τή μάντρα. Οἱ ριπές σταμάτησαν. Φωνές, ζητωκραυγές, ἐπαναστάτες, στρατιῶτες, ἀγκαλιάζονται, φιλιοῦνται»[1].

Ὁ ἐπαναστατημένος Λαός ἔσπασε τίς ἀποθῆκες τοῦ Συντάγματος καί οἱ ἄοπλοι ὁπλίστηκαν.

Ἡ κατάληψη τῶν στρατώνων ἔκανε νά παραλύσει κάθε ἀντίσταση τῶν κυβερνητικῶν. Ὁ γενικός διοικητής Κρήτης Σφακιανάκης, ὁ γενικός γραμματέας τῆς Διοίκησης Ἱππόλυτος, ὁ διοικητής τῆς Μεραρχίας καί ἄλλοι ἀνώτεροι ὑπάλληλοι καί ἀξιωματικοί, πού συσκέπτονταν ἐκείνη τήν ὥρα στά γραφεῖα τοῦ 14ου Συντάγματος, παραδόθηκαν στούς ἐπαναστάτες χωρίς καμιά ἀντίσταση. Τήν εὐθύνη γιά τή φρούρησή τους ἀνέλαβαν οἱ βενιζελικοί πολιτευτές Στρ. Γεωργιλαδάκης κ.λ.

Τήν ἴδια ὥρα οἱ δυνάμεις τῆς κομμουνιστικῆς ὀργάνωσης ἀπό τά χωριά Νεροκούρου, Τσικαλαριά καί τή Σούδα μαζί μέ βενιζελικούς τοῦ Βολουδάκη, πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ στόν Ἅγιο Ἰωάννη, κατέλαβαν τά γραφεῖα τῆς Γενικῆς Διοίκησης, ἐνῶ μιά ἄλλη ὁμάδα μέ ἐπικεφαλῆς τό δικηγόρο Εὐτύχη Παλλήκαρη κατέλαβε τόν Ἀσύρματο στίς Μουρνιές.

1. Β. Χατζηαγγελῆ, τό ἴδιο, σελ. 61—62.

Χωρίς σοβαρή ἀντίσταση ἀπό τήν ἐκεῖ στρατιωτική φρουρά, μερικοί ἔνοπλοι μ' ἐπικεφαλῆς τούς Β. Χατζηαγγελῆ, Ι. Μουντάκη, Στ. Τρικούπη καί Κ. Φουντουλάκη κατέλαβαν τό Τηλεγραφεῖο κ' ἔστειλαν τό πρῶτο τελεσίγραφο στήν κυβέρνηση.

Ὅταν πιά εἶχε γιά καλά ξημερώσει, ὅλα τά ἐπίκαιρα σημεῖα εἶχαν καταληφθεῖ ἀπό τούς ἐπαναστάτες: Ἡ Διοίκηση Χωροφυλακῆς, τά Ἀστυνομικά Τμήματα κ.λ. Ὁ λαός ἔχει ξεχυθεῖ στούς δρόμους καί πανηγυρίζει, οἱ καμπάνες χτυπᾶνε χαρμόσυνα, ἐνῶ νέοι ἔνοπλοι μπαίνουν συνεχῶς στήν πόλη ἀπό τήν ὕπαιθρο.

Ἀλλά ἡ Ἐπαναστατική Ἐπιτροπή δέν εἶναι σέ θέση νά ἀξιοποιήσει τό δημοκρατικό ἐνθουσιασμό καί τή μαχητικότητα τοῦ Λαοῦ. Σ' ὁλόκληρη τήν ὑπόλοιπη Κρήτη κανένας δέν εἶχε κινηθεῖ. Ὁ Μητσοτάκης κ' οἱ ἄλλοι ἡγέτες τοῦ κινήματος δέν εἶχαν πάρει κανένα μέτρο γιά συντονισμένη δράση στούς ἄλλους νομούς.

Στίς 10 τό πρωΐ συγκεντρώνονται στά γραφεῖα τῆς Γενικῆς Διοίκησης οἱ ἡγέτες τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων καί τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς. Πῆραν μέρος στή σύσκεψη οἱ Ἀριστ. Μητσοτάκης, Μαν. Βολουδάκης, Ἐμμ. Μουντάκης, Ι. Μουντάκης, Στρ. Γεωργιλαδάκης, Μάρκος Βαφειάδης (τοῦ ΚΚΕ) καί Μ. Μανουσάκης (τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος). Ὁ Μητσοτάκης εἶχε ἕτοιμο τό διάγγελμα πού τό ἀπηύθυνε πρός τό βασιλιά, τίς ἔνοπλες δυνάμεις καί τόν Ἑλληνικό Λαό. Μερικοί ὑποστήριξαν ὅτι δέν ἔπρεπε νά ἀπευθυνθοῦν στό βασιλιά πού ἦταν ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιά τή δικτατορία. Τελικά ὅμως ὑποχώρησαν στήν ἐπιμονή τοῦ Μητσοτάκη. Τό διάγγελμα, πού τό ἔστειλαν ἀμέσως μέ τόν ἀσύρματο, ἦταν τό παρακάτω:

«Πρός τήν Α. Μ. τόν Βασιλέα
Πρός τάς ἐνόπλους δυνάμεις
Πρός τόν ἑλληνικό λαό,

Στρατός καί λαός ἀδελφωμένοι κατέλυσαν ἀρχάς λαομισήτου τυραννίας ἐκπροσωπουμένης ὑπό στρατηγοῦ Μεταξᾶ. Ἀνακτήσας ἐλευθερίας αὐτοῦ ἀπευθύνεται πρός τήν Α.

Μ. τόν Βασιλέα καί ζητεῖ τήν ἄμεσον ἀπομάκρυνσιν τῆς τυραννικῆς Κυβερνήσεως Μεταξᾶ, τήν ἀποκατάστασιν τοῦ κράτους τοῦ νόμου καί τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν καί τόν σχηματισμόν Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Σωτηρίας ἐκ τῶν ἀρίστων Ἑλλήνων, ἀδιακρίτως πολιτικῶν παρατάξεων, πρός ἀντιμετώπισιν τῶν ἀμεσωτάτων ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν κινδύνων, τούς ὁποίους διατρέχει ἡ χώρα μας καί διά τήν δημιουργίαν μιᾶς νέας Ἑλλάδος, πράγματι ἡνωμένης ψυχικῶς καί ἱκανῆς νά ἀντιμετωπίση μέ σθένος καί φρόνησιν τάς δυσκόλους στιγμάς, πού διέρχεται ἡ ἀνθρωπότης. Μέ ἀδελφικόν χαιρετισμόν πρός τάς ἐνόπλους δυνάμεις καί ὁλόκληρον τόν λαόν. Ζήτω ὁ Βασιλεύς, ζήτω ἡ Ἑλλάς. Ἡ Ἐπαναστατική Ἐπιτροπή: Μητσοτάκης, Βολουδάκης, Μουντάκης, Παΐζης, Μάντακας στρατιωτικός διοικητής».

«Στό τέλος τῆς συσκέψεως — ἀφηγεῖται ὁ Μιχ. Μπιωτάκης — συνέταξαν προκήρυξη πρός τόν Λαό τῆς Κρήτης καί πῆραν στό τηλέφωνο τούς νομάρχες Ρεθύμνου, Ἡρακλείου καί Λασηθίου καί τούς κάλεσαν νά προσχωρήσουν στήν ἐπανάσταση. Ὕστερα... ἔκλεισαν τά γραφεῖα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως κ' ἔφυγαν ὅλοι καί πῆγαν νά πάρουν μέρος στό συλλαλητήριο, πού ἐπρόκειτο νά συγκροτηθῆ.

Στίς 11 τό πρωΐ ἔγινε τό συλλαλητήριο στήν πλατεία Σαντριβανίου. Πῆραν μέρος χιλιάδες λαοῦ, ἔλειψε ὅμως τήν κρίσιμη αὐτή ὥρα ὁ ὁμιλητής πού θά συνάρπαζε τά πλήθη. Ὁ Μάρκος Βαφειάδης δέν παρουσιάσθηκε καθόλου (γιά συνωμοτικούς λόγους ὅπως εἶπε ἀργότερα)[1]. Στό συλλαλητήριο ἀκούστηκαν μόνο παράπονα καί κατάρες. Μίλησε ὁ Ἀριστ. Μητσοτάκης, ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι «...μέχρι τῆς στιγμῆς εἴμεθα μόνοι, περιμένουμε ὅμως ὅτι συντόμως θά μᾶς ἀκολουθήσουν καί ἄλλες περιοχές. Πηγαίνετε στά σπίτια σας νά φᾶτε καί ἔπειτα θά ἑτοιμασθοῦμε, θά κάνουμε ἐπιστράτευση καί θά πᾶμε νά καταλάβουμε τό Ρέθυμνο καί τό Ἡράκλειο». Ὁ λόγος τοῦ Μητσοτάκη πάγωσε τόν κόσμο, τοῦ ἔρριξε τό ἠθικό, τόν ἔκαμε νά δεῖ τήν ἀπομόνωση στήν ὁποία βρισκόταν τό κίνημα. Τά λίγα ἐνθουσιαστικά λόγια πού εἶπε μετά τόν Ἀριστ. Μητσοτάκη, ὁ Ἐμμ. Μπακλατζῆς[1], δέν κατάφεραν νά ἀλλάξουν τήν κατάσταση. Οἱ ἐπαναστάτες διαλύθηκαν μουδιασμένοι. Εἰδοποιήθηκαν νά συγκεντρωθοῦν στίς 3 τό ἀπόγευμα στούς στρατῶνες γιά νά μεταβοῦν ἀπό κεῖ μέ αὐτοκίνητα στό Ρέθυμνο καί στό Ἡράκλειο».

1. Ὁ Β. Χατζηαγγελῆς γράφει ὅτι οἱ παλαιοδημοκρατικοί ἡγέτες εἶχαν ζητήσει ἀπό τούς κομμουνιστές νά μή μιλήσουνε γιά νά μή «χρωματίσουν» τήν ἐπανάσταση.

Μόλις τέλειωσε τό συλλαλητήριο στήν πλατεία Σαντριβανίου καί ὁ κόσμος διαλυόταν, δυό ἀεροπλάνα πέταξαν πάνω ἀπό τά Χανιά κ' ἔρριξαν προκηρύξεις τοῦ δικτάτορα:

«Καθ' ἥν στιγμήν ἡτοιμαζόμην νά ἀναχωρήσω ἐξ Ἀθηνῶν πρός ὑπογραφήν συμφωνίας μεγίστου ἐθνικοῦ συμφέροντος[2], ἔνοπλοι στασιασταί εἰσῆλθον καί κατέλαβον τήν πόλιν. Εἶμαι ἀποφασισμένος νά πατάξω τούς στασιαστάς διά παντός μέσου ἵνα ἐπιβάλω τό κράτος τοῦ νόμου καί ἐξασφαλίσω εἰς τόν κρητικόν λαόν ἡσυχίαν καί τάξιν... Στηριζόμενος εἰς τά πατριωτικά αἰσθήματα τοῦ κρητικοῦ λαοῦ καί εἰς τά δείγματα ἐμπιστοσύνης, πού μοῦ ἐπέδειξε, τόν προσκαλῶ νά ἀπογυμνώση τούς στασιαστάς καί νά καταδείξη εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν ὅτι ἡ Κρήτη ἵσταται παράλληλος καί ἀλληλέγγυος πρός τό ἐθνικόν σύνολον. Παντοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος τάξις καί ἡσυχία.

Ἰωάν. Μεταξᾶς».

Ταυτόχρονα ὁ Μεταξᾶς ἔστειλε πρός τό Σφακιανάκη τό παρακάτω τηλεγράφημα:

1. Τούς Ἐμ. Μπακλατζῆ καί Ι. Παΐζη τούς εἶχαν ἀπελευθερώσει οἱ ἐπαναστάτες.

2. Ὁ Ι. Μεταξᾶς, ὡς πρόεδρος, γιά τό 1938, τοῦ Συμβουλίου τῶν ὑπουργῶν τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως ὑπόγραφε στίς 31 Ἰουλίου στή Θεσσαλονίκη μέ τόν Βούλγαρο πρωθυπουργό Κιοσεϊβάνωφ σύμφωνο μέ τό ὁποῖο καταργήθηκαν οἱ σχετικές διατάξεις τῶν συνθηκῶν Νεϊγύ καί Λωζάννης καί ἡ Βουλγαρία ἀποχτοῦσε τό δικαίωμα νά ἐξοπλιστεῖ.

«Στρατιωτικός νόμος ἐκηρύχθη μόνον περιφέρειαν νομοῦ Χανίων. Ἀντιτορπιλλικόν καί «Πολικός» μετά διλοχίας καί χωροφυλακῆς ἀφικνεῖται νύκτα Χανιά. Ἐντός τῆς αὔριον ἀφικνοῦνται μεγάλαι ἐνισχύσεις. Οἱ διαταράξαντες ἡσυχίαν καί γαλήνην ἑλληνικοῦ λαοῦ θά τιμωρηθοῦν ἀμειλίκτως».

Κατάρρευση καί τρομοκρατία

Ἀλλά ἤδη ἡ διαπίστωση ὅτι τό κίνημα εἶναι ἀπομονωμένο καί ὅτι δέν ὑπάρχει σοβαρή ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ἔκαναν τό Λαό ν' ἀπογοητευτεῖ καί τίς ἀρχές ν' ἀναθαρρήσουν. Ὅταν ἔφτασαν τά ἀεροπλάνα καί ἔρριξαν τίς προκηρύξεις, οἱ ἔνοπλοι εἶχαν ἀρχίσει νά καταλαβαίνουν ὅτι τό κίνημα, πού μέ τόση ἐπιτυχία ἄρχισε, ξεθύμαινε. Εἶχαν ἀρχίσει κιόλας νά διαρρέουν, νά κρύβουν τά ὅπλα πού εἶχαν πάρει ἀπό τίς στρατιωτικές ἀποθῆκες. Οἱ προκηρύξεις ἐπιτάχυναν τή διάλυση. Οἱ χωρικοί φόρτωναν τά ὅπλα στά ζῶα τους καί ἄρχιζαν νά φεύγουν γιά τά χωριά τους.

Οἱ ἡγέτες τοῦ κινήματος δέν εἶχαν πάρει κανένα μέτρο γιά νά στεριώσουν ἐκεῖνο πού κέρδισε ὁ ἐπαναστατημένος Λαός. Τά γραφεῖα, τά ἀστυνομικά τμήματα, τούς στρατῶνες καί τά ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα πού εἶχαν καταλάβει τά ἐγκατέλειψαν καί ἔφυγαν. Πῆγαν στό συλλαλητήριο κ' ὕστερα γιά ὕπνο... Ὁ μόνος πού ἔμεινε στή θέση του, στά Γραφεῖα τῆς Μεραρχίας, καί προσπαθοῦσε νά ὀργανώσει τήν ἐπιστράτευση, ἦταν ὁ στρατηγός Μάντακας.

«Δέν πήραμε στοιχειώδη μέτρα προφύλαξης — ἀφηγεῖται ὁ Β. Χατζηαγγελῆς. Ὕστερα ἀπό τήν κατάληψη τῶν ἀρχῶν καί τή σύλληψη τῶν πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ἐκπροσώπων τῆς δικτατορίας, δέν ἀφοπλίσαμε τή χωροφυλακή. Παντοῦ μπῆκαν ἔνοπλοι ἐπαναστάτες, παντοῦ κάποιος χωροφύλακας χαμογέλασε «κ' ἐμεῖς μαζί σας — προσχωροῦμε», παντοῦ κάποιος βενιζελικός παράγοντας βρισκόταν ἀπό μηχανῆς θεός ν' ἀποτρέψει τόν ἀφοπλισμό, τήν ἀπομάκρυνση, τήν ἀντικατάσταση ἀπό τόν ἐπαναστατημένο λαό.. (...). Δέν ἀφοπλίστηκε ὁλοκληρωτικά ὁ στρατός, δέν ἐγκαταστάθηκε ἀπ' τήν πρώτη στιγμή στούς στρατῶνες λαός, νά γίνει λόχος, τάγμα, νά στήσει καζάνι, νά πάρει παλάσκες καί γυλιό. Δέν ἀπομονώθηκε ἡ πολιτική καί στρατιωτική ἡγεσία. Ὁ ὑπουργός Σφακιανάκης ὁδηγήθηκε ἀπό ἐνόπλους στό σπίτι του (...) Κάποιος ἔπεισε τούς ἔνοπλους νά μείνουν στό σπίτι του νά τόν φυλᾶνε μήπως καί τόν πειράξει κανείς. Τοῦ ἄφησαν καί τό τηλέφωνο νά τηλεφωνήσει στούς φίλους του στά Χανιά, στήν Ἀθήνα, στό Ἡράκλειο»[1].

Ὁ Σφακιανάκης συνδέθηκε μέ τή χωροφυλακή καί τό στρατό καί διέταξε γενική κινητοποίηση.

Τή συνέχεια τή δίνει ὁ Μιχ. Μπιωτάκης:

«Ἡ χωροφυλακή, μέ ἐπί κεφαλῆς τόν συνταγματάρχη Νικηφοράκη, βρῆκε κατάλληλη τήν εὐκαιρία νά ἀντιδράση καί ἄρχισε νά ἐξορμᾶ ἀπό τήν Σχολή Χωροφυλακῆς καί τίς φυλακές Φιρκᾶ. Περίπολοι γέμισαν τούς δρόμους καί ἄρχισαν τίς συλλήψεις καί τόν ἀφοπλισμό ὅσων ἐνόπλων κυκλοφοροῦσαν ἀκόμη. Σοβαρή ὠργανωμένη ἀντίσταση δέν παρουσιάσθηκε. Μόνο στήν πλατεῖα Σαντριβανίου ἔγινε αὐθόρμητη ἡ ἀντίσταση ἀλλά χωρίς ἀποτέλεσμα. Μιά συμπλοκή ἔγινε μπροστά στά γραφεῖα τῆς Μεραρχίας, μέ ἀποτέλεσμα τόν φόνο τοῦ ἐπαναστάτη Κουρινάκη καί τόν τραυματισμό τῶν χωροφυλάκων Δασκαλάκη, Καλλεργάκη καί Μπουτσικάκη. Μόλις ἐκάμφθη ἡ ἀντίσταση αὐτή, ἡ χωροφυλακή συνέλαβε μέσα στά γραφεῖα τῆς Μεραρχίας τόν Μαν. Μάντακα καί τόν ταγματάρχη Μίνω Μάντακα καί τούς ὁδήγησε στήν Σχολή Χωροφυλακῆς. Οἱ συγχωριανοί τους ἐπαναστάτες, πού εἶχαν ξεκινήσει ἐπιστρέφοντας στό χωριό τους, μόλις ἔμαθαν τήν σύλληψη τοῦ στρατηγοῦ καί τοῦ ταγματάρχη γύρισαν πίσω, συνέλαβαν ἕναν ὑπομοίραρχο, τόν ὁδήγησαν ἔξω ἀπό τό κτίριο ὅπου ἐκρατοῦντο οἱ συλληφθέντες καί μέ τήν ἀπειλή ὅτι θά τόν σκότωναν, ἀξίωσαν τήν ἀπόλυση τῶν Μαν. καί Μίνου Μάντακα. Ὁ ὑπομοίραρχος ἄρχισε τά κλάματα καί τίς παρακλήσεις, ὁ συνταγματάρχης Νικηφοράκης βρέ-

1. Τό ἴδιο, σελ. 73.

θηκε σέ δύσκολη θέση καί ἀφοῦ συνεννοήθηκε τηλεφωνικῶς μέ τόν Σφακιανάκη δέχθηκε τήν ἀνταλλαγή τῶν κρατουμένων[1]. Μιά σύσκεψη πού ἔγινε στά Περβόλια γιά ἀνακατάληψη τῶν ἀρχῶν δέν κατέληξε σέ ἀποφάσεις γιατί ἐκρίθη ἀνεπαρκές τό ὠργανωμένο τμῆμα ἐπαναστατῶν πού εἶχε ἀποσυρθῆ σ' αὐτό τό χωριό μέ τόν 'Αρ. Μητσοτάκη καί τόν 'Ιω. Μουντάκη».

Ἔτσι στίς 12.50' τό μεσημέρι ὁ Σφακιανάκης τηλεγραφοῦσε στήν κυβέρνηση:

«Ἡ Γενική Διοίκησις, τό Σύνταγμα καί τά λοιπά δημόσια καταστήματα ἀνακατελήφθησαν. Οἱ στασιασταί διελύθησαν».

Μετά τρεῖς ὧρες, στίς 4 τό ἀπόγευμα, ὁ γραμματέας τῆς Γενικῆς Διοίκησης Ἱππόλυτος τηλεγραφοῦσε:

«Στασιαστικόν κίνημα κατεστάλη ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν ἀεροπλάνων. Ὁ κ. ὑπουργός καί ὁ ὑποφαινόμενος, συνοδευόμενοι ὑπό τῶν στελεχῶν τοῦ στρατοῦ καί τῆς χωροφυλακῆς, ἀνακατελάβομεν τά δημόσια καταστήματα. Ἐξεπέμφθησαν περίπολοι εἰς τάς ἐξόδους τῆς πόλεως μέ τήν ἐντολήν νά ἀφοπλίζουν πᾶν ἄτακτον στοιχεῖον, εἰς περίπτωσιν

1. Ὁ ἴδιος ὁ στρατηγός Μάντακας ἀφηγεῖται τά ἑξῆς:
«Ἐνῶ βρισκόμουν στή Μεραρχία ἀπασχολημένος μέ τήν ἐπιστράτευση μπῆκε στά γραφεῖα ὁ πολιτευτής Χανίων Στρατῆς Γεωργιλαδάκης καί φώναξε: «Γρήγορα καταστρέψτε τά χαρτιά καί φύγετε». Ἀναγκάστηκα νά φύγω. Βγαίνοντας ἔπεσα στά χέρια τῶν χωροφυλάκων πού εἶχαν ζώσει τή Μεραρχία. Μέ ἔπιασαν. Ἄρχισα νά φωνάζω, νά διαμαρτύρομαι γιά τή σύλληψή μου. Τούς ἀπειλῶ πώς θά πληρώσουν... Ἔφτασαν οἱ ἀθάνατοι Λακκιῶτες κι ἄλλα παλληκάρια ψυχωμένα, πιάσανε τούς χωροφύλακες, τούς δέσανε πισθάγκωνα, μέ λευτέρωσαν, μέ ρωτοῦσαν τί νά τούς κάμουν... Ἐπιχειρήσαμε νά ξανακαταλάβουμε τή Μεραρχία, ἀλλά ἡ Χωροφυλακή εἶχε ἀνασυνταχτεῖ, εἶχε πιάσει τήν ἀνατολική εἴσοδο. Ἄρχισε τουφεκίδι. Ἕνα νέο παλληκάρι ἀπό τόν Ἀλίκαμπο, ὁ Κουρινάκης, σκοτώθηκε μπροστά μου. Δυό - τρεῖς χωροφύλακες τραυματίστηκαν. Φύγαμε μέ σφιγμένα τά δόντια καί τόν ὅρκο πώς δέν τελείωσε ἡ Ἐπανάσταση».

δέ ἀντιστάσεως, νά πυροβολοῦν αὐτό ἀπροκαλύπτως. Μετά τῶν στασιαστῶν ἀνεμίχθησαν συμπράττοντα κομμουνιστικά στοιχεῖα. Ὁ λαός τῶν Χανίων ἀποδοκιμάζει ὁλοψύχως τό ἄτιμον κίνημα».

Στίς 5 μ.μ. ὁ ἴδιος τηλεγραφοῦσε στό Μεταξᾶ:

«Συνεχιζομένης τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς πόλεως συνήφθη συμπλοκή μεταξύ χωροφυλάκων καί στασιαστῶν. Ἐσημειώθησαν τρεῖς τραυματισμοί ἑκατέρωθεν».

Στίς 6.50' νεότερο τηλεγράφημα τοῦ Ἱππόλυτου ἀνέφερε ὅτι:

«Οἱ στασιασταί διεσκορπίσθησαν τελείως. Πρωτοβουλία πασῶν τῶν λαϊκῶν ὀργανώσεων τελεῖται αὔριον πάνδημος δοξολογία. Ὁ λαός τῆς πόλεως καί τῆς ὑπαίθρου πανηγυρίζει. Ἤρχισαν ἤδη ἀποστελλόμενα ἄπειρα συγχαρητήρια τηλεγραφήματα».

Τό ἴδιο ἀπόγεμα μεταδόθηκε ἀπό τό ραδιόφωνο ἡ παρακάτω ἀνακοίνωση τοῦ ὑφυπουργείου Τύπου:

«Χθές τήν νύκτα ὁμάς 400 περίπου ἐνόπλων ὑπό τήν ἡγεσίαν τῶν Μητσοτάκη, Μουντάκη καί Χατζηαγγελῆ εἰσῆλθεν εἰς τήν πόλιν τῶν Χανίων καί ἐπωφελουμένη τῆς ἐλλείψεως στρατιωτικῆς δυνάμεως κατέλαβε τήν πόλιν. Τά αἴτια καί οἱ σκοποί τοῦ ἀπονενοημένου τούτου κινήματος παραμένουν μέχρι τῆς στιγμῆς ἄγνωστα. Ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εἰδοποιηθείς ἀμέσως, διέταξεν ἐν τῷ ἅμα τήν ἀποστολήν ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς, ναυτικῆς καί ἀεροπορικῆς δυνάμεως».

Ἀπ' αὐτή τήν ἀνακοίνωση πληροφορήθηκε ὁ Ἑλληνικός Λαός ὅτι εἶχε ξεσπάσει κίνημα στήν Κρήτη. Φυσικά ἡ δικτατορία φρόντισε νά εἰδοποιήσει ὅτι «τό κίνημα κατέρρευσε» καί νά δώσει διαταγή ν' ἀρχίσουν οἱ δοξολογίες καί οἱ πανηγυρισμοί σέ ὅλη τή χώρα.

Ὁ Μεταξᾶς στήν ἀρχή αἰφνιδιάστηκε. Τήν ἔκρηξη τοῦ κινήματος τήν ἔμαθε ἀπό τό διάγγελμα τῆς ἐπαναστατικῆς

ἐπιτροπῆς. Ὁ ἴδιος στίς 31 Ἰουλίου γράφει στό «Ἡμερολόγιό» του:

«Καί πρῶτα - πρῶτα στάσις Χανίων. Παρ' ὀλίγον, ἄν ἐξετείνετο, νά μοῦ ἐματαίωνε ὅλα. Ἀπό ποῦ προῆλθε; Ἀπό ὅλα φαίνονται δύο πράγματα: Ὅτι ἡ Διοίκησίς μας εἰς Χανιά ἦταν ἀποκοιμισμένη καί ὅτι ὁ κόσμος εἰς τήν περιφέρειαν Χανίων δέν εἶναι φίλος μας — ἀναμνήσεις Βενιζέλου, στέρησις λουφέ καί προσωπικῶν παροχῶν, καταδίωξις καταχρήσεων, καταδίωξις ζωοκλοπῆς. Ἐματαιώθη ἀμέσως. Γιατί; Ἔλλειψις ὑποστηρίξεως; Ἀπογοήτευσις; Καί ἔτσι ἠμπόρεσα νά ἀναχωρήσω εἰς Θεσσαλονίκην διά τήν συμφωνίαν μέ τήν Βουλγαρίαν»[1].

Τό ὅτι ὁ Μεταξᾶς αἰφνιδιάστηκε φαίνεται καί ἀπό τό ὅτι μερικές μέρες πρίν, ἀναφερόμενος στή σύλληψη Κουταλίδη κ.λ. καί στή δραστηριότητα τῶν κομμουνιστῶν, ἔγραφε στό «Ἡμερολόγιό» του:

«Τοὐναντίον, λαός δείχνει παντοῦ ἡσυχίαν καί εὐχαρίστησιν».

Ὁπωσδήποτε, ἀφοῦ συνεννοήθηκε τηλεφωνικά μέ τό Γεώργιο πού παραθέριζε στήν Κέρκυρα καί πῆρε τήν ἔγκρισή του νά καταστείλει μέ κάθε μέσο τό κίνημα, διέταξε νά κηρυχτεῖ ὁ στρατιωτικός νόμος στά Χανιά, νά φύγουν γιά τήν Κρήτη ἕνα ἐπιβατικό καί τρία ἀντιτορπιλλικά μέ δυνάμεις στρατοῦ καί χωροφυλακῆς καί νά συγκροτηθεῖ ἐκστρατευτικό σῶμα δυνάμεως μιᾶς μεραρχίας ὑπό τόν στρατηγό Τσολάκογλου γιά τήν «ἐπιβολήν τῆς τάξεως» στή μεγαλόνησο. Ταυτόχρονα διέταξε νά πλεύσει στή Μῆλο στολίσκος ἀντιτορπιλλικῶν, συνοδευόμενος ἀπό ὑδροπλάνα καί νά τεθοῦν σέ ἐπιφυλακή οἱ στρατιωτικές δυνάμεις σέ ὁλόκληρη τή χώρα.

Τέλος, ὁ Μεταξᾶς διέταξε συλλήψεις στήν Ἀθήνα, Πειραιᾶ, Θεσσαλονίκη καί ἄλλες πόλεις. Ἀνάμεσα σέ ἄλλους πιάστηκαν ὁ Στ. Γονατᾶς, ὁ στρατηγός Πρωτοσύγγελος, οἱ ἀπόταχτοι ναύαρχοι Δεμέστιχας καί Κολιαλέξης, ὁ πρόεδρος

1. «Ἡμερολόγιο», σελ. 306.

τῆς «Συνταγματικῆς Νεολαίας» Χατζησαράντος, οἱ συνταγματάρχες Λεκανίδης καί Κασιμάτης, ὁ ἀντισμήναρχος Χατζηνικολῆς, ὁ σμηναγός Γουλικίδης, ὁ ἀντισυνταγματάρχης Λελούδας, οἱ Κ. Ρέντης, Ἰωσ. Κούνδουρος, Δ. Χέλμης, Πέτρος Ράλλης, πολλοί πρόεδροι κοινοτήτων τῆς περιοχῆς Πρωτευούσης κ.λ.

Στήν Κρήτη ἐξαπολύθηκε ἄγρια τρομοκρατία, ἰδιαίτερα ἀπό τή στιγμή πού ἔφτασαν οἱ «ἐνισχύσεις»: μιά διλοχία τοῦ Προτύπου Συντάγματος μέ τό πλοῖο «Πολικός», 600 στρατιῶτες μέ τό «Χίος» καί τά ἀντιτορπιλλικά «Κουντουριώτης» καί «Θύελλα». Ὁ στρατηγός Γ. Τσολάκογλου (ὁ μετέπειτα πρῶτος κατοχικός πρωθυπουργός), μόλις ἔφτασε στά Χανιά, ἐξέδωσε προκήρυξη μέ τήν ὁποία καλοῦσε τό λαό νά παραδώσει τά ὅπλα καί νά βοηθήσει στή σύλληψη τῶν φυγοδίκων καί ἀπειλοῦσε ὅσους ἔκρυβαν ἐπαναστάτες μέ αὐστηρές κυρώσεις. Μαζί μέ τόν Τσολάκογλου ἔφτασε στά Χανιά καί ὁ Γενικός Διευθυντής τοῦ Ὑφυπουργείου Ἀσφαλείας ὑποστράτηγος Χωροφυλακῆς Μιχαλόπουλος στόν ὁποῖο ἀνατέθηκαν καθήκοντα προέδρου ἐκτάκτου στρατοδικείου.

Στίς 5 Αὐγούστου ὁ Μεταξᾶς συνεργάζεται μέ τό βασιλιά στήν Κέρκυρα μέ κύριο θέμα «Τά Κρητικά». Στό μεταξύ ἡ τρομοκρατία συνοδεύεται ἀπό τυμπανοκρουσίες στόν Τύπο καί ἀπό κινητοποίηση ὅλων τῶν διορισμένων διοικήσεων τῶν σωματείων, συλλόγων, ἑνώσεων πού συντάσσουν καί στέλνουν «ψηφίσματα ἀποδοκιμασίας τοῦ ἐγκληματικοῦ καί ἐθνοκτόνου κινήματος».

Πάνω ἀπό ἕνα μήνα οἱ στῆλες τῶν ἐφημερίδων γέμιζαν ἀπό τέτια «ψηφίσματα ἀποδοκιμασίας» πού χαρακτήριζαν τούς ἐπαναστάτες «δολοφόνους», «ταραξίας», «προδότας», «αἰσχρούς», «βδελυρούς» καί τό κίνημα «ἐθνοκτόνον», «ἀνόσιον» κ.τ.λ. Ὁ Γ. Α. Βλάχος ἔγραφε ἐνυπόγραφα ἄρθρα στά ὁποῖα ἔκανε ἐπίθεση κατά τῶν βενιζελικῶν καί τῶν Κρητικῶν πού πιάνουν τά ντουφέκια «μέ τόση εὐκολία» καί τά ἔβαζε κυρίως μέ τόν Πλαστήρα, τόν ὁποῖο χαρακτήριζε «ἄνθρωπο τοῦ μυστηριώδους τριγώνου τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς»,

«ἥρωα τῶν κεραμιδιῶν», «ἀνόητο τῆς αὐγῆς τῆς 5ης Μαρτίου» κ.λ. κ.λ.

Ἰδιαίτερη προσπάθεια κατέβαλε ὁ Μεταξᾶς γιά νά ἀποσπάσει «ψηφίσματα» ἀπό τήν Κρήτη. Ὑπῆρχαν καί ἐκεῖ ὄργανα τῆς δικτατορίας πού φάνηκαν πρόθυμα νά καταδικάσουν τούς συμπατριῶτες τους ἐπαναστάτες καί νά λιβανίσουν τό δικτάτορα, ὅπως ὁ Ι. Πασαδάκης (ὑπουργός κατόπιν στήν κατοχική κυβέρνηση Ράλλη καί στήν «κυβέρνηση» πού ἀκολούθησε τά στρατεύματα κατοχῆς), ὁ διορισμένος πρόεδρος τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Χανίων Μαρκουλάκης κ.ἄ.

Ἀφοῦ ἔγιναν καί δοξολογία στά Χανιά (30 Ἰουλίου) κατά τήν ὁποία ὁ Ἐπίσκοπος Κυδωνίας καί Ἀποκορώνου Ἀγαθάγγελος ἐξέφρασε «τήν χαράν τοῦ λαοῦ διά τήν καταστολήν τῆς παράφρονος στάσεως» καί συγκεντρώσεις στίς ὁποῖες μίλησαν οἱ Σφακιανάκης, Ἱππόλυτος κ.λ., ὁ Μεταξᾶς ἔστειλε στό Γενικό Διοικητή Κρήτης τό παρακάτω τηλεγράφημα:

«Δημοσιεύσατε τά ἑξῆς: Εἶμαι ἀπολύτως ἱκανοποιημένος ἀπό τήν στάσιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπανειλημμένως κατά τάς ἐπισκέψεις μου ἐξεδήλωσε τά αἰσθήματά του ὑπέρ τῆς ἐθνικῆς Κυβερνήσεως. Ζητῶ ἀπό τόν κρητικόν λαόν ὄχι μόνον νά βοηθήσῃ, ἀλλά καί νά πρωτοστατήσῃ εἰς τήν σύλληψιν τῶν ἀθλίων, οἵτινες ἐφαντάσθησαν ὅτι δύνανται νά ἐξακολουθοῦν νά κερδοσκοποῦν διασπῶντες τούς Κρῆτας μεταξύ των καί πρός τό σύνολον τοῦ Ἔθνους. Εἶμαι βέβαιος ὅτι οἱ Κρῆτες θά μοῦ δώσουν τήν βοήθειάν των διά νά ἀποδείξωμεν μαζί τήν ἀλληλεγγύην τοῦ κρητικοῦ λαοῦ πρός τό ἐθνικόν σύνολον».

Ἀμέσως μετά τήν καταστολή τοῦ κινήματος ἄρχισε ἡ διαδικασία γιά τήν παραπομπή τῶν ἐπαναστατῶν στό ἔκτακτο στρατοδικεῖο. Ἑκατοντάδες πολιτῶν παραπέμφθηκαν μέ τήν κατηγορία ὅτι

«διήγειρον εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, ἀπεπειράθησαν νά συλλάβουν στρατιώτας, σκοποῦντες νά ἐκτελέσωσι ἀνθρωποκτονίας, ἐτραυμάτισαν τούς χωροφύλακας Καλλεργάκη καί Μπουτσικάκη, ἀφήρεσαν 800 ὅπλα κλπ.».

Οἱ κατηγορούμενοι χωρίστηκαν σέ τρεῖς σειρές. Οἱ συνεδριάσεις τοῦ ἐκτάκτου στρατοδικείου ἄρχισαν στίς 17 Αὐγούστου. Πρόεδρός του ἦταν ὁ ὑποστράτηγος τῆς Χωροφυλακῆς Μιχαλόπουλος, Βασ. Ἐπίτροπος ὁ Γκίκας καί μέλη οἱ Τζαβέλλας σύμβουλος στρατιωτικῆς δικαιοσύνης, Κάτσαρης διοικητής τοῦ 5ου Συντάγματος Πυροβολικοῦ, Χαμεριώτης καί Πίκουλας στρατοδίκες καί Σαριδάκης γραμματέας. Μάρτυρες κατηγορίας κλήθηκαν καί κατέθεσαν 72, μεταξύ τῶν ὁποίων καί οἱ Σφακιανάκης καί Ἱππόλυτος. Κατά τήν διαδικασία ἦταν φανερή ἡ προσπάθεια νά ἐκμαιευθοῦν ἀπαντήσεις πού νά δείχνουν ὅτι τά ἐλατήρια τοῦ κινήματος ἦταν «ἰδιοτελῆ».

Ἡ ἀπόφαση τοῦ ἐκτάκτου στρατοδικείου γιά τήν πρώτη σειρά τῶν κατηγορουμένων βγῆκε στίς 22 Αὐγούστου. Μέ αὐτή καταδικάστηκαν ἐρήμην σέ θάνατο οἱ Ἀρ. Μητσοτάκης, Ἰω. Μουντάκης, Μαν. Βολουδάκης καί Ἐμμ. Μπακλατζῆς. Σέ ἰσόβια δεσμά ὁ Στρ. Γεωργιλαδάκης καί ἐρήμην σέ ἰσόβια δεσμά οἱ Ἐμμ. Μάντακας, Ἐμμ. Μουντάκης, Σόλ. Καφάτος. Σέ 20 ἐτῶν πρόσκαιρα δεσμά οἱ Εὐστ. Παλλήκαρης καί Μιχ. Καρβουνάκης. Σέ 18 ἐτῶν οἱ Σπαντιδάκης καί Ἐμμ. Κοτζαμπασάκης, σέ 15 ἐτῶν οἱ Χαρ. Ἀλευράκης καί Στ. Σταματάκης, σέ 10 ἐτῶν οἱ Ἰάκ. Σταματάκης, Ἐμμ. Μαζάνης καί Ἰω. Νικ. Μουντάκης, σέ 4 ἐτῶν ἄλλοι τρεῖς, σέ 2 ἐτῶν εἴκοσι τρεῖς. Ἀθωώθηκαν 25.

Ἡ ἀπόφαση γιά τήν δεύτερη σειρά βγῆκε στίς 29 Αὐγούστου. Κατεδίκαζε τούς Βαγγ. Χατζηαγγελῆ καί Σπύρ. Γερογιάννη ἐρήμην σέ 20 ἐτῶν πρόσκαιρα δεσμά. Τούς Ἰω. Σιμιτόπουλο καί Ἐμμ. Γερογιάννη (σκοτώθηκε ἐνῶ μεταφερόταν ἀπό τίς φυλακές Ἰτζεδίν) σέ 15 ἐτῶν, τόν Βασ. Μάντακα σέ 7 ἐτῶν εἱρκτή, ἕνα σέ 4 ἐτῶν φυλάκιση, 38 σέ 2 ἐτῶν. Ἀθωώθηκαν 31.

Στίς 2 Σεπτεμβρίου βγῆκε ἡ ἀπόφαση καί γιά τήν τρίτη σειρά. Καταδικάζονταν ὁ Μιχ. Σφακιανάκης σέ 20 ἐτῶν πρόσκαιρα δεσμά, ὁ Π. Μανιουδάκης σέ 13, οἱ Σταῦρος Κα-

πιδάκης καί Σταῦρος Χριστοδουλάκης σέ 10, ἑπτά σέ 8 ἐτῶν εἱρκτή, ἕνας σέ 5 ἐτῶν φυλάκιση, πέντε σέ 4 ἐτῶν, δέκα ὀχτώ σέ 2 ἐτῶν, δύο σέ ἑνός ἔτους, δέκα τέσσερις σέ 6 μηνῶν. Ἀθωώθηκαν 9. Οἱ φυλακές τοῦ Ἰτζεδίν, τῆς Αἴγινας, τῶν Τρικάλων, τῆς Πύλου, τῆς Κέρκυρας, γέμισαν ἀπό Κρητικούς ἐπαναστάτες.

Χαρακτηριστικό ἦταν ὅτι σέ θάνατο καταδικάστηκαν μόνο ὅσοι ἀπό τούς ἡγέτες τοῦ κινήματος εἶχαν διαφύγει. Παρά τούς παλληκαρισμούς του, ὁ Μεταξᾶς δέν τολμοῦσε νά τραβήξει τό σκοινί καί ν' ἀνοίξει λογαριασμούς αἵματος μέ τούς Κρητικούς. Γι' αὐτό, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὀργάνωσε μαζί μέ τούς Ἄγγλους τή διαφυγή τῶν ἡγετῶν τοῦ κινήματος στό ἐξωτερικό.

Τά αἴτια τῆς ἀποτυχίας

Τό κίνημα τῆς Κρήτης, παρά τή μεγάλη ἀπήχηση πού εἶχε στό λαό τῶν Χανίων καί παρά τίς ἐκπληκτικές ἐπιτυχίες πού σημείωσε στήν ἀρχή, ἀπέτυχε. Ἐκφυλίστηκε μέσα σέ λίγες ὧρες. Τά αἴτια αὐτῆς τῆς ἀποτυχίας φαίνονται καθαρά ἀπ' ὅσα ἀφηγηθήκαμε ὥς τή στιγμή. Μποροῦμε τώρα νά συνοψίσουμε:

1. Τό κίνημα ἦταν ἀπομονωμένο. Οἱ ὀργανωτές του δέν κατόρθωσαν νά κινητοποιήσουν καμιά ἄλλη δύναμη στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, οὔτε σέ ἄλλο νομό τῆς Κρήτης. Στήν Ἀθήνα, τά παλαιοδημοκρατικά κόμματα καί οἱ παράγοντες δέ συμφωνοῦσαν ὅλοι νά γίνει ἡ ἐξέγερση. Ὁ Σοφούλης ἦταν ἀντίθετος σέ κάθε δυναμική ἀναμέτρηση μέ τό δικτατορικό καθεστώς. Ἔτρεφε πάντα τήν ἐλπίδα ὅτι ὁ Γεώργιος θά ἔδιωχνε τό Μεταξᾶ καί θά ἐπανέφερε τόν κοινοβουλευτισμό. Οἱ ἀντιλήψεις του αὐτές ἐπηρέασαν τούς βενιζελικούς παράγοντες στά Χανιά, ὅπως ὁ Πολυχρονίδης, πού ἀρνήθηκαν νά πάρουν μέρος στό κίνημα καί ἄλλους πού φάνηκαν διστακτικοί καί ταλαντευόμενοι. Τούς βενιζελικούς παράγοντες ἐπηρέαζε καί τό γεγονός ὅτι τήν πρωτοβουλία γιά τό κίνημα καί τίς ἐπαφές μέ τούς ἀντιδικτατορικούς παράγοντες τῆς Ἀθήνας

τίς εἶχε ὁ Ἀρ. Μητσοτάκης μέ τόν ὁποῖο εἶχαν σοβαρές ἀντιθέσεις.

Τό ὅτι δέν ἐκδηλώθηκαν ταυτόχρονα λαϊκές καί στρατιωτικές ἐξεγέρσεις καί σέ ἄλλα σημεῖα τῆς χώρας ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἡ δικτατορία εἶχε δώσει ἀπό τίς ἀρχές ὥς τό καλοκαίρι τοῦ 1938 ἰσχυρά χτυπήματα στίς ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις (συλλήψεις πολιτικῶν ἀρχηγῶν, μελῶν τοῦ Π.Γ. καί τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ, δραστήριων ἀντιμεταξικῶν παραγόντων ὅπως οἱ Ἀντ. Λιβιεράτος, Στ. Μερκούρης, ἀνακάλυψη καί σύλληψη τῶν ἡγετῶν τῶν ὀργανώσεων στό στρατό Τσαγγαρίδη, Ματάλα, Διάμεση, Κουταλίδη κ.λ.).

2. Παρά τά χτυπήματα, ὑπῆρχαν δυνατότητες νά κινηθοῦν καί λαϊκές καί στρατιωτικές ὁμάδες σέ ἄλλες περιοχές τῆς χώρας γιά νά δημιουργήσουν ἀντιπερισπασμό καί ζητήματα στή δικτατορία. Ἀλλά τό κίνημα τῆς Κρήτης ἐκφυλίστηκε μέσα σέ λίγες ὧρες. Δέν ἡττήθηκε σέ μάχη μέ τόν ἐχθρό. Νίκησε καί ὕστερα ἐγκατέλειψε τίς κατακτήσεις του. Αὐτοδιαλύθηκε. Ἔτσι οἱ ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις καί ὁ Λαός στήν ἄλλη Ἑλλάδα ἔμαθαν ταυτόχρονα τήν ἔκρηξή του καί τήν ἀποτυχία του. Ἄν τά Χανιά ἀντιστέκονταν μερικές μέρες καί, ἀκόμα περισσότερο, ἄν ἡ ἐξέγερση ἁπλωνόταν καί στούς ἄλλους νομούς τῆς Κρήτης, ὑπῆρχαν πολλές πιθανότητες νά δημιουργηθεῖ ἐντελῶς διαφορετική κατάσταση πού, ἄν δέν ἀνέτρεπε, θά κλόνιζε σοβαρά τή δικτατορία.

3. Δέν ὀργανώθηκε μέ σοβαρότητα καί συναίσθηση εὐθύνης τό κίνημα. Οἱ ἄλλοι δημοκρατικοί παράγοντες ἀπό δισταγμό καί ταλάντευση καί ἡ κομμουνιστική ὀργάνωση ἀπό ἀνεπάρκεια καί ἴσως καί ἀπό ὑπερβολική τάση νά μή δυσκολέψει τή δημοκρατική ἑνότητα ἐγκατέλειψαν τήν πρωτοβουλία καί τήν καθοδήγηση τοῦ ἀγώνα στόν Ἀρ. Μητσοτάκη. Αὐτός ὅμως ἀποδείχτηκε στερημένος ἀπό τά προσόντα γιά τήν ἡγεσία μιᾶς τέτιας πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς ἐπιχείρησης. Στηρίχτηκε στήν αὐθόρμητη δημοκρατικότητα καί ἐπαναστατικότητα τῶν Κρητικῶν καί πίστευε πώς, μόλις γίνει, ὅπως-ὅπως, τό κίνημα, ὁ Μεταξᾶς θά τά παραδώσει καί ὁ βασιλιάς θά τόν ἀντικαταστήσει καί θά καλέσει τά δημοκρατικά κόμματα στήν ἐξουσία. Τήν τελευταία στι-

γμή ὅμως ἐπηρεάστηκε κι αὐτός ἀπό τίς ταλαντεύσεις τῶν ἄλλων πολιτικῶν παραγόντων τῶν Χανίων (Βολουδάκη κ.λ.).

Γενικότερα οἱ ἡγέτες τοῦ κινήματος τῆς Κρήτης δέν ἔδειξαν οὔτε τήν ἀπαιτούμενη σοβαρότητα, οὔτε ἡγετικά προσόντα. Δέν εἶχαν κανένα σχέδιο καί δέν ὑπολόγισαν τίς ἑπόμενες κινήσεις τους, καθώς καί τίς ἐνέργειες τοῦ ἀντιπάλου. Καί ὅταν, παρά τά σφάλματά τους καί τούς δισταγμούς τους, ἐπικράτησαν, χάρη στή λαϊκή συμπαράσταση καί ἀγωνιστικότητα, στά Χανιά, δέν πέρασαν στήν ἐπίθεση, δέν ἔστειλαν ἀμέσως δυνάμεις νά καταλάβουν τό Σύνταγμα Πυροβολικοῦ στή Σούδα, νά ξεσηκώσουν τίς ἄλλες ἐπαρχίες. Ἄφησαν ἀσύδοτους τούς ἐκπροσώπους τῆς δικτατορίας νά ὀργανώσουν τήν ἀντεπίθεσή τους. Δέν ἀφόπλισαν τή χωροφυλακή. Δέν ὀργάνωσαν κάν τήν ἄμυνά τους καί τήν κανονική τους σύμπτυξη.

4. Πολλοί ἀπό τούς ἡγετικούς παράγοντες τοῦ κινήματος τήρησαν καιροσκοπική στάση. Ὁ Μιχ. Μπιωτάκης ἀναφέρει τό χαρακτηριστικό παράδειγμα τοῦ ἀπόστρατου ἀνώτερου ἀξιωματικοῦ τῆς χωροφυλακῆς Μπολάνη πού εἶχε ὁριστεῖ καί εἶχε δεχτεῖ ν' ἀναλάβει τήν Ἀνωτέρα Διοίκηση, μά οὔτε παρουσιάστηκε. Σέ καιροσκοπισμό πρέπει νά ἀποδοθεῖ καί ἡ ἀσυδοσία πού ἄφησαν οἱ βενιζελικοί παράγοντες στό Σφακιανάκη καί στόν Ἱππόλυτο πού εἶχαν ἀναλάβει νά «φρουροῦν».

5. Ὁ Ἀρ. Μητσοτάκης πλήγωσε τά δημοκρατικά αἰσθήματα τῶν Κρητικῶν μέ τήν ἐπιμονή του νά ἀπευθυνθεῖ τό διάγγελμα «Πρός τήν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τόν Βασιλέα». Οἱ Κρητικοί ζητοῦσαν τό κίνημα νά στραφεῖ ἀνοιχτά κατά τοῦ κύριου ὑπευθύνου τῆς δικτατορίας: Τοῦ Γεωργίου. Ἄσχετα ἄν αὐτό ἀπό λόγους τακτικῆς καί ἑνότητας τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων δέ θά ἦταν ἀσφαλῶς τό καλύτερο ὅμως θά ἔπρεπε νά μήν παραγνωριστοῦν τά ἀντιβασιλικά αἰσθήματα τοῦ κόσμου. Ὁ ἴδιος ὁ Μητσοτάκης, μέ τό λόγο του στόν ἐξεγερμένο Λαό, ὄχι μόνο δέν ἔδωσε θάρρος, παλμό καί προοπτική, ἀλλά ἀντίθετα σκόρπισε τήν ἡττοπάθεια. Ὁ Μιχ. Μπιωτάκης γράφει σχετικά:

«Οὔτε ἐπιτρεπόταν, σέ ἕναν ἐξεγερμένο λαό, στήν πιό κρίσιμη ὥρα τοῦ κινήματος νά τοῦ ποῦν: «Μέχρι στιγμῆς εἴμαστε μόνοι. Πήγαινε τώρα νά φᾶς καί τό ἀπόγευμα θά πᾶμε νά καταλάβουμε τό Ρέθυμνο καί τό Ἡράκλειο». Τόν μούδιασαν ἔτσι, τοῦ ἔσπασαν τό ἠθικό, ἀντί νά τόν ἐνθουσιάσουν, νά τόν φανατίσουν, νά τόν προετοιμάσουν γιά παραπέρα γεγονότα. Οἱ παλαιοδημοκρατικοί πολιτευταί πού ἡγήθηκαν τοῦ κινήματος τά ἔχασαν ὅταν βρέθηκαν μπροστά στήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Πολλοί ἀπ' αὐτούς εἶχαν ἀναγκασθῆ ἀπό τή λαϊκή πίεση νά συμμετάσχουν στό κίνημα. Ὅταν βρέθηκαν κοντά στόν ἐξεγερμένο λαό, ὅταν εἶδαν πώς αὐτός εἶχε τόν λόγο, ὅταν ἀντελήφθησαν τήν γυμνότητά τους, ἤθελαν νά ξεμπερδέψουν μιά ὥρα νωρίτερα. Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ΚΚΕ παρεσύρθη κατά τρόπο πού νά τούς ἐμπιστευθῆ ὅλη τήν ὑπόθεση — γιά νά τήν χάσουν στό τέλος».

Οἱ ἀνεπάρκειες πού ἔδειξε ἡ κομμουνιστική ὀργάνωση ἀσφαλῶς ὀφείλονται καί στό γεγονός ὅτι, δυό μῆνες πρίν ἀπό τό κίνημα, εἶχαν φύγει ἀπό τήν Κρήτη, μέ ἐντολή τοῦ Π. Γ., τά δυό ἀνώτερα στελέχη τῆς περιοχῆς, ὁ Πάγκαλος καί ὁ Κτιστάκης πού γνώριζαν καλά τήν Κρήτη. Ἐπικεφαλῆς εἶχε τοποθετηθεῖ ὁ Μάρκος Βαφειάδης[1].

Η ἀπήχηση

Ἡ ἐξέγερση τῆς Κρήτης προκάλεσε συγκίνηση σ' ὅλο-

1. Γιά τή στάση τοῦ Μάρκου, ὁ Βαγγέλης Χατζηαγγελῆς ἀφηγεῖται τά παρακάτω, πού τά τοποθετεῖ στό μεσημέρι τῆς 30ῆς Ἰουλίου:

«Σέ μιά γωνιά κοντά στό νεκροταφεῖο, συναντιώμαστε μέ τό Μάρκο. Στέκεται στήν ἄκρη τοῦ δρόμου, σ' ἕνα ψήλωμα, μέ τά χέρια στίς τσέπες, — κοιτᾶ πρός τήν πόλη σάν ἀποσβολωμένος. Δέν εἶχε πνοή νά μᾶς μιλήσει. Ἔπεσε κι αὐτός ἀπό τά σύννεφα. Δέν σκεφτόταν τί θά κάνει. Τί θά κάνουμε. Σκεφτόταν τίς εὐθύνες του. Οἱ εὐθύνες του ἦταν βαρειές, μά δέν ἦταν τῆς ὥρας. «Πηγαίνετε στό χωριό καί βλέπουμε». Πήγαμε, δέν τόν ξαναείδαμε. Σχίστηκε ἡ γῆς καί τόν κατάπιε. Σέ μιά περίοδο πού ἡ παρουσία του ἦταν ἀπαραίτητη». (Στό ἴδιο, σελ. 71).

κληρη τή χώρα. Οἱ ἐπίσημες κυβερνητικές ἀνακοινώσεις δέν ἦταν ἡ μόνη πηγή πληροφοριῶν γιά ὅσα ἔγιναν στήν Κρήτη. Οἱ παράνομες ὀργανώσεις κυκλοφόρησαν στήν 'Αθήνα προκηρύξεις καί δελτία γιά τό κίνημα. Τήν ἴδια μέρα τοῦ κινήματος ἡ ΜΕΟ, σέ προκήρυξή της, ὑποστήριζε ὅτι:

«...Ἡ Θράκη καί ἡ Μακεδονία ὑπάρχουν πληροφορίαι ὅτι εὑρίσκονται καί αὗται ἐπί ποδός» καί ἀπευθυνομένη πρός τόν Γεώργιο «νομιμοφρόνως» τοῦ ζητοῦσε «νά ἐπαναφέρη τήν ὁμαλότητα, τήν τάξιν καί τήν ἐλευθερίαν εἰς τήν χώραν σχηματίζων κυβέρνησιν Ἐθνικῆς Σωτηρίας». 'Απευθυνόμενη σέ συνέχεια στούς ἀξιωματικούς τούς καλοῦσε νά μήν πολεμήσουν κατά τῶν ἐπαναστατῶν ἀλλά «νά ἀρνηθοῦν νά ὑποστηρίξουν τά σκοτεινά σχέδια τῶν παραφρόνων τυράννων καί νά τεθοῦν μέ τό μέρος τοῦ λαοῦ... ἀπό τοῦ ὁποίου τήν ἀποφασιστικότητα καί τό θάρρος ἐξαρτᾶται ἡ τύχη του καί ἡ τύχη τῆς πατρίδος».

Ἡ ΜΕΟ ἐκτύπωσε καί κυκλοφόρησε σέ χιλιάδες ἀντίτυπα καί τό διάγγελμα τῆς 'Επαναστατικῆς 'Επιτροπῆς.

Τήν 1η Αὐγούστου κυκλοφόρησε μιά προκήρυξη τῶν «Κρητῶν 'Αθηνῶν - Πειραιῶς», πού ἀναφερόταν στήν ἔκρηξη τοῦ κινήματος καί συνέχιζε:

«...Ὁ Κρητικός λαός ἠθέλησε νά ἀποδείξη εἰς τόν Βασιλέα τούς κινδύνους πού διατρέχει ἡ χώρα μας καί ἀπηυθύνθη πρός αὐτόν νομιμοφρόνως ὅπως φαίνεται κι ἀπό τό διάγγελμα τῆς 'Επαναστατικῆς 'Επιτροπῆς».

Δικαιολογώντας τήν ἀποτυχία τοῦ κινήματος ἔγραφε ὅτι οἱ ἐπαναστάτες διέκοψαν τόν ἀγώνα:

«... Πρό τῆς ἀπειλῆς καταστροφῆς τῶν Χανίων... μιά ὁλόκληρος μεραρχία ἐστάλη ἤδη εἰς τά Χανιά, ὁ στόλος ἔχει ἀποκλείσει ἤδη τήν νῆσον, τό τάγμα τῶν γενιτσάρων (Χωρ/κῆς) μέ διοικητήν τόν γνωστόν Κουρεμπανᾶν ἐστάλη νά ὀργιάση εἰς βάρος τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἐξεγερθέντων.

500 ἐκλεκτοί Κρῆτες τῆς παροικίας 'Αθηνῶν - Πειραιῶς συνελήφθησαν καί ὡδηγήθησαν γυμνοί εἰς τό στρατόπεδον συγκεντρώσεως τοῦ Ρούφ, ἐνῶ εἰς τήν Θεσσαλονίκην ὅλοι οἱ ἐξέχοντες Κρῆτες ἐσύρθησαν ἐπίσης εἰς τάς φυλακάς. Ἡ Κρήτη τίθεται οὕτω ἐν διωγμῷ ὑπό τῆς ἀνάνδρου καί ἐκνόμου κυβερνήσεως».

Στίς 5 Αὐγούστου ἡ «'Ελευθερία» τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» τῶν 'Αθηνῶν δημοσίευε τό διάγγελμα τῆς 'Επαναστατικῆς 'Επιτροπῆς καί ἐξιστορώντας τά γεγονότα ἔγραφε:

«Τά τμήματα τῆς Μεραρχίας ἔσπευσαν ἀνταποκρινόμενα εἰς τήν πρόσκλησιν τοῦ λαοῦ νά συνταχθῶσι πρός αὐτόν καί οὕτω ὁλόκληρος ἡ πόλις καί ὁ νομός εὑρέθησαν ἡνωμένοι εἰς τήν κοινήν ἐθνικήν προσπάθειαν. Τό τυραννικόν καθεστώς κατελύθη χωρίς νά κινηθῆ οὔτε φύλλον. Ὁ λαός ἐξέλεξε ἐπιτροπήν ἐκ τῶν πολιτῶν 'Εμμ. Μουντάκη, 'Αριστ. Μητσοτάκη, 'Ιωάν. Μουντάκη, Μαν. Βολουδάκη, Στρ. Γεωργιλαδάκη καί 'Εμμ. Μπακλατζῆ, εἰς τήν ὁποίαν ἀνέθηκε ἐντολήν νά ἀπευθύνη ἔκκλησιν εἰς τόν Βασιλέα».

'Από τά ντοκουμέντα πού ἐξέδωσε ἐκείνη τήν ἐποχή τό ΚΚΕ γιά τό κίνημα τῆς Κρήτης τό πιό κοντά χρονικά στά γεγονότα εἶναι ἡ παρακάτω προκήρυξη μέ τόν τίτλο «Ὅλοι στό πλευρό τῆς Κρήτης», πού δημοσιεύτηκε καί στόν παράνομο «Ριζοσπάστη» τῆς 25ης Σεπτεμβρίου 1938:

«Πρός τό λαό, τίς ἔνοπλες δυνάμεις, τή νέα γενιά,

Τό κίνημα τῆς Κρήτης ἐκφράζει τή θέληση καί τόν πόθο ὁλόκληρης τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι τό ξεχείλισμα τοῦ λαϊκοῦ μίσους κατά τῆς δικτατορίας, τό μαχητικό ξέσπασμα, πού δείχνει τό δρόμο πού πρέπει ν' ἀκολουθήσουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες γιά νά ἀπελευθερωθοῦν ἀπό τό δικτατορικό ζυγό καί νά σώσουν τή χώρα τους ἀπ' τήν καταστροφή. Ἡ δικτατορία καταλαβαίνοντας τήν τεράστια σημασία του, βλέποντας σ' αὐτό τήν ἀρχή τοῦ τέλους της, κινητοποίησε ὅλες τίς δυνάμεις της γιά νά τό συντρίψει κεραυνοβόλα καί πρίν προλάβει νά ἐκδηλωθεῖ στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Στρατός, στόλος, ἀε-

ροπορία καί εἰδικά τάγματα χωροφυλακῆς κατέκλυσαν μέσα σέ 24 ὧρες ὅλη τήν Κρήτη. Ἔκτακτα στρατοδικεῖα στήθηκαν, πού ἀποφασίζουν ὁμαδικές θανατικές καταδίκες καί κατάσχουν περιουσίες. Ἡ ἐκδικητική λύσσα τῆς δικτατορίας εἶναι ἀφάνταστη. Ἡ ἡρωϊκή Κρήτη δοκιμάζει σήμερα διώξεις, ἐξευτελισμούς καί λεηλασίες χειρότερες ἀπό ἐκεῖνες τῆς τουρκοκρατίας. Παρ' ὅλ' αὐτά τό ἀντιδικτατορικό κίνημα δέν κατεστάλη ὁλοκληρωτικά. Οἱ ἐπαναστάτες ἀποσύρθηκαν στά βουνά καί ἐνισχυόμενοι ἀπ' τό λαό τῆς Κρήτης ἀνθίστανται. Ὁ στρατός, πρός τιμή τοῦ ὀνόματός του, δέν δείχνει προθυμία στή δίωξη τῶν ἐπαναστατῶν καί ὅλο τό ἄτιμο ἔργο τῶν δολοφονιῶν καί τῆς τρομοκρατίας διεξάγεται ἀπ' τή χωροφυλακή τῆς ἰδιαίτερης φρουρᾶς τοῦ Μεταξᾶ καί τίς φασιστικές ὀρδές.

Καλοῦμε τόν ἑλληνικό λαό, τίς ἔνοπλες δυνάμεις καί τή νέα γενιά νά σταματήσουν τό ἐκδικητικό καί αἱματοβαμμένο χέρι τῆς δικτατορίας. Νά ἐκφράσουν ἔμπρακτα καί ἐνεργά τήν ἀλληλεγγύη τους πρός τό ἀπελευθερωτικό κίνημα τῆς Κρήτης. Νά ξεσηκώσουν παντοῦ ὁμαδικές διαμαρτυρίες γιά τή σωτηρία τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, κατά τῶν θανατικῶν ἀποφάσεων, κατά τῶν ἐνεργουμένων καθ' ὅλη τή χώρα συλλήψεων πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν. Καλοῦμε ὅλα τά πολιτικά κόμματα καί τίς ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις, τόν ἑλληνικό λαό, τίς ἀντιδικτατορικές δυνάμεις τοῦ στρατοῦ καί τή νέα γενιά σέ γενική συσπείρωση ὅλων τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, σέ μιά ἑνιαία καί συντονισμένη δράση γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀντιλαϊκῆς, ἀντεθνικῆς δικτατορίας, γιά τή σωτηρία τοῦ λαοῦ καί τῆς Ἑλλάδας ἀπ' τήν ἀνεπανόρθωτη καταστροφή.

Κάτω τό δικτατορικό τέρας!
Ζήτω οἱ λαϊκές, συνταγματικές ἐλευθερίες!
Ζήτω ἡ ἑνιαία, ἀντιδικτατορική δράση.
Τό Π.Γ. τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ».

Προετοιμασία νέου ἀγώνα καί φυγή

Μέ τήν κατάρρευση τοῦ κινήματος, οἱ ἡγέτες του κατέφυγαν στήν ὕπαιθρο τῶν Χανιῶν, ὅπου τούς προστάτευε ὁ πληθυσμός καί ἡ δικτατορία δέν τολμοῦσε νά τούς κυνηγήσει. Ὁ Μάντακας, στήν ἀρχή, ἔμεινε στόν κάμπο, ὕστερα ἀνέβηκε στούς Λάκκους καί ἀπό ἐκεῖ στά Σφακιά. Ὁ Μανοῦσος Βολουδάκης τήν πρώτη μέρα κρύφτηκε σ' ἕνα σπίτι στά Χανιά. Ἦρθε σέ συνεννόηση μέ τό Σφακιανάκη πού τοῦ ζητοῦσε νά φύγει ἀπό τήν πόλη. Ὁ Γενικός Διοικητής Κρήτης δέχτηκε τούς ὅρους τοῦ Βολουδάκη: ἔστειλε τό αὐτοκίνητό του μέ τόν χωροφύλακα τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας του καί τόν ὁδήγησε στό χωριό Βαφέ. Ἐπέτρεψαν ἐπίσης στούς ἑξήντα ἐνόπλους ἄντρες τοῦ Βολουδάκη νά ἀποχωρήσουν ἀπό τήν πόλη μέ τά ὅπλα τους. Ὁ Βολουδάκης καί φυγόδικος δέ σταμάτησε νά ἔχει ἐπαφή μέ τό Σφακιανάκη.

Στά τέλη Αὐγούστου, οἱ ἡγέτες τοῦ κινήματος, ἐκτός ἀπό τό Μάντακα, εἶχαν συγκεντρωθεῖ στό χωριό Κάμπους τῶν Κεραμιῶν (στά ριζά τῶν Λευκῶν Ὀρέων). Ἐκεῖ ὀργάνωσαν στρατόπεδο μέ 30 - 40 ἐνόπλους. Τούς συντηροῦσαν οἱ κάτοικοι τῶν γύρω χωριῶν. Πολλοί ἄλλοι ἔνοπλοι καί ἄοπλοι τούς ἐπισκέπτονταν, ἔμεναν γιά λίγον καιρό μαζί τους καί ξαναγύριζαν στίς δουλειές τους. Ἀλλά οἱ ἡγέτες ἦταν χωρισμένοι σέ δύο παρατάξεις καί διαφωνοῦσαν γιά τήν τακτική πού θἄπρεπε νά ἀκολουθήσουν. Ὁ Ἀρ. Μητσοτάκης καί ὁ Ι. Μουντάκης ζητοῦσαν ἄμεση δράση. Ὁ Μητσοτάκης ὑποστήριζε πώς μέ 200 ἔνοπλους θά μποροῦσε νά καταλάβει τά Χανιά καί ὅτι ὁ στρατός πού ἔστειλαν ἀπό τήν Ἀθήνα δέν θά ἀντιδράσει γιατί εἶναι δημοκρατικός στήν πλειοψηφία του. Ἀντίθετα ὁ Βολουδάκης, πού τόν ἀκολουθοῦσε καί ὁ Μπακλατζῆς, ὑποστήριζε πώς κάθε προσπάθεια νά ξαναμποῦν στά Χανιά θά ὁδηγοῦσε σέ συμφορά καί καταστροφή. Θά ἔπρεπε νά μείνουν ἐκεῖ καί νά περιμένουν τίς ἐξελίξεις. Ὁ Χατζηαγγελῆς ζητοῦσε νά προχωρήσουν μέ σωφροσύνη στήν ἐπανάληψη τοῦ ἀγώνα. Ὕστερα ἀπό ὁμηρικούς καυγάδες ἔμειναν σύμφωνοι νά ὀργανώσουν τό στρατόπεδο καί νά ζητήσουν ἐνίσχυση ἀπό τίς διάφορες ἐπαρχίες. Στό στρατόπεδο κατέφυγε καί ὁ πρόεδρος τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» Σταῦρος Παπαδοκωνσταντάκης πού κατόρθωσε νά ἀποδράσει κατά τή μεταφορά του στά Χανιά ἀπό τή Φολέγανδρο ὅπου ἦταν ἐκ-

τοπισμένος. Ἐπίσης τούς ἐπισκέφτηκε καί ὁ δικηγόρος Ν. Ρίτσης πού πῆγε γι' αὐτό τό σκοπό ἀπό τήν Ἀθήνα. Τούς πῆγε καί χρήματα πού εἶχε συγκεντρώσει στήν Ἀθήνα ἀπό ἐχθρούς τῆς μεταξικῆς δικτατορίας[1].

Κατά τά μέσα τοῦ Σεπτέμβρη ὑποχρεώνονται νά ἐγκαταλείψουν τούς Κάμπους καί ἀνεβαίνουν στό βουνό, πάνω ἀπό τό χωριό Μαδερό, γιατί εἰδοποιήθηκαν πώς φάνηκε στρατός μέ μεταγωγικά καί πολυβόλα. Ὁ Χατζηαγγελῆς γράφει πώς ἡ πληροφορία ἦταν ψεύτικη καί ἡ «ἀπαρχή μιᾶς προσπάθειας νά μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπό τά Χανιά, νά μᾶς ἀπομονώσουν στά βουνά, νά μᾶς κόψουν τήν ἐπαφή μας μέ τό λαό, νά μᾶς δυσκολέψουν καί τελικά νά μᾶς διώξουν ἀπό τήν Κρήτη»[2]. Ἀπό τήν ἀφήγηση τοῦ Χατζηαγγελῆ καί ἀπό τήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων φαίνεται πώς στήν προσπάθεια αὐτή δέν ἦταν ἀμέτοχος ὁ Βολουδάκης πού δέν πίστευε στή δυνατότητα νά συνεχιστεῖ ὁ ἀγώνας.

Στό μεταξύ ἡ δικτατορία στρέφει τίς κύριες ἐνέργειές της στήν προσπάθεια νά πειστοῦν οἱ χωρικοί τῶν Χανίων καί ὁλόκληρης τῆς Κρήτης νά παραδώσουν τά ὅπλα. Μέ ἐκκλήσεις τους ἤ ἀπειλητικές διαταγές, οἱ Σφακιανάκης, Τσολάκογλου καί ὁ ἴδιος ὁ ὑφυπουργός Στρατιωτικῶν Παπαδήμας πού κατέβηκε γι' αὐτό τό σκοπό στήν Κρήτη καλοῦν τούς χωρικούς νά παραδώσουν τά ὅπλα στούς προέδρους τῶν κοινοτήτων καί τούς ὑπόσχονται ὅτι δέ θά διωχτοῦν. Ἀλλά οἱ ἐκκλήσεις δέ φέρνουν ἀποτέλεσμα. Οἱ Κρητικοί δέν παραδίνουν τά ὅπλα τους. Γιά νά ἀσκήσουν ἐκβιασμό στούς φυγόδικους ἐπαναστάτες πιάνουν σάν ὁμήρους τούς δικούς τους: τή μητέρα τοῦ Βολουδάκη, 75 χρονῶν, τόν πεθερό τοῦ Μητσοτάκη, Νικ. Ζουρίδη, καί τό δεκάχρονο κοριτσάκι του, τή

1. 25.000 δραχμές γιά τήν ἐνίσχυση τῶν φυγοδίκων ἐπαναστατῶν ἔδωσε στό Ν. Ρίτση ὁ μετέπειτα κατοχικός πρωθυπουργός Ι. Ράλλης. (Βλέπε σχετικά ἀφήγηση τοῦ Ν. Ρίτση στήν ἐφημερίδα «Αὐγή», 27 Ἀπριλίου 1955 καί στό ἴδιο βιβλίο τοῦ Β. Χατζηαγγελῆ, σελ. 93).

2. Β. Χατζηαγγελῆ, στό ἴδιο, σελ. 95.

γυναίκα τοῦ στρατηγοῦ Μάντακα, τή μητέρα τοῦ Χατζηαγγελῆ καί πολλούς ἄλλους.

Πάνω στά βουνά οἱ χωρικοί καί οἱ ὀργανώσεις ἀπό τά Χανιά ἐξακολουθοῦν νά στέλνουν ἐνισχύσεις στούς φυγόδικους ἐπαναστάτες. Ἀλλά πλησιάζει ὁ χειμώνας πού θά τούς κάνει ἀδύνατη τήν παραμονή. Στό μεταξύ ἕνα ἐπεισόδιο μέ ἕνα ἀπόσπασμα χωροφυλακῆς θέτει ἄμεσα τό θέμα ν' ἀλλάξουν θέσεις. Ὁ Χατζηαγγελῆς ἐκφράζει σχεδόν τή βεβαιότητα ὅτι καί στό ἐπεισόδιο αὐτό ὁ ρόλος τοῦ Βολουδάκη καί τῶν ἀνθρώπων του ἦταν ὕποπτος. Ὁπωσδήποτε οἱ περισσότεροι προτείνουν νά κατεβοῦν πάλι πρός τά «ριζίτικα χωριά», ἀλλά ὁ Βολουδάκης κ' οἱ ἄνθρωποί του ζητοῦν νά πᾶνε στά Σφακιά, ἀπειλώντας πώς ἀλλιῶς αὐτοί θά φύγουν. Οἱ ἄλλοι ὑποχωροῦν στόν ἐκβιασμό.

Στά Σφακιά μένουν σέ μιά σπηλιά ἔξω ἀπό τό χωριό Ἀσκύφου. Ἐκεῖ πᾶνε γιά συνάντησή τους ὁ Μάρκος Νινολάκης καί οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ ὑπουργοῦ Σφακιανάκη Ἀνδρέας Πρωτοπαπαδάκης, Κ. Καλεμικέρης καί Ι. Κριάρης. Τούς λένε ὅτι δέν πρέπει νά περιμένουν καμιά βοήθεια γιατί τά πάντα ἔχουν διαλυθεῖ στήν Ἀθήνα καί τούς προτείνουν νά φύγουν γιά τήν Αἴγυπτο μέ καΐκι. Οἱ φυγόδικοι ἡγέτες ἀπορρίπτουν τήν πρόταση.

Μετά τήν πρόταση αὐτή, ὁ Βολουδάκης ἐξακολούθησε νά ἐπιμένει ὅτι δέν ἦταν δυνατή ὁποιαδήποτε δράση. Κάτω ἀπό τήν πίεση ὅμως τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς δέχτηκε νά καταρτιστεῖ σχέδιο γιά νέα ἐξέγερση. Ὁ Βαγγέλης Χατζηαγγελῆς, πού σάν τό νεότερο μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς ἐκτελοῦσε χρέη γραμματέα, γράφει:

«Κάθησα κ' ἔγραψα τή συμφωνία, τήν ὑπογράψαμε (. . .). Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐπανάστασης, 16 τοῦ Ὀχτώβρη. Ταυτόχρονο ξεκίνημα ἀπ' ὅλες τίς ἐπαρχίες μέ κατεύθυνση τά Χανιά. Γενική κινητοποίηση καί ἐξέγερση τοῦ λαοῦ. Οἱ Μητσοτάκης καί Μουντάκης θά κατέβαιναν στόν Ἀποκόρωνα νά ξεσηκώσουν Ἀποκόρωνα καί Κυδωνία. Ὁ Μπακλατζῆς, ὁ Παπαδοκωνσταντάκης κ' ἐγώ θά πηγαίναμε στό Σέλινο. Ὁ Βολουδάκης θάμενε στά Σφακιά, νά κατέβει μαζί

μέ τούς Σφακιανούς. 'Αναλάβαινε νά εἰδοποιήσει Ρέθυμνο καί 'Ηράκλειο»[1].

Τήν ἀπόφαση αὐτή τήν ἔκανε γνωστή ὁ Μητσοτάκης στίς ὀργανώσεις ΜΕΟ καί ΑΣΔΕ στήν 'Αθήνα μέ τήν παρακάτω ἐπιστολή πού τούς ἔστειλε μέ σύνδεσμο, ἡμερομηνία 5 'Οκτωβρίου καί ὑπογραφή συνθηματική: «Ρ.Ι.Υ.32»:

«"Απαντες οἱ ἀρχηγοί δι' ἐμοῦ.
'Αδελφοί,
'Ανησυχοῦμεν διά τάς αὐτόθι ἀκάρπους ἐνεργείας σας. Βεβαίως γνωρίζετε ὅτι ὁ ἀγών μας ἐν Κρήτῃ δέν ἐτερματίσθη. Προπαρασκευάζοντες αὐτήν τήν φοράν ἐπανάστασιν παγκρήτιον, ἀνταξίαν τῆς ἱστορίας καί τῶν παραδόσεών μας, εἴμεθα ἀποφασισμένοι νά προχωρήσωμεν μέχρι τῆς ἐσχάτης θυσίας ἀνεγείροντες ἐν ἀνάγκῃ νέους σωρούς 'Αρκαδίου... 'Αποφασίζοντες καί πάλιν νά ἐπαναστατήσωμεν ἀπευθυνόμεθα πρός τάς ὀργανώσεις καί ἐρωτῶμεν: α) Εἴσθε ἕτοιμοι νά κινηθῆτε παραλλήλως ἐντός τῆς πρωτευούσης κάποτε; β) Δύνασθε νά ἀκολουθήσετε τήν κίνησίν μας ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἤ ἀλλαχοῦ καί μετά πόσας ἡμέρας, περίπου, ἀπό τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος μας ἐν Κρήτῃ; γ) Δύνασθε νά κινήσητε παραλλήλως μαζί μας ἄλλας φρουράς ἐκτός τῆς πρωτευούσης (ἐξ ὁλοκλήρου ἤ σχετικῶς) καί ποίας; δ) Εἴσθε τουλάχιστον εἰς θέσιν νά δημιουργήσετε ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἤ ἀλλαχοῦ πράγματα εἰς τήν κατάστασιν ἀπαγορεύοντα τήν ἐπιστράτευσιν καί ἀνενόχλητον ἐκστρατείαν τῆς κυβερνήσεως ἐναντίον μας; ε) Δύνασθε τέλος, ὑπολογίζοντες ἐπί τῆς δημιουργηθησομένης ἐκ τῆς ἐξεγέρσεώς μας ἀτμοσφαίρας, νά βοηθήσετε τόν ἀγῶνα μας δι' οἱουδήποτε τρόπου καί ποίου; Χρονικά ὅρια πραγματοποιήσεως ἀποφάσεώς μας ἐντός τρέχοντος μηνός, διότι ἐκεῖθεν τυγχάνει ἀδύνατος ἡ διατήρησις ἐν ἐπαναστατικῷ ὀργασμῷ ὑπαίθρου, λόγω ἐλλείψεως παντείων μέσων καί δή συντηρήσεώς μας».

1. Β. Χατζηαγγελῆ, στό ἴδιο, σελ. 103—104.

Οἱ Μπακλατζῆς, Χατζηαγγελῆς, Παπαδοκωνσταντάκης καλοῦν σέ σύσκεψη ἀντιπροσώπους ἀπό τά χωριά τοῦ Σελίνου γιά νά προετοιμάσουν τήν ἐξέγερση στήν ἐπαρχία. 'Η συγκέντρωση πραγματοποιεῖται στίς 7 'Οκτωβρίου τό βράδυ. 'Ο Χατζηαγγελῆς γράφει:

«'Η εἰκόνα πού ἀντικρύσαμε, ἀπίστευτη. Αὐτό δέν ἦταν συγκέντρωση ἀντιπροσώπων. Ἦταν συναγερμός τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ. 'Η πλαγιά τοῦ βουνοῦ σέ ἀκτίνα ἑκατό μέτρα, μαυρισμένη ἀπό λαό. Οἱ περισσότεροι μέ τά ντουφέκια τους. Ἔτσι πού πέφτει ἀπάνω τους τό φῶς τοῦ φεγγαριοῦ μοιάζουν μέ μυθικούς γίγαντες. 'Η μάζα κουνιέται πρός τά πάνω μας, πέφτει ἀπάνω μας, ἀγκαλιές, φιλιά, ὅλοι θέλουν νά μᾶς σφίξουν τό χέρι. 'Η συγκίνηση, ὁ ἐνθουσιασμός γίνονται δάκρυ στά μάτια, βάλσαμο στήν ψυχή. Αὐτό εἶναι θρίαμβος. Καθίζουν στή γῆ ὁλόγυρα σταυροπόδι. Μιλάει ὁ Μπακλατζῆς. Δέν εἶναι ὁ Μπακλατζῆς πού μίλησε στό Σαντριβάνι, ὁ Μπακλατζῆς μέ τίς ἐπιφυλάξεις, τίς μαῦρες σκέψεις, εἶναι ἕνας ἄλλος Μπακλατζῆς μέ τίς φτεροῦγες ἀνοιχτές. Πετάει. Ζήτω ἡ Δημοκρατία. Ζήτω ἡ 'Επανάσταση. Κάτω οἱ τύραννοι. Κάτω ὁ φασισμός. (...) Τά βουνά ὁλόγυρα ἀντιβοοῦν γιά πολλή ὥρα»[1].

Μίλησε κι ὁ Χατζηαγγελῆς πού ἀναφέρθηκε καί στόν ἀγώνα τῶν 'Ισπανῶν ἀντιφασιστῶν κατά τοῦ Φράνκο. Τελικά ἀποφασίστηκε νά συγκεντρωθοῦν οἱ ἔνοπλοι τῆς ἐπαρχίας τό βράδυ στίς 15 'Οκτωβρίου στήν Κάνδανο γιά νά μποῦν στά Χανιά.

'Ο Βολουδάκης ὅμως εἶχε ὑπογράψει τή συμφωνία μόνο γιά νά κερδίσει χρόνο καί νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τίς πιέσεις τῶν ἄλλων. Στήν πραγματικότητα συνέχιζε τίς ἐπαφές του μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ Γενικοῦ Διοικητῆ Σφακιανάκη καί συζητοῦσε μαζί τους τούς ὅρους γιά νά ἐγκαταλείψουν οἱ φυγόδικοι ἡγέτες τόν ἀγώνα καί νά φύγουν γιά τό ἐξωτερικό. 'Ο Β. Χατζηαγγελῆς ἀφηγεῖται[2]:

1. Β. Χατζηαγγελῆ, στό ἴδιο, σελίδες 108—109.
2. Β. Χατζηαγγελῆ, στό ἴδιο, σελ. 110—113.

«Μέσω τοῦ 'Ανδρέα Πρωτοπαπαδάκη βρισκόμουν σ' ἐπαφή μέ τό Σφακιανάκη. Γιά νά κερδίσουμε χρόνο τόν καθησύχαζα, πώς θά φύγουμε στό ἐξωτερικό, ἀλλά ὅλο καί καθυστερούσαμε. Αὐτός ἀνησυχοῦσε καί ὅλο ρωτοῦσε τί συμβαίνει. Ὅταν βεβαιώθηκα πώς δέ γίνεται νέα ἐπανάσταση —τό Ρέθυμνο καί τό Ἡράκλειο ἀρνήθηκαν, ἡ 'Αθήνα δέν τὄχε σκοπό— τοῦ μήνυσα πώς εἴμαστε ἕτοιμοι νά φύγουμε. Δέν εἶναι σωστό πώς δέν εἰδοποίησα τούς ἄλλους. Καί ὁ Μητσοτάκης καί ὁ Μουντάκης εἶχαν συμφωνήσει. Ἦρθε μιά μέρα στ' 'Ασκύφου ὁ Μάρκογλου. 'Αντικαθιστοῦσε τό Σφακιανάκη. Ἤπιαμε μερικές τσικουδιές. Δέχθηκε νά διευκολύνει τήν ἀναχώρησή μας. Οἱ ὅροι μου ἦταν: Νά μᾶς στείλει καΐκι. Ν' ἀποχωρήσουν οἱ σταθμοί χωροφυλακῆς ἀπό τή βάση τους καί νά πᾶνε μέ ὁλόκληρη τή δύναμή τους γιά δυό μέρες: Ὁ σταθμός τοῦ 'Ασκύφου στόν Καλλικράτη, ὁ σταθμός τῆς Χώρας τῶν Σφακιῶν στήν 'Ανώπολη, ὁ σταθμός τῶν Βρυσῶν στό Βαφέ. Αὐτό τό τελευταῖο θά διευκόλυνε τήν ἀναχώρηση τῶν Μητσοτάκη καί Μουντάκη πού βρίσκονταν στά Πνεμόνια. Νά μή κινηθοῦν αὐτές τίς μέρες ἀποσπάσματα. Νά στείλει κι ἕνα χρηματικό ποσό γιά τά πρῶτα μας ἔξοδα στό ἐξωτερικό. Ἡ συμφωνία μας τηρήθηκε στό ἀκέραιο. Ἔτσι μπορέσαμε καί φύγαμε. Ἄν μέναμε, εἶμαι βέβαιος, δέ θά γινόταν τίποτε. Ἡ κατάσταση στήν Εὐρώπη εἶχε ὀξυνθεῖ. Βαδίζαμε γιά πόλεμο. Θυμοῦμαι τά λόγια τοῦ μακαρίτη τοῦ Βενιζέλου: «Ὅταν καταληφθῆ ἡ Αὐστρία, αὐτό θά σημαίνη νέο παγκόσμιο πόλεμο, πιό καταστρεπτικό ἀπό τόν προηγούμενο». Ἡ περίοδος γιά ἐπανάσταση κατά τοῦ Μεταξᾶ εἶχε περάσει. Ἡ παραμονή μας στήν Κρήτη δέν θά ὠφελοῦσε».

Ὁ Βολουδάκης λοιπόν, ἀφοῦ κατέληξε σέ συμφωνία μέ τούς ἀντιπροσώπους τοῦ Μεταξᾶ, εἰδοποίησε τούς ἄλλους ὅτι «τό Ρέθυμνο καί τό Ἡράκλειο ἀρνοῦνται νά κινηθοῦν» καί ὅτι «ὅλοι εἶναι σύμφωνοι» νά φύγουν γιά τήν Αἴγυπτο. Στήν ὑπόθεση εἶχαν ἀναμιχθεῖ καί Ἄγγλοι πράκτορες καί τό προξενεῖο Ἡρακλείου. Τό καΐκι τό εἶχε βρεῖ καί τό εἶχε πληρώσει ὁ 'Εμμ. Μαντουβᾶς. Ἡ ἀναχώρηση ἔγινε στίς 20 'Οκτωβρίου ἀπό τίς Κομιτάδες τῶν Σφακιῶν.

Ὁ Β. Χατζηαγγελῆς ἀφηγεῖται:

«. . . ποδίζουμε στούς Κομιτάδες, βγαίνουμε στό χωριό. Οἱ ἄλλοι δέν ἔχουν ἔρθει ἀκόμα, περιμένουμε μιά - δυό ὧρες, φθάνουνε τό ἀπομεσήμερο καβάλα σέ ἄλογα. Μιά ὁλόκληρη κουστωδία, τριάντα - σαράντα, τούς συνοδεύει. Ἡ πρώτη κουβέντα τοῦ Μητσοτάκη μόλις μᾶς ἀντίκρυσε:

— Πότε συμφωνήσατε ἐσεῖς νά φύγουμε;

— Δέ συμφωνήσαμε. 'Εσεῖς συμφωνήσατε, πήραμε αὐτό τό γράμμα, ἤρθαμε. Ἡ θύελλα ξέσπασε.

— Αὐτό εἶναι συνωμοσία, φωνάζει ἔξαλλος. Αὐτό εἶναι προδοσία.

'Απευθύνεται στό Βολουδάκη, τοῦ μιλάει ἔξω ἀπό τά δόντια, ζητᾶ ἐξηγήσεις, φωνάζει κι ὁ Μουντάκης, φωνάζουμε κ' ἐμεῖς, οἱ ἄνθρωποι ἀγριεύουν.

— Δέν πᾶμε πουθενά, φωνάζει. Θά γυρίσουμε πίσω. Ὅποιος θέλει νἄρθει μαζί μου. Ὅποιος θέλει νά φύγει...

Κάποιος μέ πλησιάζει, μοῦ δίνει μιά ἐπιστολή ἀπό τό Μάντακα, τή διαβάζω, τή δίνω στό Μητσοτάκη. Ὁ Μάντακας ἀρνεῖται νά φύγει. Μᾶς καλεῖ νά μείνουμε. Ὁ Μητσοτάκης τήν κάνει σημαία, φωνάζει, φωνάζουν ὅλοι.

Ἕνας ἀπό τήν κουστωδία ἐπεμβαίνει:

«Δέν θά σᾶς ἀφήσουμε νά κάψετε τήν Κρήτη». Ἄλλος: «Ἡ ἐπανάσταση ἀπέτυχε. Τέλειωσε». Ἄλλος: «Τό ἴδιο ἔκανε κι ὁ Βενιζέλος τό 1935». Ὅλοι μαζί: «'Αμέτε στό καλό καί μήν καυγαδίζετε».

— Αὐτό εἶναι ἐκβιασμός, διαμαρτύρεται ὁ Μητσοτάκης.

Ἡ φωνή του πνίγεται μέσα στίς φωνές τῆς κουστωδίας. Τήν ὥρα πού ξεκινούσαμε γιά τήν παραλία, πλησίασε ἕνας γέρος στραβός ἀπό τό ἕνα μάτι:

— Δέν ἐπήρατε σωστή ἀπόφαση, μᾶς λέει. Στήν Κρήτη σά βάλουνε μπροστά μιά δουλειά τήν τελειώνουνε. Δέ φεύγουνε.

'Αξέχαστη ἡρωϊκή μορφή. 'Από τό στόμα του βγῆκε ἡ φωνή τῆς Κρήτης.

Ἀργότερα μάθαμε πώς πολλοί τῆς κουστωδίας ἦταν χωροφύλακες μέ πολιτικά.

(...) Σάν ξεκινήσαμε ρωτήσαμε τόν καπετάνιο πότε ὑπολογίζει νά φτάσουμε στήν Αἴγυπτο.

— Ποιά Αἴγυπτο; μᾶς λέει ξαφνιασμένος. Ἐγώ ἔχω ἐντολή νά σᾶς πάω στά Δωδεκάνησα.

— Πίσω...

Τόν ὑποχρεώσαμε νά γυρίσει πίσω, σκοτείνιαζε, εἶχε σηκώσει κύμα, μπῆκε στό λιμανάκι του Λουτροῦ. Καμιά διάθεση νά πέσουμε στό στόμα τοῦ λύκου. Σ' αὐτό ἦταν σύμφωνος κι ὁ Βολουδάκης. Στήν Αἴγυπτο δέν μποροῦσε νά μᾶς πάει, δέν εἶχε πετρέλαιο νά γυρίσει, θἄχανε τό καΐκι του, ἔχει καί περιπολικά, θά μᾶς πιάσουν. Στίς 12 τά μεσάνυχτα, σήκωσε ἄγκυρα γιά τήν Κύπρο»[1].

Στό καΐκι μπῆκαν οἱ Ἀρ. Μητσοτάκης, Ι. Μουντάκης, Μαν. Βολουδάκης, Ἐμμ. Μπακλατζῆς, Σταῦρος Παπαδοκωνσταντάκης, Ροῦσος Τσιγγουνάκης, Ι. Σιμιτόπουλος, Ἡρ. Μπριλλάκης, Ἐμμ. Κοτζάμπασης, Βαγ. Χατζηαγγελῆς καί Στυλιανουδάκης. Ὁ τελευταῖος δέν εἶχε καταδικαστεῖ, μετάνοιωσε καί μέ τό ἴδιο καΐκι γύρισε στήν Κρήτη.

Οἱ ἄλλοι ἐπέστρεψαν στήν Ἑλλάδα μετά τήν ἀπελευθέρωση, μέ ἐξαίρεση μόνο τόν Ἀρ. Μητσοτάκη πού πέθανε στήν ἐξορία.

Ὁ μόνος ἀπό τούς ἐπικεφαλῆς τοῦ κινήματος τῆς Κρήτης πού οὔτε ἔφυγε, οὔτε πιάστηκε ἀπό τή δικτατορία ἦταν ὁ στρατηγός Μάντακας: γύριζε φυγόδικος στά Λευκά Ὄρη πάνω ἀπό δυό χρόνια. Ἀντιμετώπιζε τό κυνηγητό τῆς δικτατορίας καί τή συκοφαντική ἐναντίον του ἐκστρατεία ἄλλων παραγόντων πού δέν τοῦ συγχωροῦσαν τό ὅτι ἔμεινε στήν Κρήτη. Ἀλλά τόν προστάτευαν καί τόν βοηθοῦσαν οἱ δημοκρατικοί Κρητικοί. Ἡ δικτατορία, πού ἡ παραμονή τοῦ στρατηγοῦ Μάντακα στήν Κρήτη τήν κρατοῦσε πάντα σέ ἀνησυχία, προσπάθησε νά τόν πείσει νά φύγει γιά τό ἐξωτερικό. Ἀπεσταλμένοι τοῦ Σφακιανάκη καί πράκτορες τῶν Ἄγγλων ἔκαναν στό στρατηγό ἐπανειλημμένες προτάσεις νά διευκολύνουν τή διαφυγή του. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1940 ἔστειλαν στό στρατηγό Ἄγγλο πράκτορα μέ γράμμα τοῦ προέδρου τῆς κρητικῆς κοινότητας τῆς Ἀλεξανδρείας Καλοχριστιανάκη πού τόν καλοῦσε νά πάει στήν Αἴγυπτο ὅπου, τόν διαβεβαίωνε, θά ἔχει ἐξασφαλισμένες ὅλες τίς ἀνέσεις. Ὁ Ἄγγλος πράκτορας, πού μετέφερε τήν ἐπιστολή, ὁμολόγησε τήν ἰδιότητά του. Ὁμολόγησε ἐπίσης ὅτι ὁ Καλοχριστιανάκης ἔγραψε τό γράμμα μέ ἐντολή Ἄγγλου ταγματάρχη τῆς Ἰντέλλιτζενς Σέρβις. Ὁ Μάντακας ἀπόρριψε καί πάλι τίς προτάσεις, παρ' ὅλο πού ἡ παραμονή του στά κρητικά βουνά εἶχε γίνει ἐκεῖνο τόν καιρό προβληματική καί ἡ καταδίωξή του εἶχε ἐνταθεῖ[1].

1. Β. Χατζηαγγελῆ, στό ἴδιο, σελ. 112—114.

Ὁ Μεταξᾶς καί οἱ κηδεμόνες τῆς δικτατορίας του Ἄγγλοι ἔκαναν ὅ,τι τούς ἦταν δυνατό γιά νά διώξουν ἀπό τήν Κρήτη καί τήν Ἑλλάδα τούς δημοκρατικούς ἡγέτες τοῦ κινήματος. Γιατί ἔτρεμαν ὅτι ἀπό στιγμή σέ στιγμή ἦταν δυνατό νά ἀντιμετωπίσουν ἀκόμα μεγαλύτερη ἐξέγερση στήν Κρήτη. Καί γιατί, ἄν, στήν καλύτερη γι' αὐτούς περίπτωση, κατόρθωναν νά συλλάβουν τούς φυγόδικους ἢ ἔπρεπε νά ἐκτελέσουν τίς ποινές τοῦ στρατοδικείου, πράγμα πού θά τούς ἔκανε ν' ἀνοίξουν μεγάλους λογαριασμούς αἵματος μέ τόν Κρητικό Λαό καί θά προκαλοῦσε σάλο σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα καί τό ἐξωτερικό, ἢ νά δώσουν χάρη, καταπίνοντας ὅλες τίς ἀπειλές καί προειδοποιήσεις τους. Ἔτσι τό γεγονός ὅτι οἱ φυγόδικοι δέχτηκαν νά φύγουν, ἦταν ἀπό μιά πλευρά μείωση τῆς δικτατορίας πού, γιά τήν κοινή γνώμη, φαινόταν ἀνίκανη νά συλλάβει τούς ἡγέτες τοῦ κινήματος, ἀπό τήν ἄλλη ὅμως τήν ἀπάλλασσε ἀπό ἕνα ἐφιάλτη καί ἕνα δίλημμα.

Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς, στό «Ἡμερολόγιό»[2] του ἐκφράζει τήν ἀγωνία καί τήν ἀνησυχία του γιά τίς ἐξελίξεις στήν Κρήτη. Στίς 22 Σεπτεμβρίου γράφει:

1. Γ. Ψηλορείτη: Ἡ ἔνοπλη λαϊκή ἐξέγερση τῶν Χανίων Κρήτης κατά τῆς δικτατορίας τῆς 4ης Αὐγούστου. Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση, τεῦχος 8, Αὔγουστος 1946.
2. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελίδα 311.

«Σήμερα Σφακιανάκης. Τόν ἐνεθάρρυνα».

Καί στίς 20 Ὀκτωβρίου, τή μέρα πού οἱ φυγόδικοι ἡγέτες ἔφευγαν γιά τήν Κύπρο:

«Ἄφιξις Τσολάκογλου. Παρ' ὀλίγον νά μέ παρασύρουν εἰς ἀντιβενιζελικήν πολιτικήν Κρήτην. Εὐτυχῶς μέχρις ἀφίξεως Σφακιανάκη ἐδιόρθωσα προώρους ἀποφάσεις μου. Κρήτη ἀπόλυτος ἡσυχία».

Ἀλλά ἡ ἀγωνία γιά τή δημοκρατική καί ἀγωνιστική στάση τοῦ Λαοῦ τῆς Κρήτης δέ θά ἐγκαταλείψει τό δικτάτορα οὔτε ὕστερα ἀπό τήν ἀναχώρηση στό ἐξωτερικό τῶν καταδιωκόμενων ἡγετῶν τοῦ κινήματος...

Τό ΚΚΕ ἦταν ἀντίθετο μέ τήν ἐγκατάλειψη τῆς Κρήτης ἀπό τούς ἡγέτες τῆς ἐξέγερσης τοῦ Ἰουλίου. Τή χαρακτήριζε ὅμως σάν συνθηκολόγηση τῆς δικτατορίας. Ὁ παράνομος «Ριζοσπάστης» τῆς 31ης Ὀκτωβρίου 1938 ἔγραφε:

«Τήν τελευταία στιγμή μάθαμε ὅτι ἡ δικτατορία, μή ἔχοντας τή δύναμη νά διαλύσει διά πυρός καί σιδήρου τό ἔνοπλο ἀντιδικτατορικό κίνημα τῆς Κρήτης, ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει, νά συνθηκολογήσει μέ τούς ἐπαναστάτες. Ἡ κυβέρνηση ἦρε τόν στρατιωτικό νόμο καί ἔστειλε βαπόρι, μέ τό ὁποῖο ἀνεχώρησαν στήν Αἴγυπτο οἱ ἐπαναστάτες, πού ἦταν στά βουνά.

Ἡ τέτια ἐσπευσμένη ὑποχώρηση τῆς δικτατορίας καί ἡ ἐγκατάλειψη ἐκ μέρους της ὅλων τῶν σχεδίων νά συντρίψει τό κίνημα τῆς Κρήτης μέ τή φωτιά καί τό σίδερο, δείχνουν τόν φόβο καί τήν ἀγωνία της μπροστά στόν κίνδυνο νά ἐπεκταθεῖ τό ἀντιδικτατορικό κίνημα τῆς Κρήτης καί στήν ἄλλη Ἑλλάδα. Ὁ φόβος της αὐτός καί ἡ ἀδυναμία της νά πνίξει τό κίνημα στό αἷμα ἀνάγκασαν τήν δικτατορία νά ὑποχωρήσει. Αὐτή ἡ ὑποχώρηση τῆς δικτατορίας ξεκουρελιάζει ὅλες τίς διαβεβαιώσεις της ὅτι εἶναι πανίσχυρη καί ἀκλόνητη καί ἀποδείχνει τήν βαθειά ἀδυναμία της νά ἀντισταθεῖ καί νά καταπνίξει τό λαϊκό ἀντιδικτατορικό κίνημα. Ὁ ἑλληνικός

λαός, χρησιμοποιώντας τά διδάγματα τοῦ ἔνοπλου ἀντιδικτατορικοῦ κινήματος τῆς Κρήτης, θά συνεχίσει μέ μεγαλύτερη ἐπιμονή καί ἀποφασιστικότητα τόν ἀγώνα του γιά τήν ἀνατροπή τῆς τυραννίας».

Καί τό Π.Γ. τοῦ ΚΚΕ, σέ ἀπόφασή του τῆς 27ης Νοεμβρίου 1938, ἔκρινε ὡς ἑξῆς τό ἀντιδικτατορικό κίνημα καί τίς κατοπινές ἐξελίξεις στήν Κρήτη:

«... Ἡ ἀντιδικτατορική ἐξέγερση τῶν Χανίων ξεσήκωσε τεράστιο ἐνθουσιασμό σ' ὁλόκληρο τόν ἑλληνικό λαό καί σ' ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Ἡ ἀποστολή ὁλόκληρου τοῦ πολεμικοῦ στόλου καί μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων στήν Κρήτη, τά ἔκτακτα ἀστυνομικά καί στρατιωτικά μέτρα καί οἱ ὁμαδικές συλλήψεις, πού ἔγιναν σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα, δείχνουν τόν πανικό καί τήν κρίσιμη κατάσταση πού βρέθηκε ἡ δικτατορία.

Ἄν ἡ ἀντιδικτατορική ἐξέγερση τῶν Χανίων δέν ἐπεκτάθηκε καί δέν μπόρεσε νά δώσει τή χαριστική βολή στή μισητή δικτατορία, αὐτό ὀφείλεται κατά πρῶτο λόγο στίς ταλαντεύσεις καί στούς δισταγμούς μερικῶν ἀρχηγῶν καί παραγόντων μεγάλων πολιτικῶν κομμάτων καί σέ μιά σειρά σοβαρά λάθη, πού ἔγιναν τόσο στήν προετοιμασία, ὅσο καί στήν διεξαγωγή τῆς ἀντιδικτατορικῆς ἐξέγερσης. Ὁ ἐξαναγκασμός τῆς δικτατορίας νά συνθηκολογήσει μπροστά σέ μιά χούφτα ἐπαναστάτες μέ ἐξευτελιστικότατους γι' αὐτήν ὅρους δείχνει τόν πανικό της μπροστά στήν ἀντιδικτατορική διάθεση ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἐπιβεβαιώνει τή δυνατότητα τῆς ἐπέκτασης τῆς ἐξέγερσης ὄχι μόνο στήν Κρήτη, ἀλλά καί σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Ἡ ἔνοπλη ἀντιδικτατορική ἐξέγερση τῶν Χανίων δέν ἔφτασε ὥς τόν τελικό της σκοπό, ἀλλά πέτυχε νά δώσει ἕνα γερό κτύπημα κατά τῆς δικτατορίας, καταρράκωσε τήν «παντοδυναμία» της καί ἔδειξε σ' ὁλόκληρο τόν ἑλληνικό λαό τό δρόμο καί τόν τρόπο, πού μπορεῖ νά συντρίψει τήν τυραννία καί νά σώσει τή χώρα του ἀπό τήν καταστροφή καί τήν ξενική ὑποδούλωση.

Ἡ πολύτιμη πείρα τῆς ἀντιδικτατορικῆς ἐξέγερσης τῶν Χανίων πρέπει νά μελετηθεῖ ἀπό τό κόμμα μας καί ὁλόκληρο τόν ἑλληνικό λαό καί νά χρησιμοποιηθεῖ στήν λαϊκοστρατιωτική ἀντιδικτατορική πάλη γιά τήν τελική συντριβή τῆς ἀντιλαϊκῆς καί ἀντεθνικῆς δικτατορίας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ′

Ἀπό τό κίνημα τῆς Κρήτης ὥς τόν πόλεμο

Μετά τό κίνημα τῆς Κρήτης, ὅπως εἴδαμε, ἡ δικτατορία δυνάμωσε τήν τρομοκρατία καί τίς προσπάθειές της γιά τήν ἐξάρθρωση τῶν ἀντιδικτατορικῶν ὀργανώσεων σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Ἐκτός ἀπό τούς πολιτικούς (Κ. Ρέντη, Εὐριπαῖο, Γονατᾶ, Πέτρο Ράλλη κ.λ.) πιάνει καί στελέχη τοῦ ΚΚΕ. Ὁ Μανιαδάκης, ἀφοῦ μέ τή βοήθεια πρακτόρων του ἤ στελεχῶν τοῦ ΚΚΕ πού λύγισαν στά βασανιστήρια, κατόρθωσε νά δώσει σοβαρά χτυπήματα στό μηχανισμό τοῦ κόμματος, δυνάμωσε τήν ἀντικομμουνιστική ἐκστρατεία, χρησιμοποιώντας τώρα ἐντατικότερα καί ἀποστάτες, ὅπως ὁ Μανωλέας, πού ἔγινε ἀνώτατο στέλεχος τῆς ΕΟΝ καί προπαγάνδιζε ὑπέρ τῆς 4ης Αὐγούστου ἐπισκεπτόμενος ἀκόμα καί τίς φυλακές ὅπου ἦταν σιδηροδέσμιοι οἱ χθεσινοί του σύντροφοι[1].

Στά τέλη τοῦ 1938 ὁ Μανιαδάκης κατορθώνει νά δώσει τό τελικό χτύπημα καί στή «Φιλική Ἑταιρία». Στίς 15 Δεκεμβρίου ἡ Ἀσφάλεια πιάνει καί πάλι τό Μιχ. Κύρκο καί ἄλλα 50 περίπου στελέχη καί μέλη τῆς ὀργάνωσης, ἀνάμεσα στούς ὁποίους τό Γ. Μελᾶ, τόν Ἐμμ. Κοθρῆ, τόν ἀπόταχτο ἀξιωματικό τοῦ Ναυτικοῦ Ε. Φεράλδη, τούς γιατρούς Ν. Θώμη καί Γ. Καναγκίνη, τίς Θάλεια Κολυβᾶ, Δώρα Στράτου καί Κατίνα Θεοφανοπούλου, τούς τυπογράφους Γ. Ξένο, Δημ. Πε-

1. Ἀμέσως μετά τήν κατάρρευση ὁ Μανωλέας μπῆκε στήν ὑπηρεσία τῶν Γερμανῶν κατακτητῶν γιά τόν ἀντικομμουνιστικό ἀγώνα. Ἔκανε ὁμιλίες ὑπὲρ τοῦ ναζισμοῦ καί ἔγραψε σειρά ἄρθρων στίς ἐφημερίδες γιά τούς «ξανθούς ἀπελευθερωτάς» πού θά συντρίψουν τή μπολσεβικική Ρωσία... Τόν ἐκτέλεσαν τελικά οἱ πατριωτικές ὀργανώσεις κατά τή διάρκεια τῆς κατοχῆς.

τσάλη κ.λ. Ἄλλους τούς κράτησαν ἕνα - δυό μῆνες στήν Ἀσφάλεια καί τούς ἄφησαν ἐλεύθερους, ὅπως τόν Γ. Μελᾶ, καί ἄλλους τούς ἐκτόπισαν σέ διάφορα νησιά. Ὁ Μιχ. Κύρκος ἐκτοπίστηκε ἀμέσως στήν Οἴα (ὥς τόν Αὔγουστο 1939) καί κατόπιν στήν Ἄμφισσα, Σκύρο, Κύμη. Ἀφέθηκε ἐλεύθερος τό Νοέμβρη τοῦ 1940 μετά τήν ἰταλική εἰσβολή.

Ἡ Ἀσφάλεια ἔπιασε καί τό τυπογραφεῖο τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας», στό ὁποῖο εἶχαν ὥς τότε ἐκτυπωθεῖ ἑφτά φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἐλευθερία», ἕξη φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Σύνταγμα», ἕνα φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Κήρυξ» καί ἀπό ἕνα δελτίο τῶν ὀργανώσεων «Μάχη» καί ΜΕΟ.

Τό Σεπτέμβρη εἶχαν συλληφθεῖ ὁ Κομνηνός Πυρομάγλου[1], ὁ Γ. Προβελέγγιος τῆς ΟΚΝΕ καί ἄλλα στελέχη τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου Νέων.

Ὁ Μεταξᾶς, πού ὕστερα ἀπό τό κίνημα τῆς Κρήτης ἔχει γίνει πιό καχύποπτος καί φοβᾶται ἀκόμα καί τόν ἴσκιο του, αἰσθάνεται μεγάλη ἀνακούφιση γιά τήν ἀνακάλυψη τῶν τυπογραφείων. Στό «Ἡμερολόγιό» του κραυγάζει:

«15 Δεκεμβρίου (...) ἀνακάλυψις παρανόμων τυπογραφείων.

(...)

17 Δεκεμβρίου, Σάββατον. Πρωΐ. Βεβαίωσις τοῦ Χρυσάνθου Ἀθηνῶν πρό τοῦ Διαδόχου. Ἀπόγευμα, βράδυ, ἐργασία. Ἀλλά τί ζωή καί τί χαρά αἰσθάνομαι μέσα μου. Πρό πάντων τώρα τελευταῖα μέ τήν ἀνακάλυψι τῶν παρανόμων τυπογραφείων. Ἦσαν δύο, ἕνα ἐτύπωνε τήν «Ἐλευθερία» καί τό ἄλλο τήν ΜΕΟ, τήν ΑΣΔΕ, τό Στρατιωτικό Βῆμα, τήν Μάχη καί δέν θυμοῦμαι τί ἄλλο. Θά ἐνόμιζε κανείς ὅτι πίσω ἀπό ὅλα θά εὑρίσκοντο ὀργανώσεις. Τίποτε! Τό αὐτό πρόσωπον, 1-2 ἄνθρωποι, συνέτασσε καί ἐτύπωνε ὅλα. Ὁ

1. Ὁ Πυρομάγλου ἔμεινε ἕνα μῆνα στήν ἀπομόνωση κ' ὕστερα ἐκτοπίστηκε. Τελικά τοῦ ἐπέτρεψε ἡ δικτατορία νά φύγει γιά τό ἐξωτερικό, ὕστερα ἀπό ἐνέργειες τοῦ καθηγητῆ Περνό, τῆς γυναίκας τοῦ πρεσβευτῆ Οὐατερλόου καί τῆς πριγκίπισσας Μαρίας τοῦ Γεωργίου.

Κολυβᾶς τυφλός ἀπό φθόνο καί μίσος, ὁ Κύρκος ἀνισόρροπος (ἴσως), ὁ Γεώργιος Μελᾶς καί οἱ ἄλλοι ὅλοι τριτεύοντα ὄργανα. Ἀλλά ἔσβησε καί αὐτή ἡ βρωμερή πηγή»[1].

Παρά τίς ἐπιτυχίες αὐτές τῆς ἀσφάλειας, ὁ Μεταξᾶς, συμπλεγματικός καί ἀγχώδης τύπος, πού τήν ἀγωνία του τή μεγάλωνε ἡ συναίσθηση ὅτι δέ στηρίζεται στό Λαό καί ὅτι ἀπό στιγμή σέ στιγμή μπορεῖ ὁ Γεώργιος ἤ οἱ Ἄγγλοι νά τόν ἀπολύσουν, δέ μπορεῖ νά ἡσυχάσει. Οἱ ἀντιθέσεις του μέ ὁρισμένους ἀνακτορικούς μεγαλώνουν τήν ἀβεβαιότητα καί τήν καχυποψία του. Γράφει:

«28 Δεκεμβρίου, Τετάρτη. Βράδυ γεῦμα ἠθοποιῶν. Λόγος. Ἐνθουσιασμός. Ἀλλά καί ἐγώ αἰσθάνομαι ὅτι κάτι εἶμαι. Εἶναι ἀλήθεια ὅλα αὐτά; Ἤ ὅλοι μοῦ λέν ψέματα καί θά ἐξαφανισθοῦν σέ πρώτη ἐνάντια στιγμή;»[2].

Καί στίς 8 Φεβρουαρίου 1939, μέ ἀφορμή μιά ἐπίθεση ἐναντίον τῆς δικτατορίας πού ἔκανε ἡ ἀγγλική ἐφημερίδα «Νταίηλυ Τέλεγκραφ»:

«Γιατί; Ποιός εἶναι ἀπό πίσω; Ὁ Βασιλεύς νομίζει ὅτι εἶναι ὁ Cavendish Bentinck ἕνας ἔκφυλος, ὅστις ἐπέρασε ἀπό ἐδῶ ἀρχάς Δεκεμβρίου. Ἐφωτίσθηκε ἤ ἐφώτισε τόν Οὐατερλόου; Τώρα εἰς Λονδῖνον μᾶς ὑβρίζει. Μπορεῖ, ἀλλά ἀποκλείεται ἀπό πίσω ἀπό ὅλα αὐτά νά εἶναι ἡ Ἀγγλική Κυβέρνησις ἤ τά ὄργανά της; — Βασιλεύς θέλει νά ἔλθη μαζί μου εἰς Θεσσαλονίκην, διά νά ἀποδείξη ὅτι εἴμεθα ἀλληλέγγυοι»[3].

Καί ὕστερα ἀπό μερικές παρόμοιες ἐγγραφές γεμάτες ἀγωνία:

«Ἀποστολή Λοράνδου Λονδῖνον πρός ἐξιχνίασιν».

1. «Ἡμερολόγιο» Μεταξᾶ, τόμος Δ', σελ. 319.
2. Τό ἴδιο, σελ. 321.
3. Τό ἴδιο, σελ. 353.

Στό μεταξύ καί ὁ Οὐατερλόου, ὁ θερμός θιασώτης τῆς δικτατορίας, στράφηκε ἐναντίον τοῦ Μεταξᾶ. Ἴσως κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση ὁρισμένων φιλελευθέρων κύκλων τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Ἑλλάδας, Ἄγγλων καί Ἑλλήνων, πού τοῦ ἐπεσήμαιναν συνεχῶς τίς φιλοχιτλερικές ἐκδηλώσεις καί ἐνέργειες τῆς 4ης Αὐγούστου (συνεννοήσεις γιά γερμανική βάση στούς Πεταλιούς, ἀλληλογραφία Χίμλερ - Μανιαδάκη μέ βαρεῖς χαρακτηρισμούς γιά τήν Ἀγγλία κ.λ.) καί τοῦ γιοῦ του πού ἦταν ἀντιφασίστας. Ἀργότερα ὁ Οὐατερλόου ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν Πάλαιρετ.

Ἐξάλλου, παρά τά χτυπήματα πού δέχτηκαν μέσα στό 1938, τά κόμματα καί οἱ ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις συνεχίζουν τή δράση τους. Τό καλοκαίρι τοῦ 1938 πραγματοποιεῖται ἡ ἐπίσημη ἱδρυτική σύσκεψη τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου.

Στή σύσκεψη αὐτή πού ἔγινε στό σπίτι τοῦ καθηγητῆ Ἀνδρέα Παπασπυρόπουλου στή Γλυφάδα πῆραν μέρος ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν κομμάτων, ἀνάμεσα στούς ὁποίους ὁ Θεμ. Τσάτσος τῶν Φιλελευθέρων, ὁ Γ. Σακκαλῆς τῶν Προοδευτικῶν, ὁ Χατζηπάνος τοῦ Λαϊκοῦ, ὁ Σιδερίδης τοῦ ΚΚΕ, ὁ Β. Κτιστάκης τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος (ΑΚΕ), ὁ δημοσιογράφος Ι. Καρανικολός τῆς ΜΕΟ (Κανελλόπουλου), ὁ γιατρός Λαμπαδαρίδης τοῦ Δημοκρατικοῦ (Παπανδρέου), ὁ Μιχ. Κύρκος τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας», ὁ Παπασπυρόπουλος ἐκ μέρους τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων καί ὁ Ι. Καλομοίρης ἐκ μέρους τῆς ΓΣΕΕ. Ὁ Θεμ. Τσάτσος ὑποστήριξε ὅτι τό ΚΚΕ δέν πρέπει νά πάρει μέρος στήν ἐπιτροπή καί μέ τή γνώμη του συντάχτηκαν καί οἱ ἄλλοι ἐκπρόσωποι τῶν παλαιῶν κομμάτων. Ἐπίσης ὑποστήριξε ὅτι ὁ ἀντιδικτατορικός ἀγώνας εἶναι θέμα τῶν κομμάτων καί ὄχι τῶν ὀργανώσεων καί ζήτησε νά ἀποκλειστεῖ ὁ Μιχ. Κύρκος τῆς «Φιλικῆς».

Ὁ Μιχ. Κύρκος ἀπάντησε ὅτι τά παλιά κόμματα δέν ἔχουν κάνει σχεδόν τίποτε γιά τόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα, ἐνῶ οἱ ὀργανώσεις, ὅπως ἡ «Φιλική», ἔχουν κάνει κάποια δουλειά καί συνεπῶς ἔχουν πρόσθετα δικαιώματα νά πάρουν μέρος στό Μέτωπο. Ἡ σύσκεψη δέν κατέληξε σέ ὁριστικές ἀποφάσεις γιατί ἔξω ἀπό τό σπίτι παρατηρήθηκαν ὕποπτες κινήσεις καί οἱ συγκεντρωμένοι εἰδοποιήθηκαν νά φύγουν[1].

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1938, λίγο πρίν πιαστεῖ ὁ Κύρκος καί διαλυθεῖ ἡ «Φιλική Ἑταιρία», ὑπογράφηκε πρακτικό συνεργασίας ἀνάμεσα στίς ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις (ὄχι τά κόμματα).

Τό πρακτικό εἶχε ὡς ἑξῆς:

«Αἱ κατωτέρω ὑπογεγραμμέναι λαϊκαί ὀργανώσεις διαπιστώνουσαι:

1) Ὅτι ὁμόθυμος θέλησις καί ἐπιθυμία τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ εἶναι νά συνενωθοῦν ὅλαι αἱ δυνάμεις αἱ ἀγωνιζόμεναι ἐναντίον τῆς Τυραννίας.

2) Ὅτι ζωτική ἀνάγκη τοῦ κατά τῆς Τυραννίας ἀγῶνος ἐπιβάλλει τήν ἑνιαίαν αὐτοῦ κατεύθυνσιν καί τόν συντονισμόν τῆς δράσεως ὅλων τῶν ἀγωνιστῶν πρός ταχυτέραν ἐπάνοδον εἰς τό ἐλεύθερον ἡμῶν Πολίτευμα καί τήν ἀποκατάστασιν ὁμαλοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ βίου εἰς τήν χώραν

ΟΜΟΦΩΝΩΣ ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΥΝ

1) Προβαίνουν εἰς τήν Ἕνωσιν τῶν δυνάμεων αὐτῶν συγκροτοῦσαι τήν «ΕΝΩΣΙΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ».

2) Σχηματίζουν κοινήν ἐξ ἀντιπροσώπων αὐτῶν ἐπιτροπήν, εἰς τήν ὁποίαν ἀναθέτουν τήν ὀργάνωσιν καί τήν ἀπό κοινοῦ διεξαγωγήν τοῦ ἀγῶνος.

3) Τίθενται ἐπί τό πρακτικόν ἔργον, δι' ὅλων αὐτῶν τῶν δυνάμεων.

4) Συνεργάζονται πρός πᾶσαν ἄλλην κίνησιν, τῆς ὁποίας σκοπός εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐλευθερίας καί ἡ καταπολέμησις πάσης δικτατορικῆς τάσεως ὁθενδήποτε προερχομένης καί,

5) Κάμνουν γνωστήν τήν ἀπόφασίν των εἰς τόν ἑλλη-

1. Τά στοιχεῖα γιά τή σύσκεψη τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου ἀπό ἀφήγηση τοῦ Σωτ. Σουκαρᾶ καί τοῦ Μιχ. Κύρκου.

νικόν Λαόν καί τάς ἐνόπλους δυνάμεις τοῦ Ἔθνους καί καλοῦν πᾶσαν ὀργάνωσιν, κόμμα, ὁμάδα ἤ πρόσωπον καλῆς πίστεως νά συμμετάσχουν τοῦ ἀγῶνος καί νά βοηθήσουν τόν ἀγῶνα διά τήν ἐλευθερίαν καί τήν ἀποκατάστασιν τῆς ἐθνικῆς μας τιμῆς καί ἀξιοπρεπείας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 6 Δεκεμβρίου 1938

ΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Φιλική Ἑταιρία (Κύρκος, Κολυβᾶς)
Ὁμοσπονδία Δημ. Ὑπαλλήλων (Ματσακᾶς)
Λαϊκή Πρόνοια (Μιράντα)
Ἑνιαῖον Μέτωπον Ἐργατῶν καί
Ἕνωσις τῶν Νέων τῆς Ἑλλάδος

Αἱ δύο στρατιωτικαί ἀντιδικτατορικαί ὀργανώσεις Α.Δ.Σ.Ε καί ΜΕΟ συμφωνοῦν εἰς τήν συνεργασίαν καί τόν συντονισμόν τῶν ἐνεργειῶν των μέ τάς ἀνωτέρω ὑπογραφομένας λαϊκάς ἀντιδικτατορικάς λαϊκάς ὀργανώσεις.

Α.Δ.Σ.Ε. (ὑπαξιωμ.)
Μ.Ε.Ο. (Τσέλλος)[1].

Συσκέψεις τοῦ εὐρύτερου Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου ξανάγιναν 2 - 3 φορές στή Γλυφάδα καί Κερατέα. Ἡ πλατειά ἐπιτροπή τῶν κομμάτων ἐξέλεξε στενότερη γραμματεία πού τήν ἀποτελοῦσαν ἕνας ἐκπρόσωπος τῶν Φιλελευθέρων, ἕνας τοῦ Λαϊκοῦ, ἕνας τῶν Προοδευτικῶν καί ἕνας τῆς Πανυπαλληλικῆς Ἐπιτροπῆς. Τόν Παπασπυρόπουλο πού πέθανε τό Μάρτη τοῦ 1939 τόν ἀντικατέστησαν οἱ Σωτήρης Σουκαρᾶς καί Νίκος Ματσακᾶς. Ἡ ἐπιτροπή αὐτή συνῆλθε ἀρκετές φορές στό μέγαρο τῶν τεκτόνων, στήν ὁδό Ἀχαρνῶν.

Τό ΚΚΕ (τήν καθοδήγηση τῶν ἐπαφῶν μέ τά ἄλλα

1. Τό πρακτικό ἀπό τό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ Μιχ. Κύρκου.

κόμματα τήν εἶχε, ὥς τόν Ἀπρίλη τοῦ 1939 πού πιάστηκε, ὁ Κώστας Θέος), γιά νά προωθηθεῖ ὁ ἀντιδικτατορικός ἀγώνας καί νά μή διασπαστεῖ ἡ ἑνότητα τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, ὑποχώρησε στήν ἀξίωση τῶν Φιλελευθέρων νά μήν πάρει μέρος στήν ἐπιτροπή. Φυσικά οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Πανυπαλληλικῆς πού ἔπαιρναν μέρος στήν ἐπιτροπή ἦταν στελέχη τοῦ ΚΚΕ. Καί οὐσιαστικά ἡ ἐκδοτική δουλειά (ἐκτύπωση «Ἐλεύθερου Λαοῦ» καί προκηρύξεων καί κυκλοφορία τους) γινόταν ἀπό τόν μηχανισμό τοῦ ΚΚΕ[1].

Ἡ 5η ὁλομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ πού συνῆλθε στά τέλη τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1939, ἀναφερόμενη στό ἀντιδικτατορικό μέτωπο ἔλεγε τά ἑξῆς:

«Ἡ συγκρότηση τοῦ κοινοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου τῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων πάνω στή βάση τῆς δικῆς μας πολιτικῆς πλατφόρμας εἶναι μιά περίλαμπρη νίκη τῆς πολιτικῆς μας καί τῆς δραστήριας δουλειᾶς τῶν μελῶν καί στελεχῶν μας. Τό γεγονός ὅτι 3—4 παράγοντες μεγάλων κομμάτων ἔθεσαν καί κάτω ἀπό τήν ἀπειλή τῆς διάσπασης πέτυχαν τόν ἀποκλεισμό τοῦ κόμματός μας ἀπό τό κοινό μέτωπο, καθόλου δέν μειώνει οὔτε τή νίκη τοῦ κόμματός μας, οὔτε τήν τεράστια σημασία τῆς συντελεσθείσης συγκέντρωσης τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, οὔτε ἀποκλείει τή δυνατότητα τῆς εἰσόδου μας στή δύναμη τοῦ κοινοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου. Μέ τή σωστή μας πολιτική καί τή δραστήρια διαφωτιστική μας δουλειά καί δράση ὁ ἑλληνικός λαός καί οἱ ὀπαδοί τῶν ἴδιων τῶν κομμάτων τῶν παραγόντων αὐτῶν θά ἀντιληφθοῦν τίς κρυφές ἀντιλαϊκές προθέσεις τους καί θά τούς ἀναγκάσουν νά ξεκαθαρίσουν τή θέση τους»[2].

Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΚΚΕ νά ὑποστηρίξει τό μέτωπο, μέ ὅλες του τίς δυνάμεις, παρ' ὅλο ὅτι οἱ Φιλελεύθεροι, Λαϊκοί κ.λ. εἶχαν ἀποκλείσει τή συμμετοχή του σ' αὐτό, ἔδειχνε εὐ-

1. Ἀφήγηση Σωτ. Σουκαρᾶ.
2. «Ριζοσπάστης» 12 τοῦ Μάρτη 1939, ἀριθ. φύλ. 41. Καί «Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ἕως τό 1939», παράρτημα, σελ. 488.

ρύτητα αντιλήψεων καί σωστή στάθμιση τῶν ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς. Ἀλλά οἱ διακηρύξεις ὅτι ἡ συγκρότηση τοῦ κοινοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου ἔγινε «πάνω στή βάση τῆς δικῆς μας πολιτικῆς πλατφόρμας» καί ὅτι οἱ παράγοντες τῶν κομμάτων πού ζήτησαν τόν ἀποκλεισμό τοῦ ΚΚΕ εἶχαν «κρυφές ἀντιλαϊκές προθέσεις» ὄχι μόνο ἦταν ἄχρηστες, ἀλλά καί ἐπιζήμιες γιά τή δημοκρατική ἑνότητα.

Ὁπωσδήποτε τό ΚΚΕ ἐξακολουθοῦσε νά σηκώνει τό συντριπτικά μεγαλύτερο βάρος τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα, σέ συμβολή, κόπους καί θυσίες. Τά ἄλλα κόμματα δέ μποροῦσαν ἤ ὁρισμένα καί δέν ἤθελαν νά δώσουν στελέχη γιά νά συγκροτηθοῦν κατά τόπους καί κατά κλάδους ἐπιτροπές τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου.

Στήν ἴδια ἀπόφαση τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ ἀναφέρονται τά ἑξῆς:

«Ὁ ἑλληνικός λαός κάτω ἀπό τό βάρος τῆς αὐξανόμενης ἐξαθλίωσης καί τῆς βάρβαρης φασιστικῆς καταπίεσης ἐξεγείρεται ὅλο καί πιό πολύ ἐνάντια στούς ἐκμεταλλευτές καί τυράννους του. Ἡ ἔνοπλη ἀντιδικτατορική ἐξέγερση τῆς Κρήτης ἐκφράζει τήν ὁμόθυμη ἀντιδικτατορική διάθεση ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί σημειώνει τό πέρασμα τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης σ' ἀνώτερες μορφές. Οἱ ἀλλεπάλληλες ἀπεργίες καί ὁμαδικές ἀντιστάσεις ἐργατῶν πολλῶν καί διαφόρων ἐπιχειρήσεων, ἡ τελευταία τρίωρη ἀπεργία τοῦ στρατιωτικοποιημένου πολεμικοῦ ἐργοστασίου τοῦ Μαλτσινιώτη, ἡ ὁμαδική στάση τοῦ κεντρικοῦ ἐργοστασίου τῶν κρατικῶν σιδηροδρόμων καί οἱ τελευταῖες ὁμαδικές κάθοδες τῶν πεινασμένων ἀγροτῶν Δράμας, Μυτιλήνης, δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ νέα ἄνοδο τοῦ λαϊκοῦ ἀντιδικτατορικοῦ κινήματος καί ὅτι, παρά τή φασιστική δημαγωγία καί τρομοκρατία, ὡριμάζουν μεγάλοι λαϊκοί οἰκονομικοί καί πολιτικοί ἀγῶνες»[1].

Ἰδιαίτερη δραστηριότητα ἀναπτύσσει τήν περίοδο αὐτή καί τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων μέ σκελετό του τήν ΟΚΝΕ. Τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων ἐξακολουθεῖ νά ἐκδίδει τή «Φλόγα» καί ἡ ΟΚΝΕ τή «Νεολαία». Ἡ προσοχή τῶν ὀργανώσεων τῶν νέων στρέφεται στά ἐργοστάσια, στούς ἐκπολιτιστικούς συλλόγους καί στά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα. Ἀκόμα τό 1939 ὁ Μεταξᾶς γράφει:

1. Τό ἴδιο, σελίδες 486—87.

«9 Μαρτίου (...). Νύκτα κομμουνιστικαί προκηρύξεις. Ἀνωτάτη Σχολή Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν. Γι' αὐτό ἐγώ βράδυ διάλεξι Τουρνάκη»[1].

Κύρια προσπάθεια τῆς ΟΚΝΕ καί τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου Νέων εἶναι νά κρατήσουν τή νεολαία μακριά ἀπό τήν ΕΟΝ καί τό μεταξικό φασιστικό διαφθορεῖο, νά τήν προσανατολίσουν πρός ὑγιεῖς καί δημοκρατικές μορφές ἐκπολιτισμοῦ καί ὀργάνωσης. Συνεργάζονται μέ ὁρισμένες ὁμάδες προσκόπων, ἔχουν ἐπαφές μέ τή ΧΑΝ καί δουλεύουν μέσα σέ ποδοσφαιρικούς καί ἀθλητικούς συλλόγους καί ὁμοσπονδίες (ΟΠΑΣΑ)[2].

Ὅταν, ἀπό τό 1939, ὁ Μεταξᾶς ἔκανε ὑποχρεωτική τήν ΕΟΝ στά σχολεῖα καί διέλυσε τίς ἄλλες ὀργανώσεις (προσκόπους, ΧΑΝ κ.λ.), ἡ ΟΚΝΕ καί τό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων ἔστρεψαν τήν προσοχή τους στήν ἴδια τή φασιστική ὀργάνωση νεολαίας τῆς 4ης Αὐγούστου. Δούλευαν πιά καί μέσα στήν ΕΟΝ, προσπαθώντας νά τή διαβρώσουν, νά ἀποτρέψουν τούς νέους ἀπό τή διαφθορά καί τή φασιστική ἰδεολογία. Εἰδική ἀπόφαση τῆς 5ης ὁλομέλειας τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ γιά τή νέα γενιά ἀναφέρει ἀνάμεσα σέ ἄλλα τά ἑξῆς:

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 358.

2. Ἰδιαίτερη δράση στόν ΟΠΑΣΑ (Ὁμοσπονδία Ποδοσφαιρικῶν Ἀθλητικῶν Σωματείων Ἀθηνῶν) εἶχε ἀναπτύξει ὁ Θόδωρος Λιακόπουλος, στέλεχος τῆς ΟΚΝΕ, πού κατόρθωσε μάλιστα νά συνεχίσει ὥς τό τέλος τήν ἀντιδικτατορική του δουλειά χωρίς νά ἐντοπιστεῖ καί νά συλληφθεῖ ἀπό τή δικτατορία. (Ἀφήγηση Μπ. Δρακόπουλου).

«Ἐπιβάλλεται νά διεξάγουμε συνεχῆ καί δραστήρια διαφωτιστική καμπάνια στό λαό, καλώντας τον νά παλαίψει γιά τή σωτηρία τῶν παιδιῶν του πού τά διαφθείρει ἡ δικτατορία μέσω τῶν ἀξιωματούχων τῆς ΕΟΝ. Νά κάνουμε πλατειά διαφωτιστική δουλειά στίς μάζες τῶν νέων, ἰδιαίτερη διαφωτιστική καί ὀργανωτική δράση μέσα στίς χιλιάδες τῶν νέων πού παρά τή θέλησή τους βρίσκονται μέσα στίς ὀργανώσεις τῆς νεογενιτσαρικῆς ΕΟΝ. Οἱ νέοι καί νέες τῆς ΕΟΝ εἶναι παιδιά σπλάχνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, δέν ἔχουν καμμιά σχέση μέ τό χιτλερισμό, καμμιά σχέση μέ τό ἀντιλαϊκό ἔργο τῆς δικτατορίας, καμμιά σχέση μέ τούς διεφθαρμένους καί διορισμένους «ἀρχηγούς» καί «ἀρχηγίνες» τῶν φασιστικῶν ὀρδῶν. (. . .). Στήν πάλη κατά τοῦ βίαιου παιδομαζώματος καί ἐκφασισμοῦ τῶν νέων, στήν πάλη γιά τήν ἀπόσπασή τους ἀπ' τή χιτλερική ΕΟΝ, στήν πάλη γιά τό τράβηγμα τῆς νέας γενιᾶς στόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα τοῦ λαοῦ κέντρο καί βάση τῆς ὅλης δουλειᾶς πρέπει νά εἶναι ἡ δημιουργία ἑνός πανελλαδικοῦ, μαζικοῦ, γεροῦ καί ζωντανοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου τῆς νέας γενιᾶς (. . .). Στή συγκεκριμένη στιγμή τό πρωταρχικό βασικό καθῆκον τῆς ΟΚΝΕ καί τῶν ὀργανώσεών της εἶναι, σέ συνεργασία μέ ὅλες τίς νεολαιίστικες ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις, συγκεκριμένα καί πρακτικά νά ἀρχίσουν καί νά διεξάγουν δραστήρια, συνεχῆ ἀντιδικτατορική πολιτική καί ὀργανωτική δουλειά μέσα στήν πλατειά μάζα τῶν μελῶν τῆς ΕΟΝ. Νά διαφωτίσουν τούς νέους καί τίς νέες, δείχνοντάς τους τό ἀντιλαϊκό, καταστροφικό ἔργο τῆς δικτατορίας, τούς ἀντεθνικούς, χαφιεδικούς καί δολοφονικούς σκοπούς τῆς ΕΟΝ. Νά καλέσουν τή μάζα τῶν μελῶν τῆς ΕΟΝ ν' ἀντιταχθεῖ στήν κτηνώδη πειθαρχία, στό ξύλο καί τό χαφιεδισμό, νά ταχθεῖ στό πλευρό τοῦ κοινοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου καί τοῦ λαοῦ μας, νά συσπειρωθεῖ στίς γραμμές τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ μετώπου τῶν νέων, νά ἐργαστεῖ γιά τήν ἐσωτερική ἀποσύνθεση καί διάλυση τῆς ΕΟΝ πού διαφθείρει τήν ἑλληνική νεολαία μέ τά βρωμερά «ἰδανικά» τοῦ ματοβαμμένου φασισμοῦ».

Νέα προσπάθεια τῶν κομμάτων γιά κίνημα

Ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1939 ἡ θέση τοῦ Μεταξᾶ σταθεροποιεῖται. Ἀπό τήν κυβέρνηση ἔχουν διωχτεῖ οἱ ἐπηρεαζόμενοι περισσότερο ἀπό τά Ἀνάκτορα καί ὅσοι εἶχαν κάποια δική τους προσωπικότητα καί ὅλοι οἱ ὑπουργοί εἶναι πιά ἀπόλυτα μεταξικοί, τυφλά ὄργανα τοῦ δικτάτορα. Μέ τή βοήθεια καί τοῦ Γεωργίου, ὁ Μεταξᾶς καταπνίγει καί τίς ἀντιδράσεις ὁρισμένων ἀνακτορικῶν γιά τήν ΕΟΝ καί ἐπιβάλλει ἀπολύτως τή φασιστική του φάλαγγα, διαλύοντας ὅλες τίς ἄλλες ὀργανώσεις νέων. (Οἱ πρόσκοποι διαλύονται τό Μάϊο τοῦ 1939). Τό ΚΚΕ καί τά ἄλλα ἀντιδικτατορικά κόμματα ἔχουν δεχτεῖ ἰσχυρά πλήγματα στή διάρκεια τοῦ 1938. Ἡ κατάληψη τῆς Ἀλβανίας ἀπό τό Μουσολίνι φέρνει πιό κοντά στήν Ἑλλάδα τόν κίνδυνο τοῦ πολέμου. Κι αὐτό ἔχει σά συνέπεια νά ἀτονήσουν σιγά - σιγά καί οἱ ἀντιδράσεις κατά τοῦ καθεστῶτος καί νά ἐνισχυθεῖ ἡ ὑποστήριξη τῆς Ἀγγλίας πρός τό Μεταξᾶ. Φυσικά οἱ Ἄγγλοι δέν παύουν νά ἐνισχύουν καί μερικές ἀντιμεταξικές καί ἀντιδικτατορικές κινήσεις τίς ὁποῖες καί χρησιμοποιοῦν ἔμμεσα σάν ὅπλο ἐκβιασμοῦ ἐναντίον τοῦ δικτάτορα ὥστε νά εἶναι ἀπολύτως πειθήνιος στίς ἀξιώσεις τους. Ὁ Μεταξᾶς εἶναι πάντα ἀνήσυχος γιά τή στάση τῶν Ἄγγλων. Ἀλλά ὁ Γεώργιος διαρκῶς καί περισσότερο τόν ἐνθαρρύνει καί ἐπιδείχνει τήν ἀλληλεγγύη του πρός αὐτόν καί τή δικτατορία του.

Μέ τήν ἀπόβαση τῶν Ἰταλῶν στήν Ἀλβανία (7 Ἀπριλίου 1939) γίνεται μιά κίνηση γιά νά σχηματιστεῖ οἰκουμενική κυβέρνηση. Ἀλλά ὁ Γεώργιος μένει καί πάλι πιστός στό συνεταῖρο του. Ὁ Μεταξᾶς γράφει στό «Ἡμερολόγιό» του»:

«7 Ἀπριλίου, Μεγάλη Παρασκευή. Ἀπόβασις Ἰταλῶν εἰς Ἀλβανίαν. Βαρεῖα ἀνησυχία. Βράδυ Βασιλεύς μέ καλεῖ, μοῦ δίδει ὑπόμνημα Σοφούλη. Θέλουν Οἰκουμενικήν Κυβέρνησιν κτλ. Ἀγανάκτησίς μου. Λέγω εἰς Βασιλέα ὅτι, ἄν θέλη, δοκιμάση νά μέ ἀπολύση καί καλέση τόν Σοφούλη. Δέν ἐτρελλάθηκα, ἀπήντησε. Τοῦ εἶπα ὅτι τότε δέν κάμνω

καμμίαν μεταβολήν, ὅτι δέν ὑπάρχουν κόμματα, ὅτι αὐτοί εἶναι πτώματα. Τοῦ συνέστησα νά εἰπῆ εἰς 'Αγγελόπουλον νά παύση νά τούς ἐνθαρρύνη»[1].

Παρ' ὅλ' αὐτά ὁ Μεταξᾶς δέν ἡσυχάζει. Ξέροντας ὅτι ἡ ἐξουσία του κρέμεται: ἀπό μιά ἀπόφαση τοῦ βασιλιᾶ ἤ τῶν Ἄγγλων βρίσκεται διαρκῶς σέ ἀγωνία. Δέν ἔχει ἐμπιστοσύνη στίς «ἐνθουσιώδεις ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ» πού γνωρίζει πῶς ὀργανώνονται. Τόν ἀνησυχεῖ ἡ στάση τοῦ ἀγγλικοῦ τύπου, ἡ παθητική ἀντίσταση τῶν Κρητικῶν, βλέπει παντοῦ ἐχθρούς καί ἐφιάλτες.

Στίς 23 Μαΐου, λόγου χάρη, σημειώνει στό «Ἡμερολόγιό» του:

«Νευρική ἀνησυχία. Μαῦρες ἰδέες. Φόβοι, ὑποψίαι»[2].

Στίς 17 'Ιουλίου:

«Γηράζω καί μέ παραμερίζουν».

Στίς 18 'Ιουλίου:

«Δυσπιστία πρός ὅλους, ἐκτός Διάκον καί Μανιαδάκην».

Στίς 21 'Ιουλίου:

«Ἄλλοτε νομίζω πώς εἶμαι σταθερά, καλά (στήν ἐξουσία), ἄλλοτε ὄχι».

Καί στίς 22 'Ιουλίου:

«Ἔπειτα γράμμα Παπαδάκη καί ἀνησυχίαι του ἀπό Κρήτην (γιατί δέν γράφει κανένας ἄλλος, Τσούσης;[3] τόσοι

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 363—364.
2. Τό ἴδιο, σελ. 374.
3. Νομάρχης Ἡρακλείου.

ἄλλοι; Ἔπειτα πληροφορίαι Παπάγου διά Πολύζον κ.τ.λ. (Κορόζης;). Ἔπειτα Παπάγος ὅτι στρατός εἶναι ἀδιάφορος εἰς τό καθεστώς. (...). Νύκτα. Ὅλα πέφτουν τό ἕνα μετά τό ἄλλο. (...). Ὅλα φαντάσματα. Ζέστη. (Μένει ἡ Κρήτη!)»[1].

Τόν 'Ιούνιο τοῦ 1939 ὁ Μεταξᾶς ἀνακαλύπτει νέα προετοιμασία κινήματος ἀπό μέρους τῶν παλαιῶν κομμάτων. Πολιτικός ἡγέτης τοῦ κινήματος αὐτή τή φορά ἦταν ὁ διοικητής τῆς Τραπέζης Ἑλλάδος 'Εμμ. Τσουδερός.

Μετά τό κίνημα τῆς Κρήτης οἱ παράγοντες τῆς «ἀντιβασιλικῆς» πτέρυγας τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Στέφ. Στεφανόπουλος, Πέτρος καί Περικλῆς Ράλλης, πού βρίσκονταν σέ ἐπαφή καί μέ τήν ΜΕΟ τοῦ Τσέλλου, ἄρχισαν νά προετοιμάζουν στρατιωτικό πραξικόπημα. Εἶχαν κατορθώσει νά μυήσουν ἀρκετούς ἀξιωματικούς, ἀλλά ἔλειπε ὁ πολιτικός ἀρχηγός, πού θά ἐνέπνεε ἐμπιστοσύνη στούς στρατιωτικούς ἡγέτες τοῦ κινήματος. Τελικά ἀποφάσισαν νά προτείνουν τήν ἀρχηγία στόν τότε διοικητή τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος 'Εμμ. Τσουδερό, ὁ ὁποῖος ἦταν φίλος τῶν Ἄγγλων. Τίς προτάσεις τῆς 'Οργάνωσης Στεφανόπουλου - Ράλληδων πρός τόν Τσουδερό τίς μετέφερε ὁ δημοσιογράφος Γ. Βοῦρος. Ὁ Τσουδερός δέχτηκε, χωρίς καμμιά ἀντίρρηση. Δέχτηκε νά ἔλθει ἀμέσως σέ ἐπαφή μέ τούς Ἄγγλους, καθώς καί μέ τόν Πλαστήρα, πού ἦταν τότε στό Παρίσι, γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἀποχή του ἀπό κάθε ἀντίθετη κίνηση, ὅπως τοῦ ζητοῦσε ἡ ὀργάνωση, καθώς καί τή διαβεβαίωσή του, ὅτι θεωροῦσε κλειστό τό ζήτημα τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν ἀποτάκτων, πού τή ζητοῦσαν σάν ἐγγύηση γιά νά κινηθοῦν οἱ ἀντιβενιζελικοί ἀξιωματικοί. Τέλος ὁ Τσουδερός δέχτηκε νά ἐνισχύσει καί οἰκονομικά τό κίνημα καί τούς μυημένους ἀξιωματικούς. Ἡ προετοιμασία τοῦ κινήματος προχωροῦσε ἱκανοποιητικά, εἶχαν μάλιστα μυηθεῖ καί οἱ διοικητές τῶν Β' καί Δ' Σωμάτων Στρατοῦ Κ. Παπαδόπουλος καί Κ. Μπακόπουλος, ὅταν ὁ Μανιαδάκης κα-

1. Τό ἴδιο, σελ. 379—380.

τόρθωσε νά ἀνακαλύψει τά σχέδια τοῦ Τσουδεροῦ ἀπό μιά ἐπίσκεψη τοῦ «ἀδειούχου» ἐξόριστου τότε συνταγματάρχη ἐ.ἀ. Κ. Βεντήρη στό σπίτι τοῦ διευθυντῆ τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος στόν Πειραιᾶ Ἀλ. Λαγοπάτη. Ὁ Μανιαδάκης, ὁ ὁποῖος θεώρησε ὕποπτη τήν ἐπίσκεψη, διέταξε τή διενέργεια ἔρευνας στό σπίτι τοῦ Λαγοπάτη καί τήν ἀπομόνωση τοῦ ἴδιου. Στήν ἔρευνα πού ἀκολούθησε στό γραφεῖο τοῦ Λαγοπάτη στήν Τράπεζα βρέθηκε ἕνα σημείωμα, τό ὁποῖο ἔσκισε ὁ ἴδιος, μέ τήν δικαιολογία ὅτι εἶναι «ραβασάκι». Ἕνας ἀστυνομικός μάζεψε τά ἀποκόμματα καί τά παρέδωσε στό Μανιαδάκη. Ὅταν συναρμολογήθηκαν ἀποδείχτηκε ὅτι ἦταν ἰδιόχειρο σημείωμα τοῦ Τσουδεροῦ (ὁ Μανιαδάκης γνώριζε τόν γραφικό του χαρακτήρα), τό ὁποῖο περιεῖχε πολιτικές πληροφορίες καί μιλοῦσε καί γιά τό κίνημα πού προετοιμαζόταν. Ὁ Λαγοπάτης κατέθεσε ὅτι τό σημείωμα τοῦ εἶχε δοθεῖ ἀπό τόν Τσουδερό γιά νά τό στείλει στή Λωζάννη στό Γ. Βεντήρη καί ὅτι εἶχε στείλει στό ἴδιο πρόσωπο 15 - 20 παρόμοια δακτυλογραφημένα σημειώματα.

Ὁ Μανιαδάκης παρουσίασε στό Μεταξᾶ τήν κατάθεση τοῦ Λαγοπάτη καί τά συναρμολογημένα ἀποκόμματα τοῦ σημειώματος καί τοῦ ζήτησε τήν ἄδεια νά συλλάβει τόν Τσουδερό.

Ὁ Μεταξᾶς ὕστερα ἀπό ὅσα τοῦ ἀπεκάλυψε ὁ Μανιαδάκης ἀποφάσισε νά καλέσει τόν Τσουδερό στό γραφεῖο του. Ὁ διοικητής τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, παρά τίς προσπάθειες πού εἶχε καταβάλει, ὡς ἐκείνη τή στιγμή, δέν εἶχε κατορθώσει νά ἐξακριβώσει τί στοιχεῖα εἶχαν προκύψει ἐναντίον τοῦ Λαγοπάτη καί ἐναντίον τοῦ ἴδιου. Γιά νά δείξει τήν ἀφοσίωσή του στό Μεταξᾶ πῆρε μαζί του ἕνα ἀντίτυπο ἑνός βιβλίου πού μόλις εἶχε ἐκδώσει καί ἔγραψε μιά θερμή ἀφιέρωση πρός τόν «ἀρχηγό», «τόν ἰσχυρό κυβερνήτη» καί τοῦ ἐξέφρασε τόν θαυμασμό του γιά τό «μέγα ἔργον του». Ὅταν μπῆκε στό γραφεῖο τοῦ πρωθυπουργοῦ ἔκαμε βαθύτατη ὑπόκλιση, ἔδωσε στό Μεταξᾶ τό βιβλίο του καί τοῦ δήλωσε ὅτι ἦταν τό πρῶτο ἀντίτυπο πού κυκλοφοροῦσε. Ὁ Μεταξᾶς τόν εὐχαρίστησε γιά τό δῶρο καί ἄρχισε νά φυλλομετρᾶ τό βιβλίο. Ἀφοῦ διάβασε τήν ἀφιέρωση, εἶπε:

— Σᾶς εὐχαριστῶ πολύ, κ. Τσουδερέ, διά τό βιβλίον. Ἀλλά ὅσα γράφετε εἰς τήν ἀφιέρωσιν εὑρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρός τά ἔργα σας.

Στό σημεῖο αὐτό ὁ Τσουδερός ἄρχισε νά χλωμιάζει. Ὁ δικτάτορας συνέχισε:

— Θά ἐπεθύμουν, κ. Διοικητά, νά μοῦ εἴπητε ἄν αὐτό ἐδῶ τό σημείωμα εἶναι δικό σας καί ἄν τό ἔχετε γράψει μέ τά χέρια σας, καί τοῦ ἔδειξε τά συναρμολογημένα ἀποκόμματα.

Ὁ Τσουδερός εἶχε κιτρινίσει καί μέ δυσκολία κατάφερε νά ψελλίσει:

— Μάλιστα, κ. Πρόεδρε, εἶναι δικό μου. Ζητῶ τήν ἐπιείκειάν σας καί παρακαλῶ, ἐπειδή δέν αἰσθάνομαι καλά, νά μοῦ ἐπιτρέψετε νά ἐξέλθω ἐκ τοῦ γραφείου.

— Τήν ἐπιείκειάν μου θά τήν ἔχετε, κ. Τσουδερέ, τοῦ ἀπάντησε ὁ Μεταξᾶς, διότι ἡ ἐπιείκεια εἶναι ἀνθρωπίνη ἀρετή. Ἀλλά ἀπό τώρα ὑπάγεσθε πλέον εἰς τήν ἁρμοδιότητα τοῦ κ. Μανιαδάκη καί φυσικά πρέπει νά ἐξέλθετε ὄχι μόνον ἀπό τό γραφεῖον μου, ἀλλά καί ἀπό τήν Τράπεζαν[1].

Ὁ Τσουδερός βγῆκε τρεκλίζοντας ἀπό τό γραφεῖο τοῦ Μεταξᾶ, πῆγε στό γραφεῖο τοῦ ὑπασπιστῆ τοῦ δικτάτορα ἀντισυνταγματάρχη Νόμπελη, ζήτησε ἐπιστολόχαρτο καί ἔγραψε τήν παρακάτω ἐπιστολή, τήν ὁποία ἔδωσε στόν πρωθυπουργό:

«Πρός τήν Α. Ε. τόν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως κ. Ι. Μεταξᾶν. Ἐνταῦθα. Σεβαστέ Κύριε Πρόεδρε. Ἔχω τήν τιμήν νά σᾶς δηλώσω ὅτι ὑποβάλλω τήν ἀπό τῆς θέσεως τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος παραίτησίν μου διά λόγους οἰκογενειακούς καί ἰδιωτικούς καί θέλω ἀπευθύνει αὐτήν καί πρός τό Γενικόν Συμβούλιον τῆς Τραπέζης. Θεωρῶ καθῆκον μου νά σᾶς ἐκφράσω τάς εὐχαριστίας μου διά τήν ἐμπιστοσύνην, μέ τήν ὁποίαν μέ περιεβάλατε μέχρι σήμερον

1. Ἡ στιχομυθία περιέχεται στό βιβλίο τοῦ Γ. Δαφνῆ «Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων» (τόμος Β΄, σελ. 164) καί προέρχεται ἀπό ἀφήγηση τοῦ Κ. Μανιαδάκη πού ἦταν παρών στή συζήτηση.

καί διά τήν ὑποστήριξίν σας εἰς τό ἔργον μου... Μετά πάσης τιμῆς: ΕΜΜ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ».

Μόλις ὁ Τσουδερός ἐπέδωσε τήν ἐπιστολή στόν δικτάτορα, ὁ Μανιαδάκης τόν εἰδοποίησε νά πάει στήν ἔπαυλή του καί νά μείνει ἐκεῖ κλεισμένος ἴσαμε νά ληφθοῦν ἀποφάσεις γιά τήν τύχη του. Ὕστερα ἀπό δεκαπέντε μέρες ὁ Τσουδερός ἐκτοπίστηκε στά Δελαγράτσια Σύρου.

Μετά τήν ἀνακάλυψη τοῦ Τσουδεροῦ ὁ Μανιαδάκης συνέχισε τίς ἀνακρίσεις γιά νά ἐξακριβώσει τό νῆμα τῆς συνωμοσίας. Ὕστερα ἀπό λίγες μέρες κατόρθωσε νά συλλάβει τόν δημοσιογράφο Γ. Βοῦρο, πού ἀναφερόταν στό σημείωμα τοῦ Τσουδεροῦ ὡς «πληροφοριοδότης Β», καί τόν ἐκτόπισε στή Νάξο, ὅπου παρέμεινε ὥς τό 1940. Ἐπίσης συνέλαβε τήν ἰδιαιτέρα τοῦ Τσουδεροῦ Μπουφάτη, τόν προσωπάρχη τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος Λαζαρίδη, τόν Ν. Βεντήρη κ.ἄ.

Ὁ Μανιαδάκης δέν κατόρθωσε νά ἀνακαλύψει καί νά συλλάβει τούς πραγματικούς ἡγέτες τῆς ὀργάνωσης, τούς Στεφανόπουλο, Περ. Ράλλη καί Πέτρο Ράλλη, ἀλλά ὕστερα ἀπό τήν σύλληψη τοῦ Τσουδεροῦ τό κίνημα ματαιώθηκε.

Ὁ Μεταξᾶς γράφει στό «Ἡμερολόγιό» του γιά τήν ὑπόθεση Τσουδεροῦ τά ἑξῆς:

«26 Ἰουνίου (...). Ἀνακάλυψις προδοτικῆς ἐπιστολῆς Τσουδεροῦ...

27 Ἰουνίου (...). Προετοιμάζω ἀποπομπήν Τσουδεροῦ. Δροσόπουλος δέχεται...

(...).

30 Ἰουνίου, Παρασκευή. Καλῶ Τσουδερόν. Σκηνή. Τοῦ ζητῶ ἄμεσον παραίτησιν».

Καί στίς 10 Ἰουλίου πάλι σημειώνει:

«Ὑποψίαι μου διά ρόλον Τσουδεροῦ μέ Στρέϊτ καί εὐκολίας Αὐλῆς»[1].

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 376—377.

Τήν 1η Αὐγούστου ὁ Μεταξᾶς ἔστειλε στό βασιλιά, πού βρισκόταν τότε στή Ρώμη, τό παρακάτω «λίαν ἐπεῖγον» τηλεγράφημα:

«Κατά ἔρευναν ἐγγράφων Λαγοπάτη διά γνωστόν εἰς Υ. Μεγαλειότητα ἀρχεῖον ἀνευρέθη σημείωμα ἰδιόχειρον κ. Τσουδεροῦ γραφέν Φεβρουάριον ἐνεστ. ἔτους πρός ἀποστολήν εἰς γνωστούς συνωμότας ἐξωτερικοῦ, διά τοῦ ὁποίου κατέδιδεν εἰς αὐτούς πολιτικά ἀπόρρητα τοῦ Κράτους ὡς καί ἐπληροφόρει διά ἐνεργείας ἐνταῦθα ἀτόμου πρός ἐνέργειαν στασιαστικῆς κινήσεως τέλη Μαρτίου ἀρχάς Ἀπριλίου περί τῆς ὁποίας διετέλει ὡς ἔλεγεν ἐν γνώσει. Κατόπιν ἐνεργηθείσης ἀπολύτως μυστικῆς ἀνακρίσεως ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ κ. Τσουδερός ἀπέστελλε τακτικά ἐπί ἕν καί ἥμισυ ἔτος τοιαῦτα σημειώματα ἅπαξ καί δίς τοῦ μηνός. Κατόπιν τούτου ἐκάλεσα κ. Τσουδερόν, ὁ ὁποῖος κατ' ἀρχάς ἠθέλησε νά ὑπεκφύγη, ἀλλά ἅμα τοῦ ἔδειξα τό σημείωμα ἠναγκάσθη νά τό ἀναγνωρίση καί ὁμολογήση τήν πρᾶξιν του, ζητῶν τήν συγγνώμην μου. Τοῦ ἔδωσα μιάν ὥραν καιρόν νά παραιτηθῇ τῆς θέσεώς του ὅπερ καί ἔπραξε. Ἐννοεῖται ὅτι τά στασιαστικά κινήματα, περί ὧν τά σημειώματά του, ἦσαν ἐλπίδες κεναί καί μάταιαι ἄνευ τινός σοβαρότητος. Δέν σκοπεύω περαιτέρω δίωξιν κ. Τσουδεροῦ. Διά Διοικητήν Τραπέζης σκοπεύω ὑποδείξω εἰς Συμβούλιον κ. Δροσόπουλον, ὅστις ἔχει καί κύρος ἐσωτερικόν καί ἐξωτερικόν. Πιθανώτατα τότε μεταβῇ Κορυζῆς εἰς Ἐθνικήν Τράπεζαν».

Τήν ἴδια περίοδο ἔγινε καί ἄλλη προσπάθεια, ἡ σοβαρότερη ἴσως, ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀστικῶν κομμάτων, γιά τήν ἐξέγερση τοῦ στρατοῦ κατά τῆς δικτατορίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς κίνησης αὐτῆς ἦταν ὁ Ἀντ. Λιβιεράτος, ὁ ὁποῖος εἶχε στό μεταξύ ἀφεθεῖ ἐλεύθερος καί εἶχε ἐπιστρέψει ἀπό τόν Βασιλικό τῆς Ζακύνθου, ὅπου ἦταν ἐκτοπισμένος, καί ὁ Γ. Καρτάλης. Καί οἱ δυό ἦταν ἀπό τούς ἀδιάλλακτους ἀντιβενιζελικούς, πού εἶχαν πρωτοστατήσει στήν παλινόρθωση τοῦ Γεωργίου. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἐνέπνεαν ἐμπιστοσύνη στούς ἀξιωματικούς, πού στή μεγάλη τους πλειοψηφία ἦταν

ἀντιβενιζελικοί καί φοβοῦνταν μήπως ἡ πτώση τῆς δικτατορίας θά σήμαινε καί τήν ἐπαναφορά τῶν ἀποτάκτων. Ὁ Γ. Καρτάλης καί ὁ Α. Λιβιεράτος ἄρχισαν, λοιπόν, συστηματική δουλειά μέσα στίς ἔνοπλες δυνάμεις καί στίς ἀρχές τοῦ 1939 εἶχαν κατορθώσει νά μυήσουν ἕνα σοβαρό ἀριθμό κατωτέρων, ἀνωτέρων καί ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατοῦ καί τῆς Χωροφυλακῆς, διοικητές μονάδων καί Σωμάτων Στρατοῦ. Τήν ἐποχή αὐτή ἡ δικτατορία, ἴσως γιατί μυρίστηκε κάτι, ἴσως γιατί εἶχε πιά συστηματοποιήσει τή μέθοδο αὐτή ὡς προληπτικό μέσο ἀπέναντι σέ κάθε ἀπόπειρα γιά ἐξέγερση τοῦ στρατοῦ, ἔκαμε ὁρισμένες μεταθέσεις ἀξιωματικῶν ἀπό τήν Ἀθήνα στίς ἐπαρχιακές φρουρές.

Καί πάλι ὅμως ἡ ὀργάνωση τῶν δυό ἀντιβενιζελικῶν πολιτικῶν κατόρθωσε νά ἀνασυγκροτηθεῖ καί νά μυήσει καί ἄλλους ἀξιωματικούς. Τό καλοκαίρι τοῦ 1939 ἡ δουλειά εἶχε πιά προχωρήσει πολύ καί δέν ἔμενε παρά ὁ καθορισμός τοῦ σχεδίου καί τῆς ἡμερομηνίας τοῦ κινήματος. Τότε ὅμως οἱ δυό πολιτικοί σκέφθηκαν ὅτι ἦταν ἀπαραίτητος ἕνας στρατιωτικός ἀρχηγός τοῦ πραξικοπήματος. Ἀπό τούς ὥς τή στιγμή μυημένους ἀξιωματικούς κανένας δέν εἶχε τό απαραίτητο κύρος καί τήν γενική ἀναγνώριση γιά νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς. Ὕστερα ἀπό πολλές ἀναζητήσεις οἱ Ἀντ. Λιβιεράτος καί Γ. Καρτάλης κατέληξαν στό πρόσωπο τοῦ στρατηγοῦ Μπάκου. Ὁ Μπάκος[1] ἦταν φανατικός βασιλικός καί γι' αὐτό ἡ κύρια ἀντίρρησή του ἦταν ὅτι δέν μποροῦσε νά πάρει μέρος σ' ἕνα κίνημα τό ὁποῖο κατ' ἀνάγκη θά στρεφόταν καί κατά τοῦ βασιλιᾶ. Οἱ ἡγέτες ὅμως τῆς κίνησης πού εἶχαν ἔλθει σέ ἐπαφή μαζί του κατόρθωσαν νά τόν πείσουν ὅτι μοναδικός σκοπός τους ἦταν νά ἀνατρέψουν τό Μεταξᾶ καί νά ἐπαναφέρουν τούς κοινοβουλευτικούς θεσμούς καί ὅτι ὁ βασιλιάς καί ὁ βασιλικός θεσμός δέν θά θίγονταν. Τελικά ὁ Μπάκος πείστηκε καί δέχτηκε ν' ἀναλάβει τήν ἀρχηγία τοῦ κινήματος.

1. Ὁ Γ. Μπάκος, ὑπουργός στήν κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου, σκοτώθηκε κατά τήν κατάληψη τῶν φυλακῶν Ἀβέρωφ ἀπό τόν ΕΛΑΣ τό Δεκέμβρη τοῦ 1944.

Ἐνῶ ὅμως οἱ προετοιμασίες προχωροῦσαν, ἡ διεθνής ἔνταση καί ὕστερα ἡ κήρυξη τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου ὑποχρέωσε τούς δυό πολιτικούς νά ἀναστείλουν κάθε προσπάθεια ἀνατροπῆς τῆς δικτατορίας. Δέν θέλησαν νά ἀναλάβουν τήν εὐθύνη δημιουργίας ἐσωτερικῆς ἀναταραχῆς σέ τόσο κρίσιμες στιγμές[1].

Τήν περίοδο αὐτή οἱ μυημένοι στίς ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις ἀξιωματικοί, κυρίως αὐτοί πού ἀνῆκαν στή ΜΕΟ τοῦ Τσέλλου, ἦλθαν σέ ἐπανειλημμένες ἐπαφές μέ ἐκπροσώπους τοῦ ΚΚΕ, τοῦ ὁποίου ζητοῦσαν τή συνεργασία γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ κινήματος. Πραγματοποιήθηκε μάλιστα μιά σύσκεψη στό σπίτι τοῦ στρατηγοῦ Ἀναγνωστόπουλου στήν Καλλιθέα μέ συμμετοχή 4 - 5 ἀνώτερων ἀξιωματικῶν καί τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ ΚΚΕ καθηγητῆ Σωτήρη Σουκαρᾶ. Νέα συνάντηση τοῦ Σουκαρᾶ μέ δυό ἀπό τούς παραπάνω ἀξιωματικούς ἔγινε στό ζαχαροπλαστεῖο «Πέτρογκραντ»[2].

Ἡ ἀντιδικτατορική κίνηση στή Γαλλία

Στίς ἀρχές τῆς δικτατορίας Ἕλληνες δημοκράτες στό Παρίσι ἔβγαζαν τήν ἑλληνική ἐφημερίδα «Ὁ Δημοκράτης». Ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Σοφ. Βενιζέλος, παρ' ὅλο ὅτι ἦταν χολιασμένος γιά τήν ἀθέτηση τῆς συμφωνίας τους ἀπό τό Μεταξᾶ, τηροῦσε μᾶλλον φιλική πρός τή δικτατορία στάση. Τό ἴδιο καί ἡ Ἕλενα Βενιζέλου. Ἀργότερα ὅμως καί ὁ Σοφ. Βενιζέλος καί οἱ Ν. Πλαστήρας, Κυρ. Βενιζέλος καί ὁ βασιλικός, μά ἀντιμεταξικός Ἀγ. Σλῆμαν, ἄρχισαν νά ἐργάζονται κατά τῆς δικτατορίας. Στό μεταξύ πῆγαν στή Γαλλία οἱ Ι. Σοφιανόπουλος, Κομνηνός Πυρομάγλου καί Γ. Θανασέκος πού τούς ἄφησε ὁ Μεταξᾶς ἀπό τήν ἐξορία, ἀλλά τούς ὑποχρέωσε νά φύγουν στό ἐξωτερικό. Στά τέλη τοῦ 1938

1. Ἡ παραπάνω ἐξιστόρηση στηρίζεται σέ ἀφηγήσεις τῶν Γ. Καρτάλη (1955) καί Ἀντ. Λιβιεράτου πρός τόν συγγραφέα τοῦ βιβλίου.

2. Ἀφήγηση Σωτ. Σουκαρᾶ.

συγκροτήθηκε στό Παρίσι ἐπιτροπή ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα μέ πρόεδρο τόν Πλαστήρα καί μέλη τούς 'Αγαμέμνονα Σλῆμαν, Σοφ. Βενιζέλο, Περ. 'Αργυρόπουλο[1], Κυρ. Βενιζέλο. Τόν 'Ιανουάριο τοῦ 1939 προστέθηκε στήν ἐπιτροπή καί ὁ Κομ. Πυρομάγλου πού ἔφτασε τότε στό Παρίσι. 'Ο Ι. Σοφιανόπουλος ἀρνήθηκε νά πάρει μέρος στήν 'Επιτροπή, γιατί ζητοῦσε νά μπεῖ ὡς πρῶτος ὅρος ἡ ἀνατροπή τῆς δυναστείας. Μέ τήν 'Επιτροπή εἶχε ἐπαφή καί ἐκπρόσωπος τοῦ ΚΚΕ.

'Η 'Επιτροπή ἐξέδιδε τήν ἐφημερίδα «'Ελευθερία»[2], (ὁ «Δημοκράτης» εἶχε στό μεταξύ σταματήσει) καί εἶχε ἐπαφή μέ τά κόμματα στήν 'Ελλάδα καί μέ προσωπικότητες τῆς Γαλλίας καί ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. 'Ανάμεσα στούς ἐξέχοντες Γάλλους πού βοηθοῦσαν τήν ἀντιδικτατορική κίνηση ἦταν ὁ καθηγητής Περνό. 'Ο Μανιαδάκης εἶχε στείλει στή Γαλλία μυστικούς τῆς 'Ασφάλειας, ἀνάμεσα στούς ὁποίους τόν ταγματάρχη τῆς Εἰδικῆς Κατσαμπῆ, γιά νά παρακολουθοῦν τήν ἀντιδικτατορική κίνηση. Στό «κίνημα Τσουδεροῦ», γιά τό ὁποῖο γράψαμε παραπάνω, θά ἔμπαινε τελικά ἐπικεφαλῆς ὁ Πλαστήρας. 'Ο Κ. Πυρομάγλου ἀφηγεῖται:

1. 'Η 'Ασφάλεια εἶχε μάθει τήν ἀνάμιξη τοῦ 'Αργυρόπουλου στό κίνημα τῆς Κρήτης. Δέν τόν ἔπιασε ὅμως ἀμέσως. 'Ο Μεταξᾶς ἤθελε νά ἀποφύγει τό θόρυβο στή Γαλλία ὅπου ὁ 'Αργυρόπουλος εἶχε δεσμούς μέ διάφορες πολιτικές καί στρατιωτικές προσωπικότητες. Ἔπειτα, ἡ γυναίκα τοῦ Νικολούδη ἦταν ἀνηψιά τοῦ 'Αργυρόπουλου. 'Ο Νικολούδης εἰδοποίησε τό θεῖο του δυό φορές νά πάρει τά μέτρα του γιά νά μή συλληφθεῖ. Τελικά ὁ Ναπ. Ζέρβας, πού ἦταν σέ ἐπαφή ταυτόχρονα καί μέ τήν ἀντιδικτατορική κίνηση τῶν παλιῶν κομμάτων καί μέ τό Μανιαδάκη, ἐπισκέφθηκε τόν 'Αργυρόπουλο καί τοῦ εἶπε ὅτι ὁ ὑπουργός 'Ασφαλείας ἔχει ἀποφασίσει νά τόν διώξει ἀπό τήν 'Ελλάδα, ἀλλά θέλει πρίν νά μιλήσει μαζί του. Πραγματικά ὁ 'Αργυρόπουλος ἐπισκέφθηκε στό γραφεῖο του τό Μανιαδάκη πού «προθυμοποιήθηκε» νά τοῦ θεωρήσει τό διαβατήριο μέ τόν ὅρο νά φύγει τήν ἄλλη μέρα γιά τή Γαλλία. ('Αφήγηση τοῦ Περ. 'Αργυρόπουλου πρός τό συγγραφέα τοῦ βιβλίου).

2. 'Επειδή ἡ γαλλική κυβέρνηση δέν ἐπέτρεπε τήν πολιτική δράση στούς Ἕλληνες ἐξορίστους στή Γαλλία, ἡ «'Ελευθερία» ἔβγαινε μισοπαράνομα. ('Αφήγηση Γ. Θανασέκου).

«Αἱ ἐκθέσεις ἐξ 'Ελλάδος ἔφερον τήν κίνησιν εἰς τάς στρατιωτικάς μονάδας εἰς τό σημεῖον τῆς ἐνεργείας πρός ἀνατροπήν τῆς 4ης Αὐγούστου. 'Ημέρα ἐκδηλώσεως ὡρίσθη ἡ 27η 'Απριλίου 1939. Τοῦ κινήματος θά ἐτίθετο ἐπί κεφαλῆς ὁ Ν. Πλαστήρας, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε τήν προηγουμένην νά εὑρίσκεται ἐπί ἑλληνικοῦ ἐδάφους καί εἰς ὁρισθέν σημεῖον. 'Η ἀπόβασις τοῦ Μουσολίνι εἰς τήν 'Αλβανίαν, τό πρῶτον δεκαήμερον τοῦ 'Απριλίου, ὑπεχρέωσε τόν στρατηγόν Πλαστήραν νά ἀναβάλῃ τήν ἐνέργειαν. 'Εν συνεννοήσει μέ τά πολιτικά κόμματα τῶν 'Αθηνῶν, μέλη τῆς ἀντιδικτατορικῆς ἐπιτροπῆς τῶν Παρισίων ἐπεσκέφθησαν τόν Ἕλληνα πρεσβευτήν Ν. Πολίτην καί ἐδήλωσαν ὅτι ἀναστέλλουν πᾶσαν κίνησιν ἐναντίον τῆς μεταξικῆς δικτατορίας. 'Αντιγράφομεν τό κείμενον τῆς δηλώσεως εἰς τόν Ἕλληνα πρεσβευτήν, ἀπό τήν ἑβδομαδιαίαν «'Ελευθερίαν» πού ἐξέδιδεν ἡ 'Επιτροπή:

«Οἱ κ.κ. 'Αγαμ. Σλῆμαν, Περ. 'Αργυρόπουλος καί Κυριάκος Βενιζέλος ἔχουν καθῆκον νά δηλώσουν πρός τόν ἀντιπρόσωπον τῆς 'Ελλάδος, ἐκπροσωποῦντες πρός τοῦτο καί τήν γνώμην τοῦ στρατηγοῦ Ν. Πλαστήρα, ὡς καί τῶν ἀντιπολιτευομένων τήν κυβέρνησιν κύκλων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὅτι: λόγω τῆς διεθνοῦς καταστάσεως καί τῶν ἐξ αὐτῆς ἐνδεχομένων διά τήν 'Ελλάδα κινδύνων, θέλομεν κατά τάς κρισίμους ταύτας περιστάσεις παύση οἱανδήποτε ἀντιπολίτευσιν ἐναντίον τοῦ κυβερνήτου. Τήν δήλωσιν ταύτην ποιοῦμεν, ἵνα ἐνισχύσωμεν τήν κυβέρνησιν πρός λῆψιν ὅλων τῶν ἐνδεικνυομένων μέτρων, ἵνα ἐλευθέρα παντός ἐσωτερικοῦ ἀντιπερισπασμοῦ ἀντιμετωπίσῃ τήν κατάστασιν καί ἐξασφαλίσῃ τήν ἀκεραιότητα τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους...»[1].

Σέ συνεννόηση μέ τά ἑλληνικά κόμματα καί μέ μέλη τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης ἡ 'Επιτροπή, στίς 19 Αὐγούστου, ἔστειλε στόν πρωθυπουργό Νταλαντιέ ὑπόμνημα, στό ὁποῖο ἐξέθετε τήν κατάσταση στή χώρα μας, τόνιζε ὅτι ἡ 'Ελλάδα «ὑπεδουλώθη οἰκονομικῶς εἰς τήν Γερμανίαν» καί ἀνέφερε ὅτι

1. Κ. Πυρομάγλου, «'Ο Γεώργιος Καρτάλης», σελ. 116—117.

οἱ πολιτικοί ἀρχηγοί στήν Ἑλλάδα ζήτησαν ἀπό τό βασιλιά, μέ ὑπόμνημά τους, νά σχηματιστεῖ «κυβέρνησις ἐθνικῆς ἑνώσεως», καί ὅτι ἀνάλογα διαβήματα ἔκαναν καί οἱ διαμένοντες στό Παρίσι ἡγέτες. Ἡ Ἐπιτροπή ἀνέπτυσσε τίς ἀπόψεις της γιά τήν καλύτερη ὀργάνωση τῆς ἑλληνικῆς ἄμυνας καί γιά ποιούς λόγους εἶναι ἀναγκαῖο νά σχηματιστεῖ κυβέρνηση «ἐθνικῆς ἑνώσεως».

Ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Κ. Πυρομάγλου, «εἰς τό ὑπόμνημα ὁ Γάλλος πρωθυπουργός ἀπήντησε προφορικῶς διά τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Πολιτικοῦ του Γραφείου ὅτι:

ἡ Βρεταννική Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μέ τά ἑλληνικά ζητήματα, δέν κατώρθωσε νά πείση τόν Ἕλληνα Βασιλέα νά προβῆ εἰς τήν ἀλλαγήν τῆς Κυβερνήσεως Μεταξᾶ, διότι ὁ Ἕλλην Μονάρχης ἐφοβεῖτο τήν ἀνατροπήν του ἀπό τά ἑλληνικά πολιτικά κόμματα»[1].

Σχετικά μέ τήν ἀντιδικτατορική δράση στή Γαλλία, ὁ Μεταξᾶς γράφει στό «Ἡμερολόγιό» του, τήν 1 Μαρτίου 1939:

«Εἰδήσεις ἀστυνομικαί. Ἀπό Πλαστήραν, Πεπέν Ἀργυρόπουλον κ.λ.π. Προσπαθοῦν νά μπλέξουν ξένας δυνάμεις ἐναντίον μου. Ἐδυσφόρησα»[2].

Στό Παρίσι διεφώνησε ἀργότερα ὁ Ἀργυρόπουλος μέ τούς Σοφ. Βενιζέλο καί Πλαστήρα γιατί οἱ δυό ἡγέτες συμβούλευσαν, μέσω τῶν ἐκεῖ Γάλλων φίλων τους, τή γαλλική κυβέρνηση νά μή δώσει ὅπλα στήν κυβέρνηση Μεταξᾶ γιατί ὑπάρχει κίνδυνος νά ταχθεῖ στό πλευρό τοῦ Ἄξονα. Ὁ Ἀργυρόπουλος, ἀντίθετα, εἰσηγήθηκε νά δοθεῖ ὁ ὁπλισμός πού ζητοῦσε ἡ κυβέρνηση Μεταξᾶ[3].

Ἀπό τό Παρίσι ἔγιναν καί τό 1940 ὁρισμένες προσπάθειες γιά νά ἐνισχυθεῖ ἡ προετοιμασία κινήματος στήν Ἑλλάδα. Οἱ ἐκεῖ ἡγέτες τῆς ἀντιδικτατορικῆς κίνησης ἐξακολουθοῦσαν νά ἔχουν ἐπαφές μέ τά κόμματα στήν Ἀθήνα. Ὁ Μεταξᾶς ἐπανειλημμένα ἀναφέρει στό «Ἡμερολόγιό» του γιά κινήσεις τῶν Φιλελευθέρων (Σοφούλης, Κ. Τσάτσος κ.λ.), τοῦ Τσουδεροῦ, τῶν Λαϊκῶν (Στεφανόπουλου, Περ. καί Πέτρου Ραλλη κ.λ.) κατά τῆς δικτατορίας. Σέ μιά ἐγγραφή του μάλιστα, μετά τήν ἰταλική φασιστική ἐπίθεση, βεβαιώνει ὅτι ὁ Τσουδερός τοῦ ἀποκάλυψε τούς ἡγέτες τῆς ὀργάνωσης. Γράφει:

1. Κ. Πυρομάγλου, τό ἴδιο, σελ. 118—121.
2. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 357.
3. Ἀφήγηση Π. Ἀργυρόπουλου στό συγγραφέα τοῦ βιβλίου.

«18 Νοεμβρίου (...). Συνωμοσία Μαυρομιχάλη-Στεφανοπούλου-Περ.Ράλλη-Πέτρ. Ράλλη. Καταγγέλλεται ἀπό Τσουδερόν. Νομίζω ὅτι εἰς αὐτό τό ζήτημα ἔσπευσα»[1].

Τό πιό πιθανό εἶναι ὅτι ἐδῶ ὁ Μεταξᾶς ἐννοεῖ πώς ἔπρεπε νά μήν πιάσει τότε τόν Τσουδερό, ἀλλά νά τόν παρακολουθήσει γιά νά ὁδηγηθεῖ στούς ἄλλους πού δέν τούς εἶχε ὑποψιαστεῖ. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ «Ἐθνικός Κυβερνήτης» καί σ' ἐκεῖνες τίς τραγικές ὧρες τῆς Ἑλλάδας ἐξακολουθοῦσε νά σκέπτεται κομματικά.

Χαφιεδισμός καί συλλήψεις

Τά χτυπήματα πού ἔδωσε ἡ δικτατορία στά ἀντιδικτατορικά κόμματα καί ὀργανώσεις, καί κυρίως στό ΚΚΕ, εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα νά χαλαρωθεῖ ἡ ἀντιδικτατορική πάλη στά τέλη τοῦ 1939.

Στίς ἀρχές τοῦ 1939 ἡ Ἀσφάλεια κατορθώνει νά πιάσει δεκάδες στελέχη καί μέλη τῶν ἀντιδικτατορικῶν ὀργανώσεων καί κομμάτων. Στίς 31 Μαρτίου 1939 ἀνακοινώνεται ἡ σύλληψη δεκάδων δημοσίων, ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων, δικηγόρων κλπ. στόν Πειραιᾶ. Στίς 5 Ἀπριλίου ἡ σύλληψη

1. «Ἡμερολόγιο», τόμος Δ', σελ. 537.

στελεχῶν καί μελῶν τοῦ ΚΚΕ στή Θεσσαλονίκη (Π. Νεφελούδη, Ν. Ζαγουρτζῆ κ.ἄ.) πού εἶχαν συλληφθεῖ ἀπό τίς ἀρχές Φεβρουαρίου καί βρίσκονταν στήν ἀπομόνωση. Στίς 5 Μαΐου πιάστηκε τό μέλος τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ Κώστας Θέος, πού εἶχε ἀποδράσει ἀπό τήν Ἀνάφη καί κρυβόταν, καθώς καί ἄλλα μεσαῖα καί κατώτερα στελέχη. Στά τέλη Μαΐου 1939 ἡ Ἀσφάλεια ἔπιασε τό μέλος τοῦ Π.Γ. τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ Νίκο Πλουμπίδη, τή Βάσω Σιάντου (γυναίκα τοῦ Γ. Σιάντου), τή Μαρία Ἀγριγιαννάκη καί ἄλλα στελέχη τοῦ ΚΚΕ.

Τόν Ἰούνιο τοῦ 1939 πιάστηκαν ἀπό τήν Ἀσφάλεια πολλοί φοιτητές πού ἀγωνίζονταν κατά τῆς δικτατορίας, κυρίως μέλη τῆς ΟΚΝΕ καί τοῦ Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου Νέων. Τότε πιάστηκαν καί τά μέλη τῆς ὁμάδας (μέ ἐξτρεμιστικές τάσεις) πού εἶχε αὐτοτιτλοφορηθεῖ «Διεθνής Ἕνωση Μαρξιστῶν», Ἀνδρέας Παπανδρέου κ.λ. Ἡ ὁμάδα εἶχε ἱδρυθεῖ ἀπό τό 1936, μά εἶχε ἀναπτύξει δράση (ἔκδοση περιοδικοῦ, ἀντιδικτατορική προπαγάνδα κ.λ.) κυρίως ἀπό τό 1938.

Μαζί μέ τήν ὁμάδα αὐτή πιάστηκε καί ὁ γραμματέας τοῦ Γ. Παπανδρέου Μιχάλης Μίδας πού τόν κατηγοροῦσαν καί γιά ἀνάμιξη στήν ὀργάνωση κινήματος. Τό Μίδα τόν βασάνισαν καί τόν ἔστειλαν ἐξορία[1].

Τόν Ὀκτώβρη ἡ Ἀσφάλεια ἀνακαλύπτει δυό τυπογραφεῖα τοῦ ΚΚΕ, τό ἕνα στήν ὁδό Μιχ. Βόδα καί τό ἄλλο στήν Ἡλιούπολη καί συλλαμβάνει τούς Γκαζέ, Βεϊζαδέ καί ἄλλα στελέχη καί μέλη τοῦ ΚΚΕ.

Στά τέλη Νοεμβρίου πιάνονται ὁ Γ. Σιάντος, μέλος τοῦ Π.Γ. τοῦ ΚΚΕ, ὁ Γρ. Σκαφίδας, ἡ Μαίρη Χυτήρη, ἡ Νίκη Ἀδαμοπούλου κ.λ.

Τά χτυπήματα κατά τοῦ ΚΚΕ ἦταν ἀποφασιστικά. Ὁ Μανιαδάκης τώρα πιά προωθεῖ εὐκολότερα τό σχέδιό του γιά διάσπαση τοῦ ΚΚΕ. Ἔχει ἤδη δημιουργήσει τήν «Προ-

1. Ἀπό ἀφήγηση τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου τά στοιχεῖα γιά τήν ὁμάδα καί τή σύλληψη τῶν μελῶν της καί τοῦ Μιχ. Μίδα πού πέθανε στά 1963.

σωρινή Διοίκηση» πού ἐγκέφαλός της ἦταν τό πρώην ἀνώτερο στέλεχος καί βουλευτής τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου Τυρίμος, ὁ ὁποῖος εἶχε περάσει στήν ὑπηρεσία τῆς δικτατορίας.

Ἡ «Προσωρινή Διοίκηση» ἐλέγχεται ἀπόλυτα ἀπό τό Μανιαδάκη, μέσῳ τοῦ Τυρίμου, ἀλλά καί τῶν ἄλλων μελῶν της (Μιχαηλίδης, Μιχελίδης). Ὁ Μιχαηλίδης εἶχε ἀπολυθεῖ ἀπό τίς φυλακές τῆς Κέρκυρας μέ δήλωση μετανοίας πού ὑπέγραψε, ὕστερα ἀπό ἐντολή τοῦ Ζαχαριάδη, γιά νά βγεῖ ἔξω καί νά εἰδοποιήσει τό Π.Γ. ὅτι ὁ Δαμιανός Μάθεσης, ἡγετικό στέλεχος τοῦ ΚΚΕ, «ἦταν χαφιές». Ὁ Μιχαηλίδης «ψωνίστηκε» ἀπό τό Μανιαδάκη καί δέχτηκε νά γίνει ἄνθρωπός του καί νά βοηθήσει στήν «Προσωρινή Διοίκηση»[1].

Ἡ «Προσωρινή Διοίκηση» τοῦ Μανιαδάκη κατόρθωσε νά παγιδεύσει πολλούς κομμουνιστές — παλιά καί νέα μέλη τοῦ κόμματος — καί κρατοῦσε ὁρισμένες συνοικιακές ὀργανώσεις. Ἐξέδιδε καί πλαστό «Ριζοσπάστη» μέ μότο «Προλετάριοι ὅλου τοῦ κόσμου ἑνωθεῖτε» (ὁ γνήσιος ἔγραφε «Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν ἑνωθεῖτε») καί κατηγοροῦσε τήν Κ.Ε. ὡς χαφιεδική.

Ἡ σύγχυση μεγάλωσε ὅταν κηρύχτηκε ὁ πόλεμος καί ἡ γνήσια Κ.Ε. (Κτιστάκης, Δ. Παπαγιάννης, Ν. Καρβούνης κ.λ.) πῆρε τή λαθεμένη θέση ὅτι εἶναι ἰμπεριαλιστικός καί χαραχτήρισε πλαστό τό γράμμα τοῦ Ζαχαριάδη πού καλοῦσε τόν Ἑλληνικό Λαό νά πολεμήσει σάν ἕνας ἄνθρωπος γιά τήν ἀπόκρουση τῆς φασιστικῆς ἐπίθεσης. Τήν ἴδια θέση μέ τό Ζαχαριάδη γιά τόν πατριωτικό καί ἀμυντικό χαραχτήρα τοῦ πολέμου τῆς Ἑλλάδας εἶχαν πάρει σχεδόν ὅλα τά στελέχη καί μέλη τοῦ κόμματος πού ἦταν στίς φυλακές καί ἐξορίες, ἐκτός ἀπό τό Ν. Πλουμπίδη, πού βρισκόταν φυλακισμένος στό Σανατόριο Σωτηρίας. Ὁ Πλουμπίδης, πού εἶχε πιαστεῖ στίς ἀρχές τοῦ 1939, διατηροῦσε ἐπαφή μέ τούς Κτιστάκη - Παπαγιάννη, τούς ὁποίους καί καθοδηγοῦσε[2].

1. «Τό ΚΚΕ ἀπό τό 1918 ἕως τό 1931», παράρτημα, σελ. 525—526.

2. Ἀφήγηση Μπ. Δρακόπουλου. — Ἀναλυτικά γιά τή θέση τοῦ ΚΚΕ καί τῶν ἄλλων κομμάτων στόν πόλεμο θά γράφουμε στόν ⟶

Ἀντιφασιστικές ἐκδηλώσεις

Παρά τήν ἐξάρθρωση πού εἶχαν ὑποστεῖ τό ΚΚΕ καί τά ἄλλα ἀντιδικτατορικά κόμματα καί ὀργανώσεις καί παρ' ὅλο ὅτι, ἰδιαίτερα μετά τήν κήρυξη τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου, ἡ προσοχή ὅλων τῶν ἀντιδικτατορικῶν παραγόντων στράφηκε κυρίως στή δημιουργία ἐθνικοῦ μετώπου γιά τήν ὑπεράσπιση τῆς χώρας, δέ σταμάτησε ἡ αὐθόρμητη καί ὀργανωμένη ἀντίσταση κατά τῆς βασιλομεταξικῆς τυραννίας.

Οἱ ἐπιθετικές ἐνέργειες τῶν φασιστικῶν κρατῶν καί ἰδιαίτερα ἡ εἰσβολή τῶν Ἰταλῶν στήν Ἀλβανία (7 Ἀπριλίου 1939) δημιούργησαν στήν Ἑλλάδα ἀναβρασμό. Μέσα σ' αὐτή τήν ἀτμόσφαιρα ὁ Λαός εὕρισκε τήν εὐκαιρία νά ἐκδηλώνει τά ἀντιφασιστικά του φρονήματα, στρεφόμενος ἔμμεσα ἤ καί ἄμεσα κατά τῆς φασιστικῆς μεταξικῆς δικτατορίας. Στούς κινηματογράφους, ὅπου προβάλλονταν ἐπίκαιρα, ὁ κόσμος ἀποδοκίμαζε τούς ἀρχηγούς τῶν φασιστικῶν κρατῶν καί ἀντίθετα ἐπευφημοῦσε τούς ἡγέτες τῶν δημοκρατικῶν χωρῶν. Ἰδιαίτερη συρροή κόσμου καί ἐκδηλώσεις προκάλεσε ἕνα σοβιετικό κινηματογραφικό ἔργο, πού παίχτηκε ἐκείνη τήν περίοδο στήν «Τιτάνια» καί ἄλλους κινηματογράφους τῆς Ἀθήνας, τό «Τσίρκο». Τό ἔργο χτυποῦσε τό φυλετικό μίσος στήν Ἀμερική καί κήρυσσε τήν ἀδελφοσύνη τῶν Λαῶν. Ἡ λογοκρισία τελικά ἔκοψε τίς σκηνές τοῦ ἔργου, πού προκαλοῦσαν ἰδιαίτερα τίς ἐπευφημίες τοῦ κοινοῦ.

Χαρακτηριστική εἶναι ἡ παρακάτω ἀνακοίνωση πού δημοσιεύτηκε στά 1939 ἐπανειλημμένα στόν Τύπο:

«Ὁ ὑφυπουργός τῆς Δημοσίας Ἀσφαλείας κ. Μανιαδάκης ἀνακοινοῖ ὅτι: Ἐπειδή κατά τήν προβολήν κινηματογραφικῶν ζουρνάλ ἐμφανίζονται ἀναπαραστάσεις διαφόρων ἐξωτερικῶν γεγονότων, παρετηρήθη, ὅτι διάφορα κομμουνιστικά καί ἄλλης φύσεως στοιχεῖα προβαίνουν ἐνίοτε εἰς ἀποδοκιμασίας κατά ξένων κρατῶν καί ἐπειδή τό ἄτοπον τοῦτο πρέπει νά ἐκλείψη ὁλοσχερῶς, ἀπαγορεύεται ἀπό σήμερον κατά τάς κινηματογραφικάς παραστάσεις πᾶσα οἱασδήποτε φύσεως ἀποδοκιμασία καί εἰδοποιοῦνται οἱ ταραξίαι, ὅτι οἱ παραβαίνοντες τήν ἀπαγόρευσιν θά συλλαμβάνωνται αὐθωρεί καί θά παραπέμπωνται εἰς τήν Ἐπιτροπήν Δημοσίας Ἀσφαλείας. Αἱ ἀστυνομικαί διευθύνσεις καί Χωροφυλακῆς ἐνετάλησαν διά τήν αὐστηράν ἐφαρμογήν τῆς ἀποφάσεως ταύτης».

⟶ ἑπόμενο τόμο ὅπου θ' ἀσχοληθοῦμε μέ τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς 4ης Αὐγούστου καί μέ τά πολεμικά γεγονότα.

Μιά μορφή ἀντιδικτατορικῶν ἐκδηλώσεων ἦταν καί ἡ ἀθρόα συμμετοχή τοῦ κόσμου στίς κηδεῖες καί τά μνημόσυνα τῶν πολιτικῶν. Στήν κηδεία τοῦ πρώην ὑπουργοῦ Ι. Πετρίδη ὁ κόσμος ἀποδοκίμασε τόν Κ. Κοτζιᾶ. Πολύς κόσμος ἐπίσης πῆρε μέρος ἐπιδεικτικά στήν κηδεία τοῦ πρώην ὑπουργοῦ Κ. Καραπάνου (Γενάρης 1940), ὁ ὁποῖος πέθανε ἐξόριστος στόν Ἅγιο Κήρυκο Ἰκαρίας[1]. Ὁ Μανιαδάκης εἶχε τόσο φοβηθεῖ τίς ἐκδηλώσεις αὐτές, ὥστε ἔφτασε στό σημεῖο νά ἀπαγορεύσει τό μνημόσυνο καί αὐτοῦ τοῦ πρωτεργάτη τῆς παλινόρθωσης Γ. Κονδύλη, πού ἐπρόκειτο νά τελέσουν στίς 30 Ἰανουαρίου 1939 οἱ ἀδελφές του. Ὄργανα τῆς Γενικῆς Ἀσφάλειας πῆγαν στό σπίτι τῆς ἀδελφῆς τοῦ Κονδύλη Αἰκατ. Κατσιάμπα, συνέλαβαν τό γιό της Φ. Κατσιάμπα, τόν μετέφεραν στό Τμῆμα, ὅπου τόν ὑπέβαλαν σέ ἐξονυχιστική ἀνάκριση καί τοῦ ζήτησαν δήλωση «οἰκειοθελοῦς ἀναβολῆς» τοῦ μνημόσυνου. Ἐπειδή ὁ Κατσιάμπας ἀρνήθηκε, τόν κράτησαν. Ἐπίσης ὄργανα τῆς Ἀσφάλειας ἀπείλησαν τόν παπά τῆς ἐκκλησίας, ὅπου θά γινόταν τό μνημόσυνο, καθώς καί τήν ἐνοριακή ἐπιτροπή, ὅτι θά τούς ἐκτοπίσουν ἄν τολμήσουν νά τό πραγματοποιήσουν. Παρ' ὅλ' αὐτά ὁ κόσμος ἄρχισε νά συγκεντρώνεται τήν καθορισμένη ὥρα. Ἡ Ἀσφάλεια ὅμως εἶχε λάβει τά μέτρα της. Μοτοσυκλεττιστές καί ἄλλοι ἀστυνομικοί

1. Ὁ Μεταξᾶς, μέ ἀρκετό κυνισμό, γράφει στό «Ἡμερολόγιό» του: «Πέθανε ὁ Καραπάνος — ἀπό μυοκαρδίτιδα. Εἰς Ἰκαρίαν. Λυπηρόν. Τί νά γίνη;» (Δ' τόμος, σελ. 443).

εἶχαν πιάσει τούς δρόμους καί ἔδιωχναν τούς προσερχόμενους.

Τό μακεδονικό γραφεῖο τοῦ ΚΚΕ καί τά ὑπολείμματα τῆς Κ.Ε. (Κτιστάκης - Παπαγιάννης) συνέχισαν τήν ἀντιδικτατορική τους δράση. Ἐξάλλου ὁ Ν. Καρβούνης εἶχε ὀργανώσει μιά ὁμάδα νέων διανοουμένων καί φοιτητῶν πού τήν κρατοῦσε ἀνεξάρτητα, σάν ὀργάνωση, μέ τό ὄνομα «Ἀλήθεια». Ἀνεξάρτητα δούλευαν καί ἡ φοιτητική κομμουνιστική ὀργάνωση (ΦΚΟ) καί ἄλλες κομμουνιστικές ὁμάδες, πού διασώθηκαν ὥς τήν κατάρρευση, τήν κατοχή καί τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ ΚΚΕ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

Μαρτύρια καί ἀντίσταση στά κάτεργα καί τά ξερονήσια

Στά μπουντρούμια τῶν Ἀσφαλειῶν καί τῶν Ἀστυνομικῶν Τμημάτων ἀπ' ὅπου πέρασαν στήν περίοδο τῆς 4ης Αὐγούστου δεκάδες χιλιάδες ἀγωνιστές κομμουνιστές, σοσιαλιστές, δημοκράτες, ἀντιφασίστες, ἡ δικτατορία προσπάθησε νά τσακίσει συνειδήσεις, νά ἐξευτελίσει, νά ἐξαγοράσει καί νά στρατολογήσει πράκτορες. Ἐκεῖ ἐφαρμόστηκαν οἱ πιό ἀπάνθρωπες μέθοδες βασανισμοῦ, ἀπό τό ρετσινόλαδο καί τόν πάγο ὥς τήν φάλαγγα, τήν πιπεριά, τά βρασμένα αὐγά, τό σιδερένιο στεφάνι στό κεφάλι καί ὥς τίς ἀνοιχτές δολοφονίες ἀγωνιστῶν, ὅπως τοῦ γέρου Ν. Βαλλιανάτου, τοῦ Σαμιώτη χημικοῦ καί δημοσιογράφου Μαρουκάκη κ.ἄ. Σκοπός τῆς δικτατορίας ἦταν μέ τή βία, τά βασανιστήρια, τόν ἐξευτελισμό, τίς «δηλώσεις μετανοίας», τήν ἐξαγορά πρακτόρων, νά συντρίψει τήν πρωτοπορία τοῦ λαϊκοῦ ἀντιδικτατορικοῦ καί δημοκρατικοῦ κινήματος τῆς χώρας μας, νά ἐπιβάλει στήν Ἑλλάδα τήν «ἡσυχίαν» καί τήν «τάξιν» τοῦ νεκροταφείου, νά κάμει ἀδύνατο ὁποιοδήποτε ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῶν ἄλλων ἐργαζομένων γιά τήν καλυτέρευση τῆς ζωῆς τους καί τή Δημοκρατία, νά μεταβάλει τό Λαό σέ ἄβουλη ἀγέλη δούλων.

Ὅ,τι ὅμως δέν κατόρθωσε στίς Ἀσφάλειες, χάρη στήν ἀντίσταση, τό πνεῦμα ἡρωισμοῦ καί αὐτοθυσίας τῶν ἀγωνιστῶν, ἡ δικτατορία πήγαινε νά τό ὁλοκληρώσει στίς φυλακές καί τίς ἐξορίες. Μέ τίς στερήσεις καί τίς ταλαιπωρίες, τήν πείνα καί τό κρύο, μέ τή διάρκεια καί τή μονοτονία, πού κατατρώγουν σά σαράκι τή ζωή καί τή δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, πίστευε ὁ Μανιαδάκης πώς θά λυγίσει τούς ἀντιπάλους

τοῦ τυραννικοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἐποχή ἦταν κρίσιμη, ὁ φασισμός παντοῦ ἀνέβαινε, τό 1938 - 39 οἱ Ἱσπανοί δημοκράτες θά τσακίζονταν ἀπό τίς δυνάμεις τοῦ διεθνοῦς φασισμοῦ, ὁ Φράνκο θά ἔμπαινε νικητής στή Μαδρίτη, τή Βαλένθια, τή Βαρκελώνη, πού εἶχαν γίνει σύμβολο τοῦ παγκόσμιου ἀντιφασισμοῦ. Ὁ Χίτλερ καί ὁ Μουσολίνι, ἐκμεταλλευόμενοι τήν ὑποχωρητικότητα καί τήν ἀνοχή τῶν δυτικῶν δημοκρατιῶν, θά ἐξορμοῦσαν γιά τήν ὑποδούλωση τῆς Εὐρώπης. Μέ τέτιες διεθνεῖς συνθῆκες, τή στιγμή πού ὁ φασισμός κυριαρχοῦσε στή χώρα μας καί σ' ὁλόκληρη σχεδόν τή Βαλκανική, χρειαζόταν τεράστια πίστη καί πολύ ξεκάθαρη προοπτική γιά νά μπορέσει κανείς ν' ἀντέξει. Αὐτό τὄξερε, τὄχε ζυγίσει ὁ Μανιαδάκης.

Καθοδηγοῦσε ὁ ἴδιος τά σχέδια γιά τίς πιέσεις καί τούς ἐκβιασμούς πού ἔφτασαν ὥς τή φυσική ἐξόντωση τῶν κρατουμένων σέ ὁρισμένα κάτεργα. Ἔστελνε πράκτορές του στίς φυλακές καί τίς ἐξορίες γιά νά σκορπίζουν τήν ἀπαισιοδοξία, τή σύγχυση, νά στρατολογοῦν «δηλωσίες». Παρά τίς μερικές ὅμως ἐπιτυχίες πού εἶχε ὁ Μανιαδάκης καί ἡ δικτατορία, ἔμειναν χιλιάδες ἀγωνιστές πού δέ δέχτηκαν κανένα συμβιβασμό μέ τό τυραννικό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου, πού δέν ἔκαναν καμιά ὑποχώρηση. Ἀπ' αὐτούς ἕνας μεγάλος, ὁ μεγαλύτερος ἴσως ἀριθμός ἔπεσε ἀργότερα κάτω ἀπ' τίς σφαῖρες τῶν ἐκτελεστικῶν ἀποσπασμάτων τῶν καταχτητῶν, στό Σκοπευτήριο, στό Κούρνοβο, στοῦ Παύλου Μελᾶ. Ἕνας ἄλλος ἀριθμός σκοτώθηκε πολεμώντας τούς καταχτητές ἤ μέ τό ὅπλο στό χέρι ἤ στίς πολιτικές ἐθνικοαπελευθερωτικές ὀργανώσεις. Πόσοι ἀπό τούς ἀνθρώπους τῆς 4ης Αὐγούστου, τήν ἀνώτερη ἱεραρχία της, τά στελέχη τῆς ΕΟΝ, τά ὄργανα καί τούς βασανιστές τοῦ Μανιαδάκη πολέμησαν κατά κάποιον τρόπο τόν καταχτητή; Ἤ μᾶλλον, πόσοι δέν πέρασαν ἀνοιχτά μέ τό μέρος του, συνεχίζοντας νά κυνηγοῦν, νά καταδίδουν, νά ἐκτελοῦν τούς πατριῶτες στήν ὑπηρεσία τώρα τοῦ ξένου φασισμοῦ; Αὐτή μόνο ἡ σύγκριση φτάνει γιά νά δείξει τό ποιόν τοῦ καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου καί τόν ἐθνικό καί ἠθικό χαρακτήρα τῆς ἀντιδικτατορικῆς παράταξης. Μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι στήν περίοδο τῆς 4ης

Αὐγούστου, στά κάτεργα καί στά ξερονήσια τῆς δικτατορίας γράφτηκαν σελίδες ἀπό τίς πιό λαμπρές καί αἱματηρές τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, δόθηκε μιά ἀληθινή ἐθνική μάχη, πού προετοίμασε ἀπό πολλές ἀπόψεις τήν ἐποποιΐα τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης. Κι αὐτό, παρά τίς ὅποιες ἀδυναμίες παρουσιάστηκαν στίς ὁμάδες συμβίωσης τῶν πολιτικῶν κρατουμένων, παρά τά ὁποιαδήποτε λάθη ἔγιναν.

Δυστυχῶς δέν εἴμαστε σέ θέση νά δώσουμε ἀκριβῆ ἀριθμό καί στατιστικές φυλακισμένων καί ἐξορίστων τῆς περιόδου ἐκείνης, γιατί τέτια ἀκριβῆ στοιχεῖα δέν ὑπάρχουν. Ἔπειτα ὁ ἀριθμός αὐτός ἦταν ρευστός. Πάντως, σύμφωνα μέ ἀνεπίσημη στατιστική[1], «ὑπέρ τά 80.000 ἄτομα ἐβασανίσθησαν ἐπί μῆνας ὁλοκλήρους εἰς τά κρατητήρια τῶν Ἀσφαλειῶν καί τῶν παραρτημάτων των, εἰς τάς μονίμους φυλακάς τοῦ κράτους καί τάς ἐρημονήσους τοῦ Αἰγαίου».

Σύμφωνα μέ τήν ἴδια πηγή:

«Ἀπό τάς στερήσεις ἀπέθανον 64 (40 εἰς Ἅγιον Εὐστράτιον, 13 εἰς Ἀκροναυπλίαν, 4 εἰς Φολέγανδρον καί 7 εἰς ἄλλας ξηρονήσους). Ὑπέστησαν διασάλευσιν τῶν φρενῶν ἀπό τάς κακουχίας καί τά βασανιστήρια 11 εἰς Ἀκροναυπλίαν καί 5 εἰς Ἅγιον Εὐστράτιον, προσεβλήθησαν δέ ἀπό φυματίωσιν 70 εἰς Ἀκροναυπλίαν, 30 εἰς Ἅγιον Εὐστράτιον καί εἰς ἄλλους τόπους φυλακίσεως καί ἐξορίας 100 ἄτομα, ἐνῶ ἠσθένησαν βαρύτατα ἐξ ἄλλων νόσων 500 καί πλέον ἄτομα. Δυστυχῶς πρέπει ἐνταῦθα νά σημειωθῆ ὅτι μετά τήν κατάρρευσιν τοῦ μετώπου ἐκ τῶν 1.870 πολιτικῶν κρατουμένων τοῦ Μεταξικοῦ καθεστῶτος οἱ 1.200, οἱ ὁποῖοι δέν κατώρθωσαν νά δραπετεύσουν, παρεδόθησαν εἰς τούς καταχτητάς καί ὅτι ἐκ τούτων οἱ 677 ἐξετελέσθησαν εἰς τό Κούρνοβον, τό Σκοπευτήριον τῆς Καισαριανῆς, εἰς τό στρατόπεδον Παύλου Μελᾶ ἐν Θεσσαλονίκη καί ἀλλαχοῦ».

1. Ι. Κορωνάκη: Ἡ Πολιτεία τῆς 4ης Αὐγούστου — Ἀθήνα 1950 καί «Πρωϊνός Τύπος», 1941.

'Ακροναυπλία

Ἡ δικτατορία εἶχε στηρίξει πολλές ἐλπίδες στό κάτεργο τῆς 'Ακροναυπλίας. Τή φυλακή αὐτή θά τήν χρησιμοποιοῦσε σάν ἕνα εἶδος «πειθαρχείου» τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων καί θά συγκέντρωνε ἐκεῖ τά πιό διαλεχτά, κατά τήν κρίση τῆς 'Ασφάλειας καί τοῦ Μανιαδάκη, ἐξόριστα στελέχη τοῦ ΚΚΕ μέ σκοπό νά τά λυγίσει καί «νά τελειώνει μιά γιά πάντα μέ τόν ἑλληνικό κομμουνισμό», συντρίβοντας «τήν σπονδυλική στήλην τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος».

Ἡ 'Ακροναυπλία, σά στρατόπεδο πολιτικῶν κρατουμένων, ἱδρύθηκε στίς 22 Φεβρουαρίου τοῦ 1937. 'Εκεῖ, σ' ἕνα παμπάλαιο κτίριο μέ σάπια πατώματα, πράσινους ἀπό τήν ὑγρασία τοίχους καί ἀνήλιο προαύλιο, θά δινόταν μιά σκληρή μάχη μεταξύ τῆς δικτατορίας καί συγκεκριμένα τοῦ ὑφυπουργείου 'Ασφαλείας ἀπό τή μιά μεριά καί τῶν ἐξορίστων (κομμουνιστῶν, ἀγροτικῶν κ.λ.) ἀπό τήν ἄλλη. 'Απ' τίς πρῶτες μέρες ὁ Μανιαδάκης ἄρχισε νά «κορφολογάει» τίς ὁμάδες τῶν ἐξορίστων στά διάφορα νησιά καί νά κουβαλάει στήν 'Ακροναυπλία τούς πιό «ἐπικίνδυνους». Τελικά ὁ ἀριθμός τῶν κρατουμένων στήν 'Ακροναυπλία ξεπέρασε τούς 600.

Στό παλιό φρούριο - φυλακή ("Ιτς - Καλέ) ὑπῆρχαν τέσσερις μεγάλοι θάλαμοι καί τρεῖς μικρότεροι. Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς κρατούμενους τῆς 'Ακροναυπλίας εἶχαν περάσει βασανιστήρια στίς 'Ασφάλειες.

«Γιά πολύν καιρό πολλοί κρατούμενοι, ἀφηγεῖται ὁ Γερ. 'Αντωνάτος πού ἔκανε ὁ ἴδιος πολιτικός κρατούμενος στήν 'Ακροναυπλία[1], βλέπαν ἐφιάλτες στόν ὕπνο τους καί μέσα στή γενική ἡσυχία ἄκουγες ξάφνου στριγγλιές σάμπως νά σκοτώνουν ἤ νά σφάζουν κανέναν ὅπως: ὤ, μάνα μου, ἤ βογγητά (...). Τό πρωΐ πού τούς ρωτούσαμε μᾶς λέγαν πώς βλέπουνε πώς τούς δέρνουν στήν ἀσφάλεια ἤ πώς τούς κυνηγοῦσαν. Πόσες φορές δέν εἶδα καί γώ τέτοια ὄνειρα καί δέ φώναξα... "Ακουγες λυγμούς καί βογγητά πόνου, τέτοια πού σκιζόταν ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου».

1. Γεράσιμου 'Αντωνάτου: «Στήν 'Ακροναυπλία», — 'Αθήνα 1965, σελ. 33—34.

Στήν 'Ακροναυπλία ὁ Μανιαδάκης, ἡ Εἰδική 'Ασφάλεια κ' ἡ Διοίκηση τοῦ στρατοπέδου χρησιμοποίησαν ὅλα τά μέσα γιά νά σπάσουν τό ἠθικό τῶν κρατουμένων καί ν' ἀποσπάσουν «δηλώσεις μετανοίας». Πολλές φορές ἀπ' τό γράμμα τοῦ πατέρα στό παιδί ἡ λογοκρισία δέν ἄφηνε τίποτε ἄλλο παρά τήν ἀρχή: «'Αγαπητό μου παιδί» καί τό τέλος: «Σέ φιλῶ ὁ πατέρας σου». Ταυτόχρονα ἡ 'Ασφάλεια δούλευε καί ἀνάμεσα στίς οἰκογένειες τῶν ἐξορίστων. Προσπαθοῦσε νά πείσει τίς γυναῖκες τους πού πεινοῦσαν, νά τούς ἐγκαταλείψουν. Σέ ὁρισμένες, πολύ λίγες, μά ἐξαιρετικά τραγικές περιπτώσεις, ἡ 'Ασφάλεια κατάφερε νά φέρει σέ διάσταση τόν κρατούμενο τῆς 'Ακροναυπλίας μέ τήν οἰκογένειά του. "Ετσι ὁ 'Ακροναυπλιώτης, πού πάλευε μ' ὅλους τούς πειρασμούς καί τούς ἐκβιασμούς, ἀντιμετώπιζε μιά μέρα τήν γυναίκα του, πού ἔξαλλη ἔφτανε ἔξω ἀπό τά κάγκελα τῆς φυλακῆς καί μέ τή βοήθεια καί τή συνενοχή τῆς Διοίκησης τοῦ πετοῦσε μέσα τό τρίχρονο ἤ καί δίχρονο μωρό τους, λέγοντας πώς δέν μπορεῖ πιά νά τ' ἀναθρέψει.

«Μᾶς κάνανε καί καθημερινό πόλεμο νεύρων, ἀφηγεῖται ὁ Γερ. 'Αντωνάτος. Πότε μᾶς δίναν ἐφημερίδες, πότε δέ μᾶς δίναν, πότε μᾶς κόβαν τό νερό. Καί ὅσο λιγόστευαν οἱ δηλώσεις, τόσο τό βυτίο δέν ἄφηνε τό νερό γιά νά πιοῦμε. Πότε μᾶς δίναν, πότε μᾶς μάζευαν τά βιβλία. Πότε μᾶς δίναν, ποτε μᾶς παίρναν τό χαρτί, τά φάκελα, τά μολύβια. Δέν περνοῦσε μέρα πού νά μήν ἔχουμε προστριβές μαζί τους. Θυμᾶμαι μιά μέρα μᾶς ἔκανε γεωγραφία ὁ μακαρίτης ὁ δάσκαλος ὁ Κοσκινάς. Μπῆκαν δυό χωροφύλακες μέσα καί παρακολουθοῦσαν. Τήν ἄλλη μέρα μᾶς σταμάτησαν. Δέν μᾶς ἄφηναν ἥσυχους, οὔτε λεπτό»[1].

1. Γεράσιμου 'Αντωνάτου, τό ἴδιο, σελ. 34.

Ἀκόμα ὁ Μανιαδάκης εἶχε ρίξει στήν Ἀκροναυπλία μιά μικρή ὁμάδα ἀπό πρώην κομμουνιστές πού εἶχαν γίνει πράκτορές του. Αὐτοί παρουσιάζονταν σάν «ἀδήλωτοι», ἀλλά κρυφά ἔκαναν προπαγάνδα ἀνάμεσα στούς πιό ἀδύνατους τοῦ Στρατοπέδου γιά ν' ἀποσποῦν «δηλώσεις μετανοίας». Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί τῆς Ἀσφάλειας πλησίαζαν ὁρισμένους κρατούμενους καί τούς ἔλεγαν: «Τό πρᾶγμα τραβάει πολύ. Ὁ φασισμός κυριαρχεῖ παντοῦ. Θά κάνουμε πέντε - δέκα χρόνια νά βγοῦμε ἀπό δῶ μέσα. Ἐσύ εἶσαι ἄρρωστος, δέν θ' ἀντέξεις, ἔχεις καί οἰκογενειακές ὑποχρεώσεις, πήγαινε νά κάνεις μιά δήλωση. Δέν πειράζει».

Τό Μάη τοῦ 1937 μετέφεραν στήν Ἀκροναυπλία μαζί μ' ἄλλους 40 ἀπό τήν ὁμάδα ἐξορίστων τῆς Ἀνάφης τόν παιδαγωγό, φιλόσοφο καί ἀναμορφωτή τῆς ἑλληνικῆς Παιδείας Δημήτρη Γληνό. Πρίν ἀκόμα ἀπ' τήν ἄφιξη τοῦ Γληνοῦ ἡ ὁμάδα τῶν κρατουμένων τῆς Ἀκροναυπλίας εἶχε ὀργανώσει σειρά μαθημάτων. Εἶχαν ὀργανώσει ἐπίσης τήν ψυχαγωγία τους, μέ θέατρο, σκέτς, μουσικά ἀπογέματα κ.λ. Ἔτσι ἀντιδροῦσαν στήν προσπάθεια τοῦ Μανιαδάκη νά τούς τσακίσει τά νεῦρα μέ τή μονοτονία, νά τούς ἀποχαυνώσει πνευματικά καί νά τούς ὑποχρεώσει νά συμβιβαστοῦν. Ταυτόχρονα — κι αὐτό ἦταν ὁ κύριος σκοπός τους — ἀνέβαζαν τό μορφωτικό ἐπίπεδο τῶν ἐξορίστων. Στή δουλειά αὐτή βοήθησε πάρα πολύ ἡ παρουσία τοῦ Γληνοῦ. Ὁ σοφός δάσκαλος ὀργάνωσε ἐγκυκλοπαιδικά μαθήματα, καλλιτεχνικές βραδιές, θεατρικές παραστάσεις, κύκλους θεωρητικῶν μαθημάτων, συζητήσεις γιά τήν τέχνη. Ὁ Γληνός προσπαθοῦσε διαρκῶς νά βοηθάει τούς συγκρατούμενούς του, ν' ἀνεβάζει τό πνευματικό τους ἐπίπεδο. Κι ὅμως δέν ἦταν ποτέ ἱκανοποιημένος ἀπ' ὅ,τι ἔκανε, δέν τό θεωροῦσε ἀρκετό.

«Καί ὅμως — ἔγραφε — θά μποροῦσα νά ἔχω κάμει πιό πολλά, θά ἔπρεπε νά ἔχω κάμει περισσότερα γιά τήν ἀλήθεια, θά ἔπρεπε ν' ἀγωνιστῶ γιά νά φωτίσω τούς συνανθρώπου μου ἀκόμα πιό ἐντατικά. Δέν ἤμουν ἀρκετά ἐπίμονος, ἀρκετά δραστήριος. Ἔχασα πολύν καιρό. Τό χρέος εἶναι ἀκόμα μεγάλο μπροστά μου. Πρέπει νά ὁλοκληρώσω τό χρέος μου». Καί ἀλλοῦ συμπλήρωνε: «Ὅταν βλέπω ἐδῶ γύρω μου σέ πόσους ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ λάμπει καί ἀχτινοβολεῖ μέσα τους ἕνας μεγάλος σκοπός τῆς ζωῆς, νοιώθω τό χρέος μου νά μεγαλώνει ὁλοένα περισσότερο»[1].

Ὁ Γληνός μπῆκε στό γραφεῖο τῆς ὁμάδας τῆς Ἀκροναυπλίας. Ἦταν ἐπίσης στή μορφωτική ἐπιτροπή. Ἀνάμεσα στά μαθήματα πού ἔκανε ἦταν καί οἱ τρεῖς διαλέξεις του: «Πῶς πρέπει νά μιλᾶμε; Πῶς πρέπει νά γράφουμε; Πῶς πρέπει νά διαβάζουμε;».

Ἀποκορύφωμα τῆς τρομοκρατίας καί τῶν πιέσεων γιά «δηλώσεις μετανοίας» ἦταν ἡ δολοφονία τοῦ νεαροῦ δασκάλου Παύλου Σταυρίδη, πού ἦταν τότε 23 - 24 χρονῶ. Ἡ δολοφονία αὐτή ἔγινε στίς 30 Αὐγούστου τοῦ 1937 τή νύχτα. Οἱ χωροφύλακες παραταγμένοι στόν ἀπέναντι ἀπ' τίς φυλακές λόφο ἔρριξαν ὁμαδικές ὁμοβροντίες στά παράθυρα τῆς Ἀκροναυπλίας, στό «ψαχνό». Οἱ πιό πολλοί ἐξόριστοι πού ἀντιλήφθηκαν τήν ἐπίθεση πρόλαβαν νά πέσουν κάτω καί νά σωθοῦν.

Νά τί γράφει γιά τή δολοφονία αὐτή ἕνας ἀπό τούς κρατούμενους τότε στήν Ἀκροναυπλία πολιτικούς ἐξορίστους:

«. . . ἡ ὅλη ὑπόθεση ἦταν νά κάνουμε δήλωση. (. . .). Ὅμως αὐτό δέ γινόταν καί ἡ τρομοκρατία μεγάλωνε, ὥς που μιά μέρα μᾶς φέραν κρέας βοδινό ἀκατάλληλο γιά νά τό φᾶμε. Ἐμεῖς δέν τό παίρναμε, αὐτοί ἐπέμεναν, ὥς που πῆγαν δυό ἀπό τήν ἐπιτροπή μας γιά νά διαμαρτυρηθοῦν[2]. Αὐτούς ὄχι μόνο δέν τούς ἄκουσαν μά καί τούς κλείσαν στό πειθαρχεῖο. Τό βράδυ κλείναν τούς θαλάμους καί κατά τίς ἐννιά βάραγαν σιωπητήριο μ' ἕνα καμπανάκι. Ὅταν βάραγαν τό καμπανάκι δέν ἦταν δυνατόν νά πέσουμε ἀμέσως στά κρεβάτια μας. Σιγά - σιγά καθένας μας τράβαγε καί γδυνόταν (. . .). Κεῖνο τό βράδυ εἶχαν τήν ἀπαίτηση νά γίνουμε αὐ-

1. Ἀπό τά γράμματα στούς μαθητές του («Στή μνήμη Δημήτρη Α. Γληνοῦ» — Τά νέα Βιβλία — 1946, σελ. 177).

2. Οἱ δύο τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν ὁ Γιῶργος Γρηγοράτος, γραμματέας τῆς Ὁμοσπονδίας Δέρματος, πού τουφεκίστηκε στήν κατοχή στό Κούρνοβο, καί ὁ Λεωνίδας Στρίγγος.

τόματες μηχανές. Μόλις βάρεσε τό κουδούνι, ἀμέσως ὁ «Γκαΐριγκ», ὑποδιοικητής τοῦ στρατοπέδου (τόν λέγαμε ἔτσι γιατί ἔμοιαζε τοῦ Γκαΐριγκ) φάνηκε στό φινιστρίνι τῆς πόρτας τοῦ θαλάμου τῶν διανοουμένων καί ἄρχισε νά φωνάζει. Μετά ἔβγαλε τή σφυρίχτρα καί σφύριξε καί ἔδωσε τό σύνθημα καί οἱ χωροφύλακες πού τούς εἶχε γύρω - γύρω ρίξαν μέσα στούς θαλάμους καί σκότωσαν τό δάσκαλο Σταυρίδη»[1].

Αὐτά ἀφηγεῖται ὁ Γεράσ. Ἀντωνάτος.

Ἀργότερα χωροφύλακας ἐξομολογήθηκε πώς στόχος τους ἦταν κυρίως ὁ Γληνός. Αὐτόν σκόπευαν νά ἐξοντώσουν.

Ὁ Γερ. Ἀντωνάτος προσθέτει:

«Τό πρωί, πού ἄνοιξε ἡ φυλακή, πήγαμε καί περάσαμε ὅλοι πάνω ἀπό τόν τόπο ὅπου σκότωσαν τόν δάσκαλο, ἔτσι σάν γιά προσκύνημα. Ὅλη τήν ἡμέρα δέν μᾶς ἔπαιρνες μιλιά».

Τόν πρῶτο καιρό ἡ δικτατορία ἀνεχόταν τά μαθήματα πού γίνονταν στήν Ἀκροναυπλία. Ἔτσι ὁ Γληνός κατόρθωσε νά κλείσει ἕνα ὁλόκληρο κύκλο διαλέξεων, πού πολλές φορές τίς παρακολουθοῦσαν καί αὐτοί οἱ ἀξιωματικοί τῆς Φρουρᾶς. Δίδαξε Παιδαγωγική, Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας κ.λ. Ἐπίσης ὁ Γ. Ζέβγος ἔκαμε ἕνα κύκλο μαθημάτων τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας καί «Μαθήματα γιά τό Διαλεχτικό Ὑλισμό» καί ὁ Π. Μαυρομάτης Πολιτική Οἰκονομία.

Ἀλλά στίς 8 Μαρτίου τοῦ 1938 ἡ Διοίκηση τοῦ στρατοπέδου, πραγματοποιώντας σχέδιο τοῦ Μανιαδάκη, φώναξε τριάντα ὀνόματα κρατουμένων. Ἦταν ἐκεῖνοι, πού ἡ Ἀσφάλεια τούς θεωροῦσε ὡς «ἐπικίνδυνα στελέχη» καί καθοδηγητές. Οἱ τριάντα αὐτοί ἀπομονώθηκαν σ' ἕνα βορεινό θάλαμο τοῦ τρίτου πατώματος τῆς Ἀκροναυπλίας. Ἕνα στενόμακρο, ἀπαίσιο δωμάτιο, 16 τετραγωνικά μέτρα, πού τό ἔδερνε τό

1. Γερ. Ἀντωνάτου, τό ἴδιο, σελ. 40—41.

χειμώνα ὁ βοριάς καί τό ἔψηνε τό καλοκαίρι τό λιοπύρι. Ἦταν ἡ περίφημη «ἀπομόνωση» τῆς Ἀκροναυπλίας. Ἐδῶ, ἴσα - ἴσα χωροῦσαν τά κρεβάτια τῶν κρατουμένων. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς πού θάφτηκαν τρία ὁλόκληρα χρόνια καί τρεῖς μέρες στήν «ἀπομόνωση» ἦταν ὁ Ναπ. Σουκατζίδης, οἱ βουλευτές Κ. Θέος, Β. Βαρβέρης, Μιχ. Σινάκος καί Δ. Μενύχτας, ὁ Π. Κορνάρος, ὁ Ἀδάμ Μουζενίδης, ὁ Λ. Στρίγκος, ὁ Τάσος Κουλαμπᾶς, ὁ Ι. Ἰωαννίδης, οἱ γιατροί Γ. Ἀνδρεόπουλος καί Μ. Σιγανός, οἱ δάσκαλοι Βούλγαρης, Πόλκος, Παπαδόπουλος, ὁ καθηγητής Σωτ. Σουκαρᾶς, ὁ συνδικαλιστής Κ. Λυκούρης, ὁ δημοσιογράφος Νίκος Παπαπερικλῆς καί ἄλλοι.

Προτοῦ νά πάρουν τούς τριάντα γιά τήν ἀπομόνωση, ἡ Διοίκηση τοῦ στρατοπέδου, ὕστερα ἀπό διαταγή τοῦ ὑφυπουργείου Ἀσφαλείας, ἀπαγόρευσε τά βιβλία καί τίς ἐφημερίδες. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ κρατούμενοι βρῆκαν καί πάλι τρόπο νά συμπληρώνουν τίς γνώσεις τους καί νά κάνουν κρυφά μαθήματα καί διαλέξεις καί συνέχιζαν μέ διάφορα μέσα τήν ψυχαγωγία τους.

Ἡ «ἀπομόνωση» ἦταν αὐστηρά ἀποκομμένη ἀπό τό ὑπόλοιπο στρατόπεδο. Ὁ συνωστισμός ἐδῶ ἦταν φοβερός. Εἶχαν στοιβάξει μαζί γερούς καί ἄρρωστους. Δυόμισυ χρόνια δέν τούς ἐπέτρεψαν νά βγοῦν στήν αὐλή. Ἔτσι στό τέλος, ἐκτός ἀπό πολύ λίγους, οἱ ἄλλοι βγῆκαν φυματικοί. Ἡ κυβέρνηση παραχωροῦσε σ' ὅλους τούς ἐξόριστους γιά τή διατροφή, συντήρησή τους κλπ. 10δραχμο ἡμερήσιο ἐπίδομα. Ἀλλά, ἐκτός ἀπό τίς καθυστερήσεις στήν καταβολή του, πού δημιουργοῦσαν σοβαρές δυσκολίες στίς ὁμάδες συμβίωσης, πολλούς τούς ἐξαιροῦσαν ὡς «εὐπόρους καί ἱκανούς πρός ἐργασίαν».

Οἱ κρατούμενοι τῆς Ἀκροναυπλίας στερήθηκαν γρήγορα τό μεγάλο φίλο τους καί δάσκαλο, τό Δημήτρη Γληνό. Ὁ Γληνός ἔγραφε γιά τήν Ἀκροναυπλία:

«Στίς ἐπάλξεις τῆς φυλακῆς στέκεται σκληρή καί στυγνή θεά ἡ Ἀλήθεια. Ἐδῶ μέσα δέν μπορεῖ νά ζήσει τό ψέμα, φεύγει. Ἀπ' ἔξω δέν μπορεῖ νά πλησιάσει. Τσακίζεται... Εὐλογημένα αὐτά τά 300 σκαλοπάτια τῆς Ἀκροναυπλίας,

πού δέν ἀφήνουν νά φθάσει ὥς ἐδῶ παρά μόνο τήν Ἀλήθεια...». (Ἀκροναυπλία, 26 Σεπτεμβρίου 1937)[1].

Γιά νά τόν ἐμποδίσει νά βοηθάει τούς ἄλλους ἐξόριστους καί γιά νά τοῦ τσακίσει τό ἠθικό, ἡ δικτατορία τόν πῆρε, τό Δεκέμβρη τοῦ 1937, καί τόν ἔρριξε ἄρρωστο καί μόνο στή Σαντορίνη, ὅπου δέν ὑπῆρχε κανένας ἄλλος ἐξόριστος. Ἐκεῖ ἡ ζωή τοῦ Γληνοῦ ἔγινε ἀκόμα πιό μαρτυρική.

«Ὀφείλω νά ζήσω ἐδῶ — γράφει ὁ ἴδιος στόν ἀδελφό του, στίς 31.12.37 — σέ τέλειο ἀποκλεισμό καί ἀπομόνωση. Δέν μοῦ ἐπιτρέπεται καμμιά ἐπικοινωνία μέ τούς κατοίκους, καμμιά ἐπίσκεψη δέν μπορεῖ νά μοῦ κάνη κανείς ντόπιος, εἴτε ἀπό τήν Ἀθήνα, χωρίς εἰδική γραφτή ἄδεια τοῦ ὑπουργείου Δημοσίας Ἀσφαλείας. Ἀκόμα καί σύ καί ὅλοι οἱ στενοί συγγενεῖς μου ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τέτοια ἄδεια. Φυσικά, ὕστερα ἀπό τέτοιες διαταγές, κανείς ἄνθρωπος δέν τολμάει σχεδόν νά μοῦ πῆ καλημέρα. Ἡ δέ ἑρμηνεία, πού δίνεται στίς αὐστηρές αὐτές διαταγές, τίς κάμει ἀκόμα καταθλιπτικώτερες».

Ἀλλά καί κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες ὁ Γληνός[2] ὄχι

1. «Στή μνήμη Δ. Α. Γληνοῦ», σελ. 181.

2. Ὁ Δημήτρης Γληνός γεννήθηκε στή Σμύρνη τό 1882. Φοίτησε στήν Εὐαγγελική Σχολή τῆς Σμύρνης. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, παιδαγωγική καί κοινωνιολογία στά πανεπιστήμια τῆς Λειψίας καί τῆς Ἰένας. Τό 1912 — 16 ἦταν διευθυντής τοῦ Διδασκαλείου Μέσης Ἐκπαίδευσης. Αὐτό τό διάστημα ἀρχίζει τή δράση του καί στόν «Ἐκπαιδευτικό Ὅμιλο», ἱδρύει καί διευθύνει τό περιοδικό «Ἀγωγή». Τό 1913 ἐπεξεργάζεται τά νομοσχέδια τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Ἡ εἰσήγηση στά νομοσχέδια αὐτά, καθώς καί τά ἄρθρα πού ἔγραφε στήν ἐφημερίδα «Νέα Ἑλλάς» γιά τήν ὑποστήριξή τους, ἐκδόθηκαν τό 1925 σὲ ξεχωριστό τόμο μὲ τόν τίτλο: «Ἕνας ἄταφος νεκρός».

Τό Νοέμβρη 1916 — Ἰανουάριο 1917 φυλακίσθηκε ἀπό τήν τότε κυβέρνηση. Τό 1917, σάν πρόεδρος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τῆς «Ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης» τῆς Θεσσαλονίκης, συνέταξε τό Διάταγμα τῆς 11 τοῦ Μάη, →

μόνο δέν ἔχανε τό θάρρος του, ἀλλά ἔδινε κουράγιο καί στούς ἄλλους. Ἔτσι στό ἴδιο γράμμα ἔγραφε στόν ἀδελφό του:

«Ἔχε θάρρος καί ὑπομονή καί μή χάνεις τήν αὐτοπεποίθησή σου... Ἡ ζωή εἶναι σκληρή καί ἀδιάκοπος ἀγώνας, πρό πάντων γι' αὐτούς πού ἔχουν κάποια ἀξία στό ἔργο τους. Αὐτοί θά περάσουν μέσα ἀπό τ' ἀγκάθια καί θά ξεσκιστοῦν».

Σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς 4ης Αὐγούστου συνεχίστηκε ἡ πίεση γιά τήν ἀπόσπαση δηλώσεων. Στά τέλη τοῦ 1938 ἡ δικτατορία ἔστειλε στήν Ἀκροναυπλία τό Μανωλέα γιά νά προπαγανδίσει ὑπέρ τῶν δηλώσεων καί τῆς 4ης Αὐγούστου. Δέν πρόλαβε ὅμως ὁ Μανωλέας νά πλησιάσει τούς κρατούμενους. Μόλις φάνηκε στήν πόρτα τῆς φυλακῆς, οἱ κρατούμενοι πού τόν ἀντιλήφτηκαν βγῆκαν στά κάγκελα καί ἄρχισαν νά τόν ἀποδοκιμάζουν ὅλοι μαζί. Ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ διοικητής τῆς Ἀκροναυπλίας πού τόν συνόδευε ὑποχρεώθηκε νά τόν πάρει καί νά φύγουν.

Πολλούς μῆνες πρίν ἀπό τήν εἰσβολή τοῦ Μουσολίνι στήν Ἑλλάδα, ἀντιπροσωπεία ἀπό τήν ἀπομόνωση τῆς Ἀκροναυπλίας παρουσιάστηκε ἀπό μέρους ὅλων τῶν κρατουμένων

→

πού γιά πρώτη φορά εἰσήγαγε τή δημοτική γλώσσα στήν ἐκπαίδευση. Τό 1920 ἵδρυσε τήν «Ἀνώτερη Γυναικεία Σχολή». Τό 1924 διορίσθηκε διευθυντής τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας. Ἡ δικτατορία τοῦ Πάγκαλου κατάργησε τήν Ἀκαδημία καί ἔπαψε καί τό Γληνό. Τό 1927 συνέταξε τή «Διακήρυξη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» καί χάρη στή δράση του ὁ ὅμιλος πῆρε σοσιαλιστικό προσανατολισμό. Τό Σεπτέμβριο τοῦ 1926 — Αὔγουστο 1928 ἐκδίδει καί διευθύνει τό περιοδικό «Ἀναγέννηση», καί τόν Ὀκτώβριο 1928 — Φεβρουάριο 1929 τό «Νέο Δρόμο».

Τό 1934 ἐπισκέφθηκε τήν ΕΣΣΔ σάν προσκεκλημένος στό συνέδριο τῶν σοβιετικῶν συγγραφέων. Τό 1935 ἡ «κοσμογονία» τοῦ Κονδύλη τόν ἐξόρισε στόν Ἅη — Στράτη. Τό 1936 ἐξελέγη βουλευτής τοῦ «Παλλαϊκοῦ Μετώπου». Ἡ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ τόν ἐξόρισε στήν Ἀνάφη καί τόν ἔκλεισε στήν Ἀκροναυπλία.

Ἔμεινε ἐπίσης ἐξόριστος στή Σαντορίνη καί πιάστηκε καί ἀπό τούς Ἰταλούς. Πέθανε στίς 26 Δεκεμβρίου τοῦ 1943.

(Ἡ βιογραφία ἀπό τήν ἐφημερίδα «Αὐγή», Δεκέμβριος 1965).

στή διοίκηση καί ζήτησε, σέ περίπτωση πού θά κηρυχτεῖ πόλεμος, νά ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι νά πολεμήσουν, ὑπερασπίζοντας στήν πρώτη γραμμή τήν πατρίδα ἀπό τή φασιστική ἐπιδρομή. Ἡ διοίκηση τούς εἶπε νά εἶναι ἥσυχοι καί δέν πρόκειται νά κηρυχτεῖ πόλεμος. Ἡ ἴδια ἀντιπροσωπεία ἐπανέλαβε τό διάβημά της δυό μέρες πρίν ἀπό τήν κήρυξη τοῦ πολέμου, ἀλλά καί πάλι δέν πῆραν συγκεκριμένη ἀπάντηση.

Ὅταν κηρύχτηκε ὁ πόλεμος ὅλοι οἱ κρατούμενοι τῆς Ἀκροναυπλίας ὑπέγραψαν ὑπόμνημα, μέ τό ὁποῖο ζητοῦσαν ἀπό τήν κυβέρνηση νά τούς ἀφήσει νά πολεμήσουν. Τό ὑπόμνημα ἐπιδόθηκε στή διοίκηση τοῦ στρατοπέδου τήν 1η Νοεμβρίου[1]. Καί πάλι ὅμως ἡ μεταξική δικτατορία, ἡ ὁποία πάνω ἀπό τήν ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας ἔβαζε τή σωτηρία τοῦ τυραννικοῦ της καθεστῶτος, ὄχι μόνο ἀρνήθηκε νά τούς ἀφήσει, ἀλλά οὔτε κἄν διέλυσε τήν ἀπομόνωση τῆς Ἀκροναυπλίας, ἀκόμα καί ὅταν ἄρχισαν νά πέφτουν βόμβες κοντά στή φυλακή. Ὅταν μάλιστα ἔγινε ἡ ἔκρηξη ἑνός πλοίου μέ φορτίο νιτρογλυκερίνης ἔξω ἀπό τό Ναύπλιο, ὁλόκληρη ἡ φυλακή τραντάχτηκε κ' ἔσπασαν ὅλα σχεδόν τά τζάμια.

Στίς 23 Ἀπριλίου 1941 χάλασε ἡ ἀπομόνωση τῆς Ἀκροναυπλίας. Μόλις ἔφυγε ὁ βασιλιάς καί ἡ κυβέρνηση γιά τήν Κρήτη, ἀντιπροσωπεία ἀπό κρατουμένους παρουσιάστηκε στό διοικητή τῆς Φρουρᾶς καί τοῦ ζήτησε νά τούς ἀφήσει ἐλεύθερους προτοῦ μποῦν οἱ κατακτητές. Διοικητής τότε τῆς Ἀκροναυπλίας ἦταν ἕνας ἔμπιστος τοῦ ὑφυπουργείου Ἀσφαλείας ἀνθυπομοίραρχος, ὁ Γιαννίκος, πού τόν εἶχε στείλει στήν Ἀκροναυπλία ὁ Μανιαδάκης λίγο πρίν νά φύγει γιά τό ἐξωτερικό.

Ὁ ἀνθυπομοίραρχος - διοικητής ἀπάντησε στούς κρατουμένους νά μήν ἀνησυχοῦν, γιατί προτοῦ νά μποῦν οἱ Ἰταλοί στήν Ἀκροναυπλία καί σ' ὅλη τήν περιοχή δέν θά ὑπάρχει κανένας ἄνδρας. Θά ἔχουν ὅλοι φύγει. Οἱ Ἰταλοί θά βροῦν μόνο γυναῖκες. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν, ὅτι ὁ κ. ἀνθυπομοίραρχος παρέδωσε ὁ ἴδιος σέ λίγες μέρες τούς κρατουμένους στούς Γερμανούς, πού κατόπιν παρέδωσαν τή φυλακή στούς Ἰταλούς. Ἀνώτερος διοικητής χωροφυλακῆς Πελοποννήσου ἦταν τότε ὁ συνταγματάρχης Πάτερης.

Ἀπό τήν ἡμέρα ἐκείνη ἀρχίζει ὁ νέος Γολγοθᾶς τῶν 600 ἐξορίστων τῆς Ἀκροναυπλίας. Ἡ πείνα ἦταν κάτι τό φοβερό, γιατί οἱ 600 ἔγκλειστοι στό κάτεργο τῆς Ἀκροναυπλίας δέν μποροῦσαν νά κινηθοῦν, ὅπως ὁ ἄλλος κόσμος, νά βροῦν κάτι γιά νά συντηρηθοῦν. Ἔτσι πέρασαν δραματικούς μῆνες, χωρίς οὔτε ψίχουλο ψωμί, μέ 120 δράμια μόνο χόρτα τήν ἡμέρα, χωρίς καθόλου λάδι. Ὅλη ἡ φροντίδα τῶν Ἀκροναυπλιωτῶν συγκεντρώθηκε στούς ἀρρώστους, στούς φυματικούς, σ' αὐτούς πού λιποθυμοῦσαν κάθε μέρα κ' ἔσβηναν ὥρα τήν ὥρα. Μιά μέρα οἱ 600 ἐξόριστοι γαντζώθηκαν στά κάγκελα τῆς φυλακῆς κι ἄρχισαν ὅλοι μαζί νά φωνάζουν: «Πεινᾶμε». Ἦταν μιά προσπάθεια ἀποφασιστική. Συνταράχτηκε ὁλόκληρο τό Ναύπλιο. Οἱ Ἰταλοί τούς πῆγαν μακαρόνια. Ἀργότερα, μέ διαβήματά τους στούς Ἰταλούς, πέτυχαν νά τούς ἐπιτραπεῖ νά στείλουν μιά ἀντιπροσωπεία ἔξω ἀπό τήν φυλακή γιά νά ἐξοικονομήσει τρόφιμα.

Ἀπό τήν ἀρχή πού ἱδρύθηκε ἡ Ἀκροναυπλία δεκάδες κρατούμενοι βγῆκαν φυματικοί, ὅλοι οἱ ἄλλοι σχεδόν ἄρρωστοι, πολλοί πέθαναν καί ἀρκετοί τρελλάθηκαν ἀπό τά βασανιστήρια πού εἶχαν ὑποστεῖ στίς Ἀσφάλειες, τήν μαρτυρική ζωή τῆς φυλακῆς κλπ. Ἔτσι πέθαναν ἀπό καλπάζουσα οἱ Κοντοζῆς, σιδηροδρομικός ἀπό τήν Μακεδονία (εἶχε μεταφερθεῖ στή «Σωτηρία») καί ὁ ἐργάτης Ρολογᾶς. Ἐπίσης τρελλάθηκε ὁ σωφέρ Γκαντέλης καί πέθανε ἀπό τίς κακουχίες ὁ γέρο - Μάγγος, ὁ ἀγαπημένος τῶν συναδέλφων του, παλιός πρόεδρος τῆς Ὁμοσπονδίας Ἠλεκτρισμοῦ.

Ἡ Ἀκροναυπλία ὅμως ἀρχίζει ν' ἀποδεκατίζεται ἀπό τίς 14 Σεπτεμβρίου 1942, ὅταν οἱ Ἰταλοί πῆραν τούς 50 πρώτους γιά τά στρατόπεδα τῆς Λάρισας καί τῶν Τρικάλων.

1. Ὅταν ἔφτασε καί στήν Ἀκροναυπλία τό «ἀνοιχτό γράμμα» τοῦ τότε γενικοῦ γραμματέα τοῦ ΚΚΕ οἱ Ἀκροναυπλιῶτες ἔστειλαν στήν κυβέρνηση μιά διακήρυξη καί ἕνα ὑπόμνημα. Ἀλλά καί πάλι πῆραν τήν ἀπάντηση ὅτι γιά νά τούς ἐπιτραπεῖ νά πολεμήσουν τούς εἰσβολεῖς πρέπει νά κάνουν «δηλώσεις μετανοίας». Περισσότερα γιά τή στάση τῶν Ἀκροναυπλιωτῶν στόν πόλεμο θά γράψουμε στόν ἑπόμενο τόμο καί συγκεκριμένα στό κεφάλαιο «Ἡ θέση τῶν κομμάτων».

Ἀργότερα ἔστειλαν 200 στή Βόνιτσα καί ὥς τόν Φεβρουάριο τοῦ 1943 ἄδειασαν τήν Ἀκροναυπλία, στέλνοντας τούς πιό πολλούς στή Λάρισα. Ἀπ' αὐτούς οἱ περισσότεροι ἐκτελέστηκαν ἀπό τούς Ἰταλούς καί Γερμανούς στό Κούρνοβο — ὀγδόντα Ἀκροναυπλιῶτες —, στό Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς 120 Ἀκροναυπλιῶτες ἀνάμεσα στούς 200. Αὐτό ἦταν ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἐγκλήματα, πού βαρύνει τή φασιστική μεταξική δικτατορία: παρέδωσε Ἕλληνες πολιτικούς κρατούμενους στούς ξένους κατακτητές.

Ἡ μεγαλύτερη σπονδή αἵματος τῶν κομμουνιστῶν στό βωμό τῆς Ἐλευθερίας ἦταν ἡ ἐκτέλεση τῶν 200 τήν Πρωτομαγιά τοῦ 1944. Μ' ἐπικεφαλῆς τόν Ναπολέοντα Σουκατζίδη οἱ 200 μελλοθάνατοι βάδισαν πρός τό θάνατο χορεύοντας τό χορό τοῦ «Ζαλόγγου» καί τραγουδώντας τόν «Ἐθνικό Ὕμνο τῆς Ἀκροναυπλίας»[1].

«Ἀκροναυπλία, Ἀκροναυπλία,
δέ σέ λύγισε ἡ βιά
εἶσαι βράχος φῶς γεμᾶτος
κι' ἐκδικήτρα Λευτεριά».

Τό φρούριο τῆς Πύλου

Τό Νοέμβρη τοῦ 1939 ἡ δικτατορία προσποιήθηκε ὅτι ἔχει διάθεση νά ἱκανοποιήσει τό ἐπίμονο αἴτημα τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων τῆς Ἀκροναυπλίας, νά σταματήσει ὁ συνωστισμός καί νά ἄρα ὠσουν. Πραγματικά, διέταξε 200 νά ἑτοιμαστοῦν γιά μεταγωγή. Ἀντί ὅμως νά τούς στείλει σέ νησιά, ἀφοῦ ἦταν ἐξόριστοι καί ὄχι κατάδικοι, τούς μετέφερε

1. Ἡ ἐξιστόρηση γιά τήν Ἀκροναυπλία στηρίζεται, ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες πηγές πού ἀναφέραμε, σέ ἀφηγήσεις πρός τόν συγγραφέα τῶν Ἀκροναυπλιωτῶν Τάσου Κουλαμπᾶ καί Νίκου Παπαπερικλῆ καί στό ἄρθρο τοῦ Ζήση Ζωγράφου: «Ὁ Γληνός στήν ἐξορία, στή φυλακή, στήν κατοχή» («Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση», ἀριθ. φύλ. 44).

καί τούς ἔκλεισε στό ἀκόμα πιό φριχτό φρούριο τῆς Πύλου. Μ' αὐτό τόν τρόπο ὑπολόγιζε καί σ' αὐτούς ν' ἀσκήσει μεγαλύτερη πίεση καί νά τούς ἐξαναγκάσει σέ ὑποταγή καί στήν Ἀκροναυπλία νά μεταφέρει καινούργιους ἀπό τά νησιά γιά μεγαλύτερη ταλαιπωρία καί ἐκβιασμό.

Τό φρούριο τῆς Πύλου εἶχε κτιστεῖ ἀπό τούς Ἑνετούς τό 14ο αἰώνα. Πάνω στά ἐρείπιά του ἔχτισαν πάλι οἱ Γάλλοι τό 1828. Σάπιο ἀπό τό πέρασμα τῶν χρόνων, μούλιαζε ἀπό τίς βροχές καί τήν ὑγρασία. Ἀπό τίς ἐπάλξεις, κάτω ἀπό τίς ὁποῖες βρίσκονταν τά κελιά, «σούρωναν» τά νερά μέσα. Οἱ τοῖχοι ἀνάβλυζαν νερό. Γιά νά μήν πλημμυρίζουν τά κελλιά οἱ ἴδιοι οἱ κρατούμενοι εἶχαν χαράξει στά τσιμεντένια δάπεδα γύρω ἀπό τούς τοίχους αὐλάκια. Οἱ τοῖχοι ἦταν χορταριασμένοι. Στά προαύλια, ἕνα μπόϊ οἱ θάμνοι.

Ἡ φυλακή ἦταν χωρισμένη σέ πέντε ἀκτίνες, μέ τρία - τέσσερα κελιά ἡ καθεμιά, πού τό καθένα χωροῦσε τέσσερα κρεβάτια. Ὑπῆρχαν καί δυό μεγάλοι θάλαμοι. Τόν ἕνα οἱ κρατούμενοι τόν εἶχαν βγάλει ὑποβρύχιο καί τόν ἄλλο ἀεροδρόμιο.

Τό φρούριο - φυλακή τό χρησιμοποιοῦσαν παλιότερα γιά βαρυποινῖτες κατάδικους τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου, μά τό εἶχαν ἐγκαταλείψει γιά πολύν καιρό σάν ἐξαιρετικά ἀνθυγιεινό. Ἡ βασιλομεταξική δικτατορία ὅμως σκέφτηκε νά τό ξαναχρησιμοποιήσει γιά τήν ἐξόντωση τῶν κομμουνιστῶν.

«Σ' αὐτό λοιπόν τό κάτεργο, ἀφηγεῖται ὁ Ἀνδρέας Παναγόπουλος, πού ἦταν ἕνας ἀπό τούς πολιτικούς ἐξορίστους πού μεταφέρθηκαν ἀπό τήν Ἀκροναυπλία στήν Πύλο, μετέφεραν τούς 200. Εἶχε γίνει ἐπιλογή, κατά τή γνώμη τοῦ Ὑπουργείου ἀπό τούς «πιό ἀδύνατους». Ἔτριβαν τά χέρια τους, γιατί κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες πίστευαν πώς γρήγορα οἱ κρατούμενοι θά λύγιζαν, θἄκαναν δηλώσεις. Ὁπότε θά ἐπακολουθοῦσαν ἄλλες κι ἄλλες ἀποστολές κ' ἔτσι θά γκρέμιζαν τό ἄλλο φρούριο, τό φρούριο τῆς Ἀκροναυπλίας, πού ἦταν ἕνα φρούριο πίστης πρός τό λαό καί ἐλπίδας γιά τό μέλλον. Αὐτό ἦταν τό σχέδιό τους.

Τόσο ἦταν ἄθλια καί καταθλιπτική ἡ ὄψη τοῦ φρουρίου

πού οἱ κρατούμενοι νόμισαν πρός στιγμή πώς δέν ἦταν αὐτό τό μέρος πού θἄμεναν. Ὁ τότε διοικητής τοῦ στρατοπέδου μοίραρχος Τέγος, εἰρωνευόμενος τούς κρατουμένους, ἔλεγε: «Ἐδῶ τό μέρος εἶναι ρομαντικό, γιατί θά βλέπετε καί φεγγάρι», Αὐτό τό ἔλεγε, γιατί τό τεῖχος τοῦ φρουρίου ἦταν τόσο ψηλό πού δέν ἔβλεπε κανείς παρά μονάχα ἕνα κομμάτι οὐρανό».

Καί ὁ Γεράσιμος Ἀντωνάτος — πού μεταφέρθηκε ἐπίσης ἀπό τήν Ἀκροναυπλία στήν Πύλο — ἀφηγεῖται:

«Ὅλοι οἱ θάλαμοι καί τά κελιά εἶναι θολωτά. Τό ὑποβρύχιο, ὅπως τό λέγαμε, εἶναι ἕνας θάλαμος θολωτός, φῶς δέν ἔχει ἀπό πουθενά, μόνο ἀπό ἕνα παραθύρι δύο μέτρα πιό ψηλά ἀπό τή γῆ. Τήν ἡμέρα εἶναι σκοτεινό καί γιά νά ἔμπης μέσα θά ἔμπης ἀπό ἕνα θόλο τρία μέτρα μάκρος καί αὐτόν σκοτεινό. Ἐπειδή εἶναι στό βάθος τοῦ φρουρίου, κάτω στά θεμέλια του, τοῦ βγάλαμε τό ὄνομα τοῦ «ὑποβρυχίου». Τόν ἄλλο θάλαμο, τό ἀεροδρόμιο, τόν λέγαμε ἔτσι γιατί ἦταν πλατύς μά καί γιατί ἀπό τό παραθύρι του πού ἦταν ἕνα μπόϊ φύσαγε τέτιος ἀέρας πού δέν μποροῦσες νά σταθῆς στό κρεβάτι σου. Ὅταν θά ἔμπαινες στό «ὑποβρύχιο» πρῶτα θά στεκόσουν λίγο γιά νά συνηθίσης στό σκοτάδι. Ὅλα τά κελιά καί οἱ θάλαμοι κλείνουν μέ σιδερένιες πόρτες καί ἔχουν μιά τρύπα, σάν φινιστρίνι, στήν πόρτα, χωρίς κανένα ἄλλο παραθύρι καί ἀπό ἐκεῖ ἀερίζονται. Τό καλοκαίρι μπορεῖ νά καταλάβει κανείς τί τραβάγαμε ἀπό τήν κάψα, ὅταν σφραγίζονταν οἱ πόρτες. Ἀκόμα πρέπει νά σημειώσουμε, πώς ὅλα γενικῶς τά κελιά εἶχαν τρομερή καί ἀνυπόφορη ὑγρασία, τέτια ὑγρασία, πού ὅταν κρεμάγαμε τά κοστούμια μας μέσα σέ φάκελο καί τά βγάζαμε μετά ἀπό μιά βδομάδα εἶχαν ἐπάνω χνούδι μούχλας. Σέ πολλά κελιά ὑπῆρχαν αὐλάκια φτιαγμένα ἀπό τούς καταδίκους πού μέναν μέσα παλιά, γιά νά τρέχη τό νερό ἔξω —τέτια κελιά εἴχαμε δύο - τρία. Οἱ ἀχτίνες χωρίζονταν μεταξύ τους ἀπό ἕνα τεῖχος δύο μέτρα ὕψος. Ἔτσι ἦταν ἀδύνατο νά δοῦμε τούς φίλους καί συντρόφους μας

τῶν ἄλλων ἀκτίνων. Ἄλλο μαρτύριο πού μᾶς ἐπέβαλαν, πολύ τρομερό, ἦταν τό αἶσχος τῆς "βούτας"»[1].

Μέ σειρά ἀπαγορευτικά μέτρα ὑποδέχτηκαν τούς 200 Ἀκροναυπλιῶτες στό φρούριο τῆς Πύλου. Ὁ Τέγος ἦταν γνωστός «κομμουνιστοφάγος» κ' εἶχε πλούσια δράση ὅταν ἦταν στή Λάρισα. Μιά κ' ἡ «γραμμή» τῆς δικτατορίας ἦταν νά κάνει τό «βίο» τῶν κρατουμένων «ἀβίωτο», ὁ Τέγος ἦταν στό στοιχεῖο του. Κατάσχεσε καί ἀπαγόρευσε κάθε βιβλίο καί γραφική ὕλη. Στήν ἀρχή ἀπαγόρευε καί τήν ἔξοδο ἀπ' τά κελιά. Ἀπαγόρευε τά δέματα, τίς ἐπιταγές, τά παιγνίδια, τό τραγούδι καί γενικά κάθε ψυχαγωγία. Ἡ λογοκρισία ἔσκιζε ἤ παραποιοῦσε τά γράμματα πού ἔστελναν ἤ ἔπαιρναν οἱ κρατούμενοι, ἔβαζε περιορισμούς στά τρόφιμα καί στήν προμήθειά τους. Ἀπό τούς 200 διάλεξε 26 σάν στελέχη καί τούς ἀπομόνωσε ἀπό τούς ὑπόλοιπους.

Οἱ κρατούμενοι ἔπρεπε ν' ἀντιδράσουν στά ἐξοντωτικά αὐτά μέτρα. Μιά πού δέ μποροῦσαν νά συνεννοηθοῦν μέ τόν Τέγο ἔστελναν ὑπομνήματα στό ὑπουργεῖο, στό Νομάρχη, στόν ἀνώτερο διοικητή Χωροφυλακῆς Πελοποννήσου. Ὕστερα ἀπό τά διαβήματα αὐτά τούς ἐπέτρεψαν νά πάρουν ἐργαλεῖα καί ν' ἀνοίξουν πόρτες γιά νά ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους καί νά χρησιμοποιοῦν τ' ἀποχωρητήρια. Τούς ἐπέστρεψαν ἐπίσης τά βιβλία καί τά τετράδια. Ἀλλά ὁ Τέγος καί πάλι προσπαθοῦσε νά τούς δημιουργεῖ πρόσθετες δυσκολίες στή ζωή μέ ἀπαγορεύσεις καί ἄλλα μέτρα. Μάλιστα δυό - τρεῖς φορές ἔπιασε τούς ἐκπροσώπους τῶν ἐξορίστων πού πῆγαν νά τοῦ ἐκθέσουν τά ζητήματά τους καί τούς ἔκλεισε στό πειθαρχεῖο. Ἐκβίαζε γιά δηλώσεις, μά μόνο μιά κατόρθωσε νά πάρει. Οἱ κρατούμενοι ζήτησαν νά γίνει δεχτή ἐπιτροπή τους γιά νά συνεννοηθοῦν μέ τή διεύθυνση. Ὁ Τέγος ἔκλεισε τήν ἐπιτροπή στό πειθαρχεῖο καί ἀρνήθηκε νά δεχτεῖ ἄλλη.

«Τότε — ἀφηγεῖται ὁ Ἀνδρέας Παναγόπουλος — μα-

1. Γερ. Ἀντωνάτου: Στά στρατόπεδα (Ἀπό τήν Πύλο στό Λαζαρέτο) — 1938—1943. Ἀθήνα 1964, σελ. 20.

ζεύτηκαν όλοι οί 200 στίς κιγκλίδες μέ τήν άπόφαση νά μή μπούν στά κελιά άν τά αιτήματά τους δέν λύνονταν. Τήν ώρα εκείνη άρχισε κατακλυσμιαία βροχή πού κράτησε 4 ώρες. Οί κρατούμενοι εκεί. Ή βροχή μέχρι τό κόκκαλο. Ή φρουρά στήνει τά πολυβόλα γύρω στίς επάλξεις. Είναι έτοιμη νά χτυπήσει. Τότε 200 φωνές ειδοποιούν τόν λαό τής Πύλου πώς ετοιμάζεται έγκλημα. Οί χωροφύλακες διστάζουν νά χτυπήσουν. Καί μπροστά στήν αποφασιστικότητα τών κρατουμένων, ή διεύθυνση αναγκάζεται νά υποχωρήσει. Δέχεται τήν επιτροπή. Λύνονται αρκετά ζητήματα. Μέ σκληρή δουλειά καί χωρίς εργαλεία, πού επίτηδες δέν έδινε ή διεύθυνση, λειτούργησαν μαγειρεία. Ξερριζώθηκαν οί θάμνοι κι αποξηράνθηκε καί ισοπεδώθηκε τό προαύλιο από τούς βράχους, πού σπάσαν μέ μεγάλες σιδερένιες σφαίρες οί κρατούμενοι. Έγιναν αποχωρητήρια πού δέν υπήρχαν. Φτιάχτηκαν κηπάκια μέ λουλούδια».

Όταν κηρύχτηκε ό πόλεμος, αμέσως οί κρατούμενοι ζήτησαν νά τούς αφήσουν ελεύθερους νά πάνε στό μέτωπο.

«Ένα πρωί — αφηγείται ό Γερ. Άντωνάτος — αργούνε νά μάς ανοίξουν. Καλέσαμε τό διοικητή νά μάς πεί τό γιατί. Αυτός κάλεσε δύο - τρείς απάνω στό γραφείο του καί τούς λέει πώς ή Ιταλία μάς κήρυξε τόν πόλεμο καί φοβόταν μήπως κάνουμε φασαρίες. Εμείς του είπαμε πώς δέν πρόκειται νά κάνουμε καμιά φασαρία γιατί δέν υπήρχε κανένας λόγος. Από τήν πρώτη μέρα τού βάλαμε τό ζήτημα, πώς σέ τέτιες ώρες παραμερίζονται τά πάθη καί τά πολιτικά μίση, καί ή κυβέρνηση έχει υποχρέωση νά μάς βγάλει γιά νά πάμε στήν πρώτη γραμμή νά πολεμήσουμε τόν ιταλικό φασισμό. Αυτός μάς απάντησε: Εμείς δέν πολεμάμε τό φασισμό παρά τήν Ιταλία καί κάμετε ό,τι έκαμε ό αρχηγός σας νά βγήτε. Τόν ρωτήσαμε τί έκαμε ό αρχηγός μας. (...) Αυτός, μάς απάντησε, έκαμε δήλωση. Όμως κανένας δέν τόν πίστεψε. Όταν μετά ήρθαν οί εφημερίδες διαβάσαμε τό γράμμα τού Ζαχαριάδη»[1].

1. Τό ίδιο, σελ. 29.

Παρ' όλο ότι ή Πύλος ήταν στόχος τών βομβαρδισμών τής ιταλικής αεροπορίας, καί πάνω στό φρούριο είχε εγκατασταθεί παρατηρητήριο, ή δικτατορία εξακολουθούσε νά κρατά τούς 200 εξορίστους.

Τελικά, όταν κατέρρευσε τό μέτωπο, τούς μετέφεραν πάλι στήν Άκροναυπλία, όπου, μαζί μέ τούς άλλους εξορίστους, τούς παρέδωσαν στούς Ιταλούς.

Ανάμεσα στούς άλλους κρατουμένους τής Πύλου ήταν ό Νίκος Βαλαούρος, τού Συμβουλίου τής Ομοσπονδίας Δέρματος, ό Νίκος Μαριακάκης, γεωπόνος, ό Θεόδωρος Λεμπέσης, οικοδόμος από τό Λαύριο, ό δάσκαλος Κοσκινάς από τήν Κέρκυρα, ό Νικ. Πλακοπήτης, οικοδόμος από τήν Κοζάνη. Όλους τούς παραπάνω καί πολλούς άλλους τούς εκτέλεσαν οί καταχτητές, στούς οποίους τούς παρέδωσε ή 4η Αυγούστου. Επικεφαλής τής ομάδας τών εξορίστων τής Πύλου ήταν ό Κώστας Κολιγιάννης.

Ή τραγωδία τού Άη-Στράτη

Ό Άη Στράτης χρησιμοποιήθηκε γιά πρώτη φορά σάν τόπος εξορίας στά 1929 από τήν κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου. Από τότε δέν έπαψε νά δέχεται πολιτικούς εξορίστους. Σιγά - σιγά άρχισε νά οργανώνεται εκεί ή συμβίωση τών εξορίστων, πού είχαν ν' αντιμετωπίσουν πολύ δύσκολα προβλήματα. Από τό 1935 ή «ομάδα συμβίωσης πολιτικών εξορίστων» άρχισε νά κρατάει κανονικό μητρώο τών μελών της. Έτσι ξέρουμε, ότι από τό 1935 ώς τήν ημέρα πού διαλύθηκε (16-7-1943)[1] πέρασαν από τό στρατόπεδο 950 περίπου εξόριστοι, ανάμεσα στούς οποίους ό Δ. Γληνός, ό Κ. Βάρναλης, ή Χρύσα Χατζηβασιλείου, ό Ναπ. Σουκατζίδης κ.ά.

Ό Άη Στράτης μέ καμιά 60ριά οικογένειες είναι τό μοναδικό χωριό τού ομώνυμου νησιού. Τά σπίτια του, παλιά, πολλά ξύλινα κι απεριποίητα, αρκετά μισοερειπωμένα,

1. Όπως είναι γνωστό, από τό 1946 άρχισε πάλι νά χρησιμοποιείται ό Άη - Στράτης σάν τόπος εξορίας.

εἶναι στριμωγμένα σάν πρόβατα καί καθώς σκαρφαλώνουν στά βράχια θαρεῖς καί προσπαθεῖ τό ἕνα νά βγάλει τό κεφάλι του πάνω ἀπό τ' ἄλλο γιά νά μήν πάθουν ἀσφυξία. Ἀκάθαρτα στενά σοκάκια. Τό χειμώνα στό νησί κάνει πολύ κρύο καί συχνά χιονίζει. Στό χωριό εἶχαν νοικιασμένα σπίτια οἱ ἐξόριστοι.

Δέκα δραχμές τήν ἡμέρα τό ἐπίδομα, τήν ἐποχή πού τό ψωμί εἶχε ὀκτώ ἡ ὀκά! Ὑπῆρχαν κ' ἐδῶ πολλοί πού εἶχαν κριθεῖ ἀπ' τήν «Ἐπιτροπή Δημοσίας Ἀσφαλείας» «εὔποροι καί ἱκανοί πρός ἐργασίαν» καί πού δέν ἔπαιρναν βέβαια πεντάρα. Σ' ἄλλους τὄκοβε πολλές φορές ἡ Ἀστυνομία τό δεκάρικο, στόν ἕνα γιατί ὁ χωροφύλακας λησμόνησε νά σημειώσει πώς ἔδωσε «παρών», στόν ἄλλο γιατί ἔκανε κάποιο ψευτομεροκάματο. (Οἱ ἀγρότες κυρίως ἐξόριστοι δούλευαν καμιά φορά στά χωράφια τῶν χωρικῶν). Μ' αὐτό τό δεκάρικο οἱ ἐξόριστοι ἔτρωγαν, πλήρωναν τά νοίκια, τό φωτισμό, «ντύνονταν», διόρθωναν τά παπούτσια τους, πλήρωναν τά ξύλα κλπ. Ὁ ὑποσιτισμός ἦταν μόνιμος.

Μέσα σ' αὐτές τίς συνθῆκες οἱ ἐξόριστοι πάλευαν γιά νά τά βγάλουν πέρα, νά σταθοῦν σωματικά καί ψυχικά, ν' ἀντιμετωπίσουν τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς καί τίς πιέσεις τῆς δικτατορίας πού προσπαθοῦσε νά τούς ἐξουθενώσει. Προσπαθοῦσαν νά ὀργανώσουν ὅσο μποροῦσαν καλύτερα τή συμβίωσή τους, τή μόρφωσή τους καί τήν ψυχαγωγία τους. Γιά νά ἐξασφαλίσουν ἕνα πιάτο φαγητό, πού θά τούς ἐπέτρεπε νά σταθοῦν στά πόδια τους, ἔκαναν αὐστηρές οἰκονομίες. Κουβαλοῦσαν ξύλα ἀπό ὧρες μακριά.

«Μιά μέρα — διηγεῖται ἕνας ἐξόριστος — ξεκινήσαμε νύχτα γιά τοῦ Φράγκου. Τίποτα δέν βάλαμε στό στόμα. Γυρίσαμε τό μεσημέρι φορτωμένοι, τσακισμένοι. Τρώγαμε στό δρόμο χορτάρια. Μερικοί πέσαμε καταγῆς. Ἕνα τόν φέραμε σέ γαϊδουράκι καί μερικούς ἄλλους τόν περισσότερο δρόμο τούς φέραμε στήν πλάτη. Κουβαλούσαμε στοιβιές ἀγκάθια στίς πλάτες γιά νά ψήσουμε ψωμί. Μᾶς τρυπούσανε τό πετσί, μᾶς κουρέλιαζαν τά ροῦχα. Ὅμως τό ψωμί ἔπρεπε νά τό ψήσουμε».

1. Κώστα Μπόση : Ἄη - Στράτης — Ἡ μάχη τῆς πείνας τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων στά 1941. — Ἀθήνα 1947.

Σιγά - σιγά νοίκιασαν καμπόσα ξεροχώραφα καί χερσοτόπια. Τά ξεχέρσωσαν καί τά καλλιέργησαν. Ἔφτιαξαν μάντρες, ἄνοιξαν πηγάδια. Νοίκιασαν κ' ἕνα κηπάκο. Μιά φορά τή βδομάδα πήγαινε στόν Ἄη Στράτη τό καράβι τῆς ἄγονης γραμμῆς. Οἱ ἐξόριστοι τό περίμεναν σάν τόν Μεσσία. Τούς ἔφερνε ἕνα γράμμα, ἕνα δέμα, κάποιο μήνυμα. Κουβαλοῦσε καί καινούργιους ἐξορίστους πού ἔφερναν νέα ἀπό τόν «λεύτερο κόσμο». Σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς 4ης Αὐγούστου ἡ δικτατορία ἔστελνε στόν Ἄη Στράτη δεκάδες ἐξορίστους ἀπ' ὅλες τίς γωνιές τῆς Ἑλλάδας, μέ κάθε σχεδόν δρομολόγιο: ἐργάτες, ἀγρότες, ἐπαγγελματίες, ὑπαλλήλους, διανοουμένους. Μαζί μ' ὅλο αὐτό τόν κόσμο ὁ Μανιαδάκης ἔστελνε καί τούς ἀνθρώπους του, τούς πράκτορές του, πού θά παράσταιναν τόν «ἐξόριστο», ἀλλά στήν πραγματικότητα θά συνεργάζονταν με τήν Ἀστυνομία γιά τήν ἀπόσπαση δηλώσεων, τή δημιουργία ἀπογοήτευσης, σύγχυσης. Οἱ δύσκολες συνθῆκες, ἡ πείνα, ἡ γύμνια, οἱ πιέσεις, τό ἐπ' ἀόριστον, ὁ σκοτεινός διεθνής ὁρίζοντας, μαζί μέ τήν ἀποσυνθετική δουλειά αὐτῶν τῶν πρακτόρων εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα νά φεύγουν ἀπό καιρό σέ καιρό, μέ τό ἴδιο καράβι πού ἔρχονταν οἱ καινούργιοι, μερικοί ἀπό τούς παλιούς πού εἶχαν κάνει «δηλώσεις».

Στό μεταξύ αὐτοί πού ἔμεναν συνέχιζαν τήν πάλη τους μέ τίς δυσκολίες. Στά 1939 - 40 εἶχαν καταφέρει νά σπέρνουν περισσότερα χωράφια: πατάτες, κουκιά, κριθάρια. Ἀγόρασαν γαϊδούρια καί μουλάρια, χοίρους, κότες, κουνέλια. Ἔφτιαξαν κ' ἕνα μύλο γιά κριθάρια καί φάβες. Οἱ χωρικοί ἔτρεχαν κ' ἔδιναν τά κριθάρια καί τίς φάβες τους νά τούς τ' ἀλέσουν οἱ ἐξόριστοι γιατί ἤξεραν ὅτι δέν θά τούς κλέψουν οὔτε σπειρί. Ἔφτιαξαν καί μαγγάνια, πού τά γύριζαν κι αὐτά τά ζῶα. Μέ λίγα λόγια, παλεύοντας σκληρά μέ τίς δυσκολίες, κατόρθωσαν νά κάνουν κάπως ὑποφερτή τή ζωή

τους. Όσο τούς επέτρεπε ή 'Αστυνομία, έκαναν μπάνιο, εκδρομές, μαθήματα, διαλέξεις.

Τόν 'Απρίλη τοῦ 1941, μέ τήν κατάρρευση τοῦ μετώπου, οἱ ἐξόριστοι τοῦ Ἄη Στράτη ἄρχισαν νά σκέπτονται πῶς θ' ἀντιμετωπίσουν τήν κατάσταση. Γιά τίς «καλές» προθέσεις τῆς κυβέρνησης πού ἔφυγε μαζί μέ τό βασιλιά στήν Κρήτη, καί τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, οἱ ἐξόριστοι τοῦ Ἄη Στράτη εἶχαν μιά πρόσθετη ἔνδειξη. Τήν ἡμέρα ἀκριβῶς πού μπῆκαν οἱ Γερμανοί στήν 'Αθήνα, ἡ ἑλληνική 'Ασφάλεια ἔπιασε τό δικηγόρο Λαζανᾶ καί τόν ἔστειλε στόν Ἄη Στράτη. 'Αργότερα τόν τουφέκισαν στοῦ Παύλου Μελᾶ στή Θεσσαλονίκη.

Στό μεταξύ οἱ Γερμανοί ἔφτασαν στή Λῆμνο. Στό λιμανάκι τοῦ Ἄη Στράτη ὑπῆρχε ἕνα μεγάλο καΐκι. Μποροῦσαν νά μποῦν μέσα οἱ ἐξόριστοι καί νά περάσουν στή στεριανή Ἑλλάδα. 'Εμπόδιο ἦταν μόνο ἡ 'Αστυνομία.

Ἡ διάσπαση πού ὑπῆρχε στήν 'Ομάδα δημιουργοῦσε σύγχυση, δυσκόλευε τίς γρήγορες ἀποφάσεις. Τό γραφεῖο τῆς 'Ομάδας προσπαθοῦσε νά ἔλθει σέ συνεννόηση μέ τήν 'Αστυνομία γιά νά φύγουν ὅλοι μαζί, ἐξόριστοι καί χωροφύλακες, χωρίς νά γίνει σύγκρουση μεταξύ τους καί νά χυθεῖ αἷμα. 'Αλλά καί τά ὄργανα τῆς 'Ασφάλειας ἔκαναν τά δικά τους σχέδια. Γι' αὐτούς οἱ κύριοι μπορεῖ νά ἄλλαξαν, ἀντί γιά τό Μανιαδάκη θἆταν οἱ Γερμανοί, ἀλλά ὁ ἐχθρός ἔμενε ὁ ἴδιος: οἱ κομμουνιστές, οἱ ἐξόριστοι.

Στίς 26 'Απριλίου τό πρωί μιά ἐπιτροπή ἐξορίστων πῆγε στό σπίτι τοῦ ἀστυνόμου Κουσκούση γιά νά συνεννοηθοῦν πῶς θά ἔφευγαν μαζί ἐξόριστοι καί χωροφύλακες. 'Ο Κουσκούσης «κατ' ἀρχήν συμφώνησε». Κατά τίς δέκα ἄλλη ἐπιτροπή πῆγε στήν 'Αστυνομία γιά νά κανονίσουν, ὅπως εἶχαν πεῖ, τίς λεπτομέρειες τοῦ ταξιδιοῦ. Σκοπός στήν 'Αστυνομία ἦταν ὁ χωροφύλακας Ντουντουλάκης. Μόλις ἔφτασε ἡ ἐπιτροπή σέ ἀπόσταση πέντε μέτρων, ὁ Ντουντουλάκης σήκωσε τό τουφέκι καί σημάδεψε. Κάποιος δίπλα του ἔσπρωξε τό τουφέκι καί ἡ σφαίρα ἔφυγε στόν ἀέρα. Νά πῶς διηγεῖται τά γεγονότα πού ἀκολούθησαν ὁ Κώστας Μπόσης:

«Στίς 12.30΄ ὁ Κουσκούσης ἔφυγε ἀπό τό σπίτι του πού ἦταν πιό πέρα ἀπό τό Τελωνεῖο κι ὁπλισμένος κι ἀνάμεσα σέ δυό χωροφύλακες, ὁπλισμένους κι αὐτούς, ἔσκισε τήν πλατεία στή μέση. Μόλις ἔφτασε κοντά στόν ἀσύρματο, χτύπησε συναγερμός. Κίνδυνος βομβαρδισμοῦ ποτέ δέν ὑπῆρχε στόν Ἄη Στράτη κι ὄχι τότε πού οἱ Γερμανοί εἴχανε φτάσει στήν 'Αθήνα. Τό ἔκανε ἐπίτηδες γιά νά μᾶς κλείσει στά σπίτια. Τρέξαμε νά κρυφτοῦμε. Οἱ περισσότεροι στοιβάχτηκαν στήν πόρτα τοῦ Ταμείου γιά νά μποῦν. 'Ο Κουσκούσης, πού πήγαινε πρός τόν ἀσύρματο, ἔκανε μεταβολή κι ἔβγαλε τό πιστόλι. 'Ο χωροφύλακας φώναξε: «Γρήγορα τσακιστεῖτε. 'Ακόμα; Ἄντε Παπαδᾶτο». «Καλά, θά μποῦμε» εἶπε ὁ Παπαδᾶτος. Βλέπεις ἡ πόρτα δέ χωράει ἄλλους». Χωρίς ἄλλη διαδικασία ἄρχισαν οἱ πυροβολισμοί. Ἔρριχναν ὁ Κουσκούσης κι ὁ Ντουντουλάκης. Τήν ἴδια στιγμή γενικεύτηκαν οἱ πυροβολισμοί. Ρίχνανε στούς κήπους μας. Ρίχνανε στούς θαλάμους. Ρίχνανε πάνω στούς μύλους. Ρίχνανε στό ὕψωμα τ' 'Αγίου Μηνᾶ. Ὅπου βλέπανε κίνηση δική μας. 'Από νωρίς εἴχανε ἐπισημάνει μερικές τοποθεσίες, εἴχανε μοιράσει σέ διάφορα μέρη τούς ἐξοπλισμένους καί μόλις δόθηκε τό σύνθημα ἄρχισε ἡ ἐπίθεση. Εἴχανε, ἐκτός ἀπό τούς χωροφύλακες, μερικούς φαντάρους πού φτάσανε ἀπ' τή Λῆμνο καί μερικούς πεζοναῦτες τοῦ χωριοῦ... Εἴχανε κι ἕνα πολυβόλο...»[1].

'Από τή δολοφονική αὐτή ἐπίθεση τῶν χωροφυλάκων τραυματίστηκαν θανάσιμα καί πέθαναν τρεῖς ἐξόριστοι: 'Ο Ν. Παπαδᾶτος, ὁ νεολαῖος Κ. Σκυτούδης καί ὁ Π. Πέππας ἀπό τά Μινάγια τῆς Μεσσηνίας. 'Επίσης ἄλλοι τρεῖς τραυματίστηκαν: ὁ ἕνας, ὁ Καινούργιος, βαριά καί οἱ ἄλλοι δύο, ὁ Φίλιος καί ὁ Τσοτρίδης, ἐλαφρά.

Οἱ ἐξόριστοι ἔμειναν κλεισμένοι στούς θαλάμους τους ὥς τήν ἡμέρα πού πῆγαν οἱ Γερμανοί. Τούς ὑποδέχτηκαν οἱ χωροφύλακες, παραταγμένοι στήν ἀμμουδιά. 'Ο Κουσκούσης ἔδωσε ἀναφορά καί παρέδωσε τούς ἐξόριστους κανονικά στούς Γερμανούς, ἀφοῦ «ἀνάφερε» ὅτι πυροβόλησε καί σκότωσε μερικούς «γιατί ἤθελαν νά τό σκάσουν». Οἱ Γερμανοί, ὕστερα

1. Τό ἴδιο, σελ. 23—24.

ἀπό αὐτό, τόν θεώρησαν ἔμπιστο καί τόν ἄφησαν μέ τήν ἴδια φρουρά νά φυλάει τούς ἐξόριστους.

Τό ὄνειρο νά βγοῦν γρήγορα ἔξω εἶχε χαθεῖ πιά δριστικά. Ρίχτηκαν τότε μέ τά μοῦτρα στή δουλειά. Καλλιέργησαν τά χωράφια τους ἐντατικά. Κατάφεραν νά κάνουν καλή παραγωγή. Ἔτσι ἔλπιζαν νά περάσουν τό χειμώνα χωρίς μεγάλη πείνα. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1941 ἔφυγε ἡ παλιά φρουρά. Στή θέση τους πῆγαν ὁ ἀστυνόμος Βουδικλάρης, οἱ χωροφύλακες Ρεγκούτας καί Ψαρρός. Ὁ Βουδικλάρης στήν ἀρχή παρίστανε τόν «πατριώτη». Ἔλεγε, ὅτι «ἀπό ἀνάγκη πῆγε ἐκεῖ. Τόν διάταξαν»!

Στά τέλη Ἰουλίου πῆγε στόν Ἅη Στράτη ἕνας μοίραρχος τῆς Χωροφυλακῆς ἀπό τή Λῆμνο. Εἰδοποίησε τούς ἐξορίστους νά ἑτοιμαστοῦν γιά τήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα. Αὐτό τό νέο προκάλεσε ἐνθουσιασμό στήν Ὁμάδα. Ὅπου καί νά τούς πήγαιναν, δέ θἄταν ἔτσι ἀποκλεισμένοι. Θά ἔρχονταν σέ ἐπαφή μέ τούς δικούς τους. Ὁ ἐνθουσιασμός τούς συνεπῆρε. Παράτησαν τά χωράφια, τά μαγγάνια, τή σπορά, τήν καλλιέργεια, τό μύλο, τά ζῶα. Ἄρχισαν νά προετοιμάζονται. Πουλοῦσαν τήν παραγωγή τους, τά κριθάρια, τά κουκιά κι ὅ,τι ἄλλο μποροῦσαν. Τίς πατάτες τίς ἔβαλαν στό καζάνι. Δέν ὑπῆρχε πιά κανένας περιορισμός στίς μερίδες. Ὅσα εἶχαν μαζέψει μέ στερήσεις μῆνες καί μῆνες, τά σκόρπισαν μέσα σέ λίγες μέρες. Αὐτό ἦταν τό μοιραῖο λάθος, πού τούς κόστισε ὕστερα πολύ.

Ὅταν πιά πέρασε μήνας, χωρίς νά φύγουν, κατάλαβαν τήν παγίδα. Ἡ Χωροφυλακή τούς παρέσυρε νά πουλήσουν τ' ἀποθέματά τους γιά νά λυγίσουν εὐκολότερα ἀπό τήν πείνα. Σατανικό σχέδιο ἐγκληματικῶν ἐγκεφάλων. Οἱ ἐξόριστοι προσπάθησαν νά ξαναμαζέψουν πάλι κάτι. Μά ἦταν πιά ἀργά. Οἱ πατάτες εἶχαν φαγωθεῖ. Τήν φάβα τήν πούλησαν 13 δραχμές καί τώρα εἶχε φτάσει 40. Καί κανένας δέν πουλοῦσε. Ἔσπειραν λαχανικά. Ἔβαλαν τό μύλο καί τά μαγγάνια μπροστά. Ἄρχισαν αἱματηρές οἰκονομίες...

Τόν Σεπτέμβρη τοῦ 1941 «δραπέτευσαν» ἀπό τόν Ἅη Στράτη σέ συνεννόηση μέ τήν ἀστυνομία οἱ ἀρχειομαρξιστές. Ἦταν καμιά δεκαριά καί ζοῦσαν χωριστά ἀπ' τούς ὑπόλοιπους ἐξόριστους. Αὐτή τή «δραπέτευση» χρησιμοποίησε ὁ Βουδικλάρης σάν πρόσχημα γιά νά περιορίσει τούς ἐξορίστους στό χωριό. Μέ τό μέτρο αὐτό τούς ἀπέκλεισε ἀπό τά χωράφια. Ὁ κίνδυνος τοῦ θανάτου ἀπ' τήν πείνα τώρα μεγάλωνε. Τόν Ὀκτώβρη οἱ ἐξόριστοι ὑποχρεώθηκαν νά κόψουν τό βραδινό ψωμί καί νά περιορίσουν τό μεσημεριανό στά 50 δράμια. Ἀργότερα, μιά μέρα ἔτρωγαν ψωμί, μιά ὄχι. Στίς 9 Νοεμβρίου ἔφαγαν τό τελευταῖο κομματάκι. Σέ λίγο τό φαγητό περιορίστηκε σέ λίγες πατάτες ἤ λίγα ὄσπρια χωρίς λάδι. Ἄρχισαν κιόλας μερικοί νά πέφτουν στό κρεβάτι ἀπ' τήν ἐξάντληση. Ἄρχισαν τώρα πιό πολλές «δηλώσεις», γκρίνια. Ἡ ἐποχή ἦταν κρίσιμη. Ἀπ' ἔξω δέν ἔφτανε στούς ἐξόριστους κανένα φῶς. Οἱ Γερμανοί νικοῦσαν παντοῦ. Κινδύνευε ἡ Μόσχα. Ἡ Ἀστυνομία καί ἡ Γκεστάπο μέ τούς «βαλτούς» πού εἶχαν μέσα στήν ὁμάδα τῶν ἐξορίστων δυνάμωσαν τίς προσπάθειες γιά νά τούς διαλύσουν. Καί τότε νόμισαν ὅτι ἦταν πιά ἡ κατάλληλη στιγμή γιά νά δώσουν τό ἀποφασιστικό χτύπημα.

Στίς 4 Νοεμβρίου ἔφτασε ἀπό τό Μοῦδρο ἡ Γκεστάπο. Ἡ Ἀστυνομία μάζεψε τούς ἐξόριστους καί τούς παρέταξε στό προαύλιο τοῦ σχολειοῦ. Ἦταν 175. Παρατάχθηκαν χωριστά καί καμιά 50αριά δηλωσίες. Οἱ Γερμανοί τούς ἄφησαν ἐπίτηδες νά περιμένουν ὥρα πολλή. Στό τέλος ἔφτασαν, μαζί μέ τόν πρόεδρο τοῦ χωριοῦ Κάκαλη, τόν τελώνη καί δυό - τρεῖς ἄλλους, πού ἦταν στήν ὑπηρεσία τους. Οἱ γκεσταπίτες ἀφοῦ ἔρριξαν μερικές ἄγριες ματιές στούς ἐξόριστους, ἔδιωξαν τούς δηλωσίες καί ὕστερα ἀποσύρθηκαν μαζί μέ τόν ἀστυνόμο καί τά ὄργανά τους, τούς «Ἕλληνες», στό ὑπόγειο. Ὕστερα ἀπό λίγο γύρισαν. Ὁ διερμηνέας τούς εἶπε: «Οἱ Γερμανοί θά τουφεκίσουν πέντε, τέσσερες ἄνδρες καί μιά γυναίκα». Οἱ ἐξόριστοι ἔμειναν ἀμίλητοι. Οἱ γκεσταπίτες φώναξαν πάλι τόν διερμηνέα, κάτι τοῦ εἶπαν κ' ἐκεῖνος ξαναγύρισε καί δήλωσε: «Ὁ πρόεδρος εἶπε πώς κλέβετε τίς περιουσίες τους. Γι' αὐτό οἱ Γερμανοί θά τουφεκίσουν, σέ δεκαπέντε μέρες, πέντε».

Τήν ἄλλη μέρα πρωΐ - πρωΐ ὁ ντελάλης τοῦ χωριοῦ πέρασε ὅλα τά σοκάκια καί φώναξε: «Ὅποιος χωριάτης ἔχει

σπίτι νοικιασμένο σέ κομμουνιστές νά τό ξενοικιάσει ὥς τό βράδυ. Ἀλλιώτικα θά τιμωρηθεῖ ἀπ' τούς Γερμανούς κατά τό χειρότερο τρόπο. Ὅποιος κάνει δήλωση θά μείνει». Οἱ ἐξόριστοι εἶχαν σαράντα περίπου σπίτια νοικιασμένα. Τό μεγαλύτερο ἦταν ἕνα παλιό σχολεῖο. Εἶχαν σκάψει τό ὑπόγειό του κ' εἶχαν φτιάξει λέσχη. Δίπλα εἶχαν χτίσει τά μαγειρεῖα τους. Ὁ κεντρικός — ἔτσι ἔλεγαν τό παλιό σχολεῖο, δηλαδή κεντρικός θάλαμος — χωροῦσε 25 - 27 ἄτομα τό πολύ - πολύ. Ἕνα σπίτι εἶχαν οἱ γυναῖκες καί δυό οἱ φυματικοί. Μόλις τέλειωσε ὁ ντελάλης, ὅλο τό χωριό σηκώθηκε στό πόδι. Μαζί μέ τούς χωροφύλακες ὅρμησαν στά σπίτια κι' ἄρχισαν νά πετοῦν τά πράγματα τῶν ἐξορίστων ἔξω. Ποῦ νά πᾶνε τόσοι ἄνθρωποι μέσα στό χειμώνα; Τό ἕνα ἀπό τά σπίτια πού ἔμεναν οἱ φυματικοί ἦταν τῆς παπαδιᾶς. Αὐτή παρά τίς πιέσεις τῆς χωροφυλακῆς δέν ἔδιωξε τούς ἐξορίστους. Στό ἄλλο σπίτι, τῶν φυματικῶν, πῆγε ὁ νοικοκύρης μέ τούς χωροφύλακες καί τά παιδιά του καί προσπάθησε νά πετάξει ἔξω τούς ἀρρώστους. Ἀλλά ἐκεῖνοι δέν τό κούνησαν ἀπ' τά κρεβάτια τους. Οἱ ὑπόλοιποι ἐξόριστοι μαζεύτηκαν στόν «κεντρικό». Πέταξαν ἔξω τά κρεβάτια κ' ἔστρωσαν τά ροῦχα τους ὁ ἕνας πλάϊ στόν ἄλλο σέ τέσσερις σειρές.

Προτοῦ καλά - καλά προλάβουν νά συνέλθουν, τήν ἄλλη μέρα τό πρωΐ ὁ ντελάλης πῆρε πάλι τούς δρόμους κι ἄρχισε νά ἀναγγέλλει τίς νέες ἀπαγορεύσεις τῆς Ἀστυνομίας. Συνολικά δώδεκα «ἀπαγορεύσεις». «Ὅποιος ἔχει νοικιασμένα χωράφια στούς κομμουνιστές νά τά ξενοικιάσει σέ τρεῖς μέρες. Ἀλλιώτικα θά τιμωρηθεῖ ἀπ' τούς Γερμανούς μέ τήν βαρύτερη ποινή. Κανένας δέν θά ἀγοράζει ἤ θά πουλάει στούς κομμουνιστές. Ὅποιος κομμουνιστής θά βγαίνει ἀπ' τό χωριό θά τουφεκίζεται... Ἀπαγορεύονται οἱ συναλλαγές...». Παρά τίς προσπάθειες τῶν ἐξορίστων, ὁ Βουδικλάρης δέν λύγισε. Ἄν ἤθελαν νά κάνουν δήλωση, τούς ἀπαντοῦσε, θά σώζονταν. Ἐξαντλημένοι ἀπ' τήν πείνα οἱ ἐξόριστοι ξεκίνησαν γιά τούς κήπους καί τά χωράφια τους πού ἦταν γύρω στό χωριό, ἔκοψαν ὅσα κουνουπίδια καί κραμπολάχανα μποροῦσαν. Ἔφαγαν ὥσπου πρήστηκαν. Ξερίζωσαν καί τά σπανάκια, τά πατζάρια, τίς μελιτζάνες κλπ. Τήν τρίτη μέρα

ἔβγαλαν καί τίς πατάτες, ἄς ἦταν μικρές. Ἑτοιμάζονταν νά σφάξουν τούς χοίρους. Ἀλλά τότε ἔφτασε ὁ καλόγερος ἀπ' τό Μοναστήρι, τούς εἶπε ὅτι ματώνει ἡ καρδιά του γι' αὐτά πού τούς κάνουν καί τούς πρότεινε νά τοῦ δώσουν νά τούς φυλάξει τά γαϊδούρια, τά γουρούνια καί τίς πατάτες καί νά κάνουν ἕνα ψεύτικο χαρτί ὅτι τοῦ τά πούλησαν μέ παλιά ἡμερομηνία γιά νά μή τούς πιάνει ἡ διαταγή τῆς Ἀστυνομίας. Οἱ ἐξόριστοι τό πίστεψαν. Ἦταν γι' αὐτούς μιά σανίδα σωτηρίας. Ὑπόγραψαν ἕνα χαρτί γιά 15 χιλιάδες.

Ἔκαναν σωρούς τά λαχανικά καί τά ἔβραζαν χωρίς λάδι καί χωρίς ἁλάτι. Ὁ Βουδικλάρης δέν τούς ἐπέτρεψε νά παίρνουν οὔτε θαλασσινό νερό. Ἡ ἐξάντληση προχωροῦσε. Οἱ περισσότεροι ἔπεσαν κατάκοιτοι. Ἕνας, ὁ Χατζίδης, τρελλάθηκε. Κάθε μέρα σχεδόν δυό - τρεῖς τραβοῦσαν γιά τήν Ἀστυνομία. Ἔκαναν δήλωση. Ἄρχισαν νά τρῶνε ὠμά τά λαχανικά. Ἀλλά κι' αὐτά μέσα σέ δεκαπέντε μέρες σάπισαν. Ἄρχισαν νά τρῶνε τά ὄσπρια, 25 δράμια στήν ἀρχή ἡ μερίδα, ὕστερα ἕνα φλυτζάνι σπειριά φάβα βρασμένα. Ὁ Βουδικλάρης δέν τούς ἐπέτρεπε νά πᾶνε οὔτε γιά χόρτα, οὔτε γιά ξύλα[1].

Τό γραφεῖο τῆς Ὁμάδας καί κάθε ἐξόριστος χωριστά ἄρχισαν νά στέλνουν ὑπομνήματα, ἀναφορές, ἐκκλήσεις στίς ἑλληνικές καί γερμανικές Ἀρχές, μ' ὅποιο μέσο μποροῦσαν. Ἀλλά δέν ἔβγαινε τίποτε. Ἡ πείνα ἅπλωνε ὅλο καί πιό ἀπειλητικά τά φτερά της. Ἀλλά τώρα δέν ἦταν μόνο ἡ πείνα, ἦταν ὁ ἴδιος ὁ θάνατος. Ὁ Βουδικλάρης σέ συνεργασία μέ τή Γκεστάπο εἶχε κατορθώσει νά ἀποκλείσει τούς ἐξορίστους ἀπ' τόν ἔξω κόσμο. Στό ταχυδρομεῖο δέν ἔφταναν συχνά ἐπιταγές καί δέματα. Ἔξω, στήν ἄλλη Ἑλλάδα, ὑπῆρχε ἐπίσης πείνα καί θάνατος. Ἀλλά κι ὅσα δέματα ἔφταναν ὁ Βουδικλάρης τά γύριζε πίσω. Ὁρισμένοι ἐξόριστοι ἔφτασαν στό σημεῖο νά τρῶνε πίτουρα. Πολλοί εἶχαν ξαπλώσει, λίγοι κατόρθωναν ἀκόμα νά στέκονται στά πόδια τους καί νά ἐξυπηρε-

1. Ἕναν ἐξόριστο, τό Χρῆστο Δοξάκη, τόν σκότωσε ὁ ἀγροφύλακας Κουτλάκης γιατί τόν βρῆκε νά μαζεύει χόρτα ἔξω ἀπό τό χωριό.

τοῦν τούς ὑπόλοιπους. Στό μεταξύ οἱ δηλώσεις σχεδόν σταματοῦν. Ὁ Βουδικλάρης σκυλιάζει. Βάζει τό ντελάλη καί διαλαλεῖ στούς δρόμους τήν καινούργια του διαταγή: «Ἀπαγορεύεται στούς κομμουνιστές νά βγαίνουν 30 μέτρα πέρα ἀπ' τούς θαλάμους τους. Ὅποιος παραβεῖ τήν διαταγή θά τουφεκίζεται».

Σέ λίγο ὁ ντελάλης ἔφερε πάλι βόλτα τό χωριό:

—Ἔ, Μπολσεβίκοι, φώναζε τώρα. Ἀκοῦστε! Ἔχει καΐκια γιά τή Σαλονίκη, τή Μυτιλήνη, τόν Πειραιᾶ, τή Λῆμνο. Ὅποιος κάνει δήλωση θά φύγει ἀμέσως, χωρίς ναῦλα...

Τό φώναξε πολλές φορές. Ἀλλά κανένας δέν ἀπάντησε στήν πρόσκληση.

Τά Χριστούγεννα οἱ ἐξόριστοι πῆγαν στόν καλόγερο καί τοῦ ζήτησαν νά τούς δώσει τά γουρούνια πού τοῦ εἶχαν εἰκονικά πουλήσει νά τά σφάξουν, ὅπως εἶχαν συμφωνήσει. Ὁ καλόγερος τούς ἀπάντησε μ' ἕνα σατανικό γέλιο: «Τά γαϊδούρια, τίς πατάτες, τά γουρούνια τ' ἀγόρασα 15 χιλιάδες. Ἔχω ἀπόδειξη. Μή μ' ἐνοχλεῖτε, γιατί ἡ Ἀστυνομία δέν εἶναι μακριά».

Ὁ χειμώνας ἦταν βαρύς. Χιόνι πυκνό σκέπασε ὁλόκληρο τόν Ἅη Στράτη. Τά ζῶα ἄρχισαν νά ψοφᾶνε: Πρόβατα, βόδια, ἄλογα, γαϊδούρια. Οἱ ἐξόριστοι, πού ζοῦσαν μέ λίγο κουρκούτι, ἔκαναν «ἔξοδο». Ὅσοι μποροῦσαν νά σταθοῦν στά πόδια τους ἔβγαιναν κρυφά τήν νύχτα, ἅρπαζαν τά ψοφίμια ἀπ' τά πόδια, τά ἔσερναν πάνω στό χιόνι καί τά κουβαλοῦσαν στά μαγειρεῖα τῆς ὁμάδας. Πολλοί δέν μποροῦσαν νά κρατήσουν τήν πεῖνα. Πρίν καλά - καλά κοχλάσει τό νερό, ἅρπαζαν κομμάτια ἀπ' τά ψοφίμια, τά τραβοῦσαν σάν τούς σκύλους καί τά κατάπιναν σχεδόν ὁλόκληρα. Ἔφτασαν νά φᾶνε γάϊδαρο ἑφτά μέρες ψόφιο. Ὅταν ὁ Βουδικλάρης κατάλαβε τί γινόταν ἔβγαλε διαταγή, ὅτι ὅποιος θά τρώει ψοφίμια θά τιμωρεῖται ἀπ' τούς... Γερμανούς. Ἀλλά οἱ πεινασμένοι ἐξόριστοι δέ σταμάτησαν, μόνο πού ἔπαιρναν τώρα πιό πολλές προφυλάξεις. Οἱ χωρικοί, πού ἔλεγαν ὅτι φοβόνταν νά πουλήσουν στούς ἐξορίστους φάβα, κριθάρι κ.λ.π. τώρα ἔτρεχαν νά τούς πουλήσουν ψοφίμια.

Στίς 8 Ἰανουαρίου 1942 οἱ ἐξόριστοι ἔπαθαν γενική δηλητηρίαση. Ἡ κατάστασή τους ἦταν τραγική. Σέ λίγο αὐτοί πού δέν μποροῦν καθόλου νά σηκωθοῦν ἀπ' τό «κρεβάτι» φθάνουν τούς 25. Ἀλλά κι αὐτούς τούς σκελετούς, κι αὐτούς τούς ἑτοιμοθάνατους ὁ Βουδικλάρης ἤθελε νά τούς βασανίζει. Μιά μέρα ἅρπαξε ἀπ' τό θάλαμο τόν ἐξόριστο Σκόρδα, τόν πῆγε στήν Ἀστυνομία καί μέ τή βοήθεια τοῦ χωροφύλακα Ρεγκούτα τόν τσάκισε στό ξύλο.

Στίς 10 Ἰανουαρίου ἔφτασε στόν Ἅη Στράτη ἕνα καΐκι μέ Γερμανούς. Ἔμαθαν ὅτι 130 ἐξόριστοι κλεισμένοι πεθαίνουν τῆς πείνας. Πῆγαν νά τούς δοῦν. Μόλις μπῆκαν στό θάλαμο ἔπιασαν τίς μύτες τους, τόση ἦταν ἡ βρώμα. Ἀντικρύζοντας τούς σκελετούς κι αὐτοί οἱ Γερμανοί συγκινήθηκαν. Τό Γραφεῖο ζήτησε ἄδεια γιά χόρτα, ξύλα καί συναλλαγές μέ τό χωριό. Οἱ Γερμανοί εἶπαν ὅτι δέν ἔχουν δώσει τέτιες ἀπαγορευτικές διαταγές. Μόλις ἔφυγαν, ὁ Βουδικλάρης φώναξε τό γραμματέα τῆς Ὁμάδας καί εἶπε ὅτι δίνει ἄδεια νά πηγαίνουν οἱ ἐξόριστοι γιά χόρτα, ἀλλά μονάχα δυό φορές τήν ἑβδομάδα καί μέ τή συνοδεία ἑνός ἀγροφύλακα πού θά τόν πληρώνουν οἱ ἴδιοι. Ἐπίσης δέν τούς ἐπέτρεπε νά μαζεύουν χόρτα οὔτε ἀπό τά καλλιεργημένα χωράφια οὔτε ἀπό τά χέρσα. Ὁ Βουδικλάρης προσπαθοῦσε νά ξεπεράσει τούς Γερμανούς. Γιά ξύλα τούς ἐπέτρεπε νά πηγαίνουν μόνο δυό φορές τή βδομάδα, ἀλλά χωρίς γαϊδούρια καί τίς συναλλαγές μέ τό χωριό δέν τίς ἐπέτρεψε, γιατί, εἶπε, δέν... τίς ἤθελαν οἱ χωρικοί. Ὅσοι μποροῦσαν ἀκόμα νά κουνηθοῦν πήγαιναν τώρα γιά χόρτα. Ἔψαχναν μέσα στίς πέτρες καί τ' ἀγκάθια γιά νά τά βροῦν. Ἦταν τόσο μεγάλη ἡ ἐξάντλησή τους πού δέν μποροῦσαν νά κουβαλήσουν τά τσουβάλια. Τ' ἄφηναν κάτω καί τἄσερναν.

Τό συσσίτιο τῶν ἐξορίστων ἦταν τώρα δυό κουταλίτσες κουρκούτι καί χόρτα πού τἄτρωγαν πολλές φορές ἄβραστα. Σιγά - σιγά λιγόστευαν κι αὐτοί πού μποροῦσαν νά πηγαίνουν γιά χόρτα. Οἱ πιό πολλοί ξάπλωσαν. Στίς 14 Ἰανουαρίου αὐτοί πού πῆγαν γιά χόρτα, στό γυρισμό, δέ βρῆκαν τόν ἐξόριστο Καντήλα. Εἶχε πεθάνει καί τόν εἶχαν κι ὅλας θάψει οἱ ἄλλοι. Ἀπό ἐκείνη τήν ἡμέρα ὁ θάνατος θρονιάστηκε στό θάλαμο. Στίς 16 Ἰανουαρίου πέθανε ὁ φυματικός Μή-

τσης, στίς 18 οἱ Φέζος καί Τραγιανός. Τήν ἄλλη μέρα ὁ Βολιώτης ἐργάτης Σεραφείμ Τσιῶνος.

Τώρα ὁ θάλαμος εἶναι ἀληθινή κόλαση. Τό νύχτα βογγοῦν οἱ ἄρρωστοι. Τέσσερις ἀκόμα τρελλαίνονται. Χτυποῦν τά κεφάλια τους, φωνάζουν «πεινάω». Οἱ δυό ἀπό τούς τρελλούς πῆγαν στήν 'Αστυνομία κ' ἔκαναν δήλωση. Τήν ἄλλη μέρα πέθαναν ἀπ' τήν ἐξάντληση. Οἱ θάνατοι συνεχίζονται. Πεθαίνει ὁ 'Εβραῖος Καλές, ἀπό τήν Θεσσαλονίκη. Πεθαίνει ὁ Μηνᾶς Καμπέλης, ὁ Γριντάκης ἀπ' τήν Κρήτη, ὁ γερο-Σταματιάδης. 'Ο θάλαμος ἔχει γίνει σωστό νεκροταφεῖο. Τριάντα τώρα εἶναι ἀκίνητοι στά κρεβάτια.

'Ο Καλές εἶχε μείνει τρισήμισυ μῆνες ἀκούνητος στό κρεβάτι. Λίγο προτοῦ πεθάνει ἔγραψε στίς ἀδελφές του αὐτό τό γράμμα. (Τό ὑπαγόρευσε στόν ἐξόριστο Λεοντιάδη, γιατί ὁ ἴδιος δέν μποροῦσε νά γράψει. Τοῦ εἶπε νά τό δώσει στίς ἀδελφές του ἅμα θά βγεῖ).

«'Αδελφοῦλες μου, σᾶς φιλῶ πολύ. Σᾶς φιλῶ ἀπό μακριά γιά τελευταία φορά. Ἅμα θά διαβάσετε τό γράμμα μου ἐγώ δέν θά βρίσκομαι στή ζωή. Θάμαι στήν ἀγκαλιά τῆς γῆς, θάχω κλείσει τό γῦρο τῆς ζωῆς. Πεθαίνω λιμασμένος. Ἄν μέ βλέπατε, δέν θά μέ γνωρίζατε. Εἶμαι πετσί καί κόκκαλο. Ὥς χτές εἴμουνα πρησμένος, μπαλόνι. Σήμερα ξεπρήστηκα. Εἶμαι φάντασμα. Δεῖγμα πώς βγῆκε τό εἰσιτήριο. Ἄν εἶχα νά φάω μπορεῖ νά γλύτωνα. Λίγο ψωμάκι νά εἶχα. 'Αλλά ποῦ νά βρεθεῖ. Μήν κλάψετε. Αὐτά ἔχει ἡ ζωή, ὁ ἀγώνας. Μά ὁ κόσμος θά νικήσει. Τό καράβι προχωράει πάντα, τά κύματα ὅλο κι ἁρπάζουν ναῦτες, ἀλλά κάποτε θά φτάσει στό λιμάνι. Πάρτε τή θέση μου, ἔτσι μόνο θά σωθεῖτε. Πολεμῆστε. Ἔτσι τουλάχιστο ἄν πεθάνετε, θά πεθάνετε κάνοντας τό χρέος σας. Πεθαίνω ἀπ' τήν πείνα. 'Αδελφοῦλες μου, γειά σας, χαρά σας. Γειά σας γιά πάντα. Παλαῖψτε νά σβήσει ἡ πείνα. Σουτί Καλές».

Τό Φλεβάρη ὁ Βουδικλάρης πῆγε μιά μέρα στό θάλαμο γιά νά δεῖ μέ τά μάτια του τήν κατάσταση. Ἤθελε νά νοιώσει τήν εὐχαρίστηση, ὅτι ἔχει στά χέρια του τόσους ἀνθρώπους καί τούς ἐξουσιάζει. Μπῆκε στό θάλαμο ἀγέρωχος. Πέρασε ἀργά - ἀργά τούς διαδρόμους, πιάνοντας τήν μύτη του. Κανένας δέν κουνήθηκε, κανένας δέν τοῦ μίλησε. Στό τέλος ἔβαλε τό χέρι στή μέση, κούνησε τό κεφάλι καί τούς εἶπε μ' ἕνα σατανικό γέλιο: «Πῶς περνᾶτε;». Τότε οἱ σκελετοί ἀναταράχτηκαν κι ἄρχισαν νά τόν βρίζουν δολοφόνο, νά τοῦ λέν ὅτι δέν εἶναι ἄνθρωπος, οὔτε ζῶο κι ἄλλα πολλά. Ἕνας ἐξόριστος τοῦ ἔσπρωξε μπροστά του δυό παιδάκια: τόν Γιαννάκη καί τόν Μανωλάκη: ἀδύνατα, κατακίτρινα, μέ λαιμουδάκια πού νόμιζες ὅτι θά κοποῦν. 'Ο Βουδικλάρης τά κοίταξε, χωρίς νά δείξει καμιά συγκίνηση. «Αὐτά τί σοῦ κάνανε, τόν ρώτησε ἕνας ἐξόριστος. Εἶναι κι αὐτά κομμουνιστές; Φοβᾶσαι μήν κάνουν ἐπανάσταση; Ντροπή σου, κτήνος». 'Ο Βουδικλάρης ἄφησε ἕνα παγερό γέλιο καί εἶπε: «Δέ φοβόσαστε;» Τότε ἄρχισαν ὅλοι μαζί νά τόν βρίζουν: «Νά φοβηθοῦμε; Τοῦ εἶπε ἕνας ἐξόριστος. Τί νά φοβηθοῦμε, βρέ βλάκα, ἀφοῦ εἴμαστε στόν τάφο; Τί χειρότερο θά πάθουμε; Εἶσαι ἀνίκανος νά κάνεις κάτι χειρότερο. Ὅ,τι μποροῦσες τὄκανες. Δέν πείστηκες ἀκόμα; Κοίταξε αὐτούς τούς σωρούς τά κόκκαλα, σκέψου πόσοι πέθαναν σέ διάστημα λιγότερο ἀπό μήνα. Δυό μῆνες κανένας δέν ξανάκανε δήλωση. Οὔτε θά κάνει».

'Εκεῖνος ἀφοῦ τούς ἄκουσε ἀκίνητος, παγερός, στό τέλος γέλασε πάλι καί τούς εἶπε: «Σύντροφοι γειά - χαρά σας, καλή ἀντάμωση στόν ἄλλο κόσμο».

'Η κατάσταση τῶν ἐξορίστων χειροτερεύει ὥρα τήν ὥρα. 'Ο ἕνας ξαπλώνει ὕστερα ἀπ' τόν ἄλλο. Πολλοί ἀποπατοῦν ἀπάνω τους. Δέν αἰσθάνονται πιά τίποτε. Στό θάλαμο ἡ βρώμα, ἡ ψείρα, οἱ λάσπες, οἱ ἀκαθαρσίες κάνουν τήν ζωή ἀληθινή κόλαση. 'Εκεῖνοι πού στέκονται ἀκόμα στά πόδια τους δέν προλαβαίνουν νά καθαρίσουν. Σέ λίγο δέν ἀντέχουν οὔτε νά σηκώσουν τούς πεθαμένους. 'Ο Βουδικλάρης δέν ἐπιτρέπει νά τούς πᾶνε στό νεκροταφεῖο μέ γαϊδούρι. Πεθαίνει ὁ Καράντζαλης, ὁ Γρίβας κι ἄλλοι. Οἱ ἐξόριστοι, καθώς εἶναι σκελετοί, καί πολλοί μαζί, δέν μποροῦν νά τούς σηκώσουν. Ἔτσι οἱ πεθαμένοι μένουν μερόνυχτα πλάι μέ τά ζωντανά πτώματα στόν ἴδιο θάλαμο.

Στίς 15 τοῦ Φλεβάρη ἔφτασε ὁ Γερμανός διοικητής Λήμνου, εἶδε τήν κατάσταση καί τούς ὑποσχέθηκε νά στείλει τρόφιμα.

Φτάνει τό τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Φλεβάρη καί πεθαίνουν κι ἄλλοι. Πρέπει κι αὐτοί νά περιμένουν, ὅσο νά γυρίσουν οἱ «γεροί» ἀπ' τίς ὑπηρεσίες, νά συνέλθουν γιά νά καταφέρουν νά τούς μεταφέρουν στό νεκροταφεῖο. Στίς 24 - 25 Φλεβάρη τό κακό φτάνει στό κατακόρυφο. Οἱ νεκροί πληθαίνουν, οἱ ζωντανοί εἶναι σωστοί σκελετοί, πού προχωροῦν κι αὐτοί στό θάνατο. Νά πῶς περιγράφει αὐτή τήν κόλαση ὁ Κώστας Μπόσης:

«...Ὁ τάφος δέν μπορεῖ νἄναι πιό ἀπαίσιος ἀπ' τόν θάλαμο τῆς θυσίας. Φτάνουμε στό σημεῖο, πού ὁ θάνατος εἶναι ἡ... σωτηρία. Ἀκούγονται τά κρά - κρά τοῦ καραβιοῦ, πού κοντεύει νά σκορπίσει ἀπ' τήν δύναμη τῆς φουρτούνας. Ζυγώνει ἡ καμπή, πού ἡ ὁμάδα θά τιναχτεῖ στόν ἀέρα. Κανένας δέν μπορεῖ νά κάνει ὑπηρεσία στόν θάλαμο. Φωνάζουν ἀπ' ὅλες τίς πλευρές. Σ' ὅλους τούς τόνους. Ἄλλος ἀπειλεῖ, ἄλλος παρακαλεῖ κι ἄλλος κλαίει. Τοῦτος θέλει νά τοῦ λύσεις τίς πληγές γιατί τίς ἀνασκαλεύουν οἱ ψεῖρες. Ὁ ἄλλος νά τοῦ ἀλλάξουν τά στρώματα γιατί βρωμᾶνε. Ἄλλος ζητάει τενεκέ νά κατουρήσει καί σάν δέν τοῦ πηγαίνει κανένας κατουράει καταγῆς. Ἕνας κοντεύει νά πνιγεῖ ἀπ' τά σκεπάσματα καί ζητάει βοήθεια. Ἄλλος θέλει κεραμίδα. Ἄλλος ζητάει νερό. Ἕνας πέθανε, δεύτερος ξεψυχάει, τρίτος λιποθυμάει κι ὅλοι προχωροῦν κοπαδιαστά πρός τόν ἄλλο κόσμο, βρώμα καί βόχα, φωνές καί παρακάλια, πεθαμένοι καί μισοπεθαμένοι, σκελετοί, φαντάσματα καί κινούμενες σκιές, τρελλοί καί μισότρελλοι, πείνα καί ἀγωνία, τραγικές στιγμές, στιγμές φρίκης, ἀπερίγραπτες... Δέν ἔχουμε ποιός νά πάει γιά χορτάρια καί γιά ξύλα, ποιός νά κάνη τόν μάγειρα καί ποιός νά κουβαλήσει νερό. Οἱ παπάδες περνοῦν κάθε μέρα καί ρωτᾶνε ἄν θάχουν μεροκάματο... Τά πόδια καί τά χέρια τῶν περισσότερων δέν κινοῦνται καθόλου... Στίς 26 τό μεσημέρι δέν ἀνέβηκε τό καζάνι. Δέν ἔχει τίποτα πιά, οὔτε χορτάρια, οὔτε κριθαράλευρο...»[1].

Στίς 27 Φεβρουαρίου τό μεσημέρι ἔφτασε λαχανιασμένος ἕνας ἐξόριστος ἀπ' τούς μύλους κι ἀνήγγειλε ὅτι φτάνουν ἀπό τό Κάστρο τῆς Λήμνου δυό καΐκια. Στίς 2 μπῆκε στό θάλαμο ὁ γραμματέας κ' εἶπε μέ τρεμάμενη φωνή ὅτι ἔφτασαν τρόφιμα. Χίλιες ὀκάδες σουσάμι, χίλιες ὀκάδες φάβα κ' ἑφτά τενεκέδες λάδι. Ἀπ' τή συγκίνηση δέ μπόρεσε νά πεῖ τίποτε ἄλλο.

«Γιά λίγα δευτερόλεπτα — διηγεῖται ὁ ἴδιος ἐξόριστος — στό θάλαμο βασίλευε σιγή νεκρική. Κ' ὕστερα κουνήθηκαν οἱ σκελετοί καί περνοῦσαν ἀπό κρεβάτι σέ κρεβάτι. Φιλιόντουσαν καί κλαίγανε».

Τριάντα τρεῖς νεκροί ἦταν ὁ ἀπολογισμός τῆς μάχης μέ τήν πείνα πού ἔδωσαν οἱ ἐξόριστοι τοῦ Ἅη Στράτη τό χειμώνα τοῦ 1941 - 42. Θάφτηκαν στά νεκροταφεῖα τοῦ Ἅη - Μηνᾶ καί τοῦ Ἅη - Γιάννη μαζί μέ τούς προηγούμενους νεκρούς ἐξόριστους. Ὅλοι μαζί εἶναι 40. Τά ὀνόματά τους: Δ. Κεραμάρης, Κ. Γιασιμάκης, Π. Ραυτόπουλος, Γ. Κιουρτσῆς, Ν. Παπαδάτος, Π. Πέππας, Α. Οἰκονόμου, Γ. Καντήλης, Δ. Σαρακατσάνος, Α. Τραγιανός, Σερ. Τσιῶνος, Κ. Μήτσης, Γ. Πανταζῆς, Κ. Μπουμαρσόπουλος, Σ. Καλές, Η. Σποῦνος, Α. Χατζίδης, Θ. Θεοδωρίδης, Π. Σταυριανόπουλος, Α. Γρίβας, Χ. Δοξάκης, Κ. Λευκαδίτης, Χ. Μπαράκης, Χ. Χαβάνης Μ. Καμπέλης, Σ. Γιαπουτζῆς, Α. Ἀγαθόπουλος, Στ. Κουταλακίδης, Β. Γιουβέκας, Μ. Γριτάκης, Γ. Σταματιάδης, Ἡρ. Ζηνός, Ἀθ. Σπανδάκης, Κ. Μολίδης, Χ. Ἀλεξιάδης, Εὐάγγ. Νικολαΐδης, Β. Δημητρίου, Ι. Ἰωαννίδης, Κ. Σκυτούδης, Φέζος.

Τόν Μάϊο τοῦ 1943 μεταφέρθηκαν πολλοί ἐξόριστοι τοῦ Ἅη Στράτη στό στρατόπεδο συγκεντρώσεως Παύλου Μελᾶ (Α. Δεληγιάννης, Δ. Χαλμαντζῆς, Χ. Νανός, Μ. Λασκαρί-

1. Στό ἴδιο, σελ. 146—147.

δης, Κούλα Σουλιώτου, Π. 'Αδάμος, Γ. Σαραντίδης, Μ. 'Αστερίου, Κ. Φαγαντίδης, Κ. Δούμας, Τρ. Κατκαδίγκας, Θ. Λαζανᾶς). Οἱ Γερμανοί τούς πρότειναν νά δεχτοῦν, ἐπειδή κατάγονταν ἀπό βουλγαροκρατούμενες περιοχές, τή βουλγαρική ὑπηκοότητα μέ τήν ὑπόσχεση ὅτι θά τούς ἀπολύσουν. Κανένας δέν δέχτηκε καί ὕστερα ἀπ' τήν ἄρνησή τους ὅλοι τουφεκίστηκαν.

Ἑξήντα δύο ἐξόριστοι τοῦ Ἅη Στράτη ἀπελευθερώθηκαν λίγο ἀργότερα (17 Ἰουλίου 1943) σέ ἐπιχείρηση τοῦ ΕΛΑΝ πού τούς πῆρε μέ καΐκια καί τούς πῆγε στίς ἀπελευθερωμένες περιοχές. Ἀπ' αὐτούς δέκα πιάστηκαν ἀργότερα καί ἐκτελέστηκαν ἀπό Γερμανούς καί Ἕλληνες συνεργάτες τους.

Ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Γ. Βαΐτσης[1], ἕνας κι αὐτός ἀπό τούς ἐξορίστους πού ἐπέζησαν, τήν ἴδια μέρα πού πῆγε τό καΐκι τοῦ ΕΛΑΝ νά τούς παραλάβει τούς εἶχαν εἰδοποιήσει οἱ Γερμανοί νά εἶναι ἕτοιμοι γιά μεταγωγή. Ἡ ὀργάνωση Μακεδονίας τοῦ ΚΚΕ εἶχε πληροφορηθεῖ πώς θά τούς μετέφεραν κι αὐτούς στό στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ γιά ἐκτέλεση κ' ἔδρασε κεραυνοβόλα. Τούς ἀκολούθησαν καί τρεῖς χωροφύλακες μέ τά ὅπλα τοῦ Σταθμοῦ.

Ἀνάφη

Στήν Ἀνάφη ὑπῆρχε μιά ἀπ' τίς παλαιότερες, τίς μεγαλύτερες καί τίς καλύτερα ὀργανωμένες ὁμάδες πολιτικῶν ἐξορίστων. Μέ τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας ὁ ἀριθμός τῶν ἐκτοπισμένων ἐκεῖ ξεπέρασε τούς 300 κι ἀργότερα τούς 500. Ἡ Ἀνάφη εἶναι ἕνα νησί τοῦ Αἰγαίου, ἀληθινό ξερονήσι, ἄνυδρο, ἄγονο, χωρίς σχεδόν καθόλου βλάστηση. Πρέπει νά περπατήσεις πολλές ὧρες γιά νά δεῖς μέσα στίς λαγκαδιές λίγα δέντρα. Τό χωριό — μοναδικό χωριό τοῦ νησιοῦ — ὅλο - ὅλο ἔχει 150 σπίτια, πού τά δέρνουν τό χειμώνα οἱ ἄνεμοι, τό καλοκαίρι τό λιοπύρι, ἐγκαταλειμμένα, σωστές τρῶγλες.

1. Γιάννη Βαΐτση: Ἀπό τόν Ἅη - Στράτη στό Βέρμιο, «Ἐθνική Ἀντίσταση», Συλλογή ἕκτη — Δεκέμβρης 1963.

Οἱ ἐξόριστοι ὅσα ἔπιασαν τά ἐπιδιόρθωσαν, τά ἐξωράϊσαν ὅσο γινόταν. Τό χωριό χτισμένο πάνω στήν κορυφή ἑνός φαλακροῦ βουνοῦ. Οἱ κάτοικοι πάμφτωχοι, τούς ἔδερναν πάντα ἡ φτώχεια, ἡ μιζέρια, ἡ ἀγραμματοσύνη καί οἱ προλήψεις.

Ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἐξορίστων μέ τόν ἔξω κόσμο ἦταν προβληματική. Τό νησί δέν ἔχει λιμάνι κι ὅταν ὑπάρχει κακοκαιρία τό βαπόρι δέν μπορεῖ νά πλησιάσει. Ἔτσι οἱ ἐξόριστοι μένουν πολλές φορές χωρίς ψωμί, χωρίς γράμμα ἀπ' τούς δικούς τους. Ὁ Δ. Γληνός σέ γράμμα του τῆς 8 Δεκεμβρίου 1936 γράφει:

«...Ἀπόψε, τώρα πού σοῦ γράφω, πάλι χάλασε, ὁ καιρός καί αὔριο θά ἔχουμε τήν ἀγωνία, ἄν θά μπορέσουμε νά πιάσουμε τό βαπόρι. Σημείωσε πώς κινδυνεύουμε νά μείνουμε ὅλοι χωρίς ψωμί, ἄν τό βαπόρι δέ μπορέσει καί τώρα νά ξεφορτώσει ἀλεύρι, ὅπως δέ μπόρεσε καί τήν περασμένη βδομάδα...»[1].

Οἱ ἐξόριστοι πάλευαν πολλές φορές μέ τά κύματα γιά νά καταφέρουν νά ξεφορτώσουν τό καράβι, πού τούς ἔφερνε τό ἀλεύρι καί τά μηνύματα ἀπό τούς δικούς τους. Νά πῶς περιγράφει ὁ Δημ. Γληνός μιά τέτοια μέρα σκληρῆς πάλης τῶν ἐξορίστων μέ τά κύματα:

«Δευτέρα. Ὁ μεγάλος βοριᾶς ἀρχίζει νά πέφτει. Μά στή θάλασσα ἁπλώνεται καταχνιά καί βροχή. Ἔχουμε ἑτοιμάσει τά γράμματά μας, περιμένουμε τό βαπόρι... Τό βραδινό ὁ καιρός πολύ σκοτεινιασμένος... Τρίτη μεσημέρι. Πρώτη εἴδηση. Τό βαπόρι ἔπεσε ἔξω ἀπάνω σ' ἕνα βράχο κοντά στή Σύρα. Γενική κατήφεια. Ὁ φίλος μου εἶχε τηλεγράφημα πώς τοῦ στέλνουνε ἕνα καλάθι κι ἕνα δέμα... Πᾶνε τά πράματα πάλι, τήν πάθαμε, ὅπως τήν πρωτοχρονιά. Τρίτη βράδυ. Νέα εἴδηση. Ἀπό τόν Πειραιᾶ ξεκίνησε ἄλλο βα-

1. «Στή μνήμη Δημήτρη Α. Γληνοῦ», σελ. 174. παρ. 17. Ἡ ἐξιστόρηση τῆς ζωῆς στήν Ἀνάφη βασίζεται, ἐκτός ἀπό τά γραφτά, καί σέ προφορικές ἀφηγήσεις τῶν Κώστα Καλτσούνη καί Κώστα Μπίρκα πού ἦταν τότε ἐξόριστοι σ' αὐτό τό νησί.

πόρι, θά πάρει τά πράματα καί τούς ἐπιβάτες καί θαρθεῖ αὔριο. Τετάρτη πρωΐ. Ἡ νοτιά δυναμώνει σιγά - σιγά. Τό βαπόρι δέν θά μπορεῖ νά πιάσει ἐδῶ... Ἀπό στιγμή σέ στιγμή πληροφορίες. Ξεκίνησε, δέν ξεκίνησε; Ἔφτασε στό τάδε μέρος, δέν ἔφτασε ἀκόμη; Θαρθεῖ νύχτα, θαρθεῖ τό πρωΐ; Ὁ καιρός χειροτερεύει, κρύο, βροχή. Τή νύχτα γυρίζει πουνεντογάρμπι. Δυναμώνει, βουΐζει. Καί νάρθει, θά φύγει. Ποῦ νά πιάσει; Ποῦ νά σταθεῖ; Πῶς νά πᾶνε βάρκες ἀπάνω; Πέμπτη πρωΐ. Τά κύματα εἶναι πελώρια. Πρέπει νά παρθεῖ μιά ἀπόφαση. Πρέπει νά στείλουμε βάρκες στήν ἄλλη πλευρά τοῦ νησιοῦ. Νά ξεκινήσουν ἀπό δῶ οἱ ἐπιβάτες. οἱ ἀποσκευές, τό ταχυδρομεῖο. 2½ ὧρες δρόμο μέσα σέ λαγκάδια καί ἀνηφοριές κι ἀπότομους κατήφορους. Στίς 9 ἡ ὥρα κατεβαίνουν οἱ δικοί μας στό γιαλό... Γυμνώνονται δέκα δικοί μας (ἀπό τούς κομμουνιστές τῆς Ἀνάφης) καί πέφτουνε στή θάλασσα μέσα στά πελώρια κύματα. Πρέπει νά τραβήξουνε τίς βάρκες κολυμπητά καί νά τίς βγάλουνε πέρα ἀπό τό μεγάλο κυματισμό τῆς ἀκρογιαλιᾶς. Νά, μιά βάρκα ἀνοίχτηκε στά βαθιά. Τώρα τραβᾶνε κουπί ἀπάνω στόν καιρό. Τά κύματα τήν ἀνεβοκατεβάζουν σάν καρυδόφλουδο. Τά δικά μας ἀτρόμητα παιδιά τραβᾶνε γενναῖα κουπί. Ντόπιοι δέν τολμοῦν οὔτε νά μποῦνε στίς βάρκες... εἶναι τέτοια ἡ κίνηση τῆς θάλασσας, πού ἐνῶ οἱ βάρκες προχωροῦν φαίνεται πώς γυρίζουν πίσω. Τέλος νά, κατόρθωσαν νά πέσουνε στά βαθιά... μόνο πού ἔχουν γεμίσει νερό. Τώρα τ' ἀδειάζουνε καί θ' ἀνοίξουνε κουπιά. Τραβᾶνε, πᾶνε! Μαθαίνουμε πώς τό πλοῖο θά φτάσει κατά τό ἀπόγεμα. Μά ὁ καιρός γυρίζει πουνέντες, μαΐστρος, τραμουντάνα. Ὦ διάβολε! Ἐκεῖ πού πήγανε οἱ βάρκες, οἱ ἐπιβάτες, τό ταχυδρομεῖο, δέν θά μπορέσει νά πιάσει τό βαπόρι... Τί θά γίνει, οὔτ' ἐδῶ, οὔτ' κεῖ; Ὕστερα ἀπό τόσους ἀγῶνες; Ὥρα 4 μ.μ. Τό βαπόρι φάνηκε, ἔρχεται ἐδῶ.. Γρήγορα νά φύγουν οἱ ἀγγελιαφόροι νά πᾶνε νά εἰδοποιήσουν τούς ἄλλους πέρα νά γυρίσουνε ἐδῶ. Τό βαπόρι φτάνει! Νά πείσουμε τόν καπετάνιο νά περιμένει. Ὥρα 5, ὥρα 5½. Ποῦ νά φτάσουν οἱ ἄλλοι. Νά, φάνηκαν. Τρέχουν ἄνθρωποι, ζῶα, λαχανιασμένοι, ἱδρωμένοι, κατηφορίζουν, ροβολοῦν. Νά, τό ταχυδρομεῖο

πρόφτασε: Ὁ καπετάνιος τό πῆρε. Οἱ ἐπιβάτες ὅμως; Δέν περιμένει. Πέντε λεφτά πρίν φτάσουν στό γιαλό οἱ ἐπιβάτες ξεψυχισμένοι σηκώνει τήν ἄγκυρα...»[1].

Σ' αὐτό τό γράμμα, πού τὄγραψε στίς 18 Ἰανουαρίου 1937, ὁ Γληνός δίνει ὅλη τήν ἀγωνία καί τό χαροπάλαιμα ποὔκαναν κάθε φορά πού εἶχε κακοκαιρία οἱ ἐξόριστοι. Πολλές φορές κινδύνευσαν νά πνιγοῦν. Τό Μάρτη τοῦ 1939 ἀναποδογύρισαν μέσα στή μανιασμένη θάλασσα δυό βάρκες μέ δέκα ἐξορίστους κ' ἕνα χωροφύλακα (Βολονάκης) πού πήγαιναν νά «πιάσουν» τό καράβι. Οἱ ἐξόριστοι κατάφεραν στό τέλος νά βγοῦν στή στεριά μισοπεθαμένοι. Ὁ συνοδός τους χωροφύλακας πνίγηκε.

Στήν Ἀνάφη ἐκτός ἀπ' τό Δημ. Γληνό ἦταν ἐξόριστοι κι ἄλλοι γνωστοί διανοούμενοι, πολιτικοί, συνδικαλιστές κλπ. Ἔκαναν ἐκεῖ ἕνα διάστημα οἱ Ι. Σοφιανόπουλος, Ἀλέξ. Σβῶλος, Κώστας Γαβριηλίδης, Θεμ. Τσάτσος, οἱ συνδικαλιστές τῆς ρεφορμιστικῆς παράταξης Λάσκαρης, Καλομοίρης, οἱ τέως βουλευτές τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου Θέος, Σινάκος, Βερβέρης, Σκλάβαινας, Σιάντος, ὁ Β. Μπαρτζώτας κ.ἄ. Οἱ Θέος καί Σιάντος ἀπέδρασαν τό 1937. Οἱ Βερβέρης, Σινάκος κλπ. καθώς καί ὁ Δ. Γληνός μεταφέρθηκαν στήν Ἀκροναυπλία. Ἐπίσης ἔμεινε ἐξόριστη στήν Ἀνάφη σέ ὁλόκληρη τήν περίοδο τῆς 4ης Αὐγούστου ἡ ἡρωΐδα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης Ἠλέκτρα Ἀποστόλου, πού τή σκότωσαν στήν κατοχή στήν Εἰδική Ἀσφάλεια μέ φρικτά βασανιστήρια.

Ἡ Μαρία Σβώλου δίνει μιά ζωντανή εἰκόνα γιά τήν κατάσταση πού βρῆκαν οἱ πρῶτοι ἐξόριστοι τῆς 4ης Αὐγούστου στήν Ἀνάφη:

«Ὅπως βγαίναμε ἕνας - ἕνας ἀπό τή βάρκα πού τή σκαμπανέβαζε ἡ φουσκοθαλασσιά, ἀνιχνεύοντας ποῦ νά πατήσουμε στίς γλιστερές κοτρῶνες πού 'καναν χρέη ἀποβάθρας, ὑψώνονταν τά φαναράκια ὥς τά πρόσωπά μας. «Νά

1. Τό ἴδιο, σελ. 175.

ὁ Γέρος» — ἔτσι ὀνόμαζαν τό Σιάντο πού δέν ἦταν καθόλου γέρος. «Νά κι ὁ Θέος... Νά κι ὁ ψηλός — ὁ Πορφυρογένης. Νά κι ὁ δάσκαλος» — ὁ Γληνός. «Μπά, μπά κι ὁ Σβῶλος, ὁ Σοφιανόπουλος».

»Ἦταν τρεῖς ἐξόριστοι. (...) Πήραμε τόν κατσικόδρομο πού ἀνέβαινε φιδωτός στό βράχο. Φυσοῦσε δυνατά ὁ ἀέρας σφυρίζοντας ἐκείνη τή νύχτα στό ἀνεμοδαρμένο νησί. Μέ δυσκολία συγκρατιόμαστε ὄρθιοι. Ἔτσι φτάσαμε ἀπάνω καί ξεχωρίσαμε λίγα σπιτάκια. Δυό - τρία ἀπ' αὐτά ἦταν τά καταλύματα γιά τούς ἐξορίστους. (...) Ἦταν δεκατρεῖς. Ἀνάμεσά τους καί μιά γυναίκα. Ἐργάτρια ἀπό τήν Καβάλα, ἔκανε τότε τή δεύτερη χρονιά τῆς ἐξορίας της ὕστερα ἀπό δυό χρόνια φυλακή. Ἱστορία μιᾶς ἀπεργίας στά καπνομάγαζα... Ἦταν οἱ πιό πολλοί νέοι κι ἀνάμεσά τους δύο μόνο μεσόκοποι. Μέσα σέ μισή ὥρα ἄδειασαν τά δυό σπιτάκια, ἀπό τά τρία πού εἶχαν νοικιασμένα. Ἦταν κατάλευκα ἀπό τόν ἀσβέστη. (...)

»Πέσαμε κατάκοποι νά κοιμηθοῦμε. Σέ λίγο ἀνάμεσα στό σφύριγμα τοῦ ἀνέμου ἀκούστηκαν κάτι παράξενοι, ἀπόκοσμοι ἦχοι, πού 'καναν ἀνατριχιαστική τήν ἀγριάδα τῆς ὁλοσκότεινης νύχτας. Ξεχωρίσαμε σέ λίγο ἦχους ὀργάνου, κάτι σάν μπαγλαμαδάκι, κάτι φωνές, ἄλλες βαριές, ἄλλες στριγγιές σά νἄβγαιναν ἀπό τά βάθη. Ἔσερναν ἕνα τραγούδι ἀργό καί πένθιμο.

»Τί νἆναι; σκεφτόμουνα. «Βαλπούργεια νύχτα, ἡ χτεσινή», ἔλεγε τήν ἄλλη μέρα ὁ Γληνός. Τί ἦταν; Χασισοπότες ἐξόριστοι πού ὅταν δέν βρίσκανε χασίς, ἔπιναν οἰνόπνευμα πράσινο. Ἐκείνη τή νύχτα φαίνεται νά εἶχαν πιεῖ ἀρκετό.

»Σέ λίγο σώπασαν οἱ φωνές. Καί τότε στό μικρό παραθυράκι ποὖχε τό δωμάτιο, πρόβαλαν κάτι μουσοῦδες. Ἦταν ἕνας σκύλος — «ὁ Γκαίμπελς» ὅπως τόν εἶχαν ὀνομάσει — κ' ἕνα γουρούνι πού ἀμφισβητοῦσαν τήν ἐφημερίδα πού εἴχαμε βάλει στό παράθυρο γιατί δέν εἶχε τζάμι, γιά νά φυλαχτοῦμε ἀπό τόν ἄνεμο. Τραβοῦσε κάθε ζῶο ἕνα κομμάτι της

καί τό μασοῦσε λαίμαργα. Πεινᾶνε καί τά ζῶα σ' αὐτό τό νησί, σκεφτόμουνα»...[1].

Οἱ ἐξόριστοι τῆς Ἀνάφης δέν μποροῦσαν βέβαια νά ζήσουν μέ τό 10δραχμο ἐπίδομα, πού ἔπαιρναν ὅσοι δέν εἶχαν χαρακτηριστεῖ «εὔποροι καί ἱκανοί πρός ἐργασίαν». Γι' αὐτό ρίχτηκαν κι αὐτοί στή δουλειά, ἀξιοποίησαν καί τίς ἐλάχιστες δυνατότητες πού τούς ἔδινε ὁ φαλακρός βράχος τῆς Ἀνάφης. Δημιούργησαν γεωργικά συνεργεῖα κυρίως ἀπό ἀγρότες ἐξορίστους, πού καλλιεργοῦσαν σιτάρια, κριθάρια, κήπους. Στό τέλος κατόρθωσαν ν' ἀποκτήσουν καί δικό τους κοπάδι πρόβατα. Ἔτσι δημιούργησαν μέσα ἀπ' τήν ἀθλιότητα μιά κάπως ὑποφερτή ζωή. Ὀργάνωσαν ἐπίσης κύκλους μαθημάτων καί διδάχτηκαν ἀπό τόν Δ. Γληνό καί ἄλλους Πολιτική Οἰκονομία, Ἱστορία καί Στοιχεῖα Φιλοσοφίας. Ὁ Δ. Γληνός, πού ἔμεινε ἐννιά μῆνες στήν Ἀνάφη, πρόσφερε πολλά. Ἔζησε ὅλα τά βάσανα, τίς στερήσεις καί τίς πίκρες τῆς ἐξορίας, ἀλλά ταυτόχρονα βοήθηκε ὅσο μποροῦσε τούς ἐξορίστους πού διψοῦσαν γιά μάθηση.

«Μοῦ ζήτησαν οἱ διανοούμενοι ἐξόριστοι — ἔγραφε ὁ ἴδιος στίς 5 Ὀκτωβρίου 1936 — νά κάνω μιά σειρά ἀπό ὁμιλίες σέ κύκλο στενό γιά τά προβλήματα τῆς κοσμοθεωρίας, τά γενικά προβλήματα, πού μέ ἀπασχολοῦν στά «Γράμματα σ' ἕνα νέο». Σοῦ στέλνω τό διάγραμμα τῆς διαλεχτικῆς φιλοσοφίας, πού δουλεύω... Ὅσοι ἔχουνε μέσα στήν ψυχή τους ζωντανό ἕνα μεγάλο σκοπό ζωῆς, ἔχουνε χρέος νά γίνονται κάθε μέρα καλύτεροι. Ὅταν βλέπω ἐδῶ γύρω μου σέ πόσους ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ λάμπει κι ἀχτινοβολεῖ μέσα τους ἕνας μεγάλος σκοπός ζωῆς, νοιώθω τό χρέος, τό δικό μας, νά μεγαλώνει ὁλοένα περισσότερο. Δέν θά γίνουμε ποτέ ἀρκετά καλοί καί ἐνάρετοι γιά τόν μεγάλο σκοπό, γιά τό μεγάλο χρέος πού μᾶς προσμένει. Μέσα στήν ἀπόλυτη σιγαλιά μιᾶς

1. Μαρίας Σβώλου: «Λίγα ἀπ' ὅσα θυμᾶμαι γιά τό Δημήτρη Γληνό». «Ἐπιθεώρηση Τέχνης», ἀριθ. τεύχους 119—120, Νοέμβρης — Δεκέμβρης 1964, σελ. 541—542.

γλυκιᾶς καί γαλήνιας νύχτας, ξαγρυπνώντας ἐδῶ ἀπάνω σ' ἕνα βράχο χαμένο μέσα στό πέλαγος, νοιώθω τήν προσδοκία τῆς ἀνθρωπότητας, τήν ἐναγώνια ἐπίκλησή της σ' ἐμᾶς νά μείνουμε πιστοί καί δυνατοί στό μεγάλο μας χρέος»[1].

Στό σπίτι πού ἔμενε ὁ Γληνός εἶχε κολλήσει μιά ἐπιγραφή πού ἔλεγε: «Φέρειν δέ ὅ,τι ἄν ἡ ζωή δῶ γενναίως». Ὁ Γληνός πήγαινε σ' ἐκδρομές μαζί μέ τούς νέους, ἀπαντοῦσε στίς ἐρωτήσεις τους, προσπαθοῦσε νά τούς ξεδιαλύνει τά προβλήματα πού τούς ἀπασχολοῦσαν, νά τούς φωτίσει τό δρόμο.

Σέ μιά ἀπό τίς διαλέξεις του (τήν ἔκανε σέ μιά λαγκαδιά ἔξω ἀπό τό χωριό γιατί ἡ ἀστυνομία ἀπαγόρευε αὐστηρά τά μαθήματα καί τίς ὁμιλίες) μίλησε σέ μιά ὁμάδα ἐξορίστων γιά τό «Μπόλσεβο», τήν πολιτεία τῶν ἀλητοπαίδων στή Σοβιετική Ἕνωση, ὅπου παραστρατημένα παιδιά κ' ἐγκληματίες γίνονταν ἄνθρωποι δημιουργικοί καί πολιτισμένοι χωρίς καταναγκασμό, ποινές καί σίδερα, ἀλλά μόνο χάρη στή δουλειά καί τή διαπαιδαγώγηση[2].

Ἐκτός ἀπό τά μαθήματα ἡ ὁμάδα τῆς Ἀνάφης εἶχε ὀργανωμένη ψυχαγωγία. Γίνονταν ἀκόμα καί ἐκθέσεις ζωγραφικῆς κ' ἔβγαιναν χειρόγραφες ἐφημερίδες τοῦ τοίχου. («Ἐξόρμηση», «Νεολαία», «Ἐπιθεώρηση», «Ἀντιφασίστας», «Τό Ζάλογγο» καί ἄλλες). Ἕνα ἐπίσης περιστατικό πού θυμοῦνται μέ συγκίνηση ὅσοι ἔκαναν τόν πρῶτο καιρό στήν Ἀνάφη ἦταν ἕνα γράμμα πού εἶχαν στείλει οἱ ἐργάτες ἑνός ἐργοστασίου τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης στούς Ἕλληνες ἐξορίστους συντρόφους τους. Τό γράμμα εἶχε σταλεῖ πρίν ἀπό τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας καί τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς λογοκρισίας μέσα στήν παραζάλη τῶν ὑπαλλήλων καί τῆς ἀστυνομίας πέρασε καί δόθηκε στούς ἐξορίστους. Τό γράμμα τό παράλαβαν οἱ ἐξόριστοι βράδυ. Συγκεντρώθηκαν ὅλοι σ' ἕναν ἀχυρώνα καί τούς τό μετέφρασε ἀπ' τά ρωσικά ὁ Κ. Γαβριηλίδης. Γύρω ἀπ' τό θαμπό φῶς μιᾶς λάμπας συγκεντρωμένοι ἄκουγαν μέ συγκίνηση γιά τίς ἐπιτυχίες τῶν ἐργατῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης, γιά τό σταχανοβισμό πού πρωτοπαρουσιαζόταν τότε, γιά τήν ἀγάπη τῶν σοβιετικῶν ἐργατῶν στούς Ἕλληνες συντρόφους τους.

1. «Στή μνήμη τοῦ Δ. Α. Γληνοῦ», σελ. 174.

2. Ζήση Ζωγράφου! Ὁ Γληνός στήν ἐξορία, στή φυλακή, στήν κατοχή. «Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση», τεῦχος 44, Δεκέμβριος 1945.

Τό ὑφυπουργεῖο Ἀσφαλείας προσπάθησε νά σπάσει τήν ἑνότητα τῶν ἐξορίστων τῆς Ἀνάφης, νά ἀποσπάσει «δηλώσεις» καί νά δυσκολέψει ἀκόμα πιό πολύ τή ζωή τους. Γι' αὐτό τό σκοπό ἔστειλε εἰδική ὁμάδα «ἔμπειρων» σ' αὐτές τίς δουλειές ἀξιωματικῶν μ' ἐπικεφαλῆς τόν συνταγματάρχη Σπ. Τριανταφύλλου καί τό μοίραρχο Ἀνδρεόπουλο. Ἀλλά ὁ τρόπος πού τούς ἀντιμετώπισαν οἱ ἐξόριστοι καί ἡ ἑνότητά τους τούς ἔπεισαν ὅτι δέν θά μποροῦσαν νά πετύχουν τίποτε κ' ἔτσι ἔφυγαν ἄπραχτοι.

Ἡ ὁμάδα τῆς Ἀνάφης, παρά τίς μεγάλες δυσκολίες πού ὑπῆρχαν στήν ἐπικοινωνία μέ τόν ἔξω κόσμο ἐξαιτίας τῆς αὐστηρῆς λογοκρισίας πού ἐφάρμοζε ἡ δικτατορία, κατόρθωνε νά εἶναι ἐνημερωμένη πάντα στίς ἑλληνικές καί διεθνεῖς ἐξελίξεις καί νά διαφωτίζει ἀνάλογα τούς ἐξορίστους, χωρίς νά ἀφήνει οὔτε νά δημιουργοῦνται αὐταπάτες, μά οὔτε καί νά τούς κυριεύει ἀπογοήτευση. Μόλις κηρύχτηκε ὁ ἑλληνοϊταλικός πόλεμος οἱ ἐξόριστοι συγκεντρώθηκαν, ἄκουσαν τούς ὁμιλητές πού καταδίκασαν τήν ὕπουλη ἐπίθεση τοῦ Μουσολίνι καί ἀνάλυσαν τό ἀντιφασιστικό νόημα τοῦ πολέμου. Ὕστερα ἀντιπροσωπεία τῶν ἐξορίστων πῆγε στήν Ἀστυνομία καί ἐπέδωσε ὑπόμνημα καί τηλεγράφημα στήν Κυβέρνηση ἀπό τήν ὁποία ζητοῦσαν νά τούς ἀφήσει ἐλεύθερους νά πολεμήσουν στήν πρώτη γραμμή γιά τήν ἀνεξαρτησία τῆς πατρίδας καί τή συντριβή τοῦ φασισμοῦ. Οἱ Μεταξᾶς - Μανιαδάκης προτίμησαν βέβαια νά τούς κρατήσουν δέσμιους γιά νά τούς παραδώσουν σέ λίγο οἱ ἄνθρωποί τους στούς καταχτητές, πού θά συνέχιζαν τό ἔργο τῆς 4ης Αὐγούστου. Προτοῦ νά φτάσουν οἱ Ἰταλοί καί Γερμανοί οἱ ἐξόριστοι προσπάθησαν νά πείσουν τούς χωροφύλακες νά φύγουν ὅλοι μαζί γιά τήν Κρήτη, ὅπου βρισκόταν καί ἡ Κυβέρνηση. Ἀλλά, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη φρουρά πείστηκε, ἀντέδρασε ὁ διοικητής ἀνθυπασπιστής Γιάν-

νής Ρήγας, ὁ ὁποῖος τελικά παρέδωσε τούς ἐξορίστους στούς καταχτητές.

Οἱ Ἰταλοί ἔφτασαν στήν Ἀνάφη στίς 4 Μαΐου, ἀκροβολισμένοι, σέ θέση μάχης! Βέβαια δέν ὑπῆρχε κανένας πού νά μποροῦσε ἤ νά σκεφτόταν νά τούς προβάλει ἀντίσταση. Τούς ὑποδέχτηκαν μονάχα ὁ εἰρηνοδίκης κι ὁ δάσκαλος τοῦ χωριοῦ μέ μιά ἰταλική σημαία. Χωρικοί καί ἐξόριστοι εἶχαν κλειστεῖ στά σπίτια. Ἡ παράδοση τῶν ἐξορίστων ἀπό τούς χωροφύλακες στούς Ἰταλούς ἔγινε μέ ἐπίσημο πρωτόκολλο καί μέ τελετή ἀντάξια τοῦ μουσολινικοῦ φανφαρονισμοῦ. Τήν ὥρα πού ἦταν παραταγμένοι οἱ ἐξόριστοι (195 ἄντρες καί 4 γυναῖκες — ἡ Ἠλέκτρα, ἡ Ἐλισάβετ Ζαγουρτζῆ, ἡ Εἰρήνη Σκαλίδου καί ἡ Μαρία Βραχίδου), ἰταλικά ἀεροπλάνα πετοῦσαν πάνω ἀπ' τά κεφάλια τους, γιά νά δείξουν τήν... δύναμη τοῦ μουσολινικοῦ ἰμπέριουμ.

Πάντως τόν πρῶτο καιρό οἱ Ἰταλοί ἔδωσαν στούς ἐξορίστους ὁρισμένα δικαιώματα, ὅπως π.χ. νά πηγαίνουν ἀντιπροσωπεῖες τους στά ἄλλα νησιά γιά τήν προμήθεια τροφίμων τους. Ὅταν ὅμως πῆγε στήν Ἀνάφη ἡ καραμπινιερία ἄρχισαν οἱ πιέσεις, ἔρευνες κλπ.

Ὁ Ἰταλός κομμαντάντε εἰδοποίησε τούς ἐξορίστους ὅτι σέ ὀχτώ μέρες θά φύγουν γιά τήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα. Τότε ἔπεσαν κι αὐτοί στήν «παγίδα», πούλησαν τά ἀποθέματα τῶν τροφίμων τους, χάρισαν τρόφιμα στούς χωρικούς, ἐπέστρεψαν τά νοικιασμένα χωράφια. Ὅταν κατάλαβαν ὅτι τούς ἐξαπάτησαν οἱ φασίστες Ἰταλοί, λίγα πράγματα κατόρθωσαν νά πάρουν πίσω.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1941 ἀρχίζει ἡ μεγάλη πείνα. Οἱ ἐξόριστοι τρέφονται μέ τά ἀποθέματα πού τούς μένουν καί μέ τά χόρτα. Μέ καλάθια στά χέρια καί μέ σουγιάδες γυρίζουν ὁλόκληρη τήν περιοχή γιά νά βροῦν μερικά ἀγριόχορτα. Ἀρχίζουν οἱ ἀποβιταμινώσεις, τά πρηξίματα. Τά χόρτα κι αὐτά εἶναι πιά δυσεύρετα. Ἀρχίζουν νά τρῶνε σαλιγκάρια. Κάνουν διαβήματα στίς ἰταλικές ἀρχές, πού στό τέλος τούς δίνουν μιά μικρή ποσότητα ἀλεύρι καί ὄσπρια. Μά ἡ ποσότητα εἶναι μηδαμινή καί σέ λίγο ἀρχίζει ἡ φοβερή πείνα. Ἡ καραμπινιερία σέ συνεννόηση μέ τήν Γκεστάπο δέν ἀφήνει πιά οὔτε ἐπιταγές, οὔτε δέματα. Ἡ πείνα φέρνει τήν ἀπόγνωση, τήν τρέλλα. Μερικοί χάνουν τά λογικά τους. Τό γραφεῖο τῆς Ὁμάδας προσπαθεῖ νά κρατήσει τήν κατάσταση. Δείχνει αὐστηρότητα σέ κάθε περίπτωση: δέν ἀφήνει νά τρῶν οἱ ἐξόριστοι τίποτε ἐπικίνδυνο γιά τήν ὑγεία καί τήν ζωή τους, δέν ἐπιτρέπει νά πάρουν τίποτε ἀπ' τούς χωρικούς. Μερικοί ὅμως δέν μποροῦν ν' ἀντέξουν. Τρῶνε ψοφίμια, λεμονόκουπες, ἀκάθαρτα χόρτα. Παρουσιάζονται δηλητηριάσεις. Πολλοί ξαπλώνουν ἀπ' τήν ἐξάντληση καί μένουν γιά πολύν καιρό κατάκοιτοι. Ἀρχίζουν καί οἱ θάνατοι ἀπ' τήν πείνα. Οἱ πρῶτοι νεκροί εἶναι ὁ Ἀπόστολος Ἀποστολίδης, ὁ Μανώλης Περλορέτζος, τυπογράφος ἀπ' τήν Ἀθήνα. Στήν κηδεία τοῦ Περλορέτζου στό δρόμο γιά τό νεκροταφεῖο καί στό πολιτικό μνημόσυνο πού τοῦ ἔγινε στή Λέσχη τῶν ἐξορίστων πολλοί σωριάζονται κάτω λιπόθυμοι. Ἄλλοι σέρνονται μέ τή βία ὥς τούς θαλάμους τους κ' ἐκεῖ ξαπλώνουν. Κι ἀπ' αὐτούς πού κινοῦνται στούς δρόμους τοῦ χωριοῦ πάρα πολλοί εἶναι ζωντανά πτώματα, ἀληθινοί σκελετοί. Σέρνονται τοῖχο - τοῖχο γιά νά μήν πέσουν. Πεθαίνει ὁ Σωτ. Σκαπέρδας, ζαχαροπλάστης, ὁ παλιός συνδικαλιστής Διον. Γιαννουλάκης, ὁ γεωργός Χαρίσης, ὁ νεολαῖος Γουλιμάρης, ὁ ἀγρότης Σωτηριάδης, ὁ παλαίμαχος συνδικαλιστής Ἀγγελακάκης καί ἄλλοι.

Οἱ θάνατοι φτάνουν τούς 18. Ἡ ὁμάδα πιέζει τούς Ἰταλούς καί καταφέρνει νά στέλνονται οἱ βαριά ἄρρωστοι σέ νοσοκομεῖα τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλά συγκοινωνίες δέν ὑπάρχουν. Τά καΐκια, μέ τούς ἐνδιάμεσους σταθμούς, κάνουν ἕνα μήνα καί δυό πολλές φορές νά φτάσουν στόν Πειραιᾶ. Μερικοί ἐξόριστοι πεθαίνουν στό δρόμο πού τούς πᾶνε γιά τό καΐκι. Ἄλλοι στό ταξίδι καί τούς πετᾶνε στή θάλασσα. Στό μεταξύ οἱ Ἰταλοί ἐντείνουν τίς πιέσεις τους. Φυλακίζουν μέ τό παραμικρό, κάνουν ἔρευνες. Μέ τήν πείνα βέβαια ἔχουν σταματήσει καί τά μαθήματα στήν ὁμάδα τῆς Ἀνάφης.

Αὐτή ἡ ἐφιαλτική κατάσταση κράτησε 8 - 9 μῆνες. Στό τέλος, τήν ἄνοιξη τοῦ 1942, ἔφτασε ἕνα καΐκι μέ τρόφιμα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Ἀλλά τώρα μεγαλώνουν οἱ κίνδυνοι τῶν ἐκτελέσεων. Σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα οἱ Γερμανοί ἁρπάζουν ὁμήρους. Καί σέ πρώτη μοίρα χρησιμοποιοῦν γι' αὐτό τό σκοπό

τούς κρατούμενους κομμουνιστές. Τουφεκίζουν στήν Ἀθήνα, στή Θεσσαλονίκη, στή Λάρισα. Ἡ ὁμάδα τῆς Ἀνάφης κάνει προσπάθειες γιά νά ὀργανώσει ἀποδράσεις. Μιά μέθοδος εἶναι τά νοσοκομεῖα. Πολλοί τό σκάζουν ἤ ἐνῶ μεταφέρονται ἤ μέσα ἀπό τά νοσοκομεῖα τῆς Ἀθήνας. Μιά μεγάλη ὁμάδα ἐξορίστων μετάγονται στήν Ἀθήνα, χωρίς νά ξέρουν γιατί. Κρατοῦνται σέ ἀστυνομικά τμήματα τοῦ Πειραιᾶ. Ἐκεῖ μαθαίνουν ὅτι θά τούς παραλάβουν οἱ Γερμανοί καί θά τούς ἐκτελέσουν. Πολλοί — οἱ περισσότεροι — κατορθώνουν νά ἀποδράσουν μέσα ἀπό τά τμήματα μέ τή βοήθεια τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων (ΚΚΕ, ΕΑΜ κλπ.). Μόλις βγαίνουν τούς παραλαβαίνουν οἱ ὀργανώσεις, τούς τακτοποιοῦν σέ σπίτια καί τούς περιθάλπουν. Ὅταν συνέρχονται ἀναλαβαίνουν ὑπεύθυνες θέσεις στόν ἀντιστασιακό ἀγώνα, ἄλλοι φεύγουν γιά τό βουνό κι ἄλλοι στήν πόλη. Τελικά ἔμειναν στήν Ἀνάφη 65. Οἱ Ἰταλοί τούς μετέφεραν στήν Κέα, μαζί μέ τούς ἐξορίστους ἄλλων νησιῶν καί, μέ τήν κατάρρευσή τους, τούς ἄφησαν ἐλεύθερους. Βρῆκαν ἕνα καΐκι καί πέρασαν στή Σύρα, ὅπου δέν ὑπῆρχαν Ἰταλοί. Ἐκεῖ ὅμως τούς συνέλαβαν οἱ... ἑλληνικές Ἀρχές καί τούς ἔκλεισαν στήν Λαζαρέττα. Τήν ἄλλη μέρα ἔφτασαν στό νησί οἱ Γερμανοί. Οἱ ἑλληνικές Ἀρχές ὁλοκλήρωσαν τό «πατριωτικό» τους ἔργο. Παρέδωσαν τούς 65 κομμουνιστές στούς καταχτητές, πού τούς μετέφεραν στό στρατόπεδο τοῦ Χαϊδαριοῦ. Σέ λίγο ἐκτελέστηκαν ὅλοι στό Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

Ὑπολογίζεται ὅτι 140 περίπου ἐξόριστοι τῆς Ἀνάφης ἐκτελέστηκαν ἀπό τούς κατακτητές. Ἡ ὁμάδα τῆς Ἀνάφης εἶχε σοβαρή συμμετοχή στή θυσία τοῦ Παύλου Μελᾶ. Σαρανταπέντε Μακεδόνες ἐξόριστοι τῆς Ἀνάφης εἰδοποιήθηκαν τόν καιρό τῆς μεγάλης πείνας νά ἑτοιμαστοῦν νά φύγουν. Οἱ Ἀρχές τούς ἄφησαν νά καταλάβουν, ὅτι ὅσοι ἦταν ἀπό βουλγαροκρατούμενες περιοχές θά ἀφήνονταν ἐλεύθεροι. Οἱ ἄλλοι ἐξόριστοι τούς νόμισαν τυχερούς: Θά ξανάβλεπαν τούς δικούς τους, θά σώζονταν ἀπ' τό θανατικό τῆς πείνας, θά πάλευαν μαζί μέ τούς ἄλλους πατριῶτες. Κ' οἱ ἴδιοι δέν ἤξεραν τί τούς περίμενε. Στό στρατόπεδο τοῦ Παύλου Μελᾶ, ὅπου τούς μετέφεραν, τούς ζήτησαν τήν ἀτιμωτική δήλωση, ὅτι δέχονται νά γίνουν Βούλγαροι ὑπήκοοι. Κι αὐτοί ἀπάντησαν, ὅπως καί οἱ ἄλλοι ἐξόριστοι, σάν Ἕλληνες, καί ὁδηγήθηκαν στό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα. Ἔπεσαν ζητωκραυγάζοντας γιά τήν Ἑλλάδα καί τή νίκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἀναφέρουμε μερικά ὀνόματα: Γκούλιος, καπνεργάτης, Κανλῆς, γεωργός, Κρίτσος, ἐργάτης, Ζήτης, ράφτης, Προδρόμου, Ζησάκης.

Φολέγανδρος

Κ' ἡ Φολέγανδρος[1] εἶναι ἕνα ἄγονο ξερονήσι τοῦ Αἰγαίου. Ἕνας μεγάλος βράχος. Μόνο σέ μερικές κοιλαδίτσες του ὑπάρχουν λίγα δέντρα, συκιές κ.ἄ. Ἀλλά κι αὐτά δέν μποροῦν νά πάρουν ἐπάνω τους. Τά τσακίζουν ἡ ξηρασία κ' οἱ βοριάδες. Γι' αὐτό τά πιό πολλά δέντρα στή Φολέγανδρο εἶναι γερμένα, σέρνονται σχεδόν κατά γῆς, σά νά προσπαθοῦν νά προφυλαχτοῦν ἀπό τούς ἀέρηδες. Ὅλο τό ἄλλο νησί εἶναι κατακίτρινο: κυριαρχεῖ ἡ φασκομηλιά κ' ἡ ἀφάνα. Ἔχει ὅλα κι ὅλα δυό χωριουδάκια. Στό ἕνα, τόν Πολύκαντρο, μέ 200 πάνω - κάτω κατοίκους, ἔμεναν οἱ ἐξόριστοι, πού ἔστελνε ὁ Μεταξᾶς καραβιές - καραβιές στό ἐρημονήσι. Ἔμεναν σέ ἐρειπωμένα σπίτια, πού μέ πολύ κόπο καί σκληρή δουλειά τά ἐπιδιόρθωσαν καί τἄκαμαν κάπως ἀνθρωπινά. Σέ κάθε τέτιο σπίτι - θάλαμο ἔμεναν πολλοί μαζί, ἀπό 10 - 40. Τά σπίτια ἦταν λίγα, ὁ συνωστισμός μεγάλος. Ἡ ἀστυνομία τούς περιόριζε στό χωριό. Σπάνια τούς ἔδινε ἄδεια νά βγοῦν πιό ἔξω γιά ξύλα, χόρτα κλπ.

Ὁ ἀριθμός τῶν ἐξορίστων στή Φολέγανδρο ἔφτασε τούς 315. Στά τέλη τοῦ 1939 εἶχε περιοριστεῖ στούς 160. Ἄλλοι εἶχαν φύγει μέ «δηλώσεις» κι ἄλλοι εἶχαν μεταχθεῖ στήν Ἀκροναυπλία. Οἱ πιό πολλοί πού ἀπόμειναν ἦταν ἐργάτες κι ἀγρότες. Ὑπῆρχαν καί καμιά δεκαριά ἐξόριστες γυναῖκες. Παρά τίς ἀπαγορεύσεις τῆς ἀστυνομίας, τίς ἔρευνες, τούς πε-

1. Ἡ ἐξιστόρηση στηρίζεται σέ ἀφήγηση τοῦ Παντελῆ Καραγκίτση (Σίμου) καί σέ χρονικό τοῦ Π. Φλογαΐτη στήν «Ἐθνική Ἀντίσταση» (Συλλογή πρώτη, Ἀπρίλης 1962).

ριορισμούς αυτοί πάλευαν γιά νά κάμουν καλύτερη τή ζωή τους. Καλλιέργησαν τή χέρσα γῆ κι ἔφτιαξαν περιβολάκια. Ἔκαναν μορφωτικά μαθήματα, ὀργάνωναν τήν ψυχαγωγία τους. Τό μεγαλύτερό τους μαρτύριο ἦταν τό νερό. Τό νησί ἦταν ἄνυδρο. Ὑπῆρχαν μερικές στέρνες. Πόσιμο ὅμως νερό ἔπαιρναν ὅλοι ἀπό μιά βρύση πού ἦταν κάτω ἀπ' τό χωριό σ' ἀρκετή ἀπόσταση. Γιά νά πᾶνε ἐκεῖ ἔπρεπε νά κατέβουν 320 σκαλοπάτια καί νά ξανανέβουν ὕστερα φορτωμένοι μέ τίς στάμνες.

Τά χρόνια περνοῦσαν. Κάθε χρόνο τό ὑφυπουργεῖο ἔστελνε τή συνηθισμένη «παράτασιν ἐκτοπίσεως» γιά ἕνα ἀκόμη χρόνο. Γιά νά δυσκολέψουν τή ζωή τῶν ἐξορίστων, τούς ἀπαγόρευαν νἄχουν σχέσεις μέ τούς χωριάτες. Γιατρός στό νησί δέν ὑπῆρχε. Ἕναν ἐξόριστο γιατρό τόν πῆραν στήν Ἀκροναυπλία μαζί μέ τούς ἄλλους «ἐπικίνδυνους» ἐπιστήμονες καί διανοουμένους πού σήκωσαν ἀπό ὅλα τά ξερονήσια. Ἔτσι οἱ ἐξόριστοι τῆς Φολεγάνδρου πάλευαν μόνοι τους μέ τίς ἀρρώστιες, τόν ὑποσιτισμό, τό κρύο. Σ' ἕνα ἀκρινό θάλαμο ἔμεναν οἱ δώδεκα διαπιστωμένοι φυματικοί.

Ἡ ἐπικοινωνία μέ τόν ἔξω κόσμο ἦταν κ' ἐδῶ ἀραιή. Τό πλοῖο τῆς ἀγόνου ἔπιανε μιά φορά τή βδομάδα καί πολλές φορές μιά στίς δεκαπέντε. Ἡ σκάλα πού ἔπιανε τό πλοῖο ἦταν μιά ὥρα μακριά ἀπό τό χωριό. Ἀπό κεῖ κουβαλοῦσαν οἱ ἐξόριστοι τά τρόφιμα, τό ἀλεύρι, τό ταχυδρομεῖο.

Καθώς διαγραφόταν ὁ κίνδυνος τοῦ πολέμου τό γραφεῖο τῆς ὁμάδας (Γ. Γιαταγάνας, Στ. Γκιουζέλης, Γ. Δημητρίου, Γ. Ἐρυθριάδης καί Παντελῆς Σίμος) εἶχαν πάρει τά μέτρα τους: εἶχαν ἐξασφαλίσει ἀποθέματα τροφίμων γιά ἕξη μῆνες.

Ὅταν κηρύχτηκε ὁ ἑλληνοϊταλικός πόλεμος, οἱ ἐξόριστοι τῆς Φολεγάνδρου ἔστειλαν γράμμα στήν κυβέρνηση Μεταξᾶ καί ζητοῦσαν ν' ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι νά πᾶνε νά πολεμήσουν. Μάταια περίμεναν μιάν ἀπάντηση. Ὕστερα ὑπέγραψαν ὅλοι ὑπομνήματα καί ἔκαναν διάβημα στή φρουρά χωροφυλακῆς. Τό αἴτημά τους ἕνα καί μοναδικό: Νά πᾶνε στή γραμμή τῶν πρόσω νά πολεμήσουν τούς φασίστες εἰσβολεῖς, νά ὑπερασπίσουν τήν πατρίδα. Ἀλλά καί πάλι δέν πῆραν καμιάν ἀπάντηση. Ὁ Μεταξᾶς κι ὁ Μανιαδάκης εἶχαν τό σκοπό τους: Θά τούς παράδιναν στούς Γερμανούς γιά ν' ἀποτελειώσουν αὐτοί τήν «ἐξόντωσιν τοῦ κομμουνισμοῦ».

Μέ τήν κατάρρευση τοῦ μετώπου οἱ ἐξόριστοι παρουσιάστηκαν στό διοικητή τῆς φρουρᾶς ἀνθυπασπιστή τῆς χωροφυλακῆς Κοκκίνη καί ζήτησαν νά τούς ἀφήσει ἐλεύθερους. Ὁ ἀνθυπασπιστής, ἐκτελώντας τίς τελευταῖες διαταγές τοῦ Μανιαδάκη, ἀρνήθηκε.

Ἀλλά οἱ ἐξόριστοι εἶχαν ἤδη ἔλθει σέ ἐπαφή μέ ἰδιοκτῆτες καϊκιῶν γιά νά ἀποδράσουν. Μ' ἕνα καΐκι πού ἐπισκεύασαν τή μηχανή του ἔφυγαν γιά τήν Κρήτη οἱ πρῶτοι δεκατρεῖς. (Ἀναστασιάδης Στέργιος, Μανουσάκης Νίκος, Μαριακάκης Θύμιος, Πισαδάκης Μαν., Καλαϊτζάκης Γ., Τριανταφύλλου Γιάννης, Καλλέργης Σωκράτης, Βιτσαξάκος Μιχάλης καί Σιμιτζῆς Γ.). Μαζί τους ἔφυγαν καί μερικοί Κρητικοί χωροφύλακες. Μέ ἄλλο καΐκι ἔφυγαν οἱ Αἰγαιοπελαγίτες (Κώστας Χατζήμαλης, Γιάννης Ἀμπατζῆς, Γιακουμῆς Ἰάκ., Μ. Φάρκωνας κ.λ.). Μερικούς ἔνοπλους χωροφύλακες πού θέλησαν ν' ἀντιδράσουν στήν ἀπόδραση τούς ἐξουδετέρωσαν οἱ ἐξόριστοι μέ ἀπειλές καί τούς ὑποχρέωσαν νά ὑποχωρήσουν.

Στό μεταξύ διέδωσαν ὅτι τό ραδιόφωνο εἶπε ὅτι ἡ Κυβέρνηση Τσολάκογλου ἀποφάσισε νά δώσει ἀμνηστία στούς κομμουνιστές. Ἔτσι ἡ χωροφυλακή, γιά μερικές μέρες παρέλυσε. Ὅταν πῆγε ἕνας Γερμανός λοχίας μέ δυό στρατιῶτες γιά νά παραλάβουν τό νησί βρῆκαν καμιά 40ριά ἐξορίστους. Αὐτοί κατάφεραν νά τούς πείσουν, ὅτι δέν εἶχαν κανένα λόγο νά τούς κρατοῦν γιατί ἦταν πολιτικοί ἀντίπαλοι τοῦ Μεταξᾶ κ' ἔπρεπε νά τούς ἀφήσουν ἐλεύθερους. Ὁ Γερμανός λοχίας, πού δέν ἦταν καλά κατατοπισμένος στίς ἐντολές τῆς Γκεστάπο, δέχτηκε νά πάρει ὅσους χωροῦσε τό καΐκι μέ τό ὁποῖο εἶχε πάει στή Φολέγανδρο καί νά τούς ἀφήσει στή Μῆλο. Οἱ ὑπόλοιποι μπῆκαν σ' ἕνα βενζινόπλοιο, πίσω ἀπό τό ὁποῖο ἔδεσαν καί μιά μεγάλη βάρκα, καί ἔφτασαν στόν Πειραιᾶ.

Ἐκεῖνοι πού ἔφτασαν στή Μῆλο κινδύνευσαν νά συλληφθοῦν. Ὁ ὑποδιοικητής τῆς χωροφυλακῆς, μόλις ἀντιλήφθηκε πώς πρόκειται γιά κομμουνιστές, ἄρχισε νά φωνάζει ὅτι ἐξαπάτησαν τή χωροφυλακή τῆς Φολεγάνδρου κι ὅτι ἡ κυβέρ-

νηση δέν ἔδωσε ἀμνηστία. Κατόρθωσαν ὅμως νά τόν «μαλακώσουν» καί μέ τή βοήθεια τῶν κατοίκων ὀργάνωσαν συσσίτιο, πῆραν κι ἀπό τούς πιό εὔπορους λεφτά μέ ἐνέχυρο τά ρολόγια καί τά δαχτυλίδια τους, ναύλωσαν καΐκι κ' ἔφυγαν γιά τόν Πειραιᾶ.

Ἔτσι, οἱ ἐξόριστοι τῆς Φολεγάνδρου κατάφεραν νά ξεφύγουν ἀπό τά νύχια τῶν Γερμανῶν καί τῶν ὀργάνων τους. Μόλις ἐλευθερώθηκαν οἱ Φολεγανδρινοί ρίχτηκαν στήν ὀργάνωση τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα κ' ἔπαιξαν σοβαρό ρόλο στή δημιουργία τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων.

Γαῦδος

Πενήντα περίπου ἐξόριστοι, ἀπό τούς ὁποίους δεκατρεῖς γυναῖκες, εἶχαν ἐκτοπιστεῖ στή Γαῦδο, στό ἀπομονωμένο ξερονήσι τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους, 20 μίλια νότια ἀπό τήν Κρήτη. Οἱ περισσότεροι ἐξόριστοι ἔμεναν στήν «πρωτεύουσα» τοῦ νησιοῦ, σ' ἕνα χωριουδάκι δυό ὧρες ἀπό τή θάλασσα, μέ καμιά δεκαριά σπίτια. Τό νερό ἐκεῖ ἦταν λιγοστό (μιά στέρνα), γι' αὐτό ἕνας μικρός ἀριθμός ἐξορίστων πού δούλευε γιά τήν παρασκευή τοῦ ψωμιοῦ ἔμενε στήν παραλία, στό Σαρακήνικο, ὅπου εἶχαν τό φοῦρνο τους. Στό Σαρακήνικο, σ' ἕνα σπίτι πού τὄχαν χτίσει οἱ ἴδιοι οἱ ἐξόριστοι, ἔμεναν καί οἱ φυματικοί.

Γιά νά πλύνουν τά ροῦχα τους οἱ ἐξόριστοι τῆς «πρωτεύουσας» ἔπρεπε νά πάρουν ἄδεια τῆς χωροφυλακῆς καί νά κατέβουν δυό ὧρες δρόμο στό Σαρακήνικο. Ἀλλά ἐκτός ἀπό τήν ἔλλειψη νεροῦ, ὑπέφεραν καί ἀπό τή ζέστη καί τήν ἐλονοσία. Τό κλίμα τροπικό. Τό καλοκαίρι λίβας καί σκόνη. Ἡ ἐλονοσία βαριᾶς μορφῆς θέριζε τήν ὁμάδα τῶν ἐξορίστων. Καί γιατρός δέν ὑπῆρχε, οὔτε καί καμιά περίθαλψη. Ἡ ὁμάδα τῶν ἐξορίστων μόνη της προσπαθοῦσε νά ἐξοικονομήσει φάρμακα. Καί ἡ ἐπικοινωνία μέ τήν Κρήτη (τά Σφακιά) μόνο κάθε τρεῖς ἑβδομάδες, τό νωρίτερο. Ἄν ὑπῆρχε θαλασσοταραχή τό καΐκι μποροῦσε νά κάνει κ' ἕνα μήνα νά φανεῖ. Ἔτσι, τό 1940, πέθανε ἀπό πνευμονία ὁ τροχιοδρομικός Κώστας Νικολακόπουλος. Δέν ὑπῆρχε τρόπος νά μεταφερθεῖ στήν Κρήτη. Οἱ ἐξόριστοι ζοῦσαν σχεδόν ἀποκλειστικά μέ τό δεκάδραχμο ἐπίδομα πού τούς ἔδιναν. Οἱ ἐπιταγές καί τά δέματα σπάνια καί λίγα. Ἔτσι τό φαγητό τους ἦταν ἄθλιο καί ἡ πείνα μόνιμος σύντροφός τους. Οὔτε ψάρια μποροῦσαν νά προμηθευτοῦν.

Ἡ Γαῦδος βγάζει μόνο κριθάρι καί εἶναι φυτεμένη μέ κέδρα. Οἱ ἐξόριστοι κουβάλησαν χῶμα στό Σαρακήνικο, ἐκεῖ πού ὑπῆρχε μόνο ἄμμος, κοντά στό πηγάδι, καί φύτεψαν ντομάτες.

Βιβλία δέν τούς ἐπέτρεπαν, μονάχα ἐφημερίδες. Λιγοστά βιβλία πού εἶχαν περάσει κρυφά τά ἔκρυβαν, γιά νά μή τά βροῦν οἱ χωροφύλακες, καί τά χρησιμοποιοῦσαν γιά νά κάνουν μαθήματα. Ζοῦσαν κάτω ἀπό συνεχῆ τρομοκρατία: ἔρευνες, περιορισμούς στό κρατητήριο, προκλήσεις, ἀπειλές.

Τό 1940 ὅλες οἱ γυναῖκες μεταφέρθηκαν στήν Κίμωλο. Μετά τήν κατάρρευση τοῦ μετώπου, οἱ ἄντρες ἐξόριστοι τῆς Γαύδου δραπέτευσαν κατά ὁμάδες καί πέρασαν στήν Κρήτη καί ἀλλοῦ. Ἔπαιξαν δραστήριο ρόλο στήν Ἐθνική Ἀντίσταση. Ἀρκετοί πιάστηκαν καί ἐκτελέστηκαν ἀπό τούς Γερμανούς, ὅπως ὁ ἐργάτης Γρηγόρης Γρηγοριάδης, στέλεχος τῆς ΟΚΝΕ (τόν ἔπιασαν καί τόν τουφέκισαν στήν Πελοπόννησο), ὁ Γιάννης Λαθούρας, ὁ Βασίλης Σκαρέας, ὁ Σκαρλάτος Ἀναστασιάδης καί ἄλλοι[1].

Κίμωλος

Στήν Κίμωλο ἦταν ἡ μοναδική γυναικεία ὁμάδα ἐξορίστων. Ἐκεῖ εἶχαν συγκεντρωθεῖ 30 περίπου γυναῖκες κι ἀνάμεσά τους ἡ Χρύσα Χατζηβασιλείου, ἡ Αὔρα Βλάση - Παρτσαλίδου, ἡ Βάσω Παπαρήγα, ἡ Μαρία Ἀγριγιαννάκη, ἡ Κατίνα Βάρκα, καθηγήτρια ἀπό τή Θεσσαλονίκη πού τή σκότωσαν στίς Σέρρες, ὕστερα ἀπό βασανιστήρια, στόν ἐμφύλιο πόλεμο τό 1947, ἡ Καίτη Δούκα, πού τήν ἐκτέλεσαν οἱ Γερμανοί

1. Τά στοιχεῖα γιά τή Γαῦδο ἀπό ἀφήγηση τῆς Αὔρας Παρτσαλίδου.

κ.ά. Εἶχαν ἐπίσης ἐκτοπιστεῖ ἐκεῖ καί ἕξη ἄντρες, στελέχη τοῦ ΚΚΕ: ὁ Μιλτ. Πορφυρογένης, ὁ Κώστας Γυφτοδῆμος - Καραγιώργης, ὁ Πέτρος Ροῦσος, ὁ γεωπόνος Γιάννης Ποτήρης, ὁ Κώστας Καπλάνης, πού πέθανε ἀπό φυματίωση στό στρατόπεδο τῶν Ἰταλῶν στή Λάρισα, καί ὁ Λευτ. Ἀποστόλου.

Ἐπειδή ἡ ὁμάδα ἦταν μικρή ἡ χωροφυλακή ἀσκοῦσε μεγάλη πίεση στούς ἐξόριστους τῆς Κιμώλου καί κυρίως στίς γυναῖκες. Περιορισμοί, ξύλο, πειθαρχεῖο, φυλακίσεις. Ἀλλά τό μεγαλύτερο μαρτύριο ἦταν ὁ ὑποσιτισμός καί ἡ πείνα.

Μέ τήν κήρυξη τοῦ πολέμου οἱ ἐξόριστοι ἔστειλαν τηλεγράφημα στήν κυβέρνηση Μεταξᾶ, μέ τό ὁποῖο ζητοῦσαν νά πᾶνε στό μέτωπο, στή γραμμή τῶν πρόσω, οἱ ἄντρες πολεμιστές καί οἱ γυναῖκες νοσοκόμες. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μανιαδάκη ἦταν ὅτι πρέπει νά κάμουν δηλώσεις μετανοίας γιά νά ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι! Καί γιά νά μήν ὑπάρξει καμιά παρεξήγηση ὡς πρός τήν ἰδεολογική συγγένεια τῆς 4ης Αὐγούστου μέ τό καθεστώς τοῦ Μουσολίνι καί ὡς πρός τό νόημα τοῦ πολέμου πού ἔκανε ἡ δικτατορία, τό τηλεγράφημα τοῦ Μανιαδάκη διευκρίνιζε ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν πολεμᾶ τό φασισμό, ἀλλά τό ἰταλικό κράτος!

Ὁ Κώστας Καραγιώργης ἔκανε καί ἰδιαίτερο τηλεγράφημα στήν κυβέρνηση καί ζητοῦσε νά χρησιμοποιηθεῖ σά γιατρός στό μέτωπο. Ὁ Μανιαδάκης ἀπάντησε «νά μάθουν οἱ διάφοροι γιατροί Γυφτοδῆμοι ὅτι μόνο ἄν ὑπογράψουν δήλωση μποροῦν νά ὑπηρετήσουν τήν πατρίδα».

Μέ τήν κατάρρευση, οἱ ἐξόριστοι καί ἐξόριστες τῆς Κιμώλου ζήτησαν νά τούς ἀφήσουν ἐλεύθερους, ἀλλά συνάντησαν κι αὐτοί τήν ἴδια ἄρνηση τῆς χωροφυλακῆς. Μάλιστα ὁ διοικητής τῆς φρουρᾶς τούς εἶπε ὅτι ἔκανε ἐρώτημα στήν κυβέρνηση Τσουδεροῦ πού ἔφευγε γιά τήν Κρήτη καί πῆρε τήν ἀπάντηση ὅτι οἱ ἐξόριστοι πρέπει «νά παραμείνουν ὡς ἔχουν» καί νά παραδοθοῦν κανονικά στίς... νέες ἀρχές!

Τελικά ὅμως οἱ ἐξόριστοι τῆς Κιμώλου κατόρθωσαν νά φύγουν. Ἔπεισαν τό νωματάρχη - σταθμάρχη νά μήν ἐμποδίσει τήν ἀναχώρησή τους. Οἱ Γερμανοί εἶχαν βομβαρδίσει ἕνα καράβι μέ Ἄγγλους καί Ἕλληνες πού πήγαινε γιά τήν Κρήτη. Οἱ ναυαγοί κατόρθωσαν νά βγοῦν στήν Κίμωλο. Ὁ Καραγιώργης, σά γιατρός, καί οἱ ἄλλοι ἐξόριστοι περίθαλψαν τούς τραυματίες. Ἄγγλοι καί Ἕλληνες βοήθησαν ὕστερα τούς ἐξορίστους νά φύγουν. Ὁ Καραγιώργης, ἡ Χατζηβασιλείου, ὁ Ροῦσος καί ἡ Μαρία Ἀγριγιαννάκη ἦρθαν στήν Ἀθήνα. Ὁ Πορφυρογένης πῆγε στήν Κρήτη[1].

Ὅλοι ἔπαιξαν σοβαρό ρόλο στήν ἀναδιοργάνωση τοῦ ΚΚΕ καί στή δημιουργία τῶν εὐρύτερων ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων.

Σίφνος καί ἄλλα νησιά ἐξορίας

Στή Σίφνο ἡ ὁμάδα τῶν ἐξορίστων δημιουργήθηκε γιά πρώτη φορά μέ τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας. Ἐκεῖ ἔστειλε ὁ Μεταξᾶς δεκάδες δημοκράτες κ' ἀντιφασίστες διανοουμένους, πολιτευτές, ἀγρότες, ἐργάτες κλπ., κυρίως Μακεδόνες, Ρουμελιῶτες καί μερικούς ἀπ' τήν Ἀττικοβοιωτία καί τήν Πελοπόννησο. Ἐπειδή ἡ ὁμάδα ἦταν καινούργια καί ἔλειπαν τόσο ἡ πείρα, ὅσο καί τά ἀποθέματα, οἱ δυσκολίες, προπάντων στήν ἀρχή, ἦταν μεγάλες. Οἱ ἐξόριστοι περιορίστηκαν ἀπό τήν χωροφυλακή στό χωριουδάκι Σταυρός (Ἀπολλωνία). Ἕνας μεγάλος ἀριθμός δέν ἔπαιρναν κανένα ἐπίδομα γιατί εἶχαν χαρακτηριστεῖ ὡς «εὔποροι καί ἱκανοί πρός ἐργασίαν». Ἀλλά σάν νά μήν ἔφτανε αὐτό, ὁ ἀστυνομικός σταθμάρχης «μπλοκάριζε» τίς ἐπιταγές πού τούς ἔστελναν οἱ δικοί τους καί τούς ἔδινε ὅσα χρήματα ἤθελε κι ὅταν ἤθελε. Ἔτσι οἱ ἐξόριστοι, πού ὁ ἀριθμός τους ἦταν γύρω στούς 120, γνώρισαν μεγάλη πείνα, τούς ἔλειψε ἀκόμα καί τό ψωμί.

Καράβι ἔπιανε στό νησί μόνο μιά φορά τή βδομάδα, ἕνας πραγματικός σκυλοπνίχτης, τό «Τάσος». Ἡ ἀστυνομία ἀπαγόρευε στούς ἐξορίστους νά μετακινηθοῦν ἀπό τό χωριό πού ἦταν ἐγκατεστημένοι. Δυό φορές τήν ἡμέρα εἶχε ὁμαδικό

1. Ἡ ἐξιστόρηση στηρίζεται σέ ἀφήγηση τῆς Μαρίας Ἀγριγιαννάκη — Καραγιώργη.

προσκλητήριο, πού ἡ χωροφυλακή τό μετέβαλλε σέ ἀληθινή ταλαιπωρία. Ὁ σταθμάρχης ἔβγαζε κάθε φορά ἕνα προκλητικό λόγο ἐναντίον τῶν ἐξορίστων καί ὑπέρ τῆς 4ης Αὐγούστου!

Ἀπό τίς στερήσεις καί τήν ἔλλειψη καί στοιχειώδους ἰατροφαρμακευτικῆς περίθαλψης, πολλοί ἐξόριστοι τῆς Σίφνου ἀρρώστησαν βαριά κι ὁρισμένοι πέθαναν, ὅπως ὁ Γιώργος Χανιώτης, 35 χρονῶ, ἀπό τό Ἡράκλειο Κρήτης..

Μέ τήν κήρυξη τοῦ πολέμου κ' οἱ ἐξόριστοι τῆς Σίφνου ζήτησαν ν' ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι γιά νά πολεμήσουν, ἀλλά πῆραν τήν ἴδια ἀπάντηση ἀπ' τήν κυβέρνηση Μεταξᾶ. Τελικά ἡ δικτατορία τούς παρέδωσε στούς Ἰταλούς, πού τούς ἄφησαν ἐλεύθερους.

Ἐκτός ἀπό τήν Ἀκροναυπλία, τήν Πύλο, τόν Ἅη Στράτη, τήν Ἀνάφη, τή Φολέγανδρο, τή Γαῦδο, τήν Κίμωλο, τή Σίφνο, ἐξόριστοι ὑπῆρχαν καί σέ πολλά ἄλλα νησιά, ὅπως στή Σίκινο, τή Νιό, τήν Ἀμοργό, τήν Κύθνο κλπ. Δυστυχῶς δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά ὅλες αὐτές τίς ὁμάδες. Ἡ μεγαλύτερη ὁμάδα ἀπ' τίς παραπάνω ἦταν τῆς Σικίνου, μέ 200 περίπου ἐξορίστους. Στήν Ἀμοργό ὑπῆρχαν ὥς τό τέλος δύο πολιτικοί ἐξόριστοι (Τάσος Βάκραινας καί Ἀναγνώστου, πού τόν ἐκτέλεσαν οἱ Γερμανοί ἀπ' τό στρατόπεδο Χαϊδαριοῦ). Ἐπίσης, ὅπως εἴδαμε, καί ἄλλοι στρατιωτικοί καί πολιτικοί, ἐχθροί τῆς δικτατορίας, εἶχαν ἐξοριστεῖ σέ διάφορα νησιά καί πόλεις τῆς χώρας. Στή Μῆλο π.χ. ἦταν ὁ στρατηγός Σαράφης καί ὁ δημοσιογράφος Δημητρακαρέας, πού ἐπιμελήθηκε τήν ἐκτύπωση τῶν προκηρύξεων τοῦ Γ. Καφαντάρη. Στόν Ἅγιο Κήρυκο ὁ Π. Καραπάνος, ὅπου καί πέθανε, κι' ὁ στρατηγός Τσαγγαρίδης. Στήν Πάρο ὁ ἥρωας τῆς Πίνδου Κ. Δαβάκης, ὁ Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλος, ὁ στρατηγός Πρωτοσύγγελος, ὁ συνταγματάρχης Λ. Σπαῆς κ.ἄ.

Ἡ δικτατορία σκόρπιζε ἐπίτηδες τούς ἐξορίστους σέ διάφορα νησιά γιά νά δυσκολεύει τή ζωή τους καί νά μήν τούς ἐπιτρέπει νά ὀργανώσουν τήν διαβίωσή τους.

Αἴγινα

Ἀλλά ἐκτός ἀπό τίς ἐξορίες ὑπῆρχαν οἱ φυλακές, τά κάτεργα τῆς δικτατορίας, ὅπου σακατεύτηκαν ἑκατοντάδες δημοκράτες ἀπό τούς δήμιους τῆς 4ης Αὐγούστου.

Ἡ μεγαλύτερη καί ἡ πιό παλιά ὁμάδα πολιτικῶν κρατουμένων ἦταν στήν Αἴγινα. Πρίν ἀπ' τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας ὑπῆρχαν ἐκεῖ 45 περίπου πολιτικοί κρατούμενοι, πού εἶχαν ὀργανώσει ὑποδειγματικά τήν ζωή τους. Εἶχαν κατορθώσει νά ἔχουν τήν διαχείριση τοῦ συσσιτίου στά χέρια τους, εἶχαν ὀργανώσει κύκλους μαθημάτων καί ἔκαναν μεταφραστική δουλειά κλασικῶν ἔργων τοῦ μαρξισμοῦ, πού ἤ στάλθηκαν ἔξω καί ἐκδόθηκαν ἤ στίς ἐξορίες καί χρησιμοποιήθηκαν σάν βοηθήματα γιά τήν μορφωτική δουλειά τῶν ἐξορίστων. Οἱ πολιτικοί κρατούμενοι τῆς Αἴγινας, πού ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν παλιά στελέχη τοῦ ΚΚΕ, ὅπως οἱ Δ. Παπαρήγας, Κ. Γαμβέττας, Νίκος Μπελογιάννης κ.ἄ., πρωτοστάτησαν στή μεγάλη ἀπεργία πείνας τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων καί κρατουμένων τοῦ Δεκεμβρίου 1935.

Μέ τήν κήρυξη τῆς δικτατορίας, ὅλοι σχεδόν οἱ θάλαμοι τῆς Αἴγινας γέμισαν πολιτικούς κρατουμένους. Ἡ ζωή τους ἔγινε ἀνυπόφορη. Τούς ἔδιωξαν ἀπό τή διαχείριση τοῦ συσσιτίου, τούς κατάσχεσαν τά βιβλία. Στά 1938 οἱ πολιτικοί κρατούμενοι τῆς Αἴγινας ξεπερνοῦσαν τούς 150. Ὁ συνωστισμός ἦταν φοβερός. Ἡ διεύθυνση δέν ἐπέτρεπε κανενός εἴδους ψυχαγωγία, οὔτε ψιθυριστό τραγούδι! Κάθε τόσο οἱ φύλακες ἔκαναν ἐφόδους, ἔδερναν κ' ἔκλειναν γιά τό παραμικρό ἤ καί χωρίς ἀφορμή στό πειθαρχεῖο. Ἡ τροφή εἶχε ἐλαττωθεῖ. Χρήματα δέν τούς ἄφηναν. Οἱ ἄρρωστοι συνεχῶς πλήθαιναν καί δημιουργήθηκε ἰδιαίτερος θάλαμος φυματικῶν. Τόση ἦταν ἡ μανία τῶν ὀργάνων τῆς 4ης Αὐγούστου κατά τῶν πολιτικῶν κρατουμένων, πού οἱ φύλακες ξερίζωσαν μιά περικοκλάδα, τήν μοναδική πρασινάδα πού ἔσπαζε τή μονοτονία τῶν κάτασπρων τοίχων.

Τό κάτεργο τῆς Κέρκυρας

Τίς φυλακές - κάτεργο τῆς Κέρκυρας ἡ δικτατορία τίς χρησιμοποίησε γιά νά τσακίσει ὄχι μόνο «τήν σπονδυλική στήλην», ἀλλά καί τό «κεφάλι» τοῦ ΚΚΕ. Ἐκεῖ ἔθαψε ζωντανούς πολλούς ἀπό τούς ἡγέτες τοῦ ΚΚΕ (Νίκο Ζαχαριάδη, Δημήτρη Παρτσαλίδη, Μ. Σινάκο, Β. Νεφελούδη, Στ. Σκλάβαινα κ.λ.). Ἐκεῖ ὕστερα ἀπό φριχτά βασανιστήρια ἐξόντωσαν τό γραμματέα τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας (ΟΚΝΕ) φοιτητή Χρῆστο Μαλτέζο. Ἐκεῖ λύγισαν στά βασανιστήρια καί τή φοβερή ἀπομόνωση καί ὑπόγραψαν δηλώσεις ἡγετικά στελέχη τοῦ ΚΚΕ, ὅπως ὁ ἀρχηγός τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδας τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου Στέλιος Σκλάβαινας. Πρόδωσαν τίς ἰδέες τους καί ἔγιναν ὄργανα τῆς δικτατορίας οἱ πρώην βουλευτές Μανωλέας καί Τυρίμος.

Οἱ φυλακές τῆς Κέρκυρας χτίστηκαν ἀπό τούς Ἄγγλους, ὅταν κατεῖχαν τά Ἑπτάνησα. Ἔχουν σχῆμα κυκλικό κ' εἶναι χωρισμένες σέ 10 ἀκτίνες, πού ἡ κάθε μιά τους ἐπεχτείνεται σέ δυό ὀρόφους. Τά κελιά εἶναι μικρά γιά ἕνα μόνο κρατούμενο. Θάλαμοι δέν ὑπάρχουν. Οἱ φυλακές αὐτές χρησιμοποιοῦνταν παλιότερα γιά βαρυποινίτες.

Στήν Κέρκυρα ἡ δικτατορία ἔστελνε κομμουνιστές πού εἶχαν καταδικαστεῖ σέ διάφορες ποινές ἀπό δικαστήρια γιά τήν πολιτική τους δράση. Καί χρησιμοποίησε ἐδῶ τίς πιό ἐπιστημονικές καί ἀπάνθρωπες μέθοδες γιά τήν ψυχική ἐξουθένωση καί τήν ἐξόντωση τῶν ἀντιπάλων της.

Στήν ἀρχή (1936 - 37) ἴσχυε καί στήν Κέρκυρα τό συνηθισμένο καθεστώς τῶν φυλακῶν. (Ὅπως εἶναι γνωστό, στήν Ἑλλάδα, ἀντίθετα μέ ὅ,τι γίνεται σέ ἄλλες χῶρες, ἰσχύει γιά τούς πολιτικούς κρατούμενους ὁ ἴδιος κανονισμός τῶν ποινικῶν). Ἡ μόνη σημαντική διαφορά ἦταν ὅτι ἡ διεύθυνση τῶν φυλακῶν, μέ ἐντολή φυσικά τῆς Ἀσφάλειας, χρησιμοποιοῦσε συχνά σάν τιμωρία τήν ἀπομόνωση τοῦ κρατουμένου στό κελί του γιά ὁρισμένες μέρες. Ἀπό τίς ἀρχές ὅμως τοῦ 1938 ἐφαρμόστηκε τό βάρβαρο μέτρο τῆς διαρκοῦς ἀπομόνωσης. Τό ἐξοντωτικό αὐτό μέτρο διατηρήθηκε ὥς τήν 1η Νοεμβρίου τοῦ 1940.

Οἱ φύλακες ἔβγαζαν τούς κρατούμενους κάθε πρωί γιά μερικά λεπτά μόνο ὅσο χρειάζονταν γιά νά πετάξουν τά σκουπίδια καί νά καθαρίσουν τό οὐροδοχεῖο καί τή λεκάνη τους. Τούς ἔβγαζαν ἕνα - ἕνα ὥστε νά μή βλέπει ὁ ἕνας τόν ἄλλο, νά μή μποροῦν ν' ἀνταλλάξουν κουβέντα, νά μήν ξέρουν ποιοί εἶναι στό διπλανό τους κελί, ποιοί «κρατοῦν» καί ποιοί ἔκαμαν δήλωση.

Ἡ πόρτα τοῦ κελιοῦ μισοάνοιγε πάλι, γιά μιά στιγμή, τό μεσημέρι καί τό βράδυ γιά νά δώσει ὁ φύλακας στόν κρατούμενο τό φαγητό του. Μιά φορά τή βδομάδα ἕνας ποινικός κρατούμενος, πού ἔκανε τόν κουρέα, ξύριζε χωριστά κάθε ἀπομονωμένο καί μιά φορά τό μήνα τοῦ ἔκοβε τά μαλλιά μέ τήν «ψιλή» μηχανή. Ἐπισκεπτήριο ἐπέτρεπαν μονάχα μιά φορά τό χρόνο.

Ἀτέλειωτες λοιπόν μέρες, μῆνες, χρόνια, ὁ κρατούμενος ἦταν κλεισμένος στό κελί του. Κ' ἐκεῖ ἦταν ὑποχρεωμένος νά ζεῖ χωρίς νά κάνει τίποτε. Μόνο νά σκέφτεται. Δέν ἐπέτρεπαν οὔτε βιβλία, οὔτε ἐφημερίδες, οὔτε χαρτί, οὔτε μολύβι. Δέν τοῦ ἐπέτρεπαν ν' ἀκούσει οὔτε τή δική του φωνή: Ἀπαγόρευαν νά μιλήσει, νά τραγουδήσει, ἔστω καί νά ψιθυρίσει ἤ νά σφυρίξει. Ἀκόμα καί τό βήξιμο τό θεωροῦσαν παραβίαση τοῦ καθεστῶτος τῆς αὐστηρῆς ἀπομόνωσης. Ἀπαγόρευαν στόν κρατούμενο ἀκόμα καί ν' ἀγοράσει τρόφιμα γιά νά συμπληρώσει τό ἄθλιο συσσίτιο τῆς φυλακῆς ἤ φροῦτα. «Τά μόνα πού ἐπιτρέπονταν ἦταν ἕνα βελόνι καί λίγες κλωστές, μιά ὀδοντόκρεμα, ἕνα βουρτσάκι, σαπούνι, τά ροῦχα τοῦ ὕπνου, ἕνα σταμνί, μιά λεκάνη, μιά σκούπα, ἕνα σφουγγαρόπανο, δυό κλινοδίποδα καί δυό σανίδες γιά κρεβάτι, τσιγάρα καί σπίρτα. Ὅ,τι ἄλλο ἔστελναν οἱ δικοί τους στούς κρατουμένους, ἐκτός ἀπό τά εἴδη αὐτά, κατάσχονταν. Ἐξάλλου κι ἀπό τά εἴδη πού τούς ἔστελναν κι ἀπό τά χρήματά τους, οἱ φύλακες τούς ἔκαναν μεγάλη ἀφαίμαξη». (Ἀφήγηση Βασίλη Νεφελούδη).

Στήν ἀχτίνα Θ' τῶν πολιτικῶν κρατουμένων ὑπῆρχε μέρα καί νύχτα φύλακας, ἀπό τήν εἰδική ὁμάδα τῶν ἐμπίστων τῆς Ἀσφάλειας, πού «ἔλυνε καί ἔδενε» στίς φυλακές. Παρ' ὅλο ὅτι οἱ φύλακες αὐτοί ἦταν διαλεγμένοι, τή νύχτα

τούς ἔπαιρναν τά κλειδιά τῶν κελιῶν. Τά κελιά ἦταν κλειδωμένα διπλά: Μέ τήν ἀμπάρα τους καί μέ πρόσθετη ἀμπάρα πού κλείδωνε μέ πελώριο λουκέτο. Τό βράδυ τό μεγάλο κλειδί τό ἔπαιρνε στό σπίτι του ὁ ἀρχιφύλακας. Τά μικρά κλειδιά τῶν λουκέτων τά ἔπαιρνε ἡ Ἀσφάλεια. Μέ τό παραμικρό ἤ καί χωρίς κανένα λόγο ἤ πρόσχημα (γιατί ἔβηξες ἤ γιατί εἶχες ἀϋπνία τή νύχτα) οἱ φύλακες ἔβριζαν, ἀπειλοῦσαν ἤ καί ἔμπαιναν μέσα στό κελί καί σέ τσάκιζαν στό ξύλο. Γιά σοβαρότερες παραβάσεις ὑπῆρχε ὁ «ἀράπης»: εἰδικό κρατητήριο χωρίς φῶς, χωρίς ἀέρα, ὅπου ἔτρωγες πολλές φορές τήν ἡμέρα ξύλο καί μιά φορά μόνο ψωμί καί νερό. Ἐκεῖ σέ ἐπισκεπτόταν συνεχῶς ὁ φύλακας γιά νά σοῦ θυμίσει ὅτι «ἀπό δῶ δέν θά βγεῖς ζωντανός, παρά μόνο ἄν ὑπογράψεις δήλωση μετανοίας».

Στήν Κέρκυρα, ὅπως καί στίς ἄλλες φυλακές καί στρατόπεδα ἐξορίας, ἴσχυε ἡ χιτλερική ἀρχή τῆς συλλογικῆς εὐθύνης. Ἄν ἕνας ἔκανε μιά παράβαση, ξεσποῦσαν μέ λύσσα ἐναντίον ὅλων. Ὁ Βασίλης Νεφελούδης ἀφηγεῖται:

«Γιά ἕνα σημείωμα πού ἔπιασαν, τό Δεκέμβρη τοῦ 1938, πῆραν ἀπό τά κελιά ὅλα τά ὑπάρχοντα τῶν κρατουμένων. Τό κρεβάτι, τά ροῦχα τοῦ ὕπνου, τό σακκάκι, τό σταμνί, τή λεκάνη, τά παπούτσια, τίς κάλτσες. Ἔτσι, μέ τά κελιά ἄδεια, ξυπόλητους καί μισόγυμνους, νηστικούς καί χωρίς νερό τήν πρώτη μέρα, μέ νερό μόνο τή δεύτερη, τήν τρίτη καί τίς ἑπόμενες μόνο μέ ψωμί καί νερό, ἄφησαν τούς κρατουμένους ἐπί πέντε μέρες, ἀπό τίς 11 μέχρι τίς 16 Δεκεμβρίου, πάνω στό τσιμέντινο δάπεδο τοῦ κελιοῦ, στήν καρδιά τοῦ χειμώνα, μέ σκληρό τσουχτερό κρύο. Αὐτό ἦταν ἕνα ἀπό τά πιό ἐξοντωτικά βασανιστήρια τῆς Κέρκυρας. Μερικοί, ὅπως ὁ Στ. Σκλάβαινας, δέν ἄντεξαν καί ὑποχώρησαν. Ὑπόγραψαν δήλωση μετανοίας καί βγῆκαν. Οἱ ἄλλοι ἔμειναν, ὅλες αὐτές τίς μέρες, ἄγρυπνοι. Πηδοῦσαν σάν παλαβοί μέσα στό κελί γιά νά μήν ξεπαγιάσουν. Ἀποφασισμένοι νά πεθάνουν ἤ νά νικήσουν».

Ὁ γραμματέας τῆς ΟΚΝΕ Χρῆστος Μαλτέζος πέθανε στίς 22 Νοεμβρίου 1938 στό ψυχιατρεῖο τῆς Κέρκυρας. Στήν πραγματικότητα εἶχε δολοφονηθεῖ κατά τρόπο ἄγριο, ἀλλά καί συστηματικό ἀπό τά ὄργανα τῆς φασιστικῆς δικτατορίας. Ὅταν τόν ἔπιασαν (ἄνοιξη 1938), τόν βασάνιζαν σκληρά ἐπί 35 μέρες στήν Εἰδική Ἀσφάλεια. Ἀπό τά χτυπήματα πού τοῦ εἶχαν δώσει οἱ βασανιστές του στό κεφάλι εἶχε πάθει διάσειση. Παρ' ὅλ' αὐτά ὄχι μόνο δέν τόν ὑπέβαλαν σέ καμιά θεραπεία, μά τόν μετέφεραν ἀμέσως στίς φυλακές τῆς Κέρκυρας ὅπου συνέχισαν νά τόν βασανίζουν. Ἔφτασαν στό σημεῖο νά τοῦ τρυποῦν τό κορμί μέ σκουριασμένα καρφιά. Τόν εἶχαν βάλει ἰδιαίτερο στόχο γιατί εἶχαν τήν ἐλπίδα ὅτι θά τόν ὑποχρέωναν νά ὑπογράψει δήλωση μετανοίας πού θά τή χρησιμοποιοῦσαν γιά προπαγάνδα εἰδικά μέσα στή νεολαία.

Ἡ διάσειση ἐγκεφάλου πού εἶχε πάθει τόν ἔκανε νά μή μπορεῖ νά ὑποφέρει κλεισμένος μέσα στό κελί. Ἡ κτηνώδης δικτατορία προσπάθησε νά ἐκμεταλλευτεῖ τήν ἀρρώστεια πού ἡ ἴδια μέ τά ἀπάνθρωπα βασανιστήρια εἶχε προκαλέσει στό Χρῆστο Μαλτέζο. Λίγες βδομάδες ὕστερα ἀπό τήν παραμονή του στήν Κέρκυρα στό καθεστώς τῆς ἀπομόνωσης ἔπαθε τήν πρώτη σοβαρή κρίση. «Ἕνα ἀπόγευμα ξαφνικά — ἀφηγεῖται ὁ Βασίλης Νεφελούδης — ὁ Μαλτέζος ἄρχισε νά βγάζει γοερές κραυγές. Σέ λίγο ξέσπασε σέ κατηγορίες ἐναντίον τῶν δημίων του καί στό τέλος σέ φοβερούς λυγμούς. Ἀπό τή στιγμή αὐτή δυναμώνει ἡ πίεση τῆς Ἀσφάλειας καί τῶν φυλάκων, μέ σκοπό νά ἀποσπάσουν δήλωση μετανοίας ἀπό τό Μαλτέζο. Τόν τραβοῦν κάθε τόσο στό ἀρχιφυλακεῖο. Τοῦ ὑπόσχονται ὅτι θά τόν στείλουν στό νοσοκομεῖο. Τόν ἀπειλοῦν. Τόν δέρνουν. Τόν ὑποβάλλουν σέ φριχτά βασανιστήρια. Τοῦ ἀρνοῦνται τό γάλα, ὅταν δέν εἶναι σέ θέση νά δεχτεῖ ὁποιαδήποτε ἄλλη τροφή. Καί στίς πιό δύσκολες στιγμές του, στίς στιγμές τῆς πιό βαριᾶς κρίσης του, ὁ Μαλτέζος ξαναβρίσκει τή διαύγεια τῆς σκέψης του, μόλις τοῦ προτείνουν νά κάνει δήλωση. Ἡ ἀπάντησή του εἶναι σταθερή: «Δήλωση μετανοίας δέν κάνω». Κάθε φορά πού γυρίζει ἀπό τό ἀρχιφυλακεῖο αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά καθησυχάσει τούς συντρόφους του καί νά τούς διαβεβαιώσει ὅτι μένει πιστός στόν ἀγώνα καί στίς ἰδέες του. Φωνάζει: «Σύντροφοι,

μοῦ ζητᾶνε νά κάνω δήλωση. Ὅμως ἐγώ τούς τό εἶπα. Δήλωση δέν κάνω. Δήλωση δέν κάνω. Δήλωση δέν κάνω». Μέ τά βασανιστήρια, τή στέρηση, τήν πεῖνα, τόν ἔφεραν σέ πλήρη ἐξάντληση. Καί, λίγες στιγμές πρίν ἀπό τό θάνατό του, ὅταν ψυχορραγοῦσε, τόν μετέφεραν καί πέθανε στό ψυχιατρεῖο».

Τήν ἴδια μέρα πού ὁ Μαλτέζος πέθαινε, ὁ Μανωλέας ὑπόγραφε δήλωση μετανοίας.

Γιά ν' ἀντιδράσεις στό φοβερό καθεστώς τῶν φυλακῶν τῆς Κέρκυρας χρειάζονταν ἀτσαλένια νεῦρα καί μεγάλη πίστη. Οἱ κρατούμενοι ἦταν εὔκολο νά πάθουν κατάθλιψη καί νά τρελλαθοῦν..

Στό βιβλίο τῶν ψυχιάτρων Φ. Σκούρα. Α. Χατζηδήμου, Α. Καλούτση καί Γ. Παπαδημητρίου: «Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καί τοῦ ἄγχους» δημοσιεύονται ἀποσπάσματα ἀπ' τό «Ἡμερολόγιο ἑνός ἀγωνιστῆ», πού ὅπως φαίνεται ἀναφέρεται στίς φυλακές τῆς Κέρκυρας (ἤ ὁπωσδήποτε ἰσχύει ἀπόλυτα γι' αὐτές). Νά μερικά ἀπό τά ἀποσπάσματα αὐτά:

«Ἡ φήμη καί ἡ πραγματικότητα τῆς φυλακῆς αὐτῆς τό δικαιολογοῦσαν. Καθεστώς σκληρό, ἀπάνθρωπο, νηστεῖες, ἀπαγορεύσεις, καί τό πιό φοβερό ἀπ' ὅλα: Τά ἀπομονωτήρια. Ἤσουν μόνος, μόνος μέ τά τέσσερα ντουβάρια τοῦ κελιοῦ γιά συντροφιά. Ξημέρωνε, νύχτωνε, περνοῦσαν οἱ βδομάδες, οἱ μῆνες, οἱ ἐποχές, τά χρόνια, βουβά, σκοτεινά, ἄφιλα γύρω σου... Καί σύ μοναχός. Οὔτε μιά κουβέντα ἀνθρώπινη, οὔτε ἕνα βιβλίο, οὔτε ἕνα μολύβι, οὔτε μιά ἀπασχόληση. Τίποτες. Ἤσουνα μονάχος μέ τό χέρι σου, μέ τά πόδια σου, μέ τίς σκέψεις σου, μέ τό κεφάλι σου, νά τό χτυπήσεις στόν τοῖχο, αὐτή ἡ ἐλευθερία ὑπῆρχε»[1].

Γιά νά μήν τρελλαθοῦν καί νά μή λυγίσουν οἱ κρατούμενοι ἔκαναν ὅ,τι μποροῦσαν γιά νά βροῦν κάποια ἀπασχόληση ἄν μπορεῖ κανείς ν' ἀπασχοληθεῖ μέ κάτι μέσα στούς τέσσερις τοίχους τοῦ μισοσκότεινου κελιοῦ, ὅταν δέν ἔχει οὔτε χαρτί, οὔτε μολύβι, οὔτε βιβλίο. Νά τί ἀναφέρεται γιά τό ἴδιο αὐτό ζήτημα στό «Ἡμερολόγιο ἑνός ἀγωνιστῆ»:

1. Φ. Σκούρας, Α. Χατζηδῆμος, Α. Καλούτσης, Γ. Παπαδημητρίου, Νευρολόγοι - Ψυχίατροι: **Ἀπό τό ἰατρικό χρονικό τῆς κατοχῆς.** Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καί τοῦ ἄγχους. Νευρώσεις καί ψυχονευρώσεις. - Ἀθήνα 1947, σελ. 156.

«Προσοχή στήν ἀπομόνωση! Εἶναι ὁ φοβερότερος ἐχθρός. Τό κυριότερο ὅπλο μας εἶναι: Τό μυαλό νά μή μείνει ἀδρανές. Τό μυαλό νά τό ἀπασχολεῖτε συνεχῶς μέ κάτι. Μά μέ σκέψεις, μά μέ ἱστορίες, μά μέ λογαριασμούς. Προσπαθῆστε πάντα νά κάνετε κάτι. Ὀργανώνετε τή ζωή σας. Ἀγαπῆστε τό κελί σας. Ἐγώ ἀγαπῶ τό κελί τό δικό μου. Τοῦ βρίσκω ἐνδιαφέροντα. Ἀγαπῶ καί τή λεκάνη μου. Κεντάω. Χαράζω σχήματα στόν τοῖχο, φτιάνω σχέδια, θυμᾶμαι στίχους. Ν' ἀπασχολεῖτε συνεχῶς τό μυαλό σας. Κανένας δέν πρέπει νά λυγίσει στή δοκιμασία αὐτή»[1].

Ἡ ἀπασχόληση μέ τήν καθαριότητα, τή γυμναστική κ.λ., ἦταν ἕνας τρόπος γιά ν' ἀντιδροῦν οἱ κρατούμενοι τῆς Κέρκυρας στήν κατάθλιψη τῆς μόνωσης.

Ὅπως εἴπαμε ἡ μεταξύ τους ἐπικοινωνία ἦταν ἀδύνατη γιατί κάθε κρατούμενος τῆς Κέρκυρας ἦταν θαμμένος μόνος του στό κελί του. Οἱ φύλακες φρόντιζαν τά λίγα λεπτά, πού τούς ξεκλείδωναν τό κελί - τάφο, νά τούς βγάζουν ἕναν - ἕνα ὥστε νά μή συναντιῶνται οὔτε στό ἀποχωρητήριο. Οἱ κρατούμενοι λοιπόν τῆς Κέρκυρας εἶχαν βρεῖ ἕνα βουβό τρόπο ἐπικοινωνίας: Συνεννοοῦνταν μεταξύ τους μέ κτυπήματα στόν τοῖχο τοῦ κελιοῦ, ἕνα εἶδος μόρς, μέ κρυπτογραφικό κώδικα, πού εἶχαν ἐπινοήσει οἱ ἴδιοι. Ἔτσι μάθαιναν ποιοί καινούργιοι ἔρχονταν στήν ἀπομόνωση, ποιός ἔφευγε (μέ δήλωση ἤ γιατί τέλειωσε ἡ ποινή του), ἀντάλλασσαν σκέψεις κλπ.

Ὁ Βασίλης Νεφελούδης ἀφηγεῖται σχετικά:

«Τό πρῶτο καί μεγαλύτερο πρόβλημα εἶναι νά βρεῖς

1. Τό ἴδιο, σελ. 159.

τρόπο νά σπάσεις τήν ἀπομόνωση. Ὁ τοῖχος τοῦ κελιοῦ καί τά γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου σοῦ ἀνοίγουν τό δρόμο. Στά καλά καθούμενα ἀκοῦς ρυθμικούς χτύπους στόν τοῖχο. Σύντομα καταλαβαίνεις πώς κάποιος ἀπό τούς διπλανούς σου σέ καλεῖ. Μετρᾶς τούς χτύπους ἀρχίζοντας ἀπό τό ἄλφα. Τό θαῦμα ἔγινε (...) σχηματίζεται ἀκέραιο τὄνομά σου. Εἶναι ὁλοφάνερο. Σέ σένα ἀπευθύνονται οἱ χτύποι. Ἡ ἀπομόνωση ἔσπασε. Ἡ χαρά πού νιώθεις δέν εἶναι εὔκολο νά περιγραφτεῖ. Νιώθεις σά νά γκρεμίστηκαν οἱ τοῖχοι τοῦ κελιοῦ. Σοῦ ἔρχεται νά φωνάξεις ΖΗΤΩ μέ ὅλη τή δύναμη τῆς φωνῆς σου. Τά βήματα τοῦ φύλακα στό διάδρομο σέ βοηθοῦν νά κυριαρχήσεις στούς ἐνθουσιασμούς σου. Τεντώνεις τό αὐτί. Περιμένεις μέ ἀγωνία νά ἀπομακρυνθεῖ ὁ φύλακας. Καί τότε πηγαίνεις πρός τόν ἀπέναντι τοῖχο τοῦ κελιοῦ καί καλεῖς μέ τόν ἴδιο τρόπο τό διπλανό σου τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Ἡ ἀπάντηση δέν ἀργεῖ νά δοθεῖ, (...) ἀργότερα περνᾶς στήν ἐκμάθηση τοῦ μόρς. Ξέρεις ἀπό τά πρίν ὅτι ὁ φύλακας θά σέ πιάσει κάποτε μέ τό αὐτί καί τό δάχτυλο κολλημένα στόν τοῖχο. Καί ξέρεις ἐπίσης πόσο ἀκριβά θά τό πληρώσεις. Ἀδιαφορεῖς ὅμως γιά ὅλα αὐτά. Γιατί ἀπ' ὅλ' αὐτά πιό σπουδαῖο εἶναι τό ὅτι ἔσπασες τήν ἀπομόνωση».

Στίς 29 Ὀκτωβρίου 1940, δηλαδή τή δεύτερη μέρα τοῦ πολέμου, ἰταλικά ἀεροπλάνα βομβάρδισαν τή γύρω ἀπό τίς φυλακές περιοχή. Τούς κρατούμενους τούς κατέβασαν τότε στά κελιά τοῦ πρώτου ὀρόφου, κ' ἐπειδή δέ χωροῦσαν ἕνας - ἕνας, τούς ἔβαλαν ἀνά δυό σέ κάθε κελί. Αὐτό ἦταν τό πρῶτο βῆμα. Τήν 1η Νοεμβρίου τούς ἔκαναν γνωστό ἐπίσημα πιά πώς τό καθεστώς τῆς ἀπομόνωσης τερματίζεται. Ὁρισμένοι εἶχαν ἤδη δυόμισυ χρόνια πλήρη καί διαρκῆ ἀπομόνωση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀφηγηθήκαμε τόν ἀγώνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καί τῶν ἀντιφασιστικῶν κομμάτων στήν περίοδο τῆς μεταξικῆς δικτατορίας, μέ βάση τά στοιχεῖα πού κατορθώσαμε νά συγκεντρώσουμε. Ἡ ἔρευνα αὐτῆς τῆς περιόδου οὐσιαστικά βρίσκεται στήν ἀρχή της καί χρέος ἱστορικό ὅσων ἔπαιξαν κάποιο ρόλο εἶναι νά προσφέρουν τή συμβολή τους.

Τά συμπεράσματα πού βγάζουμε ἀπό τά ὥς τώρα δεδομένα γιά τήν ἀντιδικτατορική πάλη εἶναι τά παρακάτω:

Πρῶτο: Μιά πρωτοπορία ἀπό χιλιάδες ἀγωνιστές πάλαιψε σκληρά καί μετά τήν ἐγκαθίδρυση τῆς δικτατορίας γιά τήν ἀνατροπή της καί τήν ἀποκατάσταση τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν. Ἡ πλειοψηφία τοῦ Λαοῦ ἦταν ἐχθρική πρός τή δικτατορία κι αὐτό τό ἐκδήλωνε μέ διάφορους τρόπους (συμμετοχή ἤ ἐνίσχυση στίς ἀντιδικτατορικές ὀργανώσεις, ἐξέγερση Κρήτης, παθητική ἀντίσταση, ἄρνηση συμμετοχῆς τῆς νεολαίας στήν ΕΟΝ πρίν αὐτή γίνει ὑποχρεωτική κ.λ.).

Δεύτερο: Καί στήν Ἑλλάδα ἀποδείχτηκε πώς ἡ πάλη ἐναντίον ἑνός δικτατορικοῦ καθεστῶτος εἶναι δύσκολη. Τήν τεταρτοαυγουστιανή δικτατορία τή βοήθησαν καί μετά τήν ἐγκαθίδρυσή της οἱ διεθνεῖς συγκυρίες. Τόσο δηλαδή ἡ γενική ἄνοδος τοῦ φασισμοῦ στήν Εὐρώπη, ὅσο καί τό γεγονός ὅτι ὁ πόλεμος πλησίαζε καί ἀπειλοῦσε τήν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας ὑποχρέωναν τήν ἡγεσία τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης νά ἔχει διαρκῶς στραμμένη πρός τά ἔξω τήν προσοχή της.

Τρίτο: Τό ΚΚΕ στάθηκε ὁ βασικός κορμός τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης καί δέχτηκε τήν πιό μανιασμένη, ἐγκληματική καί σατανική ἐπίθεση τῆς δικτατορίας καί τῶν ὀργάνων της. Κοντά στό ΚΚΕ στάθηκαν ἄλλες, μικρές, ὁμάδες τῆς Ἀριστερᾶς (ΣΚΕ, Ἀγροτικοί κ.λ.) καί προοδευτικά στοιχεῖα τοῦ ἀστισμοῦ (Φιλική Ἑταιρία, στελέχη τῆς «Ἑνώσεως Νέων» καί μερικοί πολιτευτές τῶν παλιῶν κομμάτων).

Τέταρτο: Ἡ δικτατορία κατόρθωσε, ἰδιαίτερα ἀπό τά μέσα τοῦ 1938 ὥς τό τέλος τοῦ 1939, νά δώσει ἀποφασιστικά χτυπήματα στό ΚΚΕ. Ἐκμεταλλευόμενη τά χτυπήματα αὐτά, τό χαφιεδισμό, τή σύγχυση πού προκάλεσαν οἱ «δηλώσεις μετανοίας» πού ἀποσποῦσε μέ βασανιστήρια καί ἰδιαίτερα τούς λίγους ἀπό τούς «δηλωσίες» πού δέχτηκαν νά γίνουν καί ὄργανά της, καθώς καί τό γεγονός ὅτι ὁλόκληρη σχεδόν ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ βρισκόταν στίς φυλακές καί τίς ἐξορίες, ἡ δικτατορία κατόρθωσε τό 1940 νά δημιουργήσει χαφιεδική «ἡγεσία», τήν «Προσωρινή Διοίκηση», - παγίδα γιά τούς κομμουνιστές καί ἄλλους ἀντιφασίστες.

Πέμπτο: Πολλοί παράγοντες τῶν ἀστικῶν κομμάτων ζητοῦσαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἀποφασιστική πάλη κατά τῆς δικτατορίας γιά τήν ἀνατροπή της, ὁρισμένοι μάλιστα ἀπό αὐτούς ἦταν ἀνοιχτά ὑπέρ τῆς συνεργασίας μέ τό ΚΚΕ καί τῆς δημιουργίας Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου. Οἱ ἀρχηγοί ὅμως τῶν ἀστικῶν κομμάτων δίσταζαν καί νά ἀναλάβουν ἀποφασιστικό ἀγώνα γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας καί νά συνεργαστοῦν μέ τό ΚΚΕ. Τό πρῶτο διάστημα πίστευαν ὅτι μέ τά ὑπομνήματα καί τά διαβήματα πρός τό Γεώργιο ἐκπλήρωναν τό καθῆκον τους, ἀργότερα τάχθηκαν ὑπέρ μιᾶς «λαϊκῆς πιέσεως» πού θά ἔπαιζε βοηθητικό ρόλο στά διαβήματά τους πρός τό βασιλιά. Ὅταν πείστηκαν ὅτι δέν πρέπει νά περιμένουν τίποτε ἀπό τόν πρωταγωνιστή τῆς δικτατορίας Γεώργιο Γλύξμπουργκ, τότε (1938) προσανατολίστηκαν πρός ἀποφασιστικότερο ἀγώνα. Καί πάλι ὅμως ὄχι ὅλοι. Ὁ Σοφούλης πίστευε πάντα ὅτι θά μεταπειστεῖ ὁ βασιλιάς. Ὁρισμένοι (Παπανδρέου, Μιχαλακόπουλος κ.ἄ.) ἤθελαν καθαρά στρατιωτική δράση γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας.

Ἕκτο: Γενικά τά παλιά κόμματα ἔδειξαν καί δυσπιστία πρός τή δυνατότητα λαϊκοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα καί δισταγμό νά προχωρήσουν στήν ἀπό κοινοῦ μέ τό ΚΚΕ ὀργάνωση τῆς πάλης. Πίσω ἀπό τή δυσπιστία καί τούς δισταγμούς αὐτούς κρύβονταν καί κομματικοί ὑπολογισμοί καί φόβος μπροστά στίς ἀνερχόμενες νέες κοινωνικές δυνάμεις πού ἐξέφραζε ἡ Ἀριστερά καί στίς συνέπειες πού θά εἶχε ἡ ἀποφασιστικότερη παρεμβολή τοῦ Λαοῦ στά πολιτικά πράγματα. Τό ὅτι κανένας πολιτικός ἀρχηγός δέν ἀποφάσισε νά ἐγκαταλείψει τό σπίτι του καί ὅλοι ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλο περίμεναν νά τούς χτυπήσει τήν πόρτα ἡ Ἀσφάλεια γιά νά τούς ὁδηγήσει στήν ἐξορία, δείχνει ὅτι πραγματικά δέν εἶχαν σκοπό νά ἡγηθοῦν ἑνός μακρόχρονου ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα.

Ἕβδομο: Καί οἱ ὀπαδοί ὅμως τῶν παλιῶν κομμάτων ἦταν φυσικό ὄχι μόνο νά μήν εἶναι προετοιμασμένοι γιά μακρό ἀγώνα κατά τῆς δικτατορίας, ἀλλά καί νά δυσπιστοῦν πρός τούς ἡγέτες τους. Τά κόμματά τους εἶχαν ἀντικειμενικά βοηθήσει τό Μεταξᾶ νά προετοιμάσει τή δικτατορία καί ὁρισμένα στελέχη τους (Σφακιανάκης, Ζαβιτσιάνος, Φιλελεύθεροι, Μπ. Ἀλιβιζάτος, Γρ. Κασιμάτης, τοῦ Παπαναστασίου, Ἀνθρακόπουλος, Παγκοῦτσος ἀγροτικοί, καθώς καί οἱ ρεφορμιστές συνδικαλιστές ἡγέτες (Ἀρ. Δημητράτος, Καλύβας, Ι. Πατσατζῆς, Β. Ράπτης κ.ἄ.) ἔγιναν ὑπουργοί τοῦ Μεταξᾶ ἤ στελέχη τῆς δικτατορίας.

Ὄγδοο: Καί οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στά παλιά κόμματα (γιά τό προβάδισμα, γιά τό θέμα τῶν ἀποτάκτων κ.λ.) συνεχίζονταν ὥς ἕνα σημεῖο καί στή διάρκεια τῆς φασιστικῆς δικτατορίας καί ἔπαιζαν ἀνασταλτικό ρόλο στήν καλύτερη ὀργάνωση τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα.

Ἔνατο: Ἡ συνεργασία ἀνάμεσα στούς κομμουνιστές, τούς σοσιαλιστές, τούς ἀγροτικούς καί πολλά στελέχη τοῦ ἀστικοῦ κόσμου στόν ἀντιδικτατορικό ἀγώνα ἀποτέλεσε μιά βάση γιά τή δημιουργία τοῦ ΕΑΜ στήν κατοχή, δηλαδή γιά τή σύμπραξη στόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα πού ἦταν ἐπίσης ἀντιφασιστικός ἀλλά καί εὐρύτερα ἐθνικός.

Δέκατο: Στή διάρκεια τῆς δικτατορίας ἔγινε με-

τατόπιση τοῦ Λαοῦ πρός τά 'Αριστερά. Καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα τό ΚΚΕ, παρ' ὅλο ὅτι μέ τίς «δηλώσεις» καί τά χτυπήματα ἡ δικτατορία κατόρθωσε νά δημιουργήσει δυσπιστία ὡς πρός τό μηχανισμό καί τίς ὀργανώσεις του, ἀπόκτησε αἴγλη καί κύρος χάρη στή συνέπεια, τίς θυσίες, τόν ἡρωϊσμό τῆς πλειοψηφίας τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν του καί χιλιάδων μελῶν του. Καί ἄλλοι, νέοι, πολιτικοί σχηματισμοί θά μποροῦσαν νά ἀξιοποιήσουν καί νά ἐκφράσουν τή μετατόπιση αὐτή πρός τά ἀριστερά τοῦ 'Ελληνικοῦ Λαοῦ πού συνεχίστηκε καί στήν κατοχή, ἄν ἡ ξένη ἐπέμβαση καί ὁ ἐμφύλιος πόλεμος δέ διέστρεφαν τήν πολιτική μας ζωή.

'Ε ν δ έ κ α τ ο : 'Η κατάλυση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν καί τῆς ὁμαλῆς πολιτικῆς ζωῆς ἀπό τή δικτατορία, τά ἐγκλήματα, ἡ βαρβαρότητα, οἱ φασιστικές μέθοδες τῆς τεταρτοαυγουστιανῆς φατρίας ἔβαλαν βαθιά τή σφραγίδα τους στίς κατοπινές ἐξελίξεις στή χώρα μας. 'Οξύτητες, ἄγρια πάθη, ἀγεφύρωτα χάσματα, ψυχικά τραύματα, δυσκολία γιά συνεννόηση ἔχουν ὥς ἕνα βαθμό τίς ρίζες τους στή θλιβερή αὐτή περίοδο τῆς ἱστορίας μας, ὅπως καί στή σατανική δράση στή χώρα μας τοῦ κύριου στηρίγματος τῆς τεταρτοαυγουστιανῆς δικτατορίας: τῆς ἱμπεριαλιστικῆς 'Αγγλίας καί τῶν ὑπηρεσιῶν της. 'Εξάλλου ἡ δικτατορία ἦταν ἕνα μεγάλο σχολειό χαφιεδισμοῦ καί προδοσίας. Οἱ καταχτητές χρησιμοποίησαν τό φασιστικό της μηχανισμό σάν πολύτιμο συμπλήρωμα τῶν δικῶν τους καταπιεστικῶν χαφιεδικῶν καί δολοφονικῶν ὑπηρεσιῶν.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

τῶν κυριοτέρων ἐσωτερικῶν γεγονότων ὥς τόν πόλεμο τοῦ 1940

1936

4 Αὐγούστου (νύχτα)	Κηρύσσεται ἡ δικτατορία — συλλήψεις.
5 Αὐγούστου	'Απεργία τροχιοδρομικῶν — ἐξέγερση στά χωριά τοῦ Παγγαίου.
6 Αὐγούστου	Δημοσιεύεται τό διάγγελμα τοῦ Μεταξᾶ — διαβήματα πολιτικῶν ἀρχηγῶν στό βασιλιά.
20 Αὐγούστου	Συμφωνία μέ τούς ὁμολογιούχους — αὔξηση τοῦ τοκοχρεωλυσίου ἀπό 30 σέ 40%.
27 Αὐγούστου	'Ιδρύεται ὑφυπουργεῖο Τύπου καί Τουρισμοῦ.
18 Σεπτεμβρίου	Δημοσιεύεται ὁ νόμος «περί διώξεως τοῦ κομμουνισμοῦ» — συλλαμβάνεται ὁ Ζαχαριάδης.
7 'Οκτωβρίου	'Ιδρυτικός νόμος τῆς ΕΟΝ.
7 Νοεμβρίου	'Ο Μεταξάς στήν Κρήτη — ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις.
17 Νοεμβρίου	Θάνατος 'Αλ. Παπαναστασίου — παλλαϊκή κηδεία.
1 Δεκεμβρίου	Σύλληψη τῶν Στ. Μερκούρη, Ρέπα κλ.
26 Δεκεμβρίου	Δημοσιεύεται ὁ Α.Ν. 375.
Δεκέμβριος (τέλη)	'Εγκαινιάζεται τό ΙΚΑ — ἔκκληση τοῦ ΚΚΕ πρός τό Λαό καί τά κόμματα γιά ἀντιδικτατορικό μέτωπο.

1937

Ἰανουάριος	Ἀπομακρύνονται ἀπό τήν κυβέρνηση οἱ Σκυλακάκης καί Ζαβιτσιάνος.
Ἰανουάριος	Συμφωνία τῶν ἀστικῶν ἀντιδικτατορικῶν κομμάτων.
Φεβρουάριος	Σύσκεψη τῆς Ἐπιτροπῆς πρωτοβουλίας ὅλων τῶν ἀντιδικτατορικῶν κομμάτων — 3η ὁλομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ.
7 - 8 Μαρτίου	Ἐπίσκεψη Γεωργίου καί Μεταξᾶ στήν Κρήτη — μεγάλη ἀντιδικτατορική ἐκδήλωση.
21 Μαρτίου	Μνημόσυνο Ἐλ. Βενιζέλου στά Χανιά — νέες ἀντιδικτατορικές ἐκδηλώσεις.
15 - 22 Ἀπριλίου	Φοιτητικές ἐκδηλώσεις καί διαδηλώσεις στήν Ἀθήνα μέ ἀφορμή τίς γιορτές γιά τήν ἑκατονταετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου.
Μάϊος (τέλη) Ἰούνιος (ἀρχές)	Διαβήματα πολιτικῶν ἀρχηγῶν στό βασιλιά.
13 Ἰουνίου	Ἀνοιχτό γράμμα τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ πρός τά ἄλλα κόμματα καταγγέλλει προετοιμαζόμενες συλλήψεις πολιτικῶν ἀρχηγῶν.
20 Ἰουνίου	Ἀντικατάσταση τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Ἀνδρ. Χατζηκυριάκου ἀπό τόν Ι. Ἀρβανίτη.
6 Ἰουλίου	Ἱδρύθηκε ὀργανισμός ἐκδόσεως σχολικῶν βιβλίων.
30 Αὐγούστου	Δολοφονία δασκάλου Σταυρίδη στήν Ἀκροναυπλία.

4 Ὀκτωβρίου	Στρατιωτικά γυμνάσια στίς Σέρρες. Τά παρακολουθοῦν Γεώργιος καί Μεταξάς.
29 Ὀκτωβρίου	Ἀναχώρηση τοῦ Γεωργίου γιά Ρώμη, Παρίσι, Λονδίνο.
7 Νοεμβρίου	Λόγος Μεταξᾶ κατά Μιχαλακοπούλου στήν Πάτρα.
11 Νοεμβρίου	Ἱδρύεται μόνιμη ἐπιτροπή στό ὑφυπουργεῖο Ἀγορανομίας γιά τήν ἀκρίβεια τῆς ζωῆς.
Νοέμβριος	Ἐκδηλώσεις φοιτητῶν Θεσσαλονίκης κατά τῆς δικτατορίας.
»	Ἱδρύεται ἡ «Φιλική Ἑταιρία» τῶν Κολυβᾶ - Κύρκου.
1 Δεκεμβρίου	Ἀναγγέλλεται «ἡ οὐσιαστική ἀπό τῆς ἡμέρας ταύτης ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων».
31 Δεκεμβρίου	Ὁρκωμοσία καί παράδοση ἀπό τό Μεταξά τῆς σημαίας στούς φαλαγγίτες τῆς «πρώτης φάλαγγος Διοικήσεως Ἀνωτάτων Σχολῶν».

1938

6 Ἰανουαρίου	Προκήρυξη πολιτικῶν ἀρχηγῶν.
9 Ἰανουαρίου	Γάμος Παύλου καί Φρειδερίκης.
τέλη Ἰανουαρίου	Συλλήψεις καί ἐκτοπίσεις πολιτικῶν ἡγετῶν — Γ. Καφαντάρη, Ἀλ. Μυλωνᾶ, Γεωρ. Παπανδρέου κ.λ.
10 Φεβρουαρίου	Σύλληψη Ἀνδρ. Μιχαλακοπούλου.

23 Φεβρουαρίου	Ἀναγγέλλονται μέτρα γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας τῶν ναυτεργατῶν.
Μάρτιος	Ἱδρύεται ἡ Μ.Ε.Ο.
25 Μαρτίου	Ἐγκαινιάζεται ὁ Ραδιοφωνικός Σταθμός Ἀθηνῶν (πρώτη ἐκπομπή).
27 Μαρτίου	Θάνατος Μιχαλακοπούλου.
Μάρτιος (τέλη)	Σύλληψη διανοουμένων, μελῶν «Ἑταιρίας Ἐλεύθερης Σκέψης».
5 Ἀπριλίου	Ἄνοιξε στό Ζάππειο ἡ ἔκθεση «Χαρά καί Ἐργασία» κατά τό χιτλερικό πρότυπο.
5 Μαΐου	Σύλληψη μελῶν Π.Γ. Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ Δ. Παρτσαλίδη, Β. Νεφελούδη κλ.
9 Μαΐου	Διάταγμα γιά τό «μητρῶον τύπου».
21 Μαΐου	Ἀρχίζει ἡ κανονική λειτουργία τοῦ Ραδιοσταθμοῦ Ἀθηνῶν.
30 Ἰουνίου	Σύλληψη Κολυβᾶ καί ἄλλων ἡγετῶν καί μελῶν «Φιλικῆς Ἑταιρίας».
Ἰούλιος	Παραίτηση ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Λογοθέτη. Ἀντικατάσταση μέ Ἀγ. Ταμπακόπουλο.
17 Ἰουλίου	Σύλληψη ὑπαξιωματικῶν ὀργανώσεως Διάμεση - Κουταλίδη.
29 Ἰουλίου	Ἀντιδικτατορική ἐξέγερση Κρήτης.
Αὔγουστος	Δολοφονίες στελεχῶν ΚΚΕ Ν. Βαλλιανάτου καί Δ. Μαρουκάκη.
17 Αὐγούστου	Ἀρχίζουν οἱ δίκες στά Ἔκτακτα Στρατοδικεῖα Χανίων.

Σεπτέμβριος	Συλλήψεις ἡγετῶν Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου Νέων. Σύσκεψη Ἀντιδικτατορικοῦ Μετώπου κομμάτων καί ὀργανώσεων.
22 Ὀκτωβρίου	Θάνατος Ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου.
Νοέμβριος	Ἀρχιεπισκοπικό θέμα — ἐκλογή Δαμασκηνοῦ καί ἀκύρωσή της. «Ἐκλογή» Χρυσάνθου — ἀπομάκρυνση ἀπό τήν κυβέρνηση τῶν ὑπουργῶν Παιδείας Κ. Γεωργακοπούλου, Σιδηροδρόμων Γ. Σπυρίδωνος, Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας Ρεδιάδη.
22 Νοεμβρίου	Θάνατος Χρ. Μαλτέζου, γενικοῦ γραμματέα ΟΚΝΕ, ὕστερα ἀπό βασανιστήρια.
28 Νοεμβρίου	Ὁ Μεταξᾶς ἀναλαμβάνει καί τό ὑπουργεῖο Παιδείας.
6 Δεκεμβρίου	Συμφωνία ὀργανώσεων γιά κοινό ἀντιδικτατορικό ἀγώνα.
8 Δεκεμβρίου	Ἀναγγέλλεται ἡ ἵδρυση τῶν «Ἁρμάτων Θέσπιδος».
9 Δεκεμβρίου	Ὁ διάδοχος Παῦλος γίνεται Γενικός Ἀρχηγός τῆς ΕΟΝ καί οἱ «πριγκίπισσες» Φρειδερίκη καί Εἰρήνη ἐπίτιμες ἀνώτατες διοικήτριες τῶν γυναικείων σχηματισμῶν τῆς νεολαίας.
15 Δεκεμβρίου	Σύλληψη Μιχ. Κύρκου καί ἀνακάλυψη τυπογραφείων «Φιλικῆς Ἑταιρίας».
19 Δεκεμβρίου	Γίνονται τά ἐγκαίνια τῆς «Στέγης Γραμμάτων καί Τεχνῶν».

25 Δεκεμβρίου	Ὁ Μεταξᾶς ἀναλαμβάνει καί τήν «γενικήν ἀρχηγίαν τοῦ ἀθλητισμοῦ».
29 Δεκεμβρίου	Ὁ Μεταξᾶς ἀναγγέλλει τήν ἐπέκταση τοῦ ΙΚΑ «εἰς τά μεγαλύτερα βιομηχανικά ἐπαρχιακά κέντρα τῆς Ἑλλάδος».

1939

Ἰανουάριος	Α΄ Διάσκεψη Περιφερειακῶν Διοικητῶν τῆς ΕΟΝ.
Φεβρουάριος	Σύλληψη στελεχῶν ΚΚΕ (Ν. Ζαγουρτζῆ κ.λ.).
Φεβρουάριος (τέλη)	5η ὁλομέλεια Κ.Ε. ΚΚΕ.
1 Μαρτίου	Καθιερώνεται λογοκρισία καί στούς δίσκους μουσικῆς.
Μάρτιος	Σύλληψη δημοσίων καί ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων, δικηγόρων κ. ἄ. στόν Πειραιᾶ.
7 Ἀπριλίου	Ἀπόβαση Ἰταλῶν στήν Ἀλβανία — κίνηση γιά οἰκουμενική κυβέρνηση.
5 Μαΐου	Ἀνακοινώνεται ἡ σύλληψη Κ. Θέου, τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ.
21 Μαΐου	Διαλύονται οἱ πρόσκοποι.
Μάϊος (τέλη)	Συλλαμβάνονται ὁ Ν. Πλουμπίδης τοῦ Π.Γ. τῆς Κ.Ε. καί ἄλλα στελέχη τοῦ ΚΚΕ.
21 Ἰουνίου	Δημοσιεύεται ὁ νόμος 1798 «περί ἐθνικῆς καί ἠθικῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας» — διαλύονται ἡ ΧΕΝ, ἡ ΧΑΝ καί ἄλλες ὀργανώσεις.

Ἰούνιος (τέλη)	Συλλήψεις φοιτητῶν.
Ἰούλιος	Νέες κινήσεις γιά ἀντιδικτατορικό κίνημα — σύλληψη Ἐμ. Τσουδεροῦ.
30 Αὐγούστου	Ἀπαγορεύθηκε ἡ ἐξαγωγή τροφίμων καί καυσίμων ὑλῶν στό ἐξωτερικό.
Σεπτέμβριος	Μέτρα κατά τῶν ὑπερτιμήσεων — συγκροτεῖται κυβερνητική «Ἀνωτάτη Ἐπιτροπή Ἀνεφοδιασμοῦ» τῆς χώρας ἀπό ὑπουργούς.
16 Νοεμβρίου	Ἀναγγέλλεται ἀνακάλυψη δύο παράνομων τυπογραφείων τοῦ ΚΚΕ.
21 Νοεμβρίου	Ὑπογράφεται ἡ σύμβαση γιά τήν ἐκμετάλλευση τοῦ λιγνίτη Πτολεμαΐδας.
30 Νοεμβρίου	Φθάνει στήν Ἑλλάδα ὁ ἀρχηγός τοῦ ἀθλητισμοῦ τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας Τσάμμερ Ὄστεν.
3 Δεκεμβρίου	Ἡ «Ἡμέρα τοῦ Δάσους».
10 Δεκεμβρίου	Θάνατος Γιδοπούλου, Εἰσαγγελέα Ἀρείου Πάγου.
18 Δεκεμβρίου	Φθάνει στήν Ἑλλάδα ὁ ὑπουργός Παιδείας τῆς Ἰταλίας Μποττάϊ.
24 Δεκεμβρίου	Ἀναγγέλλεται σύλληψη Γ. Σιάντου κ.λ.

1940

Φεβρουάριος	Ὑπογράφεται ἡ ἀποικιακή σύμβαση Κοῦπερ.
»	Ἀναγγέλλονται «συλλήψεις κομμουνιστῶν» στή Μακεδονία καί Θράκη.

15 Μαρτίου	Κυρώνεται ὁ Νέος Ἀστικός Κώδικας.
23 Μαρτίου	Ἀναγγέλλονται συλλήψεις καί «δηλώσεις μετανοίας» μαθητῶν Γεωργικῆς Σχολῆς Λαρίσης.
Ἀπρίλιος	Συλλήψεις καθηγητῶν καί ἄλλων δημοσίων ὑπαλλήλων.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΥ «4η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ» ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1988 ΣΤΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ «Χ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. ΣΙΤΑΡΑΣ, Γ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ» ΚΥΠΡΟΥ 9, ΜΟΣΧΑΤΟ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΟΔΩΡΟ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ ΚΑΙ ΠΑΝΤΕΛΗ ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ, ΣΟΛΩΝΟΣ 84, ΤΗΛ. 3608180.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Διευθυντής: Ν. Σβορῶνος

ΝΙΚΟΣ ΣΒΟΡΩΝΟΣ
- Ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας
- Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καί ἱστοριογραφίας

ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ
- Μηχανισμοί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν Τουρκοκρατία (ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ αἰώνας)
- Ζητήματα ἱστορίας

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ
- Ἐξάρτηση καί ἀναπαραγωγή
Ὁ κοινωνικός ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στήν Ἑλλάδα (1830-1922)
- Κοινωνική ἀνάπτυξη καί κράτος
Ἡ συγκρότηση τοῦ δημόσιου χώρου στήν Ἑλλάδα

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ
Συγκυρία καί ἐμπόριο στήν προεπαναστατική Πελοπόννησο (1793-1821)

ΝΙΚΟΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ
Οἱ πολιτικοί θεσμοί σέ κρίση 1922-1974
Ὄψεις τῆς ἑλληνικῆς ἐμπειρίας

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ
Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ
Ἡ Ἰταλική ἑνοποίηση καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα

ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
Ἡ Ἑλλάδα στή δεκαετία 1940-1950 – *τ. 2*

ΝΙΚΟΛΑΪ ΤΟΝΤΟΡΟΦ
Ἡ βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αἰώνας – *τ. 2*

ΑΝΤΡΕ ΜΠΟΝΑΡ
Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικός πολιτισμός – *τ. 3*

ΓΙΕΡΖΙ ΤΟΠΟΛΣΚΙ
Προβλήματα ἱστορίας & ἱστορικῆς μεθοδολογίας

ΝΤΟΜΠ, ΣΟΥΗΖΥ, ΧΟΜΠΣΜΠΑΟΥΜ κ.ἄ.
Ἡ μετάβαση ἀπό τό φεουδαλισμό στόν καπιταλισμό

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΕΪΚΟΣ
Θεωρία καί μεθοδολογία τῆς ἱστορίας

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ
Εὐρωπαϊκός διαφωτισμός – *τ. 2*

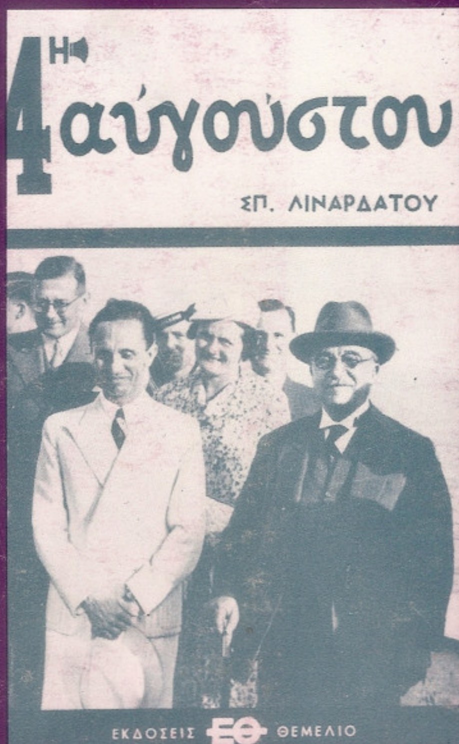
ΝΙΚΟΣ ΜΟΥΖΕΛΗΣ
Κοινοβουλευτισμός καί ἐκβιομηχάνιση στήν ἡμιπεριφέρεια
Ἑλλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Ἀμερική

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ
Ἡ ἀντιπολίτευση κατά τοῦ Κυβερνήτη Ἰω. Καποδίστρια 1828-1831

ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ
Ὁ Γ. Σκληρός στήν Αἴγυπτο
Σοσιαλισμός, δημοτικισμός καί μεταρρύθμιση

ΑΛΚΗΣ ΡΗΓΟΣ
Β΄ Ἑλληνική Δημοκρατία. 1924-1935
Κοινωνικές διαστάσεις τῆς πολιτικῆς σκηνῆς

Τό ἐξώφυλλο τῆς πρώτης ἔκδοσης

1963-1988

25 ΧΡΟΝΙΑ ΘΕΜΕΛΙΟ